ZBORNIK SJEĆANJA 2

Uredništvo

Lutvo Ahmetović, inž. Boris Bakrač, Anka Berns,
Antun Biber, Ivan Božičević, dr Mira Kolar-Dimitrijević,
dr Narcisa Lengel-Krizman, dr inž. Mauricije Magašić,
Mirko Peršen i Dragutin Plašć

ZBORNIK SJEĆANJA
ZAGREB 1941-1945

2

Izdavači

Gradska konferencija SSRNH, Zagreb
Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske
Školska knjiga, Zagreb

Vanjska oprema

BORIS DOGAN

Lektor

ILIJANA MILENKOVIĆ

Tiskara: SOUR »Vjesnik€ — OOUR tiskara i mehanografija, Zagreb 1983.

PREDGOVOR

Ovo je drugi svezak Zbornika sjećanja ZAGREB 1941 —1945. U njemu objavljujemo sjećanja koja se odnose na događaje i zbivanja u Zagrebu uglavnom u drugoj polovici 1941. godine.

I ova sjećanja najneposrednije govore o povijesnoj ulozi Komunističke partije Hrvatske u onim burnim i prijelomnim danima početka ustanka i revolucije u našoj zem-

Zagreb i svi njegovi antifašistički i slobodoljubivi građani, usprkos stalnom porastu terora okupatora i ustaša, sve se masovnije uključuju u široku frontu narodnooslobodilačke borbe.

Prvi svezak Zbornika, objavljen prošle godine, sadrži sjećanja koja prikazuju političko stanje i prilike u Zagrebu u prvoj polovici 1941. Ta sjećanja govore o radu i djelovanju Mjesnog komiteta i rajonskih komiteta KP, SKOJ-a, Narodne pomoći, partijske tehnike, dolasku Španjolaca, o događajima u vezi s tragedijom u Kerestincu, kao i o osnivanju prvih zagrebačkih partizanskih odreda. U ovome drugom svesku su sjećanja koja opisuju brojne i važne diverzantske akcije u gradu, a nekoliko desetaka autora posebno opisuje organiziran i raznolik rad partijskih ćelija, skojevskih aktiva, odbora i pododbora Narodne pomoći, Antifašističkog fronta žena i drugih oblika ilegalne borbe. Oni spominju nove stotine i tisuće imena aktivista, što nam najuvjerljivije predočuje širinu i masovnost oslobodilačkoga pokreta u Zagrebu.

Razumljivo je da se ni u ovim sjećanjima nije mogla odrediti potpuna vremenska granica. Ima nekih sjećanja koja su se dogodila nešto ranije, u prvoj polovici 1941, ali smo -ih zbog cjelovitosti teme uvrstili u ovaj svezak.

Kao što smo već naglasili u predgovoru prvog sveska, i u ovome se svesku uredništvo pridržavalo pravila da sjećanja razvrsta kronološki i tematski. Međutim, nemoguće je bilo to u potpunosti postići, jer se sadržaji pojedinih napisa međusobno isprepliću. To nam govori da svi svesci Zbornika čine jednu cjelinu i odražavaju stalan kontinuitet oslobodilačke borbe Zagreba.

Pripremajući drugi svezak Zbornika uredništvo se pridržavalo mjerila primijenjenih i u priređivanju prvoga sveska.

Posebno razjašnjenje treba dati u vezi s raspodjelom grada na rajone, kao i na povezanost pojedinih organizacija i aktivista. U toku čitavog rata postojala je fleksibilnost u organiziranju ilegalnoga rada. Ona se odnosila na sve organizacije i njihove oblike djelovanja. Mijenjale su se granice medu rajonima, a i njihov broj. Do 1941. Zagreb je podijeljen na pet rajona, u 1941. bilo ih je šest, početkom 1942. u gradu je opet pet rajona, da bi se uskoro ponovo osnovao šesti rajon. U organizaciji Narodne pomoći, umjesto rajona, imamo naziv kotar.

Podjela grada na rajone nije sprečavala da jedan rajon ili kotar održava veze s aktivistima iz nekoga drugog rajona. Zato ima slučajeva da s pojedinim grupama na jednome rajonu rukovodi drugi rajon. Najčešće je to ovisilo o aktivistu koji je držao na vezi te grupe. Nerijetko se događalo da su aktivisti radili na jednome kraju grada, a stanovali na drugome. Od njih se tražilo da posvuda pronalaze nove borce pokreta, koji su onda bili povezani u onome rajonu kojemu je pripadao aktivist, koji im je bio viša veza. Predaja takvih grupa ili pojedinaca u nadležnost odgovarajućeg rajona nije bila hitna, a često se nije ni provodila.

Na kraju treba naglasiti da sva sjećanja koja se nalaze u drugom svesku Zbornika potvrđuju masovnost i snagu borbe koja se vodila 1941. u Zagrebu.

To će također pokazati i sjećanja o događajima u 1942. koja ćemo objaviti u trećem svesku Zbornika.

Uredništvo

Nikola Kožul

PODJELA NIJE USPJELA

Propao je pokušaj ustaša da odvoje hrvatsku omladinu od srpske i židovske – Veliki ispit skojevaca — Požar na stadionu

U samom početku okupacije, u toku svibnja 1941. godine, nekoliko je tisuća zagrebačkih srednjoškolaca iz jedanaest škola na stadionu u Maksimiru, za vrijeme zborova tzv. Narodne zaštite, pružilo odlučan otpor ustaško-okupatorskoj politici nacionalne, vjerske i rasne mržnje, a prilikom trećeg zbora 26. svibnja oni su demonstrativno i masovno napustili stadion, kada je rukovodstvo Narodne zaštite zahtijevalo da se omladinci Srbi i Zidovi odvoje od Hrvata.

U historiji omladinskog revolucionarnog pokreta u Zagrebu bio je to značajan događaj na koji je vrijedno podsjetiti u vrijeme njegove godišnjice, a u povodu Dana mladosti i u godini kada slavimo 60 godina od osnivanja KPJ, SKOJ-a i revolucionarnih sindikata.

Na zagrebačkim srednjim školama u godinama pred rat razvile su se i djelovale snažne organizacije SKOJ-a koje su ostvarile širok utjecaj na srednjoškolsku omladinu, a neke od njih bile su proširile svoje djelovanje i izvan škola u gradu i u njegovoj okolici. Bio je to snažan segment zagrebačkog omladinskog fronta na koji je Partija računala u svojoj aktivnosti i koji je dao svoj prilog borbi i u uvjetima okupacije.

Škole su pred aprilski rat 1941. godine bile zatvorene. Pod utjecajem SKOJ-a zagrebački su srednjoškolci masovno stupili u redove Civilne zaštite, te je zagrebačka organizacija Civilne zaštite postala tako poprište rada i djelovanja srednjoškolske organizacije SKOJ-a. Pristupanje Civilnoj zaštiti bilo je na liniji partijske politike obrane zemlje od stranih — nacifašističkih agresora.

Zagreb je okupiran 10. travnja. Jedna od prvih briga ustaško-okupatorskog režima bila je, u situaciji kada škole neće raditi do jeseni, kako uspostaviti kontrolu nad srednjoškolskom i studentskom omladinom radi službe okupatoru. Organizacija Civilne zaštite to nije mogla ispuniti. Uz pomoć njemačkih stručnjaka za omladinu, ustaše su se poslužile nacističkim uzorom.

Već 3. svibnja, manje od mjesec dana od početka okupacije, objavljena je »zakonska odredba« prema kojoj je cjelokupna muška srednjoškolska (od petnaeste godine) i studentska omladina, trebala pod nadzorom Ministarstva domobranstva, imati vojničku prednaobrazbu i radnu službu u trajanju od četiri mjeseca, što je značilo do početka nove školske godine. S tim u vezi objavljen je poziv da se na stadionu u Maksimiru jave studenti 14. svibnja, a srednjoškolci 19- radi početka rada. Za srednjoškolce i studente s domicilom izvan Zagreba, početak bio je predviđen kasnije. Drugim riječima, Zagreb je trebao biti prvi i služiti kao primjer.

U to vrijeme je u štampi zabilježena izjava zapovjednika za vojničku prednaobrazbu i radnu službu mladosti, koji je objasnio da »svatko mora sudjelovati u radnoj službi, no pravo na vojničku prednaobrazbu imaju samo Hrvati i pripadnici prijateljskih savezničkih naroda«. U tom smislu ustaše su donijele odluku o osnivanju dviju organizacija. Narodna zaštita bila je, prema ustaškim shvaćanjima, organizacija za one omladince koji trebaju dobiti vojničku prednaobrazbu i obavljati poslove civilne zaštite, a radna služba za one omladince za koje je bio predviđen rad, zapravo prisilni rad.

O nastaloj situaciji raspravljalo se na sastancima srednjoškolske organizacije SKOJ-a. Razumljivo, nije bilo sporno to da li se treba suprotstaviti ustaškim ciljevima, nego kako se postaviti i kakvu akciju razvijati. Prevladalo je mišljenje da treba ići na stadion i biti s omladinom, pa akciju razvijati prema prilikama i mogućnostima. Za skojevce, koji su bili istaknuti i poznati antifašisti, bio je to u onim uvjetima težak i rizičan korak, jer nisu mogli znati što ih čeka na stadionu.

Prvi zbor na stadionu, održan 19- svibnja, za zagrebačke srednjoškolce bio je i prvi susret, licem u lice, s predstavnicima ustaško-okupatorskog režima nakon okupacije i u uvjetima već raspojasanog terora. Dok su funkcionari Narodne zaštite s tribine, preko megafona, davali obavještenja i upute, srednjoškolci, a osobito njihovi drugovi skojevci, proučavali su situaciju, raspoloženje i odnos sna-

ga–

Prva ohrabrujuća okolnost bila je da među srednjoškolcima na stadionu nije bilo poznatih predratnih frankovaca (ustaša), što je srednjoškolski politički sastav činilo homogenijim. Ubrzo se razjasnilo da su predratni frankovački (ustaški) aktivisti bili u režimskom vojnom i civilnom aparatu ili na kursovima gdje su se pripremali za nove funkcije. Njihova odsutnost olakšala je djelovanje najaktivnijih antifašista (skojevaca). Izražavanje nezadovoljstva, izvikivanje prigodnih parola, izazivanje neposlušnosti i nereda, započeto je već na ovom prvom zboru.

Na drugom zboru, održanom 23. svibnja, uz prigodan politički govor, saopćena je srednjoškolcima odluka o osnivanju I zagrebačke pukovnije Narodne zaštite s imenima zapovjednika pukovnije i njezinih pet bataljona. U govoru je naglašeno da ta I zagrebačka pukovnija Narodne zaštite, sastavljena od zagrebačkih srednjoškolca, treba da bude uzor-jedinica.

Zbor je imao svečani karakter. Uz rukovodstvo Narodne zaštite i komandni kadar pukovnije, na tribini je bila grupa ustaških političkih i vojnih funkcionara, s predstavnikom njemačke vojske, koji su svojom prisutnošću trebali uveličati svečanost.

Međutim, politički raskorak koji se već na prvom zboru ocrtavao između funkcionara na tribini i srednjoškolaca na terenu, postajao je u toku ovog zbora sve jasniji i dublji. Svijest da se i pred ustašama i u uvjetima terora može organizirano pružati otpor, prevladala je kod sve većeg broja omladinaca. Izvikivanje parola, kao: »Nećemo vježbati u svojim odijelima i cipelama« ili: »Ako smo

vojska, hoćemo sljedovanje«, koje su se čule već na prvom zboru, sada su se — uz sve bučnija odobravanja — čule sa svih strana, iz svih školskih formacija i sve češće.

Skup režimskih funkcionara, koji se našao na tribini, očigledno nije znao za političko stanje među zagrebačkim srednjoškolcima, a u prigodnim parolama, čini se, nisu prepoznavali izraz političkog stava i bunta. Govornik s tribine zadovoljavao se pozivima na mir i red, pretpostavljajući, možda, da je ono što se na terenu događa, izraz mladenačkog nestašluka, koji će se kanalizirati organiziranjem omladine.

Zadatak trećeg zbora, održanog 26. svibnja, bio je da se dotadašnje školske formacije reorganiziraju prema vojnim pravilima u I zagrebačku pukovniju Narodne zaštite, s bataljonima, četama i manjim jedinicama. Uz druge oficire, na tribini su bili oficiri koji su trebali preuzeti komandu nad svojim novim jedinicama, a ispod tribine su stajali podoficiri.

Ovaj zbor, kao i prethodni, počeo je govorom kojim se htjelo prikazati značenje trenutka, jasno s ustaško-okupatorskog stajališta, da bi se zatim pristupilo praktičnom radu na formiranju pukovnije.

Kritični trenutak nastao je kada je predstavnik ustaško-okupatorskog režima s govornice izdao naredbu da omladinci Srbi i Židovi iziđu iz školskih formacija i da se postroje na jednoj strani stadiona, uz objašnjenje da u sastav I pukovnije Narodne zaštite ulaze, u smislu ustaških načela i »zakona« NDH, Hrvati i pripadnici »prijateljskih« naroda, a izdvojeni omladinci u radnu službu.

Zagrebački srednjoškolci, koji su se u godinama pred rat opredijelili za borbu protiv fašizma i za društveni progres, a koji su se u toku prva dva zbora na stadionu uvjerili da okupacija i teror nisu oslabili njihov antifašistički front, dovedeni su bili, ustaškom naredbom s tribine, u situaciju u kojoj je trebalo donijeti odluku. Moglo se ili prilagoditi naredbi i u drukčijoj situaciji nastaviti akciju otpora, ili se otvoreno suprotstaviti izvršenju naredbe o podvajanju omladine. U uvjetima već razmahanog terora i kada njemačka vojska još nije znala za ratne poraze, nije bilo lako donijeti odluku o suprotstavljanju. Omladina je na stadionu prihvatila akciju poticanja nereda i neposlušnosti, ali otvoreno demonstrativno suprotstavljanje jednoj naredbi, u postojećim okolnostima, bila je druga stvar. Uspjeh akcije ovisio je o njezinoj masovnosti, a hoće li zagrebački srednjoškolci masovno smoći snage za takvu akciju, bilo je u tom trenutku ključno pitanje.

Na stadionu je nastalo komešanje. Funkcionari Narodne zaštite mogli su s tribine vidjeti kako neki omladinci obilaze školske formacije. S tribine se nije intervenirало. Vjerojatno se mislilo da je riječ o dogovaranju radi izvršenja dobivene naredbe. Međutim, posrijedi su bili dogovori sasvim drukčijeg karaktera.

Na stadionu, usred mase omladinaca i pred očima ustaških funkcionara, skojevci su se dogovarali kako da se reagira u nastaloj situaciji. Ocjene o izgledima masovnosti istupa donekle su se razlikovale, zavisno od političkog stanja na pojedinim školama, odnosno snaga pojedinih skojevskih organizacija. Odluka je ipak pala.

Eksodus je počeo. Ali to nije bilo odvajanje Srba i Židova, nego zajedničko demonstrativno napuštanje stadiona Hrvata, Srba i Židova i omladinaca ostalih narodnosti.

Sretna je bila okolnost što su neke školske formacije s jačim skojevskim organizacijama, i koje su prve krenule, bile na sredini i neke čak na drugom kraju stadiona od izlaza. Prema izlazu one nisu krenule slobodnim prostorom, nego kroz školske formacije koje su im bile na putu, pa su svojim primjerom i razgovorima u prolazu izvršile utjecaj i na druge škole. Tako su školske formacije, više u demonstrativnom štrajkaškom pokretu nego kao vojska, jedna za drugom napuštale stadion.

Na tribini je ostalo zapovjedništvo I pukovnije Narodne zaštite, zatečeno, iznenađeno, nemoćno, bez »vojske«.

Tako je završio prvi ustaški pokušaj podvajanja zagrebačke omladine na nacionalnoj, vjerskoj i rasnoj osnovi. Želja za spektakularnom manifestacijom ustaške politike pretvorila se u spektakularni demonstrativni poraz.

Bio je to odziv zagrebačke omladine pozivu CK KPJ na otpor okupatorskoj politici, posebno namjerama okupatora i domaćih izdajica da omladinu pretvore u oruđe svoje politike, na što je upozoravao partijski proglas koji je te prve godine pod okupacijom objavljen u povodu 1. maja.

Igrom slučaja, masovna akcija otpora zagrebačke omladine ustaškoj politici, akcija koja je bila na liniji bratstva i jedinstva, vremenski se podudarala s rođendanom druga Tita i s Danom mladosti koji se kasnije počeo slaviti.

U Zagrebu su, kao i u drugim gradovima, kada je donijeta partijska odluka, osnovane omladinske udarne grupe. Jedna od tih grupa je 21. srpnja 1941. podmetnula na stadionu u Maksimiru požar, u kojem su izgorjele drvene tribine koje su okruživale stadion. Zgarište i ostatak tribina ustaše su morali sami raščistiti.

Tu udarnu grupu činili su skojevci koji su bili među organizatorima i predvodnicima onih omladinskih demonstracija, koje su na istom stadionu izvedene dva mjeseca ranije.*

[1] »Borba«, 29. svibnja 1979.

Ante Milković

ORUŽANE AKCIJE ZAGREBAČKIH DIVERZANATA

Zadaci Vojnog komiteta MK — Likvidacija agenta Ljudevita Tiljka — Napad na ustašku vojnicu i diverzija na Pošti — Iznošenje oružja iz vagona

... Poslije smjenjivanja Mjesnog komiteta Zagreb, zbog neuspjele akcije oslobođenja naših drugova iz logora Kerestinec, određen sam za člana novoformiranoga MK. U novom MK su bili: Marko Simenić, sekretar, Marko Belinić, Božo Dakić, Vojo Kovačević, Stjepan Benceković, Nikola Šakić i ja.

Prethodno sam bio član Vojnog komiteta koji je imao zadatak da priprema ustanak i rukovodi oružanim akcijama u Zagrebu. Sastav tog komiteta je bio: Šime Balen, Mate Šnerberger, Antun Češnjak i ja. Antun Rob, sekretar MK prije Simenića, nije bio član Vojnog komiteta, već je u ime MK prisustvovao na njegovim sastancima. Vojni komitet je radio na prikupljanju oružja, eksploziva, nabavljao je materijale (kemikalije) za izazivanje požara, eksplozija itd. Na tom poslu bilo je angažirano nekoliko kemičara. Sjećam se da je među njima bio i jedan Židov koji je također vršio neke eksperimente. U nedostatku potrebnih sredstava nametnuo se kao problem — kako izazvati detonaciju eksploziva.

U to vrijeme pripremale su se akcije za rušenje .pruge. Razmišljalo se i o mogućnosti postavljanja kajli na željezničku prugu koje bi izbacivale vlakove s tračnica. One su se izrađivale u »Ventilatoru«, u kojem sam ja bio zaposlen. One su se otkivale, hoblovale i postavljale na određena mjesta za izbacivanje vlakova. Eksplozivom smo uspjeli pred samim Zagrebom uništiti jedan podvožnjak kod Podsuseda. U akciji su sudjelovali željezničari i osobno Karlo Korošec, koji je bio član partijskog rukovodstva željezničara. Zatim smo dobili zadatak da pripremimo miniranje pruge, jer su nas željezničari obavijestili da iz Smedereva dolazi voz pun eksploziva i oružja na putu za Austriju. Zadatak da se uništi taj vlak dobio sam ja i dva brata trgovca s Peščenice (njihovih se imena ne sjećam). Mi smo prugu minirali i čekali efekt eksplozije. Iznenadili smo se kada smo vidjeli da kao prethodnica ide putnički vlak. Bilo nam je jasno da su Nijemci računali s mogućom diverzijom. Mi smo bili tempirali eksploziv tako da dođe do detonacije na sredini kompozicije. Pošto je putnički vlak imao samo nekoliko vagona eks-

plozija je zahvatila samo posljednji vagon. Ljutili smo se što tom akcijom nismo postigli ono što smo očekivali.

Koncem srpnja ili početkom kolovoza 1941. raspušten je Vojni komitet, jer se smatralo da MK KPH kao štab Partije mora biti, u stvari, vojni komitet koji treba da vodi sve borbene akcije. Tako sam ja kao član MK bio zadužen za vojna pitanja. Sjećam se da smo u to vrijeme počeli pripreme za niz akcija. Jedna od njih je bila napad na ustašku vojnicu, zatim, priprema za izvođenje diverzije na Pošti. Bilo je mišljenja da se i na banku izvrši akcija, ali se, naravno, od toga odustalo iz političkih razloga.

Priprema za napad na ustašku vojnicu vršena je u okviru omladinske organizacije uz pomoć starijih drugova. Znam da sam im predao nekoliko pištolja na kolodvoru u WC-u. Među njima bili su Ivan Pezelj i Luka Franić (obojica iz Smiljana), koji su sa mnom išli u osnovnu školu. Ta je akcija potpuno uspjela.

Vodio sam nadzor i za pripremu diverzije na Pošti. Najprije je održano niz sastanaka s tehničarima iz Pošte. Jedan od sastanaka, da bi se vidjelo što se do tada izvršilo u pripremama, održan je u Solovljevoj ulici (zgrada na početku ulice, ali se broja ne sjećam). Sve su se akcije solidno pripremile. Međutim, akciji na Pošti poklonjena je osobita pažnja, jer je zahtijevala više inventivnosti. Bilo je angažirano dosta ljudi i građana koji, vjerojatno, nisu ni znali o čemu se radi. Telefon pomoću kojega je trebalo aktivirati eksploziv u Pošti pripadao je jednoj profesorici koja je pristala da se on upotrijebi.

Jednom je k meni došao Rade Končar i rekao mi: »Ličanine, dobit ćeš specijalni zadatak. U Zagrebu se nalazi opasan tip koji je bio u Glavnjači i poznaje sve starije drugove. Uspio se upoznati s drugaricom koja vodi kuhinju u kojoj se hrane komunisti. Ime mu je Tiljak. Tukao je na policiji mnoge naše drugove, a među njima i Pavla Pap Šilju.« Zatim mi je Rade izložio svoju zamisao kako bismo ga se mogli otresti. Sjećam se da mi je kazao da ga već nekoliko dana prati Mojmir Martin, kako bi se ustanovilo s kim ima vezu i gdje navraća. Radi toga sam dobio pištolj i bombu. Rečeno mi je da se razgovaralo s drugaricom koja će s njim imati sastanak u 9 sati uvečer. Dobili smo ključ njenog stana. Naime, bilo je dogovoreno s njom da stavi ruku na leđa ako on pristane da s njom ide u stan. U slučaju da ne pristane trebali smo ga likvidirati na ulici. Međutim, opazio sam da je ona stavila svoju desnu ruku na leđa, a on ju je držao za lijevu i šetali su. Odmah sam pošao u njen stan. Za mnom je išao Stipe Ugarković i Rudi Kroflin. U stanu smo odšarafili električne žarulje, kao i onu u spavaćoj sobi u koju su trebali ući. Kada je ušao u spavaću sobu, htio je upaliti svjetlo, pa joj je rekao: »Nema ti svjetla u kući.« Skočio sam na njega i oborio ga na pod. Ugarković mu je svezao noge, potpuno smo ga svladali i onemogućili da viče i doziva u pomoć, jer smo mu zapušili usta. Poslije nekoliko minuta došao je Pavle Pap Šiljo i vodio istragu da bi se utvrdilo kakve veze Tiljak ima u Zagrebu i da imenuje provokatore koje je policija ubacila u naše redove. Šilja mu je postavljao pitanja, a on je odgovore pisao u jednu teku. Rudi Kroflin ga je hladio, jer se strašno preznojavao od pitanja koja mu je Šilja postavljao. Naravno da su ona za njega bila veoma neugodna, jer su se odnosila na njegov policijski teror i mučenje komunista. Prokazao je sekretara rajonskog komiteta u Beogradu koji je bio policijski doušnik, a radio je u beogradskoj električnoj centrali. Od Tiljka nismo doznali da li u zagrebačkoj partijskoj organizaciji postoji policijski provokator. Poslije temeljitog saslušavanja Šilja je teku ponio sa sobom. Tako je ta akcija s Tiljkom bila završena. Imali smo zadatak da ga bacimo u rijeku Savu, ali u tome nismo uspjeli zbog ograničenosti kretanja. Do Save sam ga ja vozio ujutro u prikolici u kojoj se raznosilo pecivo. Kroflin je naoružan pištoljem išao iza mene

sa zadatkom da intervenira ako bi me netko napao. Međutim, kada smo se mogli slobodnije kretati, radnici su već utvrđivali obalu Save, pa smo ga bacili u jedan rukavac, koji je u one vruće dane dosta brzo presušio, pa je ubrzo bio pronađen. Poznate su represalije koje su poslije toga uslijedile.

Sudjelovao sam u još jednoj akciji. Na Zapadnom kolodvoru bio je stacioniran voz pun oružja i municije koji je trebao biti upućen vjerojatno u Njemačku ili Italiju, jer se radilo o zarobljenom oružju bivše jugoslavenske vojske. Bilo je to početkom kolovoza 1941. godine. Željezničari su nam dali sve potrebne informacije i sugerirali nam da bi bilo najbolje da akciju izvršimo uli sati uvečer. Pokojni Janko Gredelj održavao je vezu s organizacijom željezničara na Zapadnom kolodvoru preko Karla Korošeca. U akciji su bili Janko Gredelj, zatim jedan radnik s Primorja, čije ime nisam znao, i ja. Kada smo otvorili plombirani vagon, pojavio se čuvar. Gredelj je brzo izvadio mitraljez i uperio ga na njega i podviknuo da se ne miče. On se od straha ukočio, a mi smo užurbano izvlačili iz vagona mitraljeze, puške i sanduke s municijom i nosili ih u jedan neprohodni podvožnjak koji je bio sav zarastao travom s namjerom da oružje ostane tu do sutra uveče dok ne izvidimo gdje ćemo ga odnijeti. Iznijeli smo iz vagona dosta mitraljeza, stotinjak pušaka i desetak sanduka municije. U svitanje smo se neprimjetno povukli. Za to oružje bio je zadužen Mato Šnerberger koji je prije toga bio i sekretar VI rajonskog komiteta. Nije mi jasno kako to oružje nije sklonjeno na vrijeme. Navodno su ga djeca otkrila igrajući se, pa ne znam koliko ga je spašeno.

Kao član MK i dalje sam aktivno djelovao sve do svog hapšenja u rujnu 1941. godine. To se desilo na Trešnjevci u Tratinskoj ulici (sada Ulica Rade Končara«), Vjerojatno je to bio br. 18. Neki električarski radnik davao nam je stan za sastanke. Pukim slučajem u stan su upali agenti tražeći neke Židove. Vidjeli su nas nekoliko da sjedimo za stolom. Naime, to je bio sastanak MK u prisutnosti sekretara CK KPH Rade Končara. Rade se vrlo brzo snašao. Da bi ih doveo u zabludu rekao je: »Dakle, sutra donesite mondure, pa ćemo početi građevinske radove, kako smo se dogovorili.« Zatim je naglo izišao. Agenti su se dvije-tri minute prije toga zbog straha povukli. Zaključili smo da ih napadnemo i likvidiramo, ali to nismo uradili, iako sam ja tako razgovor shvatio. Međutim, Rade je prvi izišao, a za njim još neki drugovi. U sobi sam ostao sa još jednim drugom. Tada su agenti istrčali na ulicu i pucali na njih. Policija je vrlo brzo blokirala kuću. Ja sam odjurio na najgornji kat i čekao da vidim kako će se stvari dalje razvijati. U međuvremenu blokirana je čitava ulica. Koncentrirao sam se i mirno izišao na ulicu i fingirao kao da nemam pojma o proteklom događaju. Budući da sam se zatekao u toj kući, policija me je zbog sumnje uhapsila. Dovezli su me u Zvonimirovu ulicu (danas Ulica socijalističke revolucije), u Ustašku nadzornu službu (UNS), a zatim u Petrinjsku ulicu na saslušavanje.*

'IHRPH, MG-74/III-28.

Dr Slavko Komar

NAPAD NA USTAŠKU STUDENTSKU ČETU KOD BOTANIČKOG VRTA

Ideja Vicka Raspora — Dogovori s Vladom Popovićem — Joza Vlahović organizira i koordinira akciju — Izabrani su najborbeniji omladinci — Točno u 11,45 sati 4. kolovoza 1941 — Dvadeset i osam ranjenih i mrtvih ustaša

I prije poziva CK KPJ na ustanak u Zagrebu su bili mnogobrojni oblici diverzija i sabotaža, pa i likvidacije ponekog ustaše ili policijskog agenta. Poslije 4. srpnja 1941. prišlo se organiziranju brojnih udarnih grupa i izvođenju mnogobrojnih akcija. Manje diverzije i sabotaže u tvornicama, na saobraćajnim sredstvima i u državnim i vojnim ustanovama, na ulicama, sastojale su se od trganja ili polijevanja crvenom bojom ili tintom ustaških i njemačkih plakata, oštećivanja strojeva, sipanja pijeska u lagere vagona i lokomotiva, soli u automobilske rezervoare ustaških i njemačkih motornih vozila, sječenja guma, kidanja telefonskih linija ili spajanja telefonskih žica specijalnim postupkom, podmetanja požara i drugih sabotaža.

Udarne (borbene) grupe, najviše trojke ili četvorke, bile su sastavljene od članova Partije, SKOJ-a, simpatizera, članova URSS-ovih sindikata ili drugih patriota raspoloženih za borbu protiv fašističkog okupatora i njihovih slugu. Članovi udarnih grupa bili su iz različitih tvornica ili škola, obično se nisu međusobno poznavali, što su bile potrebne mjere rigorozno provedene zbog konspiracije i mogućnosti provaljivanja. Udarne grupe obavljale su spomenute akcije. Ali bilo je sabotaža i diverzija koje su omladinci vršili samoinicijativno, bez znanja Partije ili SKOJ-a, iako pod utjecajem općeg kursa Partije na oružanu borbu i uništenje njihovog vojnog, upravnog i privrednog aparata.

Jedan od važnih zadataka borbenih grupa, kao i partijskih i skojevskih aktivista, bilo je skupljanje oružja, municije, eksploziva, zapaljivih smjesa i slično. Koliko su prilike dopuštale, održavala se i obuka u baratanju svim tim sredstvima. Međutim, bilo je velikih teškoća i neuspješnih akcija zbog toga što tih prvih dana oružja nije bilo dovoljno. Osim toga, udarne su grupe imale problema zbog neznanja u izvođenju diverzija, konstrukciji paklenih strojeva, baratanju zapaljivim smjesama i njihovoj efikasnosti. Navest ću samo dva primjera: pokušali smo zapaliti jedan od paviljona Studentskog doma u Runjaninovoj ulici, ali bezuspješno,

zato što taj uređaj za izazivanje požara nije bio stručno pirotehnički pripremljen. Drugi poznatiji primjer je neuspjeh da se unište uređaji Radio-Zagreba, što su se nalazili neposredno s druge strane Save, kod Trnja.

Budući da se Partija nalazila u ratu, oružane akcije, diverzije i sabotaže postale su osnovni oblik borbe svakoj partijskoj organizaciji i rukovodstvu. Prema tome i osobni se položaj svakog člana Partije, pa i SKOJ-a, promijenio jer je CK KP Hrvatske stavio u zadatak svim organiziranim komunistima da moraju biti spremni da u svako vrijeme izvršavaju sve zadatke, pa i uz cijenu vlastitog života. Oni koji nisu bili spremni na to, trebali su se izjasniti i nisu mogli ostati članovi Partije.

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, Mjesni komitet SKOJ-a za Zagreb i Sveučilišni komitet SKOJ-a razvili su maksimalnu aktivnost radi provođenja partijske linije oštrog beskompromisnog nastupa na oružanu borbu. Normalno i prirodno bilo je da se iz redova skojevaca i drugih naprednih omladinaca, kao i sve većeg vala dolazećih mladih antifašista, regrutira najveći broj boraca i da iz tih redova i poteku brojne inicijative za veće ili manje diverzije, sabotaže i oružane napade. Takav je slučaj i s akcijom na ustaški sveučilišni »sat* (satniju) koja je bila privremeno kasarnirana u Studentskom domu u Runjaninovoj ulici.

Teško je utvrditi kako i kada je potekla inicijativa za tu akciju, ali je svakako činjenica da smo često tih dana razgovarali u krugu nekih članova Pokrajinskog, Mjesnog i Sveučilišnog komiteta SKOJ-a o tome da bismo nešto morali učiniti protiv ustaša koji su se tamo smjestili.

Mi stariji studenti imali smo poseban račun s našim kolegama frankovcima, sada ustašama. Bili smo osobito motivirani za borbu oružjem s njima, i to zbog jednog događaja što se zbio baš u tom studentskom domu 14. travnja 1937. Nakon našeg uspješnog rasturanja ljevičarske štampe po gradu tog dana i razbijanja studentskih frankovačko-ustaških grupa i grupica koje su nas htjele u tome ometati, poražena, osramoćena i razjarena grupa od šest studenata frankovačkih bandita i zlikovaca kukavički je dočekala studenta prava, komunista Krstu Ljubičića u hodniku jednog od paviljona studentskog doma. Kad se on sam vraćao u svoju sobu, mučki su ga izboli noževima i dokrajčili ciglama. Taj događaj izvanredno je uzbudio tadašnje Sveučilište i cijeli Zagreb. Mrtvom Krsti Ljubičiću priređen je, prije prijevoza za Šibenik, veličanstven ispraćaj na kojemu je sudjelovalo više od 15000 ljudi tadašnjeg Zagreba. Dakle, moram reći da je kod nas neprestano tinjao žar osvete zbog tog mučkog ubojstva, naše prve studentske žrtve, te je i to bio jedan od razloga da smo najprije pokušali izazvati požar baš u tom studentskom domu.

No glavni motivi bili su ovi: u početku ustanka vladalo je gledište da se u gradovima može i mora razvijati oružana borba protiv okupatora. Nijemci i ustaše razvili su bili tih dana veliku propagandnu kampanju o bombastičnim pobjedama Nijemaca na Istoku (što nije bilo daleko od istine), a ustaše o totalnom uništenju pobunjenika (što nije bilo istina). U jeku je bio masovni teror i pokolj srpskog stanovništva u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i to najviše na Baniji, Kordunu, u Lici, Hercegovini, Bosni itd. Bilo je to vrijeme također bjesomučne hajke, mučenja i ubijanja Hrvata komunista i ostalih protivnika fašističkog »novog poretka«, te hapšenja, deportacija i uništenja Židova. Ustaška propaganda hvalila se kako su ustaše u kratko vrijeme likvidirali organizacije komunističke Partije i SKOJ-a, te da će uskoro nestati i posljednji komunistički ostaci. Postojao je još jedan izvanredno važan razlog: u danima kad je naša Partija počela partizanski

rat, trebalo je pokazati da ustanici po selima i planinama nisu sami, da su i gradovi s njima, a posebno Zagreb, da smo i mi u ustanku.

Mi komunisti Zagreba bili smo tih dana pod teškim dojmom gotovo potpunog uništenja zatvorenika-komunista poslije njihova bijega iz logora u Kerestincu. Ta loše organizirana, ishitrena i nekoordinirana akcija bila je tako dramatično propala da je svima nama komunistima u Zagrebu i drugdje trebala poslužiti kao neumoljiva pouka. Slijedeća veća oružana akcija koja bi bila priređena u Zagrebu, morala bi uspjeti pod svaku cijenu i zato se trebala pripremiti gotovo do savršenstva, tj. bez ikakvih improvizacija.

Domišljati i inteligentni student treće godine medicine, Vicko Raspor, uoči rata jedan od najaktivnijih komunista na Sveučilištu i član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, došao je na smjelu ideju i predložio Pokrajinskom komitetu SKOJ-a spektakularan plan akcije napada na »ustašku sveučilišnu vojnicu«. Taj prijedlog je prihvaćen. Trebalo je sve organizirati na najbolji mogući način, predvidjeti sve okolnosti, razraditi sve detalje, precizno i na sekundu sve izvesti, rječju, učiniti sve što u vojnom rječniku znači brižljivo planiranje operativnog zadatka, a u kriminalistici se takva akcija zove »savršeni čin«. Usprkos tome, trebalo je unaprijed računati s nepredvidivim iznenađenjima i velikim rizikom, drugim riječima pogibijom ili hvatanjem svih ili pretežnog broja sudionika. Toga su svi u Pokrajinskom i Mjesnom komitetu SKOJ-a, kao i u CK KP Hrvatske, bili svjesni i bez uvijanja sudonicima u toj akciji je to predočeno, kako bi znali i shvatili u što idu i kako su mali izgledi da se iznese živa glava.

Ovom akcijom trebalo je ući u prvi veliki oružani sukob s ustaškim izdajnicima u samom Zagrebu, pokazati da komunisti nisu uništeni, udariti gdje su se ustaše najmanje nadale — usred grada i usred dana, razbiti zauvijek njihovo uvjerenje da su u Zagrebu sigurni, manifestirati oružjem u ruci solidarnost hrvatskih, zagrebačkih rodoljuba i radničke klase s progonjenom i zvjerski mučenom srpskom braćom. Takva akcija mogla je i morala je odjeknuti naširoko i nadaleko.

Najprije je postojao prijedlog da ta akcija bude samo studentska, budući da je bila riječ o napadu na studente-ustaše. Međutim, Vlado Popović, tadašnji predstavnik CK KPJ pri CK KPH, odnosno član vojnooperativnog rukovodstva CK KPH, složio se s prijedlogom akcije, ali je smatrao da se ona proširi na ostale omladince, tj. na radnike i srednjoškolce.

Uz suglasnost CK KPH Jože Vlahović, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a, prihvatio se organiziranja i cjelokupne koordinacije te akcije, sudjelovao je u izboru najodanijih i najborbenijih omladinaca radnika, studenata i srednjoškolaca. Budući da je morao ilegalno otputovati u Sloveniju, skratio je tamo boravak samo na dva dana i vratio se 2. kolovoza u Zagreb. Neki drugovi i drugarice, koji nisu sudjelovali u akciji, a činili su mrežu suradnika bez kojih se ona nije mogla zamisliti, imali su posljednji dogovor s Jožom Vlahovićem u nedjelju 3. kolovoza navečer u Jurišićevoj ulici la, gdje je on ilegalno stanovao već nekoliko tjedana kod svoga druga iz djetinjstva Ivana Polovića. Te večeri, prema zapisima nekih od sudionika tog sastanka, Vlahović je bio vrlo ozbiljan i osjećao svu odgovornost za ishod te akcije, jer, kako je on rekao, ta je akcija bila najveća u Zagrebu od kada su ustaše došle na vlast.

Ja sam za akciju i plan njenog provođenja saznao oko 25. srpnja 1941. na redovnom, dnevnom, »letećem« satanku s Vickom Rasporom. On me je obavijestio da sam od Pokrajinskog i Mjesnog komiteta SKOJ-a određen za vođu u jednoj vrlo važnoj akciji. Nije mi htio reći o čemu je riječ, već me je odveo na Mažuranićev trg gdje je kraj jedne klupe stajao i čekao atletski razvijen i vrlo

elegantno odjeven čovjek, nešto mlađi od 30 godina, kojeg nikad dotad nisam vidio. Bio je to Vlado Popović. On mi je objasnio o čemu je riječ: Ustaško vodstvo razjurilo je studente iz njihovog doma u Runjaninovoj ulici i tamo smjestilo ustašku sveučilišnu bojnu (bataljon). Svakog dana u određeno vrijeme oko podne jedna satnija (četa) tih ustaša odlazi iz te svoje nove kasarne. Zadatak je da se točno ispita njihovo kretanje, broj, vrijeme polaska, ponašanje i slično. Zatim da ih se na otvorenom prostoru između Sveučilišne knjižnice i tadašnjeg Instituta Filozofskog fakulteta kad budu prolazili zapadnom stranom Mažuraničeva trga, napadne bombama i revolverima. Poslije kratkih uputstava, koja mi je još dao, pitao me je da li sam spreman da rukovodim tom akcijom. Ja sam bez razmišljanja odgovorio da jesam, samo što nikada nisam u životu vidio bombu. Iz revolvera sam, nedavno, pucao samo jedanput u životu, a da sam bio u prilici prije rata da na mene dva puta pucaju. On mi je rekao da ćemo dobiti instruktora, koji će nas uputiti u rukovanje tim oružjem i da treba, u zajednici s Pokrajinskim i Mjesnim komitetom SKOJ-a i Vickom Rasporom, odabrati još desetak najpouzdanijih drugova radnika i studenata.

Izabrani su, osim mene, još ovi drugovi, svi članovi Partije ili SKOJ-a, pripadnici udarnih grupa koji su već sudjelovali u više akcija, diverzija i sabotaža: Ivo Gluhak, bravar, Pero Rukavina, slastičar, Đuro Đurašković, ljevač, Anđelko Berislavić, postolar, Dušan Vidaković, vozač, Milan Borošak i Ljubo Mrakovčić, studenti veterinarstva, braća-blizanci Tvrtko i Dragan Seljan, studenti tehnike, S. N., student treće godine medicine, te Krešo Rakić, maturant. Upravo najteže je bilo s izborom tog jednog srednjoškolca. Mjesni komitet SKOJ-a našao se pred problemom, jer se javilo više najboljih skojevaca-srednjoškolaca, iako nisu znali 0 čemu se konkretno radi, ali su im rekli da je akcija opasna i teška. Izbor je ipak pao na Rakića, s tim da se on nekako sačuva, da se rasporedi na najlakše mjesto. U svemu 12 sudionika od kojih sam ja bio najstariji, jer sam već bio završio petu godinu studija, ali nitko od nas nije služio vojsku, jer smo mi studenti bili oslobođeni do završetka studija, a radnici još nisu bili navršili 21 godinu, kad je bila dob za regrutaciju. Ovaj je podatak relevantan da bi se vidjelo kako nitko od nas nije bio završio vojnu obuku, a prema tome nije znao ni osnovno baratanje oružjem.

Izviđanje prostora oko Studentskog doma pokazalo je da se jedna četa ustaša u brojčanom sastavu od 80 do 100 ljudi svakog dana postrojava u Runjaninovoj ulici, između Studentskog doma i Botaničkog vrta, točno u 11,45 sati na znak zviždaljke njihova komandira. Pod oružjem, u novim uniformama i čizmama, paradnim korakom maršira u pravcu Hrvatskog narodnog kazališta i dalje Frankopanskom ulicom u Gornji grad na smjenu straže pred Pavelićevom rezidencijom 1 ostalim endehazijsko-ustaškim ministarstvima i institucijama smještenim na Gornjem gradu.

Nekoliko smo dana promatrali i upoznavali teren, u čemu nas nekoliko nije sudjelovalo. Mi smo, naime, živjeli ilegalno i ta nam je lokacija i sve oko nje bilo dobro poznato. Ja sam u tom kraju živio već 13 godina, tj. od mog djetinjstva i znao sam svaki pedalj tog dijela grada. Vicko Raspor i ja, nakon dugih diskusija i teških preživljavanja, došli smo jedne noći na ideju da značajno modificiramo prvobitni plan i zadatak što ga je Vlado Popović postavio pred nas. Naime, napasti četu naoružanih ustaša na otvorenom prostoru bilo je više nego dubiozno za uspjeh akcije. Četa koja je u pokretu i udaljila se od svoje kasarne, logično da je spremnija za upotrebu oružja, nego kad se tek skuplja i postrojava i osjeća sigurno u krugu svoje kasarne. Drukčiji bi bio uspjeh kad bismo ih napali na nekoliko metara iza zida Botaničkog vrta visokog oko 75 centimetara i željezne

ograde. Tu je mogućnost da ih napadnemo iz neposredne blizine bila veća, rezultat bi bio bolji i sigurniji, nego kad bi to činili iz veće daljine. Na Mažuranićevu trgu bi nas lakše primijetili, jer tada na tom trgu nije bilo nikakva drveća ni grmova, nego samo travnjak. Bio je još jedan veoma važan vojničko-moralni faktor. Mi smo se, ne poznajući bombe, bojali kako ćemo prvi put njima rukovati, na brisanom i ravnom prostoru bacati ih, uz neizvjesnost da li će svaka pogoditi cilj, jer smo ih imali samo šest i trebale su biti bačene točno u isti čas. Također smo se bojali da zbog svega što sam rekao ne budemo mi cilj tih »kragujevki«. Ipak smo od prethodnog plana ostavili četvoricu drugova, odnosno dvojicu, s bombama na ulici i dvojicu njima kao zaštitnicu u zaleđini, ali u promijenjenim prilikama i zaštićeni i skriveni iza ugla Runjaninove i Mihanovićeve, odnosno Vodnikove, s tim da glavni napad ne bi oni izvršili, nego oni koji budu u samom Botaničkom vrtu.

Dogodilo se još nešto tih dana što nas je duboko zabrinulo. Važnost ove akcije i njeno uspješno provođenje dalo nam je tako snažne argumente i opredijelilo nas da žrtvujemo sve, pa i život. Ali je student medicine S. N, shvativši rizik i opasnost, doživio nervni slom, pošteno nam priznao i otkazao sudjelovanje u akciji. Tog časa bio je svjestan da će morati napustiti Partiju, iako smo ga nekoliko godina znali kao vrlo privrženog i borbenog omladinca i komunista. Umjesto njega izabrali smo Josipa Ilaka, radnika. Taj slučaj nas je upozorio i morali smo voditi računa o ljudskoj psihi i osjećajima i akciju podesiti tako da se sudionicima ostavi tračak nade, neka šansa da se mogu živi izvući.

Zbog svega toga predložili smo Vladi Popoviću modificiran plan akcije: svih 12 da budu naoružani revolverima sa dva šaržera municije, a šestorica s bombama. Ustaše ćemo napasti u Runjaninovoj ulici, kad se budu postrojavali na znak zviždaljke u 11,45 sati i kad naš vođa napada vidi da su se postrojili, a prije nego što njihov komandir izda zapovjed za pokret. Naš vođa napada dat će znak svojom zviždaljkom za bacanje bombi. Odmah iza toga iz revolvera treba da se puca po njima, kad zbunjeni budu bježali natrag kroz vrata na ogradi Studentskog doma. Opravdano smo računali da će iznenađeni i prestravljeni bombama nagrnuti kao ovce natrag iza zida i dalje u prve paviljone Studentskog doma, da se zaštite i eventualno odgovore vatrom. Predložili smo Popoviću točan raspored svih nas napadača, te naše zaštitnice i plan povlačenja. On se sa svim složio i upozorio nas da se ne povlačimo k periferiji (a iza Botaničkog vrta i podvožnjaka već je tada počinjala periferija) grada nego samo prema centru. Popović me je upozorio, da iskustvo svih terorističkih napada i atentata, bez obzira na to da li iz političkih ili kriminalnih pobuda pokazuju da uvijek u takvim prilikama bolje prođu oni koji se pokušaju izgubiti u gradskoj gužvi — u centru grada, nego oni koji hoće da umaknu prema periferiji. I danas vjerujem da su nam savjeti o takvim iskustvima spasiji nekoliko života.

Četvrti kolovoza određen je kao dan kad treba da provedemo u djelo našu zamisao. U međuvremenu od 26. srpnja do 3. kolovoza trebalo je izvršiti sve druge pripreme, a prije svega osigurati oružje, obučiti se u baratanju njime i obaviti vježbe na otvorenom terenu po rasporedu i zamisli točno onako kako je akcija trebala biti i realizirana.

Iz izjave Ante Milkovića, tadašnjeg člana Mjesnog komiteta KPH, Martina Mojmira, člana Mjesnog komiteta SKOJ-a te Blaža Mesarića, sekretara Rajonskog komiteta KPH Trnje i Sigečica, vidi se da su se oni najviše angažirali u vezi s nabavkom bombi, revolvera i municije za našu grupu.

U stanu maturanta Radivoja Belića Brace, koji se s roditeljima prije kratkog vremena doselio iz Beograda u Hercegovačku broj 3, kao i u stanu Josipa

Ilaka u Novoj cesti 39 (danas ugao Lenjingradske i Pasarićeve) vježbali smo rukovati pištoljima i bombama. Svi smo tad prvi put vidjeli bombe, otvarali ih i zatvarali, proučavali njihovu težinu, način bacanja, vježbali odbrojavanje vremena, koliko treba da eksplodira »kragujevka«, dogovarali se o napadu, rasporedu i svemu što je s tim u vezi.

Nekoliko dana uzastopce kao kompletna udarna grupa odlazili smo dublje u šumicu u Zelengaju ili u vrbike kod Trnja koji su bili gusti i za niskog vodostaja (a Sava tad nije bila regulirana) pružali se daleko od obale. Tu smo satima vježbali s kamenjem u ruci bacanje bombi točno prema rasporedu kako smo predvidjeli da se prepad trebao odvijati presudnog dana.

Nisu nam bile nužne političke pripreme, ali moralnog i emocionalnog preživljavanja i priprema bilo je potrebno svima nama. Odgovornost nas je pritiskala, a svijest da su nam mladi životi u pitanju nije nas lako napuštala. Nije bez razloga bila bura u glavi svakome od nas — prva borba, nenaviknutost na oružje, centar grada, točno u podne, premoć neprijatelja. Svaka i najmanja sabotaža u gradovima bila je hrabar pothvat pun opasnosti, a na svakoga od nas dolazilo je osam neprijatelja, ili na jednog napadača 15 neprijatelja. Osim toga, tu su još bile ustaše iz bojne u kasarni, a okoliš pun vojske, policije i agenata! Nije posrijedi bilo podmetanje paklenog stroja ili pritiskanje dugmeta što će izazvati eksploziju, već neravnopravna borba puna opasnosti i iznenađenja, s malim izgledom da malo tko izvuče glavu. Ta, mi smo se bili opredijelili za što i kamikaze, a za njih smo saznali tek poslije rata. No mi se nismo borili za stvar nekog imperija, već za stvar oslobodilačke borbe svog naroda i socijalističke revolucije. Međusobno druženje, ista sudbina, dovoljno vremena da razmislimo o svemu, mnogo je svima pomoglo da dočekamo naš veliki dan, pripremni u svakom pogledu, a najviše sigurni u sami sebe.

Naš je raspored snaga bio: četvorica i to vođa napada Komar, braća Seljan i Vidaković trebali su da se 4. kolovoza u 11,45 sati nađu s bombama i revolverima u džepu tik do ograde Botaničkog vrta, a dvadesetak metara iza nas naoružani Berislavić i Borošak kao zaštitnica.

Druga grupa, od toga dvojica s bombama i revolverima, i to Gluhak i Rukavina trebali su se u isti čas naći jedan na uglu Runjaninove i Vodnikove, a drugi s druge strane Runjaninove na uglu s Mihanovićevom. Iza jednoga kao zaštita trebao je stajati Đurašković, iza drugoga Ilak.

Mrakovčić je bio određen da stoji na uglu Mihanovićeve i Gundulićeve i da pazi na glavna vrata Botaničkog vrta prema Gundulićevoj ulici. Njegov zadatak je bio da osigura da vrata budu otvorena, pa makar i pucao da onemogući bilo koga tko bi pokušao da ih zatvori. Po planu tuda su se, kroz glavna vrata, trebali povući iz Botaničkog vrta Tvrtko Seljan, Berislavić i Borošak. Nas trojica: Komar, Dragan Seljan i Vidaković trebali smo pretrčati uzduž cijelog Botaničkog vrta i skočiti sa 2-2,5 metra visokog zida u prolaz podvožnjaka što ide iz Mihanovićeve u Miramarsku i izgubiti se u pravcu Direkcije željeznica u Mihanovićevoj ulici i dalje Haulikovom prema Zrinjevcu. Imali smo i raspored i mjesta kome ćemo i gdje po završetku akcije predati revolvere. Ja sam svoj trebao predati Braci Beliću, na Zrinjevcu, gdje me je on čekao na jednoj klupi. Ja i braća Seljan trebali smo se po planu povući u stan Vuke i Bakira Džinića u Martićevoj 14c, gdje nas je očekivala Ljubica Buba Jančić, profesorica filozofije, član Mjesnog komiteta SKOJ-a i prenijeti naš izvještaj Joži Vlahoviću. Dvanaesti član naše atentatorske grupe, srednjoškolac Krešo Raicić bio je određen da se nađe na podvožnjaku prema Miramarskoj cesti i da spriječi policajca koji se tu nalazio da ne bi eventualno

pucao po nama trojici kad budemo skakali u prolaz ispod tog podvožnjaka. (Taj policajac je očevidno zatajio, pa Rakić nije imao razloga da djeluje.)

Sam prepad odvijao se ovako: još prije 11,30 sati našli smo se svi raspoređeni uzduž Mihanovićeve i Vodnikove ulice. Upravo tada dogodilo se prvo iznenađenje, koje zaista nismo predvidjeli, unatoč najbrižljivijim pripremama. Negdje oko pola dvanaest, na našu nesreću, ili možda i sreću, pao je ljetnji pljusak, iako je prije toga vrijeme bilo lijepo. Čekajući po kućnim vežama pobojali smo se da će kiša dulje potrajati, da će Botanički vrt biti zatvoren i da nećemo moći ući. Međutim pljusak je bio kratak i samo je istjerao posjetioce iz vrta, a čuvar nije ni zatvarao vrata, što je obično radio ako bi kiša padala, a u vrtu ne bi bilo posjetilaca.

Dok smo nas šestorica kao šetači polako i mirno ulazili u Botanički vrt, došlo je do drugog iznenađenja, što je isto tako dobro prošlo. Pred nama je u vrt, kao posjetioci, ušlo desetak starijih Nijemaca, među kojima četiri-pet pukovnika i majora i nekoliko vrlo dotjeranih civila. Oni su krenuli u istom pravcu u kojem i mi, prema zapadnom dijelu Botaničkog vrta, ali su na sreću promijenili pravac i više nam nisu smetali. Kad smo došli na određena mjesta blizu zida što odvaja Botanički vrt od Runjaninove, malo smo se prikrili iza ograde i čekali dok ustaški komandir čete nije dao zviždaljkom znak svojim ljudima da se postroje u četverored.

U času kad sam vidio da je njihovo postrojavanje gotovo, ja sam, kako smo se ranije dogovorili, dao znak svojom zviždaljkom. U tom smo trenutku nas četvorica prišli ogradi i preko nje prebacili naše bombe u pravi čas na ustašku četu iz blizine od nekoliko metara. Gluhak i Rukavina s ugla Runjaninove i Mihanovićeve, odnosno Vodnikove potrčali su u samu Runjaninovu ulicu i jednostavno otkotrljali svoje bombe po asfaltu kao na kuglani u čeone redove te ustaške čete.

Dobro se sjećam slike koja je u taj trenutak nastala. Kao danas vidim sliku: mnoštvo ustaša koji su u krvi ležali na zemlji, a drugi su u paničnom bijegu nasrnuli na ulazna vrata u Studentski dom, kako smo i očekivali da će reagirati u tom času. Prema planu nas četvorica smo povadili revolvere s namjerom da pucamo u tu uspaničenu gomilu. Međutim, uslijedilo je još jedno veće iznenađenje, koje nije prošlo kao ona prva dva. Mi nismo ni uz najbrižljivije izviđanje, dotad otkrili da su ustaše u prvom desnom paviljonu na prozoru prvog kata držali mitraljesku stražu, koja je jedina odmah otvorila vatru u našem pravcu. Oko nas je sve prštalo i, ocijenivši da je bezizgledno dalje nastaviti borbu, dao sam ponovo znak zviždaljkom za povlačenje kako je bilo dogovoreno. Taj mitraljez spasio je mnoge ustaše, jer bi nas četvorica na njih sasuli barem 50 metaka, a Gluhak i Rukavina već su počeli po njima pucati, jer nisu bili meta mitraljezu.

Nas trojica (Vidaković, Dragan Seljan i ja) pretrčali smo preko Botaničkog vrta, skočili sa zida i uspjeli izići na ulicu trčeći u pravcu Mihanovićeve ulice prema Haulikovoj. Već prelazeći Botanički vrt, čuli smo pucnjavu s raznih strana, a kad smo izišli vidjela se strka i panika po okolnim ulicama. Policajac koji se nalazio na podvožnjaku u Runjaninovoj, što vodi na Martinovku, također je pucao po nama. To smo poslije saznali od nekih ljudi koji su se tu zatekli. Kroz Mihanovićevu ulicu pored Botaničkog vrta u to vrijeme prolazila je jedna četa iz poluvojničke fašističke formacije takozvanog »Hrvatskog radiše«. Oni nisu redovno prolazili tom ulicom, već su se tu zatekli stupajući po nekom svom zadatku. Oni su shvatili kao da su oni napadnuti i nasumce su otvorili vatru. U hotelu »Esplanade« bilo je sjedište nekog odjela Gestapoa, te su i oni otvorili vatru s prozora misleći da je napad upravljen na njih. Zgrada Središnjeg ureda za osi-

guranje radnika (što se nalazi pokraj podvožnjaka) bila je tih dana uvijek opkoljena desetinama agenata, jer je mnoštvo radnika dolazilo u tu zgradu na liječničke preglede. (Sva mjesta gdje su se radnici okupljali zbog bilo kojih potreba bila su ustašama sumnjiva i osobitom predostrožnošću su ih kontrolirali.) Ti agenti i ostali ljudi u uniformama, koji su se tu našli, uzbunili su se i uzmuvali i neki od njih također otvorili vatru.

Ja sam s rukom na pištolju također naletio na jednog agenta koji me htio zaustaviti, ali nije držao spreman pištoij. Shvativši situaciju u kojoj sam se našao, potegao sam pištolj na njega i povikao: »Marš, ako ne želiš da pogineš.« Agent se nije snašao da prvi otvori vatru i vjerojatno skamenjen od straha propustio me je. Ostala dvojica iz moje trojke slijedila su me i trčala su u pravcu grada, gdje smo se izgubili svaki na svoje planirano mjesto.

Ljubo Mrakovčić bio je određen đa pazi da budu otvorena glavna vrata Botaničkog vrta. Napravio je fatalan propust, nije spriječio čuvara da zaključa vrata. Nikad nismo saznali pravi razlog tog propusta, ali smo pretpostavljali da ga je u tome spriječila spomenuta četa »Hrvatskog radiše« koja se tu našla. On je odmah poslije toga pobjegao iz Zagreba u Lovran i uskoro je poginuo u borbi s Talijanima na Učkoj, među prvim borcima i aktivistima Istre. Nikad nisam imao pravo da tog mrtvog druga bilo kad optužim zbog neizvršenog zadatka, jer nismo imali prilike da od njega ili bilo koga saznamo što je bio razlog da nije djelovao po naređenju.

Kad su se ostala trojica od nas šestorice našla pred zatvorenim vratima, učinili su jedino što su mogli. Morali su ići u onom pravcu odakle smo mi izišli iz Botaničkog vrta, jer drugog izlaza iz toga vrta više nije bilo. Ali ono što smo uspjeli mi, nisu mogli i oni, jer smo mi skrenuli pažnju skočivši s tog istog mjesta.Taj dio zida Botaničkog vrta što gleda u prolaz podvožnjaka već je blokiralo više agenata i policajaca koji su pritrčali iz pravca Središnjeg ureda za osiguranje radnika kad su vidjeli nas trojicu koji smo ovdje skočili pred dvije ili tri minute. Druga trojica naših drugova otvorila su vatru, ali se iz gužve izvukao samo Borošak, dok su Tvrtko Seljan i Berislavić odmah pali živi u ustaške ruke.

Ostali iz grupe, koji su se nalazili na različitim mjestima lako su se izgubili u tom metežu i panici koja je vladala. Prolaznici, kojih je bilo mnogo usred dana, počeli su bježati što je i običaj u takvim prilikama, a nastala je i luda pucnjava u kojoj su pucali ustaši, agenti, Nijemci, policija i drugi, jer su oni ocijenili da su došle neke velike snage partizana i provalile u grad. Takav je sutradan i bio glupi komentar u ustaškim novinama o tom događaju. Oni su htjeli prikazati da su to bile partizansko-odmetničke bande ubačene u grad s njihovom napomenom da su uništene i da smo ostali bijele vrane bez podrške.

Policijski automobili i kamioni s ustašama nagrnuli su i blokirali Savsku cestu sve do Frankopanske, trgove i obližnje ulice sve do kolodvora i željezničku prugu i počeli redom hapsiti sve mlađe muškarce, koji su se tu zatekli. Tako su uhapsili više stotina ljudi i među njima na uglu Savske i Jukićeve Peru Rukavinu kod kojega je nađeno i oružje.

Sutradan, 5. kolovoza 1941, u ustaškom dnevniku »Hrvatski narod« osvanulo je saopćenje, koje se i kao plakat lijepilo po gradu:

»STRIJELJANJE KOMUNISTIČKIH BANDITA

Smaknuti zločinci, koji su napali stražu ustaške vojnice, te sudionici i intelektualni začetnici ovog odvratnog zločina.

ZAGREB, 4. kolovoza — Ministarstvo unutrašnjih poslova objavilo je danas ovaj oglas:

Danas dne 4. kolovoza u 11,45 sati prije podne jedna skupina komunista, skrivena iza živice Botaničkog vrta, bacila je 4 bombe na stražu Ustaške sveučilišne vojnice pred Đačkim domom u Runjaninovoj ulici. Tom prilikom ranjeno je 28 ustaša sveučilišne vojnice.

Na licu mjesta uhićeni su pojedini napadači i to:

Vinko Šonjara, profesor,
Tvrtko Seljan, student rudarstva,
Anđelko Berislavić, postolarski pomoćnik,
Pero Rukavina, slastičar.

Isti su predani senatu pokretnog prijekog suda, koji ih je osudio na smrt.

Osuda nad njima je izvršena strijeljanjem.

Osim toga su osuđeni na smrt po senatu pokretnog prijekog suda kao saučesnici i intelektualni začetnici tog napadaja 98 Zidova i komunista, te su strijeljani.

Zagreb, 4. kolovoza 1941.

Iz Ministarstva unutarnjih poslova broj 16584-1941.«

To saopćenje nije točno što se tiče broja bombi, jer su bačene bombe i iz Runjaninove ulice, to jest ukupno šest. Isto tako, nije točan ni podatak da su ustaše bile samo ranjene, jer su ustaške vlasti to namjerno prikrile. Godine 1951. kad su se podizale mramorne ploče na bivšem Studentskom domu u Runjaninovoj ulici, jedna u znak sjećanja na Krstu Ljubičića, a druga u znak sjećanja na bombaški atentat na ustaške studente, naše Ministarstvo unutrašnjih poslova SRH dalo nam je podatak, da je u tom prepadu među ustašama bilo i nekoliko mrtvih, i to na osnovi poslijeratnog saslušavanja ustaških glavešina i povjerljive ustaške arhive. Isti podatak dao nam je Rade Končar s kojim smo se nas dvojica iz grupe sastala, nekoliko dana poslije akcije, u stanu udovice Branka Maleševića u tadašnjoj Zvonimirovoj ulici (danas Ulici socijalističke revolucije). Prema tome, bilo je 28 ranjenih i mrtvih.

Slučaj mladog komunističkog intelektualca i publicista, profesora Vinka Šonjara osobito je interesantan. On nije imao nikakve veze, niti je znao bilo što o toj akciji. S njim se zbilo ono što je u takvim ratovima i moguće. On se kao kompromitirani ljevičar krio od ustaša u stanu svog druga biologa Linardića u zgradi uprave i laboratorija Botaničkog vrta što se tamo nalazi. Nitko iz naših organizacija nije znao da se Šonjara tamo skriva pa ga nismo mogli ni upozoriti. Uhvatili su ga u toj zgradi i strijeljali kao napadača na ustaše, iako su odmah utvrdili da on s time nije bio ni u kakvoj vezi.

Tvrtka Seljana poznavali smo nekoliko godina kao primjernog komunista, jakog fizički i psihički, oprobanog po hrabrom držanju u mnogim prilikama u demonstracijama, te u fizičkim sukobima s frankovcima, kad su oni već prije rata upotrebljavali oružje protiv nas. U toku tih prvih mjeseci okupacije, kad su učestale naše različite akcije, on je pokazivao primjernu odlučnost i hrabrost. Čim je uhapšen, podvrgnut je užasnoj torturi i popustio je, odao je ustaškoj policiji sudionike koje je poznavao, stan Brace Belića u koji je s nama dolazio dva puta, kao i stan u Martićevoj 14c gdje se i on trebao skloniti.

Budući da on nije stigao u taj predviđeni ilegalni stan, bio je to znak da je uhapšen. U očajanju što mu nema brata, Dragan Seljan je molio i preklinjao Bubu Jančić da ode i vidi u Gundulićevu ulicu kod njihovih rođaka gdje je slučajno doputovao otac iz Dalmacije, jer da je stan siguran, da oni tamo nisu bili prijavljeni, a otac da ima dobre veze i možda bi mogao Tvrtka nekako spasiti od najgorega. To se protivilo pravilima konspiracije, jer je iskustvo pokazalo da se tako pada direktno u ruke policiji. Nešto uvjereni u ono što je Dragan govorio, a nešto dirnuti njegovom tugom za bratom, svi troje smo učinili grešku i Buba je krenula. Kad je pozvonila na vrata, otvorili su joj agenti i uhapsili je. Odveli su je i u ustaško mučilište zvano Sing-Sing. Dugo su je držali u zatvoru, ali ona ništa nije priznala i na kraju su je otjerali u koncentracioni logor u Staru Gradišku. Platila je tu grešku dvogodišnjim boravkom u užasu tog logora i snagom NOP-a izišla iz tog logora, priključila se NOP-u i doživjela oslobođenje. Mi smo odmah napustili taj stan u Martićevoj i postupili smo po pravilima ilegalne borbe. Tvrtko je izdao i stan Brace Belića u koji su se, što mi drugi nismo ni trebali znati, niti smo znali, poslije akcije sklonili Đurašković i Vidaković. Uhapšeni su zajedno sva trojica. Od svih uhapšenih, osim Tvrtka, nitko nije ništa priznao, svi su strijeljani, a Braco Belić ušao je u legendu po svom držanju u Sing-Singu i prilikom strijeljanja. Bio je strahovito mučen. Obje noge su mu bile gotovo potpuno spaljene. Iznakaženo, i u ranama na mnogim mjestima, bilo mu je tijelo i lice. Iako je poznavao cijelu SKOJ-evsku organizaciju, nikoga nije odao. Nakon nekoliko dana užasnog mučenja, na kraju jednog hodnika, Buba je spazila Bracu Belića i ovako ga kasnije opisala: »Na njemu se vidi užasan bol, ispod njegovih iskrvavljenih i ispečenih nogu teče mlaz krvi, on šuti, njegov glas ne prelazi preko usana. Divim se Braci Beliću, čini mi se da ću sad koraknuti, skinuti nešto sa sebe i zaviti mu užasno ranjene noge, ali eno — dva batinaša gone ga da ustane, pa videći da ne može, dignu ga, stavljaju među sebe i odnose ga tako u čudovišnom zagrljaju dželata i žrtve za kojom se cijedi mlaz krvi. Ni riječ se ne ču iz usta mladića, odnesoše ga kao simbol bune, prkosa, on mi se učini kao vitki crveni toranj, učini mi se kao zastava. Užasna tuga i revolt i ponos ispuniše me u tom trenutku.«

Sličan je opis Ruže Rubčić i drugih drugova koji su ga vidjeli u zatvoru, jedva prepoznali, ali on se još smiješio i hrabrio ih. Malo prije strijeljanja njegove posljednje riječi bile su: »Znam drugove s kojima sam radio, ali njihova imena nećete doznati od mene.«

Poslije te naše akcije ustaše su čitav grad alarmirali: uveden je policijski sat, blokiran je saobraćaj u gradu, izvršeni su masovni pretresi čitavih blokova, pohapsili su stotine ljudi u raznim dijelovima grada, a ustaška je štampa pisala o »židovsko-komunističkom« pokušaju da u Zagrebu dignu pobunu.

6. kolovoza po zidovima i u novinama objavljen je još i ovaj njihov proglas:

»U vezi s komunističkim napadom na stražu Ustaške sveučilišne vojnice dana 4. kolovoza o. g. otkriveni su daljnji saučesnici i intelektualni začetnici toga zločina.

Isti su predani senatu Pokretnog prijekog suda, koji je 87 Židova i komunista osudio na smrt.

Osuda nad njima izvršena je strijeljanjem.

Zagreb, 5. kolovoza 1941. godine.

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova broj 17070-41.«

Prema mnogim informacijama koje su tada naši komiteti prikupili čini se da je za odmazdu strijeljano i više ljudi nego što je ustaško Ministarstvo unutarnjih poslova javno objavilo.

Od 12 sudionika u tom prepadu samo smo nas dvojica dočekala oslobođenje, ostali su svi pali ili na stratištima ili u bojevima već prve godine narodnooslobodilačke borbe.

Ta značajna borba u Zagrebu pročula se po čitavoj Jugoslaviji, a tih teških dana i za nas i za Sovjetski Savez, Radio-Moskva je javljala nekoliko dana uzastopce točne i iscrpne informacije o tom podvigu jugoslavenskih patriota. Imao sam veliko osobno zadovoljstvo, izraz duga prema svojim palim drugovima, kao i strijeljanima za odmazdu, što sam krećući se prve godine rata po Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni i u najzabitijim selima sretao ljude koji su znali za tu našu akciju. Primili su je kao podršku i ohrabrenje, kao još jedno svjetlo što je zasjalo u užasnom mraku fašističkog pakla.*

* Napisano za ovaj Zbornik.

Slavko Markon

DIVERZIJA U ZAGREBAČKOJ POŠTI

Akcijom su rukovodili Rade Končar i Vojo Kovačević – Unošenje eksploziva u telefonsku centralu – Herojsko držanje Voje Kovačevica — Snažna eksplozija

Diverzija na jedan od glavnih centara telefonskih veza u zemlji bila je jedna u nizu akcija u gradovima što ih je organizirala naša partija po okupaciji zemlje. Ona je imala u prvom redu politički karakter, s ciljem da još više potakne već započeti narodni ustanak u Hrvatskoj, da pokaže solidarnost hrvatskih rodoljuba Zagreba s progonjenim srpskim narodom u tzv. NDH i da demonstrira otpor hrvatskog naroda protiv okupacije zemlje i stvaranja kvislinške ustaške vladavine.

Akcija se nije svela samo na automatsku telefonsku centralu nego i na uređaje za daljinske veze, tj. na visokofrekventne kanalne uređaje preko kojih su bile organizirane glavne međunarodne telegrafsko-telefonske veze za javni saobraćaj, kao i specijalne vojne veze njemačke vrhovne komande u Berlinu s okupacionim snagama u zemlji i vojnim komandama u Odesi, Sofiji i Ateni. Akcijom je bio obuhvaćen i glavni razdjelnik automatske telefonske centrale na kojem su bili izranžirani privodni kablovi gradske telefonske mreže.

Svi ti uređaji, u dvorišnom dijelu zgrade u Jurišićevoj ulici broj 13, bili su razmješteni u tri odvojene sale, a eksploziv je bio postavljen na sedam mjesta, i to: na tri mjesta u automatskoj telefonskoj centrali, na dva mjesta u »visokoj« i na dva mjesta u razdjelniku. Automatska telefonska centrala s glavnim razdjelnikom bila je oštećena i izbačena iz prometa nekoliko mjeseci, dok su visokofrekventni uređaji zajedno s vojnim uređajima bili potpuno uništeni, pa su morali biti zamijenjeni potpuno novim uređajima. Tako je i materijalna šteta uzrokovana ovom akcijom bila znatna.

Akcijom je rukovodio sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske drug Rade Končar preko druga Voje Kovačevića (Crnog), člana Mjesnog komiteta KP Zagreba i mene. Sekretar naše partijske organizacije drug Vilim Galjer već po svojoj funkciji imao je određenu ulogu. Moja je uloga u toj akciji bila da, s potrebnim brojem ljudi koje sam trebao pronaći, neposredno izvedem diverziju.

U to vrijeme bio sam član Komunističke partije i pripadao sam partijskoj ćeliji sa šest drugova (Vilim Galjer, Ivan Klarić, Ante Kukuljan, Ivan Siročić, Ljudevit Bauer i ja) koja je okupljala sve članove Partije iz poštanskih jedinica u Zagrebu. Iako je bila malobrojna, ta je ćelija uspjela da razvije vrlo živu i značajnu političku aktivnost u redovima ptt radnika. To nije bila začahurena i pasivna, već vrlo aktivna partijska organizacija, koja se u svom radu oslanjala na široki krug aktivista-simpatizera i rodoljuba koji su bili voljni da pomognu i slijede napornu borbu za bolji život i oslobođenje naše zemlje.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla me kao mladog mehaničara na održavanju automatske telefonske centrale u Zagrebu. Ta centrala imala je kapacitet od 10 000 telefonskih priključaka, a u njoj je radila grupa od desetak starijih i mlađih mehaničara i još tolikog broja pomoćnih radnika.

Nastojat ću da opišem plan i način izvođenja te važnije momente iskrsle u toku akcije koristeći se pri tom svojim zabilješkama još iz 1945. godine.

Ideju o dizanju u zrak telefonske centrale prenio je na jednome partijskom sastanku drug Voja Kovačević, koji je inače u Mjesnom komitetu Zagreba bio zadužen za Poštu.

Bilo je to početkom kolovoza 1941. godine. Tom je prilikom drug Voja, po ilegalnom nazivu Crni, govorio o tome da bi dizanje te centrale u zrak predstavljalo jednu od najvećih akcija koja bi široko odjeknula u masama i dala još jači poticaj započetom ustanku, da bi se tom akcijom zadao snažan udarac ustaškoj vlasti i okupatoru itd. i da bi naša partijska organizacija trebala da je izvede. Kako sam u partijskoj organizaciji bio jedini tehničar koji je radio na telefonskim uređajima, drug Voja se poslije tog uvoda obratio meni s pitanjem da li takva mogućnost postoji. Razmišljao sam dok je Voja nastavljao govoriti kako bi Partija pružila pomoć u nabavci eksploziva i svim što je potrebno za uspješno izvršenje diverzije, a kasnije osigurala bijeg i prijelaz u ilegalnost. Poslije Voje bio je red na meni da se izjasnim. Odgovorio sam da je to moguće ako se izvođenje akcije dobro organizira.

Na partijskom sastanku o akciji se dalje nije govorilo. Poslije tog sastanka sekretar organizacije, drug Galjer, odveo me na sastanak s Vojom, koji mi je saopćio da je CK donio odluku da se izvede akcija na telefonsku centralu i da se odustaje od akcije na policijskog pristava Ivana Škuncu u kojoj sam prvobitno trebao sudjelovati. Voja je iznio mišljenje da bi se ja trebao prihvatiti tog zadatka. Očekivao sam već poslije partijskog sastanka da će taj zadatak pasti meni u dio, tako da nisam tom odlukom i prijedlogom bio iznenađen.

Na slijedećem sastanku Partijske organizacije Crni je saopćio da sam oslobođen dolaženja na sastanke, jer mi je povjeren poseban partijski zadatak, što organizacija treba da primi k znanju i da se, zbog pravila konspiracije, ne postavljaju nikakva pitanja. Sastanci partijske organizacije održavali su se u stanu sekretara Galjera koji je stanovao u istoj kući, samo kat niže, u kojoj i ustaški policijski pristav Ivan Škunca. Istina, u ono je vrijeme organizacija bila malobrojna, a kako sam i ja stanovao s Galjerom kao njegov podstanar, nije bila tako velika teškoća da se u vremenskim razmacima nađu kod Galjera preostala četvorica.

Galjer me je ubrzo direktno povezao s Vojom Kovačevićem, s kojim sam počeo praviti kombinacije o tome kako da se izvede diverzija. Voja je predložio da se, jednostavno, eksploziv postavi u prostoriju automatske centrale, potpali korda i dok ona gori da iziđem iz zgrade i pobjegnem automobilom koji bi pripremljen čekao ispred Pošte. Nisam se s tom idejom složio. Naveo sam da eksploziv postavljen na jednome mjestu ne bi izazvao veću štetu na tako velikoj centrali, pa ni efekt akcije ne bi bio onakav kakav se želi. Osim toga, ako bi se

akcija izvela po danu, kako je to tražio CK radi što većeg efekta, mogao bi biti otkriven eksploziv s obzirom na to da je u centrali obično bilo na radu četiri-pet radnika. Predložio sam da se eksploziv postavi na više mjesta u automatskoj centrali i drugim telefonskim uređajima i da se eksplozija izvede nekim električnim putem, a ne potpaljivanjem korde.

To se Voji odmah više dopalo pa mi je ostavljeno vremena da o tome detaljnije razmislim. U početku mi je glavni problem bilo to kako da se aktivira detonator pomoću struje, iako sam čuo i vidio u filmovima da je to moguće. To rješenje donio je na sastanak sam Voja: da džepna baterija preko otpornika pali rolicu filma. To nije mogao smisliti Voja jer on je po struci bio bankarski činovnik nego neki tehničar kojeg je vjerojatno angažirao sam Rade Končar. Sada je već bilo mnogo lakše da se zamisao dalje razrađuje.

Na kraju je taj tehnički način izazivanja eksplozije električnim putem nakon nekoliko dana razmišljanja dobio jasne konture. Moj prijedlog je bio da se eksploziv postavi na nekoliko najosjetljivijih mjesta u automatskoj centrali, u dvorani s visokofrekventnim uređajima, na razdjelniku i na samim kablovskim glavama u podrumu, tako skriven da se s vanjske strane uređaja ne bi vidio. Sva mjesta s eksplozivom bi se preko električnih releja žicom međusobno povezala i priključila, s jedne strane na izvor napajanja, tj. na akumulatorsku bateriju automatske centrale, a s druge na priključak u centrali nekog određenog telefona. Uloga releja bila je da na komandu s tog telefonskog aparata uključi lokalno strujno kolo džepne baterije s jednim otpornikom namotanim na običan film koji bi se uvukao u detonator. Tako bi se aktiviranje detonatora u eksplozivu izazvalo izvana posredovanjem jednog izabranog telefonskog aparata i električkim putem. Bilo bi potrebno u željenom trenutku samo podići slušalicu s tog telefonskog aparata.

S takvim planom došao sam konačno na sastanak drugu Voji. Sjećam se, našli smo se na Zrinjevcu, gdje smo se obično i sastajali, i sjeli na jednu klupu samo oko 200 metara udaljenu od zgrade ustaškog redarstva u Đordićevoj ulici. Drug Voja je smatrao da je to mjesto najsigurnije, jer se teško moglo pretpostaviti da bi se na takvu mjestu mogli održavati ilegalni sastanci.

Plan koji sam iznio nije u početku mnogo oduševio druga Voju. On nije shvaćao da je predloženim načinom moguće, izvana preko telefona, izazvati eksploziju. Trebalo ga je dugo uvjeravati u realnost takva plana. Morao sam u njegovu notesu napraviti skicu. Skicirao sam tlocrt triju dvorana u kojima su se nalazili telefonski uređaji i zvjezdicom sam označio približna mjesta na koja bi se postavio eksploziv. Možda je to Voji trebalo i zato da bi mogao taj plan bolje objasniti nekome drugom. Nekoliko puta me je zapitao da li je sigurno da će tako akcija uspjeti. Uvjeravao sam ga da ne može zatajiti, a ako se i to, kao mogućnost, pretpostavi, da time akcija ne bi bila otkrivena i da bi se mogao vratiti u zgradu i stvar popraviti. Poslije toga Voja je bio umiren i na narednom sastanku mi je rekao da je plan prihvaćen i da se priđe najbržem izvođenju tako planirane diverzije. Predložio sam mu da se u akciju uključi i Josip Čuljat koji bi omogućio da se eksploziv postavi i izvan automatske telefonske centrale, tj. i na visokofrekventne uređaje i u razdjelnik, jer je on radio na visokofrekventnim uređajima, a inače bio simpatizer Partije, koga sam ja postepeno duže vremena uvlačio u pokret. U stvari, ja sam na Culjata mislio već od početka. Voja je i ovaj prijedlog prihvatio i ja sam s Čuljatom trebao o tome razgovarati. I nisam se prevario. Jože je bez dugog uvjeravanja pristao da sudjeluje. Taj razgovor sam obavio u njegovoj kući na Trešnjevci. Bio sam zamislio da se u akciju još uključi jedan mahaničar (Emil), kako bi se jednovremeno digla u zrak i akumulatorska baterija koja je

napajala pogonskom strujom sve telegrafsko-telefonske uređaje, ali je taj drug odbio sudjelovati u akciji.

Obavijestio sam o svemu tome druga Voju. Kasnije smo se dogovorili da sve pripreme budu završene do 14. rujna, jer je drug Voja želio da se eksplozija izvrši u nedjelju, kao najpogodniji dan kad je na ulicama, osobito na zrinjevačkom korzu, bilo mnogo svijeta, a taj se dan nekako i uklapao u dovršenje našeg plana. Taj je datum naknadno i odobren, vjerojatno od Rade Končara.

Odmah su počele pripreme i detaljna razrada plana, ali su se ubrzo postavila mnoga pitanja na koja je trebalo naći odgovor. Na primjer: gdje da se pronađu odgovarajući releji koji će pod strujom izdržati najmanje šest sati, kako da se na centrali preradi priključak vanjskog telefona a da se njegovo normalno funkcioniranje ne promijeni, kako da se izbjegne eventualni neuspjeh ako bi akcija bila otkrivena poslije postavljanja eksploziva pa do časa koji je Partija odredila za izvršenje eksplozije, kako da se unese veća količina eksploziva u zgradu i centralu kad je na ulazima uvedena stroga kontrola i ustaše pretresaju sve službenike što ulaze i izlaze iz zgrade, kako neutralizirati njemačkog vojnika mehaničara koji čuva vojne uređaje i dežura s drugom Čuljatom, itd.?

Na sva ta pitanja morali su se naći odgovori. Najteži problem u razradi plana bio je prerada telefonskog priključka na automatskoj centrali, unošenje eksploziva u zgradu i njemački vojnik.

Prerada priključka morala se izvesti na njegovim relejima, koje je trebalo urediti tako da obavljaju novu i da istovremeno zadrže i svoju staru funkciju: da telefon ostane sposoban za obavljanje razgovora sve do trenutka kad se s njega izazove eksplozija, a to je interval od šest sati, tj. od momenta završnih priprema, oko 7 sati, do časa koji je izabran kao najzgodniji radi efekta, a taj je bio određen između 12 i 13 sati.

Ako se od 7 do 13 sati za slučaj nekog nazivanja izabrani telefon za izazivanje eksplozije ne bi odazivao na poziv, moglo bi se dogoditi da, prema ustaljenoj praksi, stranka s pozivnog telefona zatraži od centrale da ispita taj broj, nije li možda u kvaru. U tom bi slučaju dežurno osoblje na centrali, tražeći grešku, moglo ustanoviti izvršene promjene na telefonskom priključku i tako vjerojatno otkriti pripremljenu diverziju. (Treba imati na umu da je tek kasnije dogovoreno da će se eksplozija izazvati u nedjelju.) Ili druga pretpostavka. Što ako dežurno osoblje ipak primijeti eksploziv, unatoč predviđenim mjerama da on ostane sakriven? U jednom i u drugom slučaju normalno bi bilo da se jedan stručnjak odluči da odmah presiječe spojne kablovske veze s eksplozivom i da tako pokuša onemogućiti diverziju.

Zato se moralo pronaći rješenje da se priključak tog telefona na centrali preradi tako da on omogući odazivanje na pozive izvana, a da time ne aktivira paljenje eksploziva i da, neovisno o tom procesu, omogući izazivanje eksplozije kada se s tog telefona podigne slušalica. Stoga je predviđeno da se eksploziv aktivira kad se presijeku kablovi ili isključi veza releja s izvorom napajanja, tj. s akumulatorskom baterijom automatske telefonske centrale.

Poseban je problem bilo kako da se u dvorište zgrade Glavne pošte u Jurišićevoj ulici unese oko 20 kg eksploziva. To je zadavalo osobite teškoće poslije pooštrenih mjera kontrole, prvenstveno na ulazima za radnike i službenike. Te mjere su uvedene odmah poslije akcija paljenja stadiona kod Maksimira i napada bombama na ustašku jedinicu kod Botaničkog vrta. Za pomoć u rješavanju tog problema drug Voja je odredio druga Vilima Galjera, koji je radio kao poštanski službenik na Pošti Zagreb 2, kod kolodvora.

Galjer i ja počeli smo studirati sve ulaze i sporedne prolaze u dvorišni dio zgrade u Jurišićevoj ulici tražeći rješenje da se izbjegne kontrola. Najprije smo mislili da se eksploziv unese kao paket kroz glavni ulaz za stranke u salu sa šalterima, pa da ga zatim iza šaltera prenesemo sporednim prolazom u dvorište, a dalje bi već bilo lako. Taj plan, međutim, nije bio dobar, jer se paketi nisu primali na otpremu u toj zgradi, već na Pošti 2 kod kolodvora. Štoviše, to bi odmah svakom službeniku Pošte bilo upadljivo, to prije, što se s tim paketom treba proći pored šaltera u dvorište, za koje postoji poseban ulaz. Ali sama činjenica da se paketi od građanstva preuzimaju na pošti kod kolodvora, kao i da kroz tu poštu ulaze i ostali paketi koji prispijevaju na isporuku za Zagreb, odakle se kamionom prebacuju u dvorište Glavne pošte u Jurišićevoj ulici, navela je druga Galjera na misao da se iskoristi poštanski automobil i da se njime prebaci paket s eksplozivom kao poluslužbena pošiljka. To je bilo konačno i najbolje rješenje.

Taj zadatak izvršio je Ivan Siročić, službenik Pošte Zagreb 2, inače član naše partijske ćelije, koga je sa zadatkom upoznao Galjer. Njegova je dužnost bila da u određeno vrijeme iziđe pred zgradu pošte, da od mene primi paket, unese ga u zgradu i da s ostalim paketima u dogovoreno vrijeme, kad budem sam u dežurstvu, uputi u Glavnu poštu. Unošenje paketa u Poštu Zagreb 2, i pored stražara, nije predstavljalo veću teškoću, jer se tu službenici nisu pretresali, a paket u toj pošti ne izaziva sumnju, jer je ta pošta uglavnom i radila s paketima.

Lijepo spakovani paket dovezao je fijakerom u blizinu Pošte Zagreb 2 11. rujna poslije podne drug Blaž Mesarić, sekretar II rajonskog komiteta Partije. Ja sam ga tu sačekao, izmijenili smo dogovorenu lozinku i kad je Mesarić otišao, prišao mi je Siročić, preuzeo paket i odmah ga unio u poštu. Siročiću sam rekao da su u paketu bombe za svaku eventualnost.

Dužnost dežurnog mehaničara preuzeo sam 12. rujna u 12,30 sati, a pola sata kasnije na vrata automatske centrale zazvonio je poštanski dostavljač i uručio mi paket s adresom koju je ispisao Siročić: Slavko Markon, mehaničar — Glavna gradska pošta, automatska centrala, III kat. Sretan i pomalo uzbuđen što je paket stigao, zaboravio sam dostavljaču dati napojnicu, zbog čega se on poslije povratka u Poštu 2 požalio Siročiću da je morao čak na III kat vući tako težak paket, a da nije dobio ništa. Stvar je ispravljena, jer mu je drug Siročić odmah dao 10 dinara, ispričavajući me da sam sigurno bio uzbuđen, jer je to bio paket s hranom od majke iz Slavonije.

Paket sam odmah sakrio na mjesto koje mi se činilo najsigurnije u centrali, i to u priručnom skladištu rezervnih dijelova, za koje sam još ranije izradio, drugi ključ, jer je originalni kod sebe držao šef centrale.

Kasnije sam saznao da je eksploziv (trotil) Partija nabavila iz Pirotehničkog zavoda na Grmoščici preko našeg simpatizera, domobranskog oficira Antuna Augustinovića, s kojim je imao vezu Ivo Rukavina, danas general armije JNA u mirovini, a po njegovu odlasku iz Zagreba — Blaž Mesarić. Augustinović je sukcesivno, u manjim količinama, iznosio taj eksploziv iz Zavoda i ostavljao ga na određenom mjestu u grmlju pored puta, a Blaž Mesarić ga je kupio i odnosio u stan Florijana Munde, našeg simpatizera koji je stanovao u Koturaškoj cesti. Otud ga je Mesarić, po nalogu Marka Simenića, fijakerom dovezao pred poštu.

Zanimljivo je da su ustaše dobile signal s neke strane da je u centralu unesen paket s eksplozivom, ali, čini se, nisu to primale ozbiljno ili su otišle na pogrešno mjesto — u međugradsku centralu. Dobro se toga sjeća Nada Galjer-Holjevac, tada Galjerova supruga. Ona je tog dana došla u noćnu službu kao zamjena jednoj drugarici na međugradskoj centrali. Pred početak te noćne smjene u centralu su upala dvojica ustaša s jednim agentom u civilu. Postavili su pitanja

telefonisticama da li su vidjele nekoga da je unio u centralu paket, jer se u njemu nalaze pakleni strojevi. Pošto od njih nisu dobili pozitivan odgovor, krenuli su u pregled ostalih prostorija.

Nada me je malo kasnije pozvala telefonom. Odmah smo se sastali na jednom sporednom stubištu, gdje mi je prenijela vijest o posjetu ustaša i njihovoj sumnji.

Međutim, u automatsku telefonsku centralu ustaše nisu dolazile, a bio sam siguran da ne bi mogli lako otkriti gdje se eksploziv nalazi, jer sam ga zaista dobro sakrio.

Trebalo je riješiti i problem kako posljednje noći postaviti eksploziv u prostoriju za visokofrekventne uređaje a da to ne primijeti njemački vojnik — mehaničar, koji je dežurao paralelno s drugom Čuljatom. O tome sam mnogo razmišljao, dok Culjat nije došao na ideju da je najbolje Nijemca opiti i odvesti ga na spavanje. Taj zadatak preostao je samom Čuljatu i on ga je savršeno izvršio.

Međutim, na pomolu su bila dva događaja koja se nisu očekivala. Jednog dana, već u toku priprema, prišao mi je jedan mehaničar na automatskoj centrali (Marijan), s kojim je Partija ranije prekinula vezu da mi saopći kako je on dobio zadatak od jednog člana Partije (Milana Huperta) da digne centralu u zrak, a zatim me pozvao da s njim surađujem u toj akciji. Odmah sam obavijestio druga Voju, koji mi je nekoliko dana kasnije saopćio da je stvar uređena i da se izvođenje akcije nastavlja preko mene. Tu okolnost spominjem zato što je Hupert koji mjesec dana iza diverzije, nakon prvog hapšenja, postao ustaški doušnik. Nije do sada objašnjeno kako se Hupert umiješao u diverziju, no moja je pretpostavka da je on oko svoje izmišljene diverzije pokušao okupiti članove Partije iz Pošte i zatim omogućiti njihovo hapšenje. To povezujem s nastojanjem ustaša da otkriju članove Partije na Pošti jer su znali da postoji u njoj partijska organizacija. Tu činjenicu, uistinu na zanimljiv način saznao je osobno Galjer.

Naime, nekoliko mjeseci po dolasku ustaša na vlast, Galjer i Nada su dobili od Direkcije PTT premještaj za Sarajevo, pa je Voja zatražio od Galjera da kako god zna taj premještaj stornira. Galjer se sjetio svog bivšeg kolege iz bjelovarske gimnazije, nekog Singera, koji je u ustaškoj hijerarhiji bio doglavnik. Po Vojinu odobrenju otišao je k njemu i zamolio ga da opozove njegov premještaj. U tom razgovoru Singer mu je obećao to učiniti, ali je od Galjera zatražio da im pomogne u otkrivanju partijske organizacije u Pošti. Singer je zaista izvršio intervenciju u Direkciji PTT i premještaj je opozvan. Poslije diverzije ustaše su otkrile da je Singer intervenirao za Galjera i suprugu pa su ga uhapsili, otpremili u logor Stara Gradiška, a zatim u Jasenovac gdje su ga na kraju sami ubili.

Drugi događaj zbio se 2. rujna 1941. kad iznenada pada ustaškom redarstvu u ruke drug Voja-Crni. O tome sam sutradan bio obaviješten uz upozorenje da budemo Culjat i ja na oprezu i da po mogućnosti promijenimo mjesto noćenja. No kako sam dobro poznavao Voju kao prekaljenog komunista, čvrstih principa i kao odličnog druga, bio sam uvjeren da on ni po koju cijenu neće ništa otkriti. Tako je i bilo. Nekoliko dana kasnije obaviješten sam da je Voja, držeći se herojski, izdahnuo pod batinama, ali nijedne riječi nije rekao neprijatelju.

Drug koji mi je to saopćio rekao mi je da je kod Voje nađen notes s nekim skicama za koje se ga ustaše prisiljavale da kaže što one predstavljaju. Sjetio sam se da su to mogle biti one skice koje sam mu crtao na Zrinjevcu objašnjavajući mu plan akcije. Tom prilikom sjetio sam se i Vojinih riječi što ih je izgovorio na partijskom sastanku kad nam je prenosio direktive CK KPJ o prelasku na oružani ustanak: »Sada počinje borba koju smo toliko željeli i u kojoj će proletarijat odnijeti pobjedu, ali svi nećemo imati sreće da tu pobjedu doče-

kamo. Za tu će se pobjedu morati dati žrtve.« Dogodilo se da je Voja među nama prvi bio ta žrtva. Tom prilikom saznao sam i pravo ime i prezime Crnoga. Po oslobođenju zemlje Voja je s pravom proglašen za narodnog heroja i posmrtno odlikovan.

Ustaškog špijuna koji je izdao Voju Kovačevića (Majerhold) likvidirala je na ulici pet dana kasnije udarna četvorka Ivana Šibla.

Poslije Vojine smrti na vezu je došao drug kojeg nisam poznavao. Nakon oslobođenja, kad sam vidio sliku Rade Končara, zaključio sam da je to mogao biti sam Rade Končar. Tog druga sreo sam dva puta. Na jednom sastanku mi je saopćio broj vanjskog telefona na koji će se priključiti električni sistem paljenja i detaljno se interesirao dokle smo došli s radovima. Taj sastanak je održan na ulici kod tvornice »Elka«, a drugi u Vlaškoj ulici blizu Glavne pošte, nekoliko dana prije kraja priprema. Na tom sastanku bio je i drug Galjer. Tada sam dobio dva revolvera da ih Čuljat i ja imamo za svaki slučaj posljednje noći, od subote na nedjelju. Tu se i odlučilo gdje će se naša grupa skloniti poslije diverzije.

Taj drug je tražio da nas četvorica — Galjer, Čuljat, Kukuljan i ja (Kukuljan je, iako nije sudjelovao u diverziji, bio kao član Partije kompromitiran) — idemo na ilegalan rad, po dvojica u Sisak i Slavonski Brod. Ja sam odlučno bio protiv toga i tražio sam da nas se prebaci u partizane. Tvrdio sam da će diverzija biti težak udarac okupatoru i ustašama i da će oni sve učiniti da nas pronađu. Poslije toga taj se drug (sa šeširom navučenim na čelo) na kraju suglasio da idemo u partizane. Tu smo se s njima i oprostili a on nam je zaželio svaku sreću u borbi u partizanima.

Poslije Vojine smrti ubrzano smo nastavili provođenje plana. Za vrijeme noćnih dežurstava Čuljat i ja smo sve pripremali. Najprije smo pronašli mjesta gdje ćemo staviti eksploziv. Izabrali smo šupljine u telefonskim uređajima koje se s vanjske strane ne primjećuju. Točno smo ih izmjerili kako bi se prema njima izradile limene kutije za eksploziv. Kutije je izradio jedan limarski radnik s Paromlinske ceste. Zatim smo sva mjesta na uređajima, predviđena za kutije s eksplozivom, povezali spojnim kablovima, i to tako da se lako ne primijete. Bile su to predzadnje radnje pred nastup u noćnu službu, u subotu, kad se završni dio plana trebao izvesti.

Da stvar bude još sigurnija, odlučeno je da u subotu 13. rujna, noću, na radno mjesto telefonistice jednog pomoćnog međugradskog telefonskog uređaja, bude dežurna Nada Galjer (Holjevac) Galjerova supruga. To je bilo potrebno zato što se taj uređaj nalazio u prostoriji između razdjelnika i sale s visokofrekventnim uređajima koje su međusobno bile odvojene samo staklenim zidom, te je bilo ne samo nepoželjno već i opasno da na tome mjestu radi netko tko bi mogao smetati. Nada nam je, osim toga, za svo vrijeme našeg rada budno čuvala stražu.

Konačno, trebalo je postići da noću između 13. i 14. rujna uđem i ja u dežurstvo mimo svog redovnog rasporeda. Ja sam, naime, ulazio u noćno dežurstvo svaki peti dan, a Čuljat svaki četvrti, pa nam se dežurstvo nije poklapalo. Mehaničar s kojim sam se trebao zamijeniti nije na tu zamjenu odmah, prvi dan, pristao, pa smo Čuljat i ja već bili donijeli odluku da ćemo ga vezati i sa začepljenim ustima zatvoriti u skladište rezervnih dijelova ako to ne prihvati. Na kraju je drugi dan popustio. Naravno, ta je zamjena njemu objašnjena razlozima privatnog karaktera, tj. da moram u posjet roditeljima u Karlovac.

Tako smo Nada Galjer, Čuljat i ja nastupili u subotu 13. rujna 1941. u 20 sati u noćnu službu. Najsloženiji dio posla tek je trebalo obaviti.

Čuljat se počeo baviti s Nijemcem i polako ga opijati, dok sam ja na drugoj strani sastavljao dijelove koji su trebali činiti mehanizam za električno paljenje. Ti dijelovi, kako je to već rečeno, bili su jedan relej, džepna baterija, električni upaljač i detonator. Trebalo je da složim sedam kompleta i da uz svaku kutiju s eksplozivom montiram po jedan. Osim toga, trebalo je na centrali preraditi priključak telefonskog broja 72-96, što je zahtijevalo veliku koncentraciju i pažljivost i trajalo prilično dugo, sve do 3 sata ujutro.

Čuljat me je već oko 23 sata izvijestio da Nijemac spava i požurivao me. Međutim, brže se nije moglo ni smjelo. Nastojeći ubrzati rad, nisam izolirao kontakte na jednom releju, što je izazvalo paljenje jednog električnog upaljača, koji, srećom, nije bio uvučen u detonator, tako da se ništa ozbiljno nije dogodilo.

Tri kutije eksploziva s električnim mehanizmom postavio sam na tri odvojena mjesta u automatskoj centrali, a ostale četiri kutije odnio sam kat niže kod Čuljata: dvije smo montirali u visokofrekventne uređaje, a dvije pod kablove u tzv. razdjelniku. Ona koja je trebala biti postavljena na kablovske glave nije se mogla tu postaviti jer prostorija s tim kablovima nije bila na mjestu gdje sam pretpostavljao, a i radnici za vanjske intervencije na tt vodovima, koji su u blizini imali spavaonicu, počeli su ustajati.

Tada smo sva mjesta s eksplozivom međusobno povezali i priključili ih na akumulatorsku bateriju i na telefon 72-96, čiji je vlasnik bila drugarica Olga Milčinović, profesor, sa stanom u Tuškancu. (Olga Milčinović je kasnije radi korištenja njenog stana, kako sam saznao od nekih ilegalaca, uhapšena i ubijena u logoru Stara Gradiška.) Priključkom na akumulatorsku bateriju svi su releji stavljeni pod struju, a njihovi kontakti su se otvorili na razmak od jednog milimetra. Oduzimanjem struje tim relejima, što će se postići podizanjem slušalice s telefona 72-96, kontakti na relejima će se zatvoriti i uključiti lokalna struja kola džepnih baterija s električnim upaljačima uvučenim u detonatore. Zadnja »operacija« je bila izvlačenje izolirajućih papirića između kontakata releja pošto su oni stavljeni pod struju. Vrijeme je već bilo na izmaku i morali smo žuriti. Papiriće sam izvlačio metalnom pincetom, pri čemu sam morao paziti da njome ne dotaknem kontakte releja, jer bi se time izazvala eksplozija.

Kad je i to bilo gotovo, rekli smo da se sada može dogoditi što god hoće, jer je uspjeh akcije bio već osiguran.

Do 7 sati svi su tragovi noćnog rada na brzinu bili uklonjeni i dežurstva smo propisno predali mehaničarima koji su došli u dopodnevnu smjenu.

Naš bijeg do Karlovca organizirao je Antun Tehek Biber, član MK KPJ Zagreb.

Iz Galjerova stana taksijem smo se prevezli na kolodvor. Tu sam, po dogovoru, predao naša dva pištolja drugarici Faniki Rupčić i rekao joj tri riječi: »Sve u redu«, što je značilo da je plan izvršen i da se centrala može dići u zrak.

U 8 sati bili smo bez ikakve pratnje, u brzom vlaku Zagreb — Rijeka na putu za Karlovac s urednim propusnicama za putovanje. Na izlasku iz stanice u Karlovcu čekala nas je veza: drugarica Marica Pataki i Bartol Petrović. Bili smo odmah po dvojica raspoređeni po kućama, a oko 12 sati smo se, s vodičem drugaricom Ankom Bulat, uputili fijakerom preko sela Skakavca i Sjeničaka za Petrovu goru, u partizane.

Nada Galjer je ostala u Zagrebu sklonjena u ilegalnosti za rad u partijskoj tehnici, ali je i ona nakon mjesec i po dana prebačena u partizane, jer se pokazalo da ustaše poduzimaju sve mjere da je uhvate. No zahvaljujući slučajnosti, a ponajviše njenoj hrabrosti i pomoći drugova i građana Zagreba, uspjela je da do toga ne dođe.

U Zagrebu je u međuvremenu 14. rujna 1941. u 12 sati i 20 minuta nazvana međugradska centrala i službenici obaviješteni da je centrala minirana i da treba da bježe. To je učinjeno kako bi prilikom eksplozije stradalo što manje osoblja iz Pošte. Tako je i bilo. Nije nastradao nitko.

Oko 12 sati i 30 minuta podignuta je slušalica s telefona u Tuškancu, a gradom je odjeknula eksplozija. Telefonsku slušalicu podigao je Nina Rubčić, član Partijske ćelije intelektualaca, koji je cijelu prethodnu noć dežurao pored tog telefona.

Za kratko vrijeme u zgradu su uletjeli ustaški agenti iz Đorđićeve ulice na čelu s Ivanom Škuncom. Kad su ušli u salu s visokoifrekventnim uređajima, uslijedila je druga snažna eksplozija, vjerojatno zbog toga što podizanjem slušalice svi releji zbog dužeg opterećenja nisu otpustili i zatvorili svoje kontakte, za što je bio dovoljan i najmanji potres uzrokovan hodanjem. Tom je prilikom poginuo Ivan Škunca dok je ranjeno pet drugih agenata, dva njemačka vojnika i jedan oficir. Materijalna je šteta bila velika. Automatska telefonska centrala s razdjelnikom bila je izvan upotrebe nekoliko mjeseci, a visokofrekventni uređaji bili su totalno uništeni i morali su se nabaviti novi. Od tog vremena vojni njemački uređaji, koji su također bili uništeni, smješteni su u posebnu prostoriju.

Prema navodima Ivana Šibla, u gostionici »Sidro« u Vlaškoj ulici, u neposrednoj blizini Pošte, čekao je na eksploziju Rade Končar, dok je prema svjedočenju Lutve Ahmetovića, Končar bio u Klajićevoj ulici, a nešto kasnije otišao je do Jelačićevog trga (Trga Republike) da se sam uvjeri u događaj.

Naša je grupa saznala za uspjeh akcije na putu za Petrovu goru od samih ustaških vlasti u selu Skakavcu. Naime, u prolazu kroz Skakavac nekima smo se učinili sumnjivima, osobito naš vodič, drugarica Anka Bulat, koja je tim putem već ranije provela nekoliko grupa u partizane. Kako se ustaška posada nalazila na kolodvoru, udaljenom koji kilometar od sela, grupu je zaustavio samo općinski stražar s jednim karabinijerom i općinski bilježnik. Ispitivali su nas kamo i zašto putujemo i u kakvoj smo vezi s drugaricom Bulat. Kad su nam pretresli stvari, postali smo im još sumnjiviji, jer smo u ruksacima imali zimsku odjeću, šatorska krila, itd. No, srećom, svi smo imali uredne propusnice, osim drugarice Bulat. Predstavili smo se kao komisija koju je Direkcija PTT Zagreb uputila da procijeni štetu na tt-vezama što su je pričinili partizani upadom i demoliranjem uređaja na kolodvoru Vojnić. Tog izgovora, iako prilično naivnoga, sjetili smo se na temelju informacije dobivene još u Karlovcu da su partizani noć ranije izvršili napad na kolodvor Vojnić. Tada su nas pitali znamo li da je Radio-Zagreb danas od 14 sati emitirao poziv svim ptt-službenicima da se smjesta jave u svoje urede. Naš je odgovor bio da to na putu nismo mogli saznati, ali da mi putujemo po zadatku Direkcije PTT koji moramo izvršiti. Vijest nas je mnogo obradovala jer smo tako saznali da je zaista bilo »sve u redu«.

Na kraju nas je taj bilježnik sve pustio (u toku rata postao je partizanski obavještajac).

Iz sela Skakavca skrenuli smo ubrzo s ceste u kukuruze. Ispunjavala nas je neizvjesnost hoćemo li se pridružiti partizanima? Kakva nas iznenađenja na putu još čekaju? Galjer je na trenutak zaustavio grupu i rekao da je ovlašten od Partijskog komiteta Zagreba da predloži druga Čuljata za člana Komunističke partije, što smo mi jednoglasno usvojili i čestitali Joži na prijemu jer je on u punoj mjeri to i zaslužio.

U selu Sjeničaku u kući Gojka Nikoliša spalili smo lične legitimacije i ostale isprave, jer smo znali da nema povratka prije konačne pobjede.

Ustaška potjera na biciklima iz Skakavca koju je organizirao jedan civilni ustaša, tražila nas je u Sjeničaku, ali je stigla kasno. Mi smo kurirskim vezama produžili dalje i već se 16. rujna 1941. našli među partizanima u Petrovoj gori u selu Crna Lokva.

Poznato je kako je stradao Rade Končar, sekretar CK KPH 1942. godine, u Šibeniku. Poznato je kako je stradao i Voja Kovačević Crni.

Drug Galjer, sekretar naše organizacije, poginuo je u herojskoj borbi 1942. godine u selu Sturliću boreći se protiv premoćnih neprijateljskih snaga koje su opkolile njegov partizanski odred, čiji je on bio komesar. Galjer je za svoje herojsko držanje proglašen za narodnog heroja.

Ostali sudionici diverzije Josip Čuljat, Nada (Galjer) Holjevac, Nina Rubčić, Blaž Mesarić i Ivan Siročić, zajedno samnom, preživjeli su narodnooslobodilačku borbu i revoluciju i dočekali ostvarenje svojih ideala.*

Iz Zbornika sjećanja, .Zagreb 1941 — 1945«, izdanje Spektra, Zagreb 1972. Autorizirajući svoje sjećanje autor je naknadno unio izvjesne nadopune.

Josip Čuljat

KAKO SAM POSTAO DIVERZANT

U kolovozu 1941. Slavko Markon je predložio da dignemo u zrak telefonske uređaje–Diverzija je uspjela

Slom stare Jugoslavije zatekao me je u Osijeku, kamo sam bio premješten po kazni.

Dani raspadanja dotadašnje vlasti, zbunjenost ljudi oko mene a osobito obezglavljenost sitnih politikanata, raspad i razoružanje pripadnika stare jugoslavenske vojske, drsko oholi i nadmeni njemački vojnici po ulicama, pretvaranje do tada neprimjetnih i neprimijećenih malograđana u folksdojčere i ustaše, nadimanja o tome tko je veći i zaslužniji Hrvat, konfiskacije, prvi progoni i strijeljanja (a ja sam stanovao kod Židovke), sve se to odigravalo kao zbrkani film pred mojim očima. Ipak sam bio miran, iako sam gledao kako se jedan uzak sloj malograđana uznemirio i poludio te traži, u ovom tragičnom času, svoju životnu šansu.

Stojeći po strani u tom košmaru upao sam u oči drugovima s kojima sam radio i zato su mi se obraćali pitanjem:

— A što ti veliš? Što je ovo? Kamo to vodi?

Ja sam im razjašnjavao situaciju sa antifašističkih pozicija, onako kako sam tada znao i umio.

Imao sam dvadeset godina, mnogo nepomućenih ideala, donekle izgrađen antifašistički stav, neke još prilično neraščišćene pojmove o novom, humanijem društvenom poretku i o pravima radnih ljudi.

Već na kursu za ptt mehaničare u Beogradu 1937/38. raščistio sam s nacionalističkim osjećajima, jer sam kao Hrvat tamo našao iznenađujuće mnogo prijatelja i odličnih drugova Srbijanaca, Makedonaca i Slovenaca i došao do saznanja da je za društvene i ljudske odnose važniji čovjek — drug nego to gdje je rođen i što je po narodnosti. Raščistio sam i s religijom, kao zabludom. Bilo je to dosta teško, s obzirom na religiozne osjećaje mojih roditelja. Bio sam aktivan član Udruženja PTT službenika, učestvovao u radu čitalačke grupe u kojoj se kolektivno izgrađivao napredni i antifašistički stav, a prisustvovao sam i sastancima Stranke radnog naroda, koji su se održavali na Trešnjevci u Zagrebu.

U Osijeku nikako nisam htio da uđem u »turnus«. Radio sam najteže i najgrublje mehaničarske poslove i stalno želio da se vratim u Zagreb, predosjećajući da za mene dolaze presudni događaji.

Napokon sam premješten u Zagreb.

Povratkom u Zagreb nastavio sam aktivni rad u Udruženju PTT službenika, pa sam postao čak knjižničar jedne čitalačke grupe. Tako mi je prije jedne noćne službe došla u ruke knjiga »Kako se kalio čelik«. Odmah sam je počeo čitati.

Ne, ja nisam čitao, ja sam proživljavao tu knjigu. Ona je u mutna zbivanja oko mene unosila mnogo svjetla, vedrine, nade i čvrste vjere.

Tog dana imao sam sastanak s Markonom. Na sastanak sam došao s temperaturom i vratio se kući bolestan. Noću je otac morao pozvati društvo za spasavanje, koje me je odvelo u bolnicu.

U bolnici sam dobio poziv za regrutaciju.

— Ne, ja ne želim služiti fašističku vojsku — odlučio sam.

Tada sam se ponovo »razbolio«, iako sam već bio prizdravio. Tako vojsku nikad nisam služio.

Poslije povratka iz bolnice vratio sam se na svoje radno mjesto mehaničara u telefonskoj centrali.

Naša čitalačka grupa i dalje je radila, diskusije o stanju u zemlji postajale su sve određenije. Događaji su se odvijali strelovitom brzinom, teror je rastao, a u meni je dozrijevala mržnja na okupatora i na sve one koji su ga u zločinačkoj raboti potpomagali. Plakati o strijeljanjima, obješenima, saznanje o progonjenima i odvedenima u logor, bahatost prodanih duša, sve mi je to nametalo misao o tome da bi trebalo nešto učiniti, možda nešto čudno i ludo da bi se klonuli probudili i ohrabrili.

Bio sam tada samo uznemiren i revoltiran pojedinac, kakvih je bilo mnogo, ali taj spontani revolt i gnjev trebalo je, nekako, kanalizirati i usmjeriti.

Kad mi je negdje u augustu 1941. Markon predložio da zajednički dignemo u zrak telefonske uređaje i rekao da je to odluka CK KPH, odgovorio sam mu:

— Spreman sam bez predomišljanja.

Naša čitalačka grupa čiji su članovi bili Nada Galjer, telefonistica, Vilim Galjer, poštanski službenik, Slavko Markon, tt mehaničar, i Ante Kukuljan, poštanski službenik, pretvorena je u udarnu grupu. Iako smo i ranije bili nerazdvojni drugovi i prijatelji, od tada smo postali jedan dah, jedna misao i jednakih stremljenja.

Koncem augusta 1941. dobio sam revolver. Nikada ranije nisam rukovao oružjem, pogotovu što me nije ni privlačilo, jer nisam služio vojsku. Noseći revolver osjećao sam se nekako sigurnijim, jačim, da više nisam samo dio naše grupe, već da pripadam snažnoj i velikoj organizaciji antifašista.

Došavši kući, krijući se od ukućana, razgledao sam revolver.

Nitko me uopće praktično nije učio rukovanju revolverom ni oružjem, a eto, član sam udarne grupe, koja treba da izvede veliku diverziju u kojoj ćemo se možda naći na ivici smrti i, možda, morati upotrijebiti oružje, a ja ne znam ni revolverom rukovati. Ni to me nije moglo pokolebati.

O načinu izvršenja diverzije odlučivali smo Slavko Markon i ja. Trebalo je uništiti i onesposobiti za saobraćaj automatsku telefonsku centralu, kablove, visokofrekventne uređaje, među kojima i one koji su specijalno služili potrebama njemačke komande. Bili smo svjesni da takva akcija ne samo što bi na duže vrijeme onemogućila okupatoru veze s Atenom, Sofijom, Bukureštom, Odesom i samim Beogradom, unijela paniku, nego bi njezin odjek, s obzirom na već započeti ustanak u Hrvatskoj, vrlo pozitivno djelovao na čitavom području NDH.

Bilo je predviđeno da se diverzija izvrši 14. septembra 1941. Do tog vremena trebalo je o svemu dobro razmisliti, sve pripremiti, a noću 13/14. septembra sve ugraditi, urediti da te noći budemo obojica u dežurstvu s povjerljivom telefonisticom, da 14. normalno napustimo dežurstvo, prebacimo se na oslobođeno područje i da eksplozija nastane između 12 i 13 sati.

Pred nas se postavilo više problema za koje je trebalo pronaći najbolja i najpogodnija rješenja. Mi nismo imali iskustva da znamo kako i gdje treba postaviti eksploziv, kako automatski izvršiti paljenje s nekog mjesta izvan zgrade; kako unijeti eksploziv u zgradu koja je pod strogom kontrolom (na svim ulazima nalazili su se agenti ustaškog »redarstva«, koji su ne samo pretresali sve one koji ulaze, nego i pregledavali sve ono što u zgradu unose i službenici, a na straži su bili i njemački vojnici), zatim kako sve to izvesti a da naše pripreme i naš rad ne bude prije vremena otkriven, odnosno da diverzija ne bude radi nekog tehničkog propusta onemogućena. Sve smo prostudirali do najsitnijih detalja i za sve smo našli, kao što je to uspješno izvršenje diverzije i potvrdilo, najbolja rješenja. Točno smo utvrdili mjesta gdje treba da postavimo eksploziv, koristeći se šupljinama na automatskoj telefonskoj centrali, visokofrekventnim uređajima i kablovima i to onima koja mehaničari vrlo rijetko gledaju, a koja se mogu vrlo dobro kamuflirati. Izmjerili smo i veličine za limene kutije u koje ćemo staviti eksploziv. Te je kutije na vrijeme izradio neki radnik iz Paromlinske ceste. Utvrdili smo da je najpogodnije da se automatsko paljenje izvrši s nekog pretplatničkog telefonskog aparata, i to tako da se eksplozija izazove samo podizanjem slušalice, a ne i u slučaju kada netko drugi pozove taj telefonski broj.

Za unošenje eksploziva u zgradu iskorištena je pomoć jednog simpatizera, inače službenika Pošte Zagreb 2, pa je paket, u kojem se nalazio trotil, zajedno sa službenim paketima iz Pošte Zagreb 2 u Branimirovoj ulici prebačen službenim automobilom u dvorište zgrade u Jurišićevoj ulici, odakle ga je službenik koji je pratio automobil donio na III kat Markonu na koga je bio i adresiran.

Kada mi je Markon saopćio da je eksploziv u zgradi, da nastupa posljednja faza našega rada i da se približuju kritični trenuci, bio sam uzbuđen i donekle uznemiren.

Trinaestog septembra 1941. bila je subota. Dopodne sam se vrzmao po kući i s izvjesnom tugom promatrao siromašno pokućstvo, brižno lice svoje majke zauzete kućnim poslovima, hodao dvorištem i u sebi se rastajao sa svim tim dragim ljudima i stvarima. Nitko od mojih nije ni slutio što treba da uradim te noći, nije znao da se sutra neću vratiti kući sa službe, da se možda više nikada neću vratiti. Ručao sam prije nego što su se svi okupili i izišao.

Čitava naša udarna grupa okupila se u Galjerovu stanu u Gajdekovoj ulici. Raspoloženje je bilo vedro; Galjer je, čak, posljednji put svirao na svojoj harmonici.

Kad smo završili poslove, vratio sam se kući i mirno se spremao na službu. Čitava je porodica bila na okupu. Ispod oka promatrao sam oca, majku koja me je mnogo voljela, brata i sestru i sa žalošću razmišljao da li ću ih ikada

vidjeti sve na okupu. U 20 sati trebalo je da stupim na službu. Činilo mi se da kazaljke sata ludo jure, a želio sam da još samo malo ostanem sa svojima najdražima. Ali savjest mi je govorila da imam dužnost i veliku obavezu prema drugovima i domovini i treba da potisnem sve ono što bi me, možda, moglo obeshrabriti u ovim odlučnim trenucima.

Bilo je 20 sati kada sam stupio na dužnost dežurnog mehaničara zajedno s Markonom, koji je prethodno izvršio zamjenu s jednim drugim mehaničarem koji je trebao da dežura sa mnom. Također je bilo uređeno da mjesto telefonistice na posredniku te noći zauzme Nada Galjer.

Prostorija u kojoj su se nalazili visokofrekventni uređaji bila je samo jednim staklenim zidom odvojena od prostorije u kojoj se nalazio posrednik. Neka druga telefonistica mogla je ne samo da oteža naš rad, nego da ga eventualno i osujeti.

Sve je, dakle, bilo spremno. Samo je Nijemac, koji je, također, noću dežurao s nama, ostao kao posljednja prepreka. Pošto je na službu stigao malo pri piću odlučismo da ga totalno napijemo, dok ne zaspi. Ta dužnost je bila meni povjerena. Izmislio sam zato priču o mom rođendanu i doturio Jozefu bocu konjaka, koju je on gotovo nadušak ispraznio. Pijani Nijemac je veličao Hitlera, moć njemačke armije, pjevuckao »Lili Marlen«, nadmeno mi dokazivao svoju mehaničarsku spremnost, široko znanje i veliko iskustvo i tako, brbljajući na dugačko i široko, omogućio da Markon nesmetano sastavlja dijelove koji su činili mehanizam za električno paljenje. To su bile rele (trebalo je da daju spoj prilikom poziva), džepna baterija (za napajanje), električni upaljač (smješten u detonatoru; prilikom poziva i zatvaranja strujnog kruga spirala upaljača se usijavala i palila detonator) i detonator za svako mjesto eksplozije. Na koncu Nijemcu se počeo zaplitati jezik, sklapati oči i kad je iskapio posljednju kap konjaka, totalno pijan, legao je na krevet i u tren zahrkao. Bilo je oko 23 sata kada sam o tome obavijestio Markona.

Tri kutije s eksplozivom i električnim mehanizmom za paljenje postavili smo u automatskoj telefonskoj centrali, a četiri u prostorije gdje se nalaze visokofrekventni uređaji, odnosno kablovi u takozvanom razdjelniku. U radu, koji je zahtijevao mnogo napregnute pažnje, nismo ni osjetili kako vrijeme brzo prolazi i kako sve dublje u noć sve manje kloparaju i kucaju birači centrale. Već se budio grad kada smo posao završili. Blijedilo jutra osvijetlilo je prozore i visokofrekventne uređaje, a u velikim dvoranama automatske centrale još su gorjele sijalice. Napetost je popustila. Sve je dobro kamuflirano i vezano na telefonu broj 72-96. Kad između 12 i 13 sati nečija ruka podigne telefonsku slušalicu, »brzojavna i brzoglasna središnjica« otići će u zrak.

Predali smo dužnost redovnoj smjeni u 7 sati ujutro. Nada se nije ni vraćala u stan. Ona je odmah poslije smjene prešla u ilegalnost. Nas je pred stanom čekao taksi.

Pred kolodvorom nas je srela drugarica kojoj smo predali revolvere.

— Sve je u redu — rekli smo joj a to je značilo da je sve pripremljeno za diverziju.

Brzi vlak Zagreb — Rijeka jurio je prema Karlovcu; ponašali smo se kao izletnici. Propusnice i legitimacije su bile u redu i naš put potpuno legalan. Dan je bio lijep, sunčan, jesenji. Bili smo vedri, šalili se i brzo stigli do Karlovca.

— Drugovi, rasporedit ćemo vas po kućama, a u 12 sati kreće se dalje — saopćeno nam je čim smo došli na stanicu.

U 12 sati fijakerom i s drugaricom koja je trebala da nas prebaci u partizane, krenuli smo preko Skakavca u Petrovu goru.

— Stoj — zaustavio nas je općinski stražar u Skakavcu, uperivši karabin.

Kad smo stali, općinski bilježnik nas je ispitivao:

— Kuda?

— U Vojnić.

— Zašto?

— Mi smo komisija Ravnateljstva pošta, brzojava i brzoglasa iz Zagreba i idemo da procijenimo štetu na brzojavnim i brzoglasnim vezama što su je svojim upadom načinili partizani.

— A gospođica?

— Ona je pisarica.

— Pa dobro, ali zar vi ne znate da je krugoval (radio) u 14 sati javio da se svi poštanski službenici moraju odmah vratiti u Zagreb i javiti u svoje urede?

— Znamo, ali mi moramo najprije izvršiti svoju dužnost!

Svejedno su nam pretresli sve stvari i — pustili nas.

Na izlasku iz Skakavca izišli smo iz kočije i skrenuli s ceste u šumu, koja će nam kasnije četiri godine biti naš jedini siguran dom.

Uskoro smo saznali da je diverzija uspjela i to nas je silno obradovalo.

U selu Sjeničaku spalili smo sva naša dokumenta i postali dio pobunjenog naroda, borci naše revolucije.*

**Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, knjiga I, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962.

Antun Biber

DOGAĐAJI KOJI SU MOGLI UGROZITI AKCIJU U POŠTI

Hapšenje Voje Kovačevića — U ruke policije padaju Nikola Šakić i Ante Milković — Policija nije ništa doznala – Akcija je potpuno uspjela

U prvoj polovici kolovoza 1941. sekretar partijske organizacije na Glavnoj pošti u Zagrebu Vilim Galjer predložio je Mjesnom komitetu zagrebačke partijske organizacije da se na telefonskoj centrali u Jurišićevoj ulici izvede sabotaža, koja bi za dulje vrijeme prekinula veze Nijemaca s vojnim komandama u susjednim zemljama. Za tu inicijativu osobno se zainteresirao i sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske Rade Končar. On je bio oduševljen.

Odmah se prešlo na pripreme. U Mjesnom komitetu Komunističke partije Hrvatske za grad Zagreb, za tu akciju bio je zadužen član MK Vojo Kovačević. Pripreme su brzo tekle. Vojo Kovačević je već krajem kolovoza imao gotovu skicu za izvođenje te akcije. Blaž Mesarić bio je zadužen da osigura eksploziv, što je također izvršeno. Međutim, 2. rujna 1941, prilikom jednog sastanka Voje Kovačevića s tehničarom IV rajonskog komiteta kod Sveučilišne knjižnice, konfident Ivan Majerhold, koji je prije bio član Partije, a poslije prešao u otvorenu suradnju s ustašama, a pošto je poznavao mnogo naših drugova, prepoznao je Voju Kovačevića. Policija je na licu mjesta uhapsila Voju Kovačevića i tehničara Rajonskog komiteta Josipa Ilaka. Obojica su bila zvjerski mučena. Vojo iste noći pod batinama umire. Nakon nekoliko dana ustaše su ubile i Ilaka. Obojica su se herojski držala. Vojo Kovačević imao je kod sebe skicu za akciju na Pošti. Ustaše — iako su se domogli važnog dokumenta — nisu saznali o čemu je riječ, jer Vojo ništa nije odao. Sigurno je da bi najmanje priznanje koje bi ustašama pomoglo da otkriju na što se odnosi ta skica, onemogućilo izvođenje diverzije na Pošti. Vojo je bio svjestan toga i svjesno je pošao u smrt.

Hapšenje Voje Kovačevića zabrinulo je Mjesni i Centralni komitet Partije i sve one drugove koji su bili uključeni u pripreme akcije na Glavnoj pošti. Međutim, pripreme su nastavljane, bez obzira na određen rizik zbog hapšenja Voje Kovačevića. Naši drugovi na Pošti budno su pratili ponašanje ustaša i Nijemaca koji su osiguravali Poštu. Pošto nisu primijetili ništa neuobičajeno u njihovu po-

našanju ni u mjerama osiguranja, rad na pripremama akcije je ubrzan i uspješno završen.

Pred sam završetak priprema, u početku rujna 1941, trebao se održati sastanak Mjesnog komiteta na kojem je trebalo utvrditi neke detalje vezane za samo izvršenje akcije. Sastanak je bio zakazan u Canićevoj ulici 7, III kat (sada ulica Zagrebačkog korpusa) u stanu drugarice Mirović — podstanarskoj sobi člana Partije Tome Vrapca. Stan je bio na prvom katu. U dogovoreno vrijeme drugovi su počeli dolaziti u stan. Pošto je soba imala pogled prema ulici, mi smo stalno pratili što se dešava oko kuće gdje se trebao održati sastanak.

Netko je od prisutnih drugova primijetio da se neka nepoznata osoba češće pojavljuje u onom dijelu ulice gdje se nalazio stan drugarice Mirović. Pošto se taj stan češće koristio za ilegalne sastanke, posumnjali smo da policija osmatra, pa je odlučeno da se u tom stanu ne održi sastanak nego da se odgodi i održi na drugome mjestu. Drugi sastanak MK trebao se održati 8. rujna u Tratinskoj cesti broj 14 (sada Ulica Rade Končara) u stanu porodice električarskog radnika Kote. Njegova žena bila je pazikuća. Stan je našao Marko Simenić, tadašnji sekretar MK Zagreb. Neposredno prije tog sastanka ja sam ušao u MK i preuzeo poslove u vezi s tehnikom za koju je ranije bio zadužen Vojo Kovačević. Stan je bio smješten u polusuterenu, okrenut prema dvorištu, a na prozoru su bile teške željezne šipke. Postojao je samo jedan ulaz i izlaz. Zbog toga stan nije bio osobito pogodan za održavanje ilegalnih sastanaka.

Prema pravilu konspiracije svaki sudionik sastanka imao je određeno vrijeme kada treba da uđe u stan. U stan smo ulazili jedan po jedan u razmaku od 5 minuta. Svi smo u kuću ušli prema rasporedu, jedino Božo Dakić, španjolski borac, koji je običavao kasniti na dogovorene sastanke, nije stigao na vrijeme. Kasnio je oko 15 minuta. Bili smo svi zabrinuti da mu se nije što dogodilo. Gazdarica je vidjela da mi nekoga čekamo i pitala nas je da li još nekoga očekujemo? Naš je odgovor bio potvrdan. Nedugo iza toga, zazvoni kućno zvono i mi smo svi pomislili: »Evo i Spanca.« Gazdarica je bez oklijevanja otvorila vrata, jer je bila uvjerena da to zvoni »onaj drug kojega čekamo«. Međutim, pred njom su se pojavila dva nepoznata lica. Kad je opazila, umjesto jednog — dvojicu, ona se uznemirila, utoliko više što nijednog od njih nije poznavala. Nepoznati su od nje, pošto je bila pazikuća, tražili informacije o jednom Židovu koji je stanovao na katu u istoj kući. Naime, oni su tog čovjeka tražili u stanu, ali pošto se nije javio, obratili su se pazikući da saznaju gdje je. Iz razgovora s agentima, naša domaćica je mogla zaključiti da oni nisu došli zbog sastanka koji se trebao održati u njenom stanu, nego da su se te dvije stvari slučajno poklopile. Agenti su primijetili da je gazdarica zbunjena, a možda su čuli i naše komešanje u sobi, gdje smo se nalazili, pa im je postalo sumnjivo. U to vrijeme, u sobi smo bili Rade Končar, Marko Simenić, Marko Belinić, Ante Milković, Nikola Šakić i ja. Mi smo s velikom napetošću pratili što se zbiva na ulaznim vratima. Iz razgovora pazikuće i agenata naslutili smo da nešto nije u redu. U jednom trenutku Rade Končar otvori vrata naše sobe i baci pogled na nepoznate došljake i pazikuću. Mi smo s velikim uzbuđenjem pratili svaki pokret Rade Končara i agenata. Među njima Rade je prepoznao ustaškog agenta Linarića. Više nije sumnjao o čemu je riječ. Rade se vratio u sobu i obratio nam se riječima: »Kako smo se dogovorili, sutra ponesite radne mondure i u 8 sati dođite na posao.« Rade je pokušao da zbuni agente i dobije na vremenu, pa se pretvarao da je neki poduzetnik. Odmah zatim on se uputio prema izlaznim vratima i između pazikuće i agenata krenuo stepenicama prema ulici. Poslije njega krenuo je Nikola Šakić, a zatim agenti. Poslije agenata krenuli smo svi, jedan za drugim. Ne sjećam se kojim redom.

Kad sam izišao na ulicu, čuo sam pucnjavu. Agenti su, čini se, prepoznali Nikolu Šakića i na njega usredotočili svu pažnju pa i vatru iz svog oružja i ranili ga. Iako ranjen, Nikola je potrčao prema tramvaju koji je upravo krenuo sa stanice, ali su za njim potrčali i agenti i na tramvajskim stepenicama ga uhvatili. Za to vrijeme Rade Končar je nestao s mjesta događaja. Poslije hapšenja Nikole Šakića, agenti su se vratili u kuću, pretresli je i u njoj uhapsili Antu Milkovića.

Marko Simenić, Marko Belinić i ja, čim smo izišli iz kuće, krenuli smo u raznim pravcima i izgubili se s oka policajcima. Ja sam krenuo desno, Tratinskom cestom, a nakon nekoliko metara prešao sam na drugu stranu ulice i dvorištem jednog skladišta građevinskog materijala pošao u pravcu Savskog nasipa, zatim do Kruga, gdje je živio moj brat Lovro. Pazikuća je također uspjela izići iz kuće. Odmah je obavijestila svoga muža da ne ulazi u kuću. Nakon nekog vremena oni su prebačeni u partizane na Kordun, gdje su u velikoj ofenzivi na Petrovu goru oboje poginuli.

Treba kazati da u to vrijeme još nismo svi nosili oružje. Ne znam da li je Rade Končar tom prilikom imao kod sebe oružje. No, unatoč tome što nismo imali oružje, da smo se odmah odlučili na fiziČKi obračun s agentima, možda bismo bolje prošli.

Ta nepredviđena situacija u kojoj smo izgubili dva člana Mjesnog komiteta, mogla je dovesti u pitanje izvršenje akcije na Poštu. Da su kojim slučajem uhapšeni drugovi otkrili pripremljenu akciju, policija bi možda došla u mogućnost da je spriječi. Obojica drugova dobro su se držala. Nikola Šakić bio je strašno mučen i nakon nekoliko dana ubijen. Ante Milković odveden je u logor Jasenovac, a 1944. je zamijenjen.

Pošto se ni drugi sastanak MK nije održao, zakazan je treći. Taj sastanak je održan oko 10. rujna 1941. u stanu krojačkog obrtnika Vinka Cukora, Frankopanska ulica 9/1. I tom sastanku je prisustvovao Rade Končar. Na sastanku je utvrđeno da su pripreme za akciju na Poštu završene i da je u pitanju samo odluka kada će se ona izvršiti.

Na taj sastanak, za razliku od prošlog sastanka, došli smo svi »do zuba« naoružani. Na sastanku u Frankopanskoj ulici zaključeno je da se akcija izvede u nedjelju, tj. 14. rujna 1941. u 12 sati; da se 5 minuta prije eksplozije obavijeste radnici i službenici na Glavnoj pošti da bi na vrijeme mogli napustiti zgradu, kako bi se spriječile nepotrebne žrtve; da toga dana udarne grupe zauzmu položaje na određenim mjestima i da čitav dan budu u akciji te da posvuda, gdje im se pruži prilika, napadaju na neprijateljske vojne i druge formacije i pojedince.

Četrnaestoga rujna prije podne našli smo se u gostionici Petra Viđaka u Klaićevoj ulici 28: Rade Končar, Marko Simenić, Lutvo Ahmetović i ja. Rade je odavde otišao u Vlašku ulicu da bude u neposrednoj blizini Pošte, da neposredno doživi eksploziju.

Kad su počele pripreme za akciju na Poštu, ja sam bio sekretar IV rajonskog komiteta (sada općina Centar) i mene je Marko Simenić zadužio da pronađem člana Partije ili simpatizera koji će nam dati na raspolaganje telefon na određeno vrijeme. Tada sam zadužio Ešrefa Badnjevića, suca Kotarskog suda u Zagrebu da pronađe telefon. On je preko Nine Rubčića za kratko vrijeme pronašao takvu osobu. To je bila profesorica Olga Milčinović koja je imala stan u Tuškancu. Ona je bila spremna da Partiji stavi na raspolaganje svoj telefon. Nina Rubčić dežurao je nekoliko dana kraj njezinog telefona dok se eksploziv montirao na telefonskoj centrali. U to vrijeme nitko nije smio podići telefonsku slušalicu na tom aparatu. Da je netko slučajno to učinio došlo bi do prijevremene eksplozije

u kojoj bi mogli stradati drugovi koji su radili na montaži eksploziva. Nina Rubčić je po naređenju Mjesnog komiteta 14. rujna u 12 sati podigao slušalicu i tako je izazvana eksplozija.

Lutvo Ahmetović dobio je zadatak da s javne govornice obavijesti službenike Glavne pošte da će doći đo eksplozije i da napuste zgradu. Pošto je telefon na javnoj govornici na nekadašnjem Kazališnom trgu u to vrijeme bio u kvaru, a vremenski se nije moglo stići do druge govornice, taj zadatak nije mogao biti izvršen.

Moj posljednji zadatak u vezi s akcijom u Pošti bio je da drugove koji su bili neposredni izvršioci akcije (Vilim Galjer, Josip Čuljat, Slavko Markon i Nada Galjer) otpremim u partizane. To sam i učinio. 14. rujna oko 8 sati na put su prema Karlovcu krenuli Vilim Galjer, Slavko Markon i Josip Čuljat. Nada Galjer morala je ostati neko vrijeme u Zagrebu.

Putnike je na Glavni kolodvor otpratila grafička radnica Fanika Rupčić. Na Svačićevu trgu primio sam od nje izvještaj da su drugovi sretno krenuli prema slobodi. Tom prilikom predala mi je nekoliko detonatora i žice što je ostalo od akcije na Poštu. Drugovi su još isti dan, kad je akcija izvršena, stigli na oslobođeni teritorij, zahvaljujući dobrom funkcioniranju naših veza za odlazak drugova u partizane.

Ilegalni rad partijske organizacije u uvjetima njemačke okupacije i ustaškog terora tražio je od svakog člana Partije hrabrost, hladnokrvnost, gvozdenu disciplinu i strogo poštovanje konspiracije. U svakodnevnom ilegalnom radu to je značilo biti točan, oprezan, bez nepotrebnog pričanja o svom i o radu drugih.

Slučaj iz Tratinske ceste pokazuje nam kako se skupo plaća i najmanja nesmotrenost koja dovodi do kršenja pravila konspiracije.*

'Napisano za ovaj Zbornik.

Josip Vidan

NAPAD NA USTAŠE U VRBANIĆEVOJ ULICI

Sudjelovanje u akcijama – Ćelija u Tvornici ulja – Pomaganje u tehnici CK — Na zadacima kurira

... Potkraj 1940. Jerko Baković mi je prepustio da vodim marksistički kandidatski kružok i u ožujku 1941. me povezao s ćelijom Tvornice ulja, koja me primila u članstvo Komunističke partije.

S drugovima iz ćelije Tvornice ulja (Stjepanom Kenđelom, Mijom Tortićem, Brankom Radulovićem i Škorlićem, koji je kasnije otpao), čiji sam i ja sada bio član, poznavao sam se otprije, iz razdoblja sindikalne i političke borbe i iz akcija koje su vodili radnici i odvojeno namještenici (neke su vođene zajednički). Prema tome, nastavak mog političkog rada, kada su SBOTIČ i URSS bili zabranjeni, bio je normalan i logičan, ali se odvijao u novim organizacionim oblicima. No, unatoč tome, mi pojedinci iz zabranjenog SBOTIČ-a smo ostali povezani.

Na dan Hitlerova napada na Jugoslaviju, tj. 6. travnja 1941. otputovao sam u Split, pa na Šoltu, da se tamo, prema direktivi Partije, uključim u obranu zemlje...

U Zagreb sam se vratio oko 1. svibnja 1941. i nastavio ilegalni rad.

Paralelno s djelovanjem u ćeliji Tvornice ulja, sastajali smo se mi sbotičevci i dogovarali se o akcijama. Jedan od tih susreta, na dan napada Nijemaca na SSSR, bio je u Jarunu (o tome postoji i slika: Lutvo Ahmetović, Zdenka Baković, Ivanka Pfeifer i ja), i čim smo čuli za napad, odmah smo se vratili u grad da svatko u svojoj sredini bude pripravan za akciju.

U tehnici CK radili su: Anka Sertić, prof. Zlata Šegvić, Hana Pavelić i Milan Hupert. Pomagali smo im u raznim poslovima Vera Jurić, Jerko Baković i ja. Tada je glavni punkt za veze bio u trafici Baković u Nikolićevoj ulici, sada Ulici Nikole Tesle. Poslije hapšenja Stjepana Jurekovića Piste i zatvaranja papirnice u Radničkom domu, Jerko Baković i ja dobili smo zadatak da pronađemo papir za potrebe tiskare i štampanja. Nas dvojica smo odlučili da prevarimo katoličku knjižaru na Kaptolu i da nabavimo potreban papir. To smo uspjeli, pa smo papir triciklom dopremili i spremili u trafiku Baković, nakon čega smo se izgubili. To je bila veća količina bibel i drugoga papira.

Naša ćelija (u Tvornici ulja) djelovala je u spomenutom sastavu do ljeta 1941. Tada smo, ponekad, sastanke održavali na Savici. Jednom prilikom je na sastanak ispred Rajonskog komiteta došao Rudolf Kroflin i tražio dobrovoljca za neku specijalnu akciju. Ja sam se javio, kao i ostali drugovi, ali je on izabrao Stjepana Kenđela. To je bila akcija oslobođenja drugova iz Kerestinca. Odmah smo bili svi mobilizirani da branimo pristup odbjeglim drugovima i njihov ulazak i sklanjanje u gradu.

Poslije te akcije Kenđel je otišao u Slavoniju, a Branka Radulovića smo otpremili u Žumberački partizanski odred. Mijo Tortić i ja smo ostali, pa smo s Horvatom i Curijem formirali novu partijsku ćeliju »Uljara-Silk-Ivančica«. Ja sam postavljen za sekretara, a veza s Rajonskim komitetom je bio Blaž Mesarić. Povremeno se pojavljivao i Rudolf Kroflin, pa sam s njim u tom razdoblju sudjelovao u oružanim akcijama. Tako sam bio u grupi za likvidaciju konfidenta Ivana Mayerholda, ali taj je zadatak preuzela druga grupa.

Kad je Partija pripremala akciju u Pošti, dala je svim rajonskim komitetima zadatak da pripreme oružani napad na ulici na uniformirane Nijemce ili ustaše, a da će se dan kasnije odrediti. Razmišljali smo o tome kad će to, za akciju i prema situaciji, najbolje odgovarati. Kasnije smo vidjeli da je to u čitavom gradu trebala biti sinhronizirana akcija u trenutku dizanja Pošte u zrak. Rudo Kroflin je bio komandant akcije, a mene je odredio za svog zamjenika. Pošto smo ispitali naš teren, došli smo do zaključka da je najpogodnije sačekati i napasti ustaše, koji su svakog dana išli na smjenu straže iz željezničarske zgrade (u Heinzelovoj ulici) negdje u grad, nešto poslije 12 sati. Tako smo i javili Mjesnom komitetu, i to je prihvaćeno. Određena je nedjelja 14. rujna 1941. kada je oko 12,30 sati trebala biti bačena u zrak Pošta. Rečeno nam je: kad čujemo snažnu detonaciju, da odmah izvršimo napad, da s njim ne smijemo oklijevati i da se, zatim, hitno povučemo s terena. Te nedjelje prijepodne nekoliko sam puta iz Trnja prenosio oružje da bismo mogli naoružati drugove koji ga nisu imali. Oružje mi je predavala jedna drugarica odjevena u šestinsku nošnju. Za akciju smo mobilizirali oko 20 drugova. Budući da smo osjetili da smo primijećeni, desetak drugova smo oslobodili akcije. Zatim se čula detonacija iz telefonske centrale u Jurišićevoj ulici (mi tada nismo znali kakva je to detonacija). Oko 12,30 sati ustaše, koji su stajali u stroju ispred kasarne, spremni da idu na zamjenu straže, najednaput su stali, vratili se u kasarnu i ponovo izišli s kacigama. Dva puta im je dolazio kurir na motociklu, pa smo pretpostavili da im donosi vijesti u vezi s onom snažnom detonacijom. Vrijeme je prolazilo, a ustaše nikako da krenu preko željezničke pruge prema Zvonimirovoj ulici (danas Ulici socijalističke revolucije), gdje smo naumili da ih sačekamo. Prošlo je već 14,30 sati, pa sam u jednom momentu

upozorio Kroflina na direktivu u pogledu vremena za izvršenje akcije. On je uzeo veći broj drugova i rasporedio ih na lijevoj strani od pruge do Vrbanićeve ulice u pravcu Zvonimirove, a meni je, s manjom grupom, dao desnu stranu gdje je bila tvornica »Iskra« do Bužanove. Ustaše su preko pruge naišli tek oko 15 sati i mi smo bili sretni što ćemo ipak izvršiti akciju. Kad su oni u punoj bojnoj opremi stigli u Heinzelovu, prije nego što su se po dubini mogle vidjeti Vrbanićeva i Bužanova, bombe su bačene na njih. Po svemu se činilo da su ustaše očekivali napad, jer su za vrijeme fijukanja bombi kroz zrak usmjerili puške u pravcu pločnika, gdje smo se mi nalazili, a Kroflinova grupa, koja se povlačila prema »Gaonu« i »Uljari«, naišla je na blokadu. Kad su eksplodirale bombe, nastala je jaka paljba. Ustaše su pucali na nas, a mi na njih. Kroflin je ranjen, drug Žuti je ubijen. Kroz svu dubinu ulice na uglu kod »Gaona« drugi su izranjavani i većina pohvatana. Ja sam se s druge strane Heinzelove sa dva druga povlačio kroz Bužanovu. Zahvaljujući drvoredu i sretnoj okolnosti da ova strana nije bila blokirana, uspio sam se spasiti. Preko Tvornice češljeva, Crnog puta i Harambašićeve, došli smo u Maksimirsku i tramvajem se dovezli do Kvaternikova trga. Tu je bila već okupljena masa, a čitav prostor Heinzelove i okolnih ulica bio je blokiran. Ljudi su komentirali o detonaciji koju su čuli i o bijelim plahtama koje su u daljini vidjeli, a kojima su bili pokriveni ustaše. Srca su nam jako kucala. Bili smo uzbuđeni. Snagom volje prikrili smo svoje psihičko stanje. Nakon toga smo se otišli kući presvući. Zatim sam požurio na vezu da izvijestim šta je i kako je bilo. Sutradan je ustaški »Hrvatski narod« donio obavijest o eksplozijama na Pošti i napadu u Vrbanićevoj ulici gdje je stradalo 12 ustaša.

Poslije akcije ponovo sam prešao u ilegalnost. Veze za partizane bile su neredovite, pa sam tražio da me se prebaci na rad u Dalmaciju. To je Mesarić prenio Mjesnom komitetu, pa je došla odluka da obavim, ako mogu, jedan posao za Dalmaciju i da tamo ostanem, a po potrebi da se poslije vratim u Zagreb, kad prođe glavna potjera.

Bila je sredina listopada i CK KPH je želio uspostaviti vezu s Pokrajinskim komitetom KPH za Dalmaciju, gdje se već nalazio Rade Končar. Preko Blaža Mesarića dobio sam vezu sa prof. Zlatom Šegvić (s njom je bio i Vlado Popović), koja mi je uručila materijal i dala neke poruke za Split. Materijal u obliku pisma ušili smo u moj ogrtač. Uspio sam nekako dobiti propusnicu na talijanskom konzulatu i uz dosta peripetija stići u Split.

U Splitu sam imao vezu koju mi je saopćila drugarica Šegvić, ali sam i ja imao svoju preko drugova koje smo otpremili iz Zagreba. Preko Đurija Engla (Pavlovića) došao sam do Leona Geršković a, a on me povezao s Ivom Lučić-Lavčevićem. Njemu sam uručio pošiljku i prenio usmene poruke, a on je odredio da idem na Šoltu, da se ne miješam u politički rad i da mu dolazim na vezu svaki treći dan. U tim kontaktima mi je rekao da će se i moje pitanje rasporeda na rad riješiti. Poslije nekoliko dana Lavčević mi je saopćio da moram natrag u Zagreb. Drugim rukopisom i tintom dodao sam na propusnici »e ritorno a Zagabria«, i tako se, bez većih teškoća, vratio u Zagreb. Donio sam ilegalnu poštu. U Zagrebu su me drugovi zadržali. Dobio sam zadatak da se ponovo legaliziram na radnome mjestu i u pogledu stanovanja, jer su se, kako mi je rečeno, uhapšeni drugovi dobro držali na policiji...

Uhapšen sam u stanu u Vinogradskoj ulici gdje sam bio prijavljen kao podstanar. Očito sam bio provaljen i prokazan policiji. U nedjelju, 25. siječnja 1942. u 5 sati ujutro došli su agenti po mene.. .*

Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Ivan Šibi

AKCIJA NA NJEMAČKE AVIJATIČARE

Španac je nova veza — Kroflin i Gluhak se drže junački — Uspjelo je–Nikola je pao

29. IX 1941.

Španac [1] neće da daje konkretne zadatke. U tom pogledu on se razlikuje od Late[2] i Cele[3]. Kaže da imamo slobodne ruke i da moramo raditi na vlastitu inicijativu. Tako nam vrijeme prolazi u dogovaranju, sastajanju i planiranju nekakvih akcija koje se obično ne mogu izvesti zbog raznovrsnih objektivnih razloga. — Nema Španac baš ni mnogo vremena da se s nama bavi. Čini se da je zadužen za sve udarne grupe u gradu, a tih ima sve više. Zbog čestih sastanaka, međusobnih dogovora i uopće uslijed potrebe povezivanja, mi se već gotovo svi međusobno poznajemo ili, bolje rečeno, saznajemo da se poznajemo još od prije okupacije.. .

Baš sam jučer imao smiješan doživljaj. Poslali su me da se sastanem s nekim čovjekom u Buconjićevoj ulici. (To je slabo prometna ulica u kojoj se može sastajati, a da to ne izazove sumnju.) Taj čovjek treba da mi preda paket u kojem će biti domobranska uniforma. — Ugovoreni znaci: on nosi u lijevom džepu kaputa novine (»Hrvatski narod«), a ja, u desnoj ruci, također smotane novine. Pristupam mu i izgovaram javku: »Molim vas, imate li šibice?« — On odgovara: »Imam, ako me poslužite jednom cigaretom.« — Dakle, sve je bilo po propisu. — Došao sam točno u zakazano vrijeme na ugovoreno mjesto i ugledao svog dobrog znanca, kojeg poznajem već pet-šest godina. Imao je »Hrvatski narod« u lijevom džepu kaputa i sve drugo prema dogovoru. — Nasmijali smo se obojica i on mi je uručio paket s'uniformom i bez javke.

Kroflin i Gluhak se još uvijek drže junački. Nikoga nisu provalili, iako ih muče već punih petnaest dana. I dalje ne spavam kod svoje kuće. Međutim, redovno idem* nsf- posao u svoju biblioteku. — U biblioteci sam ustrojio mali

[1] Božo Dakić. * Blaž Mesarić
[2] Stjepan Malek

arsenal oružja i municije, i to iza starih kompleta časopisa »Hrvatska revija«. — To nikada nitko ne čita, a osim toga samo ja imam ključeve ormara. Tu držim nekakve stare revolvere na bubanj, municiju i bombe...

Svakog jutra, prije nego što odem na posao, prošećem do kuće. Imam sa ženom ugovoreni signal za slučaj da me policija traži. Prije nego što ih pusti u stan, ona treba da izvjesi na prozor plavi pulover. Prema tome, ako nema plavog pulovera na prozoru, nisu me tražili, a ako ga jednog jutra ugledam, znači bili su i ne smijem ulaziti u stan, jer bi me mogli čekati.

Od 7. septembra do danas naša udarna grupa nije uradila zapravo ništa. Osobito nas peče neuspjeh kod Miramarskog podvožnjaka. S malo više odlučnosti i hrabrosti mogli smo izvršiti taj zadatak. — Pa i te »objektivne« okolnosti zbog kojih mirujemo i ne poduzimamo ništa često su ipak i subjektivne prirode. Čovjek ipak nije uvijek raspoložen da stavi glavu na kocku. Potrebna je psihološka priprema, a ta kod sviju nas traje već malo predugo. O tom smo ovih dana, međusobno, mnogo razgovarali.

Moša[1] se razbolio. Naime, ima čir na koljenu pa ne može hodati. Tako smo ustroju ostala samo trojica: Lazo[2], Nikola[3] i ja.

30. IX 1941.

Odlučeno je. Danas ćemo nešto učiniti, ali što, to još ni sami ne znamo. Prosto ćemo tražiti priliku i svakako ćemo je i naći, jer kad je namjera zaista čvrsta, prilika se može naći uvijek. Najviše nas privlače njemački avijatičari, i to iz ovih razloga: prvo, to su zračni razbojnici, koji svakog dana bombardiraju naša nezaštićena sela, drugo, više vrijedi ubiti avijatičara nego uništiti neprijateljski avion i, treće, u našem gradu, koliko nam je poznato, do danas još nije životom platio nijedan pripadnik »Wermachta«. Omladinci sa Svetica napali su ih doduše, ali samo su dvojicu lakše ranili...

1. X 1941.

Uspjelo je. Sinoć, nešto prije sedam sati, opazimo u Zvonimirovoj ulici, kod ulaza u »Union kino«[4], tri njemačka podoficira. Bili su avijatičari. Odlučismo da ne tražimo dalje. Išli su u kino, na predstavu koja počinje u sedam sati. Odlučili smo da ih poslije predstave dočekamo, slijedimo i na pogodnome mjestu napadnemo. Kao dobri poznavaoci prilika u ovom dijelu grada, pretpostavljali smo da će avijatičari po završetku filma poći, najvjerojatnije, Zvonimirovom ulicom u pravcu Borongajskog aerodroma, na kojem je zacijelo smještena njihova jedinica. Zato, za vrijeme dok su avijatičari gledali film, pođemo u izviđanje. Za napad smo odabrali ugao Zvonimirove i Rusanove ulice. Tu se pruža dobra mogućnost bijega poslije izvršene akcije.

Film je završio nešto prije 9 sati. Avijatičari iziđu među prvima iz zgrade. Nas trojica provjerimo jesu li se uputili predviđenim smjerom i, pošto smo se uvjerili u to, požurismo pred njima đo određenog ugla. Lazin je bio desni, Nikolin lijevi, a moj srednji avijatičar.

(To je bilo uoči prvog ubijanja, a u meni, u mojoj nutrini, nije bilo ama baš nikakve odvratnosti prema namjeravanom činu. Jer to i nije bilo ubijanje. To je bila borba, oružana borba protiv neprijatelja, u kojem ne gledaš čovjeka koji

[1] Arnold Horvat
[2] Lazo Vračarić
[3] Nikola Perković
[4] Današnji naziv »Mosor kino«

i sam možda ima, i zacijelo ima, svoj intimni život sa svojim bolima i radostima, sasvim sličan tvom intimnom životu, već naprosto vidiš u njemu samo neprijateljsku jedinicu, neprijatelja kao pojam. Sve su mi misli bile koncentrirane samo na to da sa svoje strane učinim sve kako bi naša akcija potpuno uspjela. Pa ipak, dok su avijatičari koračali prema nama i primicali se sve više, u očekivanju odlučnog momenta počela se u meni rađati zebnja. Tijelom su strujali žmarci kao od treme uoči kakvog velikog događaja, u kojem se treba okušati i pokazati svoju sposobnost i vrijednost. Ali to nisu bili samo žmarci straha pred neizvjesnošću. U mom je raspoloženju, u mojoj uzbuđenosti zbog događaja koji će se sada, začas, desiti, bila sadržana i želja za sudjelovanjem u akciji, koje se nikako ne bih htio odreći niti svoje mjesto prepustiti ma kome drugom.)

Zasuli smo ih vatrom s bliskog odstojanja. Nikola je gađao svoga, Lazo svoga i ja svoga Nijemca. Još i sada mi u ušima odzvanjaju njihovi krikovi, praćeni zaglušnom revolverskom paljbom.

Prvi hitac odagnao je osjećaj zebnje i treme. Taj prethodni osjećaj nalik je onom tjeskobnom raspoloženju koje čovjek osjeća i u običnom životu kad treba da stane okom u oko nekom činu koji mora izvršiti, a smatra ga opasnim ili ga se pribojava. Strahuje misleći na taj čin, a kad dođe odsudan čas i kad je već sve započelo, sve ispada jednostavnije i manje strašno.

Tako sam se i ja odjednom našao u nekom neodređenom odsutnom i maglenom duševnom raspoloženju. Kao da me je netko hipnotizirao. Jedva da sam postupao sasvim svjesno.

Tijela avijatičara grčila su se preda mnom na pločniku u posljednjim životnim trzajima, i ja sam automatski dalje pucao u njih, sve dok se nisu sasvim smirila. Moj avijatičar pao je odmah preda mnom na mjestu. Nikolin je otrčao nekoliko koraka naprijed i također se zgrčio pored telegrafskog stupa. Lazin avijatičar oteturao je čitavih dvadesetak koraka i onda se uhvatio za drvo ulične aleje, postajao čas-dva i potom se polako skljokao na travnjak pored puta.

Osjetila su, usprkos odsustvu razumnog djelovanja, i dalje vršila svoje funkcije. Mozak je zabilježio sve, pa i najsitnije detalje s mjesta napada i s ulice, a izostala je samo sposobnost povezivanja tih detalja i zaključivanja s njima u vezi. Tek kasnije, kad je mozak počeo opet normalno raditi, mogao sam, jer je sve bilo registrirano u pamćenju poput bilježaka u notesu, rekonstruirati sve što se desilo u povezanu cjelinu. Ne znam je li takva slika akcije potpuno realna i objektivna, ili je ipak više nerealna i subjektivna.

Nijemci nisu pokazali nikakve sklonosti za otpor. Nesreća ih je snašla isuviše neočekivano. Ulica u kojoj je dotada bilo dosta ljudi odjednom je ostala pusta. Pretvorila se u poprište našeg obračuna s avijatičarima, i na njoj smo ostali samo mi i oni. U času napada odjednom se na cesti do nas našao plavi aerodromski autobus. Isti onaj autobus koji smo dan ranije namjeravali napasti. Bio je pun njemačkih vojnika — avijatičara. Zaustavio se naglo i svi su oni, navrat-nanos, poskakali iz njega i posakrivali se po okolnim uličicama i dvorištima. Da su bili snalažljiviji, moglo nas je to stajati glave. Možda nisu imali oružja. Meni se u onome momentu sve to učinilo sasvim uzgrednim događajem, koji ni u koliko ne može utjecati na daljnji tok akcije. Instinkt nije opominjao na opasnost.

Nitko nas nije progonio. Nije trebalo ni bježati. Udaljili smo se mirnim, malo brzim koracima i začas stigli do željezničke pruge. Pod kaputima revolveri su bili pripravni za slučaj ako nas netko pokuša spriječiti u bijegu. Zaista, sve se odigralo veoma jednostavno.

(Kad danas o tome razmišljam, čini mi se sve izvanredno teško i komplicirano, ali, u stvari, nije bilo tako. Sve ovisi o tome kakav stav i odnos zauzme čovjek prema životu i kakvi su mu zadaci. A mi smo bili partizani.)

U Heinzelovoj ulici, na sajmištu, nije više bilo nikakve opasnosti. Tako nam se činilo. Rijetki prolaznici, koji su čuli pucnjavu, pitali su nas što se desilo. Isto pitanje postavljali smo i mi njima. Za nas je akcija bila završena, uspješno i bez vlastitih gubitaka i mi ćemo, sva trojica, sutra ujutro biti opet na našim radnim mjestima i komentirati s našim znancima i kolegama jučerašnje događaje.

Ali pri ovakvu poslu nikada se ne zna gdje je prava opasnost. Uvijek je mnogo lakše napasti nego poslije izvršenog napada izvući živu glavu. Tako se dogodilo i ovaj put. Zlo je nastalo baš onda kad ga nitko od nas trojice više nije očekivao, slučajno i iznenada.

Pred nama je Tvornica »Gaon« u Ivkančevoj ulici (danas Ulica Anke Butorac). Lijevo se ide prema tvornici papira i rampi na željezničkoj pruzi. Iza željezničke pruge je istočna gradska periferija: Plinarsko naselje, vrtići, Radnička cesta, Kanal i Sigečica. To je gusti splet mračnih ulica i kojekakvih zakutaka, u kojima bi teško našao i zalutalog slona a kamoli čovjeka. Ali da se dođe do tih uličica i zakutaka treba najprije prijeći rampu i željezničku prugu. Ravno naprijed od Tvornice »Gaon« je produžetak Ivkančeve ulice koja vodi prema gradskom centru do Krešimirova trga. Desno od Tvornice »Gaon« nalaze se također male ulice koje spajaju Ivkančevu i Zvonimirovu ulicu. Tu, između Ivkančeve i Zvonimirove ulice, ima mnogo praznih gradilišta na kojima danju djeca igraju nogomet, ima žbunja i ćoškova u kojima se također može dobro skrivati.

Lazo i Nikola krenuli su lijevo prema rampi kod tvornice papira i željezničkoj pruzi. Obojica su stanovala negdje na krajnjoj istočnoj periferiji. Ja sam produžio Ivkančevom ulicom do kuće u kojoj je bio stan mojih prijatelja kod kojih sam stanovao, zapravo skrivao se, jer se još uvijek nije moglo znati hoće li Kroflin i Gluhak izdržati muke do smrti. Ivkančeva ulica nije potpuno sagrađena do kraja. Osobito je slabo sagrađena njena lijeva strana, ako se ide od »Gaona«. Na duljini od gotovo dvjesta metara, možda i više, proteže se drveni plot Tvornice ulja.

Do mog stana bilo je još stotinjak metara. Išao sam pored tog plota od uljare i razgovarao s nekim starim željezničarom, koji se vraćao kući i bio »dobre volje«. Do mog stana trebalo je prijeći još stotinjak metara. Odjednom započne brza paljba. Meci su nam zujali iznad glava i oko nas, udarali o drveni plot i probijali ga. Paljba je dolazila iz pravca Tvornice papira. Istog časa shvatio sam da su Lazo i Nikola morali naići na zasjedu kod rampe na željezničkoj pruzi i da vjerojatno pucaju na njih, a ne na mene. Paljba je čas-dva jenjala i onda započela još žešće. Nije mi preostalo drugo nego da ubrzam korake i da se što prije sklonim s ulice. Počeo sam lagano trčati na zaprepaštenje željezničara koji je bio »dobre volje«... »Ne boj se!«, vikao je za mnom. »Svaki metak ne pogađa«... i produžio mirno svojim putem...

Na vratima kuće u kojoj sam »poluilegalno« stanovao upravo se njemački Hauptmann opraštao s djevojkom. Poznavao sam je iz viđenja. Stanovala je u istoj kući. Hauptmann me upita: »Zašto pucaju«? Odgovorio sam da ne znam. Nije me mogao dovesti u vezu s pucnjavom jer sam odmah pošto je započela bio već pokraj njega. — A i djevojka me poznavala kao mirnog i bezazlenog čovjeka koji često posjećuje svoje prijatelje u kući. Da sada kod njih i spavam, to naravno nije znala. Postajao sam s njima nekoliko minuta u veži. Hauptmannu se žurilo. Htio je otići, ali djevojka ga nije puštala. Bojala se da mu se što ne desi. Nije mi bilo drago što se Hauptmann zatekao ovdje. Možda sam mu ipak

sumnjiv i ako potjera stigne dovde, a to ovisi o pravcu Lazina i Nikolina bijega, mogao bi ih upozoriti na mene. Ipak, oprostim se od njih i popnem se na treći kat u svoj stan.

Mojih stanodavaca[1] nije bilo kod kuće. U stanu sam našao samo profesora[2], svog prijatelja koji je bio podstanar. Lako je odgonetnuo da između mene i pucnjave na ulici postoji uzročna veza. Kaže da se to lijepo moglo vidjeti po izrazu moga lica. Što će biti ako je i Hauptmann uspio pročitati nešto na mom licu?

U međuvremenu je oko kuće postajalo sve burnije. S prozora našeg stana, koji je gledao na Ivkančevu ulicu, i još bolje s kuhinjskog balkona, koji je gledao na Skakavčevo igralište, lijepo se vidjelo kako sve vrvi od ustaša i policijskih agenata, kulturbundovaca i njemačkih vojnika koji su čak imali na glavama šljemove kao da su na frontu. Pucalo se iz svih vrsta oružja, od revolvera do puškomitraljeza. Čitava četvrt bila je blokirana i nije bilo bez osnove pretpostaviti da će po svoj prilici vršiti pretrese kuća i stanova. Nijemci su došli s kamionima koje su parkirali u Ivkančevoj ulici. Počelo je opkoljavanje Skakavčevog igrališta. Streljački strojevi nastupali su oprezno u mrak i pucali na sve strane. Oko uličnih uglova šuljali su se policijski agenti s revolverima u rukama. Vikali su i dovikivali na hrvatskom i njemačkom jeziku. Psovali su i grdili jedni druge. U zgradi Crvenog križa u Derenčinovoj ulici, koja se mogla dobro vidjeti s našeg balkona, previjali su ranjenog ustašu. Vjerojatno je ranjen u besmislenom unakrsnom puškaranju koje je trajalo nesmanjenom žestinom. Djelovali su kao okupaciona armija koja osvaja grad i bori se protiv neprijatelja koji se već odavno povukao i ne pruža nikakav otpor. Neprijatelj su bili Lazo i Nikola, svaki sa po jednim pištoljem i možda bez municije. Bili su u gadnom škripcu. Što se, u stvari, s njima desilo, jesu li se uspjeli spasiti, nije se moglo znati. Ipak, sudeći po povicima ustaša i Nijemaca, lov se nastavljao, a to je značilo da ih još nisu uhvatili ni ubili.

Pogledam svoj revolver. Na svoje zaprepaštenje ustanovim da u šaržeru nema više ni jednog jedinog metka. Bilo je to moje prvo pucanje i u onom uzbuđenju i nervozi potpuno sam ispraznio pištolj i tako se lišio svake obrane. To je bilo veoma loše i nalagalo mi da donesem hitnu odluku, jer su ustaše i Nijemci mogli svakog momenta zalupati na vrata.

Prazan revolver ne koristi ničemu i profesor ga sakrije među dječje igračke. Mjesto nije bilo baš najbolje, ali u brzini boljem se nismo dosjetili. Potom uzmemo karte i podijelimo ih kao da igramo tablonet. Nismo zaboravili ni papire na kojima na brzinu napišemo poene i table. Imam propisne putne isprave i uredno sam prijavljen; namješten sam u državnoj službi, živim legalno i nisam kompromitiran. Redarstveni sat još nije prošao i nije moralo biti sumnjivo to što se nalazim u posjetu kod prijatelja, također solidnog i lojalnog građanina čiste arijevske krvi, a poznato je i ostalim ukućanima, na primjer Hauptmannovoj djevojci, da sam česti posjetilac porodice u trećem katu. Ali to je ipak bio samo veoma optimistički plan. Jer što će se desiti ako nađu revolver među dječjim igračkama, ili ako uhvate nekog od dvojice mojih drugova i suoče nas, ili ako me je tko prepoznao i upamtio među napadačima na avijatičare... Zato mi je pala na pamet misao da bi bilo mnogo sigurnije, ukoliko zaista dođu, jednostavno skočiti kroz prozor trećeg kata. Ali to je bila samo misao...

Nisu došli. Pucnjava oko kuće trajala je sve do dva sata poslije ponoći, a onda se sve smirilo i ulice su ostale puste. — Tih nekoliko sati odužilo se kao

[1] Dr Milan i Vjera Bičanić

[2] Petar Štolfa.

nekoliko dana i moj prijatelj profesor i ja doživjeli smo prvi ozbiljni atak na nerve. Možda baš zbog te višesatne prenapetosti i straha zaspao sam odmah kao mrtav i probudio se tek sutradan oko devet sati ujutro. Osim mene nikoga nije bilo u kući. Profesor je otišao na posao, a moji pravi stanodavci nisu ni mogli u kuću, jer je u toku noći sve bilo blokirano.

Pogledam kroz zavjese na ulicu. Nije se moglo primijetiti ništa sumnjiva. Obučem se i oprezno izađem. U trafici preko puta kuće ljudi su naveliko komentirali noćašnje događaje. Znali su već sve, mnogo više od mene. Tako se broj ubijenih avijatičara popeo na deset. Među ostalim, neki su opisivali kako je teklo pretresanje kuća i stanova i kako su Nijemci i ustaše bili »fini ili prosti«, već prema tome tko je pričao i kod koga je pretres vršen. Zašto nisu pretresli i moju kuću, ostalo je neobjašnjeno. Možda zato što se na ulazu nalazio njemački Hauptmann, pa je bilo sigurno da se u tu kuću nije mogao skloniti nikakav sumnjivac.

Prva dužnost bila je da ustanovim što je s Lazom i Nikolom. Mogli su biti živi ili mrtvi, na slobodi ili u zatvoru, zdravi ili ranjeni. Nije bilo sasvim lako uhvatiti neku vezu i saznati. U njihovim stanovima mogla je već čekati policijska zasjeda. Interesirati se za njih kod prijatelja ili rođaka također nije bilo bez opasnosti, jer je i tu policija već mogla umiješati prste. Ali je ipak na neki način trebalo pouzdano ustanoviti kako je prošla ova mučna noć, i to ne samo zbog njih dvojice nego i zbog samog sebe.

Lazin brat Milivoj bio je zaposlen u krojačkom salonu »Grgić i Vidušić« u Gajevoj ulici. Uputim se do njega. Možda će nešto znati, iako Lazo vjerojatno nije spavao kod kuće ni u slučaju da se uspio spasiti. Već na ulazu u kuću gdje se salon nalazio, svanulo mi je. Na stepeništu Lazo mi je naišao u susret vedra i nasmijana lica. Istina, lice je bilo malo bljeđe nego inače i izgledao je nekako drukčije nego obično, jer tragovi noćnih događaja morali su ostaviti svoj trag, ali bio je živ i bio je tu i nije bio loše raspoložen, a to znači da su se izvukli i on i Nikola.

»Hajde sa mnom«, pozvao me. »Moram kupiti trenčkot i šešir. Noćas sam ostao bez njih.«

Pođemo u centar giada, u dućan. Mislili smo da nam ne prijeti nikakva opasnost i da policija ne može znati tko je sinoć izvršio napad na njemačke avijatičare. Uz put je Lazo pričao: »Išli smo prema rampi i brbljali. Akcija je bila završena i nije bilo nikakve razlike između nas i drugih prolaznika. Trenčkot, koji mi je za vrijeme napada bio prebačen preko ruke, tada sam obukao. Radi kamuflaže. Stigli smo već u blizinu rampe, tako na desetak koraka. Onda odjednom Nikola primijeti da je rampa blokirana. Upozori me i mi zastanemo i pogledamo bolje. Jedan odred kulturbundovaca zaustavljao je sve prolaznike, legitimirao ih i pretraživao. Imali smo revolvere i nismo moglo proći. Našli bi ih i poslije lako ustanovili da je iz tih revolvera pucano na Nijemce. A i bez obzira na to. Znaš što znači revolver ako nisi njihov čovjek?.. .Predložim da okrenemo polako nazad, kao da šećemo. Možda neće primijetiti. Nikola se složi. Zastanemo još čas-dva i onda se polako uputimo nazad. Ali nije upalilo. Kulturbundovcima se naš manevar učinio sumnjivim. Nismo prešli ni pet koraka, kad začujemo gdje viču za nama 'Halt!' Požurimo naprijed i oni odmah počnu pucati. Dobio sam odmah nekoliko metaka u leđa«, osmjehne se... »ive pod kožu. Sigurno revolver, a bilo je ipak dosta daleko.« Gledao sam ga začuđeno i njegovo bljedilo odmah doveo u vezu s gubitkom krvi. »Nije opasno, već mi je ukazana pomoć, previjen sam. Popipaj«, ponudi mi i sagne se. »Tu je pod kožom«, pokaže prstom točno na zatiljak. Zaista, na zatiljku se nalazila mala, jedva vidljiva ranica i oteklina. Metak

sam odmah osjetio pod prstima. »Imam još četiri takva na leđima«, izjavi mirno kao da je riječ o najobičnijim stvarima... »Nikola je ostao čitav, nisu ga pogodili«, nastavi pričati. »Trčali smo nazad prema 'Gaonu'. Namjeravali smo se dokopati onih uličica oko Skakavčeva i Uranijina igrališta i odande se probiti do početka Zvonimirove ulice prema N. trgu... Dalje nismo mislili. To smo i uspjeli, ali veoma teško. Nikola se u nekom mračnom ćošku oko Uranijinog igrališta htio ustrijeliti. Onda se dobro vidjelo da je i čitava Zvonimirova ulica već cernirana i da tamo ne možemo. — Odgovorim ga. Onda odlučimo sakriti revolvere. Samo bi nam smetali. Sakrijemo ih tamo u neko žbunje, prišuljamo se do u blizinu Zvonimirove kod onog malog trga kraj Šubićeve ulice. Tamo je, ako se sjećaš, nekakav cirkus. To nam je dobro došlo. Ljudi su baš izišli s predstave i stvorila se gungula. Nekako nam uspije neopazice se umiješati u tu gomilu i tako smo izmakli. Oni su opkoljavali Makančevo i Uranijino igralište i tražili nas po onim uličicama...

Naišao je tramvaj koji vozi u centar. Trebalo se što prije izgubiti odande. .. Da, u međuvremenu sam skinuo trenčkot, a šešir sam izgubio trčeći. A u trenčkotu mi je bila novčarka. Nisam imao para za tramvajsku kartu. Nikola isto tako, po običaju, nije imao ni dinara. Bio sam i malo krvav, ali ne jako. Ipak, moglo se opaziti ako bi me dobro gledali. Zato odlučim da uđem u tramvaj i bez novca. Nikola nije htio. Rekao je da će već i pješke dospjeti do kuće. Tu se rastanemo. Kondukter me je malo čudno pogledao. Zamolio sam ga tiho da me pusti bez karte. Pucnjava se dobro čula. Pustio me je. Za Nikolu, mislim, nije više bilo opasnosti. Legitimaciju ima, revolver je sakrio, dakle običan prolaznik. ..

Odvezao sam se u grad i prenoćio kod nekog svog znanca.[1] On mi je previo rane. Lovac je, pa se ponešto razumije u rane. I sada sam, evo, ovdje.«

Kupili smo isti onakav trenčkot i sličan šešir. Sastanak s Nikolom i sa Španjolcem imali smo tek sutradan. Do tog vremena nije bilo moguće saznati kako je prošao Nikola. Ali vjerovali smo da je sve u redu. O tome tko je izvršio napad na avijatičare nije znao nitko izuzevši nas trojice i mog prijatelja profesora, kome sam sinoć u stanu objasnio razlog pucnjave na ulici kako bi znao u kakvoj je situaciji. Činilo nam se, prema tome, da nema razloga strahovanju.

2. X 1941.

U uvjerenju da mi ne prijeti nikakva opasnost, proveo sam cijeli jučerašnji dan. Uvečer, bio sam sa ženom u gradu. Šetali smo, sjedili u kavani i uopće vladali se kao i uvijek u sličnim prilikama kada je sve redovno, normalno i bezopasno. Na povratku iz grada ozbiljno sam se predomišljao da li da već tu noć spavam kod kuće u svom stanu ili opet u Ivkančevoj ulici, za svaki slučaj. Još uvijek naivno vjerujem da sam ugrožen jedino od Gluhaka i Kroflina, a i to više nisam uzimao sasvim ozbiljno, jer je postajalo sve jasnije da njih dvojica neće progovoriti, kad uporno šute već punih četrnaest dana... Ne znam kako i zašto ali tek u posljednji čas prije isteka redarstvenog sata — on je poslije našeg jučerašnjeg napada snižen od jedanaest na devet navečer — odlučim ipak da ću još tu noć spavati u Ivkančevoj, za svaku sigurnost, ali još samo tu noć. Toj odluci zahvaljujem što sam živ.

3. X 1941.

Noć je prošla mimo, a ujutro kad sam pošao do svog stana u Filipovićevoj ulici da vidim nije li me možda tražila policija (zbog Gluhaka i Kroflina),

[1] Dr Milovan Zoričić

zadržim se uz put na Maksimirskoj cesti da pročitam novine. Odmah mi padne u oči članak o napadu na njemačke avijatičare. Pisac se gnušao nad »podmuklim i kukavičkim atentatom« komunističkih zlikovaca. To je bilo normalno i ništa me nije uznemiravalo. Ali pored članka bila je i obavijest Ministarstva unutarnjih poslova o napadu na odjel njemačkih zrakoplovaca. U obavijesti je stajalo da se u vezi s napadom vodi energična istraga i da je uhićeno više osoba. Taj podatak, da je uhićeno više osoba, zabrine me. Kojih osoba i kakvih osoba i odakle su mogli za njih znati? Možda i lažu, ali sumnja je ostala u meni i više se nisam osjećao sigurnim. Pade mi na um i Nikola. Lazo se s njim razišao na tramvajskoj stanici kad su već bili izvan opasnosti. Ali tko zna što se dešavalo poslije toga. Možda je Nikola pao i progovorio? I, ako je zaista pao i progovorio, onda i mene
i Lazu svakog časa mogu ščepati. Nikolu još nismo vidjeli, a bilo bi normalno da nas je u toku dana pokušao naći. To nije bilo sasvim lako jer se nismo zadržavali u stanovima, ali ipak bi nas pronašao. A možda je pronašao Lazu, a on ne smatra za potrebno da mi to javi prije današnjeg sastanka predvečer. Kako bilo da bilo, uznemirenost je rasla. Sve više sam vjerovao da je Nikola pao i progovorio. Naprosto, imao sam takav predosjećaj i ni danas mi nije jasno kako smo Lazo i ja mogli biti tako bezbrižni i sigurni da se on spasio.

Pođem dalje s najvećim oprezom. Na ulici, pred dvorišnim vratima kuće u kojoj se nalazio moj stan, stajala je neka sustanarka s malim dječakom. Pokušam joj pročitati s lica da li je opasnost blizu. Imala je zabrinuto bojažljiv izraz lica i gledala me, kako mi se činilo, zabezeknuto. Očito je bila veoma iznenađena, gotovo zapanjena što me vidi. Ostavljala je utisak kao da mi želi nešto reći, ali se ne usuđuje. Nije rekla ništa, a nisam je ništa ni pitao. I nisam trebao razgovarati. Stvari su i bez toga bile jasne. Znao sam da su me noćas tražili. Koraknem u dvorište da bih mogao vidjeti prozor svog stana. Na prozoru je bio obješen plavi pulover moje žene. Lepršao je na vjetru kao barjak. To je bio naš ugovoreni signal za slučaj ako me policija bude tražila. Ona je, znači, dospjela da me upozori prije nego što su je odveli. A odveli su je sigurno jer se radilo
0 napadu na Nijemce, a ne o nekoj manje ozbiljnoj stvari, zbog koje je možda
1 ne bi odveli. Osjetim grižnju savjesti što su je odveli. Nije ni ona trebala biti u stanu. Da smo bili dovoljno oprezni i svjesni opasnosti koja nam je svima prijetila, ona i ne bi bila u stanu. Prekasno. A plavi pulover nije zaboravila izvjesiti. Prije nego što je otvorila vrata, ona je to učinila. Da nije bilo pulovera na prozoru, ušao bih u stan...

Iziđem na ulicu i odmah, nekoliko koraka pokraj kuće, doživim susret od kojeg mi čitavim tijelom prostruje žmarci straha. Okom u oko nađem se ,s agentom koji me čekao. U ruci je držao moju fotografiju u veličini dopisne karte, koju su našli u stanu. Pogleda me u lice, pa onda u fotografiju i mirno prođe mimo mene. Ili je pretpostavljao da imam revolver i da ću pucati ako me pokuša uhapsiti, a nije bio tako revan službenik da stavi život na kocku, ili me zaista nije prepoznao. Moj prazan revolver ležao je i dalje u stanu u Ivkančevoj ulici, među dječjim igračkama. Tamo je i ostao.

Počnem hodati ulicama kloneći se centra grada. Imao sam loš predosjećaj. »Vrč ide na vodu dok se ne razbije«, padne mi na pamet. Osjetim kako je teško živjeti uvijek prenapetih nerava, uvijek usred smrtne opasnosti... »Treba potisnuti strah«, pomislim i sjetim se kako sam ga potiskivao i uoči napada na Nijemce i kako sam već odavno odlučio da im se ne dam živ u ruke. A sada nemam oružja i nemam posljednjeg metka... Na ulicama je vrlo bučan prijepodnevni život. Osjetim potrebu da se otresem svega, da se utopim u vrevi i požívim jednostavnim i običnim životom tih ljudi, da se sjedinim s njima i ponesem u

glavi svoje i njihove zajedničke svakodnevne brige. Godio mi je ovaj iznenadni val sentimentalnog raspoloženja i ja mu se prepustim i pokorim. Učini mi se da sam osamljen, izoliran, sumnjiv, žigosan i progonjen, predodređen da se žrtvujem. To je bio moj grad. Za sve te ulice i kuće vezale su me uspomene još iz bezbrižnih dječačkih dana. Volio sam te ulice, osjećao sam se na njima kod kuće, slobodno, kao u svojoj sobi. — A sada su mi bile strane, odvratne, opkoljavale su me i bio bih sretan da ih mogu ostaviti i otići nekuda daleko.

Pogled mi iznenada pade na oglasni stup. Na njemu se žutio plakat kojim se građanstvo obavještava o strijeljanju grupe omladinaca koji su uhvaćeni prilikom dijeljenja letaka. Bio je to stari plakat, te nitko od prolaznika nije na nj obraćao pažnju i ja zastanem pred njim i pomno ga pročitam. (Trebalo je ubiti vrijeme do sastanka sa Špancem, Lazom i Nikolom... da, i Nikolom. Ali Nikola neće doći na sastanak, a pitanje je da li će doći i Lazo. Ni za mene nije sigurno da ću doći. — A Moša, što je s njim? On nije sudjelovao u napadu na Nijemce, bio je bolestan, ali možda je i on već u rukama policije. Ako je Nikola progovorio, a vjerojatno je govorio, onda je provalio i Mošu.) Ton kojim je napisan plakat bio je prijeteći i plakat je uopće više bio prijetnja nego obavijest. Zamislim nepoznate ljude kako padaju izrešetani mecima u gadne crne rupe koje su čas prije sami iskopali. »Možda će i moje ime uskoro biti ispisano krupnim crnim slovima na istom ovom plakatu«, pomislim, ali dezinteresirano i neutralno kao da se radi 0 nekom nepoznatom, dalekom i neodređenom čovjeku. Prvi dan ljudi će se okupiti oko plakata i čitat će ga, a poslije ga nitko više neće ni gledati i sve će biti zaboravljeno kao što su zaboravljeni Sikić i Škrnjug, dok opet novi žuti plakat ne pokrije stari. A svaki plakat znači ubijanje u Maksimiru i na Rakovu potoku 1 na mnogim drugima mjestima, i to ona važnija ubijanja. Jer svakodnevna umorstva i ne plakatiraju.

Uplašim se toga grada i njegovih ulica. Svugdje je bila klopka i odsvud su prijetili žuti plakati s krupnim masnim slovima. Nešto me tjeralo izvan grada, gdje je mirnije. Pođem prema Mirogoju...

Moša i Lazo osjećali su i razmišljali isto kao što sam ja osjećao i razmišljao. I pošli su istim pravcem otprilike u isto vrijeme. Nije vjerojatno, ali je istinito. Sva trojica sreli smo se na Mirogoju. Lazo nije spavao kod kuće i kad su agenti provalili u stan nisu ga zatekli. Odveli su mu oca, majku, brata i ženu.

Moša se nalazio kod kuće. On stanuje u maloj periferijskoj kućici na Sigečici. Opazio je farove automobila na prozorima svoje sobe. U tom kraju rijetko kada prolaze automobili i on je odmah pretpostavio da dolazi policija. Zalupali su na vrata i pitali ga da li tu stanuje Arnold Horvat. Snašao se i odgovorio da ne stanuje i uputio ih na drugu, susjednu kuću — pogrešno. Otišli su. Moša nije oklijevao. Navukao je na brzinu cipele i hlače i pobjegao na Savicu. Savica je u blizini njegove kuće. Tako se spasio. — Odveli su mu ženu i trogodišnju kćerku.

Situacija je bila loša. Lazo i Moša znali su više od mene. Nikola je pao, a kako i kada je pao, to nije bilo poznato. Odveli su i mog prijatelja profesora i moje stanodavce iz Ivkančeve ulice. I Lazinog poznanika, koji mu je previo rane... i još mnogo naših znanaca i prijatelja, od kojih nitko s napadom na njemačke avijatičare nije imao ama baš nikakve veze. Sve zato što je Nikola pao i što nije bio tako čvrst kao Lata, ni tako čvrst kao Kroflin ili Gluhak. Samo nas trojicu nisu uhvatili jer nismo spavali kod svojih kuća (radi Gluhaka i Kroflina, a Gluhak i Kroflin šutjeli su do smrti i nisu rekli ni jedne jedine riječi).

Španac nije znao ništa. Čuo je za napad na avijatičare i pretpostavljao da smo ga izveli mi, ali nije bio siguran. Veli da se desilo u našem rajonu, pa je odmah pomislio na nas. Na licu mu je pisalo da je bio zadovoljan s nama. Rekao je: »Eh, da je meni više takvih kao što ste vi.« — I mi smo bili sretni što je to rekao.*

"Odlomak iz knjige *Iz ilegalnog Zagreba* 1941, Naprijed, Zagreb, 1965, str. 59 — 77.

Slavko Markon

PRENOŠENJE DIREKTIVA ZA ORUŽANE NAPADE

U sisačkom partizanskom odredu – Partizanska grupa u Gorskom kotaru

Opisat ću dva slučaja prenošenja direktive CK Komunističke partije Hrvatske za počinjanje oružanih napada na okupatorske vojne snage i njihove pomagače. To se odnosi na oružani partizanski odred iz okolice Siska i na odred koji je bio ulogoren u blizini Delnica u Gorskom kotaru.

Iz redova aktivista koji su djelovali u Pošti zadatak da se prenesu te direktive pao je na mene. Budući da sam u ono vrijeme bio kandidat za člana Komunističke partije, vjerojatno je to bio razlog da je zadatak povjeren meni, kako bi me se provjerilo, a možda i zbog toga što nisam bio još kompromitiran pred policijom. U svakom slučaju ti su zadaci bili ozbiljnija provjera moje odanosti,
o čemu je ovisilo da li ću biti primljen za člana Komunističke partije.

Najprije mi je povjeren zadatak da prenesem direktivu sisačkom odredu. Bilo je to odmah pošto je počeo rat između Njemačke i SSSR-a, u stvari dva do tri dana pošto su njemačke vojne snage ušle u Sovjetski Savez.

S grupom aktivista u Pošti, koja je zapravo rukovodila ilegalnim pokretom u svim svojim jedinicama, partijsku vezu održavao je drug Voja Kovačević Crni, član Biroa Mjesnog komiteta Komunističke partije Zagreb. On mi je dao pisamce savinuto u trubu i prstima formirano tako da se samo ne može otvoriti. No, za slučaj da ga na putu zbog kakve opasnosti moram odbaciti ili uništiti, ispričao mi je njegov sadržaj i dao mi i dopunska objašnjenja koja se nisu mogla dati u pismu.

Sadržaj tog pisma i objašnjenja bili su uglavnom ovakvi: Oružani odred je dužan da bez odgađanja počne diverzije i napade na njemačke transportne vlakove na željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd, jer se prva zemlja socijalizma našla ugrožena. Treba pronaći način kako te vlakove izbacivati s tračnica. Voja Kovačević je sugerirao da se naprave klinovi koji bi se položili i učvrstili na jednu stranu tračnica i koji bi pri nailasku vlaka izazvali prevrtanje lokomotive i vagona. Oružane napade usmjeriti i na ustaške vojne snage.

Direktivu sam morao ponoviti. Kada je drug Voja ocijenio da sam je zapamtio, uputio me je kako ću se povezati s odredom.

Otputovao sam sutradan poslijepodne odmah u Sisak. Kod izlaza s perona dočekao me je drug s kojim sam razmijenio lozinku i koji me je zatim odveo svojoj kući, negdje na periferiju Siska. Koliko se sjećam, bio je to neki krojač ili postolar.

Kad se spustila noć, moj je vodič otišao na rijeku Savu da izvidi može li se prijeći na drugu obalu. Vratio se s negativnim izvještajem, tj. da je obalu zaposjela neka vojska i da se ne može prijeći preko. Stoga smo odlučili da kod njega prenoćim i da sutradan navečer pokušamo prijeći na drugu obalu. Tako sam cijeli dan morao provesti u njegovoj kući.

Pred noć smo se obojica spremili, jer je on u toku dana izvidio situaciju i ustanovio da se vojska povukla. Obukao sam drugu odjeću i obuću, jer gradsko odijelo nije bilo pogodno za kretanje izvan normalnih komunikacija. Bilo je dobro to što se njegov stan nalazio nedaleko od savske obale, u blizini neke tvornice, tako da nisam morao prolaziti kroz grad.

Kad smo došli do obale, ustanovili smo da su svi čamci zaključani lokotima. Na jednome, za koji smo se odlučili, morali smo prekinuti lanac. To nije išlo tako jednostavno, jer nismo imali nikakva alata. Dugo smo se mučili, ali smo ga ipak, uz pomoć jednog kolca, prekinuli. Brzo smo se prebacili na drugu obalu. Moj vodič je zviždukanjem — ugovorenom melodijom — počeo dozivati onoga koji je trebao doći na vezu. Odjednom se iz vrbika pojavila neka visoka i krupna figura zaogrnuta u šatorsko krilo. Došljak je odmah poslije rukovanja izlio svoje nezadovoljstvo. Kritizirao me je govoreći mi da sam već prije tri dana trebao doći na vezu, da on dolazi već treći put na sastanak, da je položaj njegova odreda na tom teritoriju postao težak poslije borbe s ustašama koji su otkrili njihovu prisutnost, a nisu smjeli promijeniti rajon da ne bi izgubili vezu sa Zagrebom. Odgovorio sam mu da ja za to nisam kriv i da sam došao onda kad su me drugovi poslali. Uza to sam mu objasnio da prethodne večeri nismo mogli prijeći Savu jer je na obali bilo vojske. To ga je umirilo. Posegao sam u džep da mu dam pismo, ali njega u džepu nije bilo. U prvi tren kao da me je grom udario. Pretražio sam sve džepove na hlačama, ali pisma nema. Dobro se sjećam, u lijevom džepu napokon sam otkrio rupicu. Na sreću, hlače što sam ih dobio od svog vodiča bile su »pumperice«, koje su se dolje kopčale. Kod gležnja sam pronašao pismo i predao mu ga. Drug koji ga je primio nije ga u noći mogao pročitati te sam mu ja ispričao sadržaj i ono u vezi s klinovima. Tada se prvi put nasmijao i odgovorio kako je to lako reći da treba napraviti željezne klinove, ali se on pita gdje i kako da ih napravi. Tada mi je rekao da su oni samoinicijativno već počeli akcije na prugu i da su zato već imali prvu borbu s ustašama.

Nismo se dugo zadržavali jer je vrijeme bilo već poodmaklo pa se i njemu i nama žurilo. Prebacili smo se na drugu stranu Save tek u samu zoru. Vraćajući se susretali smo prve radnike koji su odlazili na rad u tvornicu. Zagledavali su nas više nego obično, mislim zato što smo obojica bili blatnjavi od petljanja oko čamca i jer smo dolazili putem od Save, a u Sisku se već pričalo o borbi odreda s ustašama. To smo saznali od majke moga vodiča kad smo se vratili njegovoj kući.

Prvim vlakom vratio sam se bez komplikacija u Zagreb i još istog dana predao izvještaj o izvršenju zadatka.

Do polaska na izvršenje drugog zadatka primljen sam u članstvo Komunističke partije 1. srpnja 1941. te se zato i sjećam slijeda ovih zadataka. Upravo uspješno obavljen prvi zadatak dao mi je priliku da ranije izađem iz kandidature

za člana KP. U partizanima sam se kasnije sreo s drugom koji je došao na vezu iz .tog odreda iz okolice Siska. Bio je to drug Vlado Janjić-Ćapo, s kojim sam osvježio uspomenu na naš ondašnji susret.

Drugi zadatak također mi je dao drug Voja Kovačević. Trebalo je otići u Delnice i u obližnjim šumama pronaći grupu članova Partije koji su se tamo sklonili od hapšenja i prenijeti im direktivu da iziđu iz ilegalnosti i počnu oružane napade i politički rad po okolnim selima.

Krenuo sam vlakom s uredno službenom propusnicom za slobodno kretanje po tzv. NDH. Ja sam, međutim, pobrkao dva mjesta, blizu jedno drugome, i to Delnice s Moravicama, pa sam sišao iz vlaka u Moravicama. Inače, tom sam prugom prvi put putovao pa se po mom računu udaljenost od Zagreba do mjesta mog cilja poklapala. Vezu sam trebao dobiti u gostionici »Sušak«, pored glavnog puta. Pretražio sam Moravice, u kojima su bili Talijani, ali, naravno, te gostionice u Moravicama nije bilo. Nekim mještanima, koji su me pitali koga i što tražim u Moravicama, odgovarao sam da bih trebao biti premješten iz Pošte u Zagrebu u njihovu poštu te da sam došao vidjeti mjesto i druge uvjete.

Vratio sam se prvim vlakom u Zagreb ne obavivši posao. Kad je Voja Kovačević čuo da nisam mogao pronaći gostionicu »Sušak«, pitao me je u kojem sam ja mjestu tražio i odmah utvrdio da sam bio u pogrešnome mjestu.

Sutradan sam ponovo krenuo na put i u Delnicama pronašao traženu gostionicu i vezu. Veza je bila drugarica Pavica Kovačević, gostioničarova kćerka, koja je dugo bila veza sa CK Hrvatske, tj. s Radom Končarom. Povela me je u jednu od slobodnih soba na katu, dala mi drugu odjeću i obuću i povezala me s jednom drugaricom koja će me povesti do dalje veze. Pred noć smo pošli iz gostionice i uputili se cestom prema izlazu iz Delnica. Prethodno smo se dogovorili da pred Talijanima simuliramo zaljubljeni par. Kad smo se približili izlazu iz mjesta, zagrljeni smo prošli pored talijanske straže, koja nas je sa smiješkom promatrala, i zašli puteljkom u šumu. Žurili smo se da do noći što dalje odmaknemo. Kod neke osamljene kuće dobio sam novog vodiča, koji me je poveo dalje. Pješačili smo dugo i onda zanoćili zavukavši se u plastove sijena. Sutradan prije podne pronašli smo logor i spojili se s drugovima.

Bila je to grupa od šest do osam ljudi naoružanih puškama, bombama i revolverima, ali prilično demoralizirana jer se bila izolirala, izgubivši pri tom veze s izvorima informacija, ne znajući ništa o borbi u gradovima i pod jakim dojmom njemačkih pobjeda na Istočnom frontu.

Tom grupom rukovodio je Nikola Rački — Koljka, koji me je upoznao sa stanjem u tom malom odredu prije nego što sam stupio u kontakt s ostalima. On me je zato zamolio da što više iznesem o tadašnjoj političkoj situaciji, o događajima u Zagrebu i o perspektivama. Drugovima sam govorio, i u to i sam vjerovao, da će njemačko napredovanje biti uskoro zaustavljeno i da će Crvena armija krenuti u kontraofenzivu i za nekoliko mjeseci završiti rat, da njemačke armije već trpe silne gubitke na Istočnom frontu i da smo mi u gradovima već počeli diverzije i druge akcije. Govorio sam im da i oni treba da krenu u borbu, da treba da pristupe političkom radu po selima i pokrenu u borbu šire mase, da treba da uništavaju sve što služi okupatoru, da je sad kucnuo odlučan čas naše borbe.

Lica su se počela razvedravati. Osjećalo se olakšanje, vedrija atmosfera, razvila se spontana diskusija. Na kraju susreta osjetio sam da im je moral porastao. Meni je opet bilo teško vraćati se u okupirani Zagreb, gdje je opasnost vrebala na svakom koraku, gdje nema slobode kao što je ima kod njih u šumama Gorskog kotara.

Vratio sam se istim putem do kuće u kojoj je ostala drugarica, moj vodič, koja me je povela natrag u Delnice, odakle sam se vratio vlakom u Zagreb.*

•Iz zbornika sjećanja *Zagreb 1941-1945*, »Spektar«, Zagreb, 1972.

Ivan Denac

UDARNA GRUPA S TREŠNJEVKE

Likvidacija konfidenata — Revolverski dvoboj s agentima

U Zagreb sam došao u rujnu 1941. godine nakon dvogodišnjeg izbivanja, jer sam 1939. godine otišao na odsluženje vojne obaveze. U zatečenoj situaciji teško sam se u početku snalazio. Vladao je neopisiv policijski teror. Masovna hapšenja, stroga kontrola kretanja, svakodnevna strijeljanja i ubistva na gradskim ulicama bili su fakti koji su potresali stanovništvo. Stradali su krivi i pravi, zavisno od slučaja. Teško je bilo svakome onom koji je došao policiji u ruke, pa makar to bilo i zabunom. Ljudi su se izmijenili. Postali su tihi, zavlačili se u stanove, mijenjali prebivališta, postali oprezni i nepovjerljivi prema svakom novajliji, pa i starom znancu ako s njim nisu bili dulje vremena u kontaktu.

Od drugova koje sam prije rata poznavao iz sindikata rijetko se koga moglo sresti. Mnogi su bili pogubljeni, uhapšeni, nestali ili otišli u partizane. Oni koji su ostali u gradu diskretno su se kretali, a ako su bili poznatiji aktivisti sindikata, obično su se na neki način maskirali. Od mojih prisnih prijatelja našao sam braću Ivana i Dragu Delgalo. Oni su bili članovi KPJ. Stanovali su kod Trešnjevačkog trga, sada početak Ulice proleterskih brigada. Pomoću njih stupio sam u kontakt i s ostalim drugovima. Od njih sam saznao da je jedan član naše mladenačke klape iz predratnih dana, postolarski radnik, Tomo Benak ubijen na Selskoj cesti. Rekli su mi da je sudjelovao u likvidaciji poznatog konfidenta Majerholda. Nekoliko dana poslije akcije zatekla ga je na Selskoj cesti policijska racija. Policijski agent zatražio je od njega legitimaciju. Tomo je znao da ga policija traži, pa je, umjesto legitimacije, izvadio pištolj, uperio ga na agenta i povukao oroz, ali nije bilo pucnja. Pištolj je zatajio. Odmah je skočio na agenta i počeo se s njim rvati. Međutim, priskočio je drugi agent i opalio u Tomu nekoliko metaka, pa je ostao na mjestu mrtav.

... Iako su mnogi komunisti, omladinci i bivši članovi sindikata, pali policiji u ruke, odnosno bili poubijani ili zatvoreni, djelovale su raznovrsne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta i grupe naprednih ljudi. Osim toga,

stvarale su se i nove organizacije Komunističke partije i druge. Njihov sastav bio je obično od tri do pet ljudi, kako bi se mogli lakše sastajati. Početak mog uključivanja u te organizacije sastojao se u prisustvovanju na sastancima na kojima su komunisti informirali ljude, suradnike narodnooslobodilačkog pokreta, o vojnopolitičkim zbivanjima i objašnjavali ih. Kasnije sam dobivao zadatke, uglavnom od Ivana Delgala, za prikupljanje pomoći za porodice naših boraca koji su otišli u partizane, za porodice strijeljanih ljudi, kao i za drugove čija je situacija bila veoma teška. Zatim, pojavila se naša štampa i leci koje je trebalo dijeliti po gradu. Istovremeno smo pisali parole na javnim mjestima i uništavali izlijepljene neprijateljske propagandne plakate. Na Trešnjevačkom trgu bila je postavljena velika ploča s mapom Istočnog fronta. Na njoj je prikazivano napredovanje njemačkih trupa u Sovjetskom Savezu. Dobili smo zadatak da zapalimo taj pano. Jedne večeri došli smo ja i brijački pomoćnik Pajo (pravo ime i prezime mu nisam znao), pa smo ploču polili benzinom i zapalili. Budući da je materijal bio od plastične mase, razočarano smo gledali kako je izgorio benzin. Ljutili smo se što nismo uspješno obavili zadatak. Poslije nekoliko dana crvenom bojom smo premazali taj pano. Izvršili smo više raznih sitnih akcija. Poslije izvjesnog vremena Ivan Delgalo me je pozvao na sastanak kod postolarskog obrtnika Mate Jušića u Bobovačkoj ulici na Trešnjevci. Na sastanku su još bili Drago Delgalo, omladinac Pajo, kojeg sam ranije upoznao, i omladinka Nada, trgovačka pomoćnica iz Sokolgradske ulice. Svi su oni, osim mene, bili članovi Partije. Na tom sastanku u listopadu 1941. godine primljen sam i ja u Partiju. Tu je Ivan Delgalo, kao član Rajonskog komiteta Trešnjevke, formirao novu partijsku organizaciju od četiri člana. U to vrijeme bilo je osnovano još nekoliko organizacija. Međutim, zbog konspirativnih razloga detalje o tome nismo smjeli znati. To su bile novoformirane partijske organizacije umjesto onih koje je ustaška policija uspjela razbiti, a čiji je sastav bio od poznatijih drugova, pa joj je ta okolnost i omogućila da ih pohapsi. Krajem 1941. godine naš Rajonski komitet na Trešnjevci odlučio je da se formiraju udarne grupe. U vezi s tim predstavljeni su mi drugovi koji su uz sebe imali po nekoliko ljudi. Oni su bili na čelu tih grupica. Prihvatilo se stajalište da se to sve ujedini i da se stvori jedan centar (komanda). Upoznao sam se s Ivicom Ivekovićem koji je imao jednu grupicu (on je bio trgovački pomoćnik kod »Kastnera i Ohlera«), a zatim i sa studentom Koljkom Tomljenovićem. Stanovao je u Tratinskoj ulici na Trešnjevci (sada Ulica Rađe Končara). Treći je bio omladinac Stevo Bišćević. Za njega nisam znao odakle je i što je po zanimanju. Imali smo zadatak da ujedinimo akcije tih grupica s kojima su rukovodili spomenuti drugovi. Namjera je bila da se s naoružanim ljudima vrše razne akcije. Osim toga, da bi se moglo uspješnije djelovati, trebalo je vršiti i osiguranja. Tako su se, na primjer, osiguravali pojedini drugovi, pa i sastanci, jer je policija krajem 1941. godine pucala na svakoga tko joj je bio sumnjiv, i to obično u leđa.

Na taj način bile su povezane udarne grupe, ali se u određene akcije išlo sa svojom grupom.

Poznato mi je da je Iveković trebao likvidirati jednog konfidenta na Trešnjevci kod nove remize. To je izvršio. Zatim, Bišćević je dobio zadatak da likvidira jednoga na Knežiji. Bio je to gostioničar. Poslije nekoliko dana on je to i uradio.

Početkom 1942. godine došao je u Zagreb Grga Jankes. Kad je bio uhapšen Andrija Hebrang, Jankes daje zadatak Mjesnom komitetu KPH da organizira udarne grupe koje bi Hebranga spasile iz Vinogradske bolnice. Hebrang je tada bio član Centralnog komiteta. Upoznao sam se s Jankesom. Okupili smo trideset ljudi za taj pothvat. Svi su bili naoružani pištoljima i ručnim bombama.

Izrađivali smo plan prodora u Vinogradsku bolnicu. Međutim, dva dana prije našeg planiranog napada Hebrang je bio odveden iz bolnice u nepoznatom pravcu, pa nam je, jasno, ta akcija propala.

U našim udarnim grupama, među ostalima, bili su drugovi: Stevo Jones, Grga Starčević, Josip Mišković, kinooperater na Trešnjevci, Mirko Vuletić, Julijus Vereš, Stevo Vargović, postolarski radnik iz Zagreba, Jemej Štefančić, postolarski radnik iz Kumičićeve ulice, Josip Preskar iz Međulićeve ulice, Josip Jaglić, postolarski radnik koji je radio u Tratinskoj ulici kod jednog obrtnika (sada oficir JNA), Franjo Baranašić, omladinac. Ne sjećam se imena ostalih drugova.

Kooptiran sam početkom 1942. godine u Rajonski komitet KPH Trešnjevka. Poznat mi je sastav komiteta: Ivan Delgalo, Mijo Patačić (stanovao je kod Samoborskog kolodvora u Badalićevoj ulici), Franjo Zidanić i ja. Sekretar komiteta bio je Mijo Patačić. Od tih drugova danas smo živi Franjo Zidanić i ja. Mijo Patačić bio je 1942. godine uhapšen i ubijen na policiji. Ivan Delgalo je početkom 1942. godine otišao u Zagorski odred. Po neprijateljskom razbijanju odreda bio je zarobljen, odveden u Jasenovac i ubijen.

U Rajonskom komitetu nisu bili neki trajni sektori rada. Ne sjećam se da su bila podijeljena zaduženja trajnijeg karaktera. Razumljivo je da su povremeno za neke akcije bili zaduženi pojedini članovi Komiteta. Ja sam bio zadužen da organiziram udarne grupe. Vjerojatno je Franjo Zidanić bio zadužen za Narodnu pomoć, tj. prikupljanje materijala za izdržavanje porodica naših drugova, kao i za slanje raznog materijala partizanskim jedinicama. Sjećam se kada je došla partijska direktiva za formiranje narodnooslobodilačkih odbora. To je bila direktiva Centralnog komiteta. Danas je, naravno, bolje shvaćam nego u ono vrijeme kada smo je trebali oživotvoriti. Naime, mi smo formirali grupe simpatizera narodno-oslobodilačkog pokreta, naše aktiviste, u mnogobrojnim ulicama, već prema tome gdje se koja grupa nalazila, pa smo svaku od njih nazvali narodnooslobodilačkim odborom. U to vrijeme ja to nisam shvatio kao klicu buduće vlasti, nego kao grupu koja će aktivno djelovati za narodnooslobodilački pokret. Takvu jednu grupu formirao sam u Zagorskoj ulici na Trešnjevci. U njoj je bilo sedam ljudi. Na žalost, njihovih se imena više ne sjećam, a svi su bili omladinci. Ti narodnooslobodilački odbori, ili bolje rečeno grupe simpatizera, kada su bili formirani ipak su ispoljavali određenu aktivnost. Oni u Zagrebu nisu još mogli djelovati kao klice buduće vlasti. Imali su jednostavne zadatke, na primjer da pružaju pomoć našim ilegalcima, da propagandno djeluju za NOP, da osiguravaju veze ljudima koji su željeli ići u partizane itd. Naoko sitan zadatak, ali vrlo važan, bio je pronalaženje i osiguravanje stanova za ilegalne partijske radnike u Zagrebu. To je bio vrlo težak zadatak zbog toga što je policija hapsila, osim ilegalaca, i stanodavce i vješala ih da bi tim represivnim mjerama i terorom zaplašila ljude i sve privrženike NOP-a da ne prihvaćaju u svoje stanove ilegalce. Jedanput je na Trešnjevačkom trgu bio izlijepljen plakat na kojem je objavljeno da je kod jedne porodice nađen ilegalac, pa su zbog toga bili obješeni muž i žena kao nosioci stanarskog prava. Takva objavljivanja presuda Prijekog suda ostavljala su, nesumnjivo, utisak na ljude i oni su se počeli plašiti. Ta činjenica je predstavljala teškoću za pronalaženje stanova za ilegalce, jer su stanodavci znali što ih čeka. Razmišljali su o groznim posljedicama za sebe i svoju djecu. Više puta sam dolazio kod ljudi na koje sam računao da ću dobiti prenoćište. Budući da se već bilo nešto dogodilo u susjedstvu ili u kući, ljudi su živjeli u strahu da su pod nadzorom policije. Kada bih došao u neku takvu kuću, ljudi su izražavali spremnost da pomažu NOP na bilo koji način, a istovremeno i molili da kao ilegalac ne provedem noć u njihovu stanu, pošto u kući ima netko tko bi mogao moj boravak prokazati policiji i slično. Zatim

sam brzo odlazio kod drugih i nailazio na iste teškoće. U međuvremenu bi se približavao policijski sat, tj. zabrana kretanja na ulicama, kada se više ne može izići na ulicu, pa bih tako ostao u kući, a domaćinu bih rekao da me prijavi policiji ako hoće. Unatoč tome velikom teroru, strahu i riziku ipak smo uspijevali da dobijemo prenoćište za aktiviste Partije i NOP-a u Zagrebu. To nam je bila velika pomoć od stanovništva. Za sastanke smo uvijek pronalazili mjesta, jer smo imali mnogo ljudi koji su bili spremni da takve usluge čine za NOP i Partiju, bez obzira na posljedice.

Početkom travnja 1942. godine bio je uhapšen član naše udarne grupe Stevo Bišćević. On je u Paromlinskoj ulici imao nešto oružja i ručnih bombi. O tome su također znali Julijus Vereš i Ivica Iveković. Iveković, Tomljenović i ja odlučili smo da to oružje negdje prenesemo da policiji ne bi palo u ruke, jer je Bišćević bio uhapšen, pa smo zbog opreznosti to trebali uraditi i prekinuti sve niti koje su nas vezivale, pošto nismo znali kako će se on držati na policiji. Četvrtog travnja Koljka Tomljenović i ja sastali smo se na Jelačićevu trgu (sadašnjem Trgu Republike) i čekali Ivekovića do zatvaranja trgovačke radnje »Kastner i Ohler« u kojoj je on radio kao trgovački pomoćnik. U 12 sati on se pojavio, prišao nam, pa smo sva trojica krenuli Gajevom ulicom prema Trnju, tj. da ispod podvožnjaka prijeđemo u Paromlinsku ulicu, da pokupimo oružje i da ga sakrijemo na drugo mjesto. U Gajevoj ulici smo osjetili da nas neki ljudi prate. Da bismo to ustanovili, promijenili smo pravac. Međutim, oni su stalno išli za nama. Tada nam je bilo jasno da su to policijski agenti, ali smo se ipak kretali prema podvožnjaku računajući s mogućnošću: kada prođemo podvožnjak na Trnju lakše ćemo se riješiti njihove pratnje, pa i uz cijenu napada na njih i zatim se razbježati. Čim smo se počeli spuštati prema podvožnjaku kod sadašnjeg Zavoda za socijalno osiguranje, agenti su iz pištolja otvorili vatru na nas. Ispod podvožnjaka nalazio se stražar, policajac, a na podvožnjaku na željezničkoj pruzi bio je vojnik-stražar. I oni su počeli pucati nasumce. U nastaloj pucnjavi pao je Ivica Iveković. Mene su ranili u desnu nogu. Kost mi nije bila povrijeđena pa sam se mogao kretati.

Kada su agenti otvorili vatru na nas, mi smo se hitro okrenuli i zapucali na njih. Naša vatra ih je prisilila na povlačenje, ali su nas počeli zaobilaziti u namjeri da nas opkole, jer su pretpostavljali da će nas stražar ispod podvožnjaka zadržati. U tom slučaju mi bismo se našli u klopci. Prozreli smo njihovu namjeru, pa smo shvatili da je naš jedini izlaz probijanje ispod podvožnjaka prema Trnju. Tomljenović se nalazio na desnoj strani ulice, a ja na lijevoj. Potrčali smo prema podvožnjaku. Vidio sam da je stražar uperio pušku na Tomljenovića i opalio. Pošto je vidio da ja trčim na njega, repetirao je pušku i nišanio na mene. Međutim, ja sam mu se već dovoljno približio i ispalio sam u njega dva metka. On je pao, a ja sam ga preskočio i bježali smo dalje. Pogledao sam Tomljenovića i vidio da je i on trčao usporedo sa mnom. Na izlasku ispod podvožnjaka nalazila se gostionica. Na njenim vratima bila je grupa ustaša i gledala što se događa. Kada su vidjeli da prema njima trčimo s pištoljima, povukli su se u gostionicu i zatvorili vrata. Naravno, to nam je odgovaralo. Oni su se uplašili nas, a i mi njih. Na izlazu ispod podvožnjaka naišao je taksi. Zaustavili smo ga i uskočili u njega. Vozaču smo naredili da nas vozi u pravcu nove remize. Namjeravali smo izići iz Zagreba na periferiju da se oporavimo. Vidio sam da je Koljka Tomljenović krvav, a i meni je cipela bila puna krvi. Kada smo stigli do nove remize, na mitnici je bila policija koja je normalno vršila kontrolu nad izlaskom i ulaskom u grad. Mi smo to smetnuli s uma. Čim nas je policajac zaustavio, naredili smo vozaču da okrene i vozi natrag. U međuvremenu sam se dosjetio da imam poznanika u Pongračevu, iza kasarne na Selskoj cesti. Na naše traženje vozio nas je u tom pravcu. Pošto

smo stigli do Fijanove ulice, zaustavili smo kola i izišli iz njih, a vozaču naredili da ode. Zatim smo pješke krenuli prema stanu Mirka Vuletića. On je bio podstanar u jednoj kući u blizini, pa smo odlučili da se kod njega sklonimo. Međutim, u kući nije bilo nikoga, pa smo otišli do jednog gradilišta i u njega se zavukli da se malo odmorimo. Primijetio sam da je Koljka ranjen u ruke, pa sam mu svojom i njegovom maramicom previo dvije rane na rukama. On se dosta teško kretao, pa sam zaključio da treba nešto poduzeti i da tu ne možemo dugo ostati. Odmah sam otišao kod Filipa Baranašića, građevinskog radnika. On i danas stanuje u svojoj maloj kućici iza kasarne na Selskoj cesti. Kada sam došao k njemu, uplašio ga je moj izgled. Pošto sam sjeo, rekao sam mu gdje se nalazi Koljka i da ide hitno po njega. Ja sam se tada onesvijestio, pa ne znam što se događalo. Kasnije mi je Baranašić rekao da se bojao da ću umrijeti, pa da me je šamarao da bih došao k svijesti. Zatim je on otišao po Koljku, a ja sam ostao u kući. Uskoro se vratio i rekao da Koljke tamo nema. Naknadno smo saznali da je Koljka otišao provjeriti da li je Vuletić došao kući, odnosno kod njegove stanodavke koja je bila suradnica NOP-a. Našao ju je i ušao u njen stan. Vjerojatno ga je netko vidio kada je ušao. Sjećam se da je jedna žena preko puta stajala na prozoru. Saznali smo također da je šofer otišao na policiju i kazao gdje nas je iskrcao. Ubrzo je došla policija i opkolila kuću u koju je ušao. Koljka nije htio otvoriti policiji kućna vrata nego je na nju pucao. Branio se tako dok je imao metaka, a da im živ ne bi pao u ruke, zadnjim metkom je ubio sebe. Tako smo izgubili vrijednog i hrabrog omladinca Koljku. Poslije rata postavljena je spomen-ploča na kući u kojoj se ubio...

Kod Baranašića sam bio dva dana. Tada je biciklom došao Mijo Patačić, sekretar Rajonskog komiteta. Poslao sam Baranašića da drugove obavijesti gdje se nalazim, pa me je Patačić odveo u neki stan u Paromlinsku ulicu, a poslije nekoliko dana odatle na Novu cestu. Rana nije bila teška, pa je kroz tri tjedna zarasla. Pošto sam već mogao dobro hodati, došao je Grga Jankes i predložio mi da s njim odem u partizane. Budući da sam se već teško održavao u Zagrebu, izrazio sam želju da ga napustim. Odlučeno je da odem na slobodni teritorij s Jankesom. Naš odlazak je bio izveden pod posebnim okolnostima. Grga Jankes dobio je vezu s drom Velčićem, koji je bio zamjenik šefa privredne policije u Zagrebu. Pomoću njega organizirao je đa mi idemo kao neka policijska inspekcija u Novi Vinodol, koji je bio pod administracijom NDH. Dr Velčić je izradio dokumente za Jankesa, a ja sam dobio legitimaciju studenta Pravnog fakulteta kao praktikant na policiji. Ja nisam znao kakva je to veza s Velčićem. Jankes mi je rekao da moramo biti oprezni, jer da on nudi usluge za NOP i da želi ići u partizane, ali da mu je sumnjiv. Krenuli smo kolima i došli do Ogulina oko kojeg je bila neka lokalna ofenziva na partizane. Organi NDH su tražili od nas da uđemo u Ogulin da bi u policijskoj stanici provjerili tko smo, jer im je bilo čudno kako se mi usuđujemo, kao ustaška policijska ekipa, da tako kuražno idemo kroz Gorski kotar gdje je bilo partizanskih zasjeda. U Ogulinu je policija telefonirala u Zagreb. Mi smo čekali ispred stanice, a dr Velčić je bio u stanici s policajcima. Poslije izvjesnog vremena je izišao, pošto je sve bilo u redu, pa smo krenuli dalje.. .*

Odlomak iz sjećanja, IHRPH, MG-73/II, 18.

Ivan Šeler

SABOTAŽE I DRUGE AKCIJE U LOŽIONICI

Onesposobljavanje lokomotiva — Napadi na neprijateljske patrole

. . . Prilikom napada fašističke Njemačke na Sovjetski Savez odmah je, po direktivi Partije, započelo prekovremeno zadržavanje lokomotiva u ložionici, sabotiranje u popravcima, vremensko odugovlačenje, sipanje pijeska u ležajeve, kao i šmirglovog praška, što je uzrokovalo topljenje ležajeva, pa lokomotive nisu na vrijeme odvozile vlakove. Prebacivanje elemenata mazanja uzrokovalo je kvarove. Stoga bi se zapekao razvodnik i oštećivao mehanizam, pa je bilo potrebno prije roka istokariti mehanizam i lijevati sve ležajeve prenosnih kormila, a trebalo je i vaditi razvodnike. Tom prilikom su bile oštećene sve razvodničke motke i prenosne ručice, te je lokomotive trebalo dovoditi u Glavnu radionicu na popravak, gdje su stajale po jedan dan dulje, budući da smo vadili razvodnike radi pokidanih karika, jer su bile zapečene. Samo zbog tih kvarova su bile dnevno najmanje dvije lokomotive izbačene iz turnusa.

Prilikom ubacivanja novih karika ugradio sam jače karike na lokomotivi broj 01-088 koja je vozila vlak za Beograd. Tada je došlo do loma desnog mehanizma razvodnika. To je bio razlog što je vlak ostao cijelu noć između Klare i Velike Gorice. U vlaku su se nalazili njemački vojnici i oficiri.

Drugom prilikom u lokomotivi broj 01-053 došlo je do loma razvodničkih motki, zbog čega je vlak ostao 12 sati između Sesveta i Sesvetskog Kraljevca. U vlaku su se također nalazili njemački vojnici i oficiri koji su putovali za Istočni front. Po povratku lokomotive u ložionicu bila je sastavljena komisija koju je činilo željezničko stručno osoblje i tri njemačka oficira (jedan major i dva kapetana) te naši revizori i poslovođe. Ukupno je bilo petnaest stručnjaka. Kasnije je bilo još lomova motki, ali nisu bile formirane komisije.

Kotlari su dobili zadatak da na lokomotivi broj 22-037 centriraju konus. Međutim, oni su ga postavili neispravno, zbog čega je lokomotiva slabo parila i s vojnim vlakom nije stigla u Srpske Moravice.

Prilikom brtvenja paroulazne cijevi na lokomotivi broj 22-042 P. Milković (Šico) ubacio je nešto u cilindar. Lokomotiva je krenula iz ložionice ali je vraćena sa stanice i sutradan je sva rastavljena.

Jednom zgodom lokomotiva 05 serije bila je pripremljena da vozi vlak za Srpske Moravice, ali je stigla samo do Savskog mosta. Naime, u nju su Mijo Hanževački i Ivan Kreković nasuli šmirgl-štaub u pogonske ležajeve, pa su se oba ležaja istopila.

Sabotiralo se i dalje veoma intenzivno. Vuglek je montirao sve mazajuće cijevi na jednoj lokomotivi, a Hanževački i Kreković su ih skinuli. Ta lokomotiva je sutradan trebala voziti vojni vlak. Nekoliko puta su pokidane pipe ili cijevi za mazanje. U tome su sudjelovali drugovi: Hanževački, Kreković, Vuglek, Kores, Udovčić, Medvešćek, Jeriček, Klafurić, Capek, Puljizović, Janko Vujnović, Vid Kos, Milković (Šico), Petričić, Krnjašić, Nikola Šimunović itd., a od omladinaca Rudolf Rebek i Stjepan Štrfiček.

Jeriček i Klafurić trebali su u lokomotivu broj 22-045 ugraditi razdvojnik i nove karike. Oni su, naime, zabili donji razdvojnik i lokomotiva je odvezla vlak, ali joj je ubrzo zaribana košuljica. Zbog toga je trebalo nanovo bušiti cilindar i lokomotiva je stajala pet dana. Zatim je Medvešćek presjekao sve mazajuće cijevi na lokomotivi broj 22-040, pa ih je trebalo mijenjati. Medvešćek i još neki drugovi su brtvili niskotlačni poklopac i slomili ga na vijencu na lokomotivi broj 22-007. Posljedica je bila da je lokomotiva ostala tri dana u ložionici, a vojni vlak je čekao dulje vremena u Zagrebu.

Spomenuti drugovi vadili su na napojnim aparatima pistone i bacali ih u kanal; kidali napojne cijevi. Tako je lokomotiva broj 01-113 ostala neupotrebljiva da vuče vlak za Koprivnicu, a oružje i municija stajalo je u Zagrebu. Na lokomotivi 01-001 aparati nisu vukli. Stoga je ona stajala od 4 sata ujutro do 8 sati, kada su oba aparata izmijenjena. Transport je stajao. Ispirači kotlova su prilikom pranja ispušta)' vruću vodu i odmah sipali hladnu. Zbog takva postupka sakupljao se kamenac, a lokomotiva je slabije parila. Kamenac se brzo taložio u cijevi, pa su se morale čupati. Bilo je ispirača koji su slabo brtvili ispirne poklopce. To je bio razlog što su lokomotive ostajale na pruzi u kvaru i morala se iz njih izbacivati vatra.

Zbog sabotaže ostajalo je dnevno na radilištu četiri-pet lokomotiva, koje nisu bile sposobne za vuču. Isto toliko ih je ostajalo neispravnih na samom putu, kao na primjer: lokomotiva 01-106 stajala je u Vrbovcu, 22-026 u Jastrebarskom, 17-041 u Sesvetama, 01-003 u Lekeniku itd. Sve je to zasluga drugova koji su radili na popravku lokomotiva, a zapravo su vješto sabotirali. Poznato mi je da su noću drugovi Ivan Petričić i Ivan Sever razbijali napojne aparate. Jednom prilikom imao sam zadatak da se u Selskoj cesti sastanem s drugom Martinom Jordanom. Dao mi je pištolj da držim stražu, dok su ostali prebacivali oružje iz vagona u tvornicu sapuna na Selskoj cesti.

Jedna od akcija je bila kad sam s drugom Rebekom ispustio cilindar ulje iz cisterne na kolosijek ispred uljare u ložionici. Slijedeća je bila postavljanje kemikalija u papirnate kesice u putničke vagone, a kesice bi se same zapalile i stoga je dolazilo do velike panike u vlaku. To sam postavio dva puta u vlaku. Svaki put je vlak morao stati radi te panike. Ove moje akcije su bile izvršene od početka ustanka pa do 16. svibnja 1942. Inače, imao sam zadatak prikupljanja novca, oružja i simpatizera NOP-a, pronalaženje drugova u čijim smo stanovima održavali sastanke, kao na primjer: Medvešćek, Jeriček, Lašćak, Kos, Novak, Vuglek, Korak itd. U zgradi u kojoj je stanovao Kos bila je prizemno policija, a

mi smo gore držali sastanke. U kući u kojoj je stanovao Jeriček na katu je bio Gestapo, a mi smo u prizemlju održavali sastanke.

To je bila naša aktivnost u prvim danima naše borbe.

U Stenjevcu su djelovali kao aktivisti Branko Čekada i Ivan Letinčić. Čekadu sam povezao s Letinčićem radi boljeg održavanja veze između sela i grada i prikupljanja sanitetskog materijala. Letinčić je imao mogućnost da dođe i do eksploziva, koji je bio potreban za diverzantske akcije. Kasnije sam povezao Letinčića s Pavlom Lončarom iz Vrapča. Njih dvojica su radila po okolnim selima na terenu, koji je potpadao pod kotar Zagreb. Oni su vršili iznenadne napade na ustaške, gestapovske i domobranske patrole. Kasnije su uznemirivali jedinice, a izvršavali su i ostale zadatke koji su pripadali u djelokrug terenaca. Poginula su sva trojica i to: Čekada u Trinaestoj proleterskoj brigadi, Lončarić je 25. studenoga 1943. obješen u Borčecu, a Letinčić je uhapšen krajem 1944. godine. Agenti UNS-a odveli su ga u Crnatkovu ulicu. Poslije toga nije se ništa saznalo o njemu. Bilo je još drugova s kojima sam dolazio u dodir, ali se nisam povezao s njima...

... Moj ilegalni rad policija je zapazila. Kad sam uhapšen bio sam saslušavan i podvrgnut policijskim torturama. Zatim sam odveden u logor Jasenovac i u njemu bio do 1944. godine.*

' Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Vera Jurić

U OKUPIRANOM ZAGREBU 1941.

Organizirana grupa u Državnoj hipotekarnoj banci — Primljena sam u Partiju — Strijeljana su desetorica iz Xeres tinca — Hapšenja su svakodnevna — Postala sam kurir — Na vezi u Plaškom — Ubijene su Zdenka i Rajka Baković — Veza s Doktorom — Uspjela sam pobjeći – Napokon, u partizanima

8. IV 1941.

Utorak — novine su donijele vijest da je zauzet Zadar i Skadar. Strogo je zabranjeno slušanje neprijateljskih radio-stanica. Donesena je odredba o zamračivanju prozora. Jučer su kroz Ljubljansku ulicu proveli zarobljenog njemačkog avijatičara. Izgledao je sasvim miran. Nije bio nimalo zaplašen. Ranjen je u glavu.

Baš je glupo u ovim danima računati kamate. [1] Kako ljudi mogu mirno gledati razvoj događaja, kao da se ne radi o svima nama. Beskorisne diskusije među kolegama. Nemamo nikakva posla, jedva koja stranka navrati. Glavna meta zafrkavanja je podvornik Mate, on je klerikalac i velik prijatelj borbe protiv komunizma. Znamo se međusobno dobro. Ima ih koji nisu ni pokušali da se jave svojoj komandi i da obuku uniformu. Ljubica Đurček i ja smo se javile na dužnost kao dobrovoljne bolničarke. Odredili su nas u ambulante Crvenoga križa.

9. IV 1941.

Uzalud smo stvorili ambulantu — nema spasa. Sve je u nekakvu stanju iščekivanja. Dobro je da smo naše ljude smjestili da budu domari i čuvari prenoćišta Crvenog križa (Franjo i Anka Friščić). Dežuranje će biti neprekidno.

10. IV 1941.

Danas sam kasno ručala. Oko četiri sata vraćala sam se u Crveni križ. Tramvaj nije radio. Na uglu Ljubljanske i Ilice srela sam njemačke tenkove. Zašli su u Ljubljansku ulicu. Kako samo sigurno idu po našem Zagrebu. Svaki od tih balavaca tenkista ima na glavi šljem i slušalice. Na nas prolaznike se i ne osvrću.

[1] Tada sam radila u Državnoj hipotekarnoj banci, kasnije Državni vjeresijski zavod, u kojoj je postojala organizirana grupa što je kontinuirano aktivno i organizirano radila za NOP za sve vrijeme rata, do oslobođenja u svibnju 1945. godine.

Sigurni su. Dalje Ilicom kod Frankopanske ulice obračunava se Mačekova zaštita s nekim antifašistima. Preuzimaju »vlast«. Trče ugojene uniforme Ilicom i pucaju. Na koga zapravo? Iz Jurišićeve ulice dolazi na Jelačićev trg stari ford krcat frankovcima. Nose hrvatsku zastavu. Naslonila sam se na kuću, plačući. Znala sam što to znači, drugovi su u zatvoru, Savska je puna. Prišao mi je Duje Budak i pitao zašto plačem? Objašnjavao mi je da se ne treba ništa bojati jer su Staljin i Hitler skopili sporazum, zatvorenici će biti odmah pušteni. Na trg dolaze Nijemci. Neke dobro odjevene djevojke bacaju im cvijeće i naranče oko kola. Sve je tužno. Eto, došlo je. Kako je to zapravo sve jednostavno prošlo. Sad mi je jasno zašto su jučer oni oficiri tako^ žurno uskakivali u automobile i kamione pred kasarnom u Ljubljanskoj ulici. Žurilo im se da što prije predaju i ono malo oružja Nijemcima. Bila neka država pa je nema više. Izdan je proglas. Moj ujak je sve vrijeme bio u vezi s Kvaternikom. Znao je što će se dogoditi. Kaže da će sada konačno biti reda i da ćemo mi odahnuti. Nije mi jasno tko to treba odahnuti u krilu Nijemaca. Rekao je mami da će vjerojatno sada i njena djeca doći k pameti. Po njegovu mišljenju sada će imati čvrste argumente da nas prisile da mijenjamo zastavu.

11. IV 1941.

Večeras smo slušali Moskvu. Toliki jad se skupio u nama da smo tražili barem nešto da čujemo. Očekivali smo solidarnost ili nešto slično. No cijelu emisiju na hrvatskom jeziku ispunila je priča o nekoj djevojci Mariji Demčenko, ili se tako nekako slično zvala, koja je uspjela uzgojiti repu iznad prosjeka. Pa zar oni ne znaju kako je to kad ti Nijemci zemlju pregaze?

12. IV 1941.

Jutros je na telefonskoj centrali u banci osvanuo Nijemac, student kemije. Pokušala sam s njime razgovarati. Takav je stav, treba pokušati. Čini se da se mnogo ne zanima životom oko sebe. Jedino o čemu lijepo razgovara jesu slastičarnice. Pričao je kako se kod nas mogu dobiti kolači u velikim količinama, i to sa šlagom.

15. IV 1941.

Izdano je naređenje da se svi oni koji su nosili uniforme jave u sabirni logor za zarobljenike. Direktor je tražio da se i naše kolege jave. Svi oni koji su pokušali da brane zemlju. Nešto je trebalo poduzeti. Svi se boje. Naša je grupa došla na ideju da odemo do Nijemaca i da garantiramo mi koji smo u to vrijeme imali sreću da budemo »čistokrvni« Hrvati, za kolege u uniformama.

Izbor je pao na mene. Otišla sam najprije u sabirni logor u Ilici, odakle su me uputili u komandaturu u Gajevoj ulici. Tamo su me dočekali kao da sam došla nekog denuncirati. Trebalo je dosta vremena dok sam uspjela sve objasniti. Odobrili su našu garanciju. Kolege mogu ostati na svojim radnim mjestima, a oni će o tome obavijestiti banku.

18. IV 1941.

Hromalić[1] mi je predbacio što sam išla u komandu Nijemcima. Treba sve Srbe potući, a ne spasavati. Kolega Iskra je bio još ljući. On je kolegama na rastanku uskratio ruku i rekao da »serbische Untermensch« treba da ckrne, a ne da se s njim rukuje. Oni su srećom svi uspjeli otputovati pravovremeno u Beograd. Rastanak je bio težak. Na prozorima vagona stajali su ti zaplašeni ljudi, plakali su, a i mi smo plakali na peronu od stida što im ne možemo pomoći.

[1] Hamid Hromalić, Tihomil Iskra, Mate Krizmanić i Jukić su bili ustaški raspoloženi.

Zanimljivo je kako kod preokreta ljudi pokazuju svoje pravo lice. Iskra je čak po tramvajima dizao sa stolice stare Židove uz glasne povike da sve dotle dok i jedan Arijevac stoji, židovsko đubre mora mu prepustiti mjesto.

28. IV 1941.

Dobili smo nove legitimacije, a banka se prekrstila u Vjeresijski zavod. Karlo Vujković je pribavio za sve nas propusnice za cijelu »nezavisnu«, da možemo nesmetano obavljati dužnost. Javili smo drugovima. Naša grupa i dalje održava sastanke. Sada se koristimo stanom podvornika Ferde Marica (poginuo u borbama za Zagreb). Ima nas dosta. Iako više od polovice kolega davaju Narodnu pomoć, na sastanke nas dolazi samo desetak. Treba biti oprezniji. Naša bankarska sekcija SBOTIČ-a i dalje se drži na okupu. Njihova partijska jedinica održava sastanke u mom stanu. Mami je čudno kako to da ja ne prisustvujem tim sastancima i zato se, dok su oni u mojoj sobi, ja zavučem u kupaonicu da me mama ne vidi.

15. V 1941.

Konačno sam došla i ja na red. Pozvao me u sobu Vojo Kovačević i rekao mi da su me primili u Partiju. Nisam znala što da mu kažem. Osjećam da se zbilo nešto veliko, sudbonosno. Ne mogu smoći riječi. Kazala sam samo hvala. Vojo mi je govorio o odgovornosti koju imam od danas kao član Partije. Kako je zapravo strašno da tu radost ne mogu ni s kime podijeliti! Moram šutjeti. Što manje znamo, manje brige i tereta. Sekretar jedinice je Vojo Rakić, dobar drug i prijatelj. Koliko dugo će se on kao Srbin moći održati među nama. Istina, njegova žena je Hrvatica, ali ustaše nisu milosrdni kad je u pitanju »čistoća« hrvatske nacije.

20. V 1941.

Dobili smo nekakve koverte s Mickey Mousom, nacrtanim namjesto adrese. Unutra su bili leci za njemačke vojnike. Danas smo ih dijelili njemačkim avijatičarima po Peščenici. Biciklima smo krstarili ulicama i čim bismo sreli kojeg njemačkog vojnika, dali smo mu letke i zatim otišli dalje. Prošli smo dobro. Upozorili su nas da to ne smijemo raditi u poznatoj okolini. Zato smo i odabrali Peščenicu.

22. VI 1941.

Danas je nedjelja. Imali smo dogovor kod remize na Trešnjevci. Makar i na kupanju, ali da se nekako ipak sastanemo. Probudila sam se u zadnji čas, obukla i istrčala na ulicu. Kad sam sišla s tramvaja, netko me je zagrlio i u općoj galami razabrala sam da je Sovjetski Savez u ratu s Njemačkom. Veselili smo se kao mala djeca. Znači, počeo je kraj. Nismo dugo ostali na kupanju u Jarunu jer su se oko nas neprestano muvali agenti. I onako goluždravi bili smo im opasni. Čini se da se više nećemo moći sastajati ovako u velikom broju. Upadamo u oči.

S Brestovca su javili da Mirka Račetu tjeraju iz lječilišta. Nije Hrvat, on je iz Boke kotorske. Nije poznao izlaza. Nema nikoga, otac mu je u Americi, sam je teški bolesnik, ima drenažu, čeka na operaciju. Drugovi su mi savjetovali da odem u kvislinšku crnogorsku kancelariju u Frankopanskoj ulici. Tamo mi je Štedimlija dao potvrdu da je Mirko pravi Crnogorac, i to sam priložila molbi da ga ostave na Brestovcu.

L VII 1941.

U Crvenom križu spremili su doček Slovenaca koje iseljavaju Nijemci. Danas je došao prvi transport. I to smo dočekali. Dobili smo propusnice za kre-

tanje po noći. Transport je naprosto jezi . . Tu je i staro i mlado, i muško i žensko, r jelili smo čaj i cigarete. Izlaze iz vagona pod bajunetama Nijemaca. Mlađi se interesiraju što se zbiva na Istočnom frontu. Zatekli su ih na spavanju, pa se nisu ! lavovremeno mogli skloniti. Gone ih kao stoku. Mnogi imaju rodbinu u Zagrebu. Daju nam krišom ceduljice. Kad je voz otišao, bila su nam puna njedra ceduljica. Dru' ' da-, sam ih sve razmjela na označene adrese. Doživjeli smo svašta. Neki su jeo ot ili vrata, neki su me pozivali da uđem, a neki su mi prijetili da će pozvati i oliciju. Ostavila bih ceduljicu u procijepu vrata i otišla.

Srela sam u Vončininoj ulici stolara Ćelavog. Vodili su ga agenti, okrvavljenog. Mora da se branio. Krv mu je curila preko lica. Prepoznao me i uspio namignuti. Kao da je rekao, ostalo vas je i bez mene dosta. Ne znam kako se drugačije zove. Znam da ga neću više vidjeti.

10. VII 1941.

Za ručkom sam slušala vijesti. Kašika mi je ispala iz ruku. Desetorica. Nevjerojatno, na to smo mi i računali, znali smo iz njemačke prakse, a ipak nekako je bilo to kao udarac maljem. Drosto da svisneš od tuge. Bude Borjan je bio prvi, a sada desetoro. Plakati su posvuda. Sablasno izgledaju, pred njima su pokušali protestirati neki drugovi, ali su odmah uhapšeni.

Trebalo je pokušati okupiti i povezati neke žene iz rukovodstva ženskih grana HSS-a. Imala sam sastanak s Vandom Novosel i s njome sam otišla tim ženama. Lični prilog su htjele dati, ali aktivirati se nisu htjele. To su odbile, jer treba čekati.

Sa Savske ceste su prebacili drugove u Kerestinec. Da budu na okupu. Rezika Bermanec redovito odlazi Gjuki. Uvijek javlja što drugovi trebaju. Domar iz Crvenog križa sve nam nabavlja: deke, plahte, ručnike itd. Hapšenja su svakodnevna.

11. VII 1941.

Izmjena novca. Na šalteru ima mnogo blagajni. Svi smo ukopčani. Blagajnik Pišta promijenio mi je već dosta partijskog novca. Ne možemo mnogo učiniti, ali nas veseli da one u ustaškim uniformama ne uzimamo preko reda. Dosadno je prebrojavanje i zapisivanje.

Zabranili su isplatu novca Židovima, Srbima i bivšim ministrima. Mogu dobiti samo po 500 kuna na tjedan. Dolaze uvijek isti ljudi po novac. Šef likvidature postao je Jukić, koji nema pojma o poslu već samo »nadžirava« i pravi se kao da sve razumije. Kad je velika gužva, onda nam obračunava kamate, jer drugo ne zna. Ilija, bivši šef, iako je bio neobično sposoban, morao je otići.

12. VII 1941.

Nina Rubčić mi je doveo Bobija, člana CK Austrije, kome sam trebala prepisivati historiju SKPB na njemačkom jeziku na sasvim tanki papir. Dogovorili smo se kada će opet doći; međutim, on često navraća jer nema kamo, a stanuje u blizini. Mami se ne sviđa. Historiju dalje prepisuju sestre Rosenberger. Imaju pisaću mašinu. Nose žute trake, ali ja sam digla galamu: tko zna da su one Židovke. Nema smisla se izlagati.

4. VIII 1941.

Danas su došli agenti u banku po Miciku Glasenhard. Poznajem jednog po viđenju, nekakav frankovac, robijaš. Protrnula sam od straha, ali sam im rekla da nije u banci. Nisu mi vjerovali i otišli su personalcu Zlatku i zatražili od njega da je pozove k sebi. Vrata banke su bila pod stražom, a svuda na pro-

zorima rešetke. Jedino da se skače s balkona u Vlašku ulicu. Ipak su je odveli. Agent je pitao usput Zlatka i za mene, kako se zovem itd. Zlatko je u našoj grupi. Odmah mi je rekao neka se sklonim na nekoliko dana. Čudno je kada izgubiš sigurnost mirnoga građanina. Otišla sam na Bijeničku — rodbini.

Miciku su odveli pravo u Gestapo. Radi Bobija. Imala je i ona vezu s njime i netko ih je vidio zajedno na klupi u parku. Možda će njezin brat koji radi u »Siemensu« moći nešto za nju učiniti. Izvadila sam zub da bih opravdala izostanak. Otišla sam u zubarsku ordinaciju dra Hiršla, a tamo je već bila nekakva zubarica, ustaški povjerenik. Ipak mi je izvadila zub. Naivno, ali će možda koristiti. Jučer su pitali za mene u banci, kući nisu išli. Promijenila sam i frizuru.

8. VIII 1941.

Vratila sam se opet kući. U maminoj sobi na krevetu pod jastukom našla sam veliki molitvenik s posebnim molitvama. Uzela sam ga i pokazala mami. Pitala sam je kako je nije stid sebe ovako zavaravati. Nasmijala se, veli: »Mislila sam u svom očajanju, možda će i to pomoći. Tako sam bila očajna kad si ti otišla od kuće, da nisam znala kamo bih i što bih sve uradila.«

9. VIII 1941.

Prošla su četiri dana i ja sam se vratila u banku. Pričao mi je Zlatko kako je dalje bilo. Micikin brat otišao je u ustaško redarstvo Singeru, jer mu je Gestapo sestru njima predao. Singer se požalio kako se nikome danas ne može više vjerovati, jer eto mene nisu odmah poveli sa sobom, pa sam im pobjegla. Bratu se omaklo pa je rekao da ja opet radim. Singer (šef UNS-a) pozvao je telefonom Zlatka i pitao za mene. Zlatko mu je objasnio da sam vadila zub i da sam još uvijek otečena, pa da zato nisam bila na poslu. Singer je nekoliko časaka šutio i zatim je rekao da nisam za njih interesantna kad se ne krijem. I zatvorio je telefon. Glup slučaj.

Ipak su po zatvoru pitali za mene, pričao mi je Nina. Čudno kako se ni za što može otići, a i ostati.

20. VIII 1941.

Došao je Pišta (Joso Steiner) sa Sljemena, gdje je bio na liječenju. Kaže da je bolje poginuti stojeći nego dopustiti da te kolju. Morala sam od Rade (Rade Končara) tražiti dozvolu da ga odvedem u Delnice Bogdanu (Jančiću), pa da ga on poveže s partizanima. Pišta pripada našoj sljemenskoj grupi iz đačkog doma. Inače je student tehnike, veseo Srijemac, pun pjesme i života. Cijela naša grupa ukopčana je u borbu. Svatko na svoj način i prilike u kojima živi. Ne viđamo se sada često, niti imamo vremena za izlete. Igra je postala prekrvava.

25. VIII 1941.

Promijenile smo sektor. Ljubica i ja nećemo biti više vezane samo za bankarsku grupu. Postale smo kuriri. Došao je na vezu Brko (Rade Končar) i poslao me u Osijek. Vodila sam sa sobom i postolara Ivu za kojim je raspisana tjeralica po cijelom Zagrebu. U vlaku sam srela grupu zagrebačkih studenata koji se vraćaju kući u Osijek. Židovi su. Nisam vjerovala da mogu ovako olako shvatiti tok događaja.

Rano ujutro smo stigli u Osijek. Odmah sam otišla na javku, ali nisam imala sreće. Stigla sam pola sata poslije policije, i to je drugovima bilo sumnjivo. Nisu prihvatili vezu. Cijelo popodne čekala sam na njih u parku. Popušila sam paklo cigareta da se obranim od komaraca. Pod večer, prije odlaska vlaka, došla je sestra uhapšene i rekla mi da od veze nema ništa. Drugovi su me smatrali

provokatorkom. Ni Ivu nisu htjeli smjestiti, pa je otišao na svoju ruku kući, negdje oko Našica. Vratila sam se u Zagreb. Brko je bio jako ljut, ispsovao me je dobro, a za one drugove u Osijeku je kazao da su se zavukli u mišje rupe. Na rastanku mi je kazao da sam postala »komandantovica«. Drug mi je rukovodio jednim partizanskim logorom negdje oko Delnica.

30. VIII 1941.

Derviša Ljubo' ć je pala. U Masarykovoj ulici prijavljen je stan koji je ona uzela na svoje ime da posluži ilegalcima. Našli su neki zaostali letak, koji je netko od drugova zaboravio, i sada je ona u opasnosti. Da nisu našli taj letak, još bi se nekako i mogla izvući.

2. IX 1941.

Danas Vojo nije došao na vezu. Čekala sam ga, ali uzalud. Tek navečer sam doznala da su ga uhvatili pred Sveučilišnom knjižnicom i da je već mrtav. Srce mu nije izdržalo batine i mučenje. Zabijali su mu čavle u zglobove. Nikoga nije izdao. Upravo se držao onako kako je govorio meni kad su me primali u Partiju. Ostao je čvrst pred neprijateljem. I ispunio je obećanje Partiji.

5. IX 1941.

Došao je Šljomo Albahari. Iznenadila sam se kad sam ga ugledala. Prije nekoliko godina kad smo vodili akciju za povratak naših dobrovoljaca iz Španjolske, a koji su čamili po francuskim logorima, slali smo im i pakete i dopisnice. Dobila sam gomilu dopisnica s već ispunjenim adresama, prva je imala Šljominu adresu. Od toga vremena smo se dopisivali i slala sam mu pakete. Znamo se još iz školskih klupa. U teškoj je situaciji. Cijela mu je porodica ugrožena, a ni on ne može mnogo učiniti jer se mora skrivati. Rekao je da će otići u partizane. Teško je to, toliko čeznuti za kućom, a onda naći svu porodicu rasutu.

10. IX 1941.

Danas smo se dogovorili s mamom da ode do nekog »cvijeta« hrvatskog naroda Ugljena da pokuša intervenirati za Dervišu. Tužilac se jako nabrusio na nju i traži smrtnu kaznu. Mama je pokušala da mu dokaže da je ona žrtva slučaja, ali on to odbija. Mamu smo dotjerali da izgleda lijepo i elegantno. Čak je i nekakvu mačku ogrnula, novi šešir, ali ništa nije koristilo. Kad se vratila, bila je utučena. Istina, Ugljen je sve obećao, samo mama je dobila utisak da on ne može ništa. To sve ima ustaško redarstvo pod svojom rukom, a Ugljen i njemu slični samo su paradni ljudi.

19. IX 1941.

Na vezu mi je došao Vlado Španac, zovu ga Nos (Vlado Lončarić). Moramo ga obući. Ima veliku nogu, a danas je teško doći do cipela. Kolega Brkljačić dao mi je nekakve svoje cipele. Odnijela sam ih postolaru Mlacoviću da ih popravi. Smijao se, kako to da kod nas u kući ima muškaraca, zna da smo samo žene. Naplatio je samo cijenu kože, a za ruke nije htio ništa; veli ima vremena za naplaćivanje, kad sve preturimo preko glave. On je Istranin i antifašist.

25. IX 1941.

Treba sve više legitimacija i propusnica za ilegalce. Propusnice Crvenog križa za kretanje po noći dobro su došle. Prešli smo na održavanje sastanaka kod Krune Kalođera na Pantovčaku. Više nas je, a tamo je ipak manje sumnjivo. Njih je mnogo, stan je velik, pa nije napadno kad dođe na vrata više ljudi. Organizacija

u banci je dobra, uspjeli smo obuhvatiti veći dio kolega. Smiješno je na kakve sve ljude nailazimo. Daju priloge, ali neki su sitna srca, ipak ne vjeruju potpuno. Jedan je pitao da li sam sigurna da će taj novac ići onamo kamo kažem, a drugi bi htio potvrdu. Nema ništa protiv priloga, ali postoje u našem bankarskom sistemu i stavke duguje-potražuje. Da se ne zaboravi. Iz kabineta »Poglavnika« došla je Zlatku u ruke tužba podvomika Mate. Žalosna, a ujedno i smiješna. Srećom, prošlo je bez posljedica. Kabinet je poslao povjereniku Matinu tužbu. Kaže, prije dvanaest godina, kad je nosio u tjelovskoj procesiji nebo, jedan naš kolega rugao se njemu da je išao pobožno kao da nosi jaja sv. Luke. Osim toga da je Stipe Anglofil, onaj drugi Jerezovac, onaj treći opet nešto i tako sve redom. Mene je izostavio jer sam mu prije kratkog vremena fotografirala besplatno djecu. Zato nisam sumnjiva. Sreća da je Zlatko i šef personalnog odjeljenja, inače da je to dohvatio kakav punoglavi ustaša, bilo bi svašta. Ovako smo nekoliko dana pravili viceve na račun sv. Luke. Iskra je dobio židovski stan za svoje izvanredne zaslu-

se-

Podvornik Drago Gortan mi ustupa svoji« L»icu da u njoj na miru mogu rasporediti letke, ali mu zauzvrat moram dati ietak. Tko bi mislio kako su ljudi osjetljivi. Dobila sam samo tri primjerka peto! ake zvijezde s natpisom Smrt fašizmu — Sloboda narodu. Treba ih nalik »iti na najprometnijemu mjestu u gradu. Odredili smo trojicu koja će to učiniti, ali su drugovi smatrali da se u njih nema povjerenja, pa smo organizirali da se ide u parovima.

30. IX 1941.

Danas je Derviša osuđena na smrt. Jedina nam je još nada da će je možda pomilovati jer je iz Bosne.

1. X 1941.

Javka za nas kurire je Zdenkina (Zdenka Baković) trafika u Nikolićevoj ulici. Često navraćam da vidim ima li posla za mene. Dobila sam na vezu Cincipinku (Ankica Sertić). Nisam je prije poznavala. Znam da o njoj pričaju da se dobro držala na policiji kad su je jednom uhapsili. Kad je došla k nama u kuću, mama ju je neljubazno dočekala. Htjela je da prenoći kod nas, ali je mama odbila. Kazala joj je : ako treba da se okupa, nahrani, neka samo dođe, ali spavati ne može. Ona ne zna da su mi drugovi zabranili da bilo koga primam na stan kada radim kao kurir. Mama po nekom svom nagonu nju ne voli.

10. X 1941.

Bila sam u Malim Zdencima. U vlaku sam se vozila s domobranskom patrolom. Cijelu noć su hvatali odmetnike, prozebli su i vraćaju se praznih ruku u bazu. Progoni Srba su već poprimili široke razmjere. Iseljavaju ih u Srbiju^ neke ubijaju a neke šalju u logor. Selo je miješano. Osim Hrvata i Srba, ima Čeha i Mađara. Kod Smilje Cvijanović još su svi kod kuće. To valjda zahvaljuju svojoj sirotinji. Njihov otac se ubraja u siromašne seljake, a kuća im je trošna, pod zemljan, nema ništa za pljačku. U Lončarici su već ubili Smiljinu sestru Soku, njezinog muža i dvoje djece. Imali su trgovinu pa je bilo svašta za pljačku. Donijela sam dosta novca da ga prebacimo u Srbiju onima koji su iseljeni. Otišli su samo sa zavežljajima u rukama. Sve su morali ostaviti.

30. X 1941.

Bila sam prvi put na vezi u Plaškom. Vratila sam se umorna, ali dobre volje. U subotu sam otišla k Zdenki u trafiku, gdje sam dobila upute. U Plaškom, kad siđem s vlaka, moram proći kroz stanicu na cestu do prvog križanja, onda desno, druga kuća, žuta vrata, bijela lampa. Treba pitati za kapetana Latasa (Dane

Latas). Sve je dobro bilo do vrata. Latasa nije bilo kod kuće, samo njegove dvije djevojčice. Jedva sam manju Nedu nagovorila da me povede do tate, koji je otišao »u drva«. Plavča Draga bila je već pokrivena snijegom. Mala je išla ispred mene. Sreli smo talijanske vojnike. Vraćali su se s akcije. Popalili su selo Veru. Sav plijen im se sastojao od kišobrana i pile za drva. Nisu se ni obazirali na nas dvije. Preko pruge krenuli smo za selo Pogrmiloviće. Pred kućom Pere Pogrmilovića mala je stala i kazala da ne smije u kuću. Vratila se kući. Domaćin mora da je bio na straži; čim sam stigla otvorio je vrata i počeo me ispitivati. To je dosta dugo trajalo, dok nije sam kapetan Dane Latas izišao i završio razgovor. Pustio me u sobu. Drugovi su sjedili okupljeni oko stola. Jedan je imao šubaru s petokrakom, a ostali partizanske kape. Moj susjed iz Kačićeve ulice sjedio je za stolom, bio je to Ivo Rukavina. Tako za upoznavanje nije trebalo ništa više. Odmah smo prešli na konkretni razgovor. Večeras se vraćam u Zagreb. S Latasom sam se vratila njegovoj kući, gdje sam ostala do večere. Stigla sam rano ujutro u Zagreb.

7. XI 1941.

Danas sam u tramvaju srela agenta koji me je u augustu htio uhapsiti. Tramvaj ide prema Zvonimirovoj ulici, prolazi pokraj Ustaškog redarstva na Trgu N. Imala sam punu mrežu letaka, ali na vrhu je bilo pletivo s iglama. Oznojila sam se od straha. Gledao je on mene, a ja njega. Tramvaj je stao na trgu i agent je izišao. Nije se ni okrenuo za mnom. Odahnula sam, činilo mi se da imam i previše sreće. Kasnije oprezno siđem s tramvaja i mijenjam nekoliko ulica da vidim da li me tko slijedi. Kući sam se vratila bez neprilika. Ima i poslovica o sreći.

Svaki čas pojavljuju se oglasi o strijeljanju. Uvijek među ubijenima poznata imena. Dobila sam na vezu »doktora« (Vlado Popović). Izgleda da on sada rukovodi nama koji smo putnici. Ljubica je bila u Brodu kod majke Mike Babića (student agronomije, strijeljan u Zagrebu). Čini se da nam tuga nije onakva kakva bi trebala biti, jer nemamo vremena za oplakivanje. Ovakav momak kao što je bio Mika! Majka mu je ostala sama.

16. XI 1941.

Opet sam putovala. Sjela sam u kupe s talijanskim oficirima. Bile su i dvije oficirske žene. Mama mi je dala za put makovnjaču i to mi je dobro došlo. Kod Oštarija zastao je vlak. Ne može dalje. Partizani su digli u zrak vlak kod Ličke Jesenice. Raspitivala sam se kako bi stigla do Plaškoga. Rekli su da nitko po velikom snijegu ne bi vozio sanjke do Plaškoga, boje se vukova. Pošla sam do mašinovođe koji je bio vrlo susretljiv. Pokušala sam mu objasniti da svakako moram još danas stići u Plaški. Čini se da je on isto naš simpatizer jer je pristao da odvuče voz do Plaškoga. Čekali smo do jutra. Moja makovnjača imala je uspjeha. Oba su se oficira raznježila kad sam ih ponudila maminim kolačem, i oni imaju mame itd. Zauzvrat su me ponudili čokoladom, ali što je važnije, kad smo stigli na stanicu Plaški, jedan je sišao, a drugi mu je kroz prozor dodavao moje stvari. Pisaću mašinu, hektograf, boje, matrice, itd., sve što su drugovi naručili. Stanica je bila puna karabinijera, ali k nama nisu prilazili kad su vidjeli oko mene oficire. I dok sam se s njima opraštala i smijala, dotle je već jedan drug željezničar, koji je čekao na mene, odnio stvari uz vlak prema rampi i dalje u Pogrmiloviće.

Kad sam se vratila k Latasu, upozorio me da će biti racija i svi koji nemaju talijanske propusnice, bit će uhapšeni. Smjesta sam otišla u kancelariju talijanske komande i zatražila propusnicu. Pokazala sam svoju propusnicu iz Zagreba i na temelju nje izdao mi je službujući vojnik talijansku s naznakom da

sam došla u Plaški da provedem školske praznike. Latas mi je savjetovao da odem za dana na stanicu, ali mi se nije išlo. Zbog gluposti ili komocije može čovjek zbilja izgubiti glavu. Od stana Latasovih do stanice noću su bila po tri stražara na toj maloj razdaljini. Debeli snijeg zatomio je sasvim korake. Morala sam kašljati i na vrijeme upozoravati vojnika da ne puca iz straha. Vikala sam da idem na »feratu«. Konačno sam stigla u staničnu zgradu. Dugo sam čekala na vlak. Umorna sam zadrijemala kad me iz polusna trže strašna buka, pucnjava i dernjava. To su Talijani rastjeravali strah. Poslije nekoliko minuta u čekaonicu su ušli karabinijeri i pregledali propusnice. Meni su salutirali, jer je propusnica bila izdana od njihovih vlasti. Do Zagreba sam čvrsto spavala, bila sam bez tereta i brige.

5. XII 1941.

Sestre Rosenberger su ostale bez zaposlenja. Kako će to dugo trajati? Nagovarala sam ih da odu u partizane, ali nisu htjele ostaviti mamu. Bili smo na Borongaju kod njihovih rođaka. Kako je to strašno biti stavljen izvan zakona, a ne biti borben. Zima je, teško je dobrovoljno otići u nepoznato i ostaviti sve.

19. XII 1941.

Bile smo u kinu. Glup film. Svratila sam u trafiku da vidim treba li putovati u Plaški. Nešto se desilo. Sa Zdenkom za pultom stajao je nekakav balavac s crnim brčićima. Ne pripada nama, nekako čudno izgleda. Mjesto »zdravo« kazala sam Zdenki »dobar večer«, a ona meni »moj naklon«. Držala se kao da me ne pozna. Izgledala je sasvim mirna. Imala je natečene ruke, kao da ima ozebline. Izišla sam iz trafike i u Nikolićevoj ulici srela sam Milana Huperta. Kazala sam mu da je u trafici agent. On je to već znao. Znači provala.

22. XII 1941.

Danas mi nitko nije došao na vezu. Ni Cincipinke nema. U banku mi je došla Hana Pavelić. Uhapšeni su i Hupert i Cincipinka i čini se da provaljuju. Treba biti oprezan. Dobila sam zadatak da pokušam povezati neke ljude. Imam nove adrese i vrijeme sastanka. Sastala sam se s Josipom Vidanom, dao mi je nove adrese.

24. XII 1941.

Večer je, ulice su puste, išla sam preko rampe u Ljubljanskoj ulici pa sam zaokrenuta u Klaićevu. Pred kućom Pavešića agent me je vratio. Vikao je kao sumanut »natrag ili pucam«. Zaokrenula sam u Krajišku. Tamo stanuju Ilija i Dragica. Treba javiti drugovima. Opet mi nitko nije došao na vezu. Vratila sam se tužna i uznemirena. Čitavu večer sam bila potištena pa je i mama to primijetila. Pitala me zašto već jednom ne odem u partizane, da budem na sigurnom, jer ovo ovdje više ne valja. Imam dojam kao da se oko mene steže obruč. Svaki dan poneko nedostaje. Iako savjesno ispunjavam sve zadatke, ipak mi se čini kao da kradem dane dok se drugovi bore. Nos kaže da moram ostati na mjestu dok sam nekompromitirana a za partizane ima vremena kad me provale.

28. XII 1941.

Danas sam došla na vezu Doktoru (Vlado Popović) biciklom. Zgodno je to kako s biciklom prolaziš lakše. Nekako te i ne primijete. Baš je vraški hladno. Doktor mi je kazao da Cincipinka i Hupert, navodno, »pričaju«. Zabrinut je za

Zdenku i Rajku. Tukli su ih gadno. Rajka je u Zakladnoj bolnici, kaže da nije ništa odala, a za Zdenku ne zna.

1. I 1942.

U novinama čitam noticu o mrtvima. Među njima su Zdenka i Rajka Baković. Zdenki imam zahvaliti što sam još živa. Nije me odala kad sam ušla u trafiku. Ni mene ni ikoga drugoga. Doktor kaže da su je preko noći tukli, a po danu vodili u trafiku ne bi li nekog uhvatili. Obadvije su umrle šuteći. Zdenka se bacila s trećeg kata ustaškog redarstva. Valjda su je toliko izmrcvarili da im je bilo lakše da se baci nego da imaju s njome posla.

5. I 1942.

Doktor me poslao Zdenkinoj kući da se povežem s njezinim bratom Jerkom, koji je u kućnom zatvoru. Kao izgovor mi služi da idem izraziti saučešće njezinoj majci. Obukla sam se elegantno da manje upadam u oči. Vrata mi je otvorio Jerko. Dogovorili smo se za večeras. Magla je gusta, zima je. U Petrovoj ulici dugo su razgovarali Doktor i Jerko, a ja sam držala stražu. Nikako mi ne idu iz glave obadvije sestre. Koliko su imale snage. Da li bih je i ja imala. U zadnji čas sam stigla kući. Tako je teško biti sam, osjećati kako se približava provala, a ne moći se maknuti. Dok me ne provale, dotle moram ostati na mjestu.

8. I 1942.

Dugo sam zvonila na vratima sestara Rosenberger. Nitko nije otvarao. Poslužila sam se ključem koji su mi dale. Stan je bio prazan. Kreveti su bili raspremljeni, znači da su ih ustaše pokupile usred noći. One su već dugo vremena imale spremljene ruksake. Toliko smo puta pretresali mogućnost da odu u partizane i uvijek se razbilo na tome što će s mamom. I eto, zajedno s mamom su otišle. Dobre, vrijedne, skromne djevojke. Bile su spremne da sve učine što se od njih tražilo. Samo u jednom nisu imale odlučnost, a to će ih stajati glave.

11. I 1942.

Doktor mi je kazao da sam, izgleda, i ja na redu. Kako je mama imala dobar nos, kad nije htjela primiti Cincipinku na spavanje. Uhapsili su i sve četiri sestre Filipović (Ljubicu, Nevenku, Katicu i Dragicu), kod njih je ona spavala. Kako ću mami kazati da moram postati ilegalac, sirota dosta je u životu prošla, pa evo sada nevolja i sa mnom.

12. I 1942.

Pred bankom stoji agent. Koga samo čeka. Morala sam otići u Crveni križ, gledao je dugo za mnom, ali se nije maknuo. Kad sam se vratila, stajao je još uvijek na istome mjestu. Prije završetka rada pobjegla sam iz banke i sakrila se u jednu vežu da vidim da li mene prati. Nije me primijetio. Otišla sam na vezu i kasno se vratila kući. Mama mi je s prozora pokazala rukom na agenta koji je hodao po putiću pred kućom. Znači li to da ovako javno mene uhode. Moram javiti drugovima. Kad je ugledao da sam stigla kući, okrenuo se i otišao. Cijelo poslije podne smo gledale s prozora i s krova, ali više nikoga nije bilo na vidiku.

13. I 1942.

Jutros su bili prozori zamrznuti. Mama je skuhala prežganu juhu, a ja sam uzela karte za kruh i krenula u mljekarstvo. Na stubištu sam čula muški glas koji je pitao za mene. Protrnula sam, znači na meni je red. Pazikućina kći im je kazala da stanujem na drugom katu desno. Oni su krenuli prema meni.

U hipu sam razmislila da li da bježim, da se vratim na tavan, da se nekud sakrijem. Nevjerojatno kako u jednoj sekundi može čovjek da svašta razmišlja i da se svačega sjeti. Stisnula sam u ruci kartu od kruha, zabila ruke u džepove i mirno prošla kraj agenata. Ništa me nisu pitali, mora da su novajlije. Izjurila sam iz kuće, zalupila vratima i pozvonila mami. Sreća, imamo zvono na ulaznim vratima. Mama je izišla na prozor. Samo sam joj rekla da adrese kcje imam u rukavicama na stolu spali i odmah sam odletjela. Ipak je svaki pojedini od nas u svojoj srži malograđanin. Kako je meni u tom času bilo žao mog doma i mame. Zapravo sad sam prvi put u životu ostala bez onog oslonca što ga čovjeku čini dom i porodica. Istina, živjeli smo vrlo oskudno, ali nikad nisam bila sasvim sama.

Otišla sam do Jane (Jana Koch, tajnica Crvenog križa), obukla njezin kaput a svoj ostavila. Dobro sam se našminkala. Jana mi je dala nešto rublja i malu tašku. Zatim sam otišla do tete Slave (Tiljak). Znala sam da će mama doći donijeti mi ono najnužnije. I zbilja, nakon možda sat vremena, došla je mama. Donijela mi je tašku s ispravama, deku i novac. Nije se htjela zadržavati, nego je odmah otišla. Samo što nije proplakala. Rekla mi je: »Do viđenja, poslije revolucije.« To je valjda rekla da me utješi, da mi ne bude težak rastanak. Usput je obavijestila sekretara moje jedinice (Vojo Rakić) i Jelinu (Jela Jančić) mamu da znaju drugovi da sam provaljena. Porodično vijeće mi je predložilo da odem u Novo Selo kod Našica u nekakav mlin. Kazala sam da trebam za to dozvolu i da na svoju ruku ne mogu ništa učiniti. Poslije podne je došao Vojo i kazao mi da drugovi smatraju kako moram što prije otići iz Zagreba. Međutim, budući da su sada veze s partizanima prekinute, i prijedlog za to Novo Selo može se prihvatiti. Istu večer stric (Ivan Tiljak) mi je kupio voznu kartu. Organizacija iz banke mi je poslala Kruninu legitimaciju i propusnicu, i ja sam krenula u Našice.

U vlaku su nekoliko puta pregledavali moju legitimaciju i jedino što ih je zanimalo bili su žigovi. Po staroj praksi pokazala sam prvo sliku, koja nije bila moja. Ali agenta je zanimala samo ona prva strana i žigovi. Jedan je gledao u nekakav spisak. Sretno sam stigla u mlin. Vlasnik (Mladen Netig) se iznenadio kad me je ugledao.

18. I 1942.

Već pet dana sjedim na sigurnom i grize me savjest. Meni je dobro, ali... Nagovorila sam domaćina da ode do Zagreba i izvidi smijem li se vratiti. Poslala sam ga do Voje. Ili neka mi dadu da se tu negdje povežem.

20. I 1942.

Domaćin se vratio. Poručili su drugovi da se vratim u Zagreb. Od mame nikakvih vijesti. Ona i tetka su se dogovorile da će se sastati oko 11 sati na tržnici, međutim do sada se nije pojavila. Možda je uhapšena.

21. I 1942.

Put u Zagreb bio je više nego pustolovan. U Našicama, usred noći, ušla sam u vlak. Gledala sam kupe I razreda i sjela među uniformirane ustaše. U susjednom kupeu bili su agenti, to im se vidjelo po licima. Agenti su kasnije došli ustašama na kartanje. Tako sam bila pod neposrednom paskom i ustaša i agenata i nisam se morala bojati. Stara praksa. Na kolodvoru me dočekala tetka i Vojo. Dogovoreno je da će on ići ispred mene, da ne bih slučajno, ako padnem, povukla i njega. Odveo me u Žerjavićevu ulicu. Treba da dobijem dozvolu za odlazak u partizane, a trebam i vezu.

23. I 1942.

Došao je Nos. Voju su uhapsili. Veza za partizane je prekinuta. Tražila sam da smijem otići na vlastitu ruku preko Vitunja. Nos je donio dozvolu da mogu ići ali na vlastitu odgovornost, jer drugovi za tu vezu ne znaju. Nisam dobila nikakvu uputnicu.

24. I 1942.

Stric mi je i ovaj put kupio kartu. Dobro je da sam učiteljicu iz Vitunja (Draginja Metikoš), kad je zadnji put bila kod nas, pitala kako se do nje putuje. Ona mi je kazala da je za Vitunj zadnja stanica Ogulinski Hreljin. Kartu sam imala do Ogulina da bude manje sumnjivo. U Hreljinu sam sišla i otišla u prometnikovu kućicu. Bila sam gradski obučena, a gojzerice su mi se nalazile u koferu. Prometnik mi je ljubezno objasnio da se mora preći preko pruge i prtinom koja se vidi da se može doći pravo do Vitunja. Uto su došli domobrani i jedna patrola Talijana. Bili su prozebli. Nisam se žurila. Čekala sam da se razdani, da bude što manje sumnjivo. Obula sam gojzerice, pozdravila se s prometnikom i onim vojnicima i na očigled sviju prešla prugu i krenula prtinom do ribnjaka i sve dalje do Vitunja. Pred selom na prtini stajao je čovjek, seoska straža. Tako se selo branilo od iznenadnih upada. Čudno me je gledao i sa mnom je išao sve do stana učiteljice Draginje. Kako sam bila jako namazana, učiteljica me jedva prepoznala. Shvatila je odmah o čemu se radi. Javila je drugovima u Gomirski logor.

25. I 1942.

Dobila sam skije. Drugovi su došli po mene. Čudno je to poslije gradske tjeskobe, konspiracije, čuti glasno Smrt fašizmu — Sloboda narodu, čuti našu pjesmu. Konačno sloboda, pa sad ako se i pogine, to će biti jedan prama jedan.*

1941 — 1961, Republika, almanah, »Zora«, Zagreb, str. 183 — 187.

Dr Nikola Rubčić

ČETIRI MJESECA U ILEGALNOM ZAGREBU

Ustaše pojačavaju teror – Partija se obraća narodu – Ćelija intelektualaca – Pištolj u sestrinoj torbici — Objava rata konfidentima — Telefon profesorice Milčinović

■ ■. Odmah po svome povratku u Zagreb (poslije mobilizacije u jugoslavensku vojsku) uključio sam se u rad partijske organizacije, nekako potkraj maja 1941. Bio sam određen na rad u partijskoj ćeliji intelektualaca, formiranoj 1940. godine, ali tada i znatno oslabljenoj zbog hapšenja i internacije nekih njenih članova (dr Vuk Vernić, dr Miljenko Protega i drugi), kao i prelaska niza njenih članova u Sveučilišni komitet KP Hrvatske. Sekretar ćelije bio je Šime Balen, a članovi: dr Ozren Novosel, dr Zvonko Tkalec, Ešref Badnjević, Drago Krndija, dr Srećko Šilović i dr R. S.

Ta ćelija je imala veoma razgranatu mrežu veza s intelektualcima u raznim ustanovama grada i preko njih provodila partijsku politiku i zadatke koje je Partija postavljala. Na prvom sastanku ćelije kojem sam ja prisustvovao, održanom u mom stanu, preuzeo sam dužnost sekretara, jer je Balen otišao na novu dužnost, u Vojni komitet koji je upravo tih dana bio formiran.

Svaki član naše ćelije imao je određeni djelokrug rada. O svojoj aktivnosti i izvršenim zadacima polagao je račune na zajedničkim partijskim sastancima. Rad pojedinaca na specijalnim zadacima bio je poznat samo sekretaru ćelije. Tako je Drago Krndija vodio partijske kursove kojima je Partija posvećivala naročitu pažnju. Kursovi su održavani u jednoj kući kod Maksimira, a Krndija je stanovao na Kvatemikovu trgu. Njegova stanodavka oslovljavala ga je »gospodine profesore«, a kao »profesora« poznavali su ga i bliži susjedi. Nitko nije ni slutio da se iza otmjenoga gospodina s dostojanstvenim držanjem, u laganom hodu, krije revolucionar, dugogodišnji robijaš, komunist. »Profesor« je izvrsno govorio i njemački. Nosio je cmouokvirene naočale i meni se činilo da se toliko preobrazio iz onih robijaških dana da su ga teško mogle prepoznati i one ustaše koje su s nama bile na robiji.

Dr Srećko Šilović ginekolog u Merkurovom sanatoriju (danas bolnica »dr Ozren Novosel«) bio je u naročito delikatnoj situaciji, ne samo pod kontrolom

policije već i nekih svojih »kolega« liječnika. U predratnom razdoblju bio je jedan od inicijatora, organizatora i potpisnika raznih ljevičarskih zahtjeva, a i tajnik »Društva prijatelja Sovjetskog Saveza«; u njegov dom navraćao je više puta i sam Josip Broz Tito i tu održavao sastanke, što mi je bilo poznato iz perioda rada u Seljačkoj komisiji pri CK KPH. Pod izlikom o mogućnosti hitnih slučajeva u bolnici, Šiloviću je bilo naređeno da i poslije podne uvijek bude u svome stanu, kako bi ga se moglo na vrijeme obavijestiti. S druge strane, samo u dosta hitnim slučajevima, Šilović je oslobađan dolaska na partijski sastanak, i to po odobrenju Centralnog komiteta. Tada bih ja poslije sastanka odlazio kod njega u Masarykovu ulicu, gdje je stanovao. Takva je bila rigoroznost u održavanju partijskih sastanaka.

Komunistička partija, jedina organizirana snaga koja je ostala na poprištu borbe i uz narod, pripremala je oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga i tome kursu bili su podvrgnuti svi zadaci. U isto vrijeme kad su osnovani vojni komiteti počelo se prikupljati i oružje, municija i druga vojna sprema. Politička, narodnooslobodilačka linija Partije bila je jasno zacrtana u proglasu CK KPJ i CK KPH, razrađena i konkretizirana u saopćenjima, kao i u partijskim organima »Proleteru« i »Srpu i čekiću«, te »Vjesniku«.

Partijska tehnika Mjesnog komiteta KPH za Zagreb, jedno vrijeme se nalazila i u mome stanu u Badalićevoj 10, u posve odvojenoj mansardnoj sobici. Širok krug članova Partije, simpatizera i skojevaca raspačavali su propagandni materijal u gradu — po ulicama i rajonima, ustanovama i tramvajima, u vojnim kasarnama. U okupiranom gradu Partija je, u stvari, bila svuda prisutna, i to uprkos teškim gubicima koje je imala uoči okupacije i koje je svakodnevno trpjela pod okupacionim režimom. Čak i oni komunisti koji su se zatekli u oružanim formacijama NDH uspostavljali su vezu s partijskom organizacijom i radili pod njenim direktivama.

Tako je, recimo, Jure Naglić, koji se nalazio u domobranskoj vojarni, redovito dolazio u moj stan i tu proučavao partijski materijal, a u kasarnu nosio proglase i letke što ih je izdavala Partija.

Osobitu pažnju Partija je poklanjala radničkoj klasi i njenom jedinstvu. U svom pozivu na općenarodnu borbu protiv okupatora i njihovih suradnika, upućenom sredinom juna 1941, CK KPH se obratio svim radnicima i radnicama ovim riječima:

»Vaša sudbina i vaš položaj ovise o vašoj slozi, borbenosti i ustrajnosti u borbi. Komunistička partija Hrvatske — vaša partija poziva vas da ujedinite i učvrstite svoje borbene redove, da vodite odlučnu i nepomirljivu borbu za vaše nadnice, za kraće radno vrijeme, za pomoć besposlenima, protiv skupoće i špekulanata i za sve ostale zahtjeve radničke klase. U toj borbi stvarajte čvrsto jedinstvo radničke klase. Povežite se sa vašom braćom seljacima, stvarajte borbeni savez radnika i seljaka. Stupajte u prve redove oslobodilačke borbe hrvatskog naroda za istjerivanje okupatora iz naše domovine i za konačno oslobođenje ispod kapitalističkog jarma.«

Od riječi se odmah prešlo na djelo. U prenošenju direktiva Partije i razradi plana rada i sam sam prisustvovao sastancima partijske ćelije nekih fabrika i to zajedno s Antunom Biberom Tehekom.

Sve su to bile pripreme za odlučujuće događaje na koje je Partija ukazivala u daljnjem razvoju borbe, ali su oni dolazili mnogo ranije nego što se moglo očekivati, dok je sve više rastao i teror ustaškog kvislinškog režima. Taj se režim pokušavao učvrstiti i takvim metodama kao što su bili preseljavanje,

prekrštavanje i, naročito, istrebljenje Srba, likvjdacija komunista i svih ostalih hrvatskih antifašista, kao i fizičko uništavanje Židova.

Tih dana sam na samom početku Prilaza susreo Josu Rukavinu Šajina. Nekad smo nas dvojica bili dobri prijatelji, ali se nismo vidjeli od 1939- godine. Znao sam njegova politička uvjerenja, kao i uvjerenja njegova brata Cipe. Obojica su se osjećala radićevcima, dok je treći brat, Leo, bio komunist. Stjecajem okolnosti, Joso je emigrirao iz zemlje i vratio se zajedno s ustašama. Čuo sam da je postao neki visoki ustaški »dužnosnik«, a sada je stajao preda mnom u ustaškoj uniformi, istina bez nekih posebnih oznaka. Iskazao sam mu svoje iznenađenje i čuđenje da je prišao ustaškom pokretu. On se pokušao opravdati:

— Došao sam do saznanja da je ovo jedini put kojim Hrvati moraju ići.

— A nisi razmišljao da, možda, postoje i drugi putovi? — unosio sam mu se u lice. — Ne čini li ti se da predaja najčistijih hrvatskih krajeva Italiji nije baš najbolji put? I tako si ti, kao nekadašnji uvjereni republikanac, prihvatio monarhiju, a jednog talijanskog vojvodu za hrvatskog suverena?

Oblilo ga je crvenilo. Bio je sve impulzivniji.

— To je momentalna politička nužda. Bitno je da se riješimo Srba. Zar ne vidiš da su oni naš neprijatelj broj jedan. Oni se bune, hoće da potkopaju hrvatsku državu. Svi su oni četnici prema kojima milosti ne može biti. Ja sam noćas lično ubio dvojicu.

U taj trenutak nisam se mogao obuzdati, mada sam pred sobom vidio pravog zločinca koji se samovoljno obračunava s golorukim ljudima.

— No, baš se imaš čime pohvaliti!

Razišli smo se bez pozdrava. A nakon rastanka sam razmišljao o tome: nisam li počinio grubu grešku samim tim što sam s njim uopće na takav način i o tome razgovarao?

Čitava atmosfera u gradu kao da je bila nabijena elektricitetom. Njemački vojnici i oficiri sve užurbanije su se kretali. Masovno su kupovali robu u trgovinama i nosili je u paketima. Uredno su plaćali svoje račune, s jednom napomenom da su to činili okupacijskim njemačkim markama koje su štampane prema vlastitim potrebama, mada su one, u stvari, bile bez ikakve vrijednosti. Glavno je bilo da se sačuva forma kojom se prikrivala najobičnija pljačka.

Dana 22. juna Nijemci su napali Sovjetski Savez, i to bez prethodne objave rata. Marionetska ustaška vlada požurila je da izjavi kako će »ispuniti svoje obaveze« prema svom »velikom savezniku«. To je značilo: NDH će vojnički i materijalno pomagati Hitlera, u njegovu službu će staviti sve svoje ljudske i materijalne rezerve. Te obaveze ona je primila na sebe samim svojim pristupanjem Trojnom paktu, sedam dana prije davanja te izjave. Zato vlada poduzima nove i sve drastičnije mjere kako bi spriječila svaki otpor naroda, već pozvanog od Komunističke partije Jugoslavije u borbu za oslobođenje od terorističke vlasti okupatora i njegovih suradnika.

Samo dva dana nakon Hitlerova napada na Sovjetski Savez, ustaška »vlada« je 24. juna usvojila zakonsku odredbu o uvođenju Pokretnog prijekog suda, čija se mjesna nadležnost proteže na cijelo područje NDH, te imenovala članove tog suda s predsjednikom drom Ivicom Vidnjevićem, bivšim kotarskim sucem u Zlataru, na čelu. Proširen je i krug kažnjivih djela zbog kojih se odgovara pred Prijekim sudom, odnosno Pokretnim prijekim sudom. Uskoro, 14. jula, ograničena je mjesna nadležnost Pokretnog prijekog suda u Zagrebu osnivanjem još jednog Pokretnog prijekog suda za područja sudbenih stolova u Donjoj Tuzli, Bihaću, Banjaluci, Derventi, Sarajevu, Travniku, te za područja sudbenih stolova u Donjoj

Tuzli i Mostaru, izuzevši one njihove dijelove koji su se privremeno nalazili pod upravom vojnih vlasti. Četiri dana kasnije u Zagrebu i Sarajevu se osniva »Veliki izvanredni narodni sud«. Prema zakonskoj odredbi ministar pravosuđa i bogoštovlja mogao je svaku kaznenu stvar koja je konačno riješena osudom ili zaključkom Izvanrednog narodnog suda, Prijekog suda ili Pokretnog prijekog suda, uputiti na ponovnu raspravu pred taj »veliki« i izvanredni »narodni« sud. Njegova osnovna zadaća nije bila da zaštiti prava građana nego da strogo primjenjuje terorističke mjere ustaških vlasti, a u slučaju da drugi sudovi pokažu makar i najmanju objektivnost pa optuženog oslobode, onda taj sud stupa na scenu. I samo njegovo uvođenje i ovlaštenje opominjali su sve druge sudove da postupaju sa svom strogošću i nemilosrdno.

U svojoj nacionalističkoj zaslijepljenosti ustaše su proglasile Srbe stranim življem i usvojile odredbe za njihovo iseljenje iz NDH. Osnovano je i »Državno ravnateljstvo za ponovu«, u čiju su nadležnost pripadali svi poslovi oko useljavanja, smještaja i iseljavanja pučanstva, preuzimanje i predaja posjeda i svih dobara. To ravnateljstvo je donosilo i izvršavalo odgovarajuće odluke.

Planirano iseljavanje Srba u Srbiji vršeno je u sporazumu s Nijemcima koji su to isto činili i sa Slovencima, na liniji germanizacije slovenske zemlje. Sama NDH se obavezala da primi na svoje područje i jedan dio od ovih Slovenaca koje su Nijemci tjerali sa njihovih ognjišta. U iseljavanju jednog dijela Srba, odnosno u fizičkom likvidiranju onog drugog dijela, ustaše su vidjele rješenje »srpskog pitanja«. Taj plan je definirao doglavnik Mile Budak, i to u dvije parole: »Tjeraj psine preko Drine« .i »Srbe na vrbe«.

Međutim, ustaše su s izvršenjem tog paklenog plana već kasnile, jer, mada su brzo radile, na strani progonjenog i porobljenog naroda je bila Komunistička partija Jugoslavije i njen Centralni komitet, koji je 22. juna uputio narodu svoj poziv na oslobodilačku borbu. Za taj poziv su znali i Nijemci i ustaše. Oni su ga slušali već 23. juna preko Radio-stanice CK KPH. I zato je Pavelić pokušao da maskira prave zločinačke namjere svoje »vlade«, da umanji budnost naroda, da se ogradi od vlastitih i već početih progona pojedinih kategorija naroda i da zavede tobožnju zakonitost. Zbog toga on 26. juna izdaje »Izvanrednu zakonsku odredbu i zapovijed«, gdje, među ostalim, kaže:

»Povodom glasina da bi dne 28. ovog mjeseca u Hrvatskoj imali uslijediti tobožnji progoni protiv jednog dijela pučanstva, određujem da će svatko tko takve glasine širi biti stavljen pred prijeki sud.«

Poglavnik je verbalno ustao protiv svake samovolje i bilo kakvog nasilja nad životima ili nad imovinom državljana ili pripadnika NDH, pa nastavlja:

»Svaki član ustaške organizacije ili vojnice koji bi se sam počinio krivcem takvog kažnjivog djela biti će smjesta strijeljan po ustaškom sudu.«

On je Židove smatrao kolektivno odgovornima za širenje lažnih vijesti i prijetio im je kazneno-pravnom odgovornošću i povrh toga upućivanjem u »zatočenička« zbirališta pod vedrim nebom«. Prijetio je, zatim, svim osobama koje su se »ugurale« u ustaški državni aparat i naredio je »da se u roku od 8 dana povuku i odstrane, jer će inače nakon izminuća toga roka biti prisilno i na bolan način odstranjeni te podvrgnuti odgovarajućem postupku«.

Tako je govorio Pavelić, ali je stvarnost u Hrvatskoj bila posve drukčija. 0 tome je bilo više riječi u Proglasu CK KPH, upućenom hrvatskom narodu — radnicima, seljacima, intelektualcima, građanima, omladini, vojnicima podoficirima 1 oficirima.

Četvrtog jula najviše rukovodstvo Partije je donijelo odluku o početku oružanog ustanka. Ta odluka saopćena je svim ćelijama zagrebačke partijske or-

ganizacije. Nedvosmisleno je podvučeno: tko nije spreman da se i s oružjem u ruci obračunava s okupatorskim vojnicima i ustašama — ne može biti niti može ostati član Partije. Jer to su bili presudni momenti kad je svaki komunist preuzimao na sebe najpuniju odgovornost, kad više nisu bili dovoljni raniji oblici borbe: agitacija, propaganda, štrajkovi i si., nego da je počela odlučna borba na svim frontovima i svim sredstvima za vođenje oružane borbe.

Sastanak partijske ćelije smo održavali u mom stanu. O partijskoj direktivi za početak oružane borbe izjašnjavali smo se redom i pojedinačno. Samo je dr S. kazao da u sebi ne osjeća toliko snage i hrabrosti da bi mogao izvršiti svaki zadatak koji će Partija postaviti. Tog časa mi smo ga oslobodili svih dužnosti i saopćili da ne može ostati član Partije, ali da zato ne smatramo da je izgubljen za Partiju, već da, prije svega, računamo na njegovu konspiraciju kako bi taj sastanak i direktiva Partije ostali u punoj tajnosti. Smatrali smo ga uvijek dobrim drugom i komunistom i nismo mu zamjerili na njegovu držanju na tom sastanku. Ono je bilo iskreno i pošteno saopćeno.

Ilegalni uvjeti rada bili su vrlo teški, ali usprkos tome partijski aparat djelovao je besprijekorno. Naša veza s rajonskim komitetom bila je svakodnevna. Održavali smo je putem kontrolnih sastanaka, na unaprijed utvrđenim mjestima. Sekretar ćelije i član rajonskog komiteta vidjeli bi se u prolazu, a ponašali su se kao neznanci. Sastali bi se samo onda kad je jedan drugome imao nešto saopćiti. Na isti način je sekretar ćelije održavao svakodnevnu vezu sa svim članovima svoje ćelije, dok su redovni i zajednički sastanci bili uvijek unaprijed fiksirani. Ako jedan od drugova ne bi došao na kontrolni sastanak, bio je to signal za naročit oprez. Budnost je bila neophodna da bi se spriječila eventualna provala partijske organizacije. Kao sekretar ćelije primao sam partijski materijal od druga i drugarice iz Mjesnog komiteta KPH za Zagreb. Ranije se nismo poznavali, a ni tada nismo doznali imena jedno drugome.

U procesu ilegalnog rada stjecali smo sve nova i nova iskustva. Brzo su prevladana naučena pravila oružanog ustanka i mi smo morali učiti na vlastitim iskustvima, u našim posebno teškim uvjetima borbe. Umjesto zamišljene borbe na barikadama, iznad kojih bi se dizala crvena proleterska zastava, došao je strpljivi rad na formiranju udarnih grupa u gradu, a izvan grada na organiziranju partizanskih grupa i odreda. To je, istina, bio sinhronizirani rad koji se provodio po direktivama CK KPJ i nacionalnih partijskih rukovodstava u svim jugoslavenskim zemljama. U stvari, to saznanje o jedinstvenom planu i zajedničkim naporima u vođenju pravednog i oslobodilačkog rata davalo je neiscrpnu snagu svakom našem aktivistu pojedinačno i pokretu u cjelini. Iako relativno malobrojna, Komunistička partija je mogla organizirati i povesti oslobodilački oružani ustanak zato što je bila kadrovska partija, bezbrojnim nitima povezana s narodom.

Naš Zagreb bio je samo jedan, istina značajan dio općeg i zajedničkog fronta borbe protiv okupatora i njihovih domaćih suradnika. Tko je izbliza promatrao aktivnost naše omladine, a prije svega skojevaca, morao je biti impresioniran. Oni su počeli dijeljenjem letaka, ispisivanjem parola, bušenjem automobilskih guma na njemačkim vojnim kamionima itd., da bi se uvrstili u neku od udarnih grupa koje su se oružjem obračunavale s neprijateljskim vojnicima. U mom najbližem susjedstvu bili su Pišta, Magda i Mile Spalj. Svi su bili studenti. Sudjelovali su u akcijama SKOJ-a. A poslije svake akcije, oni su se radovali poput djece, prepričavajući svaki detalj akcije i spremnost kojom su akciju izvršili. Pišta je bio apsolvent tehnike i htio je da postane diverzant, ali nije znao baratati paklenim strojevima. Doveo sam mu instruktora. To je bio Jože Miklaušić, poznati radićevac i dugogodišnji politički robijaš, koji je bio osuđen zbog podmetanja paklenih

strojeva u Zagrebu, u vrijeme šestojanuarske diktature. Pišta je kao tehničar brzo shvatio način pravljenja i aktiviranja paklenih strojeva i tako već u ljeto 1941. postao jedan od najtalentiranijih diverzanata u Gorskom kotaru.

Znatan broj bivših robijaša, tzv. hrvatskih nacionalnih revolucionara, ostao je na antifašističkim pozicijama, ne pokoravajući se pred Pavelićevim ustaškim režimom. Uz taj režim pristali su samo notorni frankovci koje smo pamtili s robije. Otud me je iznenadilo kad sam čuo da je Ivan Štrtak iz Kustošije prišao ustaškom pokretu. To sam mu kazao prilikom prvog susreta:

— Čuo sam, Štrtak, da si postao ustaša?

Bilo je očevidno da mu je i samo moje pitanje bilo neugodno. Odgovorio mi je:

— Zar bih ja kao radićevac, još odgojen u duhu jedne demokratske i humanističke ideologije, mogao postati ustaša? Ne, nisam postao i to neću nikad postati.

— To me vrlo raduje. Da li si onda spreman da nešto učiniš za narodnooslobodilačku borbu?

— Pa ako bih mogao, učinio bih.

— Možeš li mi nabaviti pištolja i municije?

— To bih mogao nabaviti, ali mislim da ću morati nešto platiti.

— Nije u pitanju novac. Samo ti nabavi...

... Štrtak je održao obećanje. Poslije nekoliko dana donio mi je pet pištolja s municijom. Nabavio je dosta jeftino — komad 500 kuna.

Upravo tih dana su mi iz Like došle majka i sestra. Majka mi je ispričala mnoge novosti. U svojoj kući je tjednima skrivala nekoliko perušićkih antifašista, među kojima i Ivana Rukavinu Palentu, istaknutog političkog radnika i sekretara Kotarskog komiteta KPH za Perušić. Oni su kod nje našli sklonište poslije 10. aprila, tj. proglašenja NDH, jer se nisu smjeli vratiti u Perušić, gdje su ustaše preuzele vlast.

Pričala mi je o ustaškim pokoljima nad ljudima koje su dovozili kamionima s oznakom »Šv. Ivan, Zelina« i klali ih i bacali u jamu Marković-rudina i onu uz cestu, kod Špekine krečane. To su bile potresne priče. Samo je jedan uspio da pobjegne od jame, potplativši čuvara Furbu Markovića Macolu. Odbjegli je bio navodno profesor, Srbin, rođen u Bosni i majka mu je pružila utočište dok se nije prebacio dalje. Ustaše su ubile čuvara Furbu i priredili mu sprovod, slaveći ga kao žrtvu četnika. U našem selu Lešću ljudi se dobro drže. Osim nekoliko poznatih ustaških koljača, nitko ne ide s ustašama.

Zajedno s majkom i sestrom išao sam u željezničarsku koloniju Trnje. Tamo su živjeli majčini nećaci Juko Asančajić i Ive Hećimović. Oni su vodili konačište željezničara, a pripadali su jednoj grupi aktivista koju sam tamo formirao. Za tu grupu bila su vezana i dva omladinca, Drago Stilinović i Drago Asančajić. Trebalo je da u Trnje prebacim oružje, pa sam dao majci i sestri po jedan pištolj, koje su stavile u svoje taške. Krenuli smo iz Badalićeve ulice. Na tramvajskoj stanici u Tratinskoj ulici (danas Ulica Rade Končara) stajao je ustaški agent. Njega sam već iz daljine »osjetio«, zahvaljujući, valjda, nekom posebnom instinktu koji se gotovo neobjašnjivo razvijao kod svakog ilegalca. Nisam se prevario. Agent je legitimirao samo mene, dok sam strepio da li će kontrolirati i ženama taške. Mada se sve svršilo dobro, ipak mi se činilo da majku i sestru nisam smio dovesti u sličnu situaciju. Sestra me je kasnije upitala: »A što bi ti napravio da nam je agent otvorio taške?« Umjesto odgovora, ja sam se samo zagonetno osmjehnuo.

Neovlašteno nošenje oružja tada se kažnjavalo smrću. U jednoj okružnici velikog župana Velike župe Prigorje u Zagrebu, dra Marka Lamešića, neka-

dašnjeg advokata i našeg poznanika s robije u Sremskoj Mitrovici, što ju je objavio ustaški list »Hrvatski narod« od 1. jula 1941, stajalo je da će biti predan Pokretnom prijekom sudu »svaki onaj koji bez odobrenja oblasti drži oružje, municiju, bilo kakav eksploziv ili kakvu vojničku spremu«. Rok za predaju svega toga određen je tri dana, počevši od 1. jula 1941. A po zakonskoj odredbi o Pokretnom prijekom sudu, usvojenoj 24. juna, određena je kazna smrti strijeljanjem za sva kažnjiva djela koja sudi Pokretni prijeki sud.

Prema izmjenama zakonske odredbe o Prijekom sudu i zakonske odredbe o Pokretnom prijekom sudu, usvojene 5. jula, znatno je proširen krug djela za koja se kažnjava smrću. Sada su ona, naime, obuhvaćala ne samo pisanje, štampanje, izdavanje ili širenje protuustaških knjiga, novina, proglasa, letaka, slika itd., nego i samo držanje kod sebe takvih letaka, knjiga, novina itd. Ta zakonska odredba je imala i retroaktivno djelovanje i na osnovi nje je kažnjavan i svaki onaj koji je spomenuta djela učinio poslije 10. aprila 1941.

Na snazi je bila i »zakonska odredba« o Prijekom sudu, usvojena 24. juna, kojom se prijetilo smrtnom kaznom i svakome onome koji je slušao vijesti radio-stanica neprijateljski raspoloženih prema NDH, bilo da se one nalaze u zemlji ili u stranim državama. Ista kazna bila je predviđena i za svakog onoga »tko u roku od tri dana ne učini prijavu svoga boravka redarskoj oblasti, u slučaju promjene svoga boravišta, a isto tako i za kućevlasnika, kućepazitelja i sustanara kojima se u kući, odnosno u stanu, nađe osoba koja u roku od tri dana nakon useljenja nije izvršila propisanu prijavu svoga boravka«.

Sablasni i javno izloženi ustaški oglasi donosili su obavijesti o presudama Pokretnog prijekog suda: 27. juna Mato Medač, star 34 godine, osuđen na smrt zbog skrivanja oružja; dan kasnije izvršene su smrtne kazne nad Ivanom Šikićem (30), Ivanom Sutlarićem (22), Stjepanom Škrnjugom (21) i Vilimom Gašparovićem (19), i to zbog »širenja letaka komunističkog sadržaja«, dok je Stjepanu Krznariću (18) smrtna kazna zamijenjena kaznom od 20 godina teške tamnice;
5. jula strijeljan je Ivan Bučica (20), i to zbog toga što je izrekao poklik »Živjela Sovjetska Rusija«; tri dana potom strijeljan je inž. Bude Borjan...

Smrtna kazna je danonoćno visila nad glavom svakog člana Komunističke partije, svakog simpatizera, svakog aktivista oslobodilačkog pokreta, nad glavom svakog poštenoga građanina. Za mnoge komuniste i druge antifašiste, koji su se tada nalazili po zatvorima i logorima — bilo da su uhapšeni za vrijeme Banovine Hrvatske ili na početku ustaške terorističke vladavine — nije se ni tražio konkretan čin kao kažnjivo djelo, već su jednostavno strijeljani kao »intelektualni začetnici« antinjemačkih i antiustaških akcija, odnosno kao taoci zbog akcija koje bi izvršili aktivisti oslobodilačkog pokreta.

U takvim uvjetima mogla je djelovati zagrebačka partijska organizacija i djelovala je samo zato što je imala široku podršku građana. Bez te podrške u gradu se ne bi mogli održati mnogi aktivisti koji su morali prijeći u ilegalnost.

U ilegalnosti u Zagrebu je djelovao i moj ratni drug s albanskog fronta Jozo Rukavina. On je bio član Vojnog komiteta Hrvatske i zbog prirode vojnih i političkih zadataka odlazio je iz Zagreba i ponovo se vraćao u grad. Više puta je navraćao k meni, spavao je s pištoljem pod uzglavljem, a kad je morao mijenjati stan, odveo bih ga kod svog školskog druga i prijatelja Augusta Jutta, u Petrovu ulicu. August ga je svesrdno primao, mada je znao da prima istaknutog ilegalnog radnika i bivšeg kapetana španjolske republikanske armije...

... Najveću opasnost za ilegalne partijske radnike predstavljali su policijski konfidenti i agenti provokatori. Jedan od takvih bio je i Bobi Štetler. Istinu o njemu sam saznao onog dana kad sam imao sastanak sa drom Vladom Baka-

rićem, u današnjoj Ulici 8. maja, u blizini Draškovićeve. Prije Vladinog i mog sastanka u susret mi je došao Bobi. Prišao mi je s pričom o svom ilegalnom životu i radu, izvadivši pri tom i neku legitimaciju i napomenuvši mi da odlazi u partizane. Nisam znao o njegovu hapšenju i stvarnoj ulozi, ali sam posve nezainteresirano slušao njegovu priču, želeći da ga se što_ prije otarasim.

Doktor Bakarić je već iz daljine vidio Štetlera u razgovoru sa mnom i pri našem susretu me upitao: »Što hoće onaj tip?« Ukratko sam mu ispričao ono što je Bobi govorio, na što je Bakarić rekao: »Čuvaj ga se — to je agent provokator!« I stvarno, Štetler je nakon hapšenja stupio u ustašku potkazivačku službu, ali su ga ubili kad su vidjeli da od njega ne mogu više imati koristi. Istina, da ga nisu ubile ustaše, on bi okončao od ruke svojih bivših drugova.

Slučaj policijskog agenta Ljudevita Tiljka već je bio poznat. Kako je on narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) mogao nanijeti velike žrtve, to je zbog toga likvidiran 4. jula 1941. To je bio signal komunistima i svim pripadnicima NOP-a za nemilosrdan obračun s podlacima koji su stupili u ustašku službu. I zbog toga je ustaška odmazda bila okrutna. To su, uostalom, najavili i ustaški plakati s oglasom od 10. jula 1941, a publicirani i u dnevnoj štampi već slijedećeg dana: »Strijeljano je deset komunista koje je, kao uglavljene duhovne začetnike zločina nad redarstvenim činovnikom Ljudevitom Tiljkom, osudio na smrt Pokretni prijeki sud«.

Smrti naših drugova dukoko su se doimale čovjeka i trebalo nam je mnogo snage da ta imena pročitamo do kraja. Oštro me je zazeblo oko srca kad sam vidio da su među strijeljanima i drugovi Ognjen Priča, Otokar Keršovani, dr Božidar Adžija i još neki moji poznanici. Zbog toga nenadoknadivoga gubitka za Partiju bio sam veoma tužan i utučen, a tu su bile u pitanju i sentimentalne veze.

Tužna je to bila istina: drugovi Priča, Keršovani i Adzija, tri krupne intelektualne figure, zauvijek su bile izgubljene za narod i Partiju.

Usporedo s drakonskim mjerama, preduzetim radi zastrašivanja građana, ustaše su vrbovale ljude za rad u Njemačkoj. Sredinom jula one su vršile zadnje pripreme i za slanje jedne »zrakoplovne legije« na Istočni front. Tih dana sreo sam i Ž. S., bivšeg jugoslavenskog avijatičara, dobrog poznanika još iz doba našeg djetinjstva. Pokušao sam ga odvratiti od stupanja u njemačku službu. Nisam uspio. Kazao je :

— Avijatičar, to je moj poziv. Moj život bez avijacije ja ne mogu zamisliti. Ako idem na Istočni front, onda to ne činim ni iz kakvih ideoloških razloga. Meni je, u stvari, svejedno za koga se borim.

Spočitnuo sam mu avanturistički duh, dodavši:

— Kad već tako misliš, onda će ti se, možda, pružiti prilika da prijeđeš na »drugu stranu«. Savjetujem ti da iskoristiš šansu.

Moj sugovornik je prešutio. I bez pozdrava se udaljio.

Na Jelačićevu trgu (današnjem Trgu Republike) susreo sam i svog komandanta bataljona iz Nikšića i s albanskog fronta, majora Giričeka. On je bio zarobljen na albanskom frontu i upravo se bio vratio iz talijanskog zarobljeništva, sa zacijeljenim ranama. Bio je u civilu i rekao mi je da čeka na raspored. Obećano mu je mjesto nadsatnika u nekoj od oficirskih škola. Pitao je za Jozu Rukavinu i ja sam mu prepričao naše putešestvije do Zagreba. Giriček nije vidio drugog rješenja nego da bude oficir, i bilo mu je glavno da se ponovo zaposli u svojoj vojnoj struci, kako bi se brinuo o svojoj ženi za koju je bio najprisnije vezan. U njegovim riječima bilo je prizvuka tuge, izgubljenosti:

— Što ćeš, Nikola, nastupila su takva vremena.

I taj nekadašnji disciplinirani i strogi oficir, koga su zapamtile mnoge generacije rezervnih oficira u Sarajevu kao strah i trepet škole, stajao je nasred zagrebačkog trga, jadan, razočaran, izgubljen, ali ujedno i sretan da će ipak naći svoje uhljebljenje. Teško je bilo naslutiti o tome što je ostalo u njegovoj duši od onog jugoslavenstva u koje je vjerovao.

Gradom se pronijela vijest o bijegu interniranih komunista iz logora u Kerestincu. Samo nekoliko dana ranije, iz tog logora su odvedeni na strijeljanje drugovi Priča, Keršovani i Adžija. Prva misao koja mi se nametnula kad sam čuo tu vijest o bijegu bila je: eh, da su bar njih trojica dočekala taj dan kolektivnog bijega. Znao sam da se među zatočenim drugovima u Kerestincu nalaze: August Cesaree, Pavao Markovac, Divko Budak, Ivan Krndelj, Dule Grković i Šandor Turković, koje sam poznavao. Radost zbog uspjelog bijega bila je kratka.

Bio je utorak, 15. jula. Nalazio sam se pred Umjetničkim paviljonom kad sam u mimohodu ugledao kamion pun civila. Prepoznao sam samo jedno lice — Šandora Turkovića. To mi je bilo dovoljno da shvatim svu tragiku neuspjelog bijega, koji su poduzeli samo dan ranije, noću između 13. i 14. jula.

Tragično finale drugova iz Kerestinca duboko nas je potreslo. Postavilo se pitanje odgovornosti Mjesnog komiteta KPH za Zagreb, koji je organizirao akciju spasavanja naših drugova iz logora Kerestinec. Pitali smo se: zašto nije organizirao prihvat odbjeglih drugova koji su svoj dio plana izvršili uspješno i do kraja; kako se moglo dogoditi da su pojedinci i čitave grupe bili prepušteni samima sebi, bez svake veze izvana; tko je konkretno kriv za lakomislenu i avanturističku akciju koja nas je stajala toliko gubitaka ljudskih života...

... U novi Mjesni komitet je u drugoj polovici augusta ušao i Antun Biber Tehek, a ja sam imenovan za člana Rajonskog komiteta, čiji su članovi bili Lutvo Ahmetović i još jedan drug koga ranije nisam poznavao. Uza to, ja sam i dalje ostao sekretar partijske ćelije intelektualaca.

U subotu 26. jula trebalo je da u 16 sati u Klaićevoj ulici preuzmem najnoviji Proglas Centralnog komiteta KPH. Proglas je trebalo da mi preda jedan drug iz partijske tehnike. To je bilo vrijeme i kontrolnog sastanka s Tehekom u istoj ulici, na strani uz gimnazijsko igralište. Tehek me nije mimoišao — uputio se direktno prema meni, a to je značilo da ima nešto da mi saopći. Upozorio sam ga da upravo moram preuzeti partijske materijale od druga koji je toga časa dolazio iz Medulićeve ulice, s velikim paketom na ramenu.

— Ostavi sad svaki drugi posao, imaš važniji zadatak — rekao mi je Tehek.

Diskretno sam dao znak drugu iz tehnike da paket toga časa ne mogu preuzeti, što ga je u prvi mah, očito, zbunilo. Kao da je stajao pred pitanjem: što da se radi? Ali to je bio samo trenutak u kojem je ilegalac sam stvorio plan i mirno produžio dalje. Na ulici mu to, svakako, nije bilo ugodno, to prije što se i najmanja nesmotrenost mogla tragično završiti. Vratio se u Medulićevu ulicu da bi tamo ostavio neisporučeni materijal.

Tehek mi je tada izložio poseban zadatak:

— Spremamo diverziju na Glavnoj pošti u Jurišićevoj ulici. Tehničko izvršenje zadatka u samoj Pošti osigurano je, a sada nam je potreban broj telefona na koji će biti vezani kabeli s eksplozivom. Na sastanku CK i MK drugovi su tebi povjerili zadatak da pronađeš telefon s kojeg će se izazvati eksplozija. To drži u najstrožoj konspiraciji. Snađi se kako znaš.

Odmah smo se i rastali. Mjesto je bilo opasno, a vrijeme puno neizvjesnosti.

Koliko god sam se u prvi čas radovao tome povjerenju i tom zadatku, toliko me je, čim sam se rastao s Tehekom, spopala zabrinutost. Nisam više primjećivao ni ljude ni okolicu. Pokušavao sam da se snađem u kolopletu misli koje su navirale i da fiksiram jednu koja bi me odvela na pravo mjesto. Ali kamo?

Pred očima mi je bio čitav grad, sa svojim rajonima i ulicama — od Črnomerca, Kustošije, Trešnjevke, Trnja do Maksimira.

Ali tko ima telefon, osim poslovnih ljudi?

Broj mojih poznanstava s građanskim krugovima nije pružao veći izbor ličnosti. Uostalom, tko će se u toj ustaškoj razbojničkoj špilji usuditi da nam učini takvu uslugu. Znao sam da su ustaše rekvirirale mnoge privatne telefone za svoje potrebe i da im je to jedini način da spriječe telefonsko komuniciranje sumnjivih osoba. A to su činili i Nijemci. Zaokupljen tim mislima, intenzivno sam tražio rješenje. U drugoj situaciji stvar bih odgodio za sutra. Ne kaže uzalud narod: »Jutro je pametnije od večeri!« Ali sad već nisam imao mira. Trebalo je zato otići izvan grada i u miru ponovo analizirati sve mogućnosti.

Čim sam se našao na Sofijinu putu, sinula mi je misao na Tuškanac. Pa da, ja sam zaboravio na Gornji grad i Tuškanac! Sjetio sam se Olge Milčinović, koja je stanovala u Tuškancu, blizu Cmroka. Time je moje pouzdanje poraslo. Možda je to rješenje: Olga je kulturni radnik, profesor Konzervatorija, živi sama u jednom stanu svoje vile i moguće je da joj nisu uzeli telefon.

Ubrzo sam se našao u njenom domu. Primila me je srdačno, kako je to njoj bilo svojstveno. Telefon je stajao na istome mjestu kao i prije, u holu. Izvela me je u vrt pun cvijeća i patuljastog voća koje je sama njegovala. A ja sam stalno mislio na svoj zadatak, želeći da provjerim da li telefon funkcionira.

— Mogu U telefonirati? — upitao sam Olgu.

— Kako da ne, samo izvoli.

Njen odgovor kao da mi je skinuo teški kamen sa srca. Dakle, ipak — prva faza je gotova. Ali kako sada osigurati telefon za našu akciju, a da Olgi o tome ništa ne kažem. Morao sam joj, ipak, reći da mi je telefon potreban radi nekih pokusa i da li bih se u tu svrhu mogao poslužiti njenim. Dala mi je svoj pristanak i pritom se ni jednom riječju nije raspitivala o čemu se zapravo radi. Osjetio sam potpuni mir i zadovoljstvo pri pomisli da ću već sutra moći dati drugovima pozitivan odgovor.

Nešto poslije 20 sati oprostio sam se od svoje veoma gostoljubive domaćice, obećavši joj da ću je uskoro posjetiti.

Kad sam se spuštao u grad, na tuškanačkoj šumskoj aleji, nedaleko od Pavelićeve vile, zaustavio me ustaški agent, zatraživši mi legitimaciju. Pošto ju je pažljivo pregledao, vratio mi je s »preporukom« da u to doba tuda više ne šetam.

Sutradan, 27. jula, Teheku sam saopćio da sam osigurao telefonski aparat. Dao sam mu i broj: 72-96. Očito je bilo da ni on ni ja nismo ni pretpostavljali da će i taj pripremni zadatak biti tako brzo riješen. Više ništa nije stajalo na putu da se izvrši još jedna nova akcija, istina, jedna u nizu akcija, ali koja će biti značajna ne samo po svom efektu i svojim posljedicama već i po invenciji koju će pokazati komunisti.

Sve, ipak, nije bilo tako brzo kao što sam mislio. Uza to, nastupila je i jedna neočekivana situacija. Naime, deset dana kasnije, 6. augusta navečer, poslije redarstvenog sata, u moj stan su upali ustaški agenti i uhapsili me zajedno sa ženom. Odveli su nas na ustašku nadzornu službu u Zvonimirovoj ulici broj 2. Vožnja gradom učinila mi se sablasnom: automobil je jurio pustim ulicama,

a samo su se na pojedinim raskršćima vidjele ustaške straže pod svjetlom uličnih svjetiljki. Mislio sam da je to naša posljednja vožnja.

Samo dan prije ustaške dnevne novine »Hrvatski narod« donijele su za nas potresne vijesti o masovnim strijeljanjima. U jednom izvještaju Ministarstva unutrašnjih poslova NDH, pisanom 4. augusta, saopćeno je: »Danas dne 4. kolovoza u 11,45 prije podne jedna skupina komunista, skrivena iza živice Botaničkog vrta, bacila je 4 bombe na stražu Ustaške sveučilišne vojnice pred đačkim domom u Runjaninovoj ulici. Tom je prilikom ranjeno 28 ustaša sveučilišne vojnice.

Na licu mjesta uhvaćeni su pojedini napadači, i to: Vinko Sonjara, profesor, Tvrtko Seljan, student rudarstva, Anđelko Berislavić, postolarski pomoćnik i Pero Rukavina, slastičar.

Isti su predani senatu pokretnog prijekog suda, koji ih je osudio na smrt.

Osuda nad njima je izvršena strijeljanjem.

Osim toga su osuđeni na smrt, po senatu pokretnog prijekog suda, kao saučesnici i intelektualni začetnici toga napadaja 98 Židova i komunista, te su strijeljani.«

U drugoj obavijesti od 5. augusta pisalo je:

»U vezi s komunističkim napadajem na stražu Ustaške sveučilišne vojnice dana 4. kolovoza o. g. otkriveni su daljnji saučesnici i intelektualni začetnici tog zločina.

Isti su predani senatu pokretnog prijekog suda, koji je 87 Židova i komunista osudio na smrt.

Osuda nad njima izvršena je strijeljanjem.«

U jednom danu strijeljano je 189 ljudi! To je bio krvavi utorak 5. augusta 1941.

U hvatanju članova udarne grupe, kod Botaničkog vrta, osobito se istakao Marko Ožanić, direktor kolodvorske restauracije. On je organizirao blokadu željezničke pruge, kako se naši drugovi tim putem ne bi mogli spasiti bijegom. Kao politički zatvorenik, osuđen zbog atentata izvršenog 1928. godine na činovnika ministarstva unutrašnjih poslova, Ožanić je najuže surađivao s komunistima, i to u svim akcijama koje su oni vodili. Za vrijeme liječenja u jednoj zagrebačkoj bolnici, on je uspio pobjeći, a zatim emigrirati. Vrativši se s ustašama u aprilu, ostvario je svoj davnašnji san — da kao bivši konobar postane vlasnik kolodvorske restauracije. Restauracija je bila predujam koji su mu ustaše dale za njegovu potkazivačku aktivnost. Ipak, svi mi koji smo ga poznavali teško smo mogli i pretpostaviti da će pokazati toliko samoinicijative u hvatanju komunista kojima je bio veoma privržen, i zaklinjao se u tu privrženost.

Sad su me vozili pustim Zagrebom i ja sam grozničavo razmišljao. Znao sam da je kvislinški Moloh nezasitan i da traži sve nove žrtve. Ipak, pravi povod našem hapšenju nisam znao. A činilo se da im je to naše hapšenje bilo vrlo važno, jer zašto bi, inače, u našoj pratnji bio još jedan automobil s ustaškim agentima?

Zamjerio sam sebi i svjesnu nesmotrenost, mada sam za slučaj hapšenja u stanu bio sve predvidio. Na prozoru koji gleda na zapad montirao sam kuku i pripremio dugi štrik s kojim bih se mogao spustiti s prvog kata — najprije u šipražje iza kuće, a dalje je bio voćnjak i vrtovi koji su mogli pružiti dobru zaštitu. Ulazna vrata u prizemlju bila su stalno zaključana. Međutim, u kritičnom

času, u trenutku dolaska policije, koja je dugo zvonila i lupala na vrata, ja sam ostao bespomoćan — sve sam pretražio a štrika nigdje, mada je ranije stajao kod prozora. Policija mi, ipak, nije dala toliko vremena da bih našao drugo rješenje. Već je bila u stanu!

Razmišljao sam o tome, mada sam znao da je sada već uzaludno misliti na sve to. Automobili su stali u Zvonimirovoj ulici, pred zgradom Ustaške nadzorne službe (UNS). Ruža i ja smo stisli ruke, kao na posljednjem oproštaju. Vrata iza nas su se zatvorila. Ulazili smo u ustaški pakao gotovo bez svake nade da ćemo se spasiti. Osjećali smo svu bezizlaznost svog položaja.

Na prvom katu, u prostranoj sobi do ulice, dočekao nas je šef UNS-a Vlado Singer. Bio je u ustaškoj uniformi i na licu je imao neprijateljski izraz. U to je Ico Kirin odveo Ružu u drugu sobu, s pogledom na Trg »N«.

Još sam stajao na sredini sobe, Singer je počeo s preslušavanjem. Pružio mi je jednu fotografiju i upitao me:

— Da li poznajete tu osobu?

Promatrao sam fotografiju i odlučno kazao:

— Ne, ne poznam je i nikad je nisam vidio.

Međutim, tu osobu sam vrlo dobro poznavao. To je bio Bobi, sekretar CK KP Austrije.

Stajao sam sučelice sa Singerom. I kakva slučajna koincidencija: bio sam s tipičnim austrijskim tamnoplavim raglanom u kojem se fotografirao Bobi. Naime, taj isti raglan ja sam držao sada preko ruke, uzevši ga iz svog ormara kad nas je policija povela iz stana. Premještao sam se s noge na nogu, neopazice skrivajući revere raglana, kako ga Singer ne bi primijetio i slučajno uspostavio materijalnu vezu, što bi izazvalo nova pitanja u neugodnoj situaciji, mada sam već bio spremio i odgovore.

Singer je nastavio ispitivanjem:

— Da li poznajete nekoga Bobija, ili ste bar čuli za to ime?

— Ne, ne poznam nikoga pod tim imenom.

— Da li znate za izvjesne veze vaše žene s nekim strancima?

— Ne.

— Pa ipak, vi biste to morali znati, pogotovu kad je nama poznato da je ona održavala veze s njima više od godinu dana.

— Ako bi to bila istina, onda sam uvjeren da bi mi ona to rekla, ali ona mi ni jednom riječju nije dala čak ni naslutiti da bi te navodne veze postojale.

Singer je bio uporan:

— A tko može povjerovati vašim tvrdnjama da muž ne zna što mu žena radi, i to kroz dugi period vremena?

Singer je, očevidno, načas likovao. Mislio je da će me tim pitanjem zbuniti, ne znajući da u pričuvi imam čvrsti alibi!

— Ako već govorite o periodu od godine i više dana — odgovorio sam — onda vam moram reći da u to vrijeme ja uopće nisam bio u Zagrebu. Bio sam na odsluženju vojnog roka od januara 1940. pa sve do rata, a zatim u talijanskom zarobljeništvu do potkraj maja 1941. kad sam se vratio u Zagreb.

Singer je pozvao daktilografkinju i sastavio zapisnik. Sva njegova pitanja i moji odgovori stali su na nepunu stranicu. Moje saslušavanje bilo je gotovo, bar za sada, i agent me je odveo u zatvor. To je ranije, vjerojatno, bila smočnica u koju se ulazilo iz dugog natkrivenog hodnika koji se pružao nad dvorištem.

U zatvoru sam razmišljao o čitavom slučaju. Preda mnom su se smjenjivale slike Dotrščine, gdje su strijeljani mnogi drugovi. Već sam jasno vidio i sliku našeg strijeljanja. Tako: meci u zatiljak i — kraj. U tim momentima čovjeku

je žao samo jedno — da nije još više učinio za pokret, da nije izvršio i onaj posljednji zadatak, a smišlja i parole koje će izvikivati prije strijeljanja.

Pred mojom ćelijom agenti su se smjenjivali na straži. Jedan od njih bio je neki Babić. Njegovo ponašanje bilo je posve drukčije od ponašanja ostalih. Pri dolasku na stražu, on bi se ljubazno naklonio i srdačno me pozdravio. Ispričavao mi se zbog svoje neugodne dužnosti, a ako bi mogao, rado bi mi učinio neku uslugu. Govorio je da je samo stjecajem okolnosti postao ustaški agent itd. Spomenuo mi je da je rodom iz Hrvatskog primorja, od Jablanca, i da je rođak Šime Balena. Baš taj podatak pobudio je moju naročitu sumnju, jer otkud on zna za moje poznanstvo sa Šimom. Nametnuo mi se samo jedan zaključak — da mi sve to priča po uputama svoga šefa, da je riječ o provokatoru. Nakon nekoliko razgovora ipak sam odlučio da mu predložim: ako doista tako misli kako govori — neka mi omogući bijeg i neka i on pođe sa mnom. I u tom slučaju, ako se i radi o provokatoru, ja nemam što izgubiti — jer me ionako čeka metak. Poslije takve odluke Babić se više nije pojavljivao na straži i sve je palo u vodu.

Više puta sam bio na saslušavanju kod Singera, ali sam ostao kod svojih prijašnjih odgovora: u čitavom slučaju koji mi se želi imputirati nemam nikakve veze.

Poslije devet dana zatvora u UNS-u, tačnije 15. augusta, pušten sam na slobodu. To je za mene bio i neočekivani obrt i iznenađenje.

Na izlasku iz zatvora čekala me je majka. Došla je iz Like čim je od željezničara čula da smo Ruža i ja uhapšeni. Nekoliko dana nas nije mogla pronaći ni u jednom zatvoru. Svugdje su joj odgovarali: »Ne, kod nas se ne nalaze.« Napokon ju je obradovao njen polubrat Jakov Lisac, domobranski major: »Ninu sam pronašao. Za nj sam preuzeo garanciju i bit će pušten.« O Ruži, navodno nije mogao dobiti nikakve informacije, jer je njen slučaj mnogo teži.

Istragu nad Ružom vodio je Viktor Tomić. On ju je iz UNS-a prebacio u Sing-Sing, poznato mučilište na Ksaveru. Tu je izdržala svu torturu a da nije priznala ništa od svoje ilegalne aktivnosti, niti je mene teretila ni jednom jedinom riječju. Svoje veze s Bobijem objašnjavala je slučajnim poznanstvom, a u sporadičnim susretima mu je samo išla na ruku da se lakše snađe u stranom gradu. Uzgred, kao profesor germanistike, bila mu je neka vrsta tumača. Osim toga, za nju je Bobi bio »švedski državljanin« i njoj nije bilo poznato da se on bavi nekim političkim radom, a još manje subverzivnom aktivnošću. Uzaludni su bili svi Tomićevi pokušaji da iznudi Ružino priznanje da sam ja član Partije. Na tom pitanju je naročito insistirao nakon moga puštanja na slobodu, kako bi i pred poglavnikom optužio i samog Singera. To su već bile interne borbe među ustašama. Tomić je smatrao da on, budući da je bio dugogodišnji obavještajac u zemlji, treba da bude na čelu UNS-a, a ne Singer, neki Židov.

Tomiću sam često dolazio da interveniram za Ružu. Prema meni se korektno i »prijateljski« odnosio. Samo jedan prevejani policajac je mogao biti toliki licemjer da me srdačno dočekuje i ispraća, a da, u isto vrijeme, želi da me što prije ščepa. Za Ružu je od mene preuzimao čak i cvijeće i čokoladu, a za njenu hranu mi je govorio da je dobra i da se ne trebam i za to brinuti. Obećao mi je čak i razgovor s njom, pošto je prebaci u zatvor u Savskoj cesti, ali mi nije htio reći gdje se sada nalazi.

Zbog mog hapšenja, partijske i druge veze su prekinute, pa sam ih sada ponovo uspostavljao. Preuzeo sam svoj dio poslova u našoj partijskoj ćeliji i u Rajonskom komitetu. Sad je trebalo da obnovim vezu koju sam u julu prije hapšenja uspostavio u Ministarstvu domobranstva. Tamo sam imao ujaka Jakova

Lisca. Tada sam ga zatekao u njegovoj sobi, za stolom. Niz obraze su mu tekle suze.

— Što je, ujo, što se dogodilo, zašto plačeš?

Bio je strašno deprimiran i jedva je došao k sebi da bi mi odgovorio:

— Upravo sam čitao domobranske izvještaje o pokoljima što su ih izvršile ustaše nad narodom u Bosni. Pa to nisu Hrvati — to su zvijeri! Je li to Hrvatska, Nina, za koju smo se borili?

Lisac je bio prava lička ljudeskara. Za prvoga svjetskog rata bio je austrijski oficir, a kasnije, između dvaju ratova, šumarski aksesist, izložen stalnim progonima velikosrpskih režima. Kao činovnik je premješten iz Zagreba u Otočac, iz Otočca na Sušak, iz Sušaka u Bjelovar, gdje su ga zatekli rat i proglašenje NDH. Kao »čeličnog« Hrvata, Slavko Kvaternik je Lisca promovirao u čin majora, a u Ministarstvu domobranstva je vodio veterinarsku službu.

Posjet ujaku bio mi je, u stvari, izlika za održavanje veze s natporučnikom Ivanom Čanićem koji je radio u tom ministarstvu. On je u bivšoj jugoslavenskoj vojsci bio narednik i sada je bio unaprijeđen u čin natporučnika, ali je ipak stajao na antiustaškim pozicijama. Tada mi je nedvosmisleno rekao:

— Molim, ja sam tu. Sve što mogu učiniti za pokret. Samo recite iz kojeg vojnog magazina želite uzeti oružje, koje i koliko, i ja ću vam na to dati akt Ministarstva da se ono izruči. Osigurajte samo vaš kamion i vaše ljude.

Tu Čanićevu spremnost i poruku prenio sam članu Vojnog komiteta Antunu Češnjaku. Prenio sam i prijedlog grupe željezničara da se minira željeznički most preko Save. Po njihovu je trebalo samo proračunati i osigurati potrebnu količinu eksploziva, a ostalo će uraditi ta grupa koja je spremna da tu akciju izvrši. To je, u stvari, predložio Juko Asančajić.

Prošlo je već sedam tjedana od napada Nijemaca na Sovjetski Savez. Prema svim prognozama fašističke propagande »istočna kampanja« je morala biti dovršena, a rat — dobiven. Na svim ustaškim propagandnim panoima, vrpcama i zastavicama je označavana linija njemačkog fronta, na našu veliku žalost, sve dublje na područjima sovjetske zemlje. U Masarykovoj ulici, u izlozima bivše redakcije »Novosti«, bile su izložene fotografije izgladnjelih ljudi »sovjetskog raja«, kao i drugi »suveniri« s Istočnog fronta: stvrdnuti kukuruzni kruh kojim se tobož hrane sovjetski vojnici, zatim jedna prorešetana metalna kaciga, koja je trebalo da uvjeri gledaoce o primitivnoj ruskoj vojnoj tehnici itd. U stvari, to je bila prilično primitivno vođena antisovjetska propaganda, pa ljudi nisu vjerovali ni u uvjeravanja o skorom padu Moskve i završetku rata do početka jeseni.

Za vojne komentatore rat je, u stvari, već bio dobiven. U drugom broju vojničkog lista Ministarstva hrvatskog domobranstva »Hrvatskom domobranu«, polovicom augusta je iznijet razvitak rata protiv boljševika i podaci o strašnim porazima Rusa, dok je Nijemcima, sudeći po napisu, put bio otvoren k srcu Sovjetske Unije, u Moskvu.

»To je već sada prava pobjeda nad pobjedama, koja će Nijemcima i saveznicima omogućiti da dovrše vojnu na Sovjetsku Uniju, i to brzo, još prije jesenjih mjeseci... Sovjetske vojske, koje bi bile u stanju pružiti trajni otpor, neće više biti... Iz toga svega vidimo da je tok vojne na istoku tako pobjedonosan i tako uspješan da mi svi možemo biti sigurni da nema više otpora i zapreka koji bi mogli zaustaviti Nijemce i naše saveznike u brzom zauzimanju najvažnijih sovjetskih prostora i konačnom uništavanju sovjetske vojske.«

Na naslovnoj stranici lista utisnuto je, preko sveg teksta, veliko slovo »V«, što je označavalo simbol pobjede (victoria). Naši ljudi su, međutim, duhovito

i posve drukčije protumačili taj znak: za njih je to »V« značilo »vidjet ćemo« (vederemo).

U čitavoj našoj zemlji već se rasplamsavao općenarodni oružani ustanak. »Smrt fašizmu — Sloboda narodu!« — parola je kojom se rukovode ljudi u svim krajevima Jugoslavije. I CK KPH, početkom augusta 1941, poziva domobransku vojsku da se priključi Narodnooslobodilačkoj vojsci...

Na svakom pozivu je, kao i na svim sličnim dokumentima tog razdoblja, pisalo: »Pročitaj i daj dalje!« A taj poziv, kao i slična dokumenta, nisu se samo čitali i predavali dalje, nego su i preštampavani u velikim tiražama da bi se našli ne samo u rukama vojnika i starješina, nego i u svim nadleštvima, pa i na stolovima Ministarstva domobranstva!

Sama činjenica da se operativno partijsko i vojno rukovodstvo još nalazi u Zagrebu, dovoljno je govorila o dubokoj i prisnoj povezanosti Partije i građana glavnoga grada Hrvatske...

... Odlazeći na jedan zadatak, slučajno sam susreo u Tratinskoj ulici onog ustaškog agenta Babića, koji me je čuvao u zatvoru. Prišao mi je i izrazio svoju radost što me vidi na slobodi.

— A što vi radite ovdje? — upitao sam ga.

— Eh, opet jedna neugodna dužnost! Moramo uhapsiti jednu komunistkinju koja stanuje tamo preko puta: u onoj verandi kuće broj 17 još su dva agenta, u zasjedi. Vjerujte da mi je doista teško.

Dobro sam zapamtio brojeve kuća, a upravo sam išao na sastanak s članom Sveučilišnog partijskog komiteta Zorkom Golubom, inače asistentom Veterinarskog fakulteta. Na sastanku kod bivše tramvajske remize, na uglu Savske i Tratinske, Zorko mi je predao desetak studentskih legitimacija, potrebnih za naše ilegalce. Pred rastanak sam ga upitao:

— Da li znaš da u Tratinskoj stanuje neka naša drugarica?

— To ne znam — odgovorio mi je Zorko — ali sada idem na sastanak s jednim članom trešnjevačkog rajonskog komiteta, pa mogu njega pitati.

Ispričao sam mu svoj razgovor s agentom.

U kasnijem susretu Zorko mi je potvrdio tačnost navoda onog agenta. Tamo je doista stanovala jedna naša drugarica. Ali su je drugovi na vrijeme obavijestili o opasnosti i ona je izbjegla hapšenje.

Početkom septembra pripreme za akciju na Glavnu poštu u Jurišićevoj ulici još nisu bile definitivno izvršene, ali mi je Tehek saopćio da se privode kraju. To je značilo da se i ja moram angažirati oko onog telefona. U vezi s tim posjetio sam Olgu Milčinović u njenom stanu u Tuškancu i predložio joj da na neko vrijeme ode u Podsused, kod svojih prijatelja koji su tamo imali vikend-vilu. To sam učinio zbog toga što nisam želio da bude u Zagrebu u vrijeme kad je trebalo da se izvrši akcija u kojoj je trebalo da se poslužimo i njenim telefonom. Ona je otputovala, a ja sam uzeo ključeve njenog stana.

Napokon je određen i dan kada je trebalo da se izvrši diverzija na pošti. Drug Tehek mi je to saopćio — 12. septembra, konkretizirajući moj zadatak. Od subote, 13. septembra, u 12,00 sati »moj« telefonski aparat sam morao držati pod svojom kontrolom: slušalica se nije smjela ni taknuti. U nedjelju, 14. septembra, tačno u 12,30 sati trebalo je podići slušalicu i time izazvati eksploziju. Pet minuta prije toga Tehek će iz telefonske javne govornice upozoriti činovnike na pošti da smjesta napuste zgradu jer je minirana.

— Ako bude nekih promjena, posjetit ću te u nedjelju u 10 sati u stanu Milčinovićke — kazao mi je Tehek na kraju našeg dogovora.

S tim planom i zadatkom pošao sam u subotu prije podne u Olgin stan. Nemalo sam se iznenadio kad sam je našao kod kuće. Ona se već bila vratila iz Podsuseda. U stanu je bila i njena podstanarka profesorica Jela Pavletić. Kazao sam Olgi da se ne odaziva na telefon ako bi je netko nazivao. Zazeblo me malo oko srca kad me je informirala da ju je već nazvala poštanska centrala; dežurna činovnica ju je pitala što je s njenim telefonom, jer se stranke tuže da im se ona ne odaziva. Na to joj je Olga odgovorila da je njen aparat u redu, ali da ona nije bila u Zagrebu.

To interesiranje službenika s centrale nije mi bilo milo, ali sam pretpostavljao da su to, možda, naši drugovi s centrale samo provjeravali da li je aparat u redu.

Radi sigurnosti telefon sam premjestio iz hola u sobu do ulice i tamo ga priključio, provjerio da li funkcionira i zatim smjestio pod divan; sobu sam držao pod ključem i onda kad sam bio unutra na spavanju.

U nedjelju prije podne Teheka nije bilo. Znači: nikakvih promjena nema. Kad je top s Griča najavio 12 sati, ja sam još jedanput kontrolirao svoj sat i s uzbuđenjem odbrojavao duge minute koje su nam još ostale. Točno u 12,30 sati izvukao sam aparat ispod divana i digao slušalicu. Aparat više nije davao nikakav znak. Uzalud sam prisluškivao da bih što čuo. To je značilo da je akcija izvršena.

Osjetio sam potrebu za svježim zrakom i zato nisam ostao na objedu na koji me je Olga pozvala, spremivši i knedle od šljiva.

Preko Cmroka sam pošao na Gupčevu zvijezdu. Sat sam pomakao unatrag, tako da sam se »našao« kod porodice mog školskog i robijaškog druga Joje Japunčića u 12,15 i zadržao se tamo do 12,45 čime sam utvrdio svoj »alibi«. Japina supruga Božica pozvala me da ostanem kod njih na ručku, ali sam se ja ljubazno zahvalio jer sam, navodno, u 13 sati morao biti na drugome mjestu.

U stvari, već je bilo 13,30 kad sam išao Medveščakom u grad. Prvi od poznatih koga sam susreo bio je Pive Milinković, inženjer šumarstva. Nakon pozdrava, odmah me je upitao:

— Znaš li što se dogodilo?

— Što?

— Diverzija na Glavnoj pošti. Na zgradi su popucali svi prozori. Ulica je preplavljena papirima. Sada je policija sve blokirala.

— Ma kako se mogla izvršiti ta diverzija?! Bar je pošta dobro čuvana.

— Telefonom — odgovorio mi je Pive. — To su izvršili komunisti, jer hoće da nam napakoste. Ali mi Hrvati se danas moramo držati skupa.

Za mene su to bila dva iznenađenja: prvo, što sam držao da se način eksplozije ne može utvrditi, jer je prema planu trebalo da budu uništena sva postrojenja, pa otkuda sad da Pive zna kako je diverzija izvršena telefonom, i, drugo, da Pive govori kao ustaša, mada sam poznavao njegovu lijevu orijentaciju prije rata, iako se politički nije angažirao. U stvari, nisam znao da je »preko noći« postao ustaša i da je čak na Plitvicama i u Plitvičkom Ljeskovcu uspostavljao ustašku vlast. Ipak, sad su mi njegove informacije koristile. Potreban je krajnji oprez. A od Jurišićeve ulice samo što dalje. Tek tada sam bio svjestan stvarne opasnosti u kojoj sam se nalazio. Svakog časa prije izvršenja diverzije Nijemci i ustaše su mogli otkriti pripremanu akciju i po broju telefona točno odrediti Olgin stan i tako me uhvatiti kao »zeca na spavanju«.

— Dakle, uspjelo je — rekao mi je Tehek na sastanku. Drugovi su vrlo zadovoljni. Oni drugovi koji su mogli biti kompromitirani u vezi s ovom akcijom otputovali su jutarnjim vlakom i već su na partizanskom teritoriju.

Drugog dana poslije eksplozije na Glavnoj pošti, u ponedjeljak 15. septembra, bio sam kod Tomića, na UNS-u.

— Jesi li vidio što se dogodilo? — upitao me.

— Ne znam o čemu je riječ.

— Pa, ono s Poštom.

— Da, čuo sam.

— Znaš li da je Mika Rajković izgubio nogu?

— Ne, to nisam čuo.

— Jest, jest. Ali neka znaju komunisti — za ovo ćemo strijeljati hiljadu njihovih!

Tomić je bio razljućen poput zvijeri.

Nisam se usudio da ga pitam da li tih komunista zaista ima toliko. Jer, tu sam bio zbog Ruže. Želio sam da je izvučem iz zatvora. Moj opstanak u gradu postao je sve teži. Tomić mi je samo obećao da će je prebaciti u kaznionicu na Savskoj cesti.

Neposredno nakon diverzije preko radija je upućen poziv svim službenicima Pošte da se smjesta vrate na svoja radna mjesta. Očito se sumnjalo da su neki službenici izvršili diverziju.

Ustaške novine od 15. septembra donijele su oglas njemačkog zapovjednika poljskog oružništva, pukovnika i upravitelja Ratnog suda, Reicherta, o napadu na njemačke avijatičare...

... Ustaške novine od 16. septembra donijele su obavijest Ministarstva unutrašnjih poslova NDH o eksploziji na Glavnoj pošti i napadu na ustašku vojnicu u Vrbanićevoj ulici.

U povodu izvršenja diverzije na Glavnoj pošti u gradu su 17. septembra izlijepljeni plakati s oglasom Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH, u kojem je određena svestrana tjeralica za ovim osobama: Josipom Čuljatom, Slavkom Markonom, Vilimom Galjerom i Nadom Galjer, rođenom Kafka. Uz imena s generalijama bile su i fotografije. Na njihove glave raspisana je nagrada od 100 000 kuna. Markon je bio poštanski tehničar, dok su ostali bili poštanski činovnici. Bilo je očito da su to bili oni drugovi koji se nisu javili na poziv upućen radiom i da su sudjelovali u samoj akciji. Tako sam saznao i za svoje komplice. Sve su to bili mladi ljudi: Čuljat je bio star 20 godina, Markon 21, Nada Galjer 21, a jedino je Vilim Galjer bio stariji — imao je 30 godina.

Od sudionika velike akcije na Glavnoj pošti nije stradao nitko osim Olge Milčinović. Ona je uhapšena 18. septembra, jer su Nijemci otkrili da je s njenog telefona izazvana eksplozija. Navodno je njen broj telefona bio posljednji broj s kojega je pozvana telefonska centrala. Olga je pokazala divno držanje. »Zar nije moguće da je neki tehničar izazvao eksploziju s telefonskog stupa na koji je vezan priključak njenog telefona?« — bila je osnovna teza obrane njenog advokata dra Janekovića pred ustaškim vlastima. U pomanjkanju dokaza Olga je puštena na slobodu 20. decembra, a dva dana kasnije ponovo uhapšena i otpremljena u logor u Staroj Gradiški.

Prema obavijesti Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 22. septembra, Pokretni prijeki sud u Zagrebu tri dana ranije je osudio 50 Židova i komunista na smrt strijeljanjem, kao intelektualne začetnike postavljanja paklenih strojeva i vršenja komunističke propagande.

Uz taj oglas objavljen 23. septembra u ustaškom dnevniku »Hrvatski narod« donesen je i drugi oglas — o strijeljanju dvojice »divljih ustaša« zbog »samovoljnog ubijanja i pljačke grčkoistočnjaka« na području Velike župe Gora. To je bio kuriozum sračunat na obmanjivanje javnosti o tobožnjoj legalnosti usta-

ških strijeljanja pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta i zatočenih nedužnih ljudi, pokušaj distanciranja od masovnih ubojstava i pljačke naroda širom čitave NDH, što su ih izvršile ustaše i to bez razloga, bez suda i zakona, a po nalogu samog poglavnika NDH Ante Pavelića. Prebacivanje krivnje za masovne zločine na tzv. divlje ustaše došlo je suviše kasno. Ustaški režim već je bio u procijepu u koji su ga stavili oslobodilačka borba hrvatskog naroda i njegovi partizanski odredi.

Tih dana Ruža je prebačena iz Sing-Singa u kaznionicu na Savskoj cesti. Čim sam o tome dobio vijesti, istoga sam dana otišao upravitelju kaznionog zatvora Dragutinu Zajcu.

— Znaš li da mi je tu zatvorena žena? — upitao sam Zajca.

— Znam.

— Možeš li mi omogućiti razgovor?

— Kad bih mogao, učinio bih, ali, molim te, nemoj to od mene tražiti, jer onda sam i ja gotov.

— Pa čega se bojiš. Postao si ustaša i upravitelj zatvora. Odobravanje razgovora je u tvojoj nadležnosti.

— Istina da su me postavili za upravitelja, ali ja nisam ustaša. Ja sam ostao radićevac. Ovo što ustaše rade ne odobravam, samo ne znam kako da se izvučem iz ove kože. Shvati moj položaj: ako bih ti odobrio razgovor, onda bi i mene strpali u zatvor. Ja sam tu samo figura... Pokušaj nagovoriti dežurnog na ulaznim vratima. To je ustaša povratnik, natporučnik Parac, Brinjak.

Zajec je stvarno izgledao jadno. Bio je nervozan i očito je želio da se naš razgovor svrši što prije. Bio je svjestan da su ga ustaše postavile za upravitelja zatvora samo da ga kompromitiraju i vežu za sebe, a bio je slabić i nije im mogao pružiti otpor.

Parac je bio pred vratima upravne zgrade. Kontrolirao je ulaz u zgradu, pregledavao košare s hranom koje su zatvorenicima donosili rodbina i prijatelji. Prišao sam mu i predstavio se:

— Gospodine natporučniče, tu mi je zatvorena žena. Radi se o nesporazumu — uhvaćena je poslije redarstvenog sata, omogućite mi bar kratki razgovor s njom. A želio bih joj predati ovu tablu čokolade.

Parac me je šutke promatrao, uzeo čokoladu, raspakovao je i kad se uvjerio da nema ništa sumnjivoga, odnio ju je bez riječi. Ubrzo se vratio i pozvao me u pokrajnju sobu gdje je već bila Ruža.

— Možete razgovarati, ali samo kratko.

Ostavio nas je nasamo. Gotovo telefonskim rečenicama upoznao sam je s najvažnijim događajima i akcijama, kao i o naporima koje činim da je izvučem iz zatvora. Ona mi je ispričala sve što se zbivalo s njom. Iz UNS-a ju je odveo Tomić. U automobilu joj je pokrio glavu dekom da ne vidi kuda ide. Ipak je utvrdila da se nalazila na Ksaveru i to sudeći po lavežu dvaju »bernardinaca« koje smo »upoznali« u vrijeme naših šetnji tim krajem. Tamo su je agenti danima mučili, tukli, pod hladni tuš stavljali itd. A ona ništa nije priznala, što bi nju ili mene teretilo. Time smo i naš razgovor okončali.

Bilo je već oko 15 sati kad sam se vraćao kući. To je bila jednokatna zgrada sa dva pokrajna ulaza, u Badalićevoj broj 10 (danas 10a). U zgradu se ulazilo kroz prostrani vrt i voćnjak, stazom na sjevernoj strani. Začudilo me to što su prozori moga stana bili zatvoreni, mada je bio lijep i sunčan jesenji dan. Učinilo mi se da sam kroz zatvoreni prozor vidio i siluetu Ružine sestre Magde i njeno

zabrinuto lice koje me je upozoravalo na opasnost. Vjerojatno je ona bila čula škripu vratnica na ulaznim vratima u vrt, što ju je upozorilo na moj dolazak.

Sve mi se to učinilo sumnjivim, pa sam, umjesto da uđem na svoj ulaz, ušao na desni, susjedov. Neko vrijeme sam se zadržao na stepenicama, ne javljajući se susjedima. A onda sam mirno krenuo natrag, na ulicu.

Preko Samoborskog kolodvora došao sam u Ilicu. Bosanskom ulicom se spuštao auto. Na samom uglu je usporio vožnju. U autu se nalazio Majcenić, ustaški isljednik u zatvoru u Savskoj cesti. Sjedio je na zadnjem sjedištu auta, u ustaškoj uniformi. Na prolazu smo se pozdravili i njegov auto je krenuo Ilicom u grad, a ja sam produžio u Selsku cestu, do željezničke kolonije, gdje je stanovao moj prijatelj Joža Miklauzić. Kod njega sam se zadržao jedno vrijeme, a zatim otišao do željezničke kolonije u Trnju, gdje je stanovao moj bratić Ivo Hećimović. Njega sam poslao u Badalićevu ulicu da ispita kakva je situacija, ali da nikako ne ulazi u moj stan, nego neka pođe do gospođe Kara, na desni ulaz, i pokuša da od nje sazna što se zbiva. S gospođom Kara bio sam u dobrim odnosima. Ona je stanovala sa svojim sinom novinarom. Od nje je Ive saznao da su ustaški agenti postavili zasjedu u mome stanu i da su zadržali sve one koji su došli u posjet.

U ustašku zasjedu već su bili pali Mile Špalj, dr Ozren Novosel i jedna Ružina rođakinja. Sad ih je, zajedno s Magdom, bilo četvero. Rođakinja kao starija osoba brzo je puštena dok su ostali uhapšeni i sve troje su tragično završili.

Ustaška policija je na potkrovlju zgrade otkrila skrovište ilegalnog partijskog materijala: sve partijske proglase objavljene nakon okupacije, više brojeva partijskog organa »Proletera« i »Srpa i čekića«, zapisnik o radu ćelije intelektualaca, sa svim osnovnim podacima, točnije, s brojem članova ćelije i planom rada za tri mjeseca, pisan mojom rukom, zatim moskovsko izdanje izabranih Lenjinovih djela na hrvatskom jeziku, kao i niz drugih marksističkih djela i publikacija, Bobijev švedskj pasoš na ime Christian Jensen.

Činjenica da su agenti, nakon ulaska u moj stan s nalogom za hapšenje, odmah zatražili ljestve i njima se popeli na skroviti dio tavana, jasno govori da je mjesto skrivenog materijala bilo prokazano. Nisam mogao utvrditi da li je to učinio dimnjačar ili netko od članova ustaške porodice koja je stanovala u prizemlju. Svakako je kuriozum to da je nalog za hapšenje izdao Majcenić i da je on bio prvi ustaša koga sam sreo nakon izbjegnute zasjede, ali je bio odveć velika kukavica da bi tu, na uglu Ilice i Bosanske ulice, sam nešto poduzeo pri našem susretu. U zatvoru je, pak, kazao Ruži da je izdao nalog za moje hapšenje iz preventivnih razloga — da bi me zaštitio od eventualnih neugodnosti i da mi se, tobože, ne bi ništa dogodilo.

Tako je Badalićeva 10 postala jedan od nijemih svjedoka bezbroj drama koje su se zbivale u glavnom gradu i u čitavoj Hrvatskoj, ali i revolucionarnih napora da se u korijenu uništi ustaški korov, što ga je donijela fašistička okupacija zemlje. Iz prizemnog stana još ranije je izgnana jedna porodica. Naime, 5. jula je Nikola Šurdonja sa ženom, dvije kćerke i sinom Pavlom istjeran iz vlastite kuće i s nekoliko zavežljaja protjeran u Srbiju, u Beograd — samo zato što je bio Srbin. U njegov stan su uselili neku ustašku porodicu. Sada ni od članova moga domaćinstva nije u stanu ostao nitko! Pišta je već u julu otišao u partizane, Ruža je bila u zatvoru, kao i njena sestra Magda, a ja u ilegalnosti. U naš stan su uselili ustaškog policajca. Ćelija intelektualaca komunista, koja se tu sastajala, pretrpjela je teške gubitke: poslije hapšenja Badnjevića, Novosela i Tkalca, te mog bijega — faktički je prestala postojati kao organizacija.

Međutim, osobne i porodične drame, kao i porazi pojedinih organizacija, nisu mogli spriječiti niti zaustaviti revolucionarnu i oslobodilačku akciju

sve širi kruga građana koji su se uključivali u borbu u koju ih je svakodnevno pozivala, organizirala i vodila Komunistička partija. U pokretu su se javljali sve novi i novi ljudi, u njemu su izrasli u požrtvovne aktiviste, borce i rukovodioce.

Moj opstanak u gradu sve više mi je postajao nemoguć i zato sam odlučio da ga što prije napustim i da, prema ranijem planu, otputujem u Liku.
O tome smo raspravili i na sastanku Rajonskog komiteta, u Željezničkom konačištu. Zaključak je bio: treba da napustim Zagreb. Drug Lutvo Ahmetović će o tome obavijestiti CK KPH, a njegovu direktivu o tome na koji novi zadatak treba da idem uputit će mi preko Luke Račića, željezničkog kontrolora, koga sam već ranije uključio u pokret.

Trebalo je da na put krenem noćnim vlakom, što je organizirao Ive Hećimović. Prije polaska vlaka s Glavnog kolodvora Hećimović me je proveo sporednim ulazom, s južne strane, na koji su ulazili samo željezničari. Ali i na tom ulazu, kod nadvožnjaka, stajala su dva agenta. No prije nego što su uspjeli da nas upitaju za propusnice Hećimović je pribrano rekao: »Željezničari.« Tako su nas propustili i bez legitimiranja. Hećimović me je »predao« kondukteru vlaka, na njegovu brigu, i to sve do Ličkog Lešća.

Drugi dan poslije moga odlaska iz Zagreba, u stan Ive Hećimovića je došao ustaški agent Mato Boljkovac (rođen u Ribniku), inače daljnji rođak njegove pok. žene Lucije. Upitao je Ivu:

— A gdje ti je Nina, a?

— Koliko ja znam on je u Zagrebu — odgovorio je Hećimović.

— Jest vražju mater u Zagrebu. Otputovao je u Liku!

Hećimović se tome »čudio«, a Boljkovac je tačno opisivao kako me je vidio u noćnom vlaku, gdje sam sjedio i kako sam čitao novine. U sebi se, rekao je Ivi, dugo borio i konačno odlučio da o tome ne obavijesti policiju, mada je već bila izdana tjeralica. U sličnim slučajevima agent bi obavijestio policiju i ona bi krenula autom, dočekala vlak na jednoj od usputnih stanica i onda osumnjičenog »skinula« s vlaka i odvela u »nepoznatom pravcu«.

Diverzija na Glavnoj pošti imala je svog odjeka i odraza i u ustaškom aparatu sigurnosti. Vlado Singer je smijenjen s položaja šefa UNS-a i zatvoren u kaznionicu na Savskoj cesti, ali s posebnim statusom: zadržao je ustašku uniformu, sa svojim insignijima i dobio posebnu sobu. Njegovo hapšenje uslijedilo je, navodno, na osnovi nekih podataka koji su pronađeni u dosjeu Vilima Galjera. Naime, na Singerovu intervenciju da je storniran Galjerov premještaj u provinciju, mada je razlog njegova premještaja bio motiviran upravo njegovim komunističkim opredjeljenjem. U Singerovu uredu pronađene su i prijave protiv raznih poznatih komunista, na koje on nije reagirao, a Nijemci su ga optuživali kao jednog od »učesnika« u diverziji. U zatvoru ga je srela i Ruža i upitala ga:

— O, gospodine Singer, i vi ste, dakle, tu?

— Da, jesam, jesam, ali ne zbog onoga zbog čega ste vi!*

' Odlomci sjećanja objavljenog u zborniku *1941 —1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, knjiga V, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1975.

ORGANIZIRANO I MASOVNO DJELOVANJE U V RAJONU

Rajonski komitet i partijske ćelije – Narodnooslobodilački odbori – Antifašistički front žena – Tehnika i udarne grupe

Prema podacima koje smo dobili od pojedinih drugova i drugarica, koji su ilegalno radili na teritoriju V rajona, sastav komiteta bio je pred okupaciju, do studenoga 1941:

1. Mirko Vanić — bio je sekretar RK do sredine srpnja 1941. godine.
2. Katica Dumbović — stanovala je u Maruševečkoj ulici. Poginula je prilikom oslobođenja Kerestinca.
3. Jakša Dugandžić — vozač ZET-a. Bio je sekretar RK do hapšenja 30. rujna 1941. Ubijen je u logoru Stara Gradiška.
4. Nikola Novak — sekretar RK poslije Dugandžića do svog hapšenja sredinom prosinca 1941. godine.
5. Josip Han — krojački radnik, stanovao u Kalničkoj 17. Otišao u partizane polovicom ožujka 1942. i poginuo kao komesar čete u Korenici.
6. Ivica Vodopivec — metalski radnik. Radio kod »Fenestre« u Gorjanskoj ulici 5. Stanovao u Bosiljevskoj 36. Otprilike u studenome 1941. uhapšen i ubijen u ustaškoj policiji.
7. Mijo Patačić Crni — trgovački pomoćnik. Stanovao u Samoborskoj 7, uhapšen u travnju 1942. i ubijen u ustaškoj policiji.

Od studenoga 1941. do veljače 1942. u V rajonskom komitetu bili su:

1. Mijo Patačić Crni — trgovački pomoćnik. Bio je sekretar Komiteta od kraja 1941. do hapšenja, kada je tu dužnost preuzeo Grga Starčević Brko.
2. Ivica Delgalo — postolarski radnik. Stanovao je u Varaždinskoj cesti 12. Bio je član Komiteta do konca 1941. Tada se povukao u ilegalnost, a nešto kasnije

otišao u Hrvatsko zagorje sa zadatkom da formira prvu partizansku grupu radi dizanja ustanka. U jednoj akciji bio je zarobljen, doveden u Zagreb, iz Zagreba prebačen u Jasenovački logor i tamo ubijen.
3. Franjo Zidanić — kino-operater. Bio je član V RK do ožujka 1942. kada je po direktivi MK prebačen za sekretara VI RK.

Članovi RK od veljače do ožujka 1942:

1. Mijo Patačić Crni — sekretar Komiteta.
2. Stjepan Bubanić Elektrika — vozač ZET-a. U borbi s ustaškim agentima ubijen na Medveščaku, zajedno s Ivanom Mećarom Dugim.
3. Franjo Zidanić — bio je član V RK.
4. Grga Starčević Brko — metalski radnik.

Od ožujka do srpnja 1942:

1. Grga Starčević Brko — sekretar RK do hapšenja. Odveden u logor Jasenovac. Iz logora izišao 1944. i otišao u partizane.
2. Mijo Patačić Crni.
3. Stjepan Bubanić Elektrika — vozač ZET-a. Ubijen na Medveščaku.

Vezu sa MK održavali su sekretari RK. Ispred MK bili su zaduženi za V RK drugovi: Ivan Božičević Beli, Lutvo Ahmetović Crni i Ivan Mećar Dugi-

Na teritoriju V rajona bile su formirane tri ulične ćelije i jedna ćelija u ZET-u. Svaka od njih imala je određen teritorij na kojem je djelovala i provodila u život liniju Partije. Međutim, nisu se ograničavale samo na taj određeni teritorij, već su djelovale, po mogućnosti, i izvan toga teritorija, što je vidljivo iz popisa NOO-a, AFŽ-a i udarnih grupa.

Prva ćelija obuhvaćala je teritorij Bereka, Ljubljanice, čitavo Pongračevo s granicom na sjever željeznička pruga, na istoku Selska cesta, kao i teritorij južno od Pongračeva do Save, s istočnom granicom Selska cesta. Obuhvaćala je poduzeća na tom teritoriju i to: »Siemens« i »Rašicu«, sada tvornica »Rade Končar« i Tvornicu dječjih kolica. Jedno vrijeme, osim tih poduzeća, držala je vezu s poduzećima Zagrebačka pivovara, »Braća Ševčik« i »Čižmek«. Veza s tim poduzećima, odnosno poduzeća »Braća Ševčik« i Zagrebačka pivovara predani su kasnije VI RK, jer su se ta poduzeća nalazila na teritoriju toga komiteta, dok je poduzeće »Čižmek« predano drugoj partijskoj ćeliji V RK. Šekretar prve partijske ćelije bio je Ivan Burja Stari, uhapšen 11. kolovoza 1941. u Zagrebačkoj pivovari, a stanovao je u Daničićevoj 67. Odveden je u logor Jasenovac, gdje je ubijen. Članovi partijske ćelije bili su Ivica Vodopivec, Marica Jordan, Eugen Felše, Antun Rihter, Franc, zvani Crveni, Istranin, Vlado Cerin, Nikola Cvitaš, Ivan Antolić i Benedikt Andročec. Posljednja trojica su radila u »Siemensu«. Ispred RK za tu ćeliju bio je zadužen najprije Ivan Burja, kasnije Stjepan Bubanić i Ivica Delgalo.

Druga ćelija obuhvaćala je teritorij s granicom Selska cesta do Magazinske ceste i Nove ceste, Novom cestom do željezničke pruge, željezničkom prugom do Save. Od poduzeća obuhvaćala je »Obnovu« u Magazinskoj i »Crijevo« u Horvaćanskoj. Sekretar te ćelije bio je Ivica Delgalo, kasnije Denac Bijeli, a vrlo kratko vrijeme Patačić. Član te ćelije bio je Zvonko, po zanimanju kovinorezbar, radio je kod Čatića, zatim Mirko Ivanović i neki Stef, obadva poginuli u parti-

zanima, Stjepan Križnik, Ljubica Gumhalter-Leskovac i Danica Cazi. Osim njih, bila su još dvojica postolara.

Treća ćelija obuhvaćala je teritorij s granicom: sjever — Magazinska cesta, istok — Brozova ulica do Savske ceste, Savskom cestom do Save, uključujući i Savsku cestu, na zapad do Nove ceste. Ta ćelija obuhvaćala je poduzeća »Kemika« na Samoborskoj cesti, »Jugofarmacija« u Tukićevoj, poštanska garaža i radionica u Badalićevoj ulici, metalsko poduzeće »Čatić« u Garićgradskoj ulici, »Fenestru« u Gorjanskoj ulici 5, »Kovinokalup«, Samoborska 6, »Forma«, Gorjanska 6, »Ventilator« u Savskoj cesti, gotovo sva grafička poduzeća i kinematografe u Zagrebu, Miillerovu ciglanu u Kustošiji, Vojno odjevnu radionicu u Reljkovićevoj ulici, Domobranski tenkovski sklop u Selskoj cesti, domobransku auto-komandu u Selskoj cesti, domobransku vojnu radionicu u Topničkoj ulici, domobransku barutanu na Grmoščici, Socijalno osiguranje u Mihanovićevoj ulici i veći bro[ugostiteljskih poduzeća. Sekretar treće partijske ćelije bio je Mijo Patačić Crni. Članovi su bili Ivica Delgalo i Franjo Zidanić. U tom sastavu ćelija je djelovala na spomenutom teritoriju od početka rata, odnosno okupacije, do studenoga 1941. Ta je ćelij bila najjača na teritoriju V RK i kao takva stalno je jačala partijsku organizaciju. Formirala je grupu kandidata koji su kasnije zamijenili članove spomenute ćelije. Prvu grupu kandidata činili su metalski radnici. Grgu Starčevića za kandidata primio je Ivica Vodopivec. Nakon hapšenja Vodopivca drugovi Zidanić i Lutvo Ahmetović primili su za kandidata Milana Gottlicha Malog, metalskog radnika. Radio je kao kovinotokar zajedno s Grgom Starčevićem u poduzeću »Čatić« u Garićgradskoj ulici. Ubijen je u borbi s ustaškim agentima u kolovozu 1942. u Samoborskoj ulici, kod Samoborskog kolodvora. Među njima je i Milan Šinkić Crni, auto--mehaničar. Radio je u mehaničkoj radionici Poštanske auto-garaže u Badalićevoj ulici, a stanovao je u Badalićevoj ulici 4. U ožujku 1942. uhapsili su ga ustaški agenti. Odveden je u jasenovački logor, a po izlasku iz logora 1943, odlazi u partizane. Poginuo je 1944. u avionskoj nesreći kod Topuskoga, vraćajući se iz Barija (Italija).

U prosincu 1941. na sastanku u okolici papirnice »Celap«, ugao Savske i današnjeg Trga maršala Tita, prije Kazališni trg, uhapšeni su neki članovi V RK. Nakon toga hapšenja član MK Ivan Božičević Beli od treće partijske ćelije, koju su činili Mijo Patačić, Ivica Delgalo i Franjo Zidanić, osniva novi rajonski komitet. Za sekretara je izabran Patačić. Na mjesto treće ćelije, od čijih je članova formiran novi RK, od dotadašnjih kandidata formirana je nova ćelija i to: Grga Starčević Brko, Milan Göttlich Mali i Milan Šinkić Crni. Tu ćeliju formirali su Lutvo Ahmetović i Franjo Zidanić u stanu Milana Šinkića u Badalićevoj ulici 4, prizemno. Za sekretara ćelije izabran je Grga Starčević. Ćelija u tom sastavu nije dugo djelovala, pošto je Göttlich po potrebi premješten na dužnost tehničara pri MK, a Milan Šinkić je bio uhapšen. Ćelija je formirala novu grupu kandidata, u kojoj su bili: Ružica Los, medicinska sestra, radila je u socijalnom osiguranju u Mihanovićevoj ulici, Vera Solar Đurđica, po zanimanju činovnica, stanovala je u Sokolgradskoj ulici 80, poginula herojskom smrću na ustaškoj policiji, Josip Kovačić, trgovački pomoćnik, radio u poduzeću »Renić« u Tratinskoj cesti, sada Ulica Rade Končara, i Josip Renić, postolarski obrtnik. Imao je svoju postolarsku radionicu na Trgu Republike 7. Spomenute drugarice i drugovi kandidirani su u veljači 1942. Kasnije je treća partijska ćelija popunjena Verom Solar Đurđicom i Ružicom Los.

Četvrta ćelija je djelovala na Zagrebačkom električnom tramvaju. Osobita je pažnja posvećena konspiraciji, pošto su neprijateljski elementi vršili špijunažu i izdavali policiji drugove za koje bi nešto saznali. Tako je organizirano

ubojstvo druga Vraneševića pred njegovom kućom, ujutro kada je pošao na službu.

Početkom 1941. godine partijska organizacija ZET-a se omasovila. Primljeni su za članove: Ivan Jagić, Milan Milošević, Stjepan Kablar i Milan Končar. Sva četvorica radnici. Tada je primljeno pet kandidata i to: Ivan Privrat, Fijolić, Zupanić i drugi. Djelovalo je oko 30 odbora Narodne pomoći. Tada je sekretar te partijske organizacije bio Jakov Dugandžić. U svibnju 1941. ustaše su uhapsile 16 drugova. Medu njima su Leo Jakupec, sekretar partijskog odjeljenja, Milan Milošević, Slavko Petti, Pavao Ogorelec i drugi. Svi su bili odvedeni u logore Jasenovac i Staru Gradišku i tamo poubijani. Partijska organizacija poslije toga pristupila je konspirativnijem radu, ali aktivnost nije oslabila, već je još intenzivnija. Koncem srpnja partijska je organizacija ZET-a, zbog hapšenja i odlaska nekih drugova u partizane, znatno smanjena. Sekretar partijske organizacije tada je bio Milan Marković, a članovi Salopek, Živko Kovačević, Niki, Petti, Janko Zrinšćak i Ivan Klobučarić. Nakon hapšenja Dugandžića kao viša veza dolazi na sastanke Ivan Božičević, a poslije njega Stevo Bubanić. U 1941. partijska organizacija u ZET-u bila je podijeljena po odjeljenjima. I to:

Prvo odjeljenje: Mile Stakić, Ljudevit Karaš, Rikard Stanić.

Drugo odjeljenje: Leo Jakupec, Ivan Znidaršić i Vlado Ogorelec.

Treće odjeljenje: Milan Marković i Stevo Bevandić.

Osim ostalih zadataka, RK je od MK dobio zadatak da preko partijskih ćelija organizira NOO (Narodnooslobodilačke odbore). Preko tih odbora Partija je ostvarivala vezu sa širokim slojevima naroda i preko njih pokretala mnogobrojne antifašiste u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Ti odbori su ujedno bili izvor za stalnu obnovu partijskih kadrova, jer je putem borbenih zadataka provjeravala svakog pojedinca i one najbolje primala u svoje redove.

NOO-i su imali zadatak da: svestrano politički djeluju medu narodnim masama i domobranima; organiziraju sabotaže i diverzije u poduzećima i ustanovama; organiziraju prikupljanje narodne pomoći u svim oblicima (novac, hrana, odjeća, oružje, sanitetski materijal itd.); da se brinu za porodice poginulih i uhapšenih aktivista; pronalaze stanove za kompromitirane aktiviste NÖP-a, za održavanje sastanaka RK i MK i matičnih odbora, skloništa za tehniku, spremanje oružja i drugog materijala; da nabavljaju razni materijal (kao što su legitimacije, propusnice, kemijska tinta itd.) za izradu otvorenih dokumenata za ilegalce i kurire. Uza sve to najvažniji je zadatak bio da intenzivnim političkim radom pripremaju antifašiste za odlazak u partizane i da traže najhrabrije za udarne grupe.

Pri organiziranju NOO-a primijenjena je ovakva organizacijska forma:

a) pododbori — tri člana, jedan pročelnik pododbora;
b) matični odbor (glavni odbori — od tri do četiri člana s pročelnikom);
c) kotarski odbor — od tri do pet članova.

Pododbori su se, kao u principu, organizirali tako da su se antifašisti iz istog poduzeća, ustanove ili ulice obuhvaćali u isti pododbor ili niže pododbore (ako ih je bilo više od sedmero). No unatoč tom principu, mnogi pododbori iz različitih razloga bili su sastavljeni od antifašista iz raznih poduzeća i ulica. Jedan pododbor činila su obično tri člana do pet članova, a njime je rukovodio pročelnik, koji je održavao vezu s matičnim odborom.

Od najboljih i najaktivnijih pročelnika sastavljen je matični ili glavni odbor pri partijskoj ćeliji.

Kotarski odbor činili su pročelnici matičnih odbora. Kotarski narodni odbor na V rajonu nazvan je IV kotar. Drukčiji je naziv upotrebljen (za razliku od partijske organizacije) radi toga da se klasnom neprijatelju otežа upoznavanje i razbijanje organizacije. Matičnom odboru pružale su pomoć u radu partijske ćelije, koje su ih istovremeno odgajale i kontrolirale, a rad kotarskih odbora pomagao je, odnosno rukovodio njime RK.

Veza je održavana uglavnom ovako: svaki član matičnog odbora održavao je vezu s više pročelnika pododbora, s članovima matičnog odbora održavao je vezu pročelnik matičnog odbora, koji je imao vezu s partijskom ćelijom i kotarskim odborom. Na taj su način pododbori bili vezani linijom NOO-a i partijskom linijom.

Prva partijska ćelija imala je nekoliko matičnih odbora, koji su imali na sebe vezane pododbore. Ti odbori i pododbori djelovali su na Pongračevu, Ljubljanici i Bereku. Osim toga, ta partijska ćelija rukovodila je pododborima u tvornicama »Siemens«, »Rašica«, u Zagrebačkoj pivovari i »Ševčiku«.

Druga partijska ćelija imala je nekoliko matičnih odbora i više uličnih i tvorničkih pododbora koji su obuhvaćali, osim ulica i poduzeća »Obnova« u Magazinskoj cesti, »Crijevo« u Horvaćanskoj cesti i »Čižmek« u Obreču 15.

Treća partijska ćelija imala je tri, a kraće vrijeme (kad su bili vezani grafičari) četiri matična odbora.

Prvi matični odbor (odmah u početku, kad je dana direktiva za formiranje odbora) činili su Grga Starčević, Milan Göttlich, Milan Šinkić, Pero Josipović i Đureta. Drugovi Starčević, Šinkić, Josipović i Đureta bili su neko vrijeme u Kotarskom odboru, a nešto kasnije u Kotarski odbor ušla je drugarica Sojčica.

Taj odbor djelovao je do prosinca 1941, a kasnije su formirana četiri matična odbora.

Prvi matični odbor činili su:

Josip Kovačić Veliki, trgovački pomoćnik, radio kod Penića na Tratinskoj cesti, Pero Kutleša, pekarski radnik, stanovao je u Miramarskoj cesti 41, Josip Katarić Dunja, službenik socijalnog osiguranja u Mihanovićevoj ulici, Josip Sćetar, metalski radnik, Viktor Kučan, grafički radnik, radio je u Štampariji novina u Masarykovoj ulici.

Taj matični odbor organizirao je i rukovodio s više pododbora. Blaž Kuhar je bio pročelnik pododbora koji je djelovao u Ozaljskoj i Sokolgradskoj ulici. Članovi tog pododbora bili su: Mirko Broz, Drago Broz i još jedan njihov brat. To su bili nećaci druga Tita. S njima su radile i njihove drugarice.

Vera Solar Đurđica stanovala je u Sokolgradskoj. Bila je pročelnik jednog pododbora. Članovi su bili: Malči Batić, njen muž i još neki. Zatim su pročelnici ostalih pododbora bili: Mirko Težak, stanovao je u Klanječkoj ulici, Franjo Mihelja, stanovao je u Okićkoj ulici, po zanimanju postolarski radnik, drugarica Neška (stanovala u Jarunu) i Vlado Heljuga, krojački radnik, stanovao je u Stubičkoj ulici. Imao je tri pododbora u Vojnoodjevnom zavodu u Reljkovićevoj ulici. Jednom od tih pododbora postao je kasnije pročelnik Blaž Kuhar.

U poduzeću »Ventilator« bila su četiri pododbora. Pročelnici su bili drug zvan Plavi, Mile Vuković, metalski radnik, dok o drugim pročelnicima nemamo podataka. Pročelnici su još bili Ćiril Arko, stanovao je u Grobničkoj ulici, postolarski radnik, Ružica Los, stanovala je u Paromlinskoj br. 2, sestra pomoćnica, Zlatko Nemeček, trgovački pomoćnik, Glavina, stanovao je na Njivicama II, Trnje, krznarski radnik, Drago Nekić, stanovao je u Gundulićevoj ulici, trgovački pomoć-

nik, Viktor Franc, stanovao je u Gundulićevoj, trgovački pomoćnik, Mirko Šuker, trgovački pomoćnik, stanovao je u Gundulićevoj ulici, Korošec, pročelnik jednog pododbora na Borongaju na aerodromu. Tada je radio kao pomoćni radnik Franjo Jemejc, stanovao je u Tavelićevoj ulici, Kustošija, trgovački pomoćnik. Radio je u poduzeću Milerove ciglane, gdje je bio pročelnik pododbora.

Osim toga, bila su još četiri pododbora, kojima su bili pročelnici Švelić, radnik, Nikola Sršen, kovinotokar, Pero, Albin i Slavko Vuković.

Domobranski tenkovski sklop imao je tri pododbora. Vezu s nama održavao je neko vrijeme domobran Lala, koji je 1943. otišao u partizane. U Auto-komandi na Selskoj cesti postojao je također pododbor. U Barutani na Grmoščici imali smo tri pododbora. Vezu je održavao Martin Kordej. U socijalnom osiguranju u Mihanovićevoj ulici bilo je pet pododbora. Pročelnici tih pododbora bili su: Mile Mesić, Mato Galić, Milan Jambrek i Kristić. U Hrvatskom tiskarskom zavodu, Frankopanska 12, djelovalo je više pododbora. Jedan od pročelnika bio je Stanko Šebešić, grafičar — slagar, stanovao je u Trakošćanskoj 25. Pročelnici su bili Jozo Katarić, Ivica Pofuk, Vujak, Mato Marukić, Mirko Leško, Drago Jakopović i Zvonko Bihler.

U Gradskom podrumu bila su dva pododbora. Pročelnici su bili neki kuhar zvan Bradica i Fritz Doler. Neko vrijeme bio je pročelnik i kuhar Vlado Keko. U hotelu »Esplanada« pročelnik je bio Tomo Jambrek, a u hotelu »Dubrovnik« Martin Serdarev.

Pročelnici pododbora bili su još Mirko Leško, stanovao je u Hatzovoj 21, Drago Jakopović, stanovao je u Trnjanskoj cesti, trgovački pomoćnik i Zvonko Bihler, Braco, metalski radnik.

Osim gore spomenutih pododbora, preko Ivice Kuhara, brata Blaža Kuhara, uspostavili smo vezu s Malom Erpenjom, kotar Pregrada. On je bio među prvim partizanima kotara Pregrade. Formiran je NOO, te im je slan propagandni materijal.

Preko brata Mirka Težaka, krojača, koji je radio u Vojnoodjevnom zavodu u Reljkovićevoj ulici formirali smo pododbore u Rakovu Potoku, slali im propagandni materijal i dobivali narodnu pomoć. Preko tog pododbora kasnije je uspostavljena veza za slanje u partizane.

Drugi matični odbor činili su:

Pero Josipović, Branko Jagarić, Marija Žubrinić, Stjepan Kletuš i Janež.

Taj matični odbor organizirao je i rukovodio s više pododbora. Pročelnici su bili Stjepan Kletuš, Branko Jagarić, August Hrvatin, Grga Starčević, Hinko Krkač, Joža Matošić, Mustafa, Mario Sinčić (»Jugofarmacija«), Duka Pravdić, Franjo Šumak, Marko Anić, Stjepan Bistrović i Slavko Punčec.

U tvornici Bizjak postojao je jedan pododbor, a u poduzeću »Rožankovsky« dva. Pročelnici nisu poznati.

Pododbori su izvršavali najrazličitije zadatke. Na primjer, Franjo Šumak, stolarski obrtnik i pročelnik pododbora u Kranjčevićevoj ulici, pošto je bio u domobranstvu i radio kao pisar u MINORS-u, davao je dragocjene podatke. Od njega smo dobivali razne vojne planove, koji su sadržali operacije protiv partizanskih jedinica. Tako je donio plan priprema operacija ustaških, domobranskih i njemačkih snaga za opkoljavanje Kozare. Čitav taj plan ofenzive predan je Lutvi Ahmetoviću.

Treći matični odbor činili su:

Šandor Richter, kino-operater, Feliks Lukman, biljeter u kinu »Trešnjevka« i Mišković, biljeter kina »Trešnjevka« i kina »Balkan«.

Taj matični odbor organizirao je i rukovodio pododborima u kinima grada Zagreba. Pročelnici tih pododbora bili su:

Stevo Krčmar, biljeter kina »Balkan«, Ivan Prešnjak, biljeter kina »Central«, Franjo Galić, biljeter kina »Edison«, Mijo Teležak, biljeter kina »Jadran«, Mirko Mežnarić, biljeter kina »Luxor«, Slavko Šimunić, biljeter kina »Astoria« i Drago Milošić, kino-operater u kinu »Trešnjevka«.

Navedeni drugovi preko pododbora vršili su masovnu propagandu širenjem propagandnog materijala medu posjetiocima kina za vrijeme prikazivanja filmova (stavljanje letaka i ostalog propagandnog materijala po stolicama), skrivali ilegalce, propagandni materijal, oružje i drugo.

Četvrti matični odbor činili su:

Viktor Kučan, na stanu u Klaićevoj ulici, po zanimanju ručni slagar u Hrvatskoj državnoj tiskari, Mirko Srića, ručni slagar u Hrvatskoj državnoj tiskari, Vjekoslav Franulić, ručni slagar i Andrija Mišak, ručni slagar.

Taj matični odbor držao je na svojoj vezi grafičke radnike i namještenike. Kasnije, početkom 1942, čitav je matični odbor, sa svim pododborima, predan na vezu grafičkoj organizaciji.

Pročelnici pododbora bili su: Vjekoslav Franolić, ručni slagar, Gustav Žingerlin, strojoslagar, Miroslav Vilner, tipograf, Stjepan Zabavnik, ručni slagar, Ivan Supina, cinkograf, Vera Živković, ulagačica, Ankica Subašić, knjigoveška radnica, Ana Fresi, ulagačica, Stjepan Rihtarić, ručni slagar, Đuro Jančec, pomoćni radnik, Branko Nemet, omladinac iz Hrvatske seljačke tiskare i Tošo Horvat, vozač, auto-mehaničar.

Ti NOO-i imali su zadatak, uz ostalo, da nabavljaju razne legitimacije i propusnice, kojima su bili snabdjeveni naši drugovi, kako kuriri, tako i ilegalci. Tako se događalo da smo mi preko tih veza dobili prije legitimacije i propusnice, nego su ih dobivali sami naručioci raznih ustaških nadleštava.

Organizacija Antifašističkog fronta žena na teritoriju V rajona osnovana je također 1941. godine. Formiranjem te organizacije, neke su drugarice bile povučene iz rada NOO-a i prebačene na rad sa AFŽ-om. Tako su bili organizirani odbori AFŽ-a. Tih odbora moglo je biti od 15 do 25. U rukovodstvu odbora AFZ-a bile su Ružica Lue, Vera Solar, dvije studentice, drugarica Dasović iz Socijalnog osiguranja i Marica Jordan. Rukovodioci pododbora AFZ-a bile su Vika Režek, prije stanovala na Trešnjevci, jedna drugarica iz Socijalnog osiguranja, Seka Kos, stanovala je u Varaždinskoj 15, Tilčka Kladnički, stanovala je u Cerničkoj 6, jedna drugarica stenodaktilografkinja s radio-stanice, koja je bila zadužena za prepisivanje radio-vijesti, Marija Mezak, Milka Lemić, Ankica Živković i druge.

AFŽ je imao zadatak da skuplja Narodnu pomoć, sanitetski materijal i ostalo. Žene su zimi 1941/42. plele zimsku odjeću za partizane. Antifašistkinje su raspredale stare krpe, prele, pa zatim plele majice, rukavice, kape, čarape i drugo. Osim toga, organizirale su slanje paketa drugovima u zatvore i logore. Isto tako, prenosile su oružje i municiju. Tako je, na primjer, drugarica Josipović u dječjim kolicima prevozila bombe i pištolje. Osim tih zadataka, širile su usmenu i pismenu propagandu i aktivirale nove antifašistkinje.

Odmah poslije okupacije, kao i još prije, dobili smo letke koje je trebalo razbacivati po terenu. Dana je direktiva da se leci stavljaju u kućne veže, poštanske sandučiće, ubacuju kroz prozore u stanove i lijepe na ograde. Bilo je organizirano razbacivanje letaka po ulicama. Poslije napada Nijemaca na SSSR, dobili smo proglas CK KPJ, koji smo također, na isti način, rasturali po već unaprijed određenom teritoriju. Poslije te akcije propaganda, kako živa, tako i pisana, mnogo se pojačala, tako da smo imali češće akcije rasturivanja propagandnog materijala. Svaka akcija partizanskih grupa i diverzantskih, kao i udarnih grupa u gradu, bila je brzo protumačena antifašistima. Između 20. i 25. prosinca 1941. došao je Grgi Starčeviću na vezu Lutvo Ahmetović i prenio uputstvo da čitavu organizaciju treba pripremiti za rasturivanje propagandnog materijala. Materijal smo trebali primiti na sam Badnjak, tako da božićne praznike iskoristimo za rasturanje materijala. Međutim, toga dana je na vezi u Vodovodnoj ulici Lutvo Ahmetović saopćio da će štampa stići kasnije, pošto je Hupert, zvan Direktor, provalio tehniku.

Potkraj 1941. dana su uputstva da rajonski komiteti sami organiziraju štampanje propagandnog materijala. Na osnovi te direktive RK je tražio druga ili drugaricu koji vladaju stenografijom i daktilografijom radi hvatanja radio-vijesti Slobodne Jugoslavije i savezničkih radio-stanica. Partijska organizacija je pronašla drugaricu, zvanu Istrijanka, koja je radila na Radio-stanici Zagreb, a bila je vezana u organizaciji AFŽ, te ju je zadužila za taj rad. Kao stenodaktilografkinja hvatala je i prepisivala vijesti, koje su se matricama umnožavale u pekarnici nekog druga Mirka, zvanog Srbin. Bio je pekarski obrtnik, a pekarnicu je imao negdje u blizini Harambašićeve ulice.

Akcije su bile dobro organizirane. Kad su formirane udarne grupe, imale su, uz ostalo, zadatak da prate i štite drugove i drugarice koji razbacuju ilegalni materijal. Organizacija je bila tako provedena da je sekretar RK već 10 minuta poslije akcije znao da li je tko od sudionika akcije pao. To je bilo izvedeno tako da je svaki sudionik poslije akcije prošao mimo određenog mjesta, na kojem je stajao rukovodilac grupe, a rukovodioci grupe prolazili su pokraj članova RK, a oni pokraj sekretara. Bilo je dogovoreno da se u slučaju hapšenja rukovodiocu kratko kaže: »Nije došla veza ta i ta«, a ako je bilo sve u redu, samo se šutke prolazilo pokraj veze. Odmah poslije akcije svi su se drugovi morali sklanjati s ulica, jer bi mogla uslijediti racija. Početkom 1942. dana je direktiva da se propagandni materijal stavlja u džepove policajaca i ustaša, i to na mjestima gdje je bila gužva (u tramvaju, kod ulaza i izlaza iz kina, u restauranima itd.) s ciljem da se tako naši drugovi, koji bi eventualno bili uhapšeni, mogu izgovarati da ne znaju odakle im materijal u džepu. Taj se zadatak uspješno i proveo. Po direktivi Franje Zidanić, jedna čistačica škole u Novoj cesti stavila je letke u kofere domobrana — pitomaca koji su bili određeni za vojnu izobrazbu u Petrovaradinu. Nakon izlaska iz Zagreba primijetili su materijal u koferima i zbog toga su vraćeni u Zagreb i stavljeni pod istragu.

Tehničar RK bio je Novak zvani Tatek, a kasnije Ivo Lucović Zeko, biljeter kina »Olimp«. Tehničari u ćelijama su se češće mijenjali. Čitava tehnika i njene veze organizirane su strogo konspirativno. U vezi s tim, kao općenito zbog budnosti, proučavala se brošura o konspiraciji. U njoj se učilo kako treba prilaziti ljudima, zašto je nužno konspirativno raditi, a osobito kako se treba držati pred klasnim neprijateljem. Tu brošuru obavezno su proučavali članovi i kandidati KP, a oni su o tome upoznavali izvanpartijce.

Propagandni materijal spremao se u raznim skladištima koja su bila u privatnim stanovima, obrtnim radnjama i kinematografima. Poznatija mjesta za spremanje materijala bila su u Badalićevoj ulici 4 kod Milana Šinkića, u Sokolgradskoj 80 kod Vere Solar, u Gorjanskoj 16 na tavanu poduzeća »Forma«, na Jelačićevu trgu 5 u postolarskoj radionici Josipa Renića, u Tratinskoj 56 u podrumu Pere Josipovića, u Tavelićevoj 32 kod Franje Jemejca, na Pantovčaku 65 kod Josipa Kovačića, u Stubičkoj ul. 50 kod Blaža Kuhara, u Đorđićevoj 10 kod Toše Horvata, u Ilici 54, u postolarskoj radionici Ivana Borovca, u stolarskoj radionici Franje Šumaka, u Brozovoj ul. u auto-garaži, Borošina 1, kod druga Plavoga. Drug Franjo Zidanić organizirao je spremanje ilegalne štampe i ostalog materijala u kinematografskim poduzećima. Tako se, na primjer, materijal spremao na ljetnoj terasi kina »Astoria«, sada kino »Lika«, u kinu »Jadran« ispod poda u kabini, u kinu »Trešnjevka« iza projekcione plahte i drugim kinematografima. Veće količine materijala spremane su kod pekarskog obrtnika Mirka, zvanog Srbin, kod Harambašićeve ulice.*

Ovaj tekst sadrži mnogo podataka i dosta vjerno prikazuje rad u V rajonu. Autori se nisu potpisali. Zbog toga uredništvo nije moglo neka pitanja i podatke učiniti jasnijima. Tekst se nalazi u Fondu memoarske građe IHRPH pod naslovom: *Rad i razvitak komiteta V rajona, partijskih ćelija, NOO-a, AFŽ-a, štampe i udarnih grupa.*

Živko Kovačević

KOMUNISTI U ZAGREBAČKOM ELEKTRIČNOM TRAMVAJU

Rad partijske ćelije – Kandidati i simpatizeri — Prva hapšenja i nove akcije — Djelovali smo na svim područjima — Više od 50 žrtava

Primljen sam u partijsku jedinicu ZET-a 1940. godine. U to vrijeme radilo se na skupljanju Narodne pomoći, zatim političkome izdizanju članova koji su ujedno bili zaduženi za izvjestan broj izvanpartijaca, s kojima su se održavali redoviti sastanci. Partijska organizacija pripremala je i demonstracije, manifestacije i obustave rada (obustavljanje tramvajskog prometa 1. svibnja 1940). Vodili smo borbu sa HRS-om i prilikom izbora radničkih povjerenika 1940. godine URSS je dobio sedam do devet povjerenika kod ZET-a. Godine 1941, pri ponovnom izboru radničkih povjerenika, bili su izvješeni kandidati URSS-a u propisnom zakonskom roku u tramvajskoj remizi. To su uglavnom bili članovi Partije: Milan Marković, Leo Jakopec, Mijat Salopek, Slavko Petti i drugi. Listu povjerenika potpisalo je 50 radnika, jer drukčije nije mogla biti izvješena. HRS-ovci su nam listu pocijepali kada su trebali biti izbori. Do izbora nije došlo, jer su u međuvremenu zabranjeni kako izbori, tako i URSS-ovi sindikati.

Pred sam rat naša je jedinica dobila naređenje da se svaki član Partije odazove vojnom pozivu i oružjem brani domovinu.

Nakon kapitulacije stare jugoslavenske vojske, dobili smo upute da prikupljamo oružje i municiju za pripremanje ustanka. U prvim danima okupacije prikupljali smo oružje Mile Štakić i ja, i skupili smo pet starih pištolja i jednu pušku, koju je Franjo Božić uzeo s kola punih pušaka, što su ih ustaše vozili kao trofej po Ozaljskoj ulici. U to vrijeme vršila se propaganda protiv Hitlera i njegovih pomagača. Održavali su se kako partijski sastanci, tako i sastanci s izvanpartijcima, preko kojih se skupljala Narodna pomoć, oružje, municija, tekstil i sanitet.

Na partijskim sastancima analizirali smo progone Srba i Židova. Ocijenili smo da će nakon toga neizbježno uslijediti progoni komunista. To više što je u lipnju Hitler napao SSSR. Vjerujući u pobjedu SSSR-a i naprednih snaga u svijetu, radili smo s još više elana, računajući da će za kratko vrijeme Hitler doživiti slom na Istočnom bojištu. Partijska jedinica se tada (do 16. kolovoza 1941)

sastojala od ovih drugova: Leo Jakopec, sekretar, Milan Marković, Mile Stakić, Slavko Petti, Ivan Klobučarić, Mijat Salopek, Ljudevit Karaš, Vlado Ogorelac, Slavko Niki, Pavao Vrnišćak, Stevo Bevandić i ja.

Petnaestog kolovoza 1941. uslijedile su prve represalije. Otkaz smo dobili Veseljko Vušković, kandidat, i ja. Istoga dana sam to javio sekretaru Leu Jakopecu koji mi je odgovorio: »Sve će biti dobro ako ne počnu hapsiti«, smatrajući da ja nisam toliko kompromitiran kao on i ostali članovi. Kada je Milan Marković saznao da sam dobio otkaz, odmah je otišao u remizu i momentalno podnio otkaz. Idućeg dana pozvani su u remizu Mijat Salopek, Pavao Zrinšćak, Leo Jakopec, Slavko Petti i Ljudevit Karaš i tamo uhapšeni.

Tada smo imali direktivu da se ne damo uhapsiti, već, ako je moguće, obračunamo s policijom i povučemo se u ilegalnost. Milana Markovića tražili su na sve strane. Njega sam najprije sklonio kod drugarice Filjak, gdje je ostao nekoliko dana. Tu ga je netko primijetio i prijavio policiji, ali je i on osjetio neko izviđanje i javio mi da odmah dođem do njega. Otišao sam po njega i prebacio ga kod Julke Jurkov, zatim kod Ruže Crnković i napokon kod sebe, odakle je otišao u partizane 11. studenoga 1941. preko Ivana Božičevića Beloga.

S članovima Partije istoga dana uhapšeni su Anton Kožar, Matija Jurkov, Konrad Fink, Filjak i Pečnik. Jedno vrijeme bili su u policiji, zatim poslani u Jasenovac...

... U vezi otpuštanja i hapšenja drugova održan je kod mene sastanak, Ljubljanica bb, kojemu su prisustvovali Jakša Dugandžić, Milan Marković, Vlado Ogorelac, Slavko Niki, Ivan Klobučarić i ja.

Donesen je zaključak da se ubije tramvajski vozar Stilinović, koji se javno hvalio da je dao prijedloge za hapšenje i otpuštanje drugova. Zadatak su trebali izvršiti Milan Marković i Vlado Ogorelac, dok smo Dugandžić i ja osiguravali teren i davali obavještenje o Stilinovićevu izlasku. Budući da smo zaključili da se prilikom atentata ne upotrebljava vatreno oružje, osim u krajnjem slučaju, to sam Markoviću dao jedan čekić kojim ga je udario po glavi. Stilinović nije umro nego je od udarca ostao ranjen.

U rujnu 1941. dobili smo direktivu da spalimo svu partijsku arhivu, ako je imamo, zatim partijski materijal i literaturu. Knjige i brošure spalili smo Slavko Niki i ja. Također smo dobili upute da se zaposlimo u državnoj službi NDH ili u vojsci. Tako je u zrakoplovstvo otišao Stevo Bevandić.

Iduća veća akcija bilo je miniranje Pošte. Toga dana naša partijska jedinica dobila je zadatak da osigura ulice Sokolsku, Pjerotijevu i Jukićevu, i to Vlado Ogorelac, Slavko Niki, Ivan Klobučarić, Milan Marković i ja. Pet minuta prije eksplozije došao je k nama Jakša Dugandžić i saopćio da će za 5 minuta biti minirana telefonska centrala i ako detonacija bude toliko jaka da napravi uzbunu u gradu, Nijemci će izići iz kasarna (gimnazije) a mi treba da otvorimo vatru na njih. Pošto ni sami nismo čuli detonaciju, nakon jednoga sata došao je ponovo Jakša i saopćio da je akcija uspjela i da se povlačimo.

Janko Krajić, bivši član partijske organizacije ZET-a, dobio je zadatak da počne akcijama u Zumberku. Kao komesar odreda izvršio je dvije manje akcije, ali je uskoro, zbog neiskustva u ratovanju, bio uhvaćen s ostalim drugovima i doveden u Zagreb pred ustaški prijeki sud. Naša organizacija dobila je zadatak da pronađe advokata koji će Janka braniti, jer ga treba po svaku cijenu spasiti; novac nije bio u pitanju. Zadatak je povjeren meni. Istoga dana došao sam do dra Antona Ruvena u Bulićevoj ulici 3 i nagovorio ga da preuzme obranu. Drugi dan dr Ruven posjetio je Janka Krajića u zatvoru i izvijestio me da to nije, kako sam mu ja rekao, moj prijatelj već partizanski komesar koji je uhvaćen sa zakle-

tvom u džepu. Ipak je preuzeo obranu i naplatio je samo redovne troškove, a novac za obranu nije uzeo.

Nakon hapšenja sredinom kolovoza partijska jedinica imala je ovakav sastav i zaduženja: ja sam bio sekretar, Ivan Klobučarić zadužen za Narodnu pomoć, Slavko Niki za partijsku tehniku i Vlado Ogorelac, za borbenu grupu.

U gradu smo organizirali punktove. Na Savskoj cesti u Veterinarskom fakultetuimali smo skladište sanitetskog materijala kod Alojza Hozjaka. U Ilici 60, kod Petra Veraga, krojača, prihvatnu stanicu za ilegalni materijal i prenoćište. U Tratinskoj cesti 13 kod Jurja Vučetića bila je također prihvatna stanica za materijal i prekucavanje izvještaja. U Ilici 73, uz samu policiju, prenoćište.

Zatim smo se koristili stanovima naših drugova i kandidata Pave Kuzmanića, Mate Barasa, Stanka Podreka, Ruže Crnković, Marije Skrbec, stanovima uhapšenih drugova, gostionicama, parkovima i šumama.

U rujnu 1941. policija ulazi u trag Jakši Dugandžiću. U svojoj kući savjetovao sam mu da meni preda svoju dužnost i odmah napusti Zagreb. On mi je odgovorio: »Još koji dan i odlazim.«

Slijedeći dan je Jakša uhapšen u Varšavskoj ulici. Policiji ga je prokazao ustaša Jelača. Uhvatili su ga u jednoj voćarnici, gdje je uspio na brzinu skloniti letke koje je imao kod sebe.

Tom prilikom nije pucao na policiju, jer nije imao oružja.

Preko Stjepana Bubanića, koji je u to doba dodijeljen partijskoj jedinici ZET-a, dana nam je veza na Ivana Božičevića Beloga.

Prvi studenoga zaposlio sam se kod Civilne zaštite na Ksaverskoj cesti 34 kao auto-mehaničar i po uputama Belog trebao sam organizirati odbore Narodne pomoći u toj ustanovi. Dužnost sekretara postepeno je preuzimao Ivan Klobučarić, budući da je moj zadatak bio dosta delikatan i opasan.

Preko podoficira Mirka Tkalčeca, stan Krapinska 6, koji je radio u Civilnoj zaštiti, uspio sam okupiti nekoliko oficira i podoficira u samoj Civilnoj zaštiti, a preko Veseljka Vuškarića u domobranskoj glazbi, u ustaškoj smo glazbi imali Milana Babića, koji je nabavljao oružje. _ Isto tako, u ustaškoj vojnici na kolodvoru imali smo natporučnika Rakušu, koji nam je nabavljao oružje i municiju.

U Civilnoj zaštiti formiran je odbor Narodne pomoći. U njemu su bili Mirko Tkalčec, Vilim Ivić, Ivan Babović i poručnik Antun Đurenović. U razgovoru s Đurenovićem doznao sam i za ostale naše simpatizere od kojih je po činu najviši bio satnik Milogoj Jelčić.

Pozvao sam ga u radionicu na razgovor i on mi je otvoreno kazao da je voljan surađivati sa svakim koji se bori protiv Nijemaca i ustaša, dok će se pitanje vlasti rješavati nakon rata. Obećao mi je davati podatke o neprijatelju. Za kratko vrijeme on je uspostavio vezu sa satnikom Jelačom iz domobranskog generalštaba, koji mu je odavao sve vojne tajne. Ta je veza uspostavljena u prvoj polovici 1942. godine.

Na aerodromu u Borongaju skupljao je Narodnu pomoć Franjo Božić.

U Kotarskoj oblasti u Vodnikovoj ulici Narodnu je pomoć od 12 drugova skupljao Juraj Vučetić. Ujedno je skupljao i raznovrsni materijal.

Početkom siječnja 1942. uhapšen je Vlado Ogorelac. Gotovo čitav siječanj nismo imali vezu s Belim, jer je smatrao da je partijska jedinica provaljena. Za to vrijeme samostalno hvatamo vezu s Kordunom preko Ruže Crnković, koja je iz onoga kraja. Uputili smo Vidovića, u to je vrijeme bio pušten iz zatvora, da ispita teren. Veza je bila dobra.

Jednog dana pojavi se Beli i podnesem mu referat o izvršenome radu. Još kratko vrijeme zadržao se u Zagrebu i nakon sastanka, koji je održan kod mene (prisutni su bili Beli, Tehek i Grga Jankez), otišao je Beli u partizane, u veljači 1942.

Za višu vezu poslije Belog došao je Crni, Lutvo Ahmetović. Njega povezujem sa satnikom Jelčićem i Antunom Đurenovićem. Daljnjim razvojem ilegalnog rada povezuje se s tom grupom Ivan Krajačić Zvonko, koji radi na vojnim pitanjima. Prilikom sastanaka između domobranskih oficira i Lutve i Zvonka, Stevo Bubanić Letrika i ja osiguravamo te sastanke.

Razvojem^ NOP-a u našoj zemlji uspijevamo u prvoj polovici 1942. formirati NOO i AFŽ na okupiranom teritoriju. Kod ZET-a su formirana, koliko se sjećam, tri NOO gdje su se, na redovitim sastancima, čitala uputstva dobivena od partijske organizacije.

Istovremeno formiran je i odbor AFŽ-a pod rukovodstvom Ruže Cmković. Na osnivanju NOO radio je uglavnom Stjepan Bubanić.

Jedan od takvih odbora formirao sam ja u domobranskoj muzici, kojim je rukovodio Veseljko Vuškarić. Taj odbor, osim propagande koju je vodio, nabavio je nekoliko pištolja i nešto municije. Dva pištolja marke VTZ predana su Lutvi Ahmetoviću.

Od šefa policije I kvarta dra Zorka Jurića dobiven je jedan pištolj i nekoliko metaka, a pomagao je NOP i novčano.

Od Ivana Care, bivšeg tramvajca, dobivali smo bombe i puščanu municiju što su njemu donosili domobranski vojnici.

Vlado Štuorić, koji je kratko vrijeme bio u domobrancima kao kurir, donosio je iz Karlovca municiju. Stipe Paškvan, poručnik iz Civilne zaštite, nabavio je jedan pištolj, razni sanitetski materijal i kancelarijski pribor.

Martin Kovačić, pediker u Maićevu prolazu, bio je jedan od povjerljivih drugova. On je, osim novčane pomoći, na raspolaganje stavio svoj dućan za skrivanje oružja i drugog materijala.

U Draškovićevoj ulici u vinarskom podrumu Stipe Bojana i Ambroza Avelina nalazilo se skladište za sklanjanje oružja, upotrebu telefona i skupljanje Narodne pomoći.

Dr Ivan Novak, Ivkančeva 2, sa svojom porodicom skupljao je Narodnu pomoć.

Drago Kosovec, Vodnikova 15, skupljao je novac i ostali materijal za NOP.

Ante Dugandžić, podoficir kod Civilne zaštite, aktivno je radio za NOP.

Svi prilozi i materijali prolazili su preko organizacije ZET-a.

Od Vilima Ivića iz Civilne zaštite dobivali smo otvorene zapovijesti koje su nam služile za slanje drugova u partizane. S tim otvorenim zapovijestima otišao je 1942. u partizane Jure Košutić, s još dva druga, i to preko veze koju smo sami uspostavili preko Capraga.

U lipnju 1942. policija doznaje za mene i počinje se interesirati za moj stan. Tada napuštam posao i prijavljujem se na Okružnu blagajnu, gdje je neka drugarica Ružica, bolničarka, isposlovala preko doktora bolovanje za mene.

Policija, međutim, i dalje traga za mnom. Šalju mi vojni poziv da dođem u policiju. Zatim šalju na moju adresu u Ksaversku cestu, jedanput pismo, drugi put paket, s tim da ga lično podignem.

O svemu me obavještava Vilim Ivić pod lozinkom: tražio te kum. Žandarmerija dolazi u stan. UNS me automobilom traži po ulici. Videći situaciju, o tome obavještavam Lutvu i on mi odobrava da odem u partizane u rujnu 1942...

... Partijska jedinica ZET-a u toku svoje borbe s neprijateljima radničke klase bila je svijetao primjer kako se treba boriti s klasnim neprijateljima. Nije imala ni jednog izdajnika u svojim redovima. Vodila je beskompromisnu borbu kako u miru, tako i u vrijeme rata. Većina njenih članova poginula je u toku NOB-a po logorima i bojnim poljima.

Tramvajski kolektiv dao je više od 50 žrtava. Partijska organizacija imala je visoki autoritet među radnicima i velike simpatije. Od najpopularnijih bio je Jakša Dugandžić.

U najtežim danima svoje historije radila je na okupljanju mase, izdizanju partijskog kadra i provođenju postavljenih zadataka.*

[1]Odlomci iz sjećanja, IHRPH, MG-41/XIII, 20.

Marko Belinić

INDUSTRIJSKI RAJON

... Sekretar II rajona postao sam početkom siječnja 1941. godine. Tada je u tom rajonu bilo 97 članova Partije. On je obuhvaćao glavni dio zagrebačke industrije: počinjao je od Heinzelove ulice na istoku, a zatim prema zapadu Vrbanićevom i Ivkančevom ulicom, Krešimirovim trgom, podvožnjakom, Radničkom i Koturaškom prema Savskoj cesti, a zatim lijevom stranom Savske ceste do rijeke Save. Desna strana Savske ceste pripadala je trešnjevačkom rajonu. Partijsku organizaciju imali smo u tvornicama papira, kože, CD »Gaonu«, »Ivančici«, Uljari i »Ventilatoru«. U Tvornici čepova bio je samo jedan član Partije, a u tvornici »Ivan Paspa« dva.

Ulične partijske organizacije bile su na Sigečici, Martinovki, Njivicama i Trnjanskoj cesti. Vjerojatno je bilo 11 partijskih organizacija.

Na Njivicama je sekretar bio Stjepan Malek. Prilikom njegova hapšenja, 1. listopada 1941, radnici su upravo izlazili iz Željezničke radionice, a on je vikao »Živio Staljin«, »Živjela Komunistička partija Jugoslavije«, »Živio SSSR« i time dizao moral ljudi. Ulicom su ga silno tukli i zlostavljali; bio je sav krvav. Na policiju je došao sav prebijen, ali nikog nije prokazao. Ja sam baš taj dan trebao imati s njim sastanak. Kasnije ga je Prijeki sud osudio na smrt. Strijeljan je, vjerojatno, u veljači 1942. Sjećam se da je i Stjepan Škmjug, skojevski rukovodilac i član RK, bio uhvaćen za vrijeme dijeljenja letaka i ubijen neposredno po okupaciji naše zemlje.

Skojevskih je organizacija bilo mnogo više od partijskih, ali se njihova broja ne sjećam.

Iako je rad partijske organizacije bio ilegalan, mi smo svakodnevno održavali vezu sa svim članovima Partije. Svaki partijac dobivao je dnevne akcione zadatke. Sastanci komiteta i osnovnih organizacija morali su se održavati obavezno svakih osam dana, a po potrebi i češće.

Stanove za održavanje sastanka redovito je pronalazio svaki član RK, a za osnovnu partijsku organizaciju pojedini drugovi, o čemu su obavještavali sekretara, a on ostale članove.

Na rajonu su se tada održavali kratki partijski kursovi na kojima se proučavala marksistička literatura »Strategija i taktika revolucionarne borbe«, »Revolucionarna vlada i revolucionarna armija«, »Što da se radi«, »Dvije taktike socijaldemokracije«, »Dvanaest uslova za boljševizaciju«, »O konspiraciji«, »Historija SKP (b)«, »Proleter«, »Srp i čekić«, itd.

Potkraj veljače 1941. održali smo sjednicu našeg komiteta kojoj je prisustvovao drug Edvard Kardelj. Sjednica je održana u Krapinskoj ulici br. 15 na Trešnjevci. Na njoj smo podnijeli izvještaj o akcijama izvedenim u rajonu. Njih je drug Kardelj ocijenio kao pravilne i razradio nam perspektivu za pripremanje novih. U to vrijeme u Zagrebu je boravio Milovan Đilas, s kojim sam se sastao u Račkoga ulici pred zgradom bivše burze 9. veljače 1941. i primio direktive za rad Sindikalne komisije CK KPJ.

Naša se partijska organizacija u svom radu oslanjala, osim na SKOJ, i na različite prosvjetne i komunalne organizacije. Imali smo pododbore Hrvatskog društva »Međimurec« u Kanal-Sigečici, Trnju i u Zagorskoj ulici. U Trnju i Kanal-Sigečici imali smo i široku mrežu organizacija Narodne pomoći, koja je na području našeg rajona imala više od 1000 članova. Naše su organizacije u tom razdoblju razvile široku aktivnost za proslavu Dana žena, 8. marta. Korištene su sve društvene organizacije, pa i HRS, kako bi se organizirala predavanja u prosvjetnim ustanovama i »leteći« mitinzi pred poduzećima. Mitinge smo držali prilikom smjene radnika u dva sata poslije podne pred svim poduzećima u našem rajonu.

Znali smo da je situacija vrlo ozbiljna za našu zemlju i da predstoji opasnost napada na nju. Zbog toga smo morali pripremiti redove Partije za borbu protiv njemačko-fašističkih zavojevača, a u odgovarajuće vrijeme početi i diverzije. U to je vrijeme dana direktiva da se svakom članu Partije postavi pitanje da li se osjeća sigurnim da će moći izdržati sve napore i torturu. Ako se netko koleba, bolje je da to iskreno kaže i da napusti Partiju, nego da kasnije, ako padne u ruke neprijatelja, eventualno zbog slabog držanja izda i Partiju i svoj narod. Poslije toga neki su se drugovi pokolebali u svoje revolucionarne kvalitete i istupili su iz Partije.

Početkom travnja 1941. održan je sastanak s članovima CK KPH, u Bogišićevoj ulici br. 20, kod Havidića, kojemu su prisustvovali Josip Kraš, Pajo Gregorić, Karlo Mrazović-Gašpar, Dragutin Saili i još neki drugi, gdje sam se i ja nalazio (slučajno). Tom prilikom je izviješteno da s komandom armije u Zagrebu nisu uspjeli pregovori da se radnicima dade oružje za borbu protiv njemačkih agresora i kvislinga.

Kada su Nijemci ulazili u Zagreb, ja sam bio pred tvornicom CD »Gaon«, gdje sam našao uplakane radnice. Neke od njih su mi govorile: »Marko, nemojte nas napustiti.« Odgovorio sam im da će komunisti pobijediti.

Isti dan održao sam s aktivistkinjama iz te tvornice širi sastanak u Bogišićevoj ul. 20.

Aktivnost naše organizacije nije prestala nakon okupacije, nego se, naprotiv, pojačala. Izveli smo nekoliko diverzantskih akcija: kidanje telefonskih žica i piljenje stupova.

Za izbor rukovodstva održani su sastanci partijskih ćelija na kojima su izabrani sekretar i delegat za partijsku rajonsku konferenciju.

U prvoj polovici svibnja 1941. održana je u šumi iznad Samobora rajonska partijska konferencija na kojoj je izabran novi RK, a ja sam određen za sekretara. U ime CK konferenciji je prisustvovao Rade Končar. Tada je donesena rezolucija u kojoj su konstatirani međunarodna politička situacija i položaj Jugoslavije nakon okupacije i pozvani radnička klasa i čitav narod da s oružjem u ruci ustanu u borbu protiv njemačkih fašističkih okupatora i njihovih ustaških slugu. Bili su pozvani i pristaše HSS i Zaštite da okrenu svoje oružje protiv njemačkih fašista i ustaša. HSS-ovcima i ostalim pripadnicima građanskih stranaka otvoren je put da pristupe NOP-u pod rukovodstvom KPJ, a protiv okupatora i kvislinga.

U drugoj polovici svibnja na sjednicu našeg RK došao je drug Marko Orešković. Podnijeli smo izvještaj o radu. On je tada naglasio: »Treba da budete aktivniji, mi ćemo uništiti neprijatelja.«

Zagrebački MK KPH rukovodio je i zagrebačkom okolicom. Kao član MK bio sam zadužen za zagrebački okrug. Stvarali smo partijske i skojevske organizacije i diverzantske grupe u selima oko Zagreba. Sjećam se da smo formirali partijske organizacije u Zelini, Sesvetama, Kupljenovu, Jakovljevu, Donjoj Stubici, Brdovcu, Horvatima, Okiću, Velikoj Gorici, Zaprešiću, Podsusedu, Stenjevcu i Vrapču.

Početkom srpnja 1941. godine dobio sam i ja zadatak da pripremam akciju za oslobođenje zatvorenih drugova u Kerestincu. Pripreme je osujetio Antun Rob. Partijskom istragom ustanovljeno je da on nije radio u suglasnosti sa CK KPH, već po direktivi Kominterne koju je primio od Valdesa.

Na zagrebačkim ulicama počele su pod vodstvom Partije akcije protiv njemačkih fašista i njihovih ustaških podrepaša. Iz Botaničkog vrta u Zagrebu na ustašku studentsku satniju bačene su bombe. U toj akciji sudjelovao je Slavko Komar i drugi. Šiblova udarna grupa izvršila je oružani napad na Nijemce u Zvonimirovoj ulici. Uspjela je i diverzija na zagrebačku Glavnu poštu, itd.

Na inicijativu Rade Končara formiran je partizanski odred u Žumberku (vjerojatno sredinom kolovoza 1941).

Budući da sam imao veoma mnogo poznatih drugova i prijatelja, ilegalni rad u gradu nastavio sam bez teškoća. Svaki dan boravio sam na drugome mjestu. Najsigurnije mi je bilo kod Drage Čoklice i njegove Katice u Đorđićevoj ulici, nedaleko od policije. U taj stan dolazili su i Rade Končar, Drago Marušić, a kasnije u toku rata Vukmanović Tempo, Slavko Marinković, Ivan Stevo Krajačić, Dragutin Saili, Lepa Perović, Milan Mišković i mnogi drugi. Drago se, naime, preselio u Bukovačku cestu, i tu u Đorđićevoj bilo je prilično lako kontrolirati eventualnu zasjedu Gestapoa ili ustaša.

Kao što sam bio siguran kod Čoklice, isto tako sam bio siguran i kod Olgice Iveković-Kubović koja je stanovala na uglu Bukovačke i Crnčićeve ulice. I taj je stan za sve vrijeme rata ostao neotkriven. Kod Pepice Lukanović, također u Bukovačkoj cesti, dolazili su članovi CK, među ostalima i Vladimir Bakarić-Mrtvac, Ivo Lola Ribar, Dragutin Saili, Ivan Stevo Krajačić i mnogi drugi. Članovi CK cesto su se sastajali i u stanu Slavka Kolara u Kučerinoj ulici.

To su bili najkonspirativniji stanovi Partije u Zagrebu.

Tridesetprvog listopada 1941. organizirao sam u selu Novaki, tadašnji kotar Samobor, u kući Pavla Ivana Videkovića osnivačku konferenciju na kojoj je formiran Okružni komitet zagrebačkog okruga. Kao delegat CK KP Hrvatske prisustvovao je Vladimir Bakarić. Tada je za sekretara Okružnog komiteta bio izabran Dragutin Saili, za organizacionog sekretara ja, a članovi su bili Josip Tuc-

man, Ivan Krkač, Pavao Videković, Pavao Lončar, Tomo Pipić te »Škrba« — Pavao Beluhan iz Brđovca.

Glavni zadatak Okružnog komiteta bio je da organizira oružanu borbu protiv okupatora i ustaša.*

* Odlomak iz sjećanja *Zagreb 1941 — 1945,* -Spektar., Zagreb, 1972.

Lacko Turković

PARTIJSKE ĆELIJE III RAJONSKOG KOMITETA

Skladišta oružja u Heinzelovoj 40 — Akcije udarne grupe

Treći rajonski komitet, kojemu sam pripadao 1941. godine, imao je ovaj sastav: Ivan Horvat, sekretar, Jure Puklek, Faust Ljuba, Marijan Čavić, Lončarić i ja.

Komitet je obuhvaćao sedam partijskih ćelija. Dvije su bile činovničke. Prva sa 11 članova, sekretar je bio Stjepan Jureković Pišta. Druga je bila na Zrinjevcu sa pet članova, sekretar Rakić. Zatim su bile dvije postolarske ćelije. Jedna na Zrinjevcu sa osam članova, sekretar Šimecki, a druga sa pet članova, sekretar Franjo Pavlinek. Ćelija banke i pošte od osam članova, sekretar Vojo Kovačević. Postojale su još dvije ulične ćelije: u Heinzelovoj sa pet članova, sekretar Josip Kuren, i u Vlaškoj sa četiri člana, sekretar Brico.

Osim toga, Rajonski komitet je održavao veze preko članova Partije s poduzećima: »Elka«, jedan član Partije i pet simpatizera, »Iskra«, također jedan član i šest simpatizera, i »Tungsram«, Martićeva ulica, dva člana Partije i četiri simpatizera. U Higijenskom zavodu su djelovala dva člana KP i šest simpatizera i u Metalnom poduzeću u Branimirovoj ulici tri člana Partije i pet simpatizera.

Budući da je Partija predvidila žestoki sukob s fašizmom, pripremala je svoje organizacije i članove za diverzantske akcije, dijeljenje letaka, skupljanje Narodne pomoći i slanje članova Partije i rodoljuba u partizanske odrede.

Jedan od glavnih zadataka svih partijskih ćelija bilo je skupljanje oružja i municije. Jedno sabiralište oružja, za koje sam ja bio zadužen, nalazilo se u Heinzelovoj ulici 40.

Dobio sam zadatak od Rajonskog komiteta da najprije naoružam sve sekretare ćelija i da nabavim oružje za potrebe naših diverzantskih grupa. Radi toga povezao sam se sa dva bivša podnarednika stare jugoslavenske vojske koji su bili voljni nabavljati oružje i za novac ga prodavati. Istovremeno sam se povezao s Jankom Pevecom, koji mi je također donosio veće količine municije i oružja. Oružje sam dobivao i od Antuna Meića, koji mi je nekoliko puta donio više od

desetak francuskih bombi. Oružje sam dobivao i od Franje Likera. Od njega sam primio oko 25 komada vatrenog oružja s municijom. Skupljeno oružje sam podijelio sekretarima ćelija, a oni su ga zatim predali svojim diverzantskim grupama.

Prema podacima u toku 1941. do 30. rujna skupljeno je i predano na upotrebu više od 160 komada raznog oružja, od čega 36 francuskih bombi, 85 pištolja različitih maraka, najviše FN 9 mm, veće količine karabina, koji su se 1942. otpremili u partizane, kao i više od 6000 metaka za gotovo sve vrste oružja.

U siječnju 1943. godine, kad sam otišao u partizane, ostavio sam skladište s manjom količinom oružja. Sa sobom sam odnio tri pištolja i dvije bombe. Poslije oslobođenja sam u tom skladištu našao jedan pištolj i oko 50 metaka za karabin.

Partijske ćelije su vršile u početku diverzantske akcije manjeg značenja, npr. bacanje trorogih čavala pod neprijateljske kamione. Leci su se dijelili domobranskim i njemačkim vojnicima, uglavnom s ciljem da se neprijateljske jedinice demoraliziraju. Kasnije su operacije prerasle u diverzantske akcije većeg značenja. Jedna je od njih bila na uglu Vrbanićeve i Heinzelove ulice, gdje su bačene bombe na ustaške jedinice.

Pisanje parola protiv fašizma i pozivanje rodoljubivoga građanstva na otpor fašizmu, bio je jedan od zadataka naših partijskih ćelija na kojemu su mnogi naši omladinci uhvaćeni i strijeljani.

U početku 1941. u Heinzelovoj ulici 40 postojala je i diverzantska udarna grupa na čelu s Franjom Likerom, poslovođom bravarske radionice »Rudolf Jurković«. U stvari, ta je grupa dobivala zadatke od jedne partijske ćelije Rajonskog komiteta. Franjo Liker, osim toga, bio je najprisnije povezan sa sekretarom CK Radom Končarom, koji je vrlo često dolazio kod Likera. Otuda postoji vjerovanje da je Liker dobivao neke neposredne zadatke od samoga Končara. Članovi te udarne grupe bili su Ivan Međimurec, Ivan Ečimović, Božo Marković, Mato Kveštek i Slavko Vancaš.

Ta diverzantska grupa imala je zadatak skupljati, u prvom redu, oružje, pa onda Narodnu pomoć i dijeliti letke, kao i sudjelovati u ostalim akcijama Partije. Zadatke je davao Franjo Liker koji ih je dobivao najprije od Fausta Ljube, člana Rajonskog komiteta, a poslije, kada je Ljuba prebačen na drugu dužnost, od jedne partijske jedinice našega rajona. Franjo Liker je sa Ivanom Međimurcem provodio zadatke u djelo preko spomenutih drugova diverzanata.

Grupa je izvela nekoliko akcija. U početku same okupacije drugovi Škrnjug, Kveštek i Ečimović dobili su zadatak da dijele letke u određenom gradskom području. Prilikom dyeljenja letaka naišli su na ustaše, otvorili na njih vatru i tom prilikom je ranjen Skmjug.

Pri nabavljanju oružja služili su se ranijim poznanstvima, a preko njih su stvarali nova. Tako su se koristili vezom sa svojim nekadašnjim učenikom Slavkom Vancašem, koji je bio u domobranima. On je, po nagovoru grupe, njemačkim oficirima krao pištolje u menzi. Osim toga, oružje su skupljali svi članovi grupe. Imali su zadatak da oružje predaju studentu Veterinarskog fakulteta Ivanu Kereku. On je trebao organizirati skladište oružja. U tome nije uspio, jer je provaljen i 1941. strijeljan. Nakon toga sam ja nekoliko puta dobivao od Franje Likera razno oružje i municiju, budući da sam i ja, kako sam već opisao, dobio u zadatak da skupljam oružje za naoružavanje naših partijskih ćelija i diverzantskih grupa. Udarna grupa je nabavljala oružje i preko radnika bravarije Srećka Diminića u istom dvorištu. To su oružje skupljali od vojnika neposredno pred okupaciju.

U rano proljeće 1942. udarna grupa je provaljena i uhapšeni su Franjo Liker, Ivo Medimurec i Ečimović. Odvedeni su u Jasenovački logor, gdje je Liker umro od iznemoglosti i gladi, dok su Medimurec i Ečimović zamijenjeni za zarobljene njemačke oficire 1943. godine. Prilikom hapšenja diverzantska grupa je za kraće vrijeme prestala raditi, ali je u početku 1943. radila opet punim intenzitetom, uglavnom na skupljanju Narodne pomoći i drugim zadacima. Iz bravarske radionice Jurković je otpremio u partizane velike količine raznog strateškog i drugog materijala. Vlasnik radionice je bio Likerov polubrat i naš aktivni pomagač.

U svome radu Rajonski komitet imao je dosta velikih žrtava. Tako je najprije uhapšen sekretar Rajonskog komiteta Ivo Horvat i odveden u logor, a njegov zamjenik Vojo Kovačević bio je ubijen. Član Rajonskog komiteta Marijan Čavić uhapšen je u Karlovcu prilikom jedne diverzantske akcije.

Među poginulima se ističu članovi KP: Jože Kuren, Šimecki, Leskovar, Franjo Liker, kao i drugi članovi Partije. Dio je odveden u logor kao Benički, Medimurec, Horvat i drugi.

Rajonski komitet je održavao veze još s Vrhovčevom 4 gdje su članovi KP bili Ćiro Karlović, Franjo Pošta i još neki.

Rajonski komitet je bio, radi gubitaka, često reorganiziran i dopunjavan ljudima koji su mi nepoznati.*

•IHRPH, MG-10/1-7, 10/11-18.

Šukrija Bijedić

NEUSTRAŠIVI ŽELJEZNIČARI

Grupa za prebacivanje u partizane — U kolima za popravak vaga — Neprestano u opasnosti - U ustaškom zatvoru - Bijeg je uspio - Udarne grupe na željeznici

Čim je 1941. godine počela narodnooslobodilačka borba, zagrebačka partijska organizacija osnovala je odbore, pododbore i grupe koje su dobile zadatak da prebacuju ilegalce i materijal u partizane. Rukovođenje tim vrlo važnim zadatkom, kojem je Partija poklanjala posebnu pažnju, povjereno je Antunu Biberu Teheku. On je rukovodio prebacivanjem, davao zadatke i brinuo o radu odbora, pododbora i grupa. Zahvaljujući dobro organiziranom radu, već u početku ustanka uspostavljena je veza s više mjesta na oslobođenom teritoriju u Hrvatskoj. Iz dana u dan stvarali su se novi kanali, uspostavljale nove veze kojima su se prebacivali borci NOV. Među tim brojnim članovima Partije i drugim aktivistima koji su provodili taj zadatak, nalazio se i veći broj aktivista iz zagrebačkog željezničkog čvora.

Pojedine partijske organizacije i samoinicijativno su uspostavljale vezu s oslobođenim teritorijem. Tako je Dušanka Krist, službenica i aktivist NOP-a, kada je u kolovozu 1941. godine odlazila iz Zagreba na Baniju, uz pomoć Dušana Dukića, člana Kotarskog komiteta KPH za Hrvatsku Kostajnicu, uspostavila vezu s oslobođenim teritorijem. Povratkom u Zagreb, Dušanka je preko svog druga Dušana Krista, električara u Željezničkoj radionici, o tome odmah obavijestila partijsku organizaciju Drugog odjeljenja Željezničke radionice. Željeznička partijska organizacija odmah se počela koristiti tom vezom za prebacivanje ilegalaca i materijala za oslobođeni teritorij. Poslije kraćeg vremena, Željeznički partijski komitet zaključio je da osnuje svoju grupu za prebacivanje aktivista i materijala u partizane. Za rukovodioca grupe određen je Karlo Korošec (Brzi), stanični disponent na Zapadnom kolodvoru. U grupi su bili, osim Brzoga, Radošević s Glavnog kolodvora i Šukrija Bijedić Crni iz Željezničke radionice.

Krajem kolovoza 1941. godine osnovane su i podgrupe u Željezničkoj radionici i na Glavnom kolodvoru kojima su rukovodili članovi grupa. Rukovodilac podgrupe u Željezničkoj radionici bio sam ja. Zamjenici su mi bili Slavko Glavati,

tokar i kandidat Partije i Dušan Krist Čeho, član KPJ. Grupe i podgrupe su se stalno popunjavale novim kadrovima, jer su pojedini aktivisti padali u zatvor ili su odlazili u partizane. U provođenju ovih delikatnih zadataka grupe su uključivale agilnije aktiviste sa željeznice. Članovi grupa imali su na vezi po nekoliko aktivista s kojima su radili. Najaktivniji među njima u 1941. godini bili su Velimir Heski, ljevač i član Partije i Ahmed Kapetanović, električar i simpatizer NOP-a.

Da bi mogle izvršavati u potpunosti svoje zadatke, grupe su morale vršiti i niz pripremnih radnji. Nabavljale su različite dokumente, željezničarsku i drugu uniformu, prijevozna sredstva, željezničarske torbe, fenjere ... Interesirale su se i za podatke o osoblju koje je pratilo vlakove i manevriralo vagonima po stanicama gdje su izlazili ilegalci. Po željezničkim stanicama, koje su bile pogodne za prebacivanje, grupe su uz pomoć aktivista vršile posebne sabotaže na željezničkim vagonima.

Za svaki dobiveni zadatak član grupe i vodič pravili su detaljan plan. Bili su svjesni da baš ti ljudi za Partiju mnogo znače. Vezu s grupom stalno je održavao Stjepan Debeljak Bil. On je redovno dolazio na sastanke grupe, pružao joj pomoć i đavao određene zadatke.

Čim je krajem kolovoza 1941. godine osnovana grupa, dobio sam zadatak da odem iz Zagreba na oslobođeni teritorij Banije, da učvrstim i proširim postojeću vezu. Kratko vrijeme iza toga, osim s Banijom, uspostavljena je i veza s Kordunom i Gorskim kotarom. Od tada su željezničari preko više kanala prebacivali borce i materijal na oslobođeni teritorij.

Kao član grupe za prebacivanje često sam odlazio iz Zagreba na oslobođeni teritorij i vodio istaknute aktiviste.

U prvoj polovici rujna 1941. godine dobio sam zadatak da iz Zagreba prebacim na Baniju Voju Hochstetera i Julička. Pošto smo se snabdjeli dokumentima koje je nabavio inženjer Šegvić, zamjenik šefa Drugog odjeljenja Željezničke radionice, nas trojica u željezničarskoj uniformi usred dana na Glavnom kolodvoru ušli smo u vlak koji je svakog trenutka trebao krenuti. Bio je dan i nije nam se spavalo. Čim smo sjeli u kupe dvojica od nas prividno su stalno drijemala, imitirajući zamorenost od službe, dok je treći budno pratio svako kretanje po vagonu. Ubrzo je vlak krenuo. Nailazile su stanice jedna za drugom. Tako smo, bez ikakvih smetnji, stigli u Blinski Kut.

Izišli smo iz vlaka s još nekoliko putnika koji su se odmah razišli. Budući da nam je bilo rano da pođemo na vezu, htjeli smo se zadržati na stanici. Ali na njoj se nalazila domobranska straža s nekoliko ustaša. Čim smo ugledali domobrane i ustaše kako šeću po stanici, postali smo nervozni i nesigurni. Svaki ustaški pogled, pa makar i slučajno upućen prema nama, pobudio bi strah ipojačao našu nervozu. Zbog toga smo odlučili da odmah produžimo umjesto.Laganim koracima prolazili smo kroz selo. Tako smo došli i do jedne oveće zgrade pred kojom su stajala dva starija čovjeka. Pošto smo se s nepoznatima pozdravili, poveli smo nevezan razgovor. Vojo ih je, zatim, upitao:

— Može li se kod vas dobiti malo rakije?

— Može, izvolite u kuću!

Ilegalci uđoše u lijepo namještenu sobu i sjedoše za sto. Nastavili su razgovor. Omalena, bucmasta i mlada žena donijela je ubrzo rakiju i stavila je na stol. Dobroćudni i gostoljubivi domaćin često je točio. U veselom razgovoru ostali smo do prvog sumraka. Čim se počelo smrkavati, pošli smo na vezu do kuće Miloša Kevdžije i njegove drugarice Brankice. Kad smo došli, Miloš nas je lijepo ugostio. Iza večere krenuli smo s vodičem u Veliku Gradusu. Nakon dugog pješačenja, stigli smo u selo gdje smo našli Artura Turkulina, organizacionog sekretara

Okružnog komiteta KPH Banije, Vladu Mutaka i mnoge druge drugove. Tada smo prvi put vidjeli naoružane partizane, u uniformama, s trorogim kapama i petokrakim zvijezdama. U kući Dušana Dukića te večeri dugo sam s njima razgovarao. Partizani su mi pričali o borbama koje su do tada vodili i o uspjesima koje su postizali, a mi smo iznosili uspjehe o radu komunista na željeznici i u Zagrebu.

Sutradan rano ujutro došao sam s vodičem na željezničku stanicu Brdani, i istoga dana otputovao za Zagreb.

Cim sam se vratio s Banije, pozvao me Stjepan Debeljak.

— Imaš zadatak da odeš na Kordun, u selo Bović, kod Vrginmosta. Treba da uspostaviš vezu s kordunaškim partizanima.

— A kada ću poći?

— Za dva-tri dana ...

Počeo sam se pripremati da što bolje izvršim zadatak. Razmišljao sam o svim pojedinostima i pravio različite kombinacije. Razmišljajući tako, dosjetio sam se da je Danica, supruga Ahmeta Kapetanovića, rodom s Banije i da ima rodbinu na Kordunu, te da bi bilo dobro da i ona pođe samnom.

Sutradan sam za vrijemerada u našoj radionici, gdje je radio i Ahmet, poveo taj razgovor.

— Ima li tvoja drugarica rodbine na Kordunu? — pitao sam.

— Ima, dosta.

— Da li bi htjela poći k svojima?

— Ako treba, može.

Kad sam dobio Ahmetovu suglasnost, upitao sam Debeljaka istog dana na sastanku da li bi sa mnom na Kordun mogla poći i Danica. Debeljak je pristao.

Navečer sam Ahmetu u njegovu stanu rekao da sutra idem na Kordun, u seloBović. Trebalo bi da pođe i Danica.

— Dobro — odgovorio je.

Pozvali smo odmah Danicu, tihu i mirnu ženu, koja je pomagala NOP. Nije se dvoumila kada je saznala kakav je zadatak očekuje. Ubrzo je sve dogovoreno 0 našem odlasku u Vrginmost.

Sutradan sam primio poštu i snabdio se dokumentima. U Radionici se nisam odjavio, niti sam tražio odsustvo. S Ahmetom sam se dogovorio da on uzme moj broj s porte i da ga odnese u odjeljenje. Tako smo zavarali upravu. Čak mi se i satnica računala.

Danica i ja pošli smo iz Zagreba u dogovoreno vrijeme. Ali u Vrginmost smo stigli s velikim zakašnjenjem, tek predvečer. Izišli smo neopaženo iz vlaka i produžili do sela Bović. Tamo smo odmah uspostavili vezu.

Nakon izvršenog zadatka sutradan smo Danica i ja u rano jutro krenuli, noseći nešto namirnica da bismo time opravdali dolazak u ovaj kraj. Neprimjetno 1 bez ikakvih teškoća, ušli smo u Vrginmost i došli na željezničku stanicu. Od domobrana i mještana ovdje smo saznali da vlak ne saobraća, jer je pruga porušena. Odlučili smo da pješke pođemo u Vojnić, a odatle u Zagreb. Tek što smo napustili mjesto, naišli smo na stražu.

— Otkud vi ovdje? — upitali su stražari.

— Došli smo da kupimo namirnica, željezničari smo, pa imamo besplatnu kartu.

Pošto su nas legitimirali i izvršili pretres, stražari rekoše:

— Nećemo vas pustiti da sami idete. Ovdje pričekajte, pa ćemo krenuti s kolonom ...

Pošli smo šutke pred njima i došli do mjesta gdje je bilo dosta putnika. Tu smo se dugo zadržali. Tek nakon nekoliko sati ukrcaše nas u jedan kamion, zajedno s domobranima i ustašama. Ubrzo iza toga formirala se duga kolona automobila, koja je nakon podužeg čekanja krenula. Putovali smo gotovo čitav dan do Karlovca, jer je kolona na više mjesta zastajala. Tek sutradan nastavili smo put iz Karlovca i poslije podne stigli u Zagreb.

Početkom listopada 1941. godine aktivisti su po zadatku partijske organizacije izvršili sabotažu na željezničkoj vagi u Sunji. Željeznička stanica je tada zatražila da se što prije upute iz Zagreba kola za popravak vage. O tome je na vrijeme bio obaviješten Korošec. Iako je u to vrijeme bio na službi, Korošec je uspio da odmah obavijesti ilegalce i da im naredi da se pripreme za odlazak. Uz pomoć manevarskog osoblja, koje je išlo naruku grupi za prebacivanje, kola za popravak vaga postavljena su na pogodno mjesto. U njih su ukrcani ilegalci. Preko mlađeg Heskija, stolara iz Radionice i člana KPJ, koji se slučajno u to vrijeme našao na željezničkoj stanici, Korošec mi je poručio da odmah dođem do njega. Uzeo sam bolesničku listu i izišao iz Radionice. Pošao sam na Glavni kolodvor gdje sam se našao s Koroščem. Nije bilo vremena za duži razgovor. Dao mi je zadatak da u partizane prebacim trojicu ilegalaca. Iako je bilo malo vremena, sve su pripreme izvršene solidno.

Ilegalci su se ukrcali u kola (obučeni u željezničarske uniforme), pa sam krenuo s njima u Sunju. I ovaj put vlak je kasnio nekoliko sati. Zbog toga smo u Sunju stigli tek predveče.

Čim je vlak stao na sunjskoj stanici, ne čekajući da se kola prebace na drugo mjesto, prišao sam vagonu i pustio ilegalce. Kada su izišli iz kola, sva četvorica smo krenuli polako pored stanice i uputili se jednom sporednom ulicom izvan grada. Neprimijećeno smo produžili prema selu Drljačama. Međutim, tek što smo se udaljili od Sunje oko 200 metara, ugledali smo iza okuke ustašku patrolu. Uznemirenim pogledima pitali smo se što će biti i što da poduzmemo. Nismo stigli čak nijednu riječ izmijeniti, a patrola je bila već pred nama.

— Kamo vi idete? — upitao je ustaša.

— Do prvih kuća da kupimo nešto namirnica — odgovorili smo gotovo istovremeno.

— A odakle ste? — nastavi ustaša.

— Iz Zagreba, došli smo po vlak. Imamo još malo vremena do polaska, pa hoćemo da ga iskoristimo, da ponesemo nešto kući — odgovorio sam već ohrabren.

Dok smo preplašeni i ukočeni očekivali sve najgore, ustaše su produžile bez riječi, ostavljajući »željezničare« na miru.

I ovaj put ilegalci su prebačeni zahvaljujući organizaciji koja je, iako u dubokoj ilegalnosti, besprijekorno funkcionirala.

Krajem listopada 1941. godine ukrcana je jedna grupa ilegalaca u plombirani vagon koji je priključen kolima za popravak vaga što su išla za Sunju, navodno zbog popravaka. Ja sam bio određen za sprovodnika. Oba vagona su na vrijeme postavljena na Glavnom kolodvoru u koje su ilegalci nesmetano ušli. S Koroščem sam došao i ja sa službenim nalozima da preuzmem vagone. Kada smo se uvjerili da su svi ilegalci stigli i ukrcali se, plombirali smo vagon i rastali se. Vagoni su priključeni za putnički vlak, koji je išao prema Bosanskom Novom. Ja sam sjedio s ostalim putnicima.

Prema redu vožnje, vlak je trebao stići ujutro. Međutim, mnogo je kasnio, kao što se to tada često dešavalo. Kad je vlak oko 9 sati prije podne ušao u Sunju, ja sam se odmah zainteresirao kod manevarskog osoblja gdje će postaviti

vagone. Pošto sam utvrdio da mjesto koje su željezničari odredili za vagone ne odgovara za neprimjetan izlazak ilegalaca, pošao sam do vođe manevra i zamolio ga da ih prebaci na slijepi kolosijek prema željezničkoj stanici Brđani. Vođa manevra, međutim, nije pristao da ih tamo prebaci, ali ih je ostavio u suprotnom pravcu na slijepom kolosijeku.

Vagoni su postavljeni na mjesto koje nije najbolje odgovaralo za izlazak. Ilegalci su, naime, morali proći ispred stanice. Znajući da više ništa ne mogu učiniti, počeo sam promatrati okolicu. Gledao sam kako po peronu šeću putnici, a među njima bilo je i uniformiranih osoba.

Zabrinuto sam se pitao što da uradim. Ipak, odlučio sam da otvorim vagon, da pustim ilegalce i da što prije iziđu. Promatrajući na sve strane, oprezno sam prišao vagonu i skinuo plombu. Zatim sam otvorio vrata i rekao ilegalcima gdje se nalaze i kojim pravcem treba da idu. Izlazeći jedan po jedan iz vagona, oni su na potrebnom odstojanju išli ispred stanice, po kolosijecima, prema selu Drljačama. Da bi bili što manje upadljivi, svi su, osim jedne drugarice, imali željezničarske kape na glavama. U prolazu ispred željezničke stanice i osoblja, pojedinci su se pozdravljali, a neki su s njima izmijenili i po nekoliko riječi. Kad su ostavili iza sebe željezničku stanicu i našli se na cesti koja vodi za Sisak, ilegalci su produžili ubrzanim koracima, kako bi se što prije udaljili od Sunje.

Nakon izvršenog zadatka, vraćajući se prema stanici, razmišljao sam što da uradim. Ilegalci su uspješno prebačeni, ali znao sam da vagoni ne smiju dugo ostati na stanici. Željezničko osoblje može postaviti pitanje zašto su došli kad tako dugo stoje. Bio sam svjestan da bi to ubuduće otežavalo korištenje kola za prebacivanje aktivista. Razmišljajući o tome, odlučio sam da pođem đo šefa stanice i da mu ispričam već smišljenu priču. Čim sam ušao u njegovu kancelariju, pozdravio sam i rekao:

— Gospodine šefe, javljeno nam je u Zagreb da je izvršena neka diverzija na vašoj staničnoj vagi, pa smo došli s kolima za popravak. Po našem dolasku pitao sam vaše službenike što se ima popraviti. Rekli su mi da je sve u redu. O tome sam odmah obavijestio Radionicu i rekao da se ne šalju drugi radnici. Trebalo je da i oni za nama krenu. Došao sam da vas zamolim da naša kola što prije prebacite u Zagreb, jer mogu tamo ustrebati.

— Idite do prometnika — odbrusi šef stanice, visok, koštunjav i nervozan čovjek, po izgledu nenaravan, i ne slušajući što mu govorim.

Otišao sam do prometnika i ispričao mu zbog čega sam došao. Nasuprot svome šefu, prometnik je bio pažljiv. Mimo je saslušao moju priču pa reče:

— Naredit ću da se vaša kola priključe na prvi vlak koji naiđe prema Zagrebu.

Svoje obećanje prometnik je ispunio. Nije prošlo ni pola sata, a jedan teretni vlak iz Novske ušao je u Sunju. Vagoni koji su maločas prebacili ilegalce bili su priključeni ovom vlaku i otutnjali prema Zagrebu.

Kratko vrijeme iza toga ponovo sam dobio zadatak da prebacim četiri ilegalca u partizane. U dogovoreno vrijeme na Glavnom kolodvoru Korošec ih je povezao sa mnom. Tek što su se ukrcali, vlak je krenuo. Zajedno sa mnom ilegalci uđoše u vagon u kojem se ubrzo pojavi — grupa ustaša! Na njihovim zajapurenim licima odmah sam primijetio da su pili alkohol. Čim su ušli u vagon, počeli su se veseliti i pjevati. Iz pretrpanih ranaca počeli su vaditi čuturice i boce pune rakije. Nastalo je međusobno nazdravljanje i bančenje. Odjedanput, ustaše, kao da se nečeg dosjetiše, počeše okupljati oko sebe i ostale putnike, prisiljavajući

ih da zajedno s njima piju. Nisu mimoišli ni nas ilegalce. Nismo imali kamo. Morali smo se približiti i zajedno s ustašama piti.

Ali, u svakoj nesreći ima i sreće. »Družeći se<^ s ustašama, i pijući zajedno s njima, na nas nitko u vlaku nije obraćao pažnju. Čak nam nije prilazila ni ustaška patrola koja je kontrolirala vlak i legitimirala sve putnike. To nam je pomoglo da se nesmetano prebacimo do Sunje.

Kad smo stigli u Sunju, ustaše su već bili potpuno pijani. Pjevajući i galameći izišli su iz vlaka da se osvježe, ostavljajući svoje stvari među kojima i jedan pištolj s opasačem. Budući da smo ostali posljednji u vagonu, neopaženo i vrlo obazrivo pokupili smo ustašku vojničku opremu i pištolj, a zatim izišli iz vagona na peron. Odmah smo pošli prema selu Drljače.

U neposrednoj blizini sela, kada smo bili nadomak cilju i kada smo pomišljali da je prošlo najgore, ugledasmo kolonu naoružanih vojnika. Bila je to grupa domobrana i ustaša koji su ovuda krstarili. Čim smo ih primijetili, potrčali smo niz jednu padinu.

Ustaše i domobrani su nas primijetili i ispalili nekoliko metaka. Počela je potjera. Sklanjajući se iza uvala i šikara, mi smo se sve više udaljavali od progonitelja, a pucnjava je počela jenjavati. Bježali smo po nepoznatom terenu. Lutajući, začuli smo lavež pasa, a ubrzo zatim ugledali i kuću. Odlučili smo da priđemo, da pozovemo domaćina i da se raspitamo gdje se nalazimo. Čim smo prišli, trojica se rasporede oko kuće, a ja s četvrtim ilegalcem pokucam na vrata.

— Tko je? — čuo se ženski glas.

— Molim vas izađite na prozor da vas nešto upitam — rekao sam i pozvao domaćicu, stojeći pored prozora.

U kući se začuo šapat. Najedanput se prozor otvorio i na njemu se pojavila žena.

— Što hoćete? — reče.

— Kako se zove ovo selo? — upitam.

— Svinjica.

— Drugarice, može li nas netko odvesti u Veliku Gradusu do Dušana Dukića? — zamolim je, čvrsto uvjeren da je to partizanska kuća.

Čim sam spomenuo ime Dušana Dukića, na prozoru se pojavio i stariji čovjek.

— Otkud ovdje u ovo doba? — upita on.

— Zalutali smo tražeći Veliku Gradusu, a pošli smo u partizane.

Počelo je ispitivanje i provjeravanje. Nakon dužeg natezanja, kad se domaćin uvjerio da zaista želimo u partizane, izišao je i odveo nas do odbornikove kuće. Odbornik nas je srdačno primio i ugostio. Dugo je sjedio i razgovarao interesirajući se za prilike u Zagrebu. Oko pola noći pošli smo na spavanje. Smjestili smo se u jednu staju gdje smo i prenoćili. Rano ujutro došla su dva vodiča. Jedan od njih odveo je četvoricu boraca u Veliku Gradusu, a drugi je pošao sa mnom do željezničke stanice Brđani.

Istog dana kad sam se vratio u Zagreb, na željezničkoj stanici čekao me Korošec.

— Sutra moraš ponovo prebaciti dvojicu drugova — reče Korošec.

U dogovoreno vrijeme, sutradan oko podne, došao sam na stanicu. Pred kompozicijom koja je već bila postavljena našao sam Korošca s ilegalcima obučenim u željezničarske uniforme. Pošto smo izmijenili nekoliko riječi, Korošec je otišao, a mi smo ušli u vlak.

Po redu vožnje i bez zakašnjenja vlak je došao u Caprag. Međutim, ovdje su nastale nepredviđene teškoće. Vlak je dugo stajao. Za to vrijeme, putnici su nervozno izlazili i ulazili. Nakon dugog čekanja, saznali smo od željezničkog osoblja da je u blizini Blinskog Kuta izvršen napad na jedan vlak. Zbog toga smo ovoliko čekali. Prošlo je čak i nekoliko sati, a veza nije bila uspostavljena. Neki putnici, iznervirani tolikim zadržavanjem, vraćali su se u Sisak. Mi ilegalci, iako nestrpljivi, bili smo uporni. U vlaku smo dočekali i noć. Kad se smrklo, u vlak su ušli »oružnici«. Počeli su legitimirati putnike, pa i nas. Iako su legitimacije bile ispravne, sve su nas odveli u jednu omanju prostoriju na stanici. Većina putnika je negodovala zbog takva postupka. Bez obzira na protest putnika, oružnici su nas zadržali cijelu noć pritvorene. Sva je sreća da nisu vršili nikakva saslušavanja, niti pretres stvari. Bili smo zabrinuti. Plašili smo se da nas ne odvedu na policiju gdje bi nam svakako pretresli stvari. Našli bi i pištolje. Zbog toga cijelu noć nismo ni oka sklopili. Ali, na našu veliku radost, sutradan oko 7 sati oružnici su nas pustili. S ostalim putnicima ušli smo u vlak i otputovali u Blinski Kut. Odveo sam dvojicu »željezničara« do Miloša Kevdžije, koji ih je u toku noći prebacio u partizane. Opet sam se vratio u Zagreb.

U drugoj polovici studenoga 1941. godine Josip Relja, radnik iz Radionice, koji je redovno davao pomoć za NOP, kazao mi je:

— Moj sin Ignjat dobio je poziv da se javi u domobransku vojsku. Ne želim da služi »poglavniku«. Htio bih da ide u partizane, a ovaj poziv može iskoristiti za odlazak, tako da se misli da je otišao u domobrane.

— Kada se mora javiti u vojsku? — upitao sam.

— Za četiri dana.

— Neka bude u subotu spreman za put.

Dogovorili smo se u koje vrijeme Ignjat treba da dođe na željezničku stanicu. Toga dana bilo je dogovoreno da dođu još dvojica drugova, koje je također trebalo prebaciti u partizane. Međutim, na vrijeme je stigao samo Ignjat Relja sa svojim roditeljima, drugovima i poznanicima, koji su došli da ga isprate u »domobrane«. Prijatelji koji su ispraćali Ignjata bili su uvjereni da on zaista odlazi u domobrane, dok su roditelji i njegova supruga znali kamo ide. Uz pomoć Slavka Glavatog i Ahmeta Kapetanovića, u vagon je ukrcao pet kofera različitog materijala. Prije polaska vlaka, s Ignjatom su se svi pozdravili, a roditelji i supruga i izljubili. Ignjatova majka i žena su plakale.

— Čuvajte se — rekao je suznih očiju stari Relja, stisnuvši ruku sinu i meni.

Vlak je ubrzo krenuo. Druga dvojica ilegalaca, međutim, nisu stigla. Ignjat i ja uđosmo u kupe i sjedosmo na suprotnu stranu kovčega. Na stanici u naš vagon iznenada uđoše četvorica pijanih ustasa. Kad je vlak krenuo, ustase počeše da legitimiraju i maltretiraju putnike. Prišli su i nama i zatražili legitimacije. Mi izvadismo željezničke službene naloge i pružismo ih ustasama.

— Vi ste željezničarska banda. Pođite s nama! — zaprijetiše i pocese vikati.

— Zašto da idemo? — usprotivim se.

— Ni riječi više, već naprijed! — odbrusi jedan ustaša.

Sa strahom pođosmo za njima kroz vagon, moleći ih usput da nas puste. Ali ustaše su bili neumoljivi. Idući i raspravljajući s njima, naišli smo na nekog ustaškog natporučnika, koji je stajao u hodniku. Čim je čuo raspravljanje, priđe grupi ustaša, koja nas je vodila i zapita ih:

— Što je, zbog čega ih vodite?

— To je željezničarska banda — progovori jedan od ustaša koji je na ruci nosio oznaku ustaškog podoficira.

— Što su radili? — prekinu ga natporučnik.

Ignjat, koji je stajao do ustaškog podoficira, molećivim glasom reče:

— Gospodine natporučniče, izvolite naše dokumente iz kojih se vidi da idemo na službu! Ni sami ne znamo zbog čega nas tjeraju i prijete nam. Mi smo Hrvati, lojalni građani...

Ustaški natporučnik i ne sačekavši da Ignjat kaže sve što želi, uze dokumente i pažljivo ih pogleda. Nakon toga pozva ustaše u svoj kupe. Poslije kraćeg vremena izišli su svi.

— Vi idite svojim poslom — reče nam natporučnik.

Pošto smo mu zahvalili, vratili smo se u svoj kupe. Izmaltretiranima i zaplašenima, vožnja nam se prilično odužila. Kad smo stigli na izlaznu stanicu, uzeli smo torbe i prišli vratima. Sa još nekoliko putnika izišao sam na peron, a Ignjat mi je kroz prozor dodavao kovčege. Zatim je i on izišao. Vlak je ubrzo produžio prema Novskoj, a na stanici je ostalo samo nekoliko ljudi koji su ukrcavali svoje stvari u dvoja kola. Iako je ovdje trebalo da nas sačekadogovorena veza, nitko nam nije prilazio. Okrećući se po peronu, odjedanput ugledasmo nekog kočijaša kako stoji držeći kandžiju među nogama. Promatrajući ga pitali smo se nije li on naša veza. Odlučismo da mu se obratimo dogovorenim znakom.

— Gdje je Dušan? — upitam ga.

— Kod kuće... — odgovori kočijaš.

— A što drugo? — zapitam dalje ljutito.

— Kandžija o lijevom ramenu... — reče kočijaš.

— Zašto je ne držiš? — nastavim još strože.

Slijezuci ramenima, kocijas nije ništa odgovorio. Ni njemu samom nije bilo jasno kako se nije pridržavao dogovorenih znakova. Srećom sve se dobro svršilo. Zajedno s kočijašem natovarismo kovčege na kola i krenusmo za drugim kolima kroz selo. Na jednoj seoskoj raskrsnici kola s kovčezima skrenuše lijevo.

Čim smo se udaljili od sela, sjeli smo na kola. Tek nakon duže vožnje stigli smo u Staro Selo. Ignjat je ostao, a ja sam se odmah vratio u Zagreb, gdje su me čekali novi zadaci.

U drugoj polovici siječnja 1942. godine povjeren mi je novi zadatak. Trebalo je da prebacim još jednu grupu ilegalaca u partizane. Međutim, vlak je ranije krenuo nego što se predviđalo. Nisam došao na vrijeme. Zakasnio sam. Kada sam došao na Glavni kolodvor, noseći kovčeg s pištoljima, municijom i sanitetskim materijalom, što je bilo zamaskirano narančama, vlak je već napuštao stanicu. Tada sam susreo Anku Berus i Antuna Bibera.

— Zašto si zakasnio? — tiho me upitaše.

Ljutito sam bacio kapu s glave i opsovao sam sebe.

— Idem prvim vlakom za njima — rekoh nervozno.

— Ne moraš! S grupom je otišao Dušan Krist — hladnokrvno reče Biber.

— Moram ići, jer nosim poštu — dodao sam.

Zatim su Anka Berus i Antun Biber otišli s kolodvora. Ostao sam ljutit i nervozan da pričekam slijedeći vlak. Bio sam uporan. Htio sam pošto-poto uručiti poruku. Šetajući staničnim peronom i razmišljajući o onome što se maločas dogodilo, vrijeme mi je brzo prolazilo. Približio se polazak i slijedećeg vlaka. Čim je kompozicija postavljena, ušao sam u vagon noseći teški kovčeg.

Već se bilo davno smračilo kad je vlak uz škripu kotača ušao u stanicu Blinski Kut. Čim sam izišao, pošao sam na vezu u selo. Noć je bila mirna, a selo potpuno pusto. Izvanredna prilika za ilegalca.

— Ruke uvis! Stoj! — iznenada prekinu tišinu strogi glas.

Kad sam čuo povik, zastao mi je dah. U glavu mi navriješe razne ideje i kombinacije. Za tren oka donesoh odluku da sačuvam hladnokrvnost.

— Stao sam! — odgovorim, vadeći brzo svoje dokumente.

— Ruke uvis! — slijedila je druga komanda.

Iako je bilo hladno, počeo sam se preznojavati. Bio sam svjestan da sam pao zlikovcima u ruke. Stojeći ukočen kao kip, podigao sam ruke uvis. Kroz tamu primijetih tri uniformirane siluete. Bio sam siguran da su to ustaše. Dok sam tako stajao preplašen i nemoćan, priđe mi jedan ustaša, a druga dvojica držala su i dalje uperene puške u mene.

— Ne mrdaj, inače... — oštro i glasno zaprijeti ustaša.

Pružio sam već pripremljenu legitimaciju, koju ustaša, osvjetljavajući je baterijom, pogleda.

— Otkud ovdje? — upita oštro.

— Došao sam da kupim za kuću nešto namirnica.

— Odakle si?

— Iz Bosne, a radim u Zagrebu.

Dok se vodio ovaj razgovor, priđoše i druga dvojica ustaša i stadoše promatrati preplašenog »željezničara«. Vođa patrole zatim izvrši formalan pretres i baci pogled na kovčeg.

— Što je unutra? — upita.

— Naranče...

— Samo naranče?

Da bi se uvjerio, ustaša je čučnuo, otvorio kovčeg i počeo pretresati. Pomislio sam da je sve gotovo, ali sam bio nemoćan. Očekivao sam sve najgore. Bilo mi je jasno da više nema nikakva izlaza. Nije bilo teško pronaći pištolje, municiju i sanitetski materijal, koji su se nalazili ispod naranača. Počeo sam drhtati. Prebacivši nekoliko naranača, ustaša zastade.

— Kamo nosiš naranče? — upita, držeći u ruci dvije-tri.

— Hoću da ih zamijenim za namirnice... — odgovaram ponovo ohrabren.

— Pusti ga neka ide. Naš je, Bosanac i željezničar. Vidiš, čovjek pošao po namirnice — umiješa se u razgovor drugi, omalen i podebeo ustaša.

Vođa patrole zatvori kovčeg i vrati mi legitimaciju. Spade mi veliki teret. Ohrabren time brzo sam čučnuo, otvorio ponovo kovčeg, uzeo nekoliko naranača i pružio ih ustašama.

— Uzmite, osvježite se — rekoh sad već ležerno.

— Kod koga ćeš sada u ovo doba noći? — upita vođa patrole uzimajući naranče.

— Ne znam ni sam. Možete li mi vi preporučiti?

— Možeš ići kod ovoga domaćina — pokaza mi vođa patrole obližnju kuću. — I ubuduće nemoj ići noću. Ne idi nigdje izvan sela, jer možeš naići na bandite.

— Neću, neću, budite bez brige! — Zanoćit ću ovdje, a sutra se vraćam u Zagreb.

Dok se ustaška patrola udaljavala prema željezničkoj stanici, stajao sam nepomično i gledao za njom još nekoliko trenutaka. Sam sebi nisam vjerovao da je sve svršilo tako sretno.

Zahvaljujući samo pukom slučaju sretno sam se izvukao iz ustaških kandži. Zatim sam produžio užurbanim koracima prema kući Miloša Kevdžije. Kao da dolazim svojoj kući, zakucao sam na vrata.

— Otkud u ovo doba? — upita začuđeno domaćica.

— Je li ovuda danas prošla grupa iz Zagreba? — upitao sam nervoznim glasom.

— Jest, prošla je već davno — reče Branka. Vjerujem da je već među partizanima.

— Mogu li dobiti vodiča, da što prije idem...

— Smiri se, čovječe! Uđi u sobu i sjedi malo, a za to vrijemeće i vodič doći.

Te Brankine riječi me ohrabriše i smiriše. Ušao sam u kuću. Čimsam sjeo, ispričao sam domaćici što mi se dogodilo. Nije mogla da povjeruje da sam tako dobro prošao. Ubrzo je stigao i vodič. Nas dvojica odmah krenusmo u Staro Selo, na oslobođeni teritorij. Tu smo našli ilegalce koje je proveo Dušan Krist. Među njima su bili Maca Gržetić, Anka Butorac i Ivan Šibi.

I ovaj put sam proveo među partizanima čitavu noć. Sastao sam se s Urošem Krunićem, sekretarom Kotarskog komiteta KPH za Hrvatsku Kostajnicu i Studenim, terenskim radnikom u ovom kraju. Tek sutradan, oko podne, istim putem vratio sam se u Zagreb.

Početkom 1942. godine dobio sam također zadatak da odnesem važnu poštu na oslobođeni teritorij Banije i da organiziram nova prebacivanja u partizane.

Sa mnom u Zagrebu živjeli su moja trinaestogodišnja sestra i brat, malo stariji od nje. Bio sam domaćin u kući. Starao sam se o svemu, u čemu mi je pomagao brat, dok je sestra bila domaćica. Obavljala je sve kućne poslove. Stanovali smo u jednoj skromno namještenoj sobi. To dvoje malodobnih znalo je da ja radim za NOP. U svemu su mi pomagali. Sestra je, na primjer, činila razne usluge, držala stražu kada su se održavali sastanci u našem stanu ili je prenosila razna obavještenja i poruke. Iako samo nešto stariji od nje, brat je bio hrabriji. Skrivao je i rasturao razni ilegalni materijal. Raznosio je po Zagrebu na određena mjesta novac, oružje i poštu.

Kada bi odlazio na izvršenje raznih zadataka izvan Zagreba, nisam ih nikada obavještavao kamo idem i po kakvu poslu. Našao bih uvijek neki opravdani razlog (službene obaveze ili slično). Ovaj put, međutim, odstupio sam od ustaljenih pravila konspirativnosti. Neki unutrašnji osjećaj kao da mi je nagoviještao da se zadatak neće dobro završiti. Pod tim dojmom, obratio sam se bratu i sestri i rekao im da idem na Baniju, ali da se može desiti da se ne vratim. U slučaju da ostanem, rekao sam im da ne brinu, da ću ih ubrzo obavijestiti gdje se nalazim, a za to vrijeme neka se obrate Dušanu Kristu i Ahmetu Kapetanoviću, koji će im u svemu pomoći. Kada sam ih obavijestio o svojim namjerama, u kući nastade plač. Sva ucviljena trinaestogodišnja djevojčica objesi mi se oko vrata, stegnuvši me čvrsto ručicama. Nije me htjela pustiti. Nastojao sam da ih umirim, ali i ja sam bio uzbuđen, potresen i očiju punih suza. Svi troje u zagrljaju smo plakali. Ipak sam se prvi pribrao.

— Pustite da idem, vratit ću se preksutra — rekao sam odvažno.

— Nećeš, nećeš! Ti ideš na opasan put. Nosiš oružje, uhvatit će te i zatvoriti. Što ćemo mi bez tebe, kako ćemo živjeti? — govorila je uplakana sestra.

— Neće, budite sigurni! — hrabrio sam ih.

— Nemoj ići, izgubit ćemo te — govorio je dječak.

— Nećete, ne bojte se! Najkasnije preksutra po podne opet sam s vama — uvjeravao sam ih.

— Ako odeš, ti se više nećeš vratiti — jecala je djevojčica.

Ne obraćajući se na njihove molbe i plač, uzeo sam stvari i pošao. Za mnom potrčaše brat i sestra i ponovo mi se objesiše oko vrata. Grlili su me i ljubili. Dok smo bili u zagrljaju, rekao sam tihim glasom:

— Ma nemojte plakati, mogu čuti susjedi, pa će doći da vide što je to kod nas. Onda smo svi stradali...

Uspio sam smiriti brata. Tada mi je on pomogao da smirim sestru. Rastajući se, bio sam uzbuđen kao nikada do tada. Brat i sestra su ponovo počeli jecati. Bilo je to prigušeno jecanje, od kojeg su i meni potekle suze. Sa suzama u očima i praćen blagim dječjim pogledima sišao sam niz stepenice. Bilo mi je lakše kad sam izišao na ulicu.

Ali počele su nove brige. Bojao sam se za sudbinu brata i sestre. Što će biti s njima, ako se ne vratim, ako padnem ustašama u ruke? I pored ovih zlih slutnji, nisam zaboravio na zadatak koji je trebalo svakako izvršiti. Prema obitelji u tim momentima nije se smjelo imati obzira. Bio sam uvjeren da će joj moji drugovi pružiti pomoć, što se i obistinilo.

Uputio sam se prema željezničkoj stanici, noseći važnu poštu za Okružni komitet KPH na Baniji, koju sam dobio od Stjepana Debeljaka Bila. Nosio sam kovčeg u kojem su bila tri vojno-državna pištolja i nešto pištoljske i puščane municije. Pravi sadržaj u kovčegu kamuflirao sam narančama koje sam kupio u povrćarnici Asima Rizvanbegovića. Svojim odlascima na oslobođeni teritorij pomalo sam postao drzak. Nije mi bilo dovoljno da ponesem samo ovo oružje, koje je po zadatku trebalo da prebacim. Na svoju ruku i bez znanja drugova ponio sam i jedan kratki četnički karabin, kojeg sam na prijevaru uzeo od ustaškog natporučnika Envera Kapetanovića. Karabin sam stavio ispod zimskog kaputa, priljubivši ga i pričvrstivši uzicom uz tijelo. Noseći tako karabin, išao sam prema stanici. Tek na ulici shvatio sam da ga ovako ne mogu nositi i da neću moći komotno sjediti u vlaku, a i primijetit će se. No bez obzira na sve, čvrsto sam odlučio da ga nosim.

Na izvršenje ovog zadatka pošao je sa mnom i skojevac Ferid Lukačević, obućarski radnik iz Zagreba. Bio je to snažan devetnaestogodišnji mladić, po prirodi živ, veselih krupnih očiju. Za ovaj put i Ferid se dobro pripremio. Nabavio je pištolj, sašio planinarsko odijelo i ponio u kovčegu sve ostalo što mu je bilo potrebno.

U dogovoreno vrijeme našli smo se na Glavnom kolodvoru. Odmah smo ušli u stanični peron. Prošli smo kroz ulaz, preko puta hotela »Esplanade«, kuda prolazi službeno željezničko osoblje.

— Da li se primjećuje što ispod kaputa? — upitao sam.^

— Ne primjećuje se ništa — zastajući i pogledavši reče Ferid.

Bio sam zadovoljan što sam dobro stegao karabin. Ali otežava mi hodanje. A što ako sklizne.

— Nosim pušku ispod kaputa — rekoh Feridu.

— Kakvu to glupost činiš? — upita iznenađeno mladić.

— Eto kako vidiš, pa što bude! — odgovorim.

Razgovarajući tiho, došli smo pred kompoziciju i ušli u vagon trećeg razreda. Kofere smo stavili iznad suprotnih sjedišta. Izišli su i stajali kraj vrata ostali putnici i u kupeu nije bilo nikoga. Izišli smo i mi i s hodnika promatrali stanični peron. Ubrzo iza toga putnici počeše ulaziti. Za čas vagon se napunio. Po redu vožnje vlak krenu. U kupe zatim uđosmo i mi, ali nismo mogli sjesti. Stajali smo kod prozora i tiho razgovarali. Kroz vlak su prolazile raznovrsne uniformirane patrole. Kontrolirale su i legitimirale putnike. Legitimirale su i nas. Kad

god bi koja patrola prolazila kroz vagon, nelagodno smo se osjećali. Bili smo zbunjeni, naročito kad bi nam gledali dokumente. Da su se malo bolje zagledali u naša lica, primijetili bi uznemirenost i nervozu. Ustaše su samo gledale putne željezničke dokumente koji su bili ispravni. Poslije pregleda bi odlazili, a mi bismo svaki put odahnuli.

Vozeći se tako, lokomotiva odjedanput uspori vožnju, kotači zaškripaše, a vlak sve sporije i sporije poče ulaziti u stanicu Krajiški Brdani, nedaleko od Sunje. Srce nam je počelo jače kucati. Bili smo uvjereni da je ono najgore prebrođeno i da smo pri kraju izvršenja zadatka. Ali nije bilo tako. Kada smo izlazili s kovčezima, na naše veliko iznenađenje, čim smo stali na papuču od vagona, pred nama su stajali ustaše i domobrani s uperenim puškama. Preplašeni i skamenjeni nijemo smo gledali u uperene cijevi.

— Ruke uvis, majku vam komunističku! — povikao je vođa ustaške patrole.

Podigosmo ruke, a od straha nam zadrhtaše i noge. Priđoše nam dvojica ustaša i počeše pretres. Kod mene ispod kaputa našli su pušku, a u kovčegu pištolje i municiju. Kod Ferida, među ostalim materijalom, i pištolj. Ustaška patrola bila je vrlo zadovoljna. Uhvatila je partizanske kurire koji su ovuda, tko zna koliko puta, nesmetano prolazili. Ustaše nas na očigled brojnih putnika počeše nemilice tući i povedoše nas do stražare koja se nalazila nedaleko. Tek kad smo stigli u stražaru, Ferid i ja prepoznali smo među ustašama Safeta Rešića iz Bosanske Kostajnice, ozloglašenog i poznatog krvnika koji je bio vođa ove ustaške patrole.

Prvo na što smo pomislili, kad smo upali u ustašku klopku, bila je provala. Ali tko bi to mogao biti? Tko nas je izdao? Nismo se mogli dosjetiti. ..

Za mene i Ferida nastupili su dani Golgote, maltretiranja i zlostavljanja. Bilo nam je jasno da smo vrlo jeftino, zahvaljujući neprijateljskim agentima, pali u ustaške ruke iz kojih se vrlo teško iščupati. Da barem nisu pronašli oružje, municiju i drugi kompromitirajući materijal, mogli bismo se nadati kad-tad slobodi. Ovako... spasa nema.

Iz Krajiških Brđana ustaše nas istog dana sprovedoše pod jakom stražom u Sunju. Strpali su nas u ustaški zatvor, gdje je nastavljeno mučenje i maltretiranje. Nakon nekoliko dana sproveli su nas u Sisak, a zatim u Petrinju. Poslije dugotrajnog zlostavljanja, izvedeni smo pred Prijeki sud. Pala je presuda — smrt strijeljanjem. Do izvršenja presude ležali smo u samicama petrinjske ustaške Glavnjače. Bili smo izgubljeni...

Međutim, za sve to vrijeme partijska organizacija Banije neumorno je radila da spasi iz ustaških kandža dvojicu zagrebačkih ilegalaca. Uz pomoć željezničarske partijske organizacije iz Zagreba, Okružni komitet KPH za Baniju organizirao je bijeg baš uoči dana kad je trebalo da se nad nama izvrši smrtna kazna.

Ubrzo iza toga našli smo se na oslobođenom teritoriju...

.. .U Radionici državnih željeznica u Zagrebu bilo je nekoliko udarnih grupa. Pojedini članovi Partije, kandidati i skojevci nalazili su se i u grupama željezničkog čvora i zagrebačke partijske organizacije. Grupe su imale od tri do pet članova, a bile su zadužene za vršenje raznih diverzija, sabotaža i kažnjavanje zlikovaca, izdajica i provokatora. Za članove udarnih grupa birali su se smjeliji

i odvažniji aktivisti, spremni za izvršenje svih zadataka. Svi članovi grupa imali su pištolje, a za izvršenje određenih zadataka dobivali su i potrebna sredstva. Među odabranim drugovima bilo je i omladinaca koji nisu služili vojsku i koji nisu znali rukovati oružjem. O tome je Partija vodila posebnu brigu. Zbog toga su organizirani razni tečajevi. Tako je u Bednjanskoj ulici organizirana obuka rukovanja oružjem, što su završavali svi omladinci, članovi udarnih grupa. Tečaj za vršenje diverzija organiziran je kod Vlade Mutaka, u Pazinskoj ulici. Taj tečaj pohađale su vođe udarnih grupa i stariji i iskusniji članovi Partije. Tečaj za vršenje diverzija završilo je i desetak članova iz željezničkog čvora, koji je Vlado osposobio za diverzantske akcije.

Zajedno s članovima Partije, kandidatima, skojevcima i simpatizerima NOP-a, udarne grupe su vršile mnoge akcije i sabotaže. Prvih dana okupacije vršene su manje sabotaže i diverzije. Onesposobljavali su se električni motori, strugovi, vagoni, lokomotive, dizalice... Oštećivali su se vodovodi, plinski, električni, signalni i zračni uređaji. Uništavali su se različiti izrađeni predmeti...

Sabotaže u Radionici najčešće su se izvodile poslijepodne ili rano ujutro, a ponekad i u najvećem jeku rada. Kako su to radili članovi udarnih grupa? U prolazu su ubacivali željeznu prašinu u električne motore, koji bi neko vrijeme radili, zaribali se, a zatim stali. Izrađene gotove dijelove oštećivali su i bacali u staro željezo. Najuspješnije akcije izvršavale su se poslijepodne, kada pojedina odjeljenja nisu radila, pa je bilo manje radnika. U to vrijeme po odjeljenjima kretali su se tu i tamo ustaški žbiri, ali su se sabotaže vršile bez obzira na njihovu prisutnost.

Članovi udarnih grupa sabotirali su zajednički ili pojedinačno. Tako smo u rujnu 1941. godine, Franjo Kolar i ja — radeći poslijepodne — otišli u Treće odjeljenje da onesposobimo parne čekiće. Neopaženo smo ušli u kovačnicu i odmah počeli sabotažu. Ali, lomljenje dijelova i odvrtanje vijaka nije moglo bez lupe, zbog čega smo bili uznemireni. Osluškujući i gledajući po Radionici, često smo zastajkivali. Iako smo bili nervozni i nestrpljivi, nismo odustajali od izvršenja zadatka. Kad smo onesposobili nekoliko parnih čekića, napustili smo odjeljenje i otišli na svoja radna mjesta.

Nekoliko dana kasnije ta ista grupa radila je poslijepodne s Ferdom Hergom Hrgom, koji je bio simpatizer NOP-a. Kada smo sjeli da se malo odmorimo, Kolar i ja zamolili smo Hrgu da nas pusti da iziđemo iz odjeljenja.

— Dečki, što ćete uraditi? Pazite, pamet u glavu! — začuđeno nam je rekao.

— Ne boj se ništa! — odgovorili smo i izišli.

S blagim osmijehom na licu, Hrga je zavrtio glavom, dok smo nas dvojica odlazili prema Petom odjeljenju, u električnu radionicu za punjenje akumulatora. Išli smo oprezno, jedan za drugim, noseći alat i gledajući unaokolo da nas tko ne primijeti. Kada smo stigli do radionice, Kolar i ja, opazili smo čuvara kako šeta. Sklonili smo se iza jednog vagona i pratili njegovo kretanje. Čuvar je i dalje uporno hodao, a mi smo nestrpljivo čekali kada će se_ udaljiti. Čuvar je prišao kontrolnom satu, navio ga i produžio prema skladištu. Čim se on udaljio, nas dvojica smo pripremljenim ključem otvorili vrata i ušli u magazin. Alatom, koji smo donijeli, počeli smo trgati olovne ploče i izolatore. Bacili smo ih i porazbijali. Iako smo brzo radili, izvršenje zadatka se oteglo. Činilo nam se da će trebati dosta vremena dok ga izvršimo. Kada smo, najzad, obavili »posao«, polako i pažljivo odškrinuli smo vrata i osmotrili prostoriju. Budući da smo se uvjerili da u blizini nema nikoga, izišli smo ostavljajući za sobom nezaključana vrata. Vraćali smo se zaobilaznim putem, kroz Četvrto odjeljenje, skrivajući se

između vagona. Nemirni i nervozni stigli smo napokon u svoje odjeljenje. U susret nam je išao naš drug Ferdo Herga, zabrinut i ljutit. Kad nas je ugledao, povišenim glasom je zapitao:

— Gdje ste tako dugo?

— Nismo dugo ostali.

— Kako niste, ostali ste čitav sat! Da je netko došao i pitao za vas, što bih rekao?

Sliježući ramenima prišli smo dizalici i počeli raditi.

U rujnu 1941. godine došao je s generalnog popravka motor od 75 konjskih snaga, koji je služio za pogon pilane. Tek što je toga dana montiran, već sutradan je bio ponovo neispravan. Kada ga je Ahmet Kapetanović — električar iz Drugog odjeljenja — montirao, podigao je prstenove s ležaja da ne dolazi ulje. Motor je, nakon montaže, radio kratko vrijeme, zaribao se i stao. Odmah je došla stručna komisija koja je izvršila pregled i konstatirala da je to djelo sabotaže. Motor je ponovo poslan na popravak koji je trajao oko 15 dana. Poslije ponovnog montiranja, Kolar i ja smo sutradan rano ujutro otišli u pilanu. Sastrugali smo izolirane dijelove i u motor nabacali željeznu pilovinu. Čim je motor pušten u pogon, došlo je do kratkog spoja. Tako je motor ponovo bio onesposobljen, a da nije radio ni dva dana.

Poslije ovog slučaja ustaše su provjeravale i saslušavale radnike koji su radili u tom odjeljenju kao i one koji su ga popravljali. Na saslušanje je prvi pozvan Ahmet Kapetanović. Neposredno poslije toga, Ahmet je došao do vođe grupe i ljutito rekao:

— Što to radite?

— Što radimo? — upitao je vođa grupe, praveći se nevješt.

— Onesposobili ste motor koji sam dva puta popravio. Zvali su me, zatvorit će me...

Nakon ovog drugarskog objašnjavanja, razišli su se. Motor je ponovo donesen na reparaturu u električnu radionicu. Došao je u ruke opet Ahmetu da ga on popravi. Ovaj put Ahmet je radio pod nadzorom ustaša. Kada je osposobio motor, tražio je komisiju da pregleda izvršene radove. Komisija je detaljno ispitala rad motora i naredila da se prebaci u pilanu i stavi u pogon. Međutim, motor je ubrzo ponovo onesposobljen. Razjarene ustaše uzalud su vikale, prijeteći i tražeći komuniste...

Vlado Grule, stolar u Petom odjeljenju, stari sindikalni borac i predratni član KPJ, krajem 1941. godine napravio je plan za uništenje tkanine za tapeciranje u magazinu Petog odjeljenja i s tim upoznao udarnu grupu. Nekoliko dana kasnije članovi udarne grupe ušli su u magazin i oštrim noževima isjekli vunenu tkaninu, sve dok nisu čuli Kolara koji je zvao:

— Ante, Ante!

To je bio ugovoreni znak da netko ide. Brzo, ali pažljivo izišli su jedan na jednu, a drugi na drugu stranu. Sabotaža je uspjela.

Od ovih naoko sitnih ali značajnih sabotaža, članovi udarnih ^grupa prešli su na izvršenje većih akcija. Na Glavnom kolodvoru, nedaleko od Željezničke radionice, nalazilo se više pripremljenih željezničkih kompozicija za prebacivanje ranjenika. Neke od njih bile su potpuno opremljene i spremne za pokret. Željezničari, simpatizeri NOP-a, obavijestili su o tome odmah udarnu grupu Radionice. Slavko Glavati, Franjo Kolar i ja, uz pomoć omladinca Sitkije Sadikovića, električara iz Ložionice, prikupili smo potrebne podatke i napravili plan za onesposobljavan je kompozicije. Jedne prohladne večeri u listopadu 1941. godine nas četvorica došli smo na željezničku stanicu. Sa željezničarskim kapama na glavama

i potrebnim alatom pošli smo na izvršenje zadatka. Preko kolosijeka sa stanice smo se uputili prema kompoziciji. Čim smo stigli do postavljenog vlaka, prišli smo prvom vagonu i zastali, osmatrajući na sve strane.

Kad smo se uvjerili da u blizini nema nikoga, Slavko je brzo otvorio vrata. Začas smo svi bili u vagonu. Slavko je, oprezno zatvarajući vrata, otvorio prozor i kroz njega provukao ruke, brižljivo stavljajući pečat na njegovo mjesto. Tada smo bili sigurniji, jer su svi vagoni bili zapečaćeni. Odmah smo po dvojica sa svakog kraja noževima počeli sjeći pokrivače. Zatim smo razmontirali ležajeve. Pri odvrtavanju vijaka čula se lupa što je među nama stvaralo još veći nemir. Zbog toga je jedan stalno prisluškivao i, podižući zavjesu, osmatrao kroz prozor. Dok smo tako »operirali«, napolju je padala kiša, a željezničari su manevrirali vagonima pa nam je i to pomoglo.

Prolazeći kroz vagone i uništavajući sve do čega su došli, ilegalci su ušli i u operacijsku salu. Tu su oštetili sve instrumente. Također su demontirali i oštetili stolice i etažno grijanje. Uzeli su nešto i lijekova, a ostalo su razbacali i pogazili. Na kraju te akcije, udarna grupa je ušla u kola u kojima je bio montiran rendgenski aparat i još neki važni instrumenti. I to su onesposobili. Dok su se nalazili u tom vagonu, začu se žamor i topot koraka ispred kompozicije. Uplašeni članovi udarne grupe stajali su gledajući jedan u drugoga. Kad se sve smirilo, nastavili su rad. Činilo im se da zadatak neće nikada završiti, jer je kompozicija bila dugačka. Sve je ipak uspjelo. Kompozicija za prijem ranjenika bila je potpuno onesposobljena.

Čim je izvršila zadatak, udarna je grupa, izlazeći iz posljednjeg vagona, u žurbibila neoprezna. To je bilo dovoljno da ih primijeti njemački stražar koji je tuda krstario.

— Halt! — odjeknuo je strogi glas.

Toga trenutka osjetili smo hladnoću, iako smo bili zagrijani radom. Iznenađeni i preplašeni, počeli smo trčati između vagona. Stražar je počeo vikati još glasnije. Bježeći tako između vagona, i plašeći se da nas ne uhvate, izgubili smo se. Za nama je nastala prava trka. Srećom već se spuštala noć, padala je i kiša, a stanični kolosijeci bili su pretrpani vagonima. Zahvaljujući tim okolnostima uspjeli smo pobjeći. Bježeći od potjere, Slavko i ja prolazili smo između i ispod vagona, zatim preko željezničkih kolosijeka prema željezničkoj stanici. Neopaženo smo došli na stanični peron i s putnicima izišli iz stanice. Sađiković je, međutim, otišao u suprotnom pravcu, do Ložionice, odakle je neopaženo izišao, dok je Kolar uskočio u putnički vlak koji je izlazio iz stanice prema Ljubljani. Bez ikakvih komplikacija, Kolar se dovezao do Zapadnog kolodvora i izgubio se u gradskoj vrevi.

Iako smo akciju brižljivo pripremali, nismo predvidjeli mjesto gdje ćemo se naći u slučaju potjere. Zbog toga smo te večeri bili uznemireni, nismo smjeli spavati kod svojih kuća. Sutradan smo sa strahom pošli na posao. Već u 6 sati nas trojica udarnika iz Radionice bili smo zajedno. Bili smo zabrinuti, jer nismo znali za sudbinu četvrtoga. Zato je Kolar pronašao neki razlog i otišao u Ložionicu da vidi što je sa Sadikovićem. Na njegovu veliku radost, našao ga je na radnome mjestu. Na brzinu su prokomentirali jučerašnji događaj. Kolar je zatim dotrčao u Radionicu i obavijestio nas da je sve u redu. Svi smo bili raspoloženi, sretni i zadovoljni što smo izvršili zadatak i uspjeli pobjeći njemačkoj potjeri.

Udarna grupa koju smo činili Franjo Kolar, Slavko Glavati, Mato Matković i ja odlučila je da likvidira Orsaka, starog pokvarenog politikanta i poznatog razbijača sindikata koji je radio u Drugom odjeljenju naše radionice. Neposredno poslije okupacije naše zemlje, Orsak je prišao ustaškom pokretu i bio doušnik

ustaške policije. Orsak je otprije dobro poznavao napredne radnike, a znao je i za rad mnogih aktivista. Neprijatelj se time obilato koristio. Zbog toga je i odlučeno da se taj ustaški agent likvidira. Udarna grupa je pokušala nekoliko puta da to učini, ali joj se nije pružila prilika. Budući da su s tom odlukom upoznali partijsku organizaciju, udarnici su odlučili, kada već nisu likvidirali Orsaka, da ubiju nekog ustaškog ili njemačkog vojnika.

Prvom polovicom listopada 1941. godine Glavati, Kolar i ja sastali smo se u Bednjanskoj ulici broj 19- Napravili smo detaljan plan akcije, predviđajući i sklanjanje u slučaju potjere. Svaki član grupe dobio je određene zadatke. Kao najpogodnije mjesto odabrali smo jedan kutak kod bivšeg nogometnog igrališta SK »Građanski«. Tu je bilo idealno mjesto za ljubavne sastanke, pa su zbog toga često dolazili vojnici sa ženama. Na kraju sastanka Vojo je dao udarnicima po bočicu otrova, i upute kako da ga upotrijebe ako dođu u bezizlaznu situaciju.

Našli smo se 12. listopada 1941. na ugovorenome mjestu. Ponijeli smo sve što nam je bilo potrebno za izvršenje akcije. Da bismo se koliko-toliko zamaskirali, imali smo šešire koje nikada prije nismo nosili. Dok smo spremni nervozno čekali, već se i noć počela spuštati. Padala je sitna jesenja kiša, a s njom se spuštala i magla koja nam je stvorila još povoljnije uvjete za akciju. Ali, za veliko čudo, nitko nije dolazio. Počeli smo gubiti strpljenje i pomišljati da nećemo izvršiti zadatak. Napokon, nakon određenog vremena, začuli smo korake. Nastao je tajac... Gledajući kroz sumrak, vidjeli smo da prema nama ide netko u uniformi. Srce nam je počelo kucati sve jače. Postali smo uzbuđeni i nemirni. Dogovarali smo se i pošli još malo naprijed. Kada smo odabrali povoljnije mjesto, zastali smo. Sada smo dobro vidjeli kako nam se približava njemački podoficir s nekom ženom, koju je držao ispod ruke. Idući lagano prema Miramarskoj cesti, ljubavnici su prošli pored trojke koja ih je promatrala. Čak smo čuli kako se nešto i sporazumijevaju. Ne gubeći vrijeme, pošli smo za njima. Sustigavši ih, usporili smo korake i, okrećući se, gledali smo na sve strane. Ništa nismo čuli, niti smo koga primijetili.

Došao je, dakle, pogodan trenutak da stupimo u akciju. Uznemireni, jedan časak smo stajali neodlučni. Iako smo drhtali od uzbuđenja, pogledom smo se sporazumjeli da izvršimo napad. Prema dogovoru, Kolar priđe podoficiru i na njemačkom ga zamoli da mu šibicom pripali cigaretu. Nijemac je zastao i počeo pretresati džepove.

Slavko i ja prišli smo neprimjetno i gotovo istovremeno udarili Nijemca po glavi. Od snažnog udarca srušio se na zemlju. Kolar se brzo sagnuo i iz njegove futrole izvadio pištolj. Bili smo već smireniji, jer je podoficir razoružan. Izbezumljen, držeći se rukama za glavu, Nijemac je pokušavao ustati. Ali, nije uspio. U gužvi i mraku i Kolar je dobio jak udarac u rame. Iako nikoga nije bilo u blizini uznemirili su nas povici ljubavnog para. U žurbi nam nije sve išlo od ruke. Podoficir je ležao potrbuške. Nije se više micao.

Prestrašena žena drhtala je naslonjena na ogradu i jecala.

Izvršili smo zadatak, ali smo ostali zbunjeni i ukočeni, iznad ubijenog Nijemca. Razrogačenih očiju i preplašeni gledali smo na sve strane. Na našu sreću, u blizini nije bilo nikoga. Kao po komandi, odjedanput smo jedan za drugim nespretno potrčali. Gotovo istovremeno pobacali smo poluge i rukavice. Trčeći ulicom osvrtali smo se i gledali ne ide li tko za nama. Ulica je, međutim, još uvijek bila pusta. Čim smo se malo udaljili, začuli smo glas žene koja je vičući tražila pomoć. Zbog toga smo postali još nervozniji. Noge su nam postale nesigurne, a korak kratak. U uzbuđenju, sve smo više gubili dah. Iako smo imali pretrčati do druge ulice samo oko 500 metara, činilo nam se da nikada nećemo

stići. Trčeći, držali smo u rukama pripremljene pištolje. Napokon, umorni i zadihani, stigli smo u drugu ulicu gdje smo se koliko-toliko osjećali sigurnije.

Ali glasovi su se čuli još jače i kao da ih je bilo sve više. Činilo nam se kao da nismo nimalo odmakli. To nas je još više uznemirilo, a srce nam je od uzbuđenja sve jače kucalo. Bez riječi jedan za drugim potrčali smo dalje.

Kada smo stigli do igrališta SK »Željezničar«, zastali smo. Čim smo se uvjerili da nas nitko ne prati, izmijenili smo nekoliko riječi. Iznervirani i iznemogli, rastali smo se. Te noći razmišljali smo svaki na svoj način o izvršenoj akciji. Bili smo još uvijek nemirni.

Sutradan, već oko 6 sati ujutro, bili smo zajedno na radu. Kolar se odmah požalio na bolove u ramenu od udarca koji je dobio od svojih drugova. Istog dana morao je otići liječniku, koji je konstatirao da mu je pukla ključna kost. Zadržan je nekoliko dana na bolovanju.

Nakon ove akcije, Ibro Safić, koji je stanovao u neposrednoj blizini igrališta SK »Građanski«, pričao je da su Nijemci i ustaše, zbog ubojstva jednog njemačkog vojnika, te noći vršili pretres po kućama oko igrališta i da su pohapsili nekoliko prolaznika.

Na montiranju parnoga grijanja, krajem listopada 1941. godine, radilo se poslije podne. Rukovodilac radova bio je Alojz Šepl, bravar, krupan i snažan čovjek, koji je uvijek volio voditi glavnu riječ. Šepl je bio oduševljeni Hitlerov pristaša, zbog čega je hvalio sve što je njemačko. S njim smo radili: Mato Mislović, polukvalificirani radnik i simpatizer NOB-a i ja. Jednog listopadskog dana udarna trupa iz Drugog odjeljenja dogovorila se da izvrši akciju. U dogovoreno vrijeme Šepl nije bio na radu. Otišao je na uobičajeni razgovor. Čim sam to primijetio, prišao sam Mati i rekao:

— Mato, malo bih izišao, a ako dođe Šepl, kaži mu da sam sad otišao.

— Budi bez brige...

Otišao sam u Četvrto odjeljenje do drugova iz grupe. Dali smo se na posao. Prema dogovoru, trojka je rezala remenje na tokarskim klupama i motorima, oštećivala gotove, izrađene dijelove i motore, onesposobljavala strugove, glodalice i ostale strojeve... Radili smo udarnički. Sve nam je polazilo za rukom. Upravo kada smo bili pri kraju akcije, čuo se razgovor u hali. Netko je dolazio. Sakrili smo se iza ormarića za odijela. Stajali smo, zabrinuto promatrajući i osluškujući. Glasovi su bili sve jasniji. Provirujući iza ormarića, ugledali smo trojicu ustaša i među njima ustaškog funkcionara Petanjka. Idući halom^ ustaše su naišle na strug na kojem su bili polomljeni dijelovi i izrezani remeni. Čim su to ugledali, počeli su glasno psovati. Prolazeći dalje, nailazili su na sve strašnije prizore. Zastali su kraj jednog demoliranog struga. Čitavo vrijeme zaplašeni, mi smo razmišljali kako da neopaženo iziđemo. Odjedanput smo primijetili da je jedan ustaša nekud otišao, dok su druga dvojica nešto tražila. Činilo nam se kao da ustaše vrše pretres. Iako je bilo prilično hladno, počeli smo se preznojavati.

Stojeći nijemo jedan pored drugoga, uplašenim očima pitali smo se što da radimo. Tišinu je prekinuo Slavko, koji je šapnuo:

— Moramo izići, pretresat će...

Sporazumjeli smo se pogledom. Pošli smo jedan za drugim, pored ormarića, prema vratima ljevaonice. Idući tiho i oprezno, korak po korak, stigli smo do kraja duge kolone ormarića koji su nam služili kao zaklon. Zastali smo i promatrali pri slabom svjetlu dvojicu ustaša kako nešto raspravljaju. Budući da smo sve dobro razgledali, sagnuli smo se i između struga lagano produžili prema izlazu. Uspjeli smo doći gotovo do samih vrata, do posljednje prepreke za izlazak. Zastali smo. Gledajući u zatvorena vrata, strahovali smo da ne zaškripe kada ih

budemo otvarali. Bojali smo se da na ova vrata i ustaše ne dođu. Zbog toga smo bili još nervozniji. Ali drugog izlaza nije bilo. Svaka sekunda bila nam je dragocjena. Morali smo što prije izići. Slavko je oprezno pošao vratima da ih otvori. Druga dvojica udarnika pretvorila su se u uho, osluškujući i gledajući po radionici. Slavko je za tren oka došao do vrata i sklonio se u sjenku. Polako i pažljivo prihvatio je kvaku i pritisnuo. Zarđali metal u bravi tiho je zaškripao. Slavko naglo gurnu vrata i iziđe neopaženo. Odmah za njim promakli smo i mi. Nitko nas nije primijetio. Skrivajući se, Slavko Glavati i Matko Matković odjuriše u Drugo odjeljenje, a ja sam produžio na svoje radno mjesto.

Kada sam vidio da je Mislović još uvijek sam, prišao sam i zapitao:

— Da li je Šepl dolazio?

— Kakav Šepl! Znaš ti njega, kad ode ne vraća se do fajrunta!

Razgovarajući o običnim stvarima, radili smo na sastavljanju rebara za radijatore. Oko pola noći završili smo određeni posao. Kada smo bili pri završetku, stigao je i Šepl. Bio je sav izvan sebe zbog sabotaže o kojoj je upravo čuo.

U Drugom odjeljenju bilo je onesposobljeno više strugova i električnih motora. Nestalo je više svrdala, glodalica i drugih gotovih dijelova. Pričinjena je velika materijalna šteta. Čim se saznalo za tu sabotažu, u odjeljenje su došli ustaše s ustaškim povjerenikom Željezničke radionice Smoljancem. Razišli su se po odjeljenju, preturali sve, nešto tražili... Psujući i vičući, ljutiti ustaše obilazili su motore i strugove. Prilazili su pojedinim radnicima i poslovođama i ispitivali ih. Tražili su da im kažu tko je mogao pred njihovim očima izvršiti sabotažu... Ali ni ovaj put, kao ni ranije, nisu uspjeli uhvatiti pristaše NOP-a niti bilo što saznati o akcijama udarne grupe.. .*

"Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Ferdo Udier

ILEGALCI U UNIFORMAMA ŽELJEZNIČARA

Partijska ćelija na Glavnom kolodvoru — Partizanska veza Zagreb — Donje Dubrave — Transformator je razoren — Hapšenje i logor

U Karlovcu sam 1940. godine primljen u članstvo KPJ. Mjesec dana nakon tog radosnog i, za mene, značajnog događaja, brzojavno sam premješten u stanicu Vinkovci na dužnost otpravnika vlakova. Za vrijeme četveromjesečnog boravka u tom velikom željezničkom čvoru tragao sam za partijskom vezom, ali je nisam pronašao, a povezni kartoni nisu tada postojali. (Poslije oslobođenja sam utvrdio da 1941. godine nije tamo postojala željezničarska partijska organizacija)

U Vinkovcima sam upoznao nekoliko dobrih drugova, od kojih mi je u naročitom sjećanju ostao vlakovođa Božo Kovačević. Bio je kulturan čovjek, a po svojim filozofskim nazorima »tolstojevac«, koji je viziju pobjede nad fašizmom vidio u trijumfu panslavizma. Posjedovao je malu biblioteku. Često sam ga posjećivao, pa smo razgovarali o zbivanjima u zemlji i svijetu. Diskutirajući dolazili smo do zaključaka da svaki pošteni rodoljub mora naći svoje pravo mjesto i opredijeliti se u ovoj divovskoj i sudbonosnoj borbi. (Sreli smo se ponovo 1943. godine u ustaškom logoru Stara Gradiška, gdje smo drugovali sve do njegove likvidacije 1944. godine.)

Osim Bože Kovačevića, u Vinkovcima sam upoznao Stjepana Seferagića koji je bio na dužnosti pomoćnika šefa stanice. Često smo otvoreno razgovarali o političkoj situaciji, pa sam mogao konstatirati da je on antifašist.

Sredinom rujna 1941. godine, neposredno nakon poznate eksplozije u telefonskoj centrali na Pošti u Zagrebu u Jurišićevoj ulici, premješten sam na Glavni kolodvor u Zagreb za otpravnika vlakova. Stigao sam navečer i privremeno se smjestio kod sestre Adele, koja je stanovala na Trešnjevci. U toku noći Trešnjevka je bila blokirana, a ustaška policija vršila pretres kuća i stanova. Tražili su određene ljude s Pošte. Pošto su utvrdili da u stanu moje sestre nema onih koje traže, javio sam se nakon ukinute blokade na dužnost, naravno, sa zakašnjenjem.

Na Glavnom kolodvoru našao sam izvjestan broj kolega s kojima sam se otprije poznavao, na primjer Marka Iljadicu, tada pomoćnika šefa stanice, s kojim sam, uz ostale, dvije godine ranije organizirano radio i djelovao na prikupljanju novih članova — aktivista radničkog pokreta u Udruženju željezničkih činovnika, kao jednog od oblika naprednog sindikalnog rada na željeznici. Iljadica je i u novonastaloj situaciji bio aktivan, bilo da se radilo o dobivanju informacija o pogledima i »politici« šefa stanice i organa direkcije željeznica, bilo da se radilo 0 određivanju u službu u istoj smjeni drugova kako je nama odgovaralo s obzirom na našu političku aktivnost. Pokret je potpomagao i materijalno. Prije mog hapšenja dao mi je revolver s mecima. U Zagrebu sam ubrzo sklopio nova poznanstva s ljudima koji su politički bili napredno orijentirani — u početku zahvaljujući informacijama o ljudima koje mi je Iljadica davao — a također i na temelju razgovora koje sam vodio s njima o zbivanjima u zemlji i svijetu, osobito o vojnoj situaciji na Istočnom frontu. Tako sam upoznao drugove: Karela Korošeca, tada na dužnosti staničnog disponente na Zapadnom kolodvoru. Često je dolazio i na Glavni kolodvor. Bio je neumoran i neobično aktivan u političkom, organizaciono-praktičnom i konspirativnom radu, a uživao je i autoritet primjernog partijskog radnika. Takav je ostao sve do svog iznenadnog prisilnog odlaska iz Zagreba u drugoj polovici travnja 1942. godine, kada je bijegom kroz prozor iz svog stana na Selskoj cesti vješto izbjegao hapšenje od ustaške policije; Miroslava Grahalića, otpravnika vlakova, s kojim sam od prvog dana najviše i najneposrednije surađivao, te mi je, otprilike nakon dva mjeseca, u jednom razgovoru nagovijestio da ću se uključiti u partijsku organizaciju s napomenom da ćemo imati sastanak, što je ubrzo i uslijedilo; Ladislava Mekinca, električara kolskog osvjetljenja na Glavnom kolodvoru. Budući da je radio u turnusu, a radionica bila na petom peronu, često smo kontaktirali, osobito nakon mog uključenja u partijski rad; Ivana Radoševića, vlakovođu. Radio je tada u vlakopratnji, a kasnije kao žurnalist u prometnom uredu na Glavnom kolodvoru i zbog toga smo imali mogućnosti da budemo u stalnom dodiru. Bio je vrlo aktivan u ilegalnom radu, kako u Zagrebu, tako i na terenu gdje je imao poznanstava i dobre veze u određenim punktovima na oslobođenom teritoriju; Dragomira Markova, tada školskog instruktora, koji je imao autoriteta kod osoblja zbog svojih stručnih i moralnih kvaliteta. U njegovu stanu početkom 1942. godine održali smo nekoliko konspirativnih sastanaka s grupom simpatizera, usmjerenih na organizirano okupljanje novih aktivista pokreta; Miju Kucija, otpravnika vlakova na Delti u Zagrebu. Već je tada bio vrlo blizak pokretu za koji je ubrzo počeo i aktivno djelovati.

Prvi sastanak partijske ćelije Glavnog kolodvora, na kojem sam prisustvovao, održan je u stanu Ladislava Mekinca, u Vlaškoj ulici. Članovi su bili: Ladislav Mekinc, sekretar, Miroslav Grahalić, Ivan Radošević, Vlado Cvija i ja. Vlado Cvija je bio otpravnik vlakova stanice Velike Gorice, a stanovao je na Kanalu u Zagrebu. Na tom smo se sastanku upoznali, a poslije smo bili u stalnoj vezi na Glavnom kolodvoru. Ovom sastanku prisustvovao je i Karei Korošec koji je dao pregled situacije u cjelini, ukazivao na nužnost stalne političke aktivnosti na liniji borbe protiv fašizma i organiziranog okupljanja naprednih ljudi, simpatizera 1 aktivista pokreta. Zatim je naglasio neophodnost najveće konspiracije i čuvanje od eventualnih provokatora. U diskusiji su razmijenjena mišljenja o razvoju događaja i situacije u zemlji, gradu i u čvoru. Svaki pojedinac iznosio je zapažanja iz svoje sredine i svoju djelatnost, zatim s kim kontaktira na političkom planu, kakve stavove zauzima prema pojedinim zbivanjima i koliko je spreman da se uključi u aktivnu političku borbu. Korošec, a zatim i Mekinc, bili su uvijek vrlo dobro informirani o svim važnijim zbivanjima, znalački usmjeravali našu aktivnost

i preko njih je išla dalja partijska veza. O potencijalnim suradnicima i aktivistima vodile su se svestrane rasprave o karakteru i njihovim sklonostima, o njihovu vladanju, društvu, privatnom životu itd. Nikakve se bilješke nisu vodile, ali svaki je dobro sve pamtio. Na idućem sastanku svaki je pojedinac podnosio izvještaj o tome što je izvršio i s kakvim se problemima susreće u svojoj sredini.

Sastanke smo održavali svaki tjedan, i to naizmjenično u stanovima Mekinca, Grahalića i kod mene u Bosiljevskoj 39 na Trešnjevci. Sekretar se morao unaprijed obavijestiti ako pojedinac iz objektivnih razloga nije mogao prisustvovati. Međutim, rijetko se dešavalo da netko od drugova nije prisustvovao sastanku, jer se vrijeme njegova održavanja podešavalo prema slobodnom vremenu. U stanu smo bili uvijek sami u prostoriji (sobi ili kuhinji), odvojeni od članova obitelji. Donosili smo uvijek na sastanak jedan od željezničkih pravilnika, držali ga na stolu za slučaj da nas bilo tko pokuša iznenaditi, imali smo unaprijed dogovoreno gradivo koje smo »prorađivali«. Dolaskom pred vrata stana pozvonili bismo dvaput kratko. Tim smo se znakom uvijek koristili i o tome upoznavali i ostale aktiviste i kurire s kojima smo surađivali.

Vrijeme između sastanaka koristili smo u stalnome međusobnom dodiru,uzajamno izmjenjivali obavještenja i zapažanja do kojih smo pojedinačno dolazili. Među nama se neodoljivo razvijao i učvršćivao sve snažniji osjećaj lične povezanosti, drugarstva, uzajamnog poštovanja i političke odgovornosti. Iako nismo vodili neke posebne razgovore o praktičnim opasnostima koje nam prijete od klasnog neprijatelja, u mislima su nam one bile stalno prisutne. To je bio jedan od motiva koji je svakoga od nas upućivao na maksimalnu budnost i konspiraciju i inspirirao na međusobnu iskrenost i otvorenost, bilo da se radilo o političkoj aktivnosti, ili o privatnim i ličnim preokupacijama.

Uz stalni politički rad uskoro smo pristupili organiziranom prikupljanju oružja i municije, sanitetskog i uredskog materijala, odjeće, obuće itd. Sve smo to pohranjivali na konspirativna mjesta u podrumima i šupama, tj. uvijek izvan stana. I željezni garderobni ormarić u prostoriji kraj prometnog ureda na Glavnom kolodvoru često mi je poslužio kao spremište. Prikupljanje, prenošenje i pakovanje za otpremu iz Zagreba obavljalo se na različite prikrivene načine. Na primjer, Cvijin brat dopremao je oružje i municiju s Kanala do mene na Trešnjevku u prikolici motocikla, a žene su to radile i pomoću dubokih dječjih kolica. Jedan od aktivista u toj djelatnosti, kojeg se osobito sjećam, bio je Velimir Heski, radnik iz ložionice, koji mi je više puta, na unaprijed dogovorenim mjestima u gradu, predavao pakete ili kovčege s raznovrsnom opremom. Dalja otprema iz Zagreba, u onom dijelu ove aktivnosti koliko sam ja učestvovao, išla je preko jednog kurira iz Pušće Bistre, kojeg po imenu nisam znao, a s njim sam se spojio na temelju ugovorene lozinke. Druga veza bila je preko Tomislava Salopeka, radnika ložionice Gračac, koji je povremeno dolazio u Zagreb i odnosio kovčege ili pakete, kao i poštu za Kotarski komitet KPH u Bruvnu kraj Gračaca.

Vezu s oslobođenim teritorijem imali smo i preko Blinjskog Kuta, Karlovca i Srpskih Moravica, koju je, uglavnom, održavao Ivan Radošević. Od njega sam preuzeo, početkom 1942. godine, vezu preko željezničke stanice Donje Dubrave u kojoj je radio Zvonko Hršak kao otpravnik vlakova, s njim sam se posebno povezao. Ugovorenog dana sastali smo se u stanici Oštarije i utanačili sve pojedinosti o načinu sporazumijevanja i prebacivanja drugova iz Zagreba preko Donjih Dubrava. Na relaciji Zagreb — Srpske Moravice (koje su ustaše nazvale »Hrvatske Moravice«) postojala je telegrafska linija u koju su bile ukopčane sve stanice, pa i Donje Dubrave. Kad se ukazala potreba, telegrafski sam ga upitao: »Ima li, Gojko, mesa?« ili: »Ima li jaja, kada i kojim vlakom mogu poslati novac?« Nabavka hrane

iz raznih dijelova pokrajine bila je dnevna pojava i potreba u gradovima, pa takvi i slični telegrafski razgovori bili su prozaična stvar. Međutim, ta su pitanja značila: da li mogu, kojeg dana i kojim vlakom uputiti drugove u Donje Dubrave, koje je Hršak, pod ugovorenom lozinkom, prihvatio i preko veze upućivao na oslobođeni teritorij. Korošec ili Mekinc upoznali su me nekoliko dana ranije s potrebom prebacivanja grupe iz Zagreba. Kao po pravilu obično su u grupi bila dva do četiri druga, a izuzetno je ona bila i veća. Kad mi je Hršak fiksirao dan i vlak — a to je bilo od 24 do 48 sati ranije — onda smo u Zagrebu dogovorili sve ostale detalje. Bilo je najvažnije da se sastanak između grupe i mene utanači na 20 do 30 minuta prije polaska vlaka u blizini Glavnog kolodvora: ulaz u Botanički vrt, pored zgrade socijalnog osiguranja, iza zgrade Hotela »Esplanade« i slično. Za svaki konkretan slučaj bili su utvrđeni vanjski znaci raspoznavanja (novine ili časopis, aktovka ili kapa — šešir u određenoj ruci ili slično) a uz to i lozinka. Ni u jednom slučaju nije bilo problema, jer se svaka strana strogo pridržavala ugovorenog reda i vremena, pa smo se lako »našli«. Ja sam uvijek bio u svojoj željezničarskoj uniformi, pa je to, donekle, olakšavalo cijelu »operaciju«. Da izbjegnem ustaške straže i agente, provodio sam ih kroz prolaze za službeno osoblje — rasporedni, ili telegrafski, odnosno prometni ured — i uvodio u određeni vlak. Usputno sam im davao konkretne upute: kakvom lozinkom će se u Donjim Dubravama obratiti službujućem otpravniku vlakova koji na glavi ima crvenu kapu i koji će ih po vezi uputiti dalje. Grupe, čiji su članovi imali »legalne« propusnice i lične isprave u redu, putovale su u civilnim odijelima, a sprovodio sam ih do garniture putničkog vlaka. Jedna od takvih grupa, u stvari moja najveća grupa za Donje Dubrave, bila je družina Hrvatskog narodnog kazališta: Ivka Rutić, Jože Rutić, Vjeko Afrić Salko Repak, Žorž Skrigin, Milan Vujnović i Zvonimir Cvija (iz orkestra). Njihov odlazak 22. travnja 1942. izazvao je senzaciju u Zagrebu.

Drugove koji su se morali kriti pred ustaškom policijom, bilo da su već bili kompromitirani, bilo da su kao ilegalci djelovali u Zagrebu, pa su po odluci Partije morali napustiti grad, prebacivali smo odjevene u željezničarske uniforme. Sakupili smo, naime, među željezničarima nekoliko kompletnih uniformi koje su drugovi oblačili prije odlaska iz Zagreba, a u svom prtljagu nosili su građanska odijela. Takve grupe sprovodio sam u službena kola vlaka kod vlakovođe, upisivao ih u putni list kao vlakopratni odred koji se vraća vezi u domicil ili ide po »svoj« vlak. Prethodno sam ispostavio za svakoga »knjižice za kilometražu« koju svaki vlakopratilac na putu mora imati, a služi i kao nalog za službeno putovanje i za obračun kilometraže. Knjižice bih prethodno ispunio izmišljenim imenima i žigosao žigom stanice. Članovima grupe savjetovao sam da se za vrijeme vožnje zadržavaju u dijelu službenih kola namijenjenom za robu, da glume da su umorni od službe kako ne bi eventualno morali s vlakovođom razgovarati o željeznici i službi.

Hršak je uniforme odmah vraćao u jednom kovčegu na moje ime u Zagreb, a ja sam taj kovčeg kod vlaka podizao, jer mi je unaprijed javio kada će ga poslati. Jedan ključ kovčega imao je Hršak, a drugi ja. Naime, kovčeg je uvijek služio grupi za prijenos garderobe i sličnoga do Donjih Dubrava. Jedanput mjesečno Hršak je dolazio u Zagreb na razgovore u kojima smo analizirali izvršeno i usavršavali tehniku rada. Tako je veza preko Donjih Dubrava dobro funkcionirala sve do početka svibnja 1942. godine, i nije bila otkrivena. (Poslije oslobođenja zemlje, za vrijeme mog službovanja u stanici Karlovac, potražio me Milan Janković, pukovnik JNA, od koga sam doznao da je on bio veza u Donjim Dubravama između Hršaka i oslobođenog teritorija, što u ono vrijeme nisam znao.)

Početkom travnja 1942. godine na sastanak partijske ćelije, koji je održan u mom stanu, došao je i Karei Korošec. On je prisutnima predstavio pridošlog člana — Ivana Kranjčevića (inače električara jake struje ložionice Zagreb). Korošec nam je govorio da treba ići na realizaciju akcija većeg značenja, da se pripreme već vrše i da ćemo na vrijeme dobiti nužna obavještenja. Idući sastanak ćelije održan je u stanu Mekinca, ali o akciji nije bilo konkretne rasprave.

Prvobitno je odlučeno da se 10. travnja — na godišnjicu NDH — dinamitom digne u zrak željeznički transformator u Branimirovoj ulici. Za izvršioce te akcije bili su određeni Sidkija Sadiković i Ivan Kranjčević, obojica električari. Oni su po službenoj dužnosti imali slobodan pristup u transformator, koji je bio pod stalnom vojničkom stražom, i nadgledali njegovo funkcioniranje. Dinamit su postepeno donosili i maskirali unutar samog transformatora.

Dana 21. travnja 1942. navečer došao sam na Glavni kolodvor i primio službu u noćnoj smjeni. U prometnom uredu sam doznao da je transformator dinamitom razoren, i da je cijeli željeznički čvor ostao bez električne energije. U ložionici dizalica za snabdijevanje lokomotiva nije radila. Lokomotive su se opskrbljivale ugljenom ručnom radnom snagom i s velikim zakašnjenjem izlazile iz ložionice na odlazeće vlakove. Te je noći cijela stanica bila u mraku, a u svim uredima, gdje se obavljala služba, gorjele su petrolejke. Povjerljivih komentara u četiri oka bilo je na svim radnim mjestima i svima je bilo jasno da i na željeznici postoje snage koje se ne žele i neće pokoriti protunarodnom ustaškom režimu. Straže su na svim ulazima pojačane, a policijski agenti krstarili su po cijeloj stanici njuškajući i tražeći nešto što nisu mogli naći. U prvoj fazi konspiracija je u potpunosti sačuvana, no policija nije mirovala. I što je poduzela? Nekoliko dana kasnije počela su pojedinačna hapšenja u čvoru, prvenstveno u ložionici i radionici, i to onih naprednih radnika koji su policiji otprije bili poznati ili označeni kao komunisti ili simpatizeri komunizma. Broj uhapšenih rastao je iz dana u dan. Članovi naše ćelije bili su u svakodnevnom kontaktu, a Mekinc nas je obavještavao o pojedinostima. Sadiković i Kranjčević su privremeno prešli u ilegalnost — nisu išli na posao niti boravili kod kuće. Kad je policija i njih počela tražiti, odlučeno je da se ilegalno prebace iz Zagreba. To prebacivanje organizirao je i izvršio Jordan, a to mi je poznato zato što je neposredni dogovor o tome odlasku iz Zagreba između Jordana i Kranjčevića izvršen u mom stanu. Nakon nekoliko dana Jordan me obavijestio da je ta akcija uspješno izvršena. Obojica su prebačena u Hrvatsko zagorje.

Prvo hapšenje na Glavnom kolodvoru izvršeno je početkom svibnja 1942. godine kad su ustaški agenti odveli Markova. Već sam imao pripremljen kovčeg s nužnom opremom koji sam držao u svome garderobnom ormariću u prostoriji do prometnog ureda na Glavnom kolodvoru. Ne zbog hapšenja Markova — koji o akciji ništa nije znao i nije bio organizirano povezan — već zbog nekog intenzivnog predosjećaja pojavila se u meni jaka želja da odem i ja na oslobođeni teritorij. Kad sam sekretaru Mekincu izložio svoju namjeru, odgovorio mi je da sačekam dok o tome ne konzultira komitet (nije mi rekao koji), pa da će me onda obavijestiti. U međuvremenu sam telegrafski pitao Hršaka u Donjim Dubravama da li mogu 8. svibnja poslati novac za jaja s vlakom 314 (koji je iz Zagreba polazio oko 18 sati). On mi je pozitivno odgovorio i ja sam obavljao posljednje pripreme za odlazak. Međutim, 7. svibnja Mekinc me na ugovorenom sastanku obavijestio da prema ocjeni komiteta nisam kompromitiran u očima policije i da mi ne prijeti opasnost od hapšenja, da je moja veza važna, da dobro funkcionira i da do daljnjega ne smijem iz Zagreba, nego da ostanem na svome mjestu. Naglasio je da se razvoj

situacije u čvoru budno prati i ako se pojave nove okolnosti ili neka opasnost, da će donijeti odgovarajuće mjere i odluke. Naravno, odustao sam od putovanja u Donje Dubrave.

Osvanuo je 9. svibnja, lijep sunčan dan. Bio sam kod kuće. Poslije 8 sati navratio je Cvija na povratku iz noćne službe u Velikoj Gorici i interesirao se za razvoj situacije. Najednom se čulo dugo zvonjenje na zvoncu stana. Budući da to nije bio ugovoreni signal — dvaput kratko, supruga Marina otišla je na prozor sobe s ulične strane da vidi tko je pred ulazom u kuću. Vratila se u kuhinju koja se nalazila s dvorišne strane (a moj stan je bio u prizemlju) i rekla nam da su vani »dva tipa«. Na brzinu sam se obukao u željezničarsku uniformu, skočio kroz prozor u dvorište s namjerom da pobjegnem preko zida u susjedno dvorište i na glavnu ulicu (danas Ulica Rade Končara). U međuvremenu »dva tipa« su pozvonila drugom stanaru zgrade i tako su ušli u hodnik. Nakon iskakanja iz stana i pretrčanih nekoliko metara, čuo sam iza sebe uzvik: »Stoj, pucat ću!« U trku sam se okrenuo i vidio uperena u mene dva pištolja dvojice agenata koji su se stisnuli uz izlazna vrata dvorišta. Videći da do zida dvorišta ima oko 15 metara udaljenosti, a zid visok oko dva metra, stao sam. Pretresli su me. Zatim smo ušli u stan, pa su oni izvršili premetačinu. Međutim, ništa nisu našli. Nakon toga odveli su Cviju i mene u zatvor ustaške nadzorne službe na Trg N — danas Trg žrtava fašizma.

Sadiković i Kranjčević bili su nekoliko dana prije toga uhvaćeni i sprovedeni u Zagreb. Sadiković se odlično držao pred ustaškom policijom, a Kranjčević je otkrio sve što je znao. Istovremeno, kad sam ja uhapšen, policija je upala i u stan Mekinca i njega uhapsila. U oba stana policija je postavila zasjede koje su se u njima zadržale šest ili sedam dana. U mom stanu uhapšen je (osim Cvije) još samo Tomislav Salopek koji je došao iz Gračaca. U stanu Mekinca uhapšeno je više drugova, od kojih znam Aleksandra Mirića. On je imao dokumente na ime Albert Kragolnik (danas živi u Beogradu). Grahalić je uspio pobjeći, jer je moja supruga otišla kod njega — pošto su mene odveli, a prije nego su postavili zasjedu u stanu — i obavijestila ga što se dogodilo.

Nakon 20 dana, koliko je trajala istraga, odveden sam s velikom grupom željezničara u logor Jasenovac. Poslije 15 mjeseci prebačen sam jednim transportom u logor Stara Gradiška, a u studenome 1944. godine u Lepoglavu. Dana 28. travnja 1945. godine išao sam na zamjenu iz zatvora (Savska cesta, Zagreb). Preuzeli su me Nijemci i odveli u Pisarovinu. Zamjenu je izvršio Boris Bakrač.

Za razdoblje koje sam proveo na Glavnom kolodvoru do svibnja 1942. godine jedna od karakterističnih pojava bila je činjenica da je ustaški režim u svoje redove uspio privući samo pet ili šest pojedinaca od 1 000 i više radnika na željezničkoj stanici. Od tih otpadnika radni ljudi su otvoreno zazirali i izbjegavali svaki kontakt s njima, smatrajući ih izrodima. Ti pojedinci nisu imali nikakvog političkog utjecaja na ljude. Sjećam se jednog kolskog zvaničnika iz kolnog ureda koji je na temelju svog potpisa na pristupnicu ustaškom pokretu dobio činovničku grupu, kočoperio se trakama na uniformi i ustaškom značkom. No ostali radnici nisu padali na taj »mamac«. Među otpravnicima vlakova i telegrafistima odnosi su bili prijateljski i drugarski. O ustaškim zlodjelima i teroru ili diverzijama na željezničke pruge i druge objekte i slično, vodili smo konspirativne razgovore u kojima su se osuđivali postupci i mjere okupatora, a prema svakoj protuakciji NOP-a izražavale simpatije. Ili jedan drugi detalj: režim je, naime, odmah u početku izdao naredbu da se na telefonski poziv obavezno odaziva sa »spremno«. Jednostavno to nismo poštovali, i to bez nekog posebnog dogovora. Jednog dana

šef stanice pozvao je sve otpravnike vlakova i strogo nas je upozorio da se na telefonu odazivamo kako je naređeno, jer je dobio ozbiljan prigovor iz »ravnateljstva«. Međutim, i dalje smo se služili s »molim« ili »izvolite« i to se pitanje nije više postavljalo.

Vozni red je bio tako sastavljen da u vremenu od 23 do 24 sata nije bilo nijednog vlaka s prijevozom putnika na Glavnom kolodvoru, ni u odlasku ni u dolasku, a teretnih vlakova bilo je vrlo malo. U tom razdoblju nutarnji otpravnik vlakova obavljao je sve poslove. Kada sam ja bio vanjski, provodio sam vrlo često vrijeme u zamračenom informacijskom uredu i s Veljkom Predovićem, informacijskim službenikom, vodio duge razgovore o svim aspektima zbivanja u zemlji i svijetu, kao i o odnosima u stanici i već tada sam konstatirao da je on bio idejno vrlo blizak našem pokretu. Od pregledača kola veoma sam se zbližio s Ferdinandom Erakom i, unatoč zimi, noću smo se često sastajali u nekoj putničkoj garnituri i, osim razgovora o političkim zbivanjima, dogovarali se kako da vlakovima s Glavnog kolodvora prouzročimo što veća zakašnjenja: neposredno prije polaska vlaka »pronašla« su se u putničkoj garnituri kola koja je trebalo izbaciti iz saobraćaja zbog bilo kakve tehničke mane; zatim, slabo funkcioniranje parnoga grijanja u kolima; neispravnost kočnica i slično. Jednom zgodom putnički vlak za Zemun, koji je redovito polazio oko 8 sati, bio je u 11 sati još u stanici: naime, pravilno kopčanje zračnog voda i parnoga grijanja garniture nikako da se uredi, unatoč »žurbi« osoblja oko vlaka. Tako je Erak radio svoj »posao«.

Među radnicima službe veze i signalno-sigurnosnih postrojenja bilo je politički naprednih ljudi koji su bili na liniji NOP-a. Na primjer, Antona Molnara poznavao sam iz prijeratnog razdoblja kada je u stanici Karlovac radio na montaži ručne telefonske centrale. Već smo tada vodili otvorene političke razgovore. Ubrzo sam se bliže upoznao i s ostalima: Franjom Fajstom, Ivanom Šimunovićem, Adolfom Husom i drugima. Ubrzo su se uključili u aktivan i organiziran rad za interese NOP-a, neovisno o našoj partijskoj ćeliji.

Kod manevarsko-skretničarskog i vlakopratnog osoblja bilo je mnogo radnika koji ne samo da nisu odobravali politiku ustaških vlasti, nego su u radu provodili pasivnu rezistenciju. Dio njih stanovao je u bližoj ili daljoj okolici Zagreba, gdje je pokret također sve više jačao, a sukoba s ustašama i diverzija na željezničkim prugama bilo je sve više. U redovima vlakovođa bilo ih je s naprednim i antiustaškim stavovima. S takvima sam vodio pojedinačne razgovore. Njihova sam imena, na žalost, zaboravio. Međutim, jednog se dobro sjećam. Bio je to Veble iz Novske. Jednog zimskog dana povjerio mi je kako je pratio sa svojim odredom kompoziciju sastavljenu od zatvorenih teretnih vagona, transport muškaraca, žena i djece u logor Jasenovac. Garnituru su morali postaviti na industrijski kolosijek bivše ciglane pred ustaški logor. Ljude su iskrcali na ledinu i prije nego što su vratili praznu garnituru u stanicu, odjeknuli su mitraljeski rafali... Istina o zloglasnom logoru prodirala je u javnost i preko željezničara. Tada nisam ni slutio da ću se nekoliko mjeseci kasnije i ja naći u tom logoru zajedno s mnogim drugovima — željezničarima.

Zašto željezničari nisu prihvatili ustašku ideologiju?

Kao odgovor na to pitanje treba naglasiti prije svega agitacijsko-propagandnu djelatnost Partije koja je izvršila golem utjecaj na sve ljudstvo željeznice. Zatim, ono se pod vodstvom Partije, zbog nepovoljnog ekonomskog položaja, opredijelilo za put revolucionarne borbe još u bivšoj Jugoslaviji za poboljšanje svog ekonomskog i društvenog položaja. Željezničari su zatim, po karakteru svoje profesije, zadatku i ulozi koju su obavljali, bili na cijeloj mreži međusobno povezani, s jedne strane, telefonskim i telegrafskim putem, a s druge, vlakopratno

i mašinsko osoblje i neposrednim dodirom s ljudima u drugim stanicama, čvorovima i ložionicama. Što se dogodilo na jednome mjestu, ubrzo se saznalo i u drugim jedinicama, bilo da se radilo o akcijama partizana ili o zločinima ustaša i okupatora. Željezničari su bili najinformiraniji dio radničke klase i naroda, pa je i ta činjenica utjecala na njihovo opredjeljivanje za stranu narodnooslobodilačkog pokreta.*

* SUBNOR, Zagreb.

**Stjepan Švec, Stanko Štok,
Mijo Požun, Viktor Volčanšek,
Franjo Briski, Josip Ribić,
Ivan Petermanec, Bohinec,
Karla Korošec i Katica Požun**

DJELATNOST ĆELIJE NA ZAPADNOM KOLODVORU

Rasturanje ilegalnog materijala — Skupljanje Narodne pomoći — Osnivanje udarnih grupa — Sabotaže i diverzije — Obavijesti o vojnim transportima — Prebacivanje u partizane — Uhapšeni, ubijeni i poginuli

Godine 1940. partijska ćelija na Zapadnom kolodvoru imala je devet članova KP, i to: Mijo Požun, Jože Kastelic, Stjepan Švec, Stanko Štok, Franjo Hanin, Martin Jordan, Karei Korošec, Andrija Potak i Franjo Briski.

Kandidati su bili: Franjo Jurković, August Poropat, a početkom 1941. godine i Pavao Horvat.

Socijalni sastav članova Partije bio je: osam radnika i jedan činovnik; nacionalni sastav: šest Slovenaca i tri Hrvata; kandidati: svi Hrvati.

Ćelija je imala golem utjecaj na željezničare i među njima je imala oko 100 simpatizera KP.

Partijski sastanci održavali su se na Selskoj cesti 43, kod Karela Korošca; u Ivanečkoj ulici 35, kod Kastelica i Požuna; u Vodovodnoj ulici u carinarnici, kod Štoka; u Slovenskoj ulici 13, kod Viktora Volčanšeka; kod Ivana Petermanca u Ivanečkoj ulici bez broja; kod Franje Briškija u Črnomercu i kod Jurkovića pod Savskim mostom.

Leteći sastanci održavali su se poviše Sv. Duha, prema Šestinama; zatim kod Save, iza Trnjanskog nasipa, gdje su prisustvovali i predstavnici iz viših foruma. Sastanci su se održavali redovito svakih 14 dana, a prema potrebi i češće. Karei Korošec je na sastancima znalački iznosio pregled situacije, tražio je stalnu političku aktivnost, upozoravao na konspiraciju i čuvanje ćelije od provokatora. Korošec je bio vrlo dinamičan. Posjedovao je organizatorske sposobnosti. Kod njega je osjećaj odgovornosti bio razvijen do maksimuma. Uvijek je bio dobro informiran o svim događajima i vješto je poticao na aktivnost sve članove ćelije. Nije dopuštao da se vode bilo kakve bilješke, ali je svaki komunist trebao sve pamtiti. U diskusiji je svaki pojedinac iznosio zapažanja iz svoje sredine i sve ono što je uradio. O mogućim suradnicima pretresalo se o njihovim sklonostima, privatnom životu i vladanju. Na sastancima su uvijek bili prisutni svi drugovi. Bila je rijetkost da netko od drugova ne dođe na sastanak. Među članovima ćelije

razvijalo se drugarstvo i međusobno poštovanje. Veoma važna činjenica je bila da je svaki komunist imao snažan osjećaj političke odgovornosti.

Na sastancima ćelije i kružoka proučavala se marksistička literatura, a osobito »Historija SKP (b)«, zatim »Proleter«, »Srp i čekić« i drugo.

Intenzivna djelatnost ćelije bila je usmjerena prije svega na proširivanje simpatizera KP, na popularizaciju SSSR-a, raskrinkavanje fašizma, upozoravanje na opasnost od rata i porobljavanja naših naroda od fašističkih zemalja, za sklapanje pakta i saveza sa SSSR-om, za ukidanje koncentracioriih logora, za amnestiju svih političkih zatvorenika, za zbacivanje izdajničke vlade Gvetković-Maček, protiv skupoće i za uspostavu prave narodne vlade. Također su se oblici rada za rad u masama proučavali na sastancima i radi toga su se učlanjivali pojedini partijci u razna stručna, humana i komunalna društva. Na primjer, u Udruženju vozno-manevarskog osoblja, gdje su bili svi, osim Jordana i Korošca. Korošec je bio u Udruženju činovnika; Svec u HSS; zatim, kao delegati u Upravi konzumne zadruge i bolesničkog fonda. U zadrugu za štednju i zajmove ćelija se nije uspjela probiti.

Ćelija se koristila i bila suosnivač komunalnog i prosvjetnog društva »Ciglenica« u kojem su se razvijale razne sekcije, kao: čitalačka, glazbena, planinarska, za uljepšavanje ulica i druge. U svim sekcijama bio je organiziran i ilegalni rad.

Svaki član Partije bio je zadužen za individualni rad s pojedincima, koji još nisu bili naši simpatizeri, da ih izgrađuju objašnjavanjem političke situacije i đa ih upoznavaju sa smjernicama KP. U tome smo imali velikog uspjeha.

Kao propagandno sredstvo upotrebljavalo se, osim pisanja komunističkih parola po željezničkim vagonima, ubacivanje letaka u putničke vagone, a stavljali smo ih pojedincima u džepove. Ćelija Zapadnog kolodvora osjećala se je kao rukovodeći faktor u svim društvima, osim u HRS-u, gdje je bilo radnika i službenika nacionalistički orijentiranih, i u Nacionalnom udruženju željezničara i brodara.

Puč 27. marta 1941. uzbudio je i zatalasao mase, koje su mrzile režim ugnjetača. Tada se jasno vidjela orijentacija svakog pojedinca — da li je za fašizam ili za demokraciju. Prilikom odlaska Nijemaca iz Zagreba u njihovu domovinu, nakon državnog udara generala Simovića, dogovorili smo se s partijskim sekretarom Korošcem, da na neki način izrazimo mržnju prema fašizmu i nacionalsocijalizmu. Stoga smo organizirali da Nijemcima nitko ne prenosi kovčege i stvari u vlak, unatoč tome što su nudili visoke nagrade (200 din) za jedan kovčeg. Brinuli smo o nosaču Augustu Poropatu, koji je time bio materijalno pogođen, ali je prihvatio i razumio naš poziv te je čak sam branio ostalima da prenose stvari Nijemcima. Prilikom odlaska vlaka s Nijemcima, izviždali smo ih.

Prilikom napada fašističkih armija na našu zemlju dobili smo direktivu da agitiramo među mlađim godištima da se javljaju u vojsku za obranu zemlje; da u slučaju povlačenja i kapitulacije ne bacaju oružje, nego da ga zadrže i pohrane; da se povlače s vojskom članovi Partije i simpatizeri, a željezničari, članovi Partije, trebaju nastojati da se željezničarski park povuče, a ostatak koji se ne bi mogao pravovremeno izvući, da se uništi prije dolaska neprijatelja.

Za tehniku je bio zadužen Mijo Požun Bukov, koji je preuzimao materijal na raznim mjestima. Jedanput na Zrinjevcu, zatim u Klaićevoj ulici, u Trnju itd. Pošto se često prekidala veza, uspostavljao ju je Franjo Culjak. On je često i sam donosio materijal pred kuću gdje su stanovali Kastelic i Požun. Materijal je Požun preuzimao od mnogih drugova, čijih se imena više ne sjećamo, a poznavao ih je po viđenju iz radionice.

Krajem 1940. ili početkom 1941. godine ćelija Zapadnog kolodvora dobila je zadatak da prebaci ilegalni materijal u kovčegu u Ljubljanu. Radi toga održan je sastanak sa sekretarom ćelije Koroščem Brzim na kojem su bili prisutni Maks Durjava, Požun, Jože Kastelic, Stanislav Štok i Hanin. Tada su bili određeni Mijo Požun, Jože Kastelic i Stanko Štok da preuzmu kovčeg. Uzeo ga je Požun od Maksa Durjave u Zvonimirovoj ulici (iza auto-garaže) i prenio ga u svoi stan. Tu su ga preuzeli Jože Kastelic i Stanko Štok i ponijeli u Ljubljanu u Sisku.

Za dalje prenošenje ilegalnog materijala izvan Zagreba bio je zadužen Stjepan Švec Seljak, koji je službovao na Zapadnom kolodvoru, a stanovao u selu Zdenci kraj Brdovca. Prebacivanje propagandnog materijala za kraj u kojem je živio, dobivao je prije okupacije u Slovenskoj ulici 13 u dvorišnoj zgradi od Viktora Volčanšeka. Taj materijal je Švec osobno raspačavao po selu. Nakon okupacije naše zemlje nije mogao više podizati materijal na istome mjestu, pošto su se tu zadržavali kompromitirani drugovi. Stoga je Korošec organizirao novu vezu na koju je Švec dolazio, preuzimao materijal i predavao ga na vezu u Savskom Marofu. Naime, u Zagrebu ga je Švec preuzimao u parku preko puta kolodvora od druga koji je imao u jednqj. ruci novine, u drugoj olovku, a znak raspoznavanja (lozinka) je bila riječ »kumovi«.

Kad bi se ponekad prekidale veze, donosio je jedan drug u stan Karela Korošca sav ilegalni materijal, koji je Karla Korošec prenosila Požunu, a ponekad Jožiu Kastelicu. Oni su taj materijal dijelili po svojim jedinicama (mosna radionica, saobraćajno osoblje, ložionička ispostava, javna skladišta, magazin, sekcija za održavanje pruge) drugovima: Martinu Jordanu, Jožiu Ribiću, Viktoru Volčanšeku, Franji Serežinu, Ivanu Petermancu, Tvrdoslaviću, Mišku Jurmanu, Stanku Štoku, Ivanu Semecu, Defrančeskiju, Matiji Mačeku, Andriji Potaku, Ivanu Bartoliću i Jurkoviću. Također su i supruge nekih drugova sudjelovale u tom poslu, na primjer, Marija Štamberger i Katica Požun. Kasnije je Stjepan Petermanec raspačavao taj materijal po grupama.

Jedanput je ćelija dobila letke na njemačkom i talijanskom jeziku i s njima zadužila drugove: Miju Požuna, Stjepana Šveca, Stanka Stoka, Viktora Volčanšeka, Andriju Potaka i Franju Briškija, koji su imali izravan kontakt s vlakovima, pa su te letke mogli ubacivati u njemačke i talijanske transporte.

Poslije hapšenja nekih drugova i_ odlaska određenog broja drugova u NOB, za tehniku su bili zaduženi: Tomičić, Žarko Potočnjak, Bohinec, Jože Ribić i Ivan Briški. Poslije hapšenja Tomičića i progona Požuna tehničke poslove ćelije preuzeli su Jože Ribić, Viktor Volčanšek i Juraj Blaženčić.

Prikupljanje Narodne pomoći za narodnooslobodilački pokret organizirali su članovi Partije, a u tome su sudjelovali kandidati KP i skojevci. Nju su skupljale vođe grupa. Jože Kastelic bio je odgovoran pred ćelijom za Narodnu pomoć. Grupni povjerenici za skupljanje Narodne pomoći bili su: Viktor Volčanšek, Jože Ribić, Ivan Mihovilović, Franjo Serežin, Josip Mikulek, Stjepan Galić, Juraj Blaženčić, Ivan Ribarić, Franjo Serežin, Ivan Petermanec, Matija Maček, Defrančeski, Josip Mance, Jelača, Mijo Jurman, Letinić, Stjepan Turzun, Ivan Semec, Ivan Sotošek, Rafael Curda, Ivan Đukec, Ivan Došlić, Juraj Rožman, Žarko Potočnjak, Pliverić, Marohnić, Šetina, Cetina, Bartolić, Ivan Briški, Ivan Tomišić, Jurković i Slavko Tvrdoslavić. Narodna pomoć se ubirala u novcu i materijalu. Drugove koji su bili kompromitirani, a od viših foruma određeni da idu u NOB, trebalo je opskrbiti sanitetskim materijalom, odjećom, hranom, oružjem i falsificiranim legitimacijama. Ćelija je dobila zadatak da kompromitirane drugove, koji nisu bili željezničari, presvuče u željezničarske uniforme s propisnim signalima

da izgledaju kao službujuće osoblje i da ih prebacuje vlakovima na slobodni teritorij.

U jesen 1941. ćelija je od skupljenog materijala imala: mnogo odjeće, rublja, cipela, ćebadi, raznog sanitetskog materijala, pisaći stroj i pisaćeg papira, baterijskih lampa, raznog oružja i puškomitraljez, koji je donio Jordan. Taj sav materijal poslali smo iz Zagreba kao naručenu pošiljku (selidba). Za kamuflažu dovučen je nekakav stari ormar i nekoliko sanduka. Da bismo to mogli izvršiti, Karei Korošec je nagovorio magazinera Semeca da drži to pod strogom konspiracijom i da u tovami list napiše »Stranka sama tovarila i jamči za svoju količinu«. Ta pošiljka je poslana u Caprag, a Karei Korošec ju je predao po vezi.

Po direktivi partijske organizacije djelovalo se na simpatizere; oni su se, naime, u velikom broju javljali liječniku kao bolesnici i dobivali raznovrsne lijekove, koje su predavali partijskoj organizaciji. To isto su radili simpatizeri u tvornici »Kaštel« (»Pliva«), pa su mnoge lijekove davali Mariji Štamberger i Viktoru Volčanšeku. Također je bilo odlučeno da se iz putničkih i službenih kola vade sanduci prve pomoći, kao i iz službenih prostorija u stanici. Lijekove su skupljali još Matija Maček, Žarko Potočnjak, Ivan Petermanec i donosili ih u stan Požuna i Kastelca. Martin Jordan skupljao je mnogo sanitetskog materijala. U tome nam je dosta pomagao i dr Kraus, koji je bio tada naš željezničarski liječnik.

U jesen 1941. godine prebačen je jedan partizan iz Banije u Zaprešić, jer je bio ranjen u nogu. Budući da je dobio trovanje, trebala mu je liječnička pomoć. Partijska organizacija iz Zaprešića zatražila je od Šveca da, preko svoje organizacije, pruži pomoć ranjenom drugu. Švec se obratio svom sekretaru Karelu Koroščcu, pa je on zatražio od dra Krausa da pođe u Zaprešić i da izliječi druga, što je dr Kraus i uradio.

Nakon odlaska drugova Korošca i Jordana u ilegalnost, zatim hapšenja Štoka, Kastelca i Hanina, Narodnu pomoć je skupljao Jordan, koji je kao ilegalac držao vezu s nama. Kasnije, kada je Jordan uspostavio vezu s Defrančeskijem, on je zadužio Jožu Mikuleka da Narodnu pomoć predaje po vezi na određeno mjesto. Nakon hapšenja Mikuleka (koji je prokazao drugove: Šveca, Ribića, Šnepergera, Ivana Sotošeka, Marohnića, Jelaču i Ivana Briškija), Narodnu je pomoć privremeno sakupljao i predavao je po novoj vezi Mići. Nakon Požunova odlaska u ilegalnost za Narodnu je pomoć zadužen Juraj Blaženčić.

Još prije raspada stare Jugoslavije, ćelija je dobila direktivu da skuplja sve moguće dokumente, legitimacije i slike. Tako smo skupili više od 100 različitih legitimacija i dokumenata. Uz ostalo, Jože Kastelic je nabavio jednu hrpu takvih dokumenata, većinom vojničkih knjižica. Požun je također nabavljao legitimacije i krsne listove. Davao ih je Kastelcu, a on ih je predavao na određeno mjesto. Takvim dokumentima smo osiguravali kompromitirane drugove u ilegalnosti.

Jordan je imao vezu u nekom ministarstvu, gdje su se imena u legitimacijama kemijski brisala i ponovo po želji ispisivala nova i preko slike stavljao pravi žig. Tako ispravljene legitimacije na tuđe ime napisane i preko prave slike žigosane, Jordan je predavao Karli Korošec, supruzi Karelovoj, za ilegalce. Jordan je također predao dvije takve legitimacije Požunu, koji je jednu legitimaciju uručio postolaru Jovi iz Selske ceste, a drugu Hohšteteru, jer su obojica trebali ići u partizane.

Pomoću željezničkih putnih naloga, koje su Karei Korošec, Marohnić i Jurković krivotvorili, slali su se kompromitirani drugovi u partizane. Pomoć partijske organizacije Zapadnog kolodvora bila je i u tome što je sklanjala ilegalce iz grada, dok ne bi uspostavila vezu, i upućivala ih u partizane. Druga Mrkog sklonio je Korošec Brzi na Selsku cestu 90, kod Barića. Drug Janko Gredelj bio

je tri tjedna kod Viktora Volčanšeka u Slovenskoj ulici 13. Kod Požuna i Kastelca bili su sklonjeni drugovi za čija se imena nije znalo. Švec je sklonio Nikolu Širanovića, avizera ložionice Glavnog kolodvora, kod Stjepana Horvata u Berislavićevu ulicu 6. Tu je boravio tri tjedna dok nije dobio, preko Jordana, vezu za odlazak u partizane. Kod druga Petermanca sklonio se Horvat Klaudije.

Odmah po rasulu stare Jugoslavije bila je dana direktiva da se osnuju udarne grupe kojima će rukovoditi partijska organizacija Zapadnog kolodvora na svom terenu. U udarnoj grupi Čmomerec bili su: Mijo Požun, Briski, Jurman, Volarić, Petermanec i Slavko Tvrdoslavić; za carinu: Stanko Štok, Stjepan Petermanec, Marko Dolovčak i još neki drugovi, koji su bili zaposleni u carinarnici u javnom skladištu; na željezničkoj stanici: Švec, Potak, Volčanšek, Ribić, Poropat i Stjepan Galić; u mosnoj radionici i u sekciji za održavanje pruge bili su: Jordan, Bartolić, Jurković i Franc Kunej.

Tako pripremljena partijska organizacija Zapadnog kolodvora prešla je ubrzo na sabotaže i diverzije.

Uoči raspada bivše jugoslavenske vojske u Črnomercu se našlo oružja što ga je ostavila neka vojna jedinica. To oružje su članovi ćelije Zapadnog kolodvora uzeli iz vagona. Nađeno je sedam pušaka, dvije bombe i tri pištolja. Puške su zakopane na lijevoj strani kraj potoka, ispod vagona s alatom. Pištolje i bombe članovi ćelije odnijeli su u svoje stanove. Dva pištolja su kasnije predana drugovima prije odlaska u partizane (Hohšteteru i postolaru Jovi). Jedan pištolj je zadržao Požun. Jurman je jednu rastavljenu pušku prenio u Sloveniju, a ostale se više nisu mogle izvući, jer su tamo stalno bili pregledači kola, čuvari stanice i drugi koji su dolazili k njima. Na žalost, kasnije su te puške pronađene kada je premješten vagon i predane vlastima.

Koncem kolovoza ili početkom rujna 1941. stigao je na Zapadni kolodvor vlak br. 72581 DR s municijom i raznim oružjem. Pošto je bio prozor vagona otvoren, vidjelo se sve unutra. Nakon popisa vlaka, kad su članovi ćelije dobili za njega tovami list u ruke, odmah su ga uništili. O tome su odmah obaviješteni Korošec i Kastelic da informiraju viši partijski forum kako bi se moglo doći do oružja. Pošto vagon nije više imao dokumente, izbačen je na sedmi kolosijek, gdje je čekao komisiju i nalistan »bez računa«.

Ubrzo su došla dvojica drugova u stan Jože Kastelca. Na zajedničkom sastanku napravljen je plan uzimanja oružja. Bilo je dogovoreno da odmah slijedeću večer organiziramo postavljanje kola na četvrti spojni kolosijek. Odredili smo i najpovoljnije vrijeme za akciju od 2 do 3 sata noću, kada ide lokomotiva manevarka i osoblje u stanicu po vodu i ugalj. U to vrijeme na stanici nitko ne radi. Da bi drugovi mogli ući u stanicu, dogovoreno je kao najpodesnije vrijeme sumrak. Vjerojatno su se ušuljali u stanicu Martin Jordan i još dvojica drugova. Ušli su u jedan vagon i čekali. Na stanici nije bilo nikoga. Ljudi su se razišli. Prometnik Maček bio je obaviješten da zadržava oko sebe svoje potčinjene i skretničare koji su bili u službi. Tada je Jordan s drugovima nesmetano došao do vagona u kojemu je bilo oružje. Otvorili su vagon i prebacivali oružje i municiju u grabu. Izvukli su oko 50 pušaka, pet mitraljeza i više od 10 000 metaka. Puške, municiju i mitraljeze drugovi su pohranili u kanal u Črnomercu, a pištolje su, vjerojatno, odnijeli sa sobom. Na žalost, poslije nekoliko dana djeca su se igrala u kanalu, otkrila oružje, pa su ga žandari pokupili. Najvjerojatnije je da drugovi iz višeg partijskog foruma nisu imali mogućnosti da ga prebace na neko sigurnije mjesto ili da ga pošalju partizanima.

Slijedećeg dana iz tog vagona Švec je uzeo pet pušaka, dobro ih spakovao, odnio kući i ubrzo ih poslao u Žumberak po drugu Pavlu Beluhanu Grbi.

Jurman je također uzeo nešto oružja, zakamuflirao ga i odnio u Dobovu. Velike zasluge za uzimanje oružja ima prometnik Matija Maček, jer je nastojao da se nitko od onih koji su bili u službi ne približi tom vagonu.

Sabotiralo se i tako što su se uništavali tovarni listovi raznovrsnih pošiljki namijenjenih vojsci. Na vagonima smo mijenjali brojeve i nalistavali ih u suprotnom pravcu. Kada bi počelo traganje za kolima, Matija Maček je dobivao te akte na rješavanje. On ih je »rješavao« tako da je akte slao uvijek u suprotnom pravcu.

Udarne grupe rezale su vesting-crijeva za kočenje, ubacivale pijesak i željeznu pilovinu u lagere vagona i lokomotiva, koji su se na putu palili i radi toga se izbacivali iz prometa. Za paljenje vagona upotrebljavali smo bočice napunjene benzinom i petrolejem. One su se palile kemijskim procesom nakon 2 ili 3 sata, prema tome kako su bile tempirane i kako smo željeli. Jedanput je, na primjer, ta zapaljiva tekućina bila podmetnuta u Črnomercu u vagon koji je bio natovaren petrolejem, benzinom i uljem. Taj vlak je trebao ići u Njemačku. Međutim, vagoni su se upalili između Videm-Krškog i Sevnice.

Početkom 1942. godine zapaljen je vagon sa slamom i potpuno je izgorio na kolosijeku Frank. Viktor Volčanšek i Jože Kastelic zapalili su novi lovački avion na vagonu u Črnomercu, koji je bio upućen u Zemun. Avion je potpuno izgorio. Jože Kastelic, Franjo Briški i Stanko Štok ubacili su zapaljivu smjesu u vlak od 50 vagona u Zapadnom kolodvoru, koji je na putu kraj Gorice izgorio. Bilo je spašeno samo pet vagona. Kastelic i Viktor Volčanšek stavili su u vlak smjesu koja se upalila u Sv. Klari. Nakon nekoliko dana vratio se izgorjeli kostur toga vlaka. Švec i Potak su jedne noći podmetnuli bočice u jedan transport, koji je išao iz Njemačke za Srbiju pun benzina. Telegrafist Klaudije je drugog dana obavijestio drugove da je u Blinskom Kutu izgorio dio vlaka s benzinom. Drugom zgodom je Svec postavio bočicu u dva vagona slame. U ostalim vagonima vlaka bili su vojnici. Nismo doznali kakav je bio efekt te diverzije. Na 6. kolosijeku stajao je jedan vagon natovaren bombama, a po dokumentaciji se znalo da ide u Bihać. Trebao je istu noć krenuti, ali su u sumrak Kastelic i Švec u njega postavili trotil. Na putu je eksplodirao.

U veljači 1942. došao je u Črnomerec vagon ekrazita. Jože Kastelic je nosio dokumente o vagonu u magazin i odvojio tovarni list te poduzeo mjere da se taj vagon postavi na jedno mjesto, gdje bi se moglo uzeti ekrazita. Bilo je dogovoreno da odmah uvečer idu u akciju drugovi Martin Jordan, Viktor Volčanšek, Stanko Štok i Franc Kunej. Međutim, ložač s manevarke, Vid Lalak, primijetio je da se neki ljudi šuljaju oko vagona i potrčao prema vagonu s čekićem, misleći da su lopovi. Zato je te večeri akcija propala. Drugu večer je Stanko Štok postavio vagon na dogovoreno mjesto, na kolosijek Velebit, gdje je bila prilična tmica. Tada su Jordan i Kunej uzeli ekrazit i spremili ga u Selsku cestu 90. Dio toga ekrazita bio je upotrijebljen za uništenje transformatora u Branimirovoj ulici.

U ljeto 1941. godine otišli su Martin Jordan i Karei Korošec sa suprugama u Podsused s eksplozivom. U sumrak su se Korošec i Jordan spustili s ceste na željezničku prugu, dok su Karla Korošec i Fani Jordan stražarile na cesti. Podmetnuli su eksploziv pod most, koji je u noći (oko 22 sata) eksplodirao. Zbog diverzije na lice mjesta je došla komisija sa Zapadnog kolodvora. Promet je bio obustavljen nekoliko sati.

Ubrzo je eksplozivom srušen most u Videm-Krškom, i to pred kućom jednog Slovenca koji se dodvoravao gestapovcima i dobro ih hranio. Na to su mjesto Karla Korošec i Viktor Volčanšek, nekoliko dana prije diverzije, odveli Franca Kuneja da osmotri taj most, a zatim se organiziralo sve ostalo. Kuneja

smo obukli u željezničarsku uniformu, a Jordan ga je odveo u Videm-Krško gdje je Franc Kunej navečer stavio eksploziv pod most i prvim vlakom se vratio u Zagreb. Uslijedila je eksplozija i most je srušen. Gestapovci su zatvorili 10 ljudi koji su se slučajno nalazili u blizini, a promet je bio obustavljen oko 12 sati.

Partijska organizacija je došla do zaključka da bi se vlakovi mogli izbacivati iz tračnica pomoću iskočnica (papuča) koje su izrađivali Jordan i Ivan Bartolić. Takve papuče postavljene su u Brdovcu i preko rijeke Save prema Sv. Klari. Međutim, pozitivnih rezultata nije bilo, jer su lokomotive s velikom brzinom odbacile papuče. Stoga se tim načinom diverzije nismo više koristili.

Izrađeni su i ključevi za odvijanje vijaka za rastavljanje šina. Takvi predmeti su skupljeni u kovačnici (sekcija za održavanje pruge na Zapadnom kolodvoru). Izrađivao ih je Ivan Bartolić. Drugovi su se njima koristili za sabotaže.

Karei Korošec je uspostavio telegrafsku vezu s Novskom, Capragom, Križevcima i drugim stanicama, pa su mu njegovi drugovi, dogovorenim šiframa, javljali s terena o sastavu transporta. Također je i on njima javljao o transportima koji su prolazili kroz Zagreb, dolazeći iz Njemačke, a kretali su se u pravcu istoka ili u Bosnu. Neki su se transporti formirali na stanicama u Zagrebu. Korošec je svojim vezama na terenu to javljao kako bi one mogle obavijestiti partizanske jedinice da poduzimaju odgovarajuće mjere. Tada bi u akciju stupili partizanski diverzanti.

Korošec je često organizirao prebacivanje ilegalaca i ostalih kompromitiranih aktivista iz Zagreba vlakom na slobodni teritorij, kada bi od njega to zatražio viši partijski forum. Mnogi su odlazili u željezničarskim uniformama s odgovarajućom dokumentacijom. Ako bi ih policija ili patrole u vlaku kontrolirale, činilo se kao da odlaze na teren za izvršavanje određenih zadataka. Na određenim mjestima sačekivale su ih veze i odvodile u partizanske jedinice.

U prosincu 1941. godine Karei Korošec je zadužio Požuna da u Bleiveisovoj ulici prihvati jednog druga s kovčegom i da ga uvede u zagorski vlak. Budući da se taj drug nije mogao probiti na stanicu, jer je bila na vratima stalna kontrola i premetačina, Požun ga je proveo kroz kolni i tranzitni ured u vlak. U ljeto 1941. godine Korošec je poslao Katicu Požun u Banovu Jarugu da u gostionici kod kolodvora uspostavi vezu. Ona je to izvršila. Dobila je i šifru koju je donijela Koroščcu.

Početkom 1942. godine Katica Požun, po direktivi Karela Korošca, odvela je pet drugova u Banovu Jarugu i predala ih na ugovorenu vezu. U jesen 1941. godine poslao je Korošec Jožu Kastelica u Zemun na određenu adresu s jednim kovčegom, koji je on predao vezi. Dojam je bio da je kovčeg potpuno prazan. Međutim, između postave i kože bilo je dosta dokumenata. Katica Požun bila je upućena u Matičinu ulicu br. 5 po jednog ilegalca. Kad ga je preuzela, odvela ga je u Jarun i predala Jordanu.

U Zagrebu se jedanput bilo sakupilo više kompromitiranih drugova, koje je trebalo što prije prebaciti u partizane. Pošto su veze bile više puta prekinute, partijska organizacija je razmišljala kako bi ih što bolje i što prije prebacila u partizane. Stoga je u Gračacu bila uspostavljena veza s Ramom Mašićem. Njemu je rečeno da organizira rušenje mosta kod Gračaca, pa da zatraži od mosne radionice iz Zagreba pomoćna kola s alatom. Na tom zadatku bio je angažiran Jordan i šef mosne radionice Marohnić, koji je odobrio jedna radna kola, dao tovarni list i nalog za njihovo slanje. Kad je u ta kola bila smještena veća grupa ilegalaca, drugovi su ih plombirali. Kola su u kompoziciji stigla u Gračac. Tada ih je preuzela veza, iskrcala ilegalce i odvela ih na slobodni teritorij na određeno mjesto.

Veze za prebacivanje u partizane bile su sa Zapadnog kolodvora preko Rudeša za Žumberak. Na toj vezi je radio Ivan Petermanec. Za drugu vezu za Žumberak i Zagorje bio je odgovoran Švec. Preko Crne Mlake za Žumberak držao je vezu Andrija Potak. U Slavoniju smo slali drugove vlakom.

U veljači 1942. Korošec je bio prokazan. Tada je ustaška policija doznala za njegov pseudonim Brzi. O tome je Korošec bio obaviješten. Zato se 17. veljače 1942. javio »bolestan« liječniku i svoje ilegalno ime promijenio u Srebrni. Najprije su ga ustaše tražili u Bjelovaru, pošto je i tamo postojao Brzi. Dana 30. ožujka 1942. policajci su lupali u vrata Koroščeva stana. Korošec je bio kod kuće. Međutim, snašao se brzo i spustio po žlijebu s prvog kata na cestu i otišao u stan Jože Kastelica. Otuda je otišao kod Ferde Udijera u Bosiljevsku ul. 9, gdje je ostao kao ilegalac do 2. travnja 1942, kada ga je Švec prebacio u Brdovec k drugu Balji Rokiću. Na žalost, Korošec je poginuo u Hrvatskom zagorju u borbi protiv ustaša, 12. svibnja 1942. godine, na brdu Sv. Vid kod Mihovljana.

Nakon odlaska Korošca, bio je uhapšen Jože Kastelic s nekim fašistički nastrojenim ljudima, npr. Franjom Lipićem. Nakon tjedan dana, bio je pušten. Poslije nekoliko dana policija je ponovo uhapsila Jožu Kastelica, zatim Stanislava Štoka (naime, on je, kad je vidio agente, počeo bježati, stoga im je postao sumnjiv, pa su ga uhvatili), Franju Hanina i Stjepana Šveca. Nakon 55 dana provedenih u zatvoru policija je pustila Stjepana Šveca. Kastelic, Hanin i Štok upućeni su u logor Jasenovac, odakle se vratio samo Štok, ali osakaćen i tuberkulozan.

Preko Jordana je ćelija održavala vezu s nadležnim forumom, mada je i on od travnja 1942. godine bio u ilegalstvu, jer ga je prokazao Dušan Štamberger. Ustaškoj policiji Starnberger je prokazao Franca Kuneja i Alojza Barića, pa su obojica bili ubijeni. Kunej je, već je spomenuto, srušio eksplozivom most u Videm Krškom, a Barić je u Selskoj cesti 90 bio napravio mali magazin za ekrazit i oružje.

Nakon toga bile su prekinute veze, koje su se kasnije opet uspostavile. Ubrzo je Martin Jordan doveo pet drugova na vezu Stjepanu Švecu. On je te drugove prebacio u Brdovec na vezu Marku Čizmeku. Otada se ta veza redovito održavala do početka ožujka 1943. godine. Brojno oslabljena ćelija održavala je vezu s Jordanom.

Da bi ćelija i dalje nastavila uspješan rad, Jordan je odabrao Defrančeskija, kao odvažnog i prilično izgrađenog komunista i, u suglasnosti s ćelijom, određen je za sekretara ćelije na Zapadnom kolodvoru. To je bilo u jesen 1942. godine.

U kasnu jesen 1942. godine Defrančeski je kazao Požunu da je Jordan u konfliktu s dijelom drugova iz višeg partijskog foruma i da je tražio od njega da se pridržava njegovih (Jordanovih) savjeta. Zaključilo se da Defrančeski održava vezu s višim forumom koji je tražio da se prekine veza s Jordanom, budući da se nije pokoravao partijskim direktivama.

U veljači 1943. godine bio je uhapšen Defrančeski. Četrnaest dana kasnije uhapšen je Jože Mikulek, blagajnik Narodne pomoći na Zapadnom kolodvoru, koji se pred neprijateljem, već je spomenuto, držao nečasno.

Kad je Švec pušten iz zatvora, na Zapadnom kolodvoru mu je prišao Ivan Perić i pitao ga da li su ga mučili na ustaškoj policiji. Međutim, pregledač kola Antun Pećnik, neprimjetno je došao iza Perića i prisluškivao razgovor. Perić je govorio da će doći i ustaše na red, da neće proći dugo vremena kad će biti kažnjeni za sva nedjela što su ih počinili protiv naroda. Pećnik se neopazice povukao, pa je već sutradan uhapšen Ivan Perić i odveden u Jasenovac, odakle se više nije vratio.

Neko vrijeme veze su bile prekinute s nadležnim drugovima. Ubrzo su ponovo uspostavljene. Poslije Defrančeskija, sekretar ćelije bio je Požun. Djelatnost ćelije nije bila na visini zbog hapšenja drugova. Međutim, ona je opet počela organizirati sabotaže u saobraćaju. Oživio je rad na prikupljanju Narodne pomoći i raspačavanju ilegalne štampe. Za tehniku je bio zadužen Tomičić iz Sekcije za održavanje pruge.

U rujnu 1943. godine uslijedila je provala. Naime, Mićo je bio uhapšen, pa je prokazao Požuna po konspirativnom imenu Ferdo. Policija je pronašla Tomičića i uhapsila ga. Međutim, nije odmah doznala da je Ferdo, u stvari, Požun, pa nije otkrila ni njegov stan. Tražila ga je prema Mićinom opisu. To je Požun saznao na vrijeme. Sklonio se kod drugova Stjepana Tržuna i Rudija Margarića (obojica iz Gornjeg Vrapča). Kod njih je proboravio nekoliko dana. Dvanaestog rujna 1943. godine dobio je vezu, pa je, preko Sljemena, otišao u Prigorje u partizane. Prije odlaska za partijski rad zadužio je Franju Briškija, koji se trebao povezati s Blaženčićem. Stanko Stok vratio se iz logora 1944. godine, pa se ponovo uključio u partijski rad.

Nakon odlaska Mije Požuna i Stjepana Šveca u partizane, Blaženčić je bio odgovoran za prikupljanje Narodne pomoći, a o tehnici je brinuo Ribić.

Potkraj 1944. godine ćeliju su činili ovi članovi: Jože Ribić, Bohinec, Đuro Blaženčić, Josip Mance, Azis Kurspahić, Viktor Volčanšek i Žarko Potočnjak. Ubrzo su Viktor Volčanšek sa suprugom, zatim, Žarko Potočnjak, Blaženčić i izvanpartijci Zlatić i Emest Božić otišli na slobodni teritorij.

Rad partijske organizacije pomagale su drugarice: Katica Požun, Karla Korošec, Štefica Volčanšek, Josip Kastelic, Marija Starnberger i Fanika Jordan.

Bili su uhapšeni ovi članovi Partije : Josip Kastelic, Stanko Štok, Franjo Hanin, Stjepan Švec, Defrančeski, Azis Kurspahić, Josip Ribić, Josip Mance, Franjo Briški i drugi, zatim aktivisti i simpatizeri: Tomičić, Franc Kunej, Jelača, Josip Mikulek, Ivan Perić, Ivan Puhak, Nikola Katovšić, Stjepan Galić, Derviš, Marohnić, Josip Kozjak i drugi.

Ubijeni su u logoru: Josip Kastelic, Franc Kunej, Hanin, Perić, Mikulek.

U partizane su otišli: Karei Korošec, Masnjak, Švec, Požun, Volčanšek, Šneperger, Sotošek, Pavao Horvat, Đuro Blaženčić, Ernest Božić, Zlatić, Alojz Širanović, Marko Turkal, Ivan Briški, Martin Blagos, Lacković, Slavko Volf, Jože Cetina, Andrija Potak, Ivan Tomičić, Hinko Mrak, Žarko Potočnjak, Stjepan Horvat i drugi.

Poginuli u partizanima: Karei Korošec, Pavao Horvat, Jurković, Masnjak, Andrija Potak.

Svjesni smo činjenice da nismo iskazali svu djelatnost komunista, simpatizera i svih pristaša NOP-a na Zapadnom kolodvoru. Najvjerojatnije je da nismo spomenuli ni sva imena. Dio stvari smo zaboravili, a razlog je taj što nismo smjeli praviti pribilješke poštujući načela ilegalnoga rada. Ovo sjećanje je svjedočanstvo o jednom burnom vremenu kad smo pod vodstvom Partije stupili u borbu protiv okupatora i kvislinga s entuzijazmom, bez obzira na žrtve koje ćemo imati, i vjerom da se više neće vratiti ono staro, da će se naši narodi i narodnosti kroz NOR izboriti i za novo društvo. U teškim ilegalnim uvjetima učinili smo sve što smo mogli. Međutim, svojom figurom ipak se izdvajao u našoj sredini Karei Korošec, čvrst i nepokolebljiv komunist i dobar organizator koji je svojom nesalomljivom aktivnošću uživao autoritet i kao sekretar ćelije i kao sekretar komiteta

zagrebačkog željezničkog čvora. Njegova djelatnost, kao i svih palih drugova, in spirirat će nove naraštaje željezničara u borbi za izgradnju socijalističkog samou pravljanja u našoj zemlji.*

* SUBNOR, Zagreb.

Marijan Frgačić

PARTIJSKA ĆELIJA NOSAČA NA GLAVNOM KOLODVORU

Ćelija KP nosača na Glavnom kolodvoru formirana je u lipnju 1941. godine, a u njoj su, osim mene kao sekretara, biti Ladislav Mekinc i Josip Radošević.

Do formiranja ćelije radio sam u uličnim ćelijama u Petrovoj ulici, Palmotićevoj, Vrhovčevoj, Draškovićevoj i Branimirovoj.

Naša ćelija na kolodvoru nije u 1941. imala kandidata, ali je imala brojne simpatizere, zapravo aktiviste. To su bili Drago Vudragović, Ilija Maras, Pavao Crnac, Karlo Turšić, Jakov Jakočin, Ivan Vojnović i drugi.

Jedan od posebnih zadataka naše ćelije bilo je dijeljenje letaka na njemačkom jeziku u kuvertama. Podjela tih letaka nije bila tako jednostavna, jer se oni nisu mogli Nijemcima davati u ruke, iako je bilo slučajeva da se i to radilo. Odlučili smo da letke u kuvertama bacamo u borna kola koja su se vozila na vagonima, i to onda kad Nijemci iziđu iz oklopnih kola. Obično su izlazili kad bi došli u Zagreb, jer bi tražili da nešto pojedu. Ostavili bi samo ponekog stražara. Takvom situacijom smo se morali na brzinu koristiti, a to smo i činili. Dobro se sjećam jedne večeri kad je stigla jedna dugačka kompozicija. Mi smo krenuli u akciju. Osmatrao sam Mekinca kako baca letke u jedan tenk. Samo što je Mekinc otišao, vojnik se podigao iz tenka i počeo čitati letak. Kad ga je pročitao, prešao je u druga kola i probudio ostale vojnike koji su u njima spavali. Nađoše letak i u tim kolima. Za čas nastane uzbuna. Za otprilike 15 minuta došao je Gestapo koji se nalazio u službi na kolodvoru i pokupio sve letke koje su našli u kolima. Poslije te akcije, bile su pojačane straže kod svih vagona. Mi smo morali mijenjati taktiku. Više nismo bacali letke u sama kola, već smo ih stavljali ispod gusjenica bornih kola. Htjeli smo postići: kad kola budu izlazila iz vagona, tada će se otkriti neki letak.

U toku 1941 naše akcije nisu bile samo u dijeljenju letaka. Vršili smo manje sabotaže. Rezali smo remenje za otvaranje i zatvaranje prozora u vagonima,

isto tako smo parali fotelje u I i II razredima, razbijali ogledala itd. Nekoliko puta smo stavljali pijesak u osovinu vagona. Tu je akciju provodio Mekinc. On je jedanput pokušao staviti eksploziv ispod vagona u kojem se nalazila kuhinja za njemačke vojnike. Vagon je bio na V peronu. Do eksplozije nije došlo, jer se eksploziv nije na vrijeme upalio. Gestapo je to primijetio i uklonio eksploziv, ali nama nije ušao u trag.

Neprijatelj pooštrava budnost i postavlja stražara kod kuhinjskih kola, što do tada nije radio. Potrebno je naglasiti da su na zagrebačkom kolodvoru bile tri obavještajne službe, i to: njemačka, talijanska i ustaška. Uza te akcije mi smo stalno proširivali broj antifašista. Osim novčane pomoći, prikupljali smo sanitetski materijal, odjeću i municiju.

Bez obzira na to što su to bile male akcije, neprijatelja su strašno uznemiravale. Jedna takva je izvršena, mislim, u kolovozu 1941. Trebalo je ručnim kolicima prebaciti jednu količinu štofa za ustaške uniforme u službeni vagon. Taj moment su drugovi iskoristili i noževima izboli štof na više mjesta, tako da je određena količina bila oštećena.

Glavni cilj tih akcija bio je uznemirivati i stvoriti nesigurnost kod neprijatelja. U tome smo uspijevali.

Od drugova koji su djelovali u toj ćeliji strijeljani su Mekinc i Radošević. Poginuli su u partizanima Vudragović, Nikola Sekulić i Klementa Frgačić.*

* IHRPH, MG-9/V-39.

Dr Ivan Očak

MOJ RAD U ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI

Član Partije — Spašavanje Vinka Jeđuta — Inženjerska obavještajna grupa — Partijski tehničar — Janko Gredelj

. . . Rat, okupacija zemlje, dolazak u Zagreb njemačkih i ustaških fašističkih banda, proglašenje tvorevine okupatora, tzv. Nezavisne Države Hrvatske, sve to donijelo je u Željezničku radionicu novu, izvanredno tešku situaciju. Radionica je dobila ustaškog komesara u Smiljancu. Upoznao sam se s tim ustašom slučajno u Skautu. To poznanstvo u novonastaloj situaciji nije bilo za mene nimalo povoljno. Počela su masovna hapšenja poznatih i starih komunista i poznate hajke na sve poštene radnike koji nisu mogli prihvatiti »novi poredak«. Ustaše su počele među radnicima raspirivati šovinizam i buditi nacionalističke iluzije o tzv. »slobodnoj Hrvatskoj« itd. Ali je masa vrlo brzo shvatila da se iza svih tih ustaško-fašističkih parola i fraza skriva šovinistička mržnja i okupatorski »novi poredak«.

I kod onog, neznatnog dijela, najzaostalijeg dijela radništva vrlo brzo je došlo do otrežnjavanja.

Početkom svibnja pozvao me Mutak na sastanak. Bio je to kratki, leteći sastanak. Ne sjećam se tko je sve bio na njemu. Čini mi se đa su bili: Vinko Jeđut, Janko Gredelj, Slavko Blašković i još netko koga se ne sjećam. Mutak mi je postavio pitanje da li ću sudjelovati u borbi protiv fašista. Odgovorio sam bez razmišljanja: hoću. To je bio moj primitak u Partiju. O tome imam pismenu izjavu Vladimira Mutaka koju ovdje navodim. Mutak je napisao: »Ivica Očak je godinama prije 1941. godine radio zajedno sa mnom u Radionici državnih] željeznica Zagreb. Ja sam u to vrijeme bio sekretar željezničkog] partijskog rukovodstva, te znam da je nama istoga preporučio Vinko Jeđut kao simpatizera omladinca. Kao simpatizer je surađivao sa nama i činio nam određene usluge bilo na zahtjev, ili samostalno. Na osnovu toga mi smo ga uzeli za kandidata KPJ uoči rata. Pošto se je Očak Ivica dobro držao i izvršavao bez prigovora određene partijske zadatke, mi smo ga u maju 1941. godine primili za člana KPJ. Koliko mi je poznato Očak Ivica je kao član KP u 1941. gfodini] učestvovao uspješno u nizu značajnih akcija koje je naša organizacija vršila u to vrijeme.«

Nakon dolaska ustaša u Radionicu, pozvao me komesar Smiljanac k sebi, optužio da »šurujem s komunistima« i da se trebam izjasniti. Naravno da sam ga uvjeravao da je to neistina i kleveta, jer da se ja nikad nisam bavio politikom niti za nju interesirao. On je tražio dokaz moje »nevinosti« i predložio mi da napišem članak za »Iskru«, list koji su oni tada odlučili izdavati, pod istim nazivom kao i ja nekoć. Što da radim? Sastali smo se Jeđut, Gredelj, Mutak i ne sjećam se tko još. Izložio sam situaciju. Dva dana kasnije od Jeđuta sam dobio odgovor da napišem nešto i donesem. Isti dan donio sam člančić (samo jedna stranica). Prodiskutirali smo, ispravili i donijeli zaključak da ga mogu predati. Dan kasnije odnio sam ga Smiljancu. Bio je zadovoljan. Nesporazum je izbio oko potpisivanja. Naime, ja sam ga potpisao inicijalom (koliko se sjećam »O«). Pristao je na kraju i na to, jer je ipak dobio člančić, a objavljen je u prvom broju. Naravno da mi je to stvorilo povoljnije uvjete za ilegalni rad. Nešto kasnije, u toku najveće hajke na komuniste u Radionici, kad su dnevno odvodili na desetke ljudi koji su nestajali i više se nisu vraćali, Gredelj mi je predložio da učinim nešto kako bih stekao njihovo povjerenje, jer se opet lanac opasnosti nadvio i nada mnom. Poslije opširne diskusije, došli smo do zaključka da bih ja mogao dati neke svoje sastave u centralni list »Hrvatski narod«. Donio sam Gredelju jedan svoj kraći sastav iz oveće moje studije o A. G. Matošu, zatim, jednu novelu o jednom radniku i prikaz neke knjige. Gredelj je sve to nekamo odnio i za nekoliko dana mi je vraćeno s odobrenjem da mogu odnijeti u redakciju. Dogovorili smo se da ću ja to objaviti pod punim imenom i prezimenom. Osim moje »sigurnosti«, Gredelj, i ne znam tko još, računao je da ću točno nacrtati plan smještaja redakcije novina i po mogućnosti čak tiskare. Nekoliko dana kasnije uspio sam predati članke književniku Milkoviću koji je bio urednik kulturne rubrike, a ujedno sam nacrtao plan koji je tražio Gredelj. Kasnije mi je Gredelj rekao da bi trebalo organizirati miniranje redakcije, ali meni nije predložio izvršenje te akcije. Smiljancu sam odmah javio da sam predao u novine svoje sastave i time sam »uvjerio* Smiljanca i kompaniju u svoju »lojalnost«. Dakako da mi je to stvorilo dosta velike mogućnosti za djelovanje na našem ilegalnom polju, čime sam se maksimalno koristio. Kasnije mi je Gredelj, jednoć, priznao da je zbog dozvole za moju suradnju bio opomenut od drugova da se više ne igramo takvom pinkertovštinom. Meni je takav rad i takva »suradnja« za čiju istinu je znao vrlo ograničeni broj drugova donio tada u Radionici pred masom dosta neprijatnosti. Ali mi je upravo ta »suradnja« omogućavala potpuno nesmetano ilegalno djelovanje u interesu naše borbe, a još kasnije, početkom 1942. godine, kad sam bio uhapšen i odveden u zloglasni ustaški zatvor na Trg N, spasila glavu.

Baš u to vrijeme dobio sam zadatak da organiziram s jednom udarnom grupom likvidaciju nekih ustaša koji su se po Radionici hvalili svojim koljačkim akcijama po Baniji i Kordunu. Za rad te udarne grupe dobio sam oružje koje mi je izvan Radionice na jednom sastanku dao Ante Miljković (kasnije sam saznao da je to bio on). Oružje sam razdijelio nekim omladincima čijih se imena više ne sjećam. Mislim da je jedan od njih bio Tuna Petrišić. Znam da mi je jedan, čijeg se imena više ne sjećam, nekoliko dana kasnije vratio oružje i rekao da on ne može ubijati čak ni ustaše. Rezultat te akcije bio je taj da su neki od radioničkih ustaša brzo nestali iz Zagreba, a pokušaj atentata na Smiljanca ovog puta nije uspio, ali uspjet će nešto kasnije.

Među uspješnim akcijama krajem lipnja 1941. godine ubraja se oslobođenje iz zatvora Vinka Jeđuta. O toj akciji pisao je u svojim sjećanjima Mutak: »Koncem juna 1941. naša organizacija je uspješno organizirala bjekstvo Vinka Jeđuta iz bolnice i prebacila ga u Moslavinu. On je. iz logora Kerestinec prebačen

u bolnicu i tamo bio pod stražom.« O tome je isto rečeno u knjizi Ivana Saboleka. Međutim, čitava akcija je izvedena ovako: Jedut je odmah nakon hapšenja odveden u ustaški logor Kerestinec, gdje mu je prijetila pogibija. Uspjelo se, ipak, pomoću drugova, da se, kao »teško bolestan« (navodno tbc oka), prebaci u bolnicu na Zelenom brijegu ispod Mirogoja. Ondje se nalazio pod stražom u jednoj sobi. Uspjelo se saznati koja je to soba. Jednog dana, a to je sigurno početkom srpnja, dobio sam od Janka Gredelja i Vlade Mutaka zadatak da izvidim mogućnost spasavanja Vinka Jeđuta iz bolnice. Za taj bijeg trebalo se povezati s Vinkom, ispitati smještaj zgrade, proučiti kako ga straža čuva, odnosno kada se mijenja, i može li se nekako doći do njega. Da bih sve to saznao, hodao sam nekoliko dana oko zgrade i okolicom i iz žbunja promatrao ponašanje stražara. Zgrada u kojoj je bio smješten Vinko bila je prizemnica s dugačkim hodnikom koji je s jedne strane bio otvoren velikim prozorima. Hodnik je bio otvoren, a njim je šetao stražar koji se mijenjao svaka tri sata. Soba u kojoj je bio sam Vinko bila je prva, a u nju se ulazilo neposredno iz hodnika. Uz maksimalni oprez neprimjetno sam jednog dana ušao u Vinkovu sobu. Iznenadio se, ali je i očekivao da ga drugovi neće ostaviti u nevolji. Dogovorili smo se detaljno o načinu izlaska i bijega. Zajednički plan sam iznio Gredelju i Mutaku, i dobio punu podršku. Trebalo je Vinku donijeti odijelo, jer je bio u pidžami. Zatim ga je trebalo mimo stražara neprimjetno izvesti i prebaciti u grad na mjesto gdje će biti sakriven do izlaska iz grada. Za tu akciju sam mobilizirao dvojicu skojevaca — svog brata Dadu Očaka i njegova druga Ivicu Horvatića.

Oni će po planu čekati na cesti iznad bolnice s biciklima. Zamišljeni plan je izveden bez bilo kakvih smetnji. Opet sam neprimjetno ušao u Vinkovu bolničku sobu gdje se on obukao u uniformu civilne zaštite. Zatim smo, poslije dugog čekanja, kad se udaljio stražar od vrata, iskočili iz sobe i pošli brzim koracima do mjesta gdje su nas čekali biciklisti. Dado je uzeo na bicikl Jeđuta, a Horvatić ga je pratio. Dok sam ja išao tramvajem, dotle su se kroz grad probijali omladinci s Jeđutom. Sastali smo se kod Samoborskog kolodvora, gdje su Jeđuta čekali Gredelj i Karlo Korošec i odveli ga u ilegalni stan. Ali time nije završena moja misija. Trebalo je iz grada prebaciti Jeđuta za kojim su neumorno tragale ustaše. Kad se hajka, prema našemu mnijenju malo stišala, a to je bilo mjesec dana kasnije, odlučeno je da se na sajmeni dan prebaci u seljačkim kolima iz grada. Radi toga je nađen seljak i dogovoreno s njim da primi »jednog bolesnog seljaka« i da ga izveze iz grada. Moj zadatak je bio da ga pratim do maksimirske malte, gdje je obično straža provjeravala ulazak i izlazak iz grada. Imao sam zadatak da idem neposredno iza kola, a za mnom su išla još dva omladinca. Svi smo bili naoružani pištoljima. Kad su kola uspješno prešla maltu, vratio sam se u grad i obavijestio Gredelja i Korošca da je akcija uspjela. Jedut je sretno stigao u Moslavinu, gdje je postao sekretar Okružnog komiteta KPH i krajem rata u jednoj ofenzivi junački poginuo.

U srpnju je u Radionici bilo zaista vruće. Ustaše su u svom krvavom piru uništavali sve što je bilo u Radionici sumnjivo. Ponekad su dolazili u čitavim čoporima i masovno hapsili. To je bio ujedno znak da je u gradu i Radionici rastao otpor njihovoj krvavoj vlasti, da njihov »poredak« nije prihvatio narod. Trebalo je nešto učiniti, ako ništa drugo a ono da bar nešto ranije saznamo kad će doći ustaše u Radionicu. Naravno, koga će uhapsiti nije bilo moguće saznati. Kada bi ustaše došle u Radionicu, skrivali su se svi oni koji su pretpostavljali da će biti uhapšeni. Predložio sam sekretaru Mutaku da organiziram obavještajnu grupu od inženjera i činovnika. Ideja je odobrena. Međutim, teškoća je bilo na tom putu više nego što se očekivalo. Prije svega, tada se pokazalo da nam se naše sektašenje

osvećuje. Gotovo sasvim je bio zapušten rad među inženjerima i činovnicima. Radilo se, što je bilo normalno, uglavnom među radnicima, a na intelektualce u Radionici se gotovo i zaboravilo. Zadatak mi je zbog toga bio vrlo težak, jer je i vrijeme bilo suviše ozbiljno. Koliko mi je bilo poznato, većina radioničkih inženjera i činovnika bila je nekoć režimski ili neutralno orijentirana. Sada kad su došle ustaše, ljudi su se prosto zatvorili, te je bilo teško prodrijeti u njihovu psihologiju, saznati što i kako misle i što se skriva često iza njihovog prividnog »surađivanja s novom vlašću«. Kao tajnik »Željezničara« znao sam dosta inženjera i činovnika. Sad sam koncentrirao pažnju na promatranje njihova ponašanja. Od svog druga Stipe Prpića dobio sam podatak da je moj bivši nastavnik gimnastike Dušan Doder, inače činovnik u upravi, antiustaški raspoložen. Dodera sam dobro zapamtio iz učeničkih dana. Bili smo na mnogim izletima i ekskurzijama; znao sam da voli omladinu i da je strastven sportaš, a nas se radnika nikad nije sramio. Osim toga, bio je Srbin iz Bosne. Pristupio sam mu dosta otvoreno. Već u prvom razgovoru zatražio sam da mi javi u odio (radio sam tada u tzv. studiju kao kovinotokar, to je bilo u IV odjelu, specijalnom odjeljenju za ispitivanje materijala)
o tome kada dolaze ustaše u Radionicu. Naime, Doderova kancelarija je bila prizemno i prozor je gledao na put mimo kojeg se obavezno od porte prolazilo u Radionicu. Prema tome, svakoga tko je prolazio Doder je mogao vidjeti. Dogovorili smo se da sve što zapazi javlja mom poslovođi Dionisu Đeriju, koji će mene odmah zvati na telefon. Inače, Deri je pripadao grupi mojih aktivista koje sam imao u odjelu. Naime, u odjelu u kojem sam radio imao sam organiziranu grupu aktivista koje sam koristio za rad među radnicima u odjelu: skupljanje Narodne pomoći, dijeljenje literature i dr. Toj grupi, osim Đerija, pripadali su Ratko Nikin, kovinotokar (radili smo u smjeni na istom stroju, Nikina sam prozvao Ljiljan), zatim su bili još Josip Najdert i Ivan Matulaj.

Doder me je upozorio na Franju Dominka, crtača u upravi. Prvi razgovor bio je pozitivan. To je bio početak organiziranja grupe koja će se zvati Tehnička grupa, ali koju sam ja svom rukovodstvu predstavio kao Inženjersku obavještajnu grupa. Naime, uskoro je članom grupe postao mladi i tehnički vrlo obrazovan inženjer Boris Prikril. Poslije njega uspio sam saznati još za jednog inženjera koji nam je naklonjen. Bio je to Petar Šegvić. Prema tome, već krajem srpnja imali smo kompletiranu inženjersku grupu. Prvi sastanci s grupom održavali su se u Doderovu stanu u Krajiškoj ul. br. 34. Tu je bilo govora, prije svega, o konspiraciji, a zatim detaljno o organizaciji obavještavanja u Radionici.

Uskoro poslije formiranja grupe imali smo već i prve rezultate obavještajnog rada. Prilikom jednog dolaska ustaša uspjeli smo obavijestiti sve drugove koji su bili pod sumnjom, i oni su se sklonili sa svog radnog mjesta. Ustaše su obično hapsili drugove na radnome mjestu. Tom prilikom nisu našli one zbog kojih su došli. Jedan od onih koji je tada spašen bio je Mutak. On je, kad sam mu javio da idu ustaše, odmah napustio radno mjesto u odjelu i sakrio se u skladište drva, odakle je kasnije izišao i od tog vremena je postao ilegalac i uskoro bio prebačen u partizane. Međutim, njegov sretan bijeg imao je jedan tragičan slučaj. Naime, ja sam dobio zadatak da o njegovu spasavanju obavijestim njegovu ženu koja je stanovala na Pongračevu. O tome sam rekao, kad smo išli s posla, članu svoje ćelije Vjekoslavu Bergantu koji je stanovao na Pongračevu nedaleko od Mutaka. Bergant je predložio da će on prenijeti poruku Mutakovoj ženi, na što sam pristao. Kasnije smo saznali da je Bergant u Mutakovu stanu nabasao na zasjedu, bio uhvaćen i kasnije u logoru likvidiran.

Na sličan način, kao Mutak, bilo je spaseno još dosta drugova od
hapšenja.

Što se tiče naše inženjerske grupe, ona je nastavila svoju dosta razgranatu i korisnu djelatnost u toku 1941. godine i kasnije poslije mog odlaska iz Radionice. Grupa se sastajala obično u gradu jedanput tjedno, kao što sam rekao, u stanu Dodera, ili Prpića, Ilica br. 125, ili Đerija u Draškovićevoj br. 12. Osim toga, češće sam se sastajao s pojedincima ili sam prenosio direktive preko Borisa Prikrila, tako da svi nisu mogli znati što pojedinci rade. Svaki od članova grupe imao je svoj nadimak. Ja sam bio za grupu Mirni, a za neke pojedince Novi. Doder je bio Alfons, Prikril Simens, Šegvić Pjer, a Dominko Cesar. Ne sjećam se koje je ime nosio Prpić koji je inače radio neposredno sa mnom i često prenosio pojedincima direktive. Svaki je od članova grupe donosio svoje podatke. Tako je, na primjer, Šegvić donio naloge za službena putovanja koje sam predavao dalje po potrebi, a možda najviše Šukriji Bijediću, vezanom uz teren, a i drugima. Doder i Dominko su, osim neposredno dojavne službe, popisivali završene vagone koji su trebali biti poslani kao gotovi, ali na kojima su se posljednju minutu vršile sabotaže. Isto je radio i Prikril. Osim toga, Prikril je donosio nacrte lokomotiva i na njima određivao mjesta na kojima se mogla vršiti sabotaža u Radionici. One bi odlazile »popravljene«, a na putu su odmah izlazile iz stroja.

Inženjerska grupa na svojim sastancima upoznavala se s općim političkim stanjem. Osim toga, proučavali smo pojedine glave iz »Kratkog kursa historije SKP/b/«. U tom slučaju moja teorijska znanja iz marksističkog kružoka Goluba dobro su mi došla. U diskusijama se posebno isticao Prikril kao izvrstan poznavalac Istočnog fronta, a posebno stanja željeznica u SSSR-u, te nas je u tom smislu prosvjećivao. Razrađivala se i tekuća literatura koju sam sustavno donosio i davao članovima grupe za raspačavanje, jer su oni i u tome radu također sudjelovali.

O tome kako je odneseno oružje iz stana ustaškog natporučnika Envera Kapetanovića iz Zvonimirove ulice piše u svojim sjećanjima jedan od izvršilaca te akcije — Šukrija Bijedić zvani Crni. Sa Šukrijom smo radili u istoj partijskoj ćeliji, a i sudjelovali u mnogim zajedničkim akcijama do njegova odlaska iz Zagreba. On je bio vrlo odlučan i hrabar komunist. Šukrija je tu akciju opisao dosta potanko, ali je neke detalje ispustio. Zapisao je u svojim sjećanjima da se poznavao s ustaškim natporučnikom Kapetanovićem, te da je prilikom jednog posjeta kod njega vidio veliku količinu oružja. Jednog je dana saznao od tog zloglasnog ustaše da se sprema da ode nekim poslom u Bihać pa je odlučio da se okoristi njegovom odsutnošću...

... Mogu dodati neke činjenice jer sam i sam sudjelovao u toj akciji. Šukrija, s kojim smo zajedno radili, došao je jednog dana k meni kući na Trešnjevku i ispričao da zna spomenutog ustaškog natporučnika, koji je kasnije postao zloglasni ustaški satnik, a da kod kuće drži pun kofer oružja. Zajednički smo prodiskutirali o tome kako da se to oružje uzme. Sretna je okolnost bila što je taj ustaša otputovao. Ja sam Šukriji predložio da ću napisati na pisaćem stroju »naređenje« Ustaškog redarstva »da se donosiocu izruči spomenuto oružje, jer je vrlo potrebno za borbu protiv komunista«. Takav će tekst donosioci pročitati Enverovim ukućanima. Osim toga, predložio sam Šukriji da bi za ovu akciju bio podesan moj brat gimnazijalac koji ima uniformu ne ustašku, kako to piše Šukrija, nego civilne zaštite koju su tada nosili svi gimnazijalci. Prema tome, nije točno ni drugo: da je Dado bio član ustaške mladeži, a još manje da je nosio ustašku uniformu. Sve ostalo išlo je po planu koji smo zajednički razradili. Osim plana i pisanja spomenutog »naređenja«, stajao sam na straži kad su Dado i Šukrija uzimali oružje u ustaškom stanu. Kad je akcija bila završena, oružje je odneseno u Šukrijin stan.

Ljeti 1941. godine dobio sam od Željezničkog partijskog komiteta zadatak da organiziram službu partijske tehnike za Radionicu, Ložionicu i Kolodvor Sava. Pod tehnikom, kao što znamo, podrazumijevala se organizacija raspačavanja partijske literature, tj. propagandnog materijala (novina, letaka i knjiga). Naravno, pojam tehnike bio je mnogo širi, jer je obuhvaćao i tehniku izrade ilegalnih dokumenata, štampariju i tome slično. Moj zadatak je bio uži. Ticao se samo raspačavanja partijske štampe na željezničke objekte. Taj posao trebao je organizaciju široke mreže na svim spomenutim objektima. Kao što sam već spomenuo, koristio sam se u tom radu i inženjerskom grupom, a također i Nikinovom grupom. Na Zapadnom kolodvoru ili Kolodvoru Sava Korošec mi je našao čovjeka, a od Željezničkog komiteta dobio sam partijca. Mislim da je to bio partijac iz radionice Matija Matković. Sa svojim vezama sastajao sam se ispočetka jedanput, a kasnije i dva puta tjedno. Najprije su to bili konspirativni susreti u prolazu, negdje u gradu, često u vrlo prometnim ulicama. Radi toga sam imao veliku tašnu, a u njoj već ranije razvrstane zavežljaje s literaturom koje sam predavao svojoj vezi u prolazu. Zaustavljali bi se toliko da sam uspio da mu kažem vrijeme i mjesto gdje ćemo se sresti idući put. Osobito je bila važna točnost. Veza nije smjela kasniti. Susrete sam organizirao s raznim svojim vezama u razmaku od 15 minuta. To je bilo vrijeme potrebno upravo da dođem od jednog do drugog mjesta. Svoje veze vodio sam u evidenciji »drug broj 1, 2, 3...«. Zbog toga ih se danas ne sjećam, jer im ni onda nisam znao imena. Ubrzo se pokazalo da sastajanje na ulici nije pogodno, jer sam često morao nositi dosta veliku količinu štampe. Zbog toga sam prenio svojim vezama da dolaze u Draškovićevu br. 12 u stan Đerija. U određeno vrijeme čekao sam iza vrata stana i gledao kroz prozorčić tko dolazi. Kad je drug došao do vrata, otvarao sam prozorčić u vratima i predavao mu zavežljaj, tako da nije morao ni zvoniti. I tu se primjenjivao sistem od 15 do 30 minuta razmaka da ne bi oni koji su dolazili jedan drugog vidjeli.

Ovim poslom tehnike bavio sam se, koliko se sjećam, do kraja godine, a radio sam to uza sva ostala zaduženja.

Krajem mjeseca kolovoza dobio sam zadatak da budem »viša veza« omladinske udarne grupe u Radionici kojom je tada rukovodio sekretar skojevske organizacije Radionice Ivan Palčec. Za njega sam bio ili »drug Mirni« ili »drug Novi«...

...Janka Gredelja sam znao iz Radionice još od rata. Dolazio je u klub »Željezničar* i u klupsku biblioteku te u »Mladost«. Zapamtio sam ga iz tih vremena po veseloj naravi i prijateljskom odnosu prema nama mlađim radnicima, što smo mi posebno cijenili. S Jankovim bratom Krešom sam radio u smjeni na istome tokarskom stroju, pa sam od njega saznao da je Janko također, ali mnogo ranije, završio istu zanatsku školu u Radionici. Međutim, kao komunista, kao odličnog druga, kao starijeg iskusnog revolucionara, upoznao sam Janka kasnije u zajedničkom radu. Naša bliža suradnja je počela onog dana kad sam ga sreo poslije zatvora. Janko je došao pred Radionicu da nađe neke drugove i sreo je mene. Zajedno smo se vraćali kući s posla i tom prilikom Janko mi je pričao da je upravo izišao iz zatvora i da je sad ilegalac, budući da se neće više vraćati u Radionicu. O policiji je pričao veselo, čak groteskno, te mi se činilo da za njega zatvor nije bio ništa tragično, nego naprotiv, da ga je još više ojačao, učvrstio i očeličio za borbu koja se vodi i čiji je on jedan od mnogih vojnika. Kad smo se rastajali, rekao sam mu da dođe k nama kući kad god za to osjeti potrebu. Pozivajući ga, ja nisam mislio da bi naš skromni dom mogao za njega ilegalca postati jedno od utočišta. Nekoliko dana kasnije Janko se pojavio kod nas. Bilo je vrijeme ručka. Upravo smo otac i ja došli iz Radionice kući. Pozvali smo ga

na ručak, što on nije odbio. Za vrijeme ručka vodio je glavnu riječ. Ponašao se kao da se s mojim roditeljima i mlađim bratom i sestrom poznaje već odavno. Interesirale su ga novosti u Radionici: tko je uhapšen, tko više ne dolazi na posao itd. S ocem je raspravljao o prvome svjetskom ratu u kojem je moj otac služio kao piksmaher, tj. oružar. To je Janka posebno zainteresiralo, pa je postavio ocu pitanje da li bi on bio voljan, ako ustreba, popravljati pištolje i drugo. Otac ga je značajno pogledao, kao da je shvatio o čemu je riječ, i kimnuo glavom. Janko je samo dodao: »To nam je sada jako potrebno.« Od tog vremena Janko je bio gotovo svagdašnji naš gost. Zapravo, moji roditelji su ga smatrali uskoro kao člana obitelji. Svi su u kući, naravno, znali da je Janko ilegalac, da se bavi politikom, iako ga nikad nitko nije pitao gdje radi. Pojavljivao se u različito vrijeme, a najviše kad sam dolazio kući s posla. Majci je pričao o svom sinu koji se nekako u to vrijeme rodio, ali koga on gotovo nikad nije mogao vidjeti. O svom »malom ilegalcu«, kako ga je zvao, pričao je s mnogo iskrene ljubavi. Bio je uvijek vedar i pun optimizma, pa i onda kad je odlazio na svoj tajanstveni zadatak, kad bi izvadio svoja dva revolvera. Majka mu je govorila da se čuva, a on bi tada poljubio cijev pištolja i dodao: »To su moji anđeli čuvari.« Odlazio je ponekad pred veče veseo kao da ide u kino ili kazalište, a ne na zadatak — front na kojem ga je svake minute vrebala smrt.

Često bih ga našao poslije svog povratka s posla gdje sjedi s mojim bratom i sestrom i uči ih pjesme »Ćrven je Istok i Zapad...«, zatim bi pjevali zajedno »Internacionalu« i druge proleterske pjesme. Imao je dobar sluh, a kad je poluglasno pjevao bubnjao je po stolu u taktu pjesme, čime je još pojačavao njen ritam.

Ponekad je donosio ocu neke stare, zarđale pištolje koji su sigurno dugo ležali pod zemljom. Govorio je veseo: »Evo, donio sam vam posao.« Otac je s posebnim zadovoljstvom uzimao u ruke oružje i popravljao ga. Kad bi mu ih vraćao bili su blistavi, polirani, kao novi. Janko bi ih ozbiljno promatrao, a onda pogladio i šeretski dodao: »Služite radnom narodu!«

Kad bi za vrijeme naših razgovora primijetili da nas previše znatiželjno sluša moja devetogodišnja sestra Lela, Janko bi se odjednom kao prenuo i počeo veselo tražiti nešto po džepovima. Onda bi izvadio dinar, dao ga sestri i rekao da ide u dućan k Pereckome i da kupi čokoladu.

Pred našom trešnjevačkom kućicom u Modruškoj ulici br. 2 bio je vrt koji je potonuo u gustom zelenilu. Ovdje smo često eksperimentirali s detonatorima za mine koje smo sami izrađivali. Dugo smo se mučili da utvrdimo koliko će vremena trebati da sumporna kiselina progrize gumicu koju smo konstruirali umjesto pravog detonatora za mine. Janko je govorio da se te mine i detonatori rade za dizanje vlakova. Jedanput je pri ovakvu pokusu došlo do eksplozije koja nas je mogla skupo koštati, ali je sve prošlo mirno, bez posljedica.

Ponekad je kod nas Janka susretala susjeda Štefica Labudić. Ona je bila žena nastavnika Obrtne škole i majka dvoje djece. Bila je vrlo pobožna žena (čak je jedan njezin sin kasnije postao svećenik). Štefica je bila vrlo znatiželjna po ćudi, ali je uz to bila vrlo poštena. Dolazila bi da zatekne Janka, a on bi se u tim trenucima počeo opraštati. Jednoć mu je rekla: »Ne bojte me se, gospon Janko. Meni bog ne bi oprostio ako bih ja o vama nekom nešto rekla.« Zaista, Štefica je mnogo znala o nama što bi moglo upropastiti cijelu obitelj. Međutim, mi se nikad nismo bojali da će ona bilo kome što kazati što bi nam moglo štetiti. Jedanput je došla da janka posavjetuje da bježi u šumu, budući da u gradu može

smrtno stradati. Janko je po svom običaju šaleći se dodao: »Neće grom u koprivu.«

Posljednje moje viđenje s Jankom bilo je početkom prosinca. Tada je naša kuća postala meta za ustaše. Dogodilo se nepredviđeno. U jednoj većoj skojevskoj akciji u gradu pao je skojevac Dejan. Čini se da je on počeo teretiti mnoge. Među ostalima, teretio je i Dadu. Tako su jednog dana u našu kuću banuli agenti i više je nisu napuštali gotovo sve vrijeme rata. Ja, naravno, nisam bio kompromitiran i mogao sam se slobodno kretati, jer mene ustaše još nisu tražile. Drugovi su me upozorili da je bolje da agentima ne dolazim pred oči, pa sam odlučio da više ne boravim u kući. Tako sam i ja postao ilegalac. Istina, još sam dosta dugo išao u Radionicu na posao i nastavio izvršavanje svih svojih partijskih obaveza. To je bio već kraj 1941. godine, vrijeme neobično teško zbog rata, zbog ustaškoga krvavog divljanja, zbog čega je uslijedila ljudska nesigurnost. U Radionici gotovo da i nije bilo nikoga od starijih komunista: Jeđut, Mutak, Gredelj, Šukrija, Blašković, Stojaković, Bergant, Višnjić itd. svi su otišli. Radio je još Franjo Culjak i s njime sam se susretao. On mi je bio viša veza, kao i s Koroščem. Bila je grupa omladinaca s kojom sam radio; bile su moje obaveze »tehničara«, bila je moja inženjerska grupa čije sam članove predložio za kandidate za članove Partije.

Stanovao sam neko vrijeme, po preporuci Karla Korošca, kod neke udovice s dvije kćerke. Zvala se Jozefina Ješnjak u Petričićevoj ul. br. 26 kod Samoborskog kolodvora. Zatim sam se skrivao u Iločkoj br. 4, kod Blanke Horaček, a na kraju, početkom 1942. godine, u Draškovićevoj br. 12, kod Dionisa Đerija. Ovamo su dolazili na sastanak omladinci i moji inženjeri. Tu smo zajedno održavali sastanke s Culjkom i tu sam mu predao inženjersku grupu kad sam početkom veljače 1942. godine morao napustiti Zagreb.

U Zagrebu je i za mene postalo preopasno, osobito poslije eksplozije na Pošti u kojoj je bio jedan od organizatora moj prijatelj Jože Čuljat. Ali moje čekanje za odlazak se suviše zavuklo. Već je prošao i Božić, kad mi jednog dana dođe Korošec sa strašnom viješću da je Janko Gredelj poginuo 24. prosinca u sukobu s ustaškim agentima. Njegova smrt me se veoma dojmila. Danima nisam mogao doći k sebi. Sve vrijeme mi je bio pred očima vedar, pun vjere i optimizma Jankov lik. Prisjećao sam se njegovih riječi o pobjedi koja će doći, a koja se zaista teško mogla realno sagledati u one strašne prosinačke dane 1941. godine, kad je Crvena armija, u koju smo se mi tako uzdali, krvarila u bici protiv fašističkih osvajača na pragovima Moskve. Međutim, Janko je vjerovao u pobjedu, vjerovao da će njegov sin, kojemu je tada bilo samo nekoliko mjeseci, biti graditelj buduće socijalističke Jugoslavije »pa makar i bez mene«, kako je običavao govoriti. Nijedna smrt koju sam kasnije u NOB-u proživljavao, a kojih je bilo mnogo, nije me se dojmila kao Jankova. Jer on je za mene u one dane — surove i beskrajno teške, krvave i pune strave — označavao vjeru u svijetlu sutrašnjicu, u pobjedu za koju su trebale četiri godine nadnaravne, teške, narodnooslobodilačke borbe*

* Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Josip Matišić

HAPŠENJE U ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI

U Željezničkoj radionici Zagreb izvršavao sam sitne zadatke KP sabirući Crvenu pomoć; primao i raspačavao »Srp i čekić«, »Proleter« i sindikalne novine; agitirao protiv tadašnje državne vlasti, a hvalio SSSR. Po tim pitanjima surađivao sam s članovima KP Frntićem, Grulom, Polićem, Culjakom, Sontakijem i Marđetkom i od njih dobivao zadatke.

Uključio sam se i u Savez sindikata i pjevao u »Drvodjelcu« kojega je vodio Ivo Curi i pokojni Vnuk, a pohađao sam i tečaj esperanta.

Dolaskom okupatora 1941. godine nastala je pojačana djelatnost za NOP. Kad me je uhapsila ustaška policija, prošao sam kroz zatvore u Zagrebu, zatim logore Jasenovac, Gradišku i Zemun i naposljetku daleku Norvešku, gdje sam proživio najteže dane života.

Tridesetoga rujna 1941. u Željezničkoj radionici Zagreb došlo je do ponovnog hapšenja. Naime, već ranije ih je bilo nekoliko. Ustaški suradnici dobro su pratili kretanja i rad naprednih drugova članova KPJ i simpatizera, budući da su u to vrijeme i naši zadaci bili sve veći zbog razvoja NOB-a. Naša se aktivnost sastojala u skupljanju novca za Narodnu pomoć, sabotažama, propagandi protiv okupatora, širenju ilegalne štampe KP i pomaganju drugovima koji su se sklonili iz Radionice pred hapšenjem.

Spomenutog dana bilo je uhapšeno oko 12 drugova od kojih se sjećam: Kopčića, Bastalića, Sontakija, Lojena, Razdraza, Bulata, Bezjaka, Kovačića, Slibara itd.

Čuo sam od drugova da su i mene tražili toga dana, ali ja slučajno nisam radio, pa je moje hapšenje uslijedilo 3. listopada 1941. Toga dana došla

su dva ustaška agenta u Radionicu i uhapsili mene i nekog druga bravara po imenu Poleta. Obojica smo odvedeni u ustaško redarstvo (Zvonimirova 2).

Tamo sam bio zatvoren u prostoriju u kojoj se već nalazio drug Mirko Lojen, zidar iz Radionice. Tom zgodom vidio sam i ostale drugove koji su bili uhapšeni tri dana ranije. Lojen mi je dao i neke upute u vezi s dosadašnjim saslušanjima, kako treba da se držim.

Ovdje sam primijetio ustaške agente, koji su se nekako specijalizirali samo za željezničare, na čelu s Petanjekom koji je ranije bio na radu u našoj Radionici, kao i neki Božičević.

Vršena su saslušanja, zlostavljanja, batinjanja, razna poniženja, maltretiranja i slično.

Tako je jednog dana Kvaternik obilazio ćelije i došavši kod nas s ironičnim pitanjima, ugasio cigaretu na grlu Mirka Lojena, od čega mu je ostala okrugla krvava udubina.

Sedmoga listopada 1941. nas 12 iz Željezničke radionice, prebačeni smo »crnom maricom« u kaznionicu na Savskoj cesti. Tu smo razmješteni po raznim prostorijama i sve smo manje doznavali jedan za drugoga. Ja sam bio u II katu u sobi 31. Sa mnom je bio Mato Bulat i ljevač Vjekoslav Bergant. Osim nas, još je bilo u sobi oko 14 drugova, pa je trebalo paziti što se govori, zbog ubačenih konfidenata. Dolaskom na rad u dvorište kaznionice, doznao sam da se tu nalaze drugovi sa željeznice, kao: Flajšer, Pečnik, Markuš, Klaužar, Marjančić i drugi. Jednog je dana nas oko 30 odvedeno »crnom maricom« na policiju u Petrinjsku ulicu gdje smo slikani u dvije poze kraj tablice na kojoj sam primijetio slova »K. P.«, a zatim su uzeti otisci prstiju, pa smo vraćeni natrag.

Dvadeset drugog prosinca 1941. godine po hodnicima kaznionice nastalo je prozivanje. Na hodniku su se odmah sabrali, kako sam vidio, samo drugovi iz Željezničke radionice. Među nama je nastalo šaputanje i strah, jer smo pomislili da nas odvode u Rakov Potok na strijeljanje, kako se to dnevno radilo. Tada sam prvi put u zatvoru sreo drugove Josipa Flajšera, Stjepana Pečnika, Rikarda Markuša, a ostali su bili iz moje grupe, Bulat, Sontaki, Bezjak, Kovačić, Bergant. Mislim da je bio i Mamula te još dva Židova iz Zagreba. Svi smo bili vezani i strpani u »crnu maricu«. Nastala je neizvjesnost sve dok nismo stigli na Glavni kolodvor i dok nismo utrpani u jedan vagon, a čuvale su nas utaše. Tada smo napokon doznali da idemo u logor Jasenovac. U vlaku smo također doznali da su ostali naši drugovi, koji su s nama bili hapšeni, odvedeni na Prijeki sud.. .*

'Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Vladimir Cvija

BIO SAM PROMETNIK

Pokušao sam se sjetiti svog djelovanja, a također i nekih drugova, u razdoblju koje je prethodilo drugome svjetskom ratu i u njegovim prvim godinama. Moje sjećanje je, na žalost, vrlo izblijedjelo. Stoga navodim samo neke činjenice koje smatram točnima.

U osmom razredu gimnazije (1938. godine) bio sam uhapšen zbog druženja sa štrajkašima i sudjelovanja u političkom djelovanju Stranke radnog naroda (mislim da se tako nazivala).

Nakon završene mature, upisao sam pravo i kao skojevac radio u rukovodstvu SKOJ-a za srednje škole u Zagrebu. Najtješnja veza bio mi je Rade Vlkov. Zbog većih sklonosti muzici, napustio sam pravo i nastavio školovanje na Muzičkoj akademiji. Nakon napada Njemačke na Jugoslaviju, zbog opasnosti koje je u sebi sadržavalo dalje djelovanje u Muzičkoj akademiji, upisao sam se na željeznički saobraćajni kurs. To sam učinio konzultirajući se s Vlkovom.

U jesen 1941. Vlkov me je povezao s partijskom organizacijom na željeznici. Mislim da je taj drug imao nadimak Bil ili Crni, a pravo ime i prezime mu je bilo Stjepan Debeljak. Uključen sam bio u partijsku ćeliju Glavnog kolodvora u Zagrebu.

Najvjerojatnije je da su članovi te partijske ćelije bili: Ladislav Mekinc, sekretar, Ferdo Udier, Miroslav Grakalić, Ivan Radošević i ja. U proljeće 1942. ćeliji je priključen i Ivan Kranjčević. Mnogo sam čitao marksističku literaturu pa su me, kao najobrazovanijega, nazvali ilegalnim imenom Profesor. Tada sam, nakon završenog kursa za prometnike, radio kao prometnik u Velikoj Gorici.

Održavao sam vezu i sa skojevskom organizacijom u Željezničkoj radionici. Sjećam se da se taj omladinac zvao Palčec, ali se sjećam i prezimena Blažina. Napominjem da sam i ja bio mlad — imao sam 23 godine (rođen sam 1919- godine).

Naša partijska ćelija održavala je najčešće sastanke u stanu F. Udiera, prometnika na Glavnom kolodvoru u Zagrebu, a također i u stanovima Mekinca i Grakalića. Kada bih se vraćao kući s posla iz Velike Gorice, navratio bih do Udiera na Glavnom kolodvoru, ako je bio u službi, ili u njegov stan.

Devetog svibnja 1942. navratio sam tako u stan F. Udiera i upao u zasjedu ustaških agenata. Bio sam uhapšen zajedno s Udierom. Mislim da je jedini član naše ćelije, koji je izbjegao hapšenje, bio Grakalić.

Bili smo na ustaškoj policiji na tadašnjem Trgu N. Zatim, u zatvoru na Savskoj cesti i 29. svibnja 1942. prebačeni smo u logor Jasenovac. Petnaestog siječnja 1945. zamijenjen sam s jednom grupom logoraša za zarobljene Nijemce.

Za vrijeme boravka u zatvoru i logoru saznali smo kako je došlo do provale. Naime, član naše ćelije Ivan Kranjčević i Sadik Sadiković digli su u zrak transformatorsku stanicu u Branimirovoj ulici u travnju 1942. godine. Bili su uhapšeni (ne znam kako). Sadiković se odlično držao, a Kranjčević je policiji kazao sve što je znao.*

•SUBNOR, Zagreb.

Olga Baće-Goranić

STAN ZA CK KPJ

U stanu je boravio Tito i ostali rukovodioci – Poslovi u partijskoj tehnici

U vrijeme dok sam stanovala u Bosiljevskoj ulici 32, prizemno, Bosiljka Beba Ević-Krajačić, koja je bila moja veza, došla je k meni, mislim u prosincu 1939. ili 1940, i rekla da bi joj trebao moj stan za sastanke drugova iz CK KPJ, te za stanovanje drugova koji su ilegalno u Zagrebu. Dogovorile smo se da joj dadem ključeve stana, a ona će me izvijestiti kada će biti sastanci da ne budem kod kuće. Tako je i bivalo. Beba je bila u kući za to vrijeme, a ja sam ostajala u uredu. U tom sam stanu bila do 1. lipnja 1941.

Osim sastanaka biroa CK KPJ, u tome su stanu stanovali Crni (Žujović) dva ili tri puta, Čvorak (Milutinović), Đido (Mali), Kardelj i još jedan drug kojemu ne znam ni ilegalno ime.

Na dan kada su Nijemci ušli u Zagreb, vratila sam se oko 5 sati popodne kući iz ureda i zatekla sam druga Starog (Josip Broz Tito) u stanu. On mi je rekao da je bio na sastanku u stanu i da je prepoznao namještaj i ostao da stanuje. Negdje u svibnju je otišao u Beograd. Znam to jer sam mu ispunjavala u stanu propusnicu. On mi je rekao da trebam naći stan negdje oko Kvaternikova trga, jer da bi on stanovao kod mene kad se vrati. Beba mi je isto tako nekoliko dana poslije ili prije odlaska druga Starog također rekla da trebam naći stan oko Kvaternikova trga. Mislim da će biti prije, jer je Mate Baće sa Starim išao tražiti stan, i oni su našli dvosobni stan u Domjanićevoj 16/1, lijevo. Beba mi je rekla da će mi redovito mjesečno donositi za taj stan 1000 dinara i da treba da ga unajmim. Za moje prilike stan je bio preskup, jer sam se ja sama uzdržavala, a moj muž Mate Baće bio je profesor u Karlovcu.

U novi stan u Domjanićevoj ulici mislim da sam uselila 1. lipnja. Prvi mjesec nije nitko dolazio, a koncem tog mjeseca Beba je dovela Maru Bosanku
i objasnila mi da drug Stari nije došao i da treba ta drugarica da bude u stanu, jer je zbog specijalnog zadatka u Zagrebu. U to sam vrijeme sasvim slučajno povezala Maru Bosanku s Kristinom Prodanović u Šulekovoj 36/1 i ona je ponudila

svoj stan za potrebe drugova. Rekli smo to drugarici Bebi i ona je iskoristila stan za radio-telegrafski kurs koji se tamo održavao mjesec dana. Drugarica Prodanović je već u srpnju 1941. skupljala sanitetski materijal i u to vrijeme sam joj i ja jednom dala veću količinu materijala uzetog iz dječjeg ambulatorija na Savskoj cesti, gdje sam radila.

Beba mi je tri puta donijela po 1000 dinara. Posljednji put u kolovozu 1941. Onda sam čula od Vande Novosel da je pala u zatvor. Za rujan mi je donijela novac Vanda, a onda je i ona pala u zatvor i poslije mi više nitko nije davao novac za stan.

U kolovozu 1941. došao je u taj stan iz Njemačke Maks Baće, koji je nekoliko dana ostao u njemu i onda otputovao u Split. Poslije njegova odlaska, jednom je bio Končar i dao mi 70 000 kuna na čuvanje, s tim da to ne smijem nikome dati nego njemu kad opet dođe. Nekoliko dana poslije toga donio mi je jedan prilično veliki paket oružja (revolver, bombe i metke) i ostavio ga. Oružje je zatim odnio, a novac je ostavio. Više ga nisam vidjela.

Krajem kolovoza 1941. jednoga je dana došao Franjo Kozjak i rekao da trebam skupiti mnogo sanitetskog materijala, plahta, sapuna, konca i da će on to odnijeti u partizane za jednu bolnicu. Ja sam više puta uzela u dječjem ambulatoriju sa Savske ceste šezdesetak metara platna, oko 30 plahti, nekoliko deka, frotira, flanela, sanduk sapuna, mnogo konca i nekoliko kofera sanitetskog materijala i sve predala Franji Kozjaku, koji je to odnosio.

Mislim da je to bilo početkom rujna 1941. kad je kod mene spavala nekoliko noći Vanda Novosel. Ona mi je rekla da bi trebalo da skuham pekmeza i spremim kiseline (krastavce i paprike) za partizane, a da Franjo Kozjak organizira sušenje mesa. Sve sam to napravila i Franjo Kozjak je odnio. Negdje iz Kusonja preko jednog učitelja dopremljena je velika količina masti, koja je kod mene stajala 1 — 2 mjeseca, dok se mogla otpremiti.

Otprilike u drugoj polovici studenoga, Franjo Kozjak mi je donio da pišem matrice za umnožavanje. Pisala sam Podgrmečke pjesme. Kako nisam imala pisaću mašinu, otišla sam u dječji ambulatorij na Savsku cestu i tamo pisala, a Kozjak mi je diktirao. Slučajno je tada došao moj primarijus dr Slavko Mašek, vidio je da pišem na matrice i napomenuo mi da pazim da me tko ne vidi. On je bio vrlo nesretan što su Nijemci ušli u zemlju.

Od tada sam više puta pisala još neke pjesme i kraće letke i to uvijek u dječjem ambulatoriju poslije podne pa i onda kad sam odatle otišla u Daruvarsku štedionicu u Marovskoj ulici. Naime, u Gradskom socijalnom odsjeku su rekli da će otpuštati udate žene. Kako sam se morala sama izdržavati, jer Mate Baće nije imao dosta ni za sebe, nisam smjela riskirati da ostanem bez posla. Zato sam otišla u tu banku, u kojoj je tada bio direktor Nikola Bertolino, šogor Mate Baće. Međutim, u veljači 1942. bila sam otpuštena jer sam skupljala novac za partizane.

U studenome 1941. ili početkom prosinca nazvala me Katica Bukvić i povezala s Vladom Popovićem. On je jedne večeri doveo u stan Lolu Ribara. Dovodio je još nekoliko drugova, no ne znam im ilegalnih imena. Jedan od tih je bio Maček iz Slovenije. On mi je to rekao u partizanima, a druge ne znam. Kasnije, kad je pao Vladin stan u Šrapčevoj ulici, došao je i on kod mene stanovati. Često je nekamo odlazio i vraćao se.

U siječnju 1942, odmah početkom, stanovala je kod mene Katica Bukvić, jer je njezin stan bio provaljen. U to vrijeme smo nas dvije s Franjom Kozjakom pisale na matricama i umnožavale na šapirografu razne letke. U veljači 1942. Katica je otišla u Kusonje učitelju pod mojim imenom i ostala tamo jedan mjesec pa se vratila u moj stan. Početkom ožujka 1942. Franjo Kozjak je donio

pisaći stroj i jednu rotomašinu za kopiranje. Zatim smo posredstvom Katice Bukvić dobili još jedan pisaći stroj, a Franjo Kozjak je donio još i jednu roto-mašinu. Tada smo izrađivali »Glas Hrvatskog zagorja«, razne letke, »Partizanski sanitet« i drugo. U travnju 1942. povezao me Franjo Kozjak s nekim oficirom iz 35. puka, s kojim sam se sastajala jedanput tjedno. On mi je donio 500 araka papira i boje za roto-stroj. Ta je veza trajala dva mjeseca, a onda su ga drugovi htjeli poslati u partizane, no on nije htio ići i prestao je davati papir.

U siječnju 1942. organizirala sam skupljanje pomoći za NOP u Daruvarskoj banci, a poslije otkaza skupljanje sam predala Ruži Kon i Alojzu Siteru. Njih dvoje sam povezala s Franjom Kozjakom.

Tehnika je i nadalje radila u mom stanu. Radili smo Katica Bukvić, Franjo Kozjak i ja. Materijal nam je donosio jedan drug, no ne znam mu ime (ni ilegalno). U kolovozu 1942. mislim 14. otišla je Katica Bukvić u partizane, a mi smo nastavili rad.

Budući da posljednjih nekoliko mjeseci nismo imali novčane pomoći niotkuda — a onih 70 000 od Končarevih predala sam u kolovozu 1942. Kozjaku, jer mi je on rekao da će ih predati svojoj partijskoj vezi — prodavali smo meso koje je Kozjak donosio iz sela i time kupovali boje i papir, a i hranili se.

Prvog rujna 1942. namjestila sam se u Gospodarskoj policiji, gdje sam ostala mjesec i osam dana. Kozjak mi je rekao da su drugovi tražili da pazim što se govori i da mu svaki dan dostavljam podatke. Svako popodne i uvečer radili smo i dalje u tehnici u mom stanu. Sve do 8. listopada 1942, kada je oko pola tri poslijepodne došla drugarica Cilika iz dječjeg ambulatorija (prezime više ne znam) i javila da mi drugarica Žubrinić poručuje da bježim jer da će me doći uhapsiti. Spakovali smo hitno svu tehniku, papir i ostali materijal i Franjo Kozjak je otišao da nađe kola. Našao je Antu Baće, brata Mate Baće, i rekao mu o čemu se radi, pa je onda Ante Baće došao s kolima i spremio najprije tehniku kod mog rođaka Ante Bauera, postolara na Srebrnjaku, a odatle je s Franjom Kozjakom drugu večer nekamo odvezao.

U Zagrebu sam ostala do 19- listopada. Od toga sam tri ili četiri dana bila u Stupniku kod nekog druga iz Vodovoda, čuvala krave i vratila se u Zagreb, pa kad je bila uspostavljena opet veza s drugovima u Lukavcu, krenula sam s Franjom Kozjakom u partizane...

* Odlomak iz sjećanja, AH — izjave.

Smail Ruščukić

STAN ZA ILEGALCE

... Od dolaska okupatora u našu zemlju ja sam manje radio na skupljanju Narodne pomoći, a više na tome da se moj stan koristi za smještaj ilegalaca koji su bili proganjani u Zagrebu. Tako sam tada davao stan za održavanje ilegalnih sastanaka i za stanovanje drugova. Kroz taj stan je prošlo dosta ilegalaca, među kojima su bili Anka Berus, Dobrila Jurić-Keravica, Božo Dakić, Franc Rožman, Mirko Krželj, Anka Konjović i drugi kojima imena ne znam. Meni su slani ilegalci i neki od njih su se dulje zadržavali u stanu, dok su neki ostajali samo nekoliko dana. Među njima je bilo dosta španjolskih dobrovoljaca. Najviše je slala Anka Berus i Mica Gazić koje su sa nama, sa mnom i mojom drugaricom, najviše saobraćale. One su slale pojedince, koji su ostajali prema potrebi, dok ne bi otišli u partizane ili na druge zadatke. Neki od ilegalaca su se kod mene u stanu zadržali po mjesec i više dana, a neki su ubrzo odlazili. Zato sam sve manje radio na skupljanju Narodne pomoći.

Ovdje je možda važno napomenuti da sam primao razne materijale, kao odjeću, obuću i sanitetski materijal koji je kod mene u stanu bio uskladišten i kasnije slan po vezama na teren. Te materijale donosile su kod mene Milka Zorić, Ruža Turković, Mica Gazić i zatim su ga slale dalje.

Ja sam po svojim poznanstvima dobio nešto oružja i municije, kao i ručnih bombi. To sam također predao s ostalim stvarima.*'

' AH — izjave.

Inž. Pavao Koporčić

RADIO SAM ZA PARTIJU

Zbog specijalnih zadataka morao sam biti izoliran od ilegalnog rada u »Ventilatoru« — Zadatke mi je davao Pavle Pap–Povjerljive političke i vojne informacije

Krajem 1939. vratio se u Zagreb stari revolucionar i španjolski borac Marijan Krajačić, pa me je posjetio. Tom prilikom sam izrazio želju da aktivno radim za pokret, što ga je vrlo obradovalo. Prvi zadatak koji mi je dao bio je da omogućim štampanje ilegalne štampe u kancelarijama »Ventilatora« na Savskoj cesti 142. Dolazili su drugovi i drugarice, obično noću, i štampali ilegalne listove i literaturu.

Nakon nekog vremena došao je Marijan Krajačić i rekao da on nekamo ide i da ću dobiti drugu vezu. Novog mi je druga predstavio pod imenom Jovanović. Taj drug Jovanović dolazio je gotovo svaki dan i zaduživao me zadacima. Tek mnogo kasnije sam saznao da je to bio Pavle Pap Šiljo, član CK KPJ. Kraće vrijeme je sa Šiljom dolazio još jedan drug, a to je bio Branko Malešević, kako sam također kasnije saznao. S Papom i Brankom Malešićem bio sam povezan sve vrijeme od jeseni 1939. pa do njihove pogibije.

Jednog dana došao je Pap i rekao da trebam za izvjesne svrhe iznajmiti jednu kuću na periferiji Zagreba. Rekao mi je da će on pronaći kuću, a ja da trebam s vlasnikom napraviti ugovor o najmu za stanovanje mojih inženjera. Jednog je dana k meni došao profesor Džamonja, vlasnik kuće, da idem s njim u Dubravu da vidim da li će prostorije odgovarati za stan mojim službenicima. Napravljen je ugovor o najmu na tri mjeseca. U toj kući je održana na jesen 1940. Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije, a poslije konferencije je djelovala partijska škola.

Ubrzo je Pap opet došao s popisom emisionih radiocijevi da ih nabavim. Otišao sam u Beograd u predstavništvo budimpeštanske tvrtke Tungsram, koja je izrađivala takve emisione lampe i naručio sam ih preko inženjera kojeg sam poznavao. Nakon kratkog vremena taj mi je inženjer telefonirao da tvornica ne može poslati lampe, jer da ne izrađuje takve kakve su tražene. Obratio sam se Papu i prenio mu tu obavijest. Nakon nekoliko dana donio mi je novi popis

s primjedbom: »Stari je dao ruske tipe lampi.« Nova specifikacija je bila nabavljena.

Nakon nekog vremena došao je Pap sa zahtjevom da se nabavi istosmjerni električni agregat s pogonom od benzinskog motora za radio-stanicu. Agregat je nabavljen.

Budući da je »Ventilator« ugrađivao ventilacijske uređaje u utvrđenjima na granici bivše Jugoslavije, poznavao sam rukovodeće osoblje u štabu za utvrđivanje. Zbog toga mi je Pavle Pap dao zadatak da skupim podatke o stanju utvrđivanja granice Jugoslavije pred početak drugoga svjetskog rata, kao i podatke o političkoj orijentaciji rukovodećeg osoblja, tj. da li među njima ima ljevičara da bi se pridobili za suradnju s Partijom. Uspio sam doznati mnoge stvari i prenosio ih Pavlu Papu. Razgovarajući s članovima štaba o vojnopolitičkoj situaciji u svijetu i u našoj zemlji, osjetio sam koji su progresivno orijentirani, pa sam ih pridobio za suradnju. Među njima se isticao šef tehničke sekcije štaba (zaboravio sam njegovo ime). On je nakon oslobođenja postavljen za pomoćnika Borisu Kidriču.

U kolovozu ili rujnu 1940. prisustvovao sam na ručku hrvatskih ministara u Beogradu, koji su bili u vladi Cvetković-Maček. Na tom je ručku pomoćnik ministra vanjskih poslova strogo povjerljivo iznio kako je na sastanku u Berlinu saznao da predstoji napad Hitlerove Njemačke na Sovjetski Savez. Nakon mog povratka u Zagreb, prilikom prvog sastanka sa Papom rekao sam mu što sam čuo u Beogradu. Ta ga je vijest veoma zanimala. Nakon nekoliko dana došao je ponovo i tražio da mu doslovno citiram riječi koje je pomoćnik ministra vanjskih poslova rekao na ručku. Tada nisam razumio zašto mu je to potrebno, a nisam se nikada interesirao za razloge ni za druge slučajeve. Kasnije sam pretpostavljao da je drug Tito poslao tu vijest u Moskvu, a da mu tamo nisu vjerovali, kao što nisu vjerovali ni Churchillu ni drugima, koji su Staljina upozoravali da će fašistička Njemačka napasti SSSR.

Jednog dana došao je Pap sa zahtjevom da mu dam svoje dvije diplome s tehničkog fakulteta da ih treba. Ja sam ih dao, ali sam se kasnije sjetio da sam trebao napraviti ovjerene prijepise tih diploma. Kod prvog sastanka s Papom rekao sam mu za moj propust. Rekao je da sam zakasnio, jer da na diplomama ne stoji više moje ime nego imena drugova kojima su one potrebne za njihov ilegalni rad. Ipak je izbrisao ta nova imena i napisao moje ime, tako da sam mogao napraviti ovjerene prijepise diploma i onda sam mu ih ponovo predao.

Jednom mi je Pap rekao da jedan drug želi doći k meni u stan, da vidi gdje ja stanujem, jer je od njega čuo za moj rad za Partiju. Nakon kratkog vremena s Papom je došao u moj stan jedan vrlo simpatičan drug. Bio je kratko vrijeme u mom stanu i razgovarao sa mnom. Kasnije sam po slici Rade Končara prepoznao da je to bio on.

Branko Malešević, druga moja veza, s kojim sam često saobraćao, bio je u ono vrijeme vozač druga Tita. Kada je Malešević išao u neke političke akcije, ostavljao je dokumente od auta kod mene. Nakon odlaska druga Tita iz Zagreba, ostao je auto u jednoj garaži u Kustošiji, pa su ga ustaše kasnije oduzeli. Nakon pogibije Branka Maleševića, uništio sam dokumente od auta.

Od Papa sam također dobio zadatak da pokušam saznati namjere i planove ustaške vlade i Nijemaca (što tajno poduzimaju i što će poduzimati) pa da ga o tome informiram. Sada se više ne sjećam detalja, ali sam doznao određene stvari i prenosio ih Šilji.

U »Ventilatoru« o mome radu nije smio nitko znati. Stoga sam bio sasvim izoliran od rada u »Ventilatoru« i nisam imao nikakve veze s partijskom

organizacijom u poduzeću. Biio je to potpuno razumljivo radi karaktera moga posla.

Jedanput su k meni došli drugovi iz »Ventilatora« i apelirali na moju stalešku svijest i molili me da se kod tadašnjeg predsjednika Inženjerske komore, inž. Stipetića, založim da on intervenira kod ustaške policije za puštanje na slobodu inž. Richtmana, koga su kasnije, zajedno s Božidarom Adžijom, Ognjenom Pričom, Augustom Cesarcem i drugima ustaše strijeljali u Maksimiru. Kada sam o izvršenju tog zadatka referirao Pavlu Papu, on me je strogo ukorio radi povrede discipline, jer sam time izložio opasnosti svoju konspirativnost i dalje izvršavanje važnih zadataka.

Dakle, zbog važnosti zadataka koje sam obavljao bila je potrebna najstroža konspiracija, te mi je bilo zabranjeno preuzimati zadatke od nekoga drugog, na primjer, od partijske organizacije »Ventilator«, kao i družiti se s članovima te organizacije. Iz tog razloga nisam bio formalno organiziran nego tek nakon oslobođenja 1945.

Nakon pogibije Papa ostao sam nepovezan s Partijom, te je moj rad bio na dotadašnjem području djelovanja prekinut.

Ustaše su »Ventilator« držale pod strogom paskom za čitavo vrijeme okupacije. S vremena na vrijeme su bile racije u »Ventilatoru«. Tom prilikom bi ustaška policija pohapsila radnike u »Ventilatoru«, otjerala bi ih u zatvor i držala po nekoliko dana. Određen broj radnika policija je zadržavala u zatvoru.

Prilikom jedre premetačine, ustaše su u skladištu naišli na radio-emisione cijevi i pitali me zašto ih trebamo. Odgovorio sam im da radim doktorsku radnju iz područja slabe struje, pa da su mi te lampe zbog toga potrebne. Na sreću, ustaše su uvažili moje objašnjenje.

Drugom prilikom su pri premetačini naišli u knjižnici »Ventilatora« na debelu knjigu na njemačkom jeziku i pitali kakva je to knjiga. Odgovorio sam im da je to rječnik. Bio je to Marxov »Kapital«, ali sam mu ranije istrgao korice. Srećom, bili su površni pa nisu zagledavali u sadržaj knjige.

Kao »Ventilatorovi« monteri Dragutin Blažičko i Josip Bahorić u ljeto 1941. vršili su montažu u tadašnjoj tvornici tekstila »Roltex« u Karlovcu. Tamo su, kao komunisti, uključeni u ilegalnu djelatnost, pa su prilikom izvršavanja jednog zadatka uhapšeni i obojica osuđeni na smrt. Stoga sam otišao u Karlovac i pokušao ih spasiti. Od Blažičkova branioca sam saznao da mu je nemoguće pomoći zbog njegovog revolucionarnog istupanja pred Prijekim sudom. Otvoreno je priznao da je komunist i da se bori za ideje komunizma. Pri takvu stanju stvari nisam ništa mogao poduzeti za spas Dragutina Blažička, ali sam uspio pomoći Bahoriću kojemu je smrtna kazna promijenjena na kaznu zatvora. Blažičko je strijeljan, a imao je primjerno držanje na sudu i prilikom egzekucije.

Negdje u 1942. ili 1943. bio mi je odbijen zahtjev za propusnicu s motivacijom — »politički nepouzdan«. To me je zabrinulo, pa sam preko jednog poznatog ustaše, sina jednog obrtnika koji je radio kotlove za »Ventilator«, dao istražiti, koji je razlog da mi se više ne daje propusnica, koju sam prije dobivao. On je to na policiji istražio i saopćio mi da tamo na policiji leži dosje koji me tereti radi štampanja ilegalne literature i štampe u »Ventilatoru« s mojim znanjem. Izdali su to neki drugovi i drugarice, kada su ih mučili na policiji. Na kraju dosjea bio je i nalog za moje hapšenje. Kada sam to saznao od tog ustaše, pitao sam ga da li on vjeruje u to što je navedeno. Odgovorio je da ne vjeruje, jer me poznaje kao dobrog Hrvata. Nakon toga sam ga pitao što da radim u toj situaciji. Na to mi je odgovorio da će pokušati da se ta stvar ukloni iz arhiva, tj. da se poništi, ali da će to trebati platiti. Ja sam mu odgovorio da je život vredniji od bilo kolike

svote novca, ako je mogu platiti. Nakon kratkog vremena javio mi se moj poznanik i naveo svotu (radilo se o nekoliko milijuna kuna). Nakon toga smo se dogovorili za sastanak s tim službenikom iz ustaške policije, jer moj poznanik nije htio biti posrednik za isplatu da ja ne bih pomislio kako i on tu nešto zarađuje. Sastali smo se u stanu mog poznanika i ja sam isplatio traženu svotu, a taj službenik iz policije je obećao da će sve sutradan uništiti. Tom prilikom sam tog službenika pitao kako to da me nisu uhapsili kada u dosjeu stoji taj nalog. Odgovorio mi je da postoji više razloga. Kazao mi je da je, možda, osoba koja je dobila nalog da me uhapsi u međuvremenu stradala u borbi s komunistima, ili su tu osobu u policiju ubacili komunisti, ili sam, vjerojatno, imao nekog drugog zaštitnika u policiji.

Otprilike u to vrijeme je netko telefonirao mojoj ženi. Rekao je: kad dođem kući, neka odmah bježim, jer ću inače biti uhapšen. Budući da o svemu tome (moje terećenje na policiji i nalog za hapšenje) još nisam imao pojma, a pošto u posljednje vrijeme nisam ništa učinio što bi moglo biti razlog za moje hapšenje, neki mi je instinkt govorio da ne bježim. Moje bježanje trebalo je biti povod za moje hapšenje, odnosno likvidiranje, kako to logički proistječe iz onoga što sam kasnije saznao.

U 1944. godini pozvao me na telefon neki inž. Novak i pitao me kada može doći k meni radi narudžbe ventilatora. Dogovorili smo se za sutradan u 9 sati. Točno u 9 sati s porte mi je javljeno da neki gospodin želi doći. Odgovorio sam da se taj gospodin dovede u moju sobu. Pozdravili smo se i ja sam mu dao riječ radi narudžbe ventilatora. Na moje čuđenje on mi je počeo šaptati: »Ja sam Toni.« Na to sam mu odgovorio da ga ne razumijem. On je odgovorio: »Došao sam po stvari, koje je drug Tito ostavio kod vas.« Pogledao sam ga, bio je lijepo odjeven kao pravi gospodin, debeljko. Pomislio sam da je policijski konfident, pa sam naglo ustao i odgovorio: »Gospodine, ja ništa ne znam o stvarima koje je gospodin Tito ostavio u 'Ventilatoru' i ako odmah ne odete, bit ću prisiljen pozvati policiju.« On se digao i otišao. Razmišljao sam: ako je uistinu konfident, onda moram nešto poduzeti, jer će me policija, ako ništa ne poduzmem, teretiti radi suradnje s komunistima. Zato sam napisao jednu prijavu za policiju, u kojoj sam opisao što se toga dana dogodilo. Kopiju te prijave metnuo sam u ladicu, ako je ustrebam, a original sam pocijepao.

Četrnaest dana nakon toga porta mi je javila da me traže dvije mušterije. Rekao sam portiru telefonom da ih uvede u čekaonicu, kamo ću ja doći. Kada sam otvorio vrata od čekaone, opazio sam da je jedan od dvojice onaj kojeg sam prije 14 dana odbio. Rekao sam: »Gospodine, ja sam vam već rekao da neću ništa s vama imati i ako odmah ne odete pozvat ću policiju.« Zalupio sam vratima čekaonice i otišao u svoju sobu i kroz prozor iza zastora čekao reakciju mojih gostiju. Vidio sam ih kad su otišli iz poduzeća. Nakon nekoliko dana sam dobio obavijest s pitanjem — zašto ne primam drugove? Na žalost, ne sjećam se od koga sam je primio. Zatim su opet došli, pa sam ih srdačno primio. Jedan od drugova je bio, kasnije sam saznao, Ivo Šnidaršić. Također sam, nakon završetka rata, saznao da je ime onom drugom bilo Josip Kopinič. U razgovoru mi je Šnidaršić rekao: »Budući da nisi znao tko sam, zaprijetio si mi policijom. Držao sam u džepu otkočen pištolj i da si pokušao pozvati policiju telefonom morao bih te likvidirati.« Vjerojatno je svrha posjeta Snidaršića i Kopiniča bila da im dadem emisione radio-cijevi i još neke stvari. Žao mi je što to ne mogu tvrditi sa sigurnošću. Sjećam se da smo poslije tog susreta surađivali, ali ne znam u vezi s kojim pitanjima. Vjerojatno se radilo i o nekim obavještajnim pitanjima.

Osim osobnog organiziranog rada, davao sam novac u milijunskim iznosima za NOP kadgod su drugovi tražili.*

* Odlomci iz sjećanja, SUBNOR i IHRPH, Zagreb.

Josip Bahorić

TVORNICA »VENTILATOR«

Snažna partijska organizacija — Akcije udarne grupe

U radničkom pokretu aktivnije počinjem sudjelovati 1937. godine, kada sam se vratio iz vojske. Zaposlio sam se u tvornici »Ventilator« (Savska cesta br. 142), čiji je vlasnik bio inž. Pavao Koporčić, koji je aktivno radio za pokret. Godine 1937. i 1938. bio sam zadužen za Odbor na Savskoj cesti br. 82 ili 92. U njemu su radili Dušan Šnerl (poginuo potkraj rata) i još nekoliko studenata i učenika. Radilo se na popularizaciji i širenju Stranke radnog naroda. U to je vrijeme takva djelatnost bila aktualna. U prvoj godini svog rada izabran sam za zamjenika radničkog povjerenika. Tadašnjeg radničkog povjerenika Antuna Benička vlasti nisu priznale, pa sam ja preuzeo tu dužnost i obavljao je sve do raspuštanja URSS-ovih sindikata 1940. godine. Kroz to razdoblje sudjelovao sam u svim radničkim akcijama, kao što su: demonstracije 1937, 1938. godine, onemogućavanje štrajkolomaca i čuvanje straža. Bio sam izvjesno vrijeme i član Strukovnog odbora metalaca za grad Zagreb.

Početkom godine 1941. u tvornici »Ventilator« bilo je proporcionalno najviše članova KP. U to vrijeme još nisam bio član Partije. Radio sam u Crvenoj pomoći, ali sva se moja djelatnost odvijala po direktivi Partije. Poslije okupacije dana je direktiva o formiranju udarnih grupa. Takva jedna udarna grupa za vršenje diverzija formirana je u »Ventilatoru«. U njoj su bili: Andrija Gržinčić, Tomo Vrabec, Rudolf Kroflin, Ivan Sabol, ja i drugi. Nama je rukovodio drug Josip Cazi.

U tvornici smo izrađivali razne predmete potrebne za diverzije. Odmah nakon okupacije skupljali smo preostalo oružje bivše jugoslavenske vojske. To je bio jedan od najvažnijih zadataka koje je Partija postavila da bi se s tim oružjem mogao započeti ustanak i dalje razvijati NOB. Tako smo puške, pištolje i municiju skupljali od simpatizera, a uzimali smo ih i s mjesta na kojima je to bilo pohranjeno i dovozili u radionicu. Vješto smo to izvodili koristeći se automobilom inž. Koporčića. Sve bismo to zakamuflirali nekakvim materijalom koji smo, tobože,

raznosili kao gotove proizvode po gradu, a zapravo smo intenzivno skupljali oružje. Nekoliko pušaka uzeli smo i u tzv. Istarskom naselju na Trešnjevci.

Tomu Vrabeca su neki simpatizeri obavijestili o nekoliko pištolja različitih kalibara koje je trebalo s Peščenice prebaciti u tvornicu »Ventilator«. Dogovorili smo se da ih on, tramvajem, donese u torbi do stanice na početku Zvonimirove ulice (sada Ul. socijalističke revolucije). U točno dogovoreno vrijeme ja sam ušao u isti tramvaj s drugom, sličnom torbom. Stavio sam je kraj njegove u kojoj su bili pištolji. On je na slijedećoj stanici izišao iz tramvaja, uzevši prethodno moju torbu. Ja sam produžio u Savsku cestu i pohranio pištolje u tvornici. Takav način prenošenja bio je kao neka predostrožnost da se eventualno zavara policijska pratnja. Sjećam se da sam pištolje stavio u određene bunkere u tvornici, a kasnije su se koristili u akcijama. Interesantno je napomenuti da su se u tvornici učili rukovati pištoljima svi oni mlađi drugovi koji za to ranije nisu imali priliku.

Uskoro smo počeli diverzije.

Vrabec i ja dobrovoljno smo se javili da zapalimo vojni senjak na Kanalu. Za to smo sami izradili tempirani upaljač. Smjesu šećera s kaliokloratom stavili smo u jednu vrećicu u koju smo također stavili malu gumenu vrećicu sa sumpornom kiselinom. Sumporna kiselina nakon 30 do 40 minuta perforira gumenu vrećicu, pomiješa se sa šećerom i kaliokloratom i takav spoj izazove malu eksploziju i požar. Takav upaljač uspjeli smo ubaciti u senjak. Jedan od nas je razgovarao s vojnikom-stražarom da bi zaokupio njegovu pažnju, a drugi je ubacio upaljač. Požar je izbio, ali je, na žalost, brzo primijećen i ugašen. Senjak taj put nije sasvim izgorio.

Za drugu akciju (stavljanja nagazne mine pod kompoziciju teretnog vlaka koji je prevozio naftu) dobrovoljno smo se javili Andrija Gržinčić i ja. Ante Milković, član MK KPH, tada je radio na željeznici u Zagrebu. On je našu udarnu grupu obavijestio o danu i satu kada će taj vlak prolaziti. Napravili smo nagaznu minu koja se sastojala od 3 kg trotila, komadića korde i detonatora (upaljača). To je nabavio drug Josip Cazi. Da bi se detonator upalio, trebalo je upotrijebiti smjesu šećera i kalioklorata i sumpornu kiselinu. U jednu željeznu posudu stavili smo smjesu šećera i kalioklorata, a povrh toga sumpornu kiselinu u staklenoj bočici. Sve je to trebalo postaviti pod željezničku prugu (kad vlak naiđe razbit će se bočica sa sumpornom kiselinom, koja će zapaliti mješavinu šećera i kalioklorata, a zatim će se upaliti korda i detonator i tako će izbiti eksplozija). Minu je trebalo postaviti tačno u 19 sati (odnosno u 18 sati, budući da su okupatori u našoj zemlji pomakli vrijeme za sat ranije) početkom srpnja 1941. godine (ne sjećam se datuma). Trotil sam stavio pod košulju ispod pazuha, a kaput sam prebacio preko ramena. Ostatak stvari stavili smo u džepove i nas dvojica krenuli smo iz tvornice prema Savskome mostu. Za nama je išao drug Cazi da vidi da li ćemo bez teškoća prijeći preko mosta. Naime, na Savskome mostu bile su postavljene stalne naoružane straže, i to (kada se ide iz Zagreba prema njemu) na samom njegovu početku bila su trojica: ustaša, policajac i domobran, a na drugoj strani policajac i domobran. Ispred nas je išao drug Ivan Sabol, da bismo ustanovili da li će ga straža pretresati. Prošao je pored prve straže. Nije ga zaustavila niti pretresla. I mi smo dobro prošli kroz obje straže. Na vrijeme smo postavili minu iza vahtamice pod prugu koja vodi za Sisak.

Idući prema vahtarnici, sreli smo željezničarevu kćerku. Za nju mi je Gržinčić rekao da ga ona zna po viđenju. Vjerojatno ona o nama nije nikome ništa rekla.

Iako je bilo riskantno, minu smo pedantno postavili i ponovo krenuli prema mostu. Kada smo bili u njegovoj blizini, opazili smo putnički vlak koji

je navjerojatnije sa željezničke stanice Zagreb nekamo krenuo. To nas je iznenadilo. Bili smo, naime, obaviješteni da će u to vrijeme samo onaj teretnjak s naftom prijeći iz Siska u Zagreb. Odmah smo shvatili da je došlo do promjene u voznom redu. Uzbuđeno smo ga promatrali da li će naići na minu. Laknulo nam je kada smo vidjeli da je krenuo za Karlovac. Bili smo na polovici mosta kada smo doživjeli još jedno iznenađenje. Iz Zagreba je krenuo jedan ubrzani vlak. Prolazio je preko željezničkog mosta preko Save, pa smo sa zebnjom iščekivali u kojem će pravcu krenuti. Vidjeli smo da ide prema Beogradu. Znali smo da će nagaziti na minu. Bilo nam je jako žao što mina neće dočekati »svoj« vlak. Upravo kada smo bili na kraju mosta, izbila je eksplozija. Kako je to bio ubrzani vlak s vrlo malo vagona, prešao je brzo mjesto na kojem je bila postavljena mina. Mina je eksplodirala kada je na nju naišao zadnji, poštanski vagon. Eksplozija ga je izbacila s tračnica, a bio je uništen i dio pruge. Strahovali smo da će nas nakon te eksplozije legitimirati stražari na koje smo upravo nailazili. Obojica smo imali pištolje kalibra 9 mm i dovoljno metaka. Odlučili smo energično im se suprotstaviti ako što pokušaju. Međutim, oni su gledali u pravcu detonacije i nisu obraćali pažnju na nas. Prošli smo pored njih i malo ubrzali korak da se od njih udaljimo što prije. Ušli smo u Horvaćansku cestu. U Kruševačkoj sam nekada stanovao kod strine i strica. Oni su tu imali kuću. Pokojnoj strini sam dao pištolje da ih sakrije. Okupatori i ustaše
0 našoj akciji ništa nisu znali.

U svom radu bio sam otprije zadužen za tvornicu dugmadi, da u njoj organiziram prikupljanje Crvene pomoći i da određeni broj djevojaka antifašistkinja organiziram za tečaj prve pomoći. U tome sam potpuno uspio. Predavač im je bila medicinska sestra, Židovka. Ona je kasnije svirepo ubijena. Jedna od tih djevojaka me je poslije diverzije iste večeri srela i pričala mi »novost« da su Talijani postavili minu pod ubrzani vlak preko Save. Razumljivo je da joj o tome nisam ništa htio pričati. Akcija je u potpunosti uspjela što se tiče našeg izvođenja, ali nam je bilo žao što vlak s naftom nije naišao na minu, jer bi to izazvalo požar
1 lančanu eksploziju, pa se Nijemci ne bi mogli koristiti naftom za ratne potrebe. Nakon te akcije primljen sam u Partiju. Istog dana primljen je i Tomo Vrabec, koji je vršio druge akcije. Josip Cazi bio je sekretar partijske organizacije u tvornici »Ventilator«. On nam je na tom sastanku, koji je održan u garderobi tvornice, saopćio da smo primljeni u Partiju. Mislim da je u »Ventilatoru« bilo 10-15 članova Partije. Sjećam se imena nekih drugova: Josip Cazi, Rudolf Kroflin, Tomo Vrabec, Anton Benički, Joco Đaković, Ivan Sabol, ja i drugi.

Poslije neuspjele akcije oslobođenja zatvorenih komunista iz Kerestinca jedan od braće Turković skrivao se negdje preko Save. Dobio sam zadatak da ga prebacim u Zagreb kolima »Ventilatora«. Bez teškoća sam prešao Savski most i došao do tvornice mlinova, gdje sam obavljao neke montažne radove. Tu sam svukao svoje radno odijelo i dao ga njemu da ga obuče, pa je nesmetano automobilom došao u Zagreb. Dočekali su ga sestra i Josip Cazi. Ja sam pješke prešao preko mosta. Znam da je kasnije u NOV-u poginuo.

Potkraj srpnja 1941. godine morao sam otići iz Zagreba, jer sam bio monter. Doputovao sam u Karlovac kao radnik firme inž. Koporčića da vršim montažu u tadašnjoj tvornici tekstila »Roltex«. Povezao sam se s Marijanom Čavićem, koji je tada bio sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac. Uključio me u rad partijske organizacije. S njim sam bio u neprekidnom kontaktu, pa mi je dao u zadatak da izvidim mogućnost diverzije na trafo-stanicu na Ilovcu. Diverzija na trafo-stanicu trebalo je da prouzrokuje nestanak struje u Zagrebu u kojem je u takvim okolnostima bilo predviđeno izvršenje neke veće akcije. Tako me je informirao drug Čavić. Na tom izviđanju Blažičko i ja smo bili uhapšeni i obojica

osuđeni na smrt. Međutim, na intervenciju inž. Koporčića, pomilovan sam i osuđen na dvije godine strogog zatvora. Kaznu sam izdržavao u Lepoglavi, iz koje sam 1943. godine oslobođen.

Blažičko, koji je u Karlovcu ilegalno radio sa mnom, a ranije bio osuđivan kao komunist, strijeljan je 1941. godine.*

'Zagreb 1941 — 1945, »Spektar«, Zagreb, 1972.

Đuro Blaha

ĆELIJA U TVORNICI »METAL«

Kad je Njemačka napala našu zemlju, radio sam u tvornici »Metal« u Kršnjavoga ulici. U toj tvornici postojala je partijska ćelija i skojevska grupa. Ja sam bio sekretar ćelije, a ujedno i član Rajonskog komiteta na Trešnjevci. Treći ili četvrti dan po dolasku Nijemaca održali smo sastanak Komiteta na kome se donijela odluka da se prikuplja ratni materijal, koji je poslije kapitulacije ostao razbacan po položajima oko Zagreba, kao i da se vrši sabotaža nad onim materijalom koji se ne može skloniti. Moja je ćelija dobila zadatak da izvrši sabotažu baterije topova protuavionske obrane u selu Prečkom. Uništeni su optički instrumenti i poskidani topovski zatvarači te bačeni. Kasnije je, nekoliko puta, vršena sabotaža u topovskim šupama protuaeroplanske artiljerije u Ilici. U toj akciji se istakao svojom spretnošću drug Vragotuk, koji je uništio, odnosno onesposobio, niz preciznih sprava za gađanje.

Sastanke naše tvorničke ćelije održavali smo u stanovima drugova koji nisu bili kompromitirani, a najčešće u stolarskoj radionici u Ul. Kršnjavoga 21 (Rezbarija). Vlasnik radionice bio je naš simpatizer Dido, poginuo je u logoru.

U rajonskom komitetu u to vrijeme bilo nas je petero, no ja se sjećam samo Kate Restovac-Dumbović, Matinice, koju sam znao po imenu. Matinica je bila najstariji član Komiteta. Poginula je s grupom drugova koji su išli oslobađati Kerestinec. Kata je u komitetu bila zadužena za tehniku, koja je bila smještena u nekom podrumu (ne znam mjesto). Ona je organizirala pohranu municije i druge spreme, koju su prikupljale partijske ćelije našeg rajona. Rajon je imao dvije tvorničke i tri ulične ćelije (koliko se sjećam, jer je tada bila neka reorganizacija).

Tada smo imali prikupljeno oko 6 000 puščanih metaka, nekoliko sanduka ručnih bombi, 13 pušaka, nekoliko pištolja i drugoga materijala.

U tom razdoblju bilo je više večernjih akcija: pisanje parola i dijeljenje letaka, koje su prošle bez ikakvih gubitaka.

Na dan napada Njemačke na SSSR 22. lipnja bili su zakazani izleti radnika iz radionica i tvornica, na kojima su se radnici trebali upoznati s političkom situacijom. Ja sam bio s radnicima tvornice »Lipa Mili« u Podsusedu. U toj grupi bilo je oko 150 radnika i radnica. Straže, koje smo postavili u samome mjestu, oko 12 sati su nas obavijestile da radio javlja o napadu Njemačke na SSSR. Mi smo baš raspravljali o ulozi Pavelića u Hrvatskoj pod njemačkom okupacijom. Nastala je živa diskusija nakon te vijesti, te se došlo do zaključka da je nastupio trenutak kad će se napokon njemačkom fašizmu zadati odlučan udarac. Interesantno je da od čitavog skupa nitko nije sumnjao u to da je propast Njemačke neizbježna. Ujedno smo bili jednodušni u ocjeni da će ustaše i Nijemci pooštriti teror. Zaključilo se da se u Zagreb vraćamo pojedinačno i ne preko mitnica, već sporednim putovima. To se pokazalo ispravno, jer je toga dana na mitnicama uhapšen velik broj drugova pri povratku u grad.

Dvadeset petog lipnja bila je velika akcija bacanja letaka u kojima su se građani pozivali u borbu protiv njemačkog i ustaškog terora.

Dana je direktiva da se kompromitirani drugovi sklone. No, ipak, uza svu opreznost, nije se moglo spriječiti da već 26. i 27. lipnja nastupe veća hapšenja. Moje mišljenje je da se naša ćelija u to vrijeme odlično držala i da nije bilo nikakva kolebanja. Iz te ćelije poginula su u logorima ili u NOV-u tri druga i dvije drugarice.*

* AH, izjave.

Micika Čalić-Kos

RAD PARTIJSKE ĆELIJE U ZAGREBAČKOJ INDUSTRIJI SVILE

Poslije okupacije ćelija je imala četiri člana: Milan Dvorščak, Dragica Dvorščak, Kata Calić i ja. Kasnije su u našoj ćeliji još Pepo Bezjak i neka drugarica Lojza.

U poduzeću smo osnovali aktiv od najboljih drugova i drugarica koji nam je pomogao skupljati Narodnu pomoć, raspačavati letke i štampu i ispisivati parole. Organizirali smo i čitalačke grupe. Tako smo, pomoću aktiva i čitalačkih grupa, upoznavali radnike sa NOB-om.

Organizirali smo sabotažu u proizvodnji, osobito u vrijeme kada smo morali u roku od tri mjeseca proizvesti padobransku svilu. Kako smo taj zadatak povjerili samo najpovjerljivijim drugovima i drugaricama, nismo uspjeli osobito zakočiti proizvodnju. Zato smo, kada je svila bila gotova, dobili partijski zadatak da je zapalimo. Nakon te akcije prešli su u ilegalnost Dragica i Milan Dvorščak, jer su već i otprije bili kompromitirani.

U akciji za oslobođenje drugova iz Kerestinca sudjelovao je Bezjak, koji je tom prilikom uhapšen.

U jesen 1941. uspjeli smo organizirati radnike i obustavili smo rad na pola sata. Tražili smo da nam poslodavac isplati dodatak na skupoću, jer su ostala poduzeća već isplatila taj dodatak. U svome smo zahtjevu uspjeli.

Posebno smo utjecali na naše simpatizere koji su bili mobilizirani da ne idu u neprijateljsku vojsku nego u partizane. Prenašali smo municiju. Za kandidata Partije primili smo u jesen Šteficu Kranjc. Sredinom 1942. bila sam uhapšena i ne znam za dalji rad ćelije. Jedino mi je poznato da je bila provala radi skupljanja Narodne pomoći, pa su neki uhapšeni, dok su drugi otišli u partizane.*

' AH, izjave.

Danica Cazi

KOMUNISTI TVORNICE »HARDTMUTH«

Početkom 1938. godine, na sastanku V rajonskog komiteta u Zagrebu, koji je teritorijalno obuhvaćao Trešnjevku i Črnomerec, dobila sam zadatak da formiram partijsku ćeliju u tvornici olovaka »Hardtmuth«. U toj tvornici sam se zaposlila čim je osnovana u ljeto 1937. godine. Poslije nekoliko mjeseci uspjela sam da jedan dio radnika i radnica sindikalno organiziram.

Partijska organizacija, čiji sam sekretar bila sve do hapšenja u oktobru 1941, imala je najprije tri člana; kasnije je, primanjem novih ljudi, povećana na sedam članova (Ivica Valpotić, Miroslav Ocvirk, Marica Štimac, Egon Vajs, Barica Ceranić, a kraće vrijeme i Dina Zlatić).

Tvornica je imala do 150 radnika. Premda je po broju zaposlenih bila malena, naša partijska organizacija, zajedno sa simpatizerima, imala je značajan utjecaj na sve ostale tvornice na teritoriju Crnomerca. Njeno djelovanje još je više pojačano potkraj 1940, kada je formiran Rajonski komitet Črnomerec. Rajonski komitet je postavio našoj partijskoj ćeliji zadatak da proširuje krug simpatizera i aktivista, da organizira raspačavanje letaka i partijske štampe, pa i prikupljanje Narodne pomoći u svim tvornicama koje su nas okruživale. Tako je naša partijska organizacija slala letke, list »Srp i čekić« i drugi partijski materijal tvornicama: »Herman-Polak«, pa tvornici papirnatih proizvoda »Derop«, farmaceutskih proizvoda »Kaštel«, limenih kutija »Lim«, zatim tekstilnoj tvornici »Grivičić«, Zagrebačkoj kartonaži, Ljevaonici na Selskoj cesti, Tvornici »Frank« i Radničkoj pekari na Selskoj cesti. U našoj je tvornici list »Srp i čekić« i ostale materijale na čitanje dobivalo više od 30 ljudi.

Miroslav Ocvirk, koji je radio kao ložač u tvornici olovaka, bio je zadužen za rajonsko skladište partijske štampe, koju je neko vrijeme držao sakrivenu u ložionici. Pomalo se tog materijala dosta nakupilo i trebalo ga je dalje otpremiti.

Nas troje članova partijske organizacije (Ivica Valpotić, Miroslav Ocvirk i ja) bili smo i radnički povjerenici. Zbog uspješno vođenih tarifnih akcija, u kojima je uprava poduzeća gotovo svim našim zahtjevima morala udovoljiti, uživali smo povjerenje svih radnika.

Poslije napada Njemačke na našu zemlju, počeli smo članove i najbolje simpatizere obučavati u rukovanju oružjem. Obučavanje se vršilo na Savi kod Prečkoga. U maju ili junu 1941. godine tvornicu je opkolilo oko 80 ili 100 policajaca, koje su njihovi ustaški doušnici informirali da pripremamo štrajk ili demonstraciju. Policajci su opkolili tvornicu s puškama na gotovs.

Simpatije radnika bile su na strani naprednih snaga, ali se ljudi nisu smjeli javno izjašnjavati u strahu od ustaša koji su u tvornici imali nekoliko svojih doušnika. Oni su nas optužili, pa su ustaše uhapsile jednu grupu radnika. Hapšenje je izazvalo otvoreno negodovanje i da bi nas spasili, radnici su organizirali prikupljanje potpisa sa zahtjevom da nas puste. Taj zahtjev je potpisalo oko 90% radnika.*

* Zbornik sjećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog pokreta: *Četrdeset godina,* knjiga III, »Kultura«, Beograd, 1960.

Kazimir Biloh

PARTIJSKA ĆELIJA U ZGRADI »PENKALA«

Partijska ćelija osnovana je početkom 1940, a sastojala se u prvo vrijeme od tri člana (Leskovar, Šikić, Biloh). Formiranju je prisustvovao drug Šiber, stolar. Postepeno se ćelija proširivala^a u danima okupacije imala je devet članova. To su bili: Edo Leskovar, Marijan Cavić, Ivan Šikić, Stjepan Škrnjug, Josip Šušković, Marko Simenić, Kazimir Biloh (zaposleni u poduzeću »Inko«), Rafael Kranjčec (poduzeće »Valder«), Anđela Cvjetković (poduzeće »Zenit«).

Krug rada ćelije bila su poduzeća u zgradi »Penkala«. To su tkaonica »Hahn i Nettel«, »Braća Bureš«, »Wälder«, trikotaža »Zenit«, zatim kartonaža Viktora Kovačića, krznarija »Tigar«, proizvodnja tinte »Leonardi«, proizvodnja penkala »Galometal«, proizvodnja laboratorijskih aparata »Inko« i proizvodnja baterija »Vako«. Sva ta poduzeća zapošljavala su oko 400 radnika.

U toku 1940. partijska ćelija uspostavlja grupe simpatizera u poduzećima »Hahn i Nettel«, »Zenit«, »Wälder« i »Vako«, a 1941. nije bilo nijednog poduzeća u zgradi »Penkala« da partijska organizacija nije imala u njemu bar jednog čovjeka. Kandidati su u to vrijeme bili: Zvonko Bakran (»Inko«), Franjo Hadelan (»Inko«), Tonka Gmaz (»Zenit«), Franc Šnobl (»Hahn i Nettel«), Marica Jordanec (»Braća Bureš«). Simpatizera je bilo više, od kojih se sjećam samo nekoliko imena kao: Tonka Palčec, Katica Cvenk, Marija Šterger (»Vako«), Fanika Božić, Marija Sekula (»Hahn i Nettel«), a iz »Zenita« se nikoga ne sjećam, iako ih je tamo bilo više.

Partijska ćelija sudjelovala je redovito u svim akcijama koje je organizirao MK. Zabranu URSS-ovih sindikata radnici dočekuju obustavom rada u svim poduzećima »Penkale« i protestnim mitingom. U vremenu poslije 27. marta 1941. do napada na Jugoslaviju, održani su mitinzi pred tvornicom »Union« i pred »Penkalom«.

U akciji rasturanja letaka 24. lipnja 1941. pali su drugovi Šikić i Šrknjug, osuđeni su na Prijekom sudu i strijeljani 27. lipnja, drug Cavić sklanja

se u Karlovac (rad na terenu) radi opasnosti hapšenja. Nakon toga prebačen je i Leskovar na terenski rad u Hrvatsko zagorje (Pregrada). Simenić napušta rad u tvornici i partijsku ćeliju radi posebnog zaduženja. Anđelu Cvetković hapse i ona nestaje.

Partijska ćelija ostala je na trojici drugova i ona se je fuzionirala s partijskom ćelijom tvornice »Gorica«. Za vrijeme od početka rata sa Sovjetskim Savezom do mojega hapšenja 8. veljače 1942. moje su veze s partijskom ćelijom slabile radi napuštanja posla u poduzeću i mojeg zaduženja u Mjesnom odboru Narodne pomoći. Poznato mi je da je drug Šušković preuzeo dužnost u tehnici MK, uhapšen je 28. siječnja 1942, odveden u Jasenovac i ubijen 1944. prilikom otkrivanja jasenovačke organizacije. Marijan Čavić uhapšen je u Karlovcu u jesen 1941, sproveden u Jasenovac i ubijen nakon mučenja 17. ožujka 1942. Leskovar je poginuo u Virštajnu, Slovenija, kao sekretar OK KPH Krapina. Kranjčec i Hadelan otišli su 1942. u partizane, gdje su poginuli. *

• IHRPH, MG-9/V-40.

Antun Bratko

PARTIJSKA ORGANIZACIJA U PODUZEĆU »HELIOS«

.. .Partijska organizacija u poduzeću »Helios«, Nikolićeva 10 (danas Teslina), održavala je veze i vršila propagandu i u poduzećima »Mjed«, »Kov«, »Pasta«, »Knaus« i drugima, i to preko Josipa Mokoseka, Ivana Lonjaka, Bulaića i ostalih. Pošto su počeli pregovori sa Alfredom Špicerom, preko Rade Končara, za predaju poduzeća Partiji, poslodavac Alfred Špicer dao je osobno prvi novac, oko 80 000 dinara, meni na ruke, koje sam predao Radi Končaru u mom stanu.

Nakon toga, pošto je uslijedila okupacija a povezano s predajom poduzeća Partiji, vode se pregovori, koje sam vodio lično, sa Špicerom o njegovu prebacivanju u SSSR. Radi toga bio je sazvan sastanak u mom stanu, Primorska 10, na traženje Rade Končara, na kojem su prisustvovali, osim mene, Rade Končar, Alfred Špicer i jedan drug kojega su tada zvali Stari. Antun Rob mi je bio kazao, pošto sam ga opisao, da je to bio TITO.

Na sastanku se raspravljalo o tome kako prebaciti Špicera u SSSR. Saslušavalo se Špicerovo mišljenje i nuzgred dobačeno kako bi se poduzeće »Helios«, odnosno pojedini strojevi iz njega otpremili iz poduzeća u konspiraciju. Došlo se do zaključka da se nabave dokumenti za Špicera. Te dokumente je trebao nabaviti drug Šiljo sa mnom, a u vezi sa strojevima je zaključeno da se pričeka..

O predaji poduzeća tada nije bilo diskusije, jer se to smatralo kao gotova stvar.

U toku prikupljanja dokumenata, što je trajalo dva-tri mjeseca, uslijedio je napad na SSSR, i tako je Špicer morao ostati u Zagrebu.

Partijska organizacija nije znala o pregovorima sa Špicerom, jer je Rade Končar zabranio govoriti o tome na partijskim sastancima poduzeća »Helios« i Rajonskog komiteta. Osim toga, kratko vrijeme iza toga zabranio mi je da dolazim na sastanke RK i svoje ćelije. Kako je on to mislio ne znam, ali uglavnom od toga dana radio sam po njegovoj direktivi. Pošto sam bio član RK i sekretar partijske organizacije i sindikalni funkcionar, a živio sam legalno, bio sam siguran da će uslijediti hapšenje. Budući da sam ostao bez veze oko 14 dana, a da bih

izbjegao hapšenje, napustio sam Zagreb i otišao u Zlatar, te ostavio adresu u Primorskoj ulici kod moje žene gdje me se može naći.

Dan poslije moga odlaska uhapšeni su svi drugovi u poduzeću »Helios«. Hapšenje je već ranije bilo pripremljeno, pošto su dvojica ustaških agenata osjetila sve te promjene koje su se zbivale u poduzeću.

Sastanci partijske organizacije »Helios« održavali su se kod mene, zatim u stanovima Josipa Mokoseka i Josipa Hadelana u Trnju i Franje Slovića na Kanalu. Već prije predao sam dužnost Franji Sloviću, koji je poginuo u vezi s oslobođenjem Kerestinca. Uhapšen je i likvidiran, jer veza nije stigla na vrijeme.

Partijska organizacija »Helios« mnogo je pridonijela za formiranje centralnog skladišta u mome stanu u Primorskoj ulici. Te prostorije sam zajedno pripremio sa suprugom Ljubicom. U to skladište su dolazili Rade Končar, Stipe Ugarković, Dragica Končar i još desetak drugova koje nisam poznavao. Uglavnom naš stan stalno je služio ilegalcima, koji su se u njemu uređivali, presvlačili, prali i slično. Sam Rade Končar stanovao je u njemu dok je radio u poduzeću »Siemens« i kod mene se oženio.

U prvim danima ustanka u našoj partijskoj organizaciji djelovali su Josip Hadelan, Franjo Slović, Emil Levental, Franjo Hadelan, Ankica Mokosek, Franjo Šuk, Vlado Žigman, Milan Jurički i drugi. Ona je povezivala radnike u poduzećima s kojima je održavala veze i u njima imala oko 70 posto simpatizera. *

* Odlomci iz sjećanja, IHRPH, MG-9/II-8.

Katica Stanša

MASOVNA PODRŠKA RADNICA U »GAONU«

Partijska ćelija u tvornici »Gaon« je osnovana 10. prosinca 1940. Članovi su bili: Mica Gazić, Budimir Mihajlović i ja kao sekretar. Rad se sastojao u radu u Narodnoj pomoći, rasturanju štampe i letaka. Legalna štampa prodavala se izravno, a ilegalna se davala samo povjerljivim ljudima. Ostalo smo podmetali na strojeve, u špule, najčešće smo u garderobama stavljali u džepove, rukave i prikopčavali na podstave od kaputa. Čitali su ih svi radnici i radnice. Leci su se davali od ruke do ruke. Psihoza je bila takva da su ljudi čekali na svršetak rada da vide da li su dobili nešto za čitanje. Poslije zabrane URSS-a, koncem 1940, pojačao se rad u Narodnoj pomoći. U siječnju 1941. organizirali smo protestni štrajk od jednog sata, skupili smo ljude u dvorište, drug Mihajlović je održao govor u kojem je govorio o zabrani sindikata. Slično smo ponovili još tri puta. Zatim smo pred tvornicom održali leteći miting. Uspjeli smo okupiti 95% ljudi. Na mitingu je govorio drug Han. Posebno smo čuvali dva telefona da netko ne bi pozvao policiju. Čitava je tvornica imala dva telefona. Jedan je bio u direktorovoj sobi, a drugi u knjigovodstvu. Mi smo čekali da namještenici iziđu, i tada smo zaključali vrata i uzeli ključeve. Vodili smo borbu i protiv frankovaca i mačekovaca. Kod »Gaona« je možda to bilo intenzivnije jer je tvornica bila židovska. Pošto je tada vladala psihoza rata, pojačali smo agitaciju protiv fašizma, a za obranu zemlje. Slali smo pismene proteste s potpisima radnika na Banovinu, protiv skupoće i u tome angažirali velik broj radnika. Pisali smo parole po zidovima zgrada, kao i u tvornici.

Radnice su masovno podržavale politiku naše Partije. O tome govori podatak, na primjer, da je u veljači 1941. od ukupno 360 zaposlenih 223 bilo okupljeno u Narodnoj pomoći. Ja sam skupljeni novac predavala Vilimu Kunu iz tvornice »Gorica«. Tako smo radili sve do 8. ožujka 1941. Tada smo bile uhapšene Mica Gazić i ja, a sutradan je upala policija u tvornicu da pohapsi sve radničke povjerenike. Nastala je gužva. Radnice su prekinule rad i nisu dale odvoditi nikoga

iz svoje sredine. Svađale su se s policijom, pa je policija bila prisiljena da pozove pojačanje. Tek kada su dobili pojačanje od dva kamiona policije, uspjeli su pohapsiti sve povjerenike. U zatvoru su nas zadržali osam dana i šupirali svakoga u njegovo rodno mjesto. Izgoni su se kretali od dvije do tri godine, ali mi smo se nakon nekoliko dana opet našli u Zagrebu. Otišli smo u tvornicu da nas prime na rad, ali su nam kazali da nas ne smiju držati u radnom odnosu bez dozvole boravka. Tada smo radili ilegalno, držali vezu s radnicama iz tvornice »Gaon«, održavali sastanke kod Milke Kranjčec na plinarskom naselju i Anke Pokrajac u Petrovoj ulici 90, a najčešće na livadama i kod Savice. Tako smo radili dok nije došao okupator. Tada je drug Mihajlović kao Srbin bio prognan u Srbiju, a mi smo dalje radile. Naša viša veza bila je Judita sve dotle dok nije otišla u Novi Sad. Radile smo na skupljanju Narodne pomoći u hrani, odjeći i obući. Skladište je bilo kod Mice Gazić sve do moga hapšenja 9- kolovoza 1941. U zatvoru i logoru bila sam do 30. listopada 1943, kada sam bila zamijenjena. '

' IHPRH, MG-9./III, 22. i 9/IV, 37.

Milan Andrašić

KROJAČKI RADNICI

Ćelija krojača — Nekoliko stotina aktivista — Antifašistički odbori, stanovi i drugi ilegalni punktovi

. . . Odmah nakon poziva na ustanak, formirana je naša partijska ćelija krojača. Nju je osnovao Lutvo Ahmetović, tadašnji sekretar Rajonskog komiteta centar Zagreb, a od siječnja do kraja listopada 1942. godine i sekretar Mjesnog komiteta KPH Zagreb. Zadatak nam je bio da obuhvatimo većinu krojača u antifašistički organizirani rad. Poznato mi je da su neki članovi KP — krojači bili vezani u drugim partijskim organizacijama.

Sastav partijske ćelije krojača bio je tada ovakav: Milan Andrašić Šnajder, sekretar, Salih Kušmić, krojač, Drago Pracaić, krojač, Nikola Copkov, vatrogasac, Anđela Mahnić, činovnica. Naši zadaci bili su: idejno-politički rad, organiziranje odlaska u partizane, prikupljanje oružja, municije i sanitetskog materijala, prikupljanje Narodne pomoći u novcu, materijalu i hrani, pronalaženje stanova za ilegalce i održavanje veza i sastanaka, raspačavanje ilegalnog materijala, letaka i slično, pisanje parola, formiranje udarne grupe i formiranje Odbora NP.

Salih Kušmić došao je iz Bosne. Uklopio se dosta brzo u ilegalni rad. Kasnije je imao uspjeha na radu, osobito među krojačima. Strijeljan je sa svojom drugaricom osudom Prijekog suda 1943. godine.

Drago Pracaić bio je aktivan još prije rata, dobar u svim akcijama i vrijedan politički radnik. Djelovao je pretežno među krojačima. Otišao u partizane 1942. godine.

Nikola Copkov, vatrogasac, organizirao je vrlo dobar odbor Narodne pomoći Vatrogasne družine na Savskoj cesti.

Anđela Mahnić, činovnica, mlada ali ozbiljna u zadacima. Brat skojevac imao je 15 ili 16 godina kada je strijeljan po odluci Prijekog suda. Njihova majka također je bila antifašistkinja.

Mi smo imali kružok kojim sam rukovodio još od prije rata i u toku rata. U njemu su sudjelovali Stevo Saravanja, Josip Đerfi, Janko Mrnjec, Drago Pracaić, Ivan Hochsteter, Đuro Mezak i Marjan Kusturin. Oni su bili ujedno i

kandidati KP, a vjerojatno je netko od njih već tada bio član KP. Na kružoku smo obavezno proučavali konspiraciju i druge dostupne materijale.

Osim već navedenih drugova aktivista krojača, navest ću još neke koji su mi ostali u sjećanju: Stevo Šaravanja bio je obrazovan i marksist, svestrano je djelovao i bio samostalan. U svojem revolucionarnom radu održavao je veze i s drugima i izvršavao razne zadatke. Bio je neko vrijeme član Odbora krojača. Otišao je u partizane, a umro je poslije rata.

Tošo Požečanac, URSS-ovac, marksistički obrazovan. Bio je neko vrijeme u Odboru krojača. Kao ilegalac održao se do kraja rata u Zagrebu i najviše poznaje aktiviste krojače.

Marjan Kusturin, aktivan u URSS-u, bio je član Odbora krojača od početka i član kružoka. Uhapšen i odveden u logor na početku rata.

Joža Hegediš, Mađar, bio je izvjesno vrijeme član Odbora krojača. Poslije okupacije otišao u Novi Sad.

Stevo Bogdan, vrlo agilan komunist. Bio je blagajnik u Odboru krojača i kasnije blagajnik NP u Zagrebu. Izbjegao je hapšenje i otišao u partizane, gdje je poginuo. „

Vinko Casar, stari URSS-ovac. Bio je član Odbora krojača od početka i veoma agilan u radu s krojačima. Poznavao je sve radnike i obrtnike. Bio je ilegalac do kraja rata. Umro je poslije oslobođenja.

Đuro Mezak, član Odbora krojača i član kružoka. Vrlo agilan među krojačima. Vodio je nekoliko odbora. Strijeljan osudom Prijekog suda 1943. godine.

Ivan Hochsteter, član Odbora krojača i član kružoka. Među krojačima bio je vrlo aktivan. Strijeljan osudom Prijekog suda u Zagrebu 1943. godine.

Franjo Frgić, neko vrijeme član Odbora krojača. Aktivan među krojačima.

S Jožom Đerfijem radio sam kod Radoševića; bio je član kružoka i udarne grupe. Bez sustezanja je išao u akcije. Rukovodio je jednim antifašističkim odborom. Od 1943. godine u logoru, a poslije u partizanima.

Stjepan Cerovski već 1941. godine bio je na određenome mjestu radi odlaska u partizane, ali »kanal« nije funkcionirao. Pao je kao član udarne grupe bez svoje krivnje. Umro je u logoru Jasenovac.

Ivica Somborski je bio član udarne grupe. Vodio je dva antifašistička odbora kod Hrena, gdje je radio, i u Trnju gdje je stanovao. Agilan i dobar organizator. Bio je u logoru.

S Franjom Sudićem radio sam zajedno još u Slavonskom Brodu. Njegov stan u Šenoinoj ulici u Zagrebu koristio se maksimalno za veze i sastanke, za sklanjanje ilegalnog materijala i slično. Zaista je to bio vrlo dobar punkt. Umro je u partizanima.

Franjo Janković je imao dobar odbor koji je formirao krajem 1941. godine. Bio u partizanima.

Janko Mrnjec, član Centralnog odbora krojača i član kružoka. Odličan drug i discipliniran na zadacima. Osim odbora kod Kunšta, gdje je radio, djelovao je i drugdje, osobito među krojačima. Bio je u partizanima.

Ivica Poznić, skojevac, otišao u partizane i poginuo.

Vlado Nebesni je bio tih drug. Dobivao je razne zadatke. S njim sam se kasnije sreo i u partizanima. Nedavno je umro u Zagrebu.

Alojz Šuflaj, URS-ovac od prije rata. Aktivan i dobar drug. Otišao u partizane.

Drago Cernjak, samostalan, dobar organizator, vodio je antifašistički odbor i svestrano je djelovao. Otišao u partizane.

Lojzek Grgić, neprimjetan ali vrijedan u skupljanju Narodne pomoći. U stanu kod njegova brata, u Primorskoj ulici 21, više puta sam prenoćio, i imao punkt za vezu.

Josip Čop je skrivao ilegalce. Strijeljan od Prijekog suda 1942. godine.

Marcel Bednjanec bio je vrlo aktivan. Stradao je u logoru Jasenovac.

Štef Blažinić, Ivan Vuković, Josip Banjevčić bili su među najaktivnijima u antifašističkom odboru kod Žulića, krojačkog obrtnika, koji je imao deset radnika.

Franjo Štivić, vrlo agilan.

Franjo Buden, vrlo aktivan.

Fajko (ne sjećam se imena), aktivni ilegalac, bio u partizanima.

Nikola Kovačević, predratni URS-ovac i veoma aktivan.

Safet Travanjkić, URS-ovac, skojevac. Stradao na početku rata.

Julio Ungar, URS-ovac i agilan među krojačima. Umro je poslije rata.

Ima još mnogo krojačkih radnika koji su bili aktivni u ilegalnom radu i otišli u partizane. Neki su ostali do kraja rata u Zagrebu, ali se njihovih imena više ne sjećam.

Treba naglasiti i to da je velik dio krojačkih obrtnika djelovao organizirano i da su pomagali NOP. Stavljali su svoje radnje na raspolaganje za održavanje sastanaka i sklanjanje ilegalnog materijala. Tako su njihove radionice postale punktovi za vezu. Na primjer, krojački obrtnici Cukor i Komorčec imali su radionicu u Frankopanskoj ulici. Tamo su se održavali sastanci na koje su dolazili i drugovi iz višeg partijskog foruma, održavale se veze i si. Ja sam se također koristio tom radionicom za sastanke. Osobito se isticao Cukor kao aktivist. Poginuo je u logoru.

Ronald je imao radionicu u Dugoj ulici broj 3. Tamo sam više puta prenoćio i održavao sastanke. Bio je tih i imao povjerenja u mene.

Đuro Škudaš, vrlo aktivan i dobar organizator. Stanovao je i radio u Berislavićevoj ulici. Rukovodio je jednim odborom NP. Kod njega sam imao više sastanaka. Umro je u logoru.

Josip Gila imao je krojačku radionicu u Amruševoj 2. Svestran komunist i vrlo agilan. Njegovom sam se radionicom također koristio za sastanke i veze. Umro je poslije rata.

Kod Radoševića, gdje sam radio, više puta sam držao i ilegalni materijal. Tamo sam sačekivao na vezu Lutvu Ahmetovića.

U Ilici, kod Radanovića i u »Brodveju«, kao i u Gundulićevoj kod Gospodnetića i Lazića, održavali su se uglavnom sastanci Centralnog odbora antifašista krojača. Članovi Centralnog odbora imali su širu vezu s krojačima obrtnicima. Nabrojit ću ih nekoliko. To su: Slivonja, Josip Žitnik, Stjepan Kokot, Drago Zver, Jureković i drugi.

U revolucionarnom radu krojača sudjelovale su njihove supruge i majke. One su s njima aktivno surađivale. Više njih je položilo i svoje živote. Spomenut ću samo neke: supruge Bogdana i Kušnića osudio je Prijeki sud. Neke su stradale u logoru. Mnoge su sa svojim drugovima išle u partizane i poginule. Mnoge žene u našem ilegalnom radu ustupale su svoje stanove za ilegalce i za sastanke, davale Narodnu pomoć, obavještavale nas o važnim stvarima itd. Njih je bilo u cijelom Zagrebu, a najviše u centru grada. Na žalost, njihova imena i adrese sam zaboravio.

Mi smo imali antifašističke odbore i pojedine aktiviste koji nisu bili krojači. Tako je, na primjer, Marija Poznić, Bobovačka 14 na Trešnjevci, rukovodila sa dva odbora, jedan sastavljen od stanovnika okolnih ulica i jedan u »Paspi«, gdje je radila. Često sam u njen stan dolazio i pomagao joj u zadacima. Svog sina Ivicu je poslala u partizane, gdje je i poginuo.

Matilda Vukelić, Dobrilina 46 na Trešnjevci, bila je aktivna. Imala je utjecaj na okolinu a tamo je stanovao i Stevo Cerovski. Moja drugarica i ja imali smo utočište također u njenom stanu prije našeg odlaska u partizane. Više sastanaka smo održali kod nje. Umrla je poslije rata.

U sadašnjoj Ulici Rade Končara, preko puta Badalićeve ulice, bio je mali lokal — obrtnička radionica za male popravke i slično. Vodila su je dva brata, mlađi drugovi, imena se više ne sjećam. Bili su dobri antifašisti i rukovodili su jednim odborom. Koristio sam tu radionicu za vezu i sastanke, donosio sam ilegalni materijal i tamo pohranjivao. Poslije rata nisam ih viđao niti bilo što saznao
0 njima.

U današnjoj Brozovoj ulici u stanu Nikole i Milene, prezimena se ne sjećam, bio je također punkt i oni su bili veoma aktivni.

Adem Jerković, imao je stan i postolarsku radionicu u Trnju, preko puta kina. Upoznao sam ga još prije rata. Koristio sam se radionicom za vezu
1 druge aktivnosti. Adem je bio komunist te je i s drugima imao vezu.

Moji susjedi na Vrbiku bili su Alojz i Roza Rudman.

Alojz je bio građevinski tehničar u Kerestincu; imao je tamo i vezu. U velikim količinama je slao hranu iz »Kalinovice« za partizane, a davao ju je i za ilegalce u Zagrebu. U svom stanu držali su i ilegalce. Sva braća su Rudmanu poginula u partizanima. Tamo je neko vrijeme bio neki Radinović koji nasje provalio i zajedno smo suđeni na Prijekom sudu.

Rozalija Kireta i njen drug imali su stan na Prilazu 58 kojim su se koristili mnogi ilegalci. Ja sam tamo više puta prenoćio i imao vezu. Kiretovisu također bili aktivni.

U Medulićevoj ulici jedan mlađi bračni par ustupio nam je stan za sastanke.

Mogao bih nabrajati još dosta stanova, ali se imena i adresa više ne mogu sjetiti. U centru grada smo imali najviše stanova.

Važan stan i punkt bio je u Primorskoj ulici 23 kod Mate Truceka, koji je radio kod kuće kao kožarac. Njega sam upoznao još prije rata i uveo ga u akcije raspačavanja letaka i pisanja parola. U tom stanu kao podstanar bio je i Drago Pracaić, koga sam primio u Partiju. Održavali su se sastanci u stanu, zatim i veze, a pohranjivali su se i razni ilegalni materijali. Kasnije je taj stan preuzela Anka Berus za svoje zadatke, koji meni nisu bili poznati.

Već sam napomenuo da je Nikola Capkov, član naše ćelije, vatrogasac, uspio organizirati jaku antifašističku organizaciju među vatrogascima na Savskoj cesti. Zadatak mu je bio otežan jer je tamo bilo i ustaša. Ja sam mu pomagao i dolazio tamo na vezu i sastanke. Sastanci Odbora su se održavali kod starješine Sorokina. Znam da su on i njegova supruga bili inače vrlo aktivni. Poznato mi je da je taj drug završio u logoru, a njegova drugarica je umrla poslije rata.

Mi smo u vatrogasnom tornju imali skladište oružja, uglavnom pištolje i municiju. Jedno prolazno skladište imali smo na Spartinu igralištu (plinara). Kod Vatrogasnog doma nalazio se trafikant koji nam je služio za vezu i čuvao ilegalne materijale. Znam da se njegovim uslugama koristio i Josip Mokosek. Tog trafikanta, dobrog ilegalca, vidio sam poslije rata, ali se više ne sjećam njegova imena.

Raspačavanje letaka bilo je dobro organizirano po ulicama. Još prije rata bio sam zadužen za sektor Gornji grad, zatim za Tkalčićevu ulicu pa poslije i Radnički dol. Za vrijeme rata imali smo strogi centar, zatim od Branimirove ulice prema sjeveru do Ilice i na zapadu do Frankopanske, a na istoku do Zrinjevca. Sistem rada je bio takav da su se dan ranije ili isti dan trebali obavijestiti aktivisti o tome da će biti akcija ali ne i koja. Po mogućnosti pola sata prije početka akcije dobivao se zadatak i lokacija gdje se leci imaju raspačati. Akcija je mogla trajati 10 do (najviše) 15 minuta. Aktivisti, koji su bili uključeni kao akteri u akciju, morali su, zatim, doći na određeno mjesto i proći kraj rukovodioca koji im je letke uručio radi kontrole da se vidi da nije netko pao.

Želim iznijeti jednu epizodu koja se dogodila na Badnjak 1941. godine. Toga dana viša veza Stjepan Glumpak Mali doveo me pred gotov čin i donio mi hrpu letaka u paketu s tim da se to iste večeri u određeno vrijeme raspača. Prethodno mi po vezi dan ranije nije ništa poručio. Preuzeo sam paket, ali više nije bilo vremena da bih obavijestio aktiviste, jer su preostala samo dva sata do akcije. Zato sam paket odnio kući pa smo moja drugarica Matilda i ja brzo presložili letke i sam sam otišao u akciju. Kad sam već čitav sat razbacivao letke, zapazio sam u Gundulićevoj ulici, blizu Ilice, agenta koji je vjerojatno i mene vidio. Međutim, ja sam bio brži i »utonuo« sam među prolaznike u Ilici. Kasnije sam saznao da nam je toga dana tehnika otkrivena. Ustaše su još više pojačale pažnju.

Pred kraj 1941. godine formirao sam udarnu grupu koju su činili: Joža Đerfi, Stevo Cerovski i Ivica Somborski. Sve su to bili provjereni drugovi u akcijama. Naknadno je u grupu primljen i Martin Tukser, krojač iz Podravine. Njega je predložila Anka Berus. Kad smo pravili plan akcije, početkom 1942. godine, Franjo je (prezimena se ne sjećam) u jednoj raciji uhapšen. Unakrsnim pitanjima agenata otkrio je članove udarne grupe za koje je znao gdje stanuju ili rade. Tako je pao Stevo Cerovski i Ivica Somborski. Stevo je umro u logoru Jasenovac, a Ivica je izišao iz logora.

Dok sam bio sekretar krojačke partijske ćelije (do polovice 1942. godine), osim članova udarne grupe, nije pao nijedan aktivist iz naše ćelije. Za vrijeme ilegalnog rada na već navedenim zadacima, prošlo je kroz veće ili manje aktivnosti naše organizacije oko 400 aktivista od kojih je njih 50 do 60 otišlo u partizane. Međutim, bilo bi ih otišlo i više da nije na zimu od 1941. na 1942. godinu otežan odlazak u partizane.

Mi smo ukupno imali pedesetak organiziranih odbora Narodne fronte koji su uspješno djelovali u Zagrebu. Raznih punktova, više ili manje značajnih, bilo je više od pedeset. Sada je teško reći njihov točan broj. Stanoviti broj tih punktova sam naveo.

Želim istaći odlazak u partizane grupe domobrana iz tehničke kasarne u Ilici u proljeće 1942. godine. Naime, preko jednog Odbora Narodne fronte, ne sjećam se više koji je to bio, povezao sam se s domobranom Vugrinčićem iz Posavine. On mi je predložio da se organizira odlazak jedne grupe domobrana (na čelu s njihovim poručnikom), budući da su izrazili želju da odu u partizane. Prenio sam to višoj vezi. Imao sam zadatak da sve dobro provjerim. Kad je bilo sve pripremljeno za odlazak, predao sam ih svojoj vezi Stjepanu Glumpaku. Koliko se sjećam, tada je u partizane otišlo 12 vojnika i poručnik, s kamionom i naoružanjem. Vugrinčić je poginuo u partizanima.

Narodna pomoć se najviše skupljala u novcu i materijalu. Predavala se bez knjigovodstva i siguran sam da je sve otišlo na pravo mjesto. Poštovanje moral drugova i drugarica bio je na zavidnoj visini.

Karakteristika ilegalnog rada bila je u sigurnom i točnom održavanju veza pojedinaca i sastanaka prema dogovoru. Na određeno mjesto trebalo je doći dvije minute ranije i čekati najviše 5 minuta. Veze smo zakazivali obično u centru grada na prometnim mjestima, jer je to bilo najmanje uočljivo. Sjećam se jedne zgode još prije rata kada sam zakasnio na partijski sastanak. Veza me ipak čekala, ali sam radi toga bio kritikovan. Kao ilegalac bio sam mršav i elegantno odjeven što mi je bilo moguće s obzirom na moju krojačku struku. Velik dio mog rada odvijao se u centru grada. Nigdje se nisam suviše zadržavao. Veze (kontakti) bile su kratke, a isto tako i sastanci. Imao sam ponekad dnevno i više veza na ulici i određenim punktovima. Sastanke sam imao gotovo svakodnevno.

Od proljeća 1942. godine nisam redovno spavao kod kuće nego u raznim stanovima i krojačkim radionicama. Teror ustaškog režima i Nijemaca bio je velik. Za svaku antifašističku aktivnost aktivista i građana stavljao se život na kocku. No, unatoč tome, građani su davali masovno otpor i organizirano sudjelovali u borbi protiv ustaša i okupatora na razne načine.

Mislim da se takva slika može dobiti i iz djelovanja krojačke partijske ćelije i antifašističkih odbora. U 1942. i 1943. godini palo je dosta naših drugova i drugarica, ali su na njihova mjesta došli novi. Mnogi su položili svoje živote u ilegalnom radu u Zagrebu, a velik broj ih je otišao u partizane, od kojih su također mnogi poginuli u borbama protiv okupatorskih i kvislinških jedinica.

Ustaše i Nijemci nikada za vrijeme rata nisu u Zagrebu bili spokojni. Zagreb je sav bio okružen partizanskim jedinicama.

U proljeće 1942. godine, kada sam imao vezu s Ivanom Mećarom Dugim, postao sam član IV rajonskog komiteta. Sekretar je najduže bio Rudi Kuhar. Umro je poslije rata. Tada sam dobio na vezu partijsku ćeliju Vodovoda, Elektre i Plinare. Sekretar je bio Hećimović, radio je u Plinari. Umro je poslije rata. Sjećam se Vladimira Husa iz Elektre, također je umro poslije rata, te Crnog koji je radio u Vodovodu. Živi u Zagrebu, ali mu se imena ne sjećam. Kod Crnoga u stanu, Orlandova ul. 2 ili 4, kod Iličkoga trga, najviše puta smo održali partijske sastanke. Tvrdim da je to bila dobra partijska organizacija i da su njeni članovi imali uspjeha u svojim aktivnostima.

Dok sam imao vezu sa Stjepanom Glumpakom Malim, zamolio me je da negdje smjestim nekog Radinovića, kojeg je on poznavao još u Sušaku, i to na nekoliko dana, pa da će otići u partizane. Ja sam ga smjestio kod Rudmana na Vrbiku. Međutim, on je odustao da ide u partizane i neprilike su bile očite. Kada je mislio da se ne može više zadržati na Vrbiku, skitao se po Zagrebu i bio je uhapšen zbog sudjelovanja u nekoj tučnjavi. Policiji je prokazao Alojza i Rozu Rudman, te moju drugaricu Matildu i mene. Početkom srpnja uhapšen sam kod Radoševića, gdje sam neprijavljen radio. Sve nas je ustaški Prijeki sud osudio na smrt, a zatim pomilovao. Nakon izlaska iz zatvora 1943. godine otišao sam sa svojom drugaricom u partizane. Glumpak je pogriješio što mi je rekao da smjestim Radinovića. Prilikom ispitivanja na policiji nisam prokazao nikoga iz svoje organizacije, pa je ona nastavila rad.. .*

* Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Ivan Horvat

PARTIJSKA ORGANIZACIJA U POSTOLARSKOJ RADIONICI »ROBIČEK«

U postolarskoj radionici Rudolfa Robičeka u toku 1940. do travnja 1941. radilo je oko 20 radnika. U toj radionici uglavnom su bili zaposleni radnici, sindikalni aktivisti, među kojima je bio jedan broj članova Partije, kandidata i simpatizera. Partijska organizacija u toj radionici formirana je u toku 1940. U njoj je bilo pet članova. To su bili Jovo Stričević, sekretar, Ivan Simecki, Franjo Babić, Josip Kuren i Ivan Kranželić. U veljači 1941- kao član Partije zaposlio sam se i ja u toj radionici.

Poslije okupacije radionica se počela raspadati, budući da je vlasnik bio Židov. Zbog pomanjkanja posla, ja sam otišao raditi u postolarsku radionicu kod Pazmana, Strossmayerov trg 8. Ivan Kranželić također je prešao u radionicu Poldrugač, Praška 11. Osim nas, otišli su i neki drugi radnici. U radionici su ostala četiri člana Partije. U lipnju je uhapšen Franjo Babić i nakon nekoliko dana zatvora odveden je u Kerestinec. Poginuo je prilikom oslobođenja zatočenika. Početkom mjeseca srpnja 1941. Jovo Stričević bio je, po odobrenju Roba, prebačen u Dalmaciju, jer ga je policija tražila u vezi s provalom stana njegove drugarice u kojem je bio pronađen razni ilegalni materijal. On je 1942. poginuo u borbi s Talijanima. Odlaskom tih drugova u radionici Robiček ostali su, od članova KP, Ivan Simecki i Josip Kuren. Međutim, nije mi poznat dalji rad te partijske organizacije. Poznato mi je da je Josip Kuren 1942. ubijen na zagrebačkoj policiji. Također je Ivan Simecki 1943. obješen u Zagrebu.*

* IHRPH, MG-10/II, 15.

Alojz Valečić
— Paula Humek

ULIČNA ĆELIJA IV RAJONA

Rad članova Partije — Novi simpatizeri i kandidati — Akcije i žrtve

Početkom 1941. uličnoj partijskoj ćeliji na području IV rajona pripadali su Alojz Valečić, sekretar, Ivan Pandža, krojač iz Berislavićeve ulice, Muharem Grozdanić, brijač iz Radićeve ulice, poginuo u logoru, Andrija Remenji, namještenik, Mirko Franelić, namještenik u »Schellu«, također poginuo, i Paula Humek, radnica iz Radićeve ulice. Kao veza ispred rajonskog komiteta dolazili su nam na sastanke Milan Uzelac, brijač iz Preradovićeve ulice, Antun Biber Tehek, a kasnije Nada Heiligstein.

Neposredno poslije raskida Trojnog pakta primila je dužnost sekretara Paula Humek, jer je tada bila linija da žene uđu u rukovodstva, s obzirom na to da će drugovi biti u slučaju rata mobilizirani. Tu dužnost je vršila do svibnja, kada je počela raditi u tehnici na raspačavanju materijala za Dugo Selo, Krapinu, Varaždin i Slavonski Brod.

U navedenom razdoblju partijska organizacija pretežno se bavila raspačavanjem letaka, pisanjem parola, odlaženjem u repove pred mljekarnice i mesnice radi stvaranja nezadovoljstva, proučavanjem našega materijala, na primjer »Srp i čekić«, »Proleter«, »Konspiracija«, »Dvanaest uslova boljševizacije« i slično. Članovi KP su taj materijal prorađivali s grupama simpatizera, koje smo pripremali za kandidate KP. Oni su ujedno sudjelovali u svim akcijama koje je organizirala naša jedinica.

Prilikom raskida Trojnog pakta naša jedinica povela je simpatizere na miting,, odnosno demonstracije. Okupili smo se kod kina »Trešnjevka«, te smo Novom cestom išli prema gradu, kličući: »Bolje rat, nego pakt!« Isto tako održan je jedan miting ispred kina »Lika«, bivša »Astoria«, kad su ljudi izlazili s predstave. Tu je govorio Alojz Valečić. Osim toga, do okupacije smo radili i djelovali u raznim masovnim organizacijama. Paula Humek je bila aktivna u Društvu za prosvjetu žena. Tamo je vodila kolegice s kojima je radila, kao i još neke krojačice. Grozdanić je radio u Društvu muslimana, gdje se stanje do rata znatno popravilo i programi

su bili u antifašističkom duhu. No nakon okupacije to su društvo preplavile ustaše, te nam nije bilo omogućeno djelovanje kao prije. Alojz Valečić je radio u Aero--klubu Zagreb, zatim s grupom od 8 omladinaca s Medveščaka, a održavao je vezu i sa selima ispod Okića u koja je slao ilegalni materijal.

Međutim, poslije okupacije, zabranom i ukidanjem nekih masovnih organizacija, partijska jedinica se orijentirala više na rad s pojedincima, osim jednog slučaja, gdje smo koncem travnja, odnosno početkom svibnja, održali jedan masovniji sastanak od 17 do 20 omladinaca i simpatizera s Medveščaka. Sastanak je održan zapadno od Mirogoja na inicijativu Steve Todorovića, Zvonka Čuklića, strijeljan je 1941, i Viktora Faraga. Na tom se sastanku raspravljalo o međunarodnoj političkoj situaciji, o predstojećem napadu na SSSR i perspektivi naše borbe. Sastanak je održao Valečić.

Zvonko Čuklić, jedan iz grupe omladinaca, sin podvornika kaptolske
* škole, obavijestio je odmah poslije okupacije Alojza Valečića da se u školi, pokraj sobe gdje spavaju Nijemci, nalazi oružje koje je prikupila građanska zaštita. Tada su oni ušli u sobu, iznutra otvorili vrata hodnika te iznijeli četiri puške, 1400 metaka i jednu težu ručnu nitroglicerinsku granatu. To je oružje skriveno, dok se nije predalo po vezi dalje.

Osobitu pažnju posvećivala je jedinica proučavanju materijala, te se tako u to vrijeme do napada na SSSR proučavala »Historija SKP (b)*. Isto tako organiziralo se dijeljenje letaka i proglasa, koji su se prorađivali i bili gotovo jedini materijal koji se proučavao poslije napada na SSSR, pošto su se sva veća djela morala skloniti na sigurno mjesto.

U lipnju je izvršena reorganizacija ćelije. Na druge dužnosti su otišli Paula Humek, Ivan Pandža i Mirko Franelić. Ostali su Valečić i Grozdanić. Jedinica je nadopunjena Stjepanom Ivićem i drugom Silvom. Ona je tada radila sa jednom grupom kandidata vozača, a to su bili Antun Turk, Rade Dogmanović i drug Katić, ubijen od ustaša 1941. Ta grupa je nakon kratkog vremena, neposredno iza napada na SSSR, prestala raditi, jer je drug Dogmanović kao Srbin otišao u Beograd, a Katić je uhapšen. Katić se junački držao i poginuo, a da nije nikoga izdao.

Odmah iza napada na SSSR, prema dobivenim direktivama, vršene su diverzantske akcije. Kvarili smo telefonske linije, bacali gole žice na njih. Na neke od tih žica bile su obješene i parole. Kod Mirogoja srušen je jedan električni vod visokog napona. Te su se akcije vršile na periferiji djelokruga naše ćelije na Voćarskoj cesti, Bijeničkoj i Ksaveru.

U srpnju je ponovo izvršena reorganizacija. Ivić je otišao na područje Varaždina, a drug Silvo je otišao u sastav proleterske grupe kod Sesveta. Jedinica je popunjena drugovima brijačima Antunom Mesnerom, Miškulinom te drugom Gažijem. Sekretar te jedinice bio je Valečić. Uz ostali rad, jedinica je, preko Valečića, uspostavila i držala vezu sa šest drugova koji su pobjegli iz Kerestinca, a sklonili su ih naši simpatizeri u Okiću.

Dvojica od tih drugova, nakon osam dana, na svoju su ruku pošli za Zagreb. Bili su to Vuković, slastičar iz Ilice i Obratil, grafičar, te su putem uhapšeni i kasnije ubijeni. Ostala su četvorica organizirano dopremljena u Zagreb. To su bili student tehnike Božac, poginuo u XIII proleterskoj brigadi »Rade Končar«, Dragutin Dakić i Muslimani iz Travnika Abid Lolić i Hamdo Begovac, koji su na putu za Bosnu uhapšeni.

Osim pušaka i municije iz kaptolske škole, jedinica je posjedovala svoja tri pištolja, a preko druga Grozdanića kupila je od nekih Nijemaca pijanica 28

bombi. Bombe su se postepeno predavaie po vezi za razne akcije i poslale na oslobođeni teritorij, dok su puške krajem 1941. predane u centralno skladište.

Alojz Valečić je preko grafičkog radnika Viktora Faraga nabavljao matrice od 1,5 cm velikih slova i pomoću njih pravio gumene žigove s parolama »Živjela KPJ«, »Živio SSSR«, »Živio Staljin«, »Dolje fašizam«. Ti su se žigovi pritiskivali na tramvaje, plakate i oglasne ploče. Neki od tih žigova su još i danas sačuvani.

Jedinica je ujedno vršila neke manje diverzije, kao na primjer, trganje ustaških oglasa i plakata i drugo. Jednom prilikom je na Jelačićevu trgu (danas Trg Republike) na ogradu pred sadašnjom Ulicom Augusta Cesarea postavljena naprava s kalijevim kloratom, kombinirana s bočicama benzina, kako bi se zapalila tamošnja ograda s oglasima. To je iz Gradskog podruma primijetio jedan ustaški agent, napravu skinuo i bacio je na zemlju i ona se zapalila. On se dao u potjeru za Valečićem i Stevom Todorovićem, ali su oni uspjeli pobjeći. Iza toga je montirana takva naprava na Langovu trgu. Ona se zapalila i, pošto je izgorio 1 m plakata, vatru je netko ugasio. Pred Hipotekarnom bankom, na uglu Draškovićeve i Vlaške ulice, ostavljen je nekoliko noći jedan njemački transportni kamion. Na njega je na zadnje gume postavljena samozapaljiva naprava s litrom i pol benzina, koja se zapalila, ali je nakon nekog vremena, prema tragovima vatre na zemlji, vatra morala biti ugašena. Nije nam poznato koliko je kamion oštećen, ali na tome mjestu nije više ostavljen.

Svoje djelovanje među masama jedinica je provodila preko omladinaca i simpatizera s Medveščaka i okolice, od kojih su neki prije surađivali u Stranci radnog naroda, brijačkih radnika iz prijašnjeg URSS-ova sindikata, brijačkih obrtnika i ostalih veza po gradu. Tako su izvan područja na kojem je djelovala jedinica, potkraj 1941. formirani narodnooslobodilački odbori u »Vojnoj odjeći« i »Zagrebačkoj ciglani«.

Potkraj 1941. iz te jedinice najprije je uhapšen Grozdanić, čini se u vezi s nekim brijačem koji je putem u partizane uhapšen, a zatim je pao Miškulin. Ujedno je uhapšen Gaži.

U siječnju 1942. jedinica je primila dva kandidata, i to postolara Božu Šramaja i Stevu Todorića. Oni su krajem prvog polugodišta 1942. otišli u partizane.

U veljači 1942. i Alojz Valečić je otišao u partizane, dok je drug Mesner raspoređen na druge zadatke. Ostali drugovi su nastavili rad u ćeliji brijača.*

* IHRPH, MG-9/V, 45.

Paula Humek

U ULIČNIM ĆELIJAMA

Član Rajonskog komiteta – Uključena u aparat tehnike

Primljena sam u Partiju u listopadu 1940. Kandidat nisam bila ili mi nisu saopćili, ali sam aktivno radila u Stranci radnog naroda, te nas je više iz Stranke radnog naroda tada primljeno u Partiju. Zajedno sa mnom primljen je Mijo Pikunić i još neki drugovi. Pri primanju su bili Franjo Đureta, sekretar partijske organizacije i Novak Tatica, član Rajonskog komiteta. Mi smo pripadali uličnoj partijskoj organizaciji na Trešnjevci. Njen djelokrug je bio između Savske ceste i Nove ceste te od Tratinske, sada Ulica Rade Končara, do Horvaćanske ceste. Imali smo svoja uporišta u Tvornici kefa i Tvornici crijeva na Horvaćanskoj cesti, odnosno na Savskoj cesti. Partijska organizacija se bavila ovim problemima: borba za poštovanje zakona o zaštiti radnika, kao i za ostale političke probleme. Osobito smo se borili preko sindikalne organizacije za poboljšanje higijenskih uvjeta u Tvornici crijeva, isto tako i u Tvornici kefa. Djelovali smo preko članova URSS-ovih sindikata. U našoj ćeliji za ta poduzeća bio je zadužen drug Božo, parketar, koji je poslije okupacije otišao u Istru. Franjo Đureta je aktivno radio u Savezu drvodjelaca. Pikunić među Istranima. Dalje, organizirali smo leteće mitinge, pozivali ljude na demonstracije, raspačavali letke, pisali parole prilikom raznih godišnjica i pojačanog pritiska ondašnjih vlasti. Tako smo, na primjer, prilikom godišnjice oktobarske revolucije održali sastanak partijske organizacije koji je bio vrlo svečan. Čak smo našli i Staljinovu sliku, a drug je održao referat o značaju oktobarske revolucije. U toj organizaciji krajem 1940. i početkom 1941. bilo nas je pet — šest i to Franjo Đureta, sekretar, Božo, parketar, Pikunić, neki postolar, još jedna drugarica i ja. Od RK na sastanke nam je dolazio Novak koji je inače radio u trgovini boja i lakova u Ulici baruna Jelačića, sada Marinkovićeva. U istoj organizaciji sam bila za vrijeme zabrane URSS-ovih sindikata. Od akcija koje smo organizirali, a koja mi je ostala u sjećanju, bio je miting u Zadarskoj ulici. Tu se okupilo oko 30 — 40 građana. Govorili smo protiv skupoće, protiv fašizma itd. To je imala biti priprema za veću demonstraciju. Takvi mitinzi odr-

zavali su se na više mjesta, osobito u manjim ulicama. Kada smo se razilazili, pozvali smo ljude da dođu drugi dan kod Pučkog doma na Selskoj cesti. Među masom primijetila sam Majerholda kojeg smo već znali kao agenta, a to se potvrdilo kad smo drugi dan došli pred Pučki dom. Ulica je bila blokirana policijom. Vjerojatno je on to javio. Taj nam miting, odnosno demonstracija, nije uspio.

Mislim da je bilo u veljači 1941, kada se vršila neka reorganizacija, te me je tom prilikom drug Tehek povezao u uličnu ćeliju IV rajona koja je djelovala na području od Jelačićeva trga, Radićeve ulice, Tkalčićeve, Nove vesi do Medveščaka. I ostali drugovi koji su sa mnom bili u ćeliji na Trešnjevci bili su raspoređeni u druge organizacije. U novoj organizaciji sekretar je bio Alojz Valečić. U njoj su još bili Muharem Grozdanić, brijač iz Radićeve, Andrija Remenji, namještenik, Franelić, namještenik u »Schellu« i ja, radnica u radionici ručnih radova, Radićeva 6. I ovdje smo raspačavali letke, pisali parole, djelovali među masama, i to preko raznih društava. Tako sam ja odlazila u Žensku prosvjetu u Ilici, gdje su bile prostorije poslije preseljenja iz Preradovićeve, odnosno Kukovićeve. Tamo sam sa sobom uvijek vodila i kolegice koje su sa mnom radile. Drugovi Grozdanić i Lutvo odlazili su u Društvo muslimana, Valečić u Aeroklub, Pandža je bio zadužen za Crvenu pomoć. Prema sjećanju, na jednom sastanku naše ćelije izvještavao je Grozdanić da se stanje u Društvu muslimana popravlja, da sadržaj usmenih novina poprima sve napredniji karakter i u antifašističkom duhu. To je tako napredovalo do okupacije kada se situacija izmijenila, jer su preplavile ustaše, te naši drugovi nisu više mogli tako otvoreno djelovati. Organizirali smo leteće mitinge. Sjećam se da je jedan drug iz naše ćelije imao zadatak da održi miting kod tvornice Astra, kad radnici izlaze s posla. Alojz Valečić govorio je u prolazu kina »Lika«, kad su ljudi navečer izlazili iz kina. Organizirali smo simpatizere da se odazovu na demonstracije u povodu 27. ožujka 1941, raskidanje pakta s Njemačkom. Skupili smo se kod kina »Trešnjevka«, te smo išli Novom cestom prema gradu kličući »Dolje pakt«, »Bolje rat, nego pakt«, »Tražimo savez sa Sovjetskim Savezom« i druge parole. U to sam vrijeme primila dužnost sekretara partijske organizacije. Drug Lutvo je primio neku dužnost u RK. Bio je član IV RK u koji sam i ja ušla. Članovi RK su bili Lutvo Ahmetović, Martinović iz Plinare, Nada Heiligstein, koja je zatim primila neku drugu dužnost, a u naš RK došla je Anđela Cvetković. Ona je radila u Narodnoj pomoći.

Na sam dan ulaska Nijemaca u Zagreb, raspačavali smo letke. Okupacija je zahtijevala od nas drukčiji način rada. Iako smo i prije radili ilegalno i brinuli o konspiraciji, novonastala situacija zahtijevala je još veću opreznost, točnost i požrtvovnost.

Naš RK sastao se drugi ili treći dan nakon okupacije na Ribnjaku i tada smo svi otišli na sastanak u Novu cestu. Tamo je bilo i drugova i iz drugih organizacija, koje nisam poznavala. Drugovi iz rukovodstva su nam prikazali situaciju i kako da radimo. Sjećam se da smo jedne nedjelje zakazali sastanak komiteta na Svačićevu trgu. Tako okupljene našao nas je Rade Končar. Ozbiljno nas je kritikovao i odmah donio odluku da se sastanak održi u Maksimiru, s tim da svaki pođe drugim tramvajem. Našli smo se u Glavnoj aleji, odakle smo otišli u šumu. Tada nam je Rade uz ostalo rekao: »Trebate se kriti pred neprijateljem, a s narodom stalno održavati vezu, jer je to jedino garancija za uspjeh.« Ukazao nam je na neopreznost u vezi organizacije tog sastanka. Sjećam se da je na sastanke RK dolazio i Josip Kraš. Iako tada nisam znala kojem rukovodstvu pripada, po načinu vođenja diskusije osjetila sam da ima iskustva u radu. Na sastanke nam je dolazio i Marko Simenić, koji je u jesen 1941. bio uhapšen u stanu krojača Cukora, Frankopanska 9, koji je također odveden u zatvor, a zatim u Jasenovac

odakle se nije vratio. Sastanak smo održavali i kod druga Pracajića u Primorskoj ulici, zatim kod Valečića na Medveščaku 49, kod Lutve Ahmetovića u Berislavićevoj 19, Muharema Grozdanića u Radićevoj 22 i kod mene, Zvoningradska 16. Neke smo sastanke održavali u Trnju, na Marulićevu trgu, u Stančićevoj ulici, ali se ne mogu sjetiti imena i točnih adresa, jer smo u tim stanovima sastanke održavali samo po jedanput.

U IV RK, osim uličnе ćelije kojoj sam ja pripadala, imali smo partijske organizacije u poduzeću »Helios« u Nikolićevoj ulici i u Plinari.

Jednog dana Nada Heiligstein povezala me je sa Stipom Ugarkovićem, te sam se uključila u aparat tehnike. Bila sam zadužena za slanje materijala u Varaždin, Krapinu i Slavonski Brod. .Zbog prirode posla i većih zadataka bila sam razdužena u RK i dužnosti sekretara u ćeliji, kako bih mogla u svako vrijeme da budem na raspolaganju u vezi sa slanjem materijala. Tako sam radila do 28. lipnja 1941. kada sam pala u zatvor.*

* IHRPH, MG-9/V, 43.

Stjepan Kostenjak

ULIČNA ĆELIJA ZAPADNOG DIJELA MAKSIMIRSKE ULICE

Godine 1941. bio sam član partijske ulične ćelije na zapadnom dijelu Maksimirske ulice. Članovi ćelije su bili Jure Žagar, Đuro Župančić, Valent Cukon, Vlado Gluhak, Maks Novak i ja. Ćelija je bila, kako prije 1941, tako, osobito 1941, vrlo aktivna, te je okupila priličan broj simpatizera, s kojima je mogla vršiti dosta velik broj akcija. Naročito smo imali priličan broj ljudi za prikupljanje Narodne pomoći, što se moglo vidjeti i po skupljenoj svoti.

Prije napada fašista na našu zemlju raspačavali smo letke u kojima Partija poziva narod na otpor fašistima. Tako smo pred sam napad dva puta podijelili letke i vojsci, koja je bila smještena na Bukovcu.

Otprilike u svibnju 1941. bili su iz ćelije izdvojena dva druga i to Valent Cukon i Maks Novak, pa je osnovana partijska ćelija na Gornjem Bukovcu na čelu s Cukonom. Imena ostalih drugova ne znam, osim Maksa Novaka.

Poznato mi je o toj ćeliji da nije dugo radila, jer je uskoro provaljena. Uhapšen je Valent Cukon i strijeljan. Maks Novak je pobjegao kući u Sloveniju, a poslije otišao u partizane i u borbi poginuo. Treći drug koji je bio s njima u ćeliji dodijeljen je u našu ćeliju.

Kad je izvršen napad na Sovjetski Savez, moja je ćelija izvršila razne akcije. Tri puta smo rezali njemačke kablove u Dubravi, Maksimiru i u Sveticama. Na dan dizanja Pošte u zrak i mi smo bili u akciji. Istog dana ujutro otišla su dvojica drugova u Maksimir u Zoološki vrt. Od jednog čuvara zvijeri preuzeli su pet bombi i pištolja, što je bilo kod njega skriveno. Tri člana ćelije određena su za napad na Nijemce u Harambašićevu ulicu, ako bi išli u grad. Do napada nije došlo, jer u određeno vrijeme njemački vojnici nisu odlazili u grad.

Vlado Gluhak pripadao je udarnoj grupi. U napadu na Nijemce koji je izvršen na uglu današnje Ulice socijalističke revolucije i Heinzelove, bio je ranjen i pao u ruke fašistima, koji su ga strijeljali.

Jednom smo dobili letke na njemačkom jeziku, koje smo morali podijeliti njemačkim vojnicima. To smo izvršili tako, što smo uzeli jednog dječaka od 10 godina i dali mu 20 dinara da podijeli letke. To je izveo Žagar, a ja sam ostao u zasjedi i pratio dječaka hoće li podijeliti letke. I on je podijelio sve kuverte u kojima su bili leci. Dobili smo zadatak da ispišemo parole na najvidljivijim mjestima na našem sektoru. To smo također izvršili s uspjehom.

Ćelija je dobila jednog Španjolca za kojega se brinula. Nakon 10 dana bio je uspješno prebačen dalje. Nekako u to vrijeme poslali smo dva druga u partizane.

Sve se to radilo do 15. listopada 1941, kada je ćelija bila provaljena i mi smo pohapšeni.*

• IHRPH, MG-9/IV, 35.

Marija Šoljan-Bakarić

ČINOVNIČKA ĆELIJA

Skupština žena – državnih činovnika – U ženskoj komisiji pri CK KPH–Ženska sekcija SBOTIČ-a

U srpnju ili kolovozu 1941. godine (a možda i ranije) u Zagrebu je osnovana činovnička ćelija. Ja sam do tada bila član ćelije u PAB-u (Privilegovana agrarna banka), gdje sam bila namještena. Sjećam se da su u njoj bili: Vojo Kovačević, Branko Vujnović, činovnici PAB-a, Dasović, činovnik Higijenskog zavoda, Joso Gržetić, Rončević, jedan drug s Pošte (kapitulacijom Jugoslavije bio je zarobljen i sve je vrijeme rata bio u zarobljeništvu), Bolf, činovnik Poštanske štedionice, još neki drugi, kojih se ne sjećam, i ja. Kasnije je ta ćelija bila podijeljena na više odjeljenja. U mome su odjeljenju bili: Vojo Kovačević, Vojo Rakić, Branko Vujinović, Volf i drug s Pošte. Kad je on posljednji bio pozvan u vojsku, predložio je da se primi u Partiju Vilim Galjer. To je partijsko odjeljenje imalo preko svojih članova vezu s Privilegovanom agrarnom bankom, Poštanskom štedionicom (Bolf), Poštom (Galjer), Hipotekarnom bankom preko Vere Jurić, koja je tada bila kandidat, a kasnije primljena u Partiju, te s ustanovom u kojoj je radio Vojo Kovačević (negdje na Zrinjevcu). U svakoj od tih ustanova bile su formirane grupe simpatizera, s kojima su članovi ćelije radili. Ja sam u to vrijeme imala grupu sestara pomoćnica, u kojoj su bile Janja Hrženjak, Milunka Sorko, Štefica Stanić i Nataša Dodig, koja je tada radila u školskoj poliklinici. S njima sam proučavala različite materijale (sjećam se Komunističkog manifesta). One su skupljale Narodnu pomoć u svojim ustanovama i sanitetski materijal za partizane. Krajem 1941. Janja Hrženjak jedan ili dva puta je prenosila kofere s raznim odjevnim predmetima i sanitetskim materijalom za partizane, i to preko Divosela.

U drugoj mojoj grupi bile su: Fumica Fedel i Lidija Šoljan, studentice, i Anđelka Turčinović, činovnica.

U grupi na Pošti, kojom je rukovodio Vilim Galjer, bili su: Slavko Markon, Čuljat, Ante Kukuljan, Nada Galjer i još jedna poštarica.

U PAB-u je radila kao aktivist Vjera Fabjanić s nekoliko simpatizera.

Vojo Kovačević je kasnije postao član RK ili MK, i kao takav je održavao vezu s našom ćelijom.

Nešto prije akcije na Pošti, Galjer je bio izdvojen iz naše ćelije.

Sve do mog odlaska u partizane 25. prosinca 1941. bila sam član te činovničke ćelije.

Posljednjih pet mjeseci radila sam u Zagrebu ilegalno, a posljednja četiri mjeseca skrivala sam se u Hatzovoj ulici 20, kod Marije Dobrić, koja je znala da sam prijavljena pod drugim imenom. Ona je 1942. strijeljana, jer ju je izdao jedan drug, koji se kod nje skrivao.

U proljeće 1941. povedena je akcija za aktiviziranje žena državnih činovnika s parolama za jednaki rad – jednaka plaća, te za bolje uvjete rada. Inicijativa je, koliko se sjećam, povedena iz Beograda. U Zagrebu je bio osnovan odbor, koji je trebao pripremiti skupštinu žena državnih činovnika. U referatu je trebalo prikazati stanje žena činovnika, te ih mobilizirati na akciju za bolje uvjete rada. U odbor su ušle Rajna Kravar (poginula u partizanima), Hana Pavelić, Lida Zlatić i ja. Odbor je izdao letak, a referat za skupštinu sam ja pripremila. Skupština je održana u jednoj prostoriji Pošte u Vlaškoj ulici, a bilo je prisutno oko 100 žena. Skupština je uspjela dobro. Održana je one iste večeri kad je pao Mjesni odbor Narodne pomoći (početkom ožujka 1941) i tim sam slučajem ja izbjegla hapšenju.

Krajem 1940. ili početkom 1941. ušja sam u žensku komisiju pri CK KPH. Tada su u toj komisiji bile Maca Gržetić, Žoga Zerdik-Kreačić, Danica Cazi, Ružica Turković i ja. Sastancima su prisustvovali Karlo Mrazović i Vladimir Bakarić. Ta se komisija održala samo nekoliko mjeseci i dalje nije radila. Pojedini su članovi komisije pisali ili organizirali pisanje referata, koji su se čitali na sastancima žena. Tako je u povodu 8. marta 1941. umnožen referat o značenju 8. marta. Čini mi se da ga je pisala Veda Zagorac, a čitao se na sastancima sa ženama.

Na tim se sastancima raspravljalo o oblicima rada sa ženama u sklopu SBOTIČ-a, gdje sam ja rukovodila ženskom sekcijom, o zadacima i pisanju »Ženskog svijeta« u čijoj je redakciji bila Žoga Žerdik, o radu Društva za prosvjetu žena itd.

Polovicom 1940. bila sam izabrana za rukovodioca ženske sekcije u SBOTIČ-u. U odboru sekcije bile su tada Mila Hercog, Nada Heiligstein, Saša Zlatarić, Terka Gojmerac-Rihtman, Beška Turković i još neke drugarice. Svakog tjedna održavali su se sastanci žena uz određeni program. Održavali su se referati o ekonomskom i socijalnom položaju žena, o položaju žena u SSSR, u kolonijalnim zemljama itd., recitirale su se pjesme i davali prikazi naprednih romana s čitanjem pojedinih odlomaka, prikazi dobrih filmova itd. Kroz žensku sekciju SBOTIČ je djelovao na političku izgradnju žena i njihovu aktivizaciju u sindikalnom radu.

Sastancima je prisustvovalo od 30 do 150 žena.

Uvijek su bile posebne pripreme za proslavu 8. marta.

U povodu 8. marta 1941. ženska sekcija pripremala je proslavu. Za referat smo bile zadužene Beška Turković i ja. Pripremale su se različite recitacije, čitanje literarnih sastava i dr. Nekoliko dana pred 8. mart, sve drugarice, koje su imale zadatke za tu proslavu, sastale su se da još jedanput pregledaju i pročitaju materijal. Dok je Beška Turković čitala, otvorila su se vrata i ušlo je nekoliko agenata. Odmah su počeli pretres i pod stolom za kojim smo sjedile našli su ilegalnog materijala, koji je jedna od drugarica imala kod sebe i podmetnula pod stol. Sve su drugarice uhapšene i odvedene na policiju. Među njima su bile Beška Turković, Mila Hercog, Saša Zlatarić, koju su odmah pustili, jer je bila u drugom stanju i još neke. Prve dvije, uspostavom NDH, bile su odvedene u konclogor. Mila Hercog je ubijena, a Beška Turković zamijenjena. Pošto je u dvorani bilo mnogo drugova i drugarica, ja sam se uspjela umiješati među njih, tako da me nisu primijetili i propustili su me vani.*

'Odlomak *iz* sjećanja, IHRPH, MG-10/II-17.

Stjepan Križnik

PARTIJA NAS JE PRIPREMALA

... Godine 1941. Partija nas je pripremala za otpor fašizmu. Stvarali smo klimu da nas narod podrži. Skupljali smo Crvenu pomoć. Nijemci su ušli u Zagreb 10. travnja. Tada se određen broj antifašista pokolebao, a također i neki komunisti.

Ćelija u kojoj sam bio i dalje je aktivno djelovala. U okupaciji su glavni zadaci bili — pripreme za ustanak. Na sastanku ćelije Marko Belinić nam je rekao da u svom radu moramo biti precizni i poučavao nas kako se moramo ponašati nakon dolaska Nijemaca i ustaša.

Na Sljeme je 22. lipnja 1941. došao priličan broj članova KP kod Tomislavova doma. Fingirali su kao izletnici, a u stvari je to bio sastanak na kojem se govorilo o političkoj situaciji i o tome što predstoji za djelatnost. Ja sam govorio 0 važnosti skupljanja Crvene pomoći. Zatim je došao kurir i obavijestio nas da su Nijemci napali Sovjetski Savez. Odmah smo prekinuli sastanak i dogovorili se kako ćemo se vratiti u Zagreb. Išli smo u razmacima po dvojica, trojicada ne bismo pali u ruke policije koja je već krenula da nas hvata.

Nakon četiri dana, u stan Kate Dumbović došla je policija (kod nje je stanovala moja obitelj) i uhapsila Katu, njezinog supruga Matu, mene i jednog podstanara. Zatim je uhapšen Antun Lovrenčić, krojač, član KP i stari sindikalist. Uhapšen je i Katin zet Đuro Blaha. Kata Dumbović je puštena poslije osam dana. Svi ostali smo bili zadržani. Agenti su je pustili jer su znali da je njezin stan jedan od punktova Partije i da bi tako mogli pohvatati sve one drugove koji budu dolazili k njoj.

Moju suprugu nisu dirali, jer je imala dvoje djece (kćer 10 godina, a sin jedani po mjesec). Rekli su joj da bi i nju uhapsili da nema djece.

Iz zatvora u Petrinjskoj ulici odveli su me s ostalim drugovima, a bilo ih je mnogo, u Kerestinec. Tamo u Kuli bili su eminentni komunisti Adžija, Priča 1 Keršovani. Međutim, oni su bili prebačeni u Zagrebu u zatvor u Petrinjskoj ulici.

U Kuli je bio Mato Dumbović, a nas ostale zatvorenike smjestili su u silos preko potoka.

Za akciju oslobođenja nismo znali. Uspostavili smo vezu Kula — silos (zgrada za poljoprivredne strojeve). Spavali smo na slami, a čuvala nas je policija.

Lovrenčić je uspio razgovarati s jednim zatvorenikom komunistom iz Kule prilikom dijeljenja hrane. Taj drug je donosio hranu. O pripremama za bijeg nije se govorilo. Mi koji smo bili u zgradi o tome ništa nismo znali. Jedne noći se čula pucnjava u Kuli. Tamo je ubijen stražar i zapovjednik straže. Stražar je bio razoružan.

Nama koji smo bili u silosu stražari su dovikivali da nitko ništa ne pokuša, jer da će odmah pucati. Kad se razdanilo, vidjeli smo policajce, ustaše i kamione kako jure po poljima. Bili su u akciji hvatanja bjegunaca. Tada smo čuli da su zatvorenici iz Kule pobjegli.

Isti dan su nas iz zgrada za potrebe poljoprivrede prevezli policijskim kolima u Lepoglavu. U toj kaznionici sa mnom su bili braća Štef i Zvonko Kavurić, Bruno Radeljević, braća Antun i Josip Treursić, Marijan Krajačić, Đuro Blaha, Antun Lovrenčić, Mirko Bukovac, Armando Paparela, Ante Zorica, Zvonko Kovačić, Ivo Benevoli, Josip Antonini, Vinko Ajinović, Nikola Podrug i drugi.. .*

'Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Dr inž. Mauricije Magašić

PO ZADACIMA PARTIJE

Rad u sveučilišnoj ćeliji – U tehnici RK Centar - U MK SKOJ-a

Prije dolaska okupatora i uspostavljanja ustaškog režima, bio sam član sveučilišne ćelije u kojoj su bili, osim mene: dr Juraj Bocak i dr Ivica Pavletić, asistenti na Medicinskom fakultetu, dr Stjepan Rapić, dr Zorko Golub i dr Ekrem Maglajlić, asistenti na Veterinarskom fakultetu, Josip Ivoš, asistent volonter na Veterinarskom fakultetu, dr Vuk Vemić, predavač na Pravnom fakultetu, prof. Ivo Frol i prof. Vlado Vitasović, te dr Pavle Wertheim s Filozofskog fakulteta kao sekretar ćelije.

Na samom početku okupacije sekretar naše partijske ćelije (dr Pavle Wertheim) morao je prijeći u ilegalnost. On je ubrzo uhvaćen u stanu dra Marka Hercigonje i umoren u tzv. Sing-Singu. Dužnost sekretara tada je primio Zorko Golub. Već od samog početka okupacije uhapšeni su profesori Ivo Frol i Vlado Vitasović. Ivo Frol odveden je u Jasenovac, a Vlado Vitasović, nakon bijega iz Kerestinca, ubijen u Rakovu potoku. U jesen iste godine uhašen je i dr Ivica Pavletić i odveden u logor, a Josip Ivoš je otišao iz Zagreba. U jesen 1941. godine u našu partijsku jedinicu ušli su dr Mladen Iveković i Drago Krndija. Oba su prisutna kratko vrijeme, jer dr Mladen Iveković biva uhapšen, a Drago Krndija dobiva posebno zaduženje da organizira i radi na teorijskoj izgradnji partijskog članstva i članova SKOJ-a.

U uvjetima okupacije rad se sveučilišne ćelije iz osnova izmijenio, prestao je javni propagandni rad preko različitih društava, klubova i svih drugih mogućnosti kojima se Partija koristila. Svaki od nas, član sveučilišne ćelije, radio je s pojedincima, članovima Partije, i provjerenim simpatizerima, a oni su opet održavali vezu sa širim krugom simpatizera NOP-a i antifašista. Tako sam ja s Poljoprivrednim fakultetom bio vezan preko dra Marka Hercigonje (uhapšenog pošto su u njegovu stanu našli Pavla Wertheima), a s poljoprivrednim zavodima u Kačićevoj ulici preko drugarice Jele Jančić. Povezan sam bio i sa inž. agronomije

Dragom Romanovićem, Dukom Hrženjakom, Androm Mohorovičićem, tada asistentom na Tehničkom fakultetu, prof. Mirkom Keslerom i mnogim drugima.

U to se vrijeme — a bilo je to ljeti i jeseni 1941. godine — najviše radilo na upoznavanju i širenju partijskog materijala, na razbijanju neprijateljske propagande, skupljanju Narodne pomoći (novac, odjeća, obuća, sanitetski materijal, lijekovi i dr.), pronalaženju stanova za ilegalce, prikupljanju raznih informacija o neprijatelju itd.

Veza između naše partijske jedinice i Rajonskog komiteta (Centar) bio je tada Ešref Badnjević, a poslije njegova hapšenja (u studenom 1941) na sastanke dolazi Lutvo Ahmetović.

Negdje početkom rujna 1941. godine održan je sastanak ćelije, a na njemu je Ešref Badnjević ispred Rajonskog komiteta postavio zahtjev da se svi članovi imaju smatrati mobiliziranima i spremnima na izvršenje najtežih zadataka, pa i na oružane akcije. Pri tom je rekao da drugovi koji misle da nisu sposobni za izvršenje takvih zadataka mogu napustiti rad u partijskoj jedinici i da im to Partija neće zamjeriti. Nastala je mučna situacija, jer se dio članova naprosto nije osjećao sposobnim da primi obaveze kako ih je prenosio Badnjević. Tako su od nas — koliko se sjećam (šestorice prisutnih), Bocaka, Goluba, Magašića, Maglajlića, Rapića, Vemića — trojica ispala iz partijske jedinice (Bocak, Rapić, Vemić), izjavivši da će i dalje svesrdno raditi za Partiju i narodnooslobodilački pokret, ali da se ne osjećaju sposobnima za vršenje zadataka kako ih je prenio predstavnik Rajonskog komiteta. Ne ulazeći u to koliko je ta direktiva pravilno prenesena i shvaćena, činjenica je da su oni i dalje radili po zadacima Partije i sva trojica časno izvršila svoje obaveze prema njoj. (Bocak je ubijen u Jasenovcu, a Rapić i Vernić su otišli u partizane.)

Nakon tog sastanka, Golub i ja počeli smo dobivati neke konkretnije i teže zadatke. Skupljali smo oružje (pištolje, metke, bombe) i dostavljali ga na određena mjesta, preuzimali tempirane zapaljive smjese (kalij-klorat sa šećerom i sumpornom kiselinom) od Mirka Keslera koji ih je izrađivao u kemijskom laboratoriju ostalom poslije raspuštanja privatne gimnazije u Masarykovoj ulici. Na žalost, više se ne sjećam kome sam sve davao te zapaljive kemijske smjese. Poznato mi je bilo da Golub priprema i neku akciju trovanja vina namijenjenog njemačkoj vojsci i dr.

U sjećanju mi je osobito ostao prihvat dijela drugova pošto je kod Bjelovara razbijen Prvi zagrebački odred. Ja sam tada prihvatio najstarijeg člana Zagrebačkog odreda Đuru Mirkovića — Cika Miku, inače mog dobrog znanca iz partijskog rada na Sušaku. On se povukao u Zagreb i ja sam ga skrivao u stanu koji je osigurala Jela Jančić. Opskrbili smo ga dokumentima i uputili preko ilegalnih veza u Liku. Bio je to početak jeseni 1941. godine.

Potkraj rujna ili početkom listopada 1941. godine saopćeno mi je da napustim rad u sveučilišnoj ćeliji i da preuzmem novi partijski zadatak u tehnici IV rajonskog komiteta (Centar). Taj mi je novi partijski zadatak prenio drug Antun Biber Tehek, tada član MK Zagreb. Rečeno mi je da prekinem sve svoje dotadašnje partijske veze i da se posvetim isključivo diobi ilegalne štampe.

Tiskaru, odnosno tehniku, nikada nisam vidio, no drug Tehek mi je točno odredio dan, sat i mjesto te opisao druga od koga treba da primim ilegalni materijal. Osim veze s kurirom iz tehnike, dobio sam i sve veze predstavnika pojedinih partijskih ćelija na području Rajonskog komiteta — Centar, a koje su uz druge aktivnosti proučavale i širile ilegalni materijal.

Moje područje diobe ilegalnog materijala nije bilo maleno, jer je praktički, posrijedi bio najveći rajonski komitet u gradu, koji je obuhvaćao i Sveučilište.

Da bih lakše memorirao i organizirao podjelu ilegalnog materijala, sastavio sam i vlastitu šifru METAŠUŠNABRIGA, a u njoj su bile obuhvaćene sve partijske ćelije po strukturalnom principu: metalci, šusteri, šnajderi, brijači, grafičari, a izvan šifre obuhvaćena je i partijska organizacija na Sveučilištu. Od spomenutih ilegalnih veza osobno sam poznavao samo predstavnika partijske organizacije Zagrebačkog sveučilišta (druga Maglajlića). Sve sam ostale drugove susretao prvi put.

I danas, kad pomislim gdje sam primao ilegalni materijal i u koje vrijeme, vidim koliko je tu bilo hrabrosti i drskosti. Sve se odvijalo tako reći pod nosom okupatorskih i kvislinških organizacija, poznatih kao središta za borbu protiv Komunističke partije i NOP-a. Najčešće sam ilegalni materijal primao između 10 i 12 sati, obično na uglu Jurišićeve i Draškovićeve ulice (Trg Jože Vlahovića), a ustaška nadzorna služba, UNS i Gestapo, bili su na sadašnjem Trgu žrtava fašizma.

Od trenutka kada sam primio ilegalni materijal, moj je zadatak bio da ga što prije raspodijelim. No prije toga trebalo ga je raspakovati i točno podijeliti na broj mojih veza. Obično sam to činio tako da sam u povjerljivu stanu ili lokalu, najčešće mljekarstvu, raspakovao paket i rasporedio po unutrašnjim i vanjskim džepovima odijela i kaputa. Najčešće mjesto za podjelu ilegalnog materijala bio je ugao Heinzelove i Martićeve ulice, uz tvornicu »Badel« i nekadašnje »Gorice«.

Raspodjela ilegalnog materijala tražila je nevjerojatnu točnost, jer se predaja obavljala odjedanput u lancu od šest predstavnika, već spomenutih partijskih ćelija, i svako zakašnjenje moglo je poremetiti cijeli tok podjele i ugroziti više ljudi. Zbog toga sam na odstojanju od oko 50-100 metara rasporedio svu šestoricu drugova, koji nikada nisu znali jedan za drugoga. Zadatak u vezi s podjelom materijala obično bih počeo između 17 i 18 sati, a završio ga za dvadesetak minuta, uz laganu šetnju i dogovor, da bi se u pogodnom trenutku predala ilegalna štampa.

Taj se način raspodjele pokazao veoma dobrim i za nekoliko mjeseci, u toku kojih mi je povjeren taj zadatak, nije bilo većih nezgoda, osim eventualnih promjena u vezama.

Dobiveni ilegalni materijal često, zbog brzine i potrebne konspiracije, nisam stigao ni pročitati, iako sam to veoma želio.

Bilo je ponekad i smiješnih ali i opasnih situacija, koje su se srećom dobro završile. Jednom prilikom, pošto sam u nekom stanu raspakovao paket i rasporedio njegov sadržaj po džepovima kaputa, izišao sam na ulicu i skočio na zadnja vrata tramvaja (bilo je to kod stare zgrade EVŠ, onda Zvonimirova). Bila je oštra zima, stvorila se kora leda na papučama tramvaja, pokliznuo sam se i pao. Iz džepova mi je ispao gotovo sav ilegalni materijal. Našao sam se licem u lice s kondukterom, no, srećom, zadnja su kola bila prazna. Kondukter me pogledao, vidio o čemu se radi, i pustio da što prije pokupim te svoje papire. Na slijedećoj stanici mimo sam izišao.

Iz ovog kratkog prikaza vidi se barem djelomično kako je dobro organiziranim kanalima i velikom podrškom građana Zagreba ilegalna štampa uspješno suprotstavljena jakoj ustaškoj i njemačkoj propagandi. Ona je stizala do veoma širokoga kruga građana Zagreba, prije svega komunista, njihovih simpatizera, skojevaca, te uopće antifašistički raspoloženih građana. Stizala je u tvornice, zanatske radionice, škole, Sveučilište, različite ustanove, bolnice, kasarne, vojne radionice, tako reći svugdje.

Na oslobođenom području u partizanima saznao sam tko je bio moja veza s tehnikom Rajonskog komiteta — Centar. Bio je to Josip Šušković Jože,

po zanimanju kirurški mehaničar, rođen 1914. u Sunji. Uhapšen je 28. siječnja 1942, a strijeljan u logoru Jasenovac u listopadu 1944. godine prilikom otkrivanja partijske organizacije.

U toku prosinca 1941. godine saopćeno mi je da prelazim na rad u novoformirani MK SKOJ-a. Provalama potkraj ljeta i početkom jeseni MK SKOJ-a našao se u teškoj situaciji. Neki njegovi članovi su likvidirani (sekretar MK SKOJ-a Stjepan Benceković i dr.), neki uhapšeni (također sekretar MK SKOJ-a Joco Đaković, u studenome 1941), a neki prebačeni na oslobođeni teritorij (Milka Kufrin, Milica Opalo), jer se kao ilegalke više nisu mogle održati u gradu.

U takvim teškim prilikama PK SKOJ-a i MK Partije aktiviraju se na osnivanju novog MK SKOJ-a, kako bi se ojačala i proširila omladinska organizacija u gradu. Na tom zadatku, uz punu podršku MK Partije, rade Drago Sasso Teslić i Jože Manolić Crni, oba na čelu rukovodstva PK SKOJ-a.

Prvi sastanak novog MK SKOJ-a održan je u Kačićevoj ulici. Na njega je trebao doći i drug Drago Sasso Teslić, međutim, zbog nepredviđenih razloga, on nije došao, pa nam je odluku o osnivanju novog MK SKOJ-a prenio Jože Manolić Crni. Na sastanku je utvrđeno novo rukovodstvo MK SKOJ-a i to u sastavu: sekretar Ivica Kranželić, članovi Josip Kulušić i Mauricije Magašić. Nekoliko dana poslije toga održan je i drugi sastanak u Tkalčićevoj 75, na kojem, osim članova novog sastava MK SKOJ-a, sudjeluju u ime MK Partije Lutvo Ahmetović, a u ime PK SKOJ-a Drago Sasso Teslić i Jože Manolić.

Koliko se sjećam na tom su se sastanku raspravljala dva osnovna pitanja: organizacijsko sređivanje omladinskih organizacija i pitanje pokretanja omladinskog lista. Kao osnovni zadatak po prvoj točki postavljalo se pitanje kako povezati i organizacijski osposobiti mnogobrojne aktive SKOJ-a i omladine, po ulicama, tvornicama, radionicama, školama i fakultetima, koje su poslije provala i desetkovanja omladinskog rukovodstva u gradu ostale nepovezane.

Za što bolje izvršavanje takvih ciljeva i zadataka među nama članovima MK SKOJ-a izvršena je i podjela rada. Sekretar MK SKOJ-a Ivica Kranželić zadužen je da osim održavanja veza sa PK SKOJ-a i članovima MK SKOJ-a radi s omladinom istočnog dijela grada i centra grada, Kulušić za rad među studentima a ja za zapadni dio grada (Trešnjevka, Črnomerec). No ni tu podjelu ne treba shvatiti šablonski, kruto, jer sam ja preko svoje nove veze (Seka Fadila Bilal-Redžić) dobio i zadatak da uspostavim i vezu sa srednjoškolskom omladinom.

Povezivanje s Črnomercem uspostavio sam dosta brzo. U tom dijelu grada (a tu se skupljala i omladina istočnog dijela Kustošije) tada još nije bilo masovnih hapšenja ni provala, a omladinska je organizacija bila brojna i željna akcija. Drugi dio zadatka — uspostavljanje veza s Trešnjevkom i srednjoškolskom omladinom — išao je sporije i teže. Drugarica Seka Fadila Bilal-Redžić tek je zamijenila omladinca Luku Spalja (ubile su ga ustaše) i postala sekretar srednjoškolskog rukovodstva SKOJ-a. S njom sam se vrlo često sastajao i ona me izvještavala o tome kako napreduju zadaci na organizacijskom sređivanju u srednjim školama, a manje i teže o Trešnjevki, odnosno radničkoj omladini. O svemu tome obavještavao sam sekretara MK SKOJ-a i s njim se savjetovao o daljem radu. No i u to vrijeme organizacijskog sređivanja bilo je niz samoinicijativnih akcija (pisanje parola, dijeljenje letaka i dr.) pojedinih grupa radničke omladine i srednjoškolaca. Ono je pridonijelo da se nešto kasnije, kad su u MK SKOJ-a kooptirani Seka (Fadila Bilal-Redžić) i Fazan Emil Ivane, organizacija brže osposobi za nove akcije i zadatke po direktivi MK SKOJ-a.

Uspostavljanje veza s omladinskom organizacijom u Črnomercu odvijalo se nešto drukčije. Tu sam odmah, otprilike početkom siječnja 1942. godine,

održao širi sastanak na kojem je bilo oko 15-20 omladinaca (na povećem tavanu konjske štale odmah iza zadnje tramvajske stanice). Prenio sam im direktive MK SKOJ-a čiji su tada osnovni zadaci bili organizacijsko učvršćivanje, prikupljanje oružja, sabotaže, diverzije, formiranje »udarnih grupa«, odlazak u partizane i objašnjavanje široke fronte Saveza mlade generacije radi što masovnijeg pristupa omladine NOP-u.

U jednoj oružanoj akciji u sukobu s neprijateljem grupa od četiri omladinca iz Crnomerca bila je razbijena. Dvojicu od njih nakon skrivanja po stanovima (ponajviše kod radnice u tvornici duhana Josipe Popelar, Kačićeva 21) uputili smo u okolicu Križevaca da bi se ondje povezali s partizanskim grupama. Tu su, nakon kraćeg vremena, uhapšeni i teško zlostavljani provalili vezu u Zagrebu, te je uhapšena drugarica Marija Ružica Mikac, koja je na procesu u Križevcima (28. veljače 1942) suočena s njima negirala vezu, ali je ipak nakon toga poslana u logor, kao i uhapšeni omladinci. Provaljuju i mene pod pseudonimom Inženjer, poslije čega je bilo jasno da se moram dobro čuvati.

U isto vrijeme obaviješten sam da me preko ustaških vlasti u Zagrebu traži Vojni ratni sud iz Rijeke (Tribunale Militare Di Guerra. 2. Armata), a dr Marko Hercigonja mi je iz zatvora na Savskoj cesti (preko svoje supruge) poručio da se što prije sklonim iz Zagreba.

U takvim okolnostima želio sam se prebaciti u partizane. O tome sam obavijestio i MK SKOJ-a te se uključio u veze za prebacivanje na oslobođeni teritorij.

Nakon nekoliko pokušaja uspio sam se 4. travnja 1942, u uniformi željezničara, preko željezničke stanice Donje Dubrave prebaciti na oslobođeno područje Korduna. Bio je to poznati punkt preko kojeg je u partizane otišao priličan broj zagrebačkih ilegalaca.

* Napisano za ovaj Zbornik.

Blaž Mesarić

KAKO SU ME MUČILI U ZATVORU

Uhapsili su me 17. listopada 1941. agenti Ustaške nadzorne službe (UNS) i odveli u Zvonimirovu 4, gdje sam bio podvrgnut saslušavanju.

Čim sam doveden, odmah me je šakom počeo udarati po licu Viktor Tomić. Nakon toga odveden sam u jednu malu prostoriju, gdje su mi vezali ruke i noge, skinuli cipele i čarape i tako vezanom silom su mi natrpali u usta sol i mučili me 24 sata žeđu. Iz usta mi je od posljedica soli curila krv. Da bi sadizam bio veći, pružali su mi vodu pod usta i kad bih htio da je pijem, sasuli bi je po meni.

U toku saslušanja stezali su mi lancima noge i ruke, tako da su se karike lanaca zarezale u meso. Skinuli su me do gola, bacili na pod vezanih ruku i nogu i udarali me po golom tijelu gumenim palicama. Palili su mi tabane na obje noge. To su činili tako da je njih nekoliko posjedalo na mene, dok sam bio u ležećem stavu, a drugi mi pod noge metali zapaljeni papir. Šofer Viktora Tomića je ugrijao komad željeza do potpune bjeline i prislanjao mi ga na noge, od čega je meso doslovno otpadalo. Nakon toga, kad su već noge bile spaljene, došao me je saslušavati Viktor Tomić. On mi je svoj ustaški nož gurao pod nokte na nogama, pa su se oni nakon toga počeli guliti i otpala su oba nokta s palaca. Nakon saslušanja su me, tako ranjenog, prebacili u Savsku cestu, gdje sam bio bez ikakve liječničke njege daljih 10 dana. A kada sam počeo dobivati liječničku njegu zbog svojeg protestiranja, ona je bila takva da se sastojala od malo masti i zavoja. Pri svakom previjanju s određenim zadovoljstvom su kidali zasušeni zavoj, a s njim
i meso s nogu. Ustaški liječnik je bio loš čovjek. U tako teškoj situaciji bolesnika je maltretirao riječima: »Pa molim vas, priznajte barem meni, ja sam liječnik, mene bi to interesiralo, ja ću vam zato pružiti bolju liječničku njegu.« Napominjem da nije pružio bilo kakvu liječničku pomoć Mirku Šanjeku, postolarskom radniku, kojemu su ustaše spalile noge do koljena, tako da je nakon 10 dana po dolasku u Savsku cestu u ćeliju, u kojoj sam bio i ja, umro 19- studenoga 1941. On je

bio mučen zato što je, navodno, kod njega pronađen jedan letak. Ćeliju broj 19 u Savskoj cesti, gdje smo bili smješteni, ustaše su nazvale bombaškom ćelijom, jer su u njoj bili većinom drugovi kod kojih je pronađeno oružje ili propagandni materijal. Za tu ćeliju bio je poseban režim. Nitko iz nje nije smio izlaziti, a nije bilo dopušteno ni njeno zračenje. Ćelija je bila malena, ali nas je u njoj bilo više od 30, od kojih šest teško mučenih.*

'Odlomak iz sjećanja, IHRPH, MG-12/II, 12.

Ivica Gretić

TEHNIKA CENTRALNOG KOMITETA KPH

Za potrebe Centralnog komiteta KPH kupili su u ljeto 1941. drugovi Pavle Pap i Stipe Ugarković Palenta jedan oveći brzotisni štamparski stroj. Tada je za rad u štampariji angažirano nas nekoliko grafičkih radnika. Radom je rukovodio Milan Varičak. Svi smo bili članovi Komunističke partije i činili smo jednu ćeliju. Kako nismo mogli odmah smjestiti kupljeni stroj, pokušali smo hitno naći manji, ručni stroj. Da se ne bi čekalo i na njegovu nabavu i smještaj, jer su potrebe bile velike, snalazili smo se na najrazličitije načine.

Od članova Partije i SKOJ-a namještenih u zagrebačkim štamparijama dobivali smo slova, boje i papir. Slagalo se i otiskivalo u privatnim stanovima. Kako nismo imali slagaćih ormara, slova smo držali u običnom kovčegu i u vrećicama za bombone. Prilikom slaganja te bismo vrećice poredali kao što su poredani pretinci za slova u slagaćem ormaru. Radilo se uglavnom na izradi i popunjavanju legitimacija i propusnica. Žigove smo također sami pravili; to je znao Viktorija (Zvonko Basserman), graverski radnik. Pomagala su nam i dva omladinca grafičara, Ljubomir Debeljuh i Franjo Vedrina, koji su kao vojnici radili u štampariji Vojnog okruga u Zagrebu. Tamo smo odštampali više propusnica i proglas CK KPH pristašama HSS.

U kolovozu ili rujnu iste godine pronašli smo i kupili mali štamparski stroj na ručni pogon i nabavili fini tanki papir. Tada se prišlo štampanju Biltena Vrhovnog štaba. Stroj smo smjestili u sporednu prostoriju staklarske radionice i trgovine u Ilici br. 113, koju je Partija i kupila zato da tu smjesti tehniku. Rad se odvijao dobro i ubrzo smo odštampali dio Biltena u 2000 primjeraka. Međutim, potkraj listopada uhapšen je tobožnji vlasnik staklamice; došavši ujutro na rad, našli smo radionicu zatvorenu. U obližnjoj ulici sreli smo drugaricu »vlasnika« staklare, koja nam je rekla da je njen drug u noći uhapšen i predala nam ključeve.

Iako smo pretpostavljali da je u radionici postavljena zasjeda, htjeli smo po svaku cijenu spasiti već odštampani materijal. Radi toga sam pošao u radionicu naoružan pištoljem, jer nam je jače naoružanje bilo sakriveno u prostoriji u kojoj se nalazila tehnika. Zasjede još nije bilo i odštampani je materijal bio spašen. Zatim smo uz pomoć još dvojice naoružanih drugova iznijeli i stroj i sve ostale potrebne stvari i smjestili ih u jedno partijsko skladište u Primorskoj ulici. Tamo se nalazio i onaj veliki brzotisni štamparski stroj, koji još nije bio u pogonu. Nekoliko dana kasnije policija je sasvim slučajno otkrila to skladište, te smo opet ostali bez štamparskih strojeva i materijala. Tada smo ponovo počeli raditi u stanovima, kao i prije.

Tih dana uspostavili smo vezu s cinkografijom Vlašić u Gundulićevoj ulici, te smo u formatu dopisnice izradili osmrtnicu druga Marka Oreškovića, sa slikom i natpisom: »Slava drugu Marku Oreškoviću Krntiji, narodnom borcu i članu CK KPH.« U to smo vrijeme opet vrlo uspješno izrađivali propusnice. Svaku vrstu propusnica koje su izdavali ustaše, Nijemci, Talijani ili Mađari mogli smo precizno izraditi zahvaljujući dobrim vezama u gotovo svim zagrebačkim štamparijama, gdje smo uvijek mogli nabaviti ista slova, papir i boje kakve je imalo i originalno neprijateljsko izdanje.

Polovicom mjeseca studenoga bio sam zbog provale, izvan našeg sektora tehnike, uhapšen, a drug Varičak i Viktorija nastavili su rad u Kustošiji. Poslije nekoliko dana bili su tamo opkoljeni i napadnuti, ali su se uspjeli probiti. Iza toga su odlukom Partije obojica otišla u partizane, gdje su poginuli.

U tom razdoblju — od ljeta do kraja 1941 — oko tehnike CK KPH bili su zaposleni, osim spomenutih drugova, i grafički radnici Branko Sabljić i Joža Usenik, koji su poginuli u zatvoru, zatim Ico Simčić i još niz omladinaca iz raznih zagrebačkih štamparija. Mnogi od njih dali su svoje živote bilo u partizanima, bilo u zatvorima i logorima.

Bio sam uhapšen 14. studenoga 1941. godine i imao sam prilike da i na sebi, a i na primjeru mnogih drugova, osjetim sve strahote ustaške policije. Ustaška nadzorna služba bila je smještena u velikoj stambenoj zgradi u Zvonimirovoj ulici broj 2 u Zagrebu. Glavni njeni šefovi bili su Štitić, Tomić, Grladinović, Knez i Ivanagić. Bili su to krvavi zlikovci. Oni su za iznuđivanje priznanja poznavali samo — batinanje i druge zvjerske načine mučenja. Stoga je ta kuća bila doslovce ljudska klaonica.

Zvjerstvo ustaških krvnika na UNS-u nije imalo granica. U toku pet tjedana koje sam tamo proveo šest drugova i drugarica izvršilo je samoubojstvo ne mogavši izdržati batinanje i druga mučenja. Bili su to Joža Gmajnić, Vlado Grgašević, Krešo Erbežnik, sestre Baković i još jedna drugarica. Neprijatelj je uspio slomiti samo nekoliko pojedinaca, koje smo svi mi prezreli. Inače, ništa nije moglo pokolebati druge borce i junake, kao što su bili kožarski radnik Tonček Maloseja, koga su palili užarenim željezom, ali je na pitanje tko mu je dao štampani materijal što su ga kod njega našli, stalno odgovarao: »Nitko mi ga nije dao«; zatim Zlatko Stipanović, učenik, kod koga su pronašli omladinsku tehniku, ismijavao je neprijatelja i nikoga nije odao; David Gaon, optički radnik, ni pod najtežim mukama nije nikoga odao; takav je bio i grafički radnik Franjo Vedrina, koji je podlegao mukama, ali nije ništa odao.

Ti komunisti i patrioti ulijevali su svojim držanjem strah neprijatelju, a našoj borbi dali zaista velik i častan doprinos.*

* Iz zbornika sjećanja *Zagreb 1941 — 194'*), -Spektar«, Zagreb, 1972.

Dragutin Susović

U PARTIJSKOJ TEHNICI

Na radu s Pavlom Papom i Maksom Durjavom — U mojemu stanu u Derenčinovoj ulici izrađivali smo dokumente i propusnice — Durjava je uhapšen i strijeljan

U prosincu 1940. godine drug Šiljo (Pavao Pap) izabrao je moj stan u Derenčinovoj ulici 21 D za smještaj materijala tehnike. Stan se nalazio u prizemlju posljednje kuće na desnoj strani odvojka Derenčinove ulice kod broja 21, a iz njega se moglo preko dvorišta proći u kuću u tadašnjoj Zvonimirovoj ulici, te je stoga bio pogodan i za održavanje ilegalnih sastanaka. Ja sam tada bio činovnik kod »Astre«, kemijske industrije u Zagrebu. Sa Šiljom me je povezala žena Milana Huperta. Šiljo mi je naredio da prekinem sve druge veze koje sam imao u dotadašnjem radu u uličnom odboru Stranke radnog naroda, u SBOTIČ-u i URSS-u. Za dolazak Šilje u taj stan dogovorena je legenda o poznanstvu i prijateljstvu za slučaj provale ili hapšenja. Dogovorili smo se da smo se upoznali na predavanju Rudolfa Bičanića o SSŠR-u i da smo se od tada ponekad sastajali, nakon čega je došlo do posjećivanja. Za mene je Šiljino ime bilo Bičanić, jer je on, navodno, neki Bičanićev rođak.

Isprva se Šiljo koristio stanom za sastajanje s nekoliko drugova. Među njima s Tomicom (Maksom Durjavom), Stipom (Stipom Ugarkovićem) i još nekima koje sam poznavao samo po viđenju. Nakon otprilike mjesec dana, u stan je najprije bila smještena sindikalna štampa (Radničke novine, koje su nakon zabrane URSS-a još izvjesno vrijeme izlazile), zatim »Vjesnik«, a nakon toga veće količine pojedinih glava Historije SKP(b). Tu su štampu raznosili drugovi, dolazeći na sastanak sa Šiljom. U toku veljače 1941, do kada je stan korišten samo u te svrhe, Šiljo me povezao s Tomicom (Maksom Durjavom) s kojim sam od tada radio u tehnici na izradi dokumenata, putnica itd.

Nakon nekog vremena u stan je smještena tehnika, koja se sastojala od žigova pojedinih ustanova, ministarstava, graničnih straža, pa i nekih poslanstava, zatim jastučići i boje za žigove, razni pravi i falsificirani formulari, putnice itd. Sav taj materijal bio je smješten u sanduk za rublje s dvostrukim dnom i jedan noćni ormarić s dvostrukom stražnjom stijenom, koji su dopremljeni iz

nekog dotadašnjeg stana tehnike. S tim materijalom prepravljani su i falsificirani različiti dokumenti i putnice za prebacivanje ilegalaca preko granice i u zemlju.

U toku ožujka i travnja 1941, kao i početkom okupacije, taj se stan koristio za sastanke drugova iz CK KPJ, te je u njemu održano nekoliko sastanaka, koji su trajali i po čitav dan, za koje su vrijeme stanari izostajali iz kuće, dok je istovremeno stan osiguravan vanjskim stražama. To su bili naoružani drugovi, razmješteni po Derenčinovoj i Zvonimirovoj ulici.

Odmah nakon početka okupacije, tehnika je počela intenzivnije raditi. Sa mnom je tada Tomica povezao nekog studenta, niskog rasta, svijetloplave kose, zvanog Plavi. Taj student radio je u tehnici kraće vrijeme, nakon čega je bio uhapšen, pošto je bio kompromitiran među studentima zbog aktivnog rada u KUSP-u (Kulturno udruženje studenata pacifista), ali je ubrzo iza toga bio pušten. Ponovo je povezan sa mnom, a zatim ga Tomica prebacuje na neki drugi rad.

Tehnika je u to vrijeme izrađivala propusnice pojedinih redarstvenih oblasti grada Zagreba, koje su ili nabavljane čiste preko veza ili su se izrađivale ilegalno u štamparijama tehnike CK, odnosno MK Zagreba. Drug Tomica je održavao nekoliko veza s drugovima koji su imali zadatak da povremeno traže propusnice ili su na neki drugi način dolazili do redovno izdanih propusnica. To je bilo potrebno da bi izrađene propusnice bile proviđene s odgovarajućim tekućim brojem propusnica pojedinih redarstvenih oblasti, zatim radi izrade faksimila ili falsificiranja potpisa na pravim propusnicama, radi oponašanja rukopisa pojedinih činovnika, koji su ispisivali redovite propusnice itd.

Žigovi pojedinih redarstvenih oblasti, a tako i žigovi pojedinih ministarstava, ustanova, poslanstava, feldkomandanture, zatim takozvanog njemačkoga generala u Hrvatskoj, komandanture talijc“.:!:^ II zone, raznih ustaških organizacija itd., te faksimili njihovih potpisnika, izrađivali su se u lipovu drvu tako vješto da je bilo vrlo teško razlikovati otisak pravog od krivog pečata. Pečate je rezbario neki specijalist, koji je bio na direktnoj vezi Šilje i Tomice.

Kao propusnice pojedinih redarstvenih oblasti, nabavljale su se i originalne ili su se prema originalima (koji su se vrlo često mijenjali) izrađivale propusnice njemačke Feldkomandanture, »lascio passare« za teritorij okupiran od Talijana, i raznovrsni drugi putni i lični dokumenti. Talijani su uglavnom imali propusnice izrađene na ciklostilu radi čega je nabavljen jedan ciklostil-aparat, matrice i ostali tehnički materijal za njihovu izradu, boje, itd.

U srpnju 1941. hitno je bilo potrebno izraditi jedan talijanski putni dokument. Međutim, nije se nikako mogla pronaći pisaća mašina s odgovarajućim slovima. Ja sam raspolagao otiscima nekoliko desetaka pisaćih strojeva do kojih sam mogao doći preko svojih veza u uredima ili u svom poduzeću, gdje sam radio, ali nijedan nije odgovarao obliku, veličini i razmaku slova na tom originalnom formularu. Istoga dana donio je drug Stipe (Stipe Ugarković) pisaću mašinu koja je u potpunosti odgovarala onoj na kojoj je izrađen original. Bila je to pisaća mašina francuskog porijekla...

. .. Osim štampanih i na ciklostilu izrađenih raznih putnih dokumenata te žigova i faksimila izrađenih u lipovu drvu, tehnika je izrađivala otiske raznih faksimila u gumi i na hektograf roli...

Osim toga rada Tomica, koji je tada živio i radio ilegalno u Zagrebu, zajedno sa mnom nabavljao je foto-materijal za potrebe tehnike, pa i veće količine papira za dokumente, do kojeg se vrlo teško dolazilo. Pri tome su korištene veze i službena poznanstva kod Foto-Corsa i Zastupstva Gewaert u Ilici...

Propusnice i drugi putni i lični dokumenti izrađivani u toj tehnici služili su za prebacivanje Španjolaca u zemlju iz Njemačke, zatim za prijelaz i

putovanja ilegalaca u Sloveniju, Primorje, Dalmaciju i Srbiju, te za kretanje na teritoriju NDH. Izrađene dokumente uglavnom je odnosio Tomica, ponekad i sam Šiljo, a zatim i ja.

Tomica, odnosno Maks Durjava, bio je ranije student tehnike, po nacionalnosti Slovenac. U slučaju provale ili čijeg hapšenja veza se, razumljivo, nije smjela priznavati. Dogovoreno je da se međusobno poznajemo s Tehničkog fakulteta, gdje je moj otac radio kao podvornik i gdje sam ranije često dolazio svom ocu.

U toku srpnja ili početkom kolovoza Tomica i ja smo cijelo poslijepodne radili na izradi jedne matrice, koja je iste večeri trebala biti dovršena. Pred večer je otišao na neki sastanak i zatim se vratio u stan da pregleda rad. Tih dana bio je slobodan izlaz do 10 ili 11 sati navečer, a on je došao oko dvadesetak minuta prije toga. Pregledao je izrađenu matricu. Dogovorili smo sastanak na Kvaternikovu trgu za sutradan ujutro u pola sedam, i on je odmah otišao, pojevši na brzinu nešto za večeru. Ja sam ga htio zadržati da spava u stanu, jer je slobodno vrijeme kretanja bilo na izmaku, no Tomica je odbio da ostane, pošto je u svom stanu trebao uzeti neki materijal koji je sutradan, prije sastanka sa mnom, trebao nekome predati. Žureći se, Tomica je zaboravio na stolu dozu, zrcalo, češalj i još neke stvari, te otišao. Drugo jutro Tomica nije došao na sastanak, a ni na kontrolni sastanak pola sata iza toga. Oko pola devet nazvao me Šiljo u ured te me pozvao da odmah dođem u svoj stan. Kad sam došao, Šiljo me je već čekao te mi saopćio da je Tomica uhapšen večer prije toga. Šiljo je rekao da je siguran za Tomicu da neće ništa govoriti, ali za svaki slučaj, i pošto se još ne zna za okolnosti pod kojima je uhapšen, da treba skloniti sanduk za rublje i noćni ormarić s materijalom tehnike. Sve je to odmah spremljeno. Pozvali smo službenika, koji je u Šiljinoj pratnji odvezao »kupljeni« namještaj. Naime, dogovorili smo se da izjavim da sam to prodao.

Durjava se, iako teško i dugo mučen, na policiji držao odlično i neustrašivo. Ustaše su ga strijeljale...

Oko tri tjedna nakon Tomicina hapšenja, Šiljo me povezao s Milanom Hupertom Direktorom, a on s nekim visokim, mlađim drugom crne kose. Od tada pa do listopada 1941. radio sam na nabavci materijala za mjesnu tehniku, najvećim dijelom ciklostil-papira. On je nabavljao po narudžbi za potrebe organizacija »križarskog bratstva« negdje u provinciji kod poduzeća Lavoslav Steiner, na sadašnjem Trgu Republike.

Koncem rujna ili početkom listopada tražio se izvor za nabavku bibel papira za štampanje »Proletera«. Tražila se veća količina. Saznao sam da Nadbiskupska tiskara na Kaptolu raspolaže s većom količinom bibel papira, koji im služi fca štampanje molitvenika. Da bih potkrijepio da se papir nabavlja za legalne svrhe, izmislio sam preporuku nekog popa iz naklade »Svetog Ćirila i Metodija« i upravnik je pristao da proda oko 400 do 500 kg tog papira. Veza je čekala vani, nekih dvadesetak metara niže, i »slučajno prolazeći služnik s kolicima« ukrcao je oko 450 kg papira, kojega je zatim u pratnji drugova na vezi prebacio na partijsko skladište.

U listopadu sam prebačen na vezu Lutvi Ahmetoviću za rad na organiziranju privatnih namještenika. Tako je prestao moj radu u tehnici.*

* Odlomci iz sjećanja, IHRPH, MG-44/II, 8.

Nikola Cvitaš

ODGOVORAN ZA RAD TEHNIKE

Ćelija u Pivovari i Ciglenici — Umnožavanje i raspodjela propagandnog materijala — Hapšenje i zamjena

Bavio sam se poljoprivrednim radovima, a u slobodno vrijeme čitao opću, a posebno političku i marksističku literaturu. Stoga sam za relativno kratko vrijeme u ideološkom pogledu bio na zadovoljavajućoj visini. Trudio sam se da moja idejna i politička naobrazba bude što bolja. Knjige sam dobivao od člana KP Valenta Kljakića iz Ilove. U Kaniškoj Ivi prva ćelija KP formirana je 1932. godine pod rukovodstvom sekretara Valenta Bolta. On me je uočio pa me je primio u članstvo KPJ 1935. godine. U toj ćeliji aktivno sam djelovao do proljeća 1938. godine. Pošao sam u Zagreb radi zaposlenja; da mi teče radni staž. Međutim, dugo sam čekao na zaposlenje, jer nisam imao odgovarajuću kvalifikaciju. Tek sam se 21. travnja 1939- zaposlio u Zagrebačkoj privovari kao sezonski nekvalificirani radnik. Dvaput sam bio otpušten s posla, i ponovo primljen. U »Zagrebačkoj dioničkoj pivovari« radio samo do 25. svibnja 1942, tj. do odlaska u strogi ilegalni rad. Tu me je, zbog djelovanja među radnicima, odmah zapazio sekretar ćelije Ivan Burja, koji me je uključio u organizirani rad te partijske organizacije. Tada su u ćeliji još bili: Ivan Poslek, Filip Kunštek, Eugen Felše, Gabro Puhalo, Franjo Rihter i Pavle Daskijević. Simpatizeri, koji su davali novčane priloge za Crvenu pomoć, bili su: Tomo Korak, Ljudevit Ožvačić, Slavica Orešković, Sonja Žemva, Mirko Šegović, Drago Kranjčec (ili Stjepan), Josip Leček, Šime Kolar, Valent Cvitaš, Đuro Obradović, Đuro Kemfelja, Dane Šegotić, Ivan Jerbić, Ivan Kruljac i još neki kojih se više ne sjećam.

Nakon okupacije naše zemlje 1941. godine, organizirano smo vršili sabotaže u Pivovari. Sipali smo, u samom dvorištu Pivovare, pijesak u lagere vagona koji su bili natovareni pivom za njemačku vojsku; Ivan Poslek i ja dobili smo zadatak da zapalimo poduzeće »Obnovu«, koje se nalazilo kod Zapadnog kolodvora. Zapaljivu smjesu smo trebali zapaliti pomoću sumporne kiseline kroz gumenu vrećicu. Budući da još nismo imali iskustva, smjesa nam se zapalila kad smo postavljali sumpornu kiselinu. Hitro smo došli do ograde da preko nje prebacimo

već goruću smjesu na veliku hrpu papira. Na žalost, akcija nije uspjela pa smo bili neraspoloženi.

Policija je kontrolirala neke drugove, pa oni nisu više mogli aktivno raditi. Bili su to Ivan Poslek, Franjo Rihter i Filip Kunštek. Nakon okupacije, Ustaška nadzorna služba na prijavu Ivana Pogačića ubrzo je uhapsila: sekretara ćelije Ivana Burjana, odveden je u logor Jasenovac i tamo ubijen, zatim Franju Rihtera, Gabru Puhalu, člana KP, bačvara, Valenta Cvitaša, simpatizera KP, radnika u punionici boca i Ivana Posleka, člana KP. Nakon njihova hapšenja, naša je ćelija ostala samo sa tri člana KP: Nikola Cvitaš, pivovoža, Pavao Daskijević, tehničar na vrenju i rashladnim uređajima za pivo, i Eugen Felše, mašin-bravar u radionici. Poslije mjesec dana istražnog zatvora na slobodu su pušteni: Franjo Rihter, Gabro Puhalo, Valent Cvitaš i Ivan Poslek. Budući da je Puhalu zaprijetila opasnost od ponovnog hapšenja, on je napustio posao u Pivovari i otišao partijskom vezom u partizane. Nama koji smo ostali u ćeliji Rajonski komitet KPH naredio je da se povežemo i da dalje radimo u teritorijalnoj partijskoj organizaciji gdje smo stanovali. Tako smo Eugen Felše i ja pristupili organizaciji na Ciglenici, Trešnjevka. Povezao nas je tadašnji član Rajonskog komiteta KPH Trešnjevka Mato Šnerberger.

Sekretar partijske ćelije bio je Slavko Dolenčić, a članovi Nikola Cvitaš, Eugen Felše, Milivoj Dasović, Franjo Šnobl i još neki drugovi čijih se imena više ne sjećam. Svi sastanci ćelije održavali su se u mom stanu na Selskoj cesti 44. Bio je to jednosobni stan u prizemlju, veoma pogodan i neuočljiv za ilegalni rad. Osim toga, tu su Ivan Božičević Beli i dr Savo Zlatić održavali sastanke Rajonskog komiteta KPH. Ilegalci su se svakodnevno koristili stanom. Neki su u njemu stanovali i hranili se, a ja od njih nisam tražio nikakvu naknadu.

Ubrzo sam, polovicom listopada 1941. godine, dobio poziv da se javim u domobranstvo. Poziv sam pokazao sekretaru ćelije Slavku Dolenčiću i tražio sam da idem u partizane. On mi je rekao da nastavim rad u Pivovari dok se ne donese odluka za mene i da će me o tome obavijestiti. Pitao je Ivana Božičevića da on odluči što treba da radim. Međutim, odgovor nisam dobio, pa me je, nakon osam dana neodaziva na poziv, policija sačekala pred stanom kad sam se vraćao s posla, uhapsila me i stražarski sprovela u Bjelovar u domobransku doknadnu bojnu, čiji je zapovjednik bio satnik Detoni iz Križevaca. Postavljen sam za komandira štapske straže u činu vodnika, jer sam bio rezervni podnarednik bivše jugoslavenske vojske.

Budući da je Detoni odlazio svake subote i nedjelje u Križevce, iskoristio sam njegovu odsutnost pa sam i ja došao u Zagreb. Javio sam se sekretaru ćelije Slavku Dolenčiću i zatražio da mi dade vezu za odlazak u partizane. Naglasio sam da se ne želim vraćati u Bjelovar. Dolenčić me je odmah povezao s Ivanom Božičevićem da on odluči hoću li se vraćati u Bjelovar ili ne. Kazao sam Božičeviću da bih mogao u kasarni neopazice uzimati puščanu municiju i puške i sve predavati partijskim vezama za potrebe partizana. Božičević mi je tada doslovno kazao: »Vrati se natrag u Bjelovar, kad već imaš mogućnost ukrasti oružje i municiju. Ja ću te povezati s partijskom organizacijom u Bjelovaru, jer trebamo ljude na takvim mjestima.« Kao disciplinirani član KP, poslušao sam ga i vratio se u Bjelovar. Čekao sam na partijsku vezu. Međutim, Božičevićevo obećanje nije realizirano. To me je nerviralo. I dalje sam svake subote dolazio u Zagreb i donosio punu tašku puščane municije, koju, na žalost, nisam imao kome predati. Sekretar ćelije Dolenčić mi je obećao da će se pobrinuti kome ću je predavati, ali me ni on nije povezao s drugom koji ju je trebao uzimati. Razmišljao sam o najpovoljnijem rješenju, pa sam se sjetio svog brata Valenta i predavao sam je njemu. On je

stanovao u Celjskoj 21 (Kustošija). U dvorištu je iskopao jamu, betonirao je i u nju pohranjivao municiju. To je mjesto dobro kamuflirao da nitko ne bi posumnjao da se tu nešto nalazi. Čekao je osobu koju će partijska organizacija uputiti po municiju uz pomoć moje supruge Barice. Ona je neprestano održavala vezu s partijskom organizacijom, jer su se i dalje održavali sastanci u mom stanu. Međutim, Dolenčić nije uputio nikoga po municiju da je preuzme. Uskoro je on pao u zatvor, pa je ta municija ostala neiskorištena sve do oslobođenja.

Služenje u kvislinškoj vojnoj formaciji, po zadatku partijske organizacije, bilo je veliko psihičko opterećenje za mene, člana KP od 1935. godine. Imao sam veliku želju da idem u partizane i da sa svojim drugovima sudjelujem u oružanim borbama za ostvarenje programa i ciljeva Partije.

Kad su prošla dva mjeseca čekanja, zamolio sam tadašnjeg satnika dra Ivu Sremca da me demobilizira. On je to i učinio 25. XII 1941. Došao sam u Zagreb 26. XII iste godine. Ponovo sam se prijavio sekretaru ćelije Slavku Dolenčiću i opet se zaposlio u Pivovari. U njoj sam radio do 25. svibnja 1942. kad sam se opet trebao na poziv javiti u domobranstvo. Tada sam u dogovoru sa sekretarom ćelije napustio posao u Pivovari, pa me je on povezao s Ivicom Mećarom Dugim. Nakon oslobođenja doznao sam za njegovo pravo ime, kao i to da je u vrijeme kad sam s njim kontaktirao bio organizacioni sekretar Mjesnog komiteta KPH Zagreb. Rečeno mi je da ne odlazim u partizane, nego da ostanem na ilegalnom partijskom radu u Zagrebu. Dugi mi je odmah kazao da ubuduće ne smijem održavati nikakve veze s partijskom ćelijom, a također da ne dolazim u svoj stan. Naredio mi je da prijeđem u duboku ilegalnost. Naglasio je da će mi davati zadatke i da sam samo njemu odgovoran za rad. Zatim je napomenuo da će mi od Narodne pomoći davati financijsku pomoć za život i novac za nabavku materijala za štampu; da ću na rotacionom stroju umnožavati propagandni materijal, a on će mi donositi ispisane matrice. Osim toga, zamolio me da pronađem neki stan u kojem bi se tridesetak dana mogao obavljati taj rad, a onda pronaći neki drugi nekompromitirani. Istoga dana smo otišli do mog brata Valenta, pa sam mu kazao da me prihvati pod navedenim uvjetima i on je pristao. Odmah sam otišao s Dugim u Rudeš, gdje smo uzeli rotacioni stroj. Prenio sam ga u stan svoga brata i počeo rad. Prethodno me je Dugi poučio kako se radi, a zatim mi donosio ispisane matrice. Tehnički materijal (boja, papir i drugo) nabavljao sam u trgovinama u Zagrebu. Dao mi je zadatak da letke izradim u 7 000 primjeraka, a brošuru »Revolucionarna vojska — revolucionarna vlada« izradio sam u 2 000 primjeraka.

Štampane materijale odnosio sam u jedan stan u Heinzelovoj ulici br. 7, gdje se danas nalazi spomen-ploča, odatle ga je jedna drugarica odnosila i predavala rajonskim tehničarima na raspačavanje. Međutim, materijale sam u tom stanu ostavio samo dva puta, jer je bio kompromitiran, pa su u njemu izvršili premetačinu agenti UNS-a. Ta drugarica mi je kazala da nema momentalno na raspolaganju drugi stan gdje bih donosio materijal. Stoga me je povezala sa svim rajonskim tehničarima da njima predajem izravno odštampani materijal. Nikad više nisam vidio tu drugaricu. Nisam joj znao ni ime, a ja sam je nazvao Seka.

Dovršeni materijal raspodijelio bih u sedam paketa, za svaki rajon po jedan, pa sam ih trebao prebacivati iz Kustošije preko potoka Črnomerec, između tadašnjih mitnica, u grad. U izradi, slaganju i prebrojavanju materijala, pa i unošenju paketa preko mitnica u grad, pomagali su mi moja šogorica Manda Cvitaš, koja je šila rublje i uniforme za Vojno-odjevni zavod, kao i njezina djeca Marica i Velimir. Oni su odnosili pakete prilikom odlaska u školu Zagorskom ulicom i ostavljali ih u postolarskoj radionici Slavka Žica, Selska c. 44, a ja bih kasnije

dolazio po njih i uručivao ih vezama. Šogorica Manda je obično svoj paket ostavljala kod obitelji Žeželj u Ilici 224, dvorišna zgrada, pa bih ga ja naknadno uzeo. Više puta sam materijale pohranjivao kod Dane Šegotića u njegovoj gostionici u Gajevoj ulici. U zgradi gdje je bila njegova gostionica danas se nalazi Internat učenika u privredi. Sa Šegotićem sam radio u Pivovari. Kad je bio otpušten, otvorio je sam tu gostionicu. Poznanstvo s njim mnogo mi je koristilo u izvršavanju zadataka.

Disciplinirano sam provodio naređenje Ivana Mećara, da ne dolazim niti da spavam u svom stanu da ne bih pao u ruke policije. Stoga sam ponekad noći provodio kod brata Valenta, Celjska 21, gdje sam i umnožavao propagandni materijal, zatim u stanovima Mije Čačulovića i Marije Živko, u ulici IV stara Peščenica br. 24, dvorišna zgrada, Josipa Hećimovića, Maksimirska c. 108 i drugih poznanika.

Moja supruga Barica donosila mi je hranu na livadu kod Gradskog vodovoda, ispod željezničke pruge »Samoborčeka«.

U vezi s tim radom, obavezna svakodnevna veza s drugom Ivicom Mećarom bila je fiksirana u određeno vrijeme, ali svaki put na drugome mjestu na ulici. Ponekad je Dugi dolazio izravno i u stan gdje sam radio. On mi je donosio ispisane matrice, određivao količinu primjeraka, davao upute za rad i novac za nabavku papira, boje i drugih potrebnih sredstava. Kad me je zadužio za rad u tehnici, rekao mi je da sve potrebne stvari nabavljam sam. Sve je to teklo u najboljem redu do 7. srpnja 1942. Toga dana su upali ustaški agenti oko 8 sati ujutro i zatekli me na djelu kada sam dovršavao zadnju stranu brošure: »Revolucionarna vojska — revolucionarna vlada«. Istog jutra trebao sam se sastati s Dugim na Črnomercu u 9 sati, radi prenošenja još jednog stroja na neko drugo mjesto. Budući da nisam došao na ugovoreno mjesto, Dugi je pošao do stana da provjeri što se sa mnom dogodilo. Došao je do početka Celjske ulice u koju je upravo ulazila jedna seljanka s mlijekom pa joj je on dao nešto novca i zamolio je da na broju 21 saopći meni da dođem do njega na nasip gdje me je čekao. Kad je mljekarica to kazala, dvojica agenata su odmah otišla s mljekaricom prema Dugom, a treći je ostao sa mnom, šogoricom i njezinim sinom Velimirom u stanu. Dugi je vidio đa mene nema i odmah je ocijenio da su to agenti. Dok su još bili udaljeni oko 50 metara Dugi je pobjegao kroz kukuruz prema Rudešu. Agenti su za njim ispalili nekoliko metaka, ali ga nisu pogodili niti uhvatili. Dok su se ta dvojica agenata približavala Dugom, treći agent je s interesiranjem promatrao kako će ga oni uhvatiti. Ja sam iskoristio njegovu neopreznost, te sam kroz prozor sobe iskočio iz stana, a za mnom i mali Velimir. Uspjeli smo pobjeći. Odmah sam obavijestio svoga brata Valenta u Vojno-odjevnom zavodu da se ne vraća kući, nego da odmah dođe na javku u krojačku radionicu Martina Pribanića (on je bio član Rajonskog komiteta Medveščak) i otuda da odemo izvan Zagreba u partizane. Također sam obavijestio malu Maricu u školi i pošao obavijestiti najstarijeg bratova sina Josipa u trgovinu u današnjoj Ulici socijalističke revolucije 39 da i on dođe na javku i da bježimo, ali ga tamo nisam zatekao. Na žalost, dogodilo se ono najgore. Čim smo otvorili vrata radionice u Vlaškoj ul. 94b, zaskočila su me trojica agenata, oborila na pod i stavili na ruke lisice. Tako je čitava obitelj moga brata, sa mnom na čelu, uhapšena i zatvorena. Mi nismo znali da je Martin Pribanić uhapšen dan prije, tj. 6. srpnja 1942. i da je postavljena zasjeda od pet-šest agenata u radionici. Tako je u tu zasjedu upalo oko 50 drugova. Bratov stan u Celjskoj br. 21 provaljen je zbog toga što je jedan sat prije mog hapšenja, upao u istu zasjedu, oko 6,30 sati, bratov sin Josip. Naime, on je došao prerano na posao u trgovinu koja je još bila zatvorena, pa je htio da pola sata bude kod tog našeg

suseljana Pribanića. Kad je on upao u tu zasjedu, našli su u njegovu džepu letak kojeg sam odštampao. Josip je namjeravao da ga podmetne ostalim trgovačkim pomoćnicima da ga pročitaju. Ispitivanjem agenti su doznali gdje stanuje, pa su odmah upućeni drugi da izvrše pretres bratova stana. U stanu su pronašli rotator, nedovršenih 2 000 primjeraka navedene brošure, mnogo nabavljenog ciklostil papira, boje za strojno štampanje i drugo.

Iz zatvora su, odmah nakon saslušanja, pustili na slobodu šogoricu Mandu, njezinog mlađeg sina Velimira i kćerku Maricu, a brata Valenta, njegova sina Josipa i mene su zadržali i stavili pod mučiteljsku torturu. Josip je nakon mjesec dana pušten na slobodu, a brat je odveden u logor Jasenovac i otud odmah prebačen, kao tesarski radnik, u logor Stara Gradiška, gdje je proboravio 14 mjeseci.

Ostao sam u istražnom zatvoru UNS-e do 30. kolovoza 1942, kada je Gestapo nas 14 iz zagrebačkog zatvora, vezane, transportirao u zatvor u Sarajevo, zatim u Mostar odakle su nas 5. rujna Nijemci predali u zamjenu za zarobljene njemačke oficire i rudarske inženjere u Livnu, koji su tamo radili na eksploataciji boksita. Razmjenu je izvršio Vrhovni štab NOV i POJ kod sela Mesihovine na pola puta između Posušja i Duvna. Pregovarački parlamentarne Vrhovnog štaba bio je književnik i publicist Marijan Stilinović, pod imenom Srećko Žunjarević, a Nijemaca major Hans Ott. U razmjeni su iz zatvora UNS-a izišli: Marijana Novosel (supruga dra Ozrena Novosela), Nada Novosel (Ozrenova sestra), Olga Kovačić Žoga, Beba Krajačić, Mira Grubor, Anča Vučetić, đr Olga Dedijer, Marica Zastavniković, Krunka Petrinović, Ivan Kranželić, Nikola Cvitaš, Vlado Radošević, Pavao Daskijević i Albert (iz SI. Broda, prezimena se ne sjećam).. .*

* SUBNOR, Zagreb.

Jerko Baković

SESTRE BAKOVIĆ

Trafika–javka CK KPH–Hapšenje, mučenje i pogibija

... Godina 1941. veoma je značajno razdoblje u mom radu u sindikatu i Partiji. Zabranom rada URS-ovim sindikatima nastale su promjene i u radu partijskih organizacija. Tako sam iz svoje ulične ćelije prešao u ćeliju MOSTER-a, gdje sam bio jedini od činovnika, a ostalo su bili radnici. Tako se povezivala ilegalna aktivnost sindikata radnika i namještenika na terenu gdje smo radili, a ne gdje smo stanovali, što je činilo mnogo efikasnijim pojedine akcije (dijeljenje letaka, radničke štampe i pisanje parola). Područje na kojem sam djelovao kao član ove ćelije bio je uglavnom Kanal (od Radničke do Trnjanske ceste pa do Savice). To su ujedno bili dani pred napad Njemačke na Jugoslaviju.

Čini mi se da sam već u ožujku, nakon zabrane rada SBOTIČ-a, napustio rad u ćeliji poduzeća, jer sam bio uključen u tehniku MK Partije. Radi očuvanja konspirativnosti nisam bio vezan ni uz jednu ćeliju sve do mog hapšenja u siječnju 1942. godine. Bio sam uključen u grupu Stipe Ugarkovića u kojoj su još sudjelovali Milan Hupert, Emest Rado, čini mi se i Slavko Engel (svi iz SBOTIČ-a), Anka Sertić-Cincipinka, a kasnije su se još iz SBOTIČ-a uključili Vera Jurić i Stjepan Jureković Pišta. Moj zadatak bio je dvojak, i to: održavanje veze između izrade rukopisa (letaka, lista »Vjesnik« i slično) koji sam najčešće dobivao od Stipe Ugarkovića, a povremeno od Rade Končara ili Lea Matesa (bilo je dogovoreno mjesto na ulici i u točno određeno vrijeme — sat i minuta). Rukopise sam nosio na određena mjesta u stanove gdje su bile pisaće mašine i gdje su se rukopisi prepisivali na matrice. Obično bih sačekao ili bih došao u određeno vrijeme po njih (to su bili stanovi drugova i drugarica koji su vješto tipkali) i ponovo ih nosio na vezu Stipi Ugarkoviću, nikada neposredno u štampariju. To je trajalo cijelo vrijeme od ožujka ili travnja 1941. godine dok nije provaljena trafika moje sestre Zdenke. S obzirom baš na trafiku (u Nikolićevoj ul. 7 — neposredno kraj kina »Luxor«), imao sam i drugi zadatak da nabavljam potreban materijal za umnožavanje (papir, boju i slično), što je išlo pod firmom naše trafike.

Najkrupnija akcija u vezi s nabavom papira bila je kada smo ja i drug Vidan dobili zadatak da nabavimo bibl-papir (vrlo tanak i mekan za štampanje »Vjesnika« i »Proletera«). Na Kaptolu, gdje je bila crkvena štamparija i skladište papira, otišao sam kao nabavljač tvornice stakla iz Bosne da kupim veću količinu tog papira, koji je bio veoma pogodan i za pakovanje staklenine. U to su povjerovali, makar sam se bojao da bi mogli posumnjati, jer je dotad jedna količina već korištena za štampanje partijskog materijala. Vidan i ja smo, uz pomoć nosača s kolicima, tu veliku količinu papira prenijeli u našu trafiku, a poslije nekoliko dana sam prenio papir na drugo mjesto (u Marinkovićevu ulicu u jedan podrum) po direktivi Stipe Ugarkovića. Sjećam se također da je, osim trafike, bilo još jedno mjesto gdje se prikupljao materijal za partijsku tehniku, na koju sam također bio upućen, a to je bila voćamica braće Bizjak, a jedanput sam bio upućen s materijalom u još jednu trafiku u Radišinoj (sada Adžijinoj) ulici.

U čitavu tom razdoblju bio sam po prilici osam dana u ilegalnosti (nisam spavao kod kuće, niti sam odlazio u ured) i to prilikom pada štamparije za koju sam prikupljao materijal i od vremena na vrijeme predavao drugu koji je radio u štampariji. Međutim, on nije nikoga provalio, bez obzira na to što je bio strašno mučen, i tako sam mogao mimo dalje raditi u tehnici MK. Drugovi koji su rukovodili tehnikom mnogo su brinuli o tome da se nigdje ne kompromitiram. Stoga nisam bio uključivan ni u kakvu drugu aktivnost. To je ujedno bilo i zbog trafike moje sestre koja je postala javka CK KPH. Znam da je javku održavala Hana Pavelić i Nada Heiligstein i to samo sa sestrom Zdenkom, dok je Rajka bila povezana po liniji SKOJ-a kao kurirka u drugoj grupi. Rajka je zamjenjivala Zdenku u trafici, a brat Mladen pomagao. Sve četvero bili smo međusobno dobro upoznati sa zadacima i veoma smo pazili da se trafika ne provali. Nismo dozvoljavali da se u trafici ili u stanu skupljaju otprije poznati drugovi iz SBOTIČ-a i URS-a, te ženskog pokreta. To je, ujedno, bila i direktiva Partije, jer je taj punkt bio vrlo značajan — usred grada, kraj kina. Trafikom su se koristili njemački oficiri i kulturbundovci, jer je Zdenka perfektno znala njemački, a trafika je prije bila vlasništvo jednog simpatizera fašističke Njemačke. Trafika je stalno bila pretplaćena na hitlerovske časopise i novine, što se i dalje nastavilo, kao dobra kamuflaža za rad javke. Osim toga, u našem podrumu u Gundulićevoj ul. 51 bilo je cijelo skladište »Kulture«, kojoj je bio zabranjen rad zbog napredne i marksističke literature. Jednog dana sam dobio zadatak da spalimo sve adrese pretplatnika na knjige, jer su to bili pretežno članovi Partije i simpatizeri i to u cijeloj zemlji. Tom prilikom nas je pazikuća umalo prijavio policiji. Naime, on je simpatizirao ustaše. Kasnije smo saznali da je postao njihov doušnik. To je učinjeno u posljednji čas, jer nakon velike provale Huperta i Sertić — Cincipinke, oni su provalili i to skladište u nadi da će se domoći važnih adresa i imena.

Međutim, bez obzira na sav taj oprez, trafika je provaljena (navodno je pod batinama priznao jedan omladinac kojeg je Rade Končar uputio na tu javku da preda paket). Agenti su došli po Rajku, Zdenku i Mladena u noći između 20. i 21. prosinca 1941, dok su mene i mamu Irmu zadržali u kućnom pritvoru. Izvršili su temeljitu premetačinu u kući i u trafici i Zdenku, Rajku i Mladena preslušavali u Ustaškoj nadzornoj službi (istragu je vodio zloglasni Tomić). Prvu su mučili Rajku, koja je bila već kompromitirana kao studentica Filozofskog fakulteta i radila u grupi Rajne Kravar, Milke Kufrin, Komara i drugih. Noću su preslušavane a po danu su morale biti u trafici kako bi provaljivale svoje veze. Jedan agent je bio skriven u manjoj prostoriji iza lokala, a naprijed za stolom je sjedio drugi. Slavka Papić, koju je moja majka dovela iz Murvice na Braču da pomaže u kući i da se školuje, stanovala je u suterenu naše kuće u Gundulićevoj ul. 51, ponekad

je pomagala u trafici i znala uglavnom, sve o nama i tako je bila veza između trafike i nas koji smo ostali u kućnom zatvoru. Tako je meni pričala kako je Rajka u vrlo teškom stanju, zbog mučenja. Jednog dana mi je donijela cedulju na kojoj mi je Rajka javila da ih strašno muče i da neće moći izdržati. Ja sam im poručio da se dobro drže (nikog nisu provalili) i da je mnogo teže kada se počne s provalom. Sutradan, 24. prosinca, Rajka je iz trafike prenesena u bolnicu u Vinogradskoj cesti. Međutim, 26. prosinca smo dobili cedulju od nepoznatog čovjeka da se Zdenka 25. prosinca bacila kroz prozor na ulicu (onda Zvonimirova, sada Ul. socijalističke revolucije). Nova obavijest je stigla 27. prosinca da je Rajka umrla u bolnici od trovanja i krvarenja poslije mučenja, tako da je drugovi nisu uspjeli izvući i spasiti iz bolnice za što se pripremala akcija. Uz intervenciju bližih rođaka dopušten je pokop na Mirogoju, koji je uz pratnju policije obavljen 30. ili 31. prosinca 1941. Tada su pustili iz zatvora brata Mladena, jer ga nije nitko teretio. Mene tada nisu uhapsili i pretpostavka je da nisam bio na policiji i kod ustaša kompromitiran, dok su, prilikom hapšenja sestre i brata Mladena, tražili mog starijeg brata Ivu, koji je kao student bio evidentiran kao simpatizer komunista. Međutim, on se tada nije nalazio u Zagrebu. Bio je profesor u Daruvaru na trgovačkoj akademiji, ali ga tamo nisu tražili.

Poslije oslobođenja iz kućnog zatvora, počeo sam dalje raditi u knjigovodstvu MOSTER D.D. Kada sam došao u ured, o tome se nije govorilo javno, osim što su drugovi, koji su sa mnom surađivali, bili iznenađeni da nisam uhapšen. U uredu sam, baš prije tih događaja i uoči velike ofenzive Hitlera na Moskvu i iščekivane velike pobjede nad SSSR-om, otvoreno govorio kako Moskva neće pasti i kako neće biti lako Hitleru da pokori Sovjete. Inače sam donosio drugovima simpatizerima Partije ilegalnu štampu, letke koji su se tada dijelili protiv ustaškog režima i fašizma uopće, a često i otvoreno raspravljao o situaciji na Istočnom frontu i o drugim akcijama saveznika protiv Hitlera. Bez obzira na to što je odmah po dolasku ustaša smijenjena uprava poduzeća (direktor Doner kao Židov je morao otići i zbog toga je počinio samoubojstvo), a za direktora postavljen Lorković, brat tadašnjeg ministra ustaške vlade, nikada nisam bio otvoreno spriječen da djelujem antifašistički i imao sam priličnu podršku među kolegama s kojima sam radio. To je bilo vrijeme kada su ustaše bile u euforičkom raspoloženju, jer su očekivale brzu pobjedu u cijeloj Evropi i na istoku. Zbog toga su moje akcije smatrali bezopasnima. Što bi bilo kasnije, ne znam, jer su me ubrzo uhapsili. To je bilo 14. siječnja 1942. kada su došla dva agenta u ured gdje su zatražili od direktora Lorkovića da me povedu na »malo« saslušanje. Poveli su me na Trg N (sada Trg žrtava fašizma) gdje sam bio preslušavan uz batinjanje, i to u prisutnosti Milana Huperta, koji je već radio kao njihov agent. Ispitivanja su se uglavnom kretala oko rada tehnike MK, što sam sve negirao i odbijao da priznam. Prije toga su bili uhapšeni omladinski rukovodilac Joco Đaković i sekretar MK Marko Simenić, za koje mi je Hupert govorio da su sve priznali i da nemam ni ja što tajiti, pa da će me pustiti kući, u što, naravno, nisam vjerovao. Tako sam nakon 10 dana samice na Trgu N prebačen u zatvor na Savskoj cesti i čekao presudu. Tu sam bio sve do početka ožujka 1942. godine kada sam jednim transportom otpremljen u logor Jasenovac u grupi komunista (presuda je bila na godinu dana).. .*

* Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Dragica Pavešić

ILEGALNA ŠTAMPARIJA U KLAIĆEVOJ ULICI

U ožujku 1939- pod rukovodstvom Rade Končara počela je rad štamparija Centralnog komiteta KP Hrvatske.

Najprije je bila u Daničićevoj ulici. Ne znam točno broj. Budući da stan nije odgovarao svrsi, bio je napušten, a štamparija preseljena u Klaićevu 17, prizemno desno. Smještena je bila u stanu u kojemu smo stanovali ja i moj Ilija.

S nama su u prvo vrijeme zajedno radili Pavle Pap Šiljo koji je održavao vezu, donosio materijale, matrice, valjke i sav potrebni pribor za rad. Preko noći s nama je u štampariji radila Vlatka Novak, a po danu je bila namještena. Također i Katica Fergec. Dragica Končar radila je veoma mnogo u štampariji uz sav svoj ostali ilegalni rad.

Od Pavla Papa preuzeo je rad, odnosno vezu i nadzor nad radom, Stipe Ugarković, a u to vrijeme za ispomoć smo dobili još nekoliko drugova. Neki od prve grupe bili su uskoro prebačeni na drugi rad. Dolazili su Antun Božac, Antun Rob, drugarica Cikorija (ne znam imena). Radila su još dva druga čija imena ne znam. Jedan je bio u štampariji, a drugi je odnosio gotov materijal. Radila je i Cincipinka. Oko šest mjeseci prije pada štamparije došao je Janko Gredelj, koji je bio i prijavljen na stan pod imenom Franjo Fišer, trgovački putnik papirom.

Poslije odlaska Stipe Ugarkovića u partizane, vezu je preuzeo Milan Hupert Direktor, a mi smo ga zvali Bobi.

Štampali smo »Srp i čekić«, »Proleter«, »Vjesnik«, sve proglase, letke, brošure i si.

Rad je tekao dobro. Konspiracija je bila odlična i sve je bilo na vrijeme gotovo, a isto tako odneseno i raspačano po gradu, a slalo se i u pokrajine. Odnosili su kuriri u posebnim torbicama opasanim oko trbuha, a mnogo ih je prenijela i Dragica Končar u dječjim kolicima.

Sve je bilo dobro osigurano, tako dugo dok nisu uhapšeni Milan Hupert i Cincipinka, koji su sve provalili. Tako su izdali i drugu štampariju, koja se neposredno prije toga tek osnovala u Vrapcu.

Pred samu provalu dobili smo izradu »Proletera«, prvi broj koji je trebao da ode u partizanske odrede. Na posljednjoj stranici bio je kliše Marka Oreškovića. Sve je bilo u određeno vrijeme gotovo, pa je to trebalo 25. i 26. prosinca 1941. otpremiti, ali je nekoliko dana ranije pao Milan Hupert i 24. prosinca provalio i štampariju u Klaićevoj. Čitava ulica je bila blokirana a kuća opkoljena. Janko Gredelj upravo je trebao izići iz kuće. Nastala je pucnjava. U odvažnoj borbi uspio je raniti trojicu agenata, ali je i sam bio opasno ranjen. Probijao se, makar mnogo krvareći. Nije mogao daleko i naposljetku je uhvaćen i ubijen.

Moj suprug Ilija uhapšen je u stanu, jer ni on nije imao mogućnosti da pobjegne. Već na samom stubištu počeli su ga tući i mučiti. Točnih podataka nemam, ali držim da je nakon nekoliko dana podlegao pod batinama na UNS-u. Mene su uhapsili u stanu moje sestre i njenog muža. Pustili su me nakon pet tjedana, ali su me držali pod prismotrom.*

* IHPRH, MG-44/II, 3.

Fanika Rupčić

ZADUŽENA ZA ILEGALNU ŠTAMPU

... Poslije provjera i aktivnosti u radu primljena sam u Partiju u studenome 1940. godine. To mi je saopćio Lutvo Ahmetović. Uključena sam u mješovitu uličnu partijsku organizaciju u Masarykovoj ulici, a činili su je radnici svih struka i intelektualci. Kad sam primljena, na sastanku je bilo petnaestak drugarica i drugova, a sekretar je bio Lutvo Ahmetović.

Zadaci su 1940. godine bili da omasovljavamo partijsku organizaciju, da utječemo na omladinu i na sve progresivne ljude. U tome smo postigli dobre rezultate. U toj ćeliji sam bila šest—sedam mjeseci. Zatim smo Rudi Jačmenjak i ja dobili zadatak od Lutve Ahmetovića da se formira zasebna partijska organizacija (ćelija) grafičara. To smo ostvarili, a ćeliju su činili: Rudi Jačmenjak — sekretar, Fanika Rupčić, Ivica Gretić, Branko Sabljić, Špoljar, Katica Hrušč i još neki drugovi čijih se imena više ne sjećam.

Prva dužnost članova te organizacije bio je rad s izvanpartijskim masama. Stoga je svaki član ćelije morao raditi s barem dvojicom izvanpartijaca, nastojeći da ih bilo idejno, bilo davanjem novčane pomoći, stanova za ilegalni rad, materijala i sličnoga veže uz Partiju.

U ćeliji grafičara bila sam zadužena za ilegalnu štampu koju mi je predavala Paula Humek. Bio je to »Proleter«, »Srp i čekić« i leci. Materijale sam raspačavala u sve štamparije, jer smo u njima imali vezu. Taj sam rad obavljala uspješno, a zatim sam 1941. godine bila rajonski tehničar (za rajon Centar). Dobivala sam veliki paket od Paule Humek, pa sam ga raspodjeljivala na sve sekretare ćelija u rajonu. Sekretari ćelija su bili obaviješteni u koje dane, vrijeme i gdje trebaju uzeti materijale. Svakom od njih materijale sam predavala na ulici. To je bilo lijepo spakovano i neuočljivo za policiju. Naravno, svaki sekretar je morao kazati lozinku na koju sam i ja davala odgovor. Bez straha sam predavala materijale. Kad sam upoznala sekretare, više nismo upotrebljavali lozinke. Taj zadatak sam obavljala sve do okupacije.

Dobila sam, zatim, zadatak da preuzimam veće količine štampe iz određenih punktova: Preradovićeva ulica — voćarnica (braća Pinto), Gajeva ulica — dva punkta u dvjema mljekarnicama, u Ilici — Mliječni restoran (prije Uspinjače). Velike, dobro spakovane pakete u papiru poznatih zagrebačkih trgovačkih kuća (da policiji ne bi pobudilo sumnju) odnosila sam pojedinačno u stan Dragutina Degla (grafičara), Prolaz Tuškanac. On je bio pazikuća kod Reberskoga, poznatog ustaše. Sve te materijale on je spremao u kotlovnicu. Po potrebi sam ih uzimala i raspodjeljivala u njegovu stanu, pakovala u manje pakete i predavala sekretarima ćelija, koji su ih raspačavali i među simpatizerima.

U tom poslu najteže mi je bilo kad je izvršena akcija na ustašku bojnicu kod Botaničkog vrta. Nastao je problem — da li ću na vrijeme isprazniti spomenute punktove da policija ne pronađe partijsku štampu i da spasim ljude koji su bili u njima, budući da je bio opkoljen taj dio grada. Na sreću, u tome sam uspjela. Brzo sam sve obavila i pohranila veće količine štampe kod Dragutina Degla.

Prije akcije na ustaše kod Botaničkog vrta, po direktivi Partije pošla sam s Rudijem Jačmenjakom u Sisak. Ponijeli smo sa sobom pune kovčege knjigoveškog materijala, s ciljem da odštampane arke »Historije SKP(b)« povežemo u knjige. U Sisku nas je dočekao Josip Kraš i saopćio nam da zbog provale, koja je nastala na tom području, ne možemo izvršiti zadatak zbog kojeg smo došli. Po njegovu naređenju predali smo knjigoveški materijal omladinki Nadi Dimić, koja je došla s njim, a mi smo se vratili u Zagreb. Nakon desetak dana ponovo smo se našli na istome mjestu. Budući da je opasnost minula, došli smo u selo Vurotu kod Siska. Prihvatili smo se posla. Jačmenjak je bio knjigoveža, a ja sam kao grafička radnica uobličavala knjigu. Dio »Historije SKP(b)« štampao se u Sisku, a dio u Petrinji (to sam doznala poslije rata). Knjige smo povezivali u jednoj seoskoj kući u kojoj se nalazio samo jedan čovjek. To je dokaz da je on bio strogo povjerljivo partijsko lice. Upravo smo počeli povezivati, a soba je bila prekrivena nevezanim arcima i knjigoveškim materijalom, kad su se u neposrednoj blizini kuće pojavili žandari. Pretraga sela počela je baš u blizini kuće u kojoj smo se nalazili. Mislim da se nije mogla zamisliti kritičnija situacija. Ono što je uslijedilo jedinstven je slučaj. U času kad su žandari bili nadohvatu kuće, iz košnica, koje su se nalazile između njih i kuće, počelo se rojiti nekoliko tisuća pčela. Usred njih se našao naš domaćin i, mrežom preko sebe, upravljao je tim razbješnjelim oblakom prijetećih žalaca. To je odlučilo. Žandari se nisu usudili ući u kuću u kojoj smo bili. Nisu ni slutili kako su i pčele ovaj put bile sudionici u komunističkom ilegalnom radu.

Gotove knjige naš domaćin je odnosio i donosio nam nove materijale za povezivanje. Bilo je to u proljeće 1941. godine. Boravili smo u tom selu mjesec i po dana i povezali oko 2 000 primjeraka. Knjige su otišle u mase i vršile su svoju funkciju.

Nakon povratka u Zagreb, nastavila sam ilegalni rad. Hebrang mi je davao velike svote dinara. Taj novac sam predavala Branku Sabljiću, a on ga je mijenjao, uz pomoć svoje sestre, u kune koje sam donosila Hebrangu u stan Marije Jošt.

U vezi s akcijom na Poštu, 14. rujna 1941. moje sudjelovanje je bilo toliko što sam dan ranije upoznala drugove koji su direktno bili angažirani za diverziju, da bih ih sutradan ujutro ispratila na kolodvor i predala novac za put koji mi je dao Antun Biber Tehek.

Ujutro sam prije polaska vlaka na kolodvoru predala novac Josipu Čuljatu, a Slavko Markon mi je u ručnoj torbi predao dva pištolja i rekao: »Sve u redu«, što je značilo da je sve izvršeno i da se telefonska centrala može dići

u zrak. Torbu sam, zatim, predala Teheku na Svačićevu trgu i prenijela mu što mi je Markon rekao.

Nakon završetka rata doznala sam da je Markon mjesta s eksplozivom međusobno povezao i priključio ih na akumulatorsku bateriju i na telefon 72-96, čiji je vlasnik bila profesorica Olga Milčinović sa stanom u Tuškancu. Nina Rubčić je 14. rujna u 12 h i 30 minuta podigao slušalicu u Olginu stanu, pa je uslijedila strahovita eksplozija u Glavnoj pošti.

Uhapšena sam 10. listopada 1941. Najprije sam bila u zatvoru na današnjem Trgu žrtava fašizma. Odatle su me odveli u zatvor u Savsku cestu, a zatim u logor Stara Gradiška .. .*

* Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Terezija Šterger

U SKLADIŠTU PARTIJSKOG MATERIJALA

... Kod Antonije Palčec bila sam sustanarka u Tvrtkovoj ulici br. 6 u podrumu od 1. lipnja 1936. Ona je imala sina Ivana. Vjerojatno je to bila 1940. godina kad je k nama u taj stan došao Stipe Ugarković (kasnije sam doznala da je bio član CK KPH) i predložio da bi se stan mogao koristiti kao skladište ilegalnog partijskog materijala. Budući da je dobio suglasnost, rekao je da će u stan dolaziti drugarice i drugovi, da će netko od njih donositi materijale, a da će drugi dolaziti i odnositi ih. Sjećam se da je naglasio da ubuduće ne sudjelujemo u demonstracijama niti u manifestacijama, da svakako nastojimo da nas što manje posjećuju prijatelji i poznanici stoga da stan, kao skladište partijskih štampanih materijala, policija ne otkrije.

Ubrzo je materijale donosio jedan mladić u pekarskom košu. Kasnije sam doznala da su se ti materijali štampali na Trešnjevci, u stanu Rudija Prpića u podzemnoj štampariji. Bila je to jedna mala kuća nasuprot sadašnje trešnjevačke tržnice. U stanu u Tvrtkovoj br. 6 pohranjivao se štampani materijal u veliki drveni sanduk, zatim, boje i papir. On je bio punkt s koga su se odnosili materijali na druga mjesta. U njemu se i šapirografiralo u prvoj polovici 1941. godine. Služio je za noćenje i sastanke drugova iz viših partijskih foruma. Pakiranje i sortiranje obavljali su aktivisti koje je slao Stipe Ugarković. Češće smo u tom radu sudjelovali Antonija, njezin sin Ivan i ja.

Do ljeta 1941. godine u stan su dolazili, osim Rade Končara i njegove supruge Dragice, i ostali drugovi iz viših rukovodstava, a također i dosta aktivista koji su bili zaduženi za rad u partijskoj tehnici. Razumljivo je da njihova imena ne znam, jer smo se pridržavali načela ilegalnog rada.

Nakon okupacije zemlje, u stan je donosio letke mlađi čovjek. Tada bi došle neke drugarice, pa smo ih s njima (Antonija i ja), pakovale. Zatim nas je Rudi Prpić obavještavao da će po njih doći neke djevojke kojima ih trebamo predati. Tako smo i postupile. Naime, Prpić bi nas uvijek obavijestio tko će doći po njih.

Najvjerojatnije je da nas je pazikuća prijavio policiji, jer da je zapazio da mnogi ljudi svraćaju u stan, pa mu je to bilo sumnjivo. Kad smo zaključili da bi moglo doći do premetačine stana, iz njega smo mi i ostali drugovi iznijeli sve pohranjene materijale. Policija je zaista došla, ali u stanu nije našla ništa. Iako nisu našli materijale koji bi nas kompromitirali, ipak su uhapsili Antoniju Palčec, njezinog sina Ivana i mene. Vjerojatno je to bilo u srpnju 1941. godine. Na policiji su nas ispitivali odvojene. Mene su i tukli. Svi smo se dobro držali na policiji. Nitko ništa nije priznao. Antoniju i njenog sina su pustili poslije petnaestak dana. Pustili su i mene, ali zbog mučenja nisam mogla hodati jer su me po tabanima strahovito tukli žilom. Poslije izvjesnog vremena, kad su se tabani zaliječili, došla sam kući.

U kolovozu 1942. godine policija je došla uhapsiti Antonijina sina Ivana. On je iz stana pobjegao kroz kuhinjski prozor i bježao pred agentima. Sakrio se u tvornici »Penkala« u Branimirovoj ulici, ali su ga agenti uhvatili. Njegova majka je uzela pištolj što ga je njezin sin sakrio, pobjegla iz stana, pa je partijskim vezama poslije nekoliko dana otišla u partizane ... *

[1] Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Antun Biber

ZAGREPČANI ODLAZE U PARTIZANE

Široka mreža punktova i javki — Odlazak na tri načina

Prvi dani okupacije bili su teški, ali ih Zagrepčani nisu dočekali nespremni, iako su se tada neki drugovi teže snalazili, pa i stradali. Progonjeni u staroj Jugoslaviji, osobito poslije šestojanuarske diktature, naučili smo raditi u najstrožoj konspiraciji. Pa ipak, situacija pod okupatorom bila je mnogo teža nego prije. Svaki dan su izlazili novi plakati, a svi su govorili o istome — o smrtnim kaznama. Kada bi policija posumnjala na kojeg druga ili drugaricu, odmah je morao prijeći u najstrožu ilegalnost. Nije smio stanovati kod kuće, morao je naći drugi stan. Međutim, ni to nije bilo sigurno. Sve češće su ustaše vršile premetačine po kućama i na ulicama, a često bi i opkolile neki trg ili dio grada i vršile raciju. Tada bi hapsili svakoga koga bi zatekli neprijavljena ili bez legitimacije. Zato je bilo važno da se ugroženima nabave krivotvoreni dokumenti. Stoga je počela akcija sabiranja starih dokumenata, koji bi se preradili i davali ilegalcima.

Kad je počeo ustanak, Komunistička partija je sve poduzela da istaknute komuniste prebaci iz Zagreba na teren, gdje su bili prijeko potrebni za organiziranje oružane borbe. Osim toga, osobito joj je bilo stalo da u partizane odlazi što više radnika. U Zagrebu je tada bilo vrlo mnogo komunista i simpatizera koji su željeli otići u partizane, ali su mogućnosti da se oni prebace na teren bile malene. Zbog toga je CK organizirao na terenu široku mrežu »punktova« i javki koji su trebali prihvaćati drugove iz Zagreba. Organizaciju prebacivanja u samom gradu izvršio je Mjesni komitet. Tada je u Zagrebu bilo sedam rajonskih komiteta, i to šest prema teritorijalnoj podjeli, a sedmi je bio zaseban — djelovao je na željeznici. Kako je taj zadatak bio vrlo važan, određeno je da u Mjesnom komitetu i u svakome rajonskom komitetu po jedan drug bude specijalno za to zadužen. U izvršavanju toga zadatka najviše su se isticali drugovi iz sedmog rajonskog komiteta (sa željeznice). Oni su pronalazili najrazličitije mogućnosti da vlakovima prebacuju ljude i materijal.

Tada sam u Mjesnom komitetu bio zadužen za takvu aktivnost, pa sam s drugovima iz rajonskih komiteta gotovo svaki dan dolazio u dodir, jer se prebacivanje vršilo stalno. Bilo je i takvih slučajeva da je ponekom drugu ili drugarici opstanak u gradu postao nemoguć, pa ga je trebalo hitno otpremiti vani.

Zagreb je bio potpuno blokiran i zato se iz njega moglo otići gotovo samo vlakom, a vrlo rijetko na drugi način — autom ili pješice. Tek u proljeće 1942. godine uspjeli smo razbiti tu blokadu i organizirati kanale za masovniji izlaz iz grada. Sistem tih kanala sve se više proširivao, pa smo i u neposrednoj blizini grada imali relejne stanice za prihvaćanje drugova (u Dubravi, na Ivanjoj Rijeci, itd.). Kanali su preko Sljemena, Savskog mosta, Dubrave i Vrapča vodili na sve strane. Od godine 1943. bilo ih je oko 14, tako da se rijetko kada dogodilo da su svi bili blokirani, da se nikako nije moglo izići iz grada.

Za prebacivanje vlakom bilo je ^potrebno imati propusnicu i legitimaciju. Do propusnica smo u prvo vrijeme dolazili vrlo teško. Neki nekompromitirani drug ili drugarica izvadio bi propusnicu na svoje ime, a onda bi se ime mijenjalo. To je bilo vrlo opasno, pa smo uskoro počeli štampati propusnice u našoj tehnici. Ali ni to nije bilo lako. Propusnice su povremeno imale druge brojeve, mijenjali su se žigovi i potpisi i stavljali neki posebni znaci. Stoga smo posao morali organizirati tako da uvijek dobivamo koji primjerak propusnice s nekim novim znakom ili izmjenama, kako bismo prema njemu štampali ove formulare. Štampanjem propusnica i preuređivanjem dokumenata specijalno se bavila »ručna tehnika«, pod rukovodstvom Jože Lukatele. Taj rad na propusnicama tako je dobro napredovao da nakon nekog vremena nije bio nikakva teškoća.

Uz propusnice je trebalo imati i ostale isprave, naročito legitimaciju. S tim je bilo još teže. Skupljene stare legitimacije prerađivale su se u ručnoj tehnici, ali je bilo slučajeva da su zbog poneke krivotvorene legitimacije nastajale neugodnosti i za novog i za bivšeg vlasnika.

Kad je, na primjer, Ivan Šibi trebao ići u partizane, nisam imao druge legitimacije, pa sam mu dao staru sindikalnu legitimaciju HRS-a. Šibi se smrkao, ali ju je ipak uzeo. Kad se vozio prema Karlovcu, naišla je žandarmerijska patrola. Kada je, pregledajući legitimacije, vidjela njegovu, odlučila je da ga odvede na ispitivanje. Situacija je bila opasna. Šibi je na prvoj stanici pobjegao i morao se vratiti u Zagreb.

Odlazak u partizane vlakom obavljao se 1941. i polovicom 1942. godine uglavnom na tri načina.

Jedan je način bio taj što bi drug dobio krivotvorenu propusnicu i legitimaciju, normalno kupio kartu i sjeo u putnički vlak. Dobio bi upute gdje će se javiti, i lozinku, ili bi ga otpratio kurir. Kao javke radili su najrazličitiji ljudi. Bili su to seljaci, radnici, penzioneri, domaćice. Bila je dogovorena lozinka, kao znak raspoznavanja, jer nisu išli uvijek isti kuriri. A lozinke su bile vrlo različite i često su se mijenjale. Tako je vlakom otišao u partizane i Vladimir Bakarić. Vozio se do Plaškoga, dokle ga je vodila kao kurir Vera Jurić, a javka je bio drug Latas. On ga je dalje odveo do Glavnog štaba Hrvatske. Drug Bakarić je imao loše krivotvorenu legitimaciju, no, na sreću, nije naišao na kontrolu.

Drugi način bio je kompliciraniji. Ugroženi drug dobio bi od željezničara uniformu ili samo dio uniforme, gdjekad samo staru kapu. To bi dobio uvečer prije odlaska, da bi mogao i ostalu odjeću tome prilagoditi. Događalo se da netko dobije staru bluzu šefa stanice, pa bi bio u neprilici kada bi morao putovati kao ložač. Tada bi mu objašnjavali da to nije kao u vojsci, da radnici na željeznici smiju nositi i takve bluze, samo bez oznaka. Sve ostale upute dobio bi tek na kolodvoru pred polazak vlaka. Ti bi drugovi, noseći dnevnik, putovali

kao ložači, kočničari, mehaničari i slično. Prije odlaska morali su zapamtiti gdje im je radna jedinica, kamo se sada vraćaju u bazu, itd. Naravno, morali su naučiti barem najosnovnije podatke o poslu na kojem su navodno bili. Uz dnevnik nisu morali imati nikakvih isprava, pa ni legitimacije. Na taj način, imajući dnevnik, otišao je kao ložač u partizane i Leo Mates.

Treći način odlaska vlakom organizirali su željezničari. Oni su imali vezu u Novskoj, Moravicama i u još nekoliko stanica. Kada bi bilo potrebno da iz Zagreba ode veća grupa, od 20 do 30 ljudi, ili da se pošalje veća količina materijala, naši željezničari bi javili vezi u Novskoj ili u nekome drugome mjestu da pokvare mosnu vagu i da traže popravak, jer su te popravke vršili isključivo ljudi iz zagrebačke radionice. U dogovoru s Mjesnim komitetom, vagon s alatom za popravak prikopčavao bi se kompoziciji određenog dana, kada je trebalo da se otpremi koja veća grupa. To slanje je dobro funkcioniralo i rijetko bi kada došlo do nesporazuma.

Ali se jednom prilikom dogodio neugodan nesporazum. Trebalo je uputiti grupu s više od dvadeset ljudi, a pored njih i vrlo mnogo sanitetskog materijala. Dogovorili smo se da se jednog četvrtka prikopčaju posebni vagoni s alatom za popravak mosne vage. U te vagone bili bi smješteni ljudi i materijal na Zapadnom kolodvoru, i to na sporednom ulazu kraj pumpe, gdje je mosna vaga, a tada bi se vagoni plombirali i otvorili tek na određenoj stanici. Vagone su, inače, otvarali naši simpatizeri željezničari, koji su drugove i materijal preuzimali i slali dalje.

Toga četvrtka trebalo je da se grupa ljudi, zajedno s materijalom, ukrca između 9 i 10 sati uvečer. Stajao sam kod mosne vage i drugovima koji su pojedinačno ili u manjim grupama dolazili s vodičima iz rajonskih komiteta glavom davao znak da mogu ući na sporedan ulaz. Trebalo je da ih tamo dočeka željezničar koji će ih odvesti u vagon. Dok su drugovi pristizali, došla je i Anka Berus, koja je, uz pomoć drugarice Bocak, s nekoliko automobila dovezla sanitetski materijal. No tada je došlo do neugodne situacije. Željezničari su krivo razumjeli i vagon naručili za petak, tj. za sutradan. Stoga smo morali vraćati ljude, razvoditi ih u njihove ilegalne stanove, a nekima smo morali pronaći i nove stanove, jer su u njihovima bili smješteni već neki drugi. Isto je tako Anka Berus morala prebaciti materijal natrag u skladište. Kako je izlaz bio samo do jedanaest sati, sve se moralo raditi s najvećom brzinom. Uza sve to, stalno je prijetila opasnost od racije i premetačina. No sve je dobro prošlo i slijedeći dan se otputovalo bez neprilika.

U prvo vrijeme su mogućnosti za prebacivanje bile vrlo male, a potrebe za ljudima vrlo velike. Stoga su, kako sam već napomenuo, došli u prvi plan oni koji su za ustanak bili najpotrebniji, kao i oni kojima je opstanak postao nemoguć. Tada su se, na primjer, vraćali u domovinu naši španjolski borci. Njih je trebalo što prije izvesti iz grada. Isto su tako bile, na primjer, hitan slučaj drugarice što su pobjegle iz logora »Danica« kod Koprivnice; među njima su bile i Anka Butorac i Maca Gržetić. Trebalo ih je, po mogućnosti, što prije izvesti iz grada. U toj grupi je bio i Ivan Šibi. Morali su putovati prema Baniji u pratnji kurira. Kurir je bio željezničar Šukrija, živ i poletan drug. Kada je grupa stigla na stanicu, Šukrija je saznao da vlak kojim polazi grupa ima zakašnjenje od gotovo tri sata. Stoga je pošao natrag u grad da obavi još neke poslove. Međutim, vlak je stigao ranije, a Šukrija se još nije bio vratio. Na sreću, došao je drugi kurir, koji nije trebao da ih prati, ali je znao lozinku. Imao je kod sebe — kao i svi naši kuriri — propusnicu i legitimaciju, pa je kupio kartu i pošao s njima. Iskrcali su se u Sunji i krenuli dalje. No putem su naišli na neku lokalnu ofenzivu. Tada je Anka Butorac ranjena, zarobljena i kasnije ubijena.

U prvo vrijeme postojala je veza samo za Baniju, Kordun i Liku. Kasnije se proširila na Moslavinu i Slavoniju, a onda i na Žumberak i Zagorje. Od 1943. godine nije više bilo takvih problema kao u početku, da je mnogo više ljudi željelo izići iz Zagreba nego što ih je moglo biti otpremljeno. Tada je često i više od sto ljudi dnevno odlazilo u partizane. Organizacija je bila dobra, a veze su se tako usavršile da su bili rijetki slučajevi, s obzirom na velik broj ljudi, da je pri odlasku u partizane netko stradao.*

* Iz zbornika sjećanja *Zagreb 1941-1945*, »Spektar«, Zagreb, 1972.

Dušan Krist

KAKO SAM PREBACIVAO DRUGOVE U PARTIZANE

Zaduženje za tehniku — Hapšenje Šukrije Bijedića — Skupljanje oružja, sanitetskog i drugog materijala

. . . Nakon kapitulacije stare Jugoslavije na vlast su došli kvislinzi ustaše i, potpomognuti nacistima, zaveli su strahoviti teror jer su osjetili da većina stanovništva nije solidarna sa stvaranjem takozvane NDH. Očito je bilo da Partija ima velik autoritet u narodu, jer je svojom politikom i ciljevima otvarala svijetlu perspektivu svim našim narodima i narodnostima. Stoga su se ustaše i nacisti brutalno počeli razračunavati s komunistima kao predvodnicima naroda. Nas radnike to nije pokolebalo i mi smo i dalje djelovali u duhu direktiva KP.

U maju 1941. godine, jednog popodneva, pozvao me Šukrija Bijedić da dođem k njemu. Kod njega je bio Franjo Kolar, a kasnije je došao i Vlado Mutak. Tada su mi rekli da su me ubrzo poslije mog dolaska u Zagreb smatrali kandidatom KP, iako mi to nisu kazali, ali da su me u razdoblju 1937—1941. godine promatrali i da sam svojom djelatnošću i privrženošću Partiji zaslužio da postanem njen član. Saopćili su mi da sam od tog dana član Komunističke partije,
oio sam ponosan što su mi drugovi ukazali to povjerenje, jer sam se odavno osjećao komunistom. Ostvarila se moja davnašnja želja. Znao sam da ću otada dobivati mnogobrojne zadatke i odlučio sam da ih sve disciplinirano izvršavam.

Ubrzo sam pozvan na sastanak ćelije u koju sam bio uključen. Činili su je Šukrija Bijedić (sekretar), Franjo Kolar i ja.

Sadržaj rada ćelije svodio se, uglavnom, na proučavanje partijskog materijala i linije KP, zatim, pretresala se vojnopolitička situacija u našoj zemlji i u svijetu i dobivali smo konkretne zadatke za djelatnost medu simpatizerima i ostalim radnicima koje smo pridobivali za politiku Partije.

U gradu sam po zadatku sekretara ćelije ispisivao parole po zidovima: Živjela KPJ, Dolje okupatori i izdajice, Živio SSSR i druge. Taj se zadatak obično obavljao predvečer. Razumljivo je da smo svi bili jako oprezni u njegovu izvršavanju, da ne bismo pali u ruke policije.

Poslije izvjesnog vremena (vjerojatno nakon napada fašističke Njemačke na Sovjetski Savez u lipnju 1941. godine) sekretar ćelije me je zadužio za tehniku, tj. raspačavanje ilegalne partijske štampe i upoznao me s osobama kojima ću je predavati. Zatim me je uputio na Zapadni kolodvor da se javim u stan dra Štambergera i da preuzmem štampani materijal (on je radio u pravnom odjelu Direkcije željeznica u Zagrebu). Njega nisam zatekao kod kuće, nego njegovu suprugu. Naravno, izgovorio sam lozinku koju sam dobio da bi ona shvatila da me je uputila partijska organizacija željeznice. Odmah mi je uručila štampane materijale, a ja sam ih stavio oko pasa i pričvrstio remenom od hlača^ Da bih točno znao kad trebam ubuduće dolaziti po štampane materijale u stan Štambergera, dogovorili smo se da će na prozoru stajati lonac. Ako je s poklopcem, značilo je da ima štampe i da dođem po nju, a lonac bez poklopca bio je znak da štampanih materijala nema, pa ne trebam ulaziti u stan. Kad sam došao kući, raspodijelio sam tehniku za cijeli željeznički čvor (Željeznička radionica, Ložionica, Glavni kolodvor i Direkcija). Na primjer, Josipu Kovačiću davao sam za IV odjel, Vjekoslavu Kovačićeku za Ljevaonicu, a Ediju Heskiju za V odjel. Ostalih se drugova ne sjećam. Na sastanke ćelije redovito sam dolazio. Uspješno sam obavljao dobiveni zadatak.

Stanovao sam u Jošavskoj ulici br. 9, a preko puta je bila locirana ustaška tenkovska jedinica. S prozora svog stana (u I katu) sve sam mogao osmatrati i zapazio sam jednog mladića koji ih je vježbao.

Jednog dana kada sam došao po tehniku na Zapadni kolodvor u spomenutom stanu sam zatekao tog mladića i, naravno, to me začudilo. Međutim, doznao sam da je on skojevac, da mu je ime Dušan Mavar i da je donedavno bio u Beogradu. Saznao sam da mu je Štambergerova supruga teta i stanovao je kod nje. Budući da je u Beogradu, pred početak rata, završio Školu za fizički odgoj, postao je nastavnik i kao takav dobio zaposlenje u Zagrebu. Dogovorio sam se s njim, po nalogu Karla Korošeca, da sazna koliko ustaša ima u toj kasarni, kakvo im je naoružanje, kao i zadatke koje će izvršavati na terenu. Ubrzo mi je dao sve te podatke, a ja sam o tome informirao Korošeca.

U jesen 1941. godine rekao mi je da mu je njegov posao dosadio i da bi htio otići u partizane. Zahtijevao je da mu nabavim otrov za ustaše, koji bi im on, prije odlaska, trebao ubaciti u hranu. Uspio sam u tome. Otrov sam dobio od doktora Ivana Černeja s kojim me upoznala drugarica Neda Sokolović.

Jednog dana taj omladinac došao je k meni i kazao mi da će tu akciju izvršiti istu večer. Ostao sam kod kuće i čekao njezin efekt. I zaista, navečer je bila velika uzbuna u ustaškoj kasarni. Mnogo ih je odvedeno u bolnicu. Kasnije sam saznao da je Dušan ubacio otrov u kazan s hranom i pobjegao biciklom preko Save u partizane. Govorilo se da je otrovano oko 80 ustaša. Jedna četa ustaša došla je u kasarnu kad je otrov već djelovao na one koji su jeli hranu, pa joj je naređeno da ne smije ništa jesti, inače bi još više neprijateljskih vojnika bilo izbačeno iz stroja.

Tko je Dušanu Mavaru dao vezu za odlazak u partizane nisam znao. Vjerojatno je kao skojevac bio povezan i sa skojevskom organizacijom koja mu je omogućila izlazak iz Zagreba.

Zanimljivo je kako smo uspostavili vezu s partizanskim jedinicama u Baniji. Naime, moja supruga Milenka radila je kao modistica ženskih šešira kod Ljube Dukića na Jelačićevu trgu (sada Trg Republike). Njegov brat Dušan bio je student i dobro sam ga poznavao. Međutim, oni su bili Srbi i kao takvima prijetila im je opasnost od ustaša. Ljubo je odlučio da pobjegne u Beograd, a materijale

iz svoje trgovine davao je sukcesivno na pohranu mojoj supruzi. Zatim je ona te materijale, da ih ipak ustaše ne bi zaplijenili, odnijela u Veliku Gradušu Dukićevu bratu Dušanu. Kad se moja supruga vratila, kazala mi je da su u Velikoj Graduši partizani i da je partizan i Dušan Dukić. Odmah sam o tome informirao Karla Korošeca Srebrnoga. On mi je tada dao zadatak da pođem u Veliku Gradušu, da se povežem s partizanima i da se dogovorim kako je najbolje do njih prebacivati drugove iz Zagreba kojima je prijetila opasnost od hapšenja. Odmah sam otputovao i obratio se Dušanu Dukiću. Dogovorili smo se da drugove iz Zagreba dovodim vlakovima u Blinski Kut, a odatle da pješačimo do Velike Graduše.

Vrativši se u Zagreb, Korošecu sam detaljno sve ispričao. On mi je ubrzo doveo drugove na Glavni kolodvor u Zagrebu koje sam trebao odvesti. Nisam znao koji su to ljudi, niti sam se, poštujući principe ilegalnog rada, za njih interesirao. Oni su bili odjeveni u željezničarske uniforme. Razumljivo je da su dobili uputstva kako se trebaju ponašati na putovanju. Vidjeli su me i znali su da sam ja taj koji će ih dovesti do partizana. Kad sam ušao u vlak, ti su drugovi ušli za mnom. Sjeli smo u isti vagon, ali ne i u isti kupe. Međusobno nismo razgovarali. Stoga ostali putnici u vagonu nisu mogli dobiti dojam da postoje bilo kakvi kontakti među nama. Drugovi su znali da moraju izići iz vlaka u Blinskom Kutu, pa su pazili na mene kad ću ja to uraditi, da bi me slijedili. Kao tobožnji željezničari imali su naloge za put. Znao sam da ih zbog kontrole trebaju imati. Međutim, nisam znao a nije me ni zanimalo tko im ih je dao. Kad je vlak stigao na željezničku stanicu Blinski Kut, ja sam izišao, pa su i oni to uradili. Slijedili su me. Budući da smo se udaljili od željezničke stanice prišli su mi. Tada sam ih odveo u selo Veliku Gradušu i predao ih Dušanu Dukiću. Prvi put sam doveo četiri-pet drugova.

Da bismo mogli prebacivati iz Zagreba i druge aktiviste, morao sam vratiti željezničarske uniforme. Taj put, a i kasnije, stavljao sam ih u vreću i nosio natrag u Zagreb. Predavao sam ih otpravniku poslova (njegova se imena ne sjećam). Odvodio sam više puta drugove u partizane. Uglavnom su to bile grupe od tri do pet, a ponekad i više ljudi. Uvijek su putovali u željezničarskim uniformama, opskrbljeni službenim dokumentima, kao da idu na službeni put. Te dokumente, već žigosane, dobivali smo od druga inž. Petra Šegvića, koji je bio šef u II odjelu (alatnica). On je radio za NOP i, osim putnih naloga, davao je i novčanu pomoć Šukriji Bijediću.

Da ne bih stalno vodio ljude u Veliku Gradušu, nedaleko od željezničke stanice Blinski Kut, prema dogovoru s partizanima, čekao me je jedan seljak sa seljačkim kolima. Znak raspoznavanja je bio, kad me je čekao prvi put, bič okrenut prema dolje između njegovih nogu. Kad sam ga upoznao znak raspoznavanja više nije bio potreban. Tom sam seljaku predavao drugove nekoliko puta.

Jedanput mi je Šukrija Bijedić rekao da moram povesti i njega da vidi kako se to odvija, da bi *i* on mogao preuzeti tu ulogu, ukoliko bih ja bio otkriven, uhapšen ili nastradao. Šukrija je otputovao sa mnom i sve vidio. Zatim je on odvodio aktiviste iz Zagreba u partizane.

Jednom se Šukrija Bijedić dogovorio s partizanima u Velikoj Graduši da će im poslati skupljene materijale iz Zagreba (puščana i revolverska municija, oružje, vojničke uniforme i drugo). Sve smo to spakovali u jednu veliku vreću i predali je našem aktivistu strojovođi. On ju je trebao izbaciti između željezničkih stanica Blinski Kut i Brđani Krajiški. To je i učinio. Međutim, partizani je nisu uzeli na vrijeme. Na toj relaciji naišla je kvislinška patrola i našla vreću. Neprijatelj je shvatio o čemu se radi, pa je ubuduće na toj liniji uspostavio jaču kontrolu.

Jednog poslijepodneva, kad je završila rad moja smjena, pred Željezničkom radionicom sačekao me drug Tehek. Dao mi je zadatak da odmah odvedeni neke drugove i drugarice u partizane. Došao sam na željeznički kolodvor. Vidio sam da trebam povesti četiri druga i tri drugarice. Drugovi su bili odjeveni u željezničarske uniforme, a drugarice u nošnju seljanki. Ušao sam u vlak koji je išao za Sisak. U Blinskom Kutu smo izišli, pa sam ih na kraju tog sela predao partizanskoj vezi — drugarici Branki Kaveđiji. Nakon završetka rata doznao sam da su to bili: Ivan Šibi, Zlatko Car, Ivan Žic, Moša (prezime sam zaboravio), Anka Butorac, Maca Gržetić i Ana Konjović. Saznao sam i to da je Ivana Žica doveo na kolodvor njegova veza prof. Ivan Barbalić. Vjerojatno je to bilo u siječnju 1942. godine.

Drugove sam vodio u partizane i bez željezničarskih uniformi, u vagonu mosne radionice u Sunju. Kad sam trebao obaviti taj zadatak, obavještavao me je Karlo Korošec. Ukrcavanje aktivista obavljalo se na Zapadnom kolodvoru uvečer, da ih netko ne vidi. Ne znam tko ih je dovodio na kolodvor niti tko su oni bili. Međutim, obavezno sam prisustvovao dok su se oni ukrcavali. Ponekad ih je bilo pet, nekad šest, a najviše do deset. Zatim bih vrata zaključao lokotom kao da se u vagonu nalazi samo alat potreban za popravak željezničke vage. Taj se vagon prikopčavao na putnički vlak, tobože zbog potrebe da se hitno popravi vaga u Sunji. Tko je davao nalog za priključenje tog vagona za putnički vlak nisam znao. Karlo Korošec bi mi samo rekao s kojim vlakom će biti upućen taj vagon. Ja bih tada sjeo u taj vlak. Taj vagon bi se otkopčao u Sunji iz kompozicije putničkog vlaka, a otpravnik vlakova bi ga manevrom prebacio do vage koja je bila na sporednom kolosijeku. Tada bih ja, kad bi pala noć, došao i otvorio lokot i pustio drugove. Pješačili bismo do sela Male Graduše gdje sam ih predavao na vezu u gostionicu čiji je vlasnik bio stric Dušana Dukića. On ih je svojom vezom predavao partizanskim jedinicama. Prebacivanje drugova tim vagonom iz Zagreba u partizane obavio sam više puta. Budući da takav način otpremanja drugova nije bio pogodan (boravili su potpuno zatvoreni u vagonu oko 24 sata) a ni siguran, odustalo se od toga.

U dane kad sam odvodio drugove u partizane nisam dolazio na posao. Da nadležni ne bi primijetili moju odsutnost Kapetanović je na porti, dolazeći na rad, uzimao i moju mesinganu pločicu s brojem. Naime, s drugom Kapetanovićem sam se dogovorio da on tako postupa i, što je najvažnije, moje izbivanje s posla nikad nije bilo otkriveno.

Moja supruga Milenka također je bila aktivist NOP-a. Kad je Vladimiru Mutaku zaprijetila opasnost od hapšenja, skrivao se u mom stanu nekoliko dana. Milenka ga je odvela u partizane i predala vezi u Velikoj Graduši.

Po načelima konspiracije nisam znao kakve zadatke ona obavlja, niti je ona znala što ja radim. Međutim, kasnije sam doznao da je i ona odvodila drugove željeznicom u partizane. Jednom je čak upala u veoma tešku situaciju, ali se spretnošću izvukla. Bila je neobično hrabra. Uhapšena je sa svojom majkom u srpnju 1944. godine u Zagrebu. Obje su odvedene u zloglasni logor Jasenovac i tamo nestale.

Jednog dana Šukrija Bijedić nosio je poštu za Okružni komitet KPH na Baniji koju mu je uručio Stjepan Debeljak. U kovčeg je stavio tri pištolja i nešto pištoljske i puščane municije i sve to kamuflirao narančama. Stavio je i kratki karabin ispod kaputa. S njim je na izvršenje tog zadatka trebao poći i skojevac Ferid Lukačević. On je imao pištolj. Na Glavnom kolodvoru našli su se u određeno vrijeme. Ušli su u kompoziciju u vagon trećeg razreda. Imali su ispravne putne željezničke dokumente, pa ih patrole poslije legitimiranja u toku vožnje nisu

uznemiravale. Kada su izlazili iz vagona u stanici Krajiški Brđani, sačekale su ih ustaše, uhapsile i pretresom sve našle. Iz Krajiških Brdana odvedeni su u Sunju, strpani u zatvor i mučeni. Poslije nekoliko dana sproveli su ih u Sisak, a zatim u Petrinju. Ustaški Prijeki sud osudio ih je na smrt strijeljanjem. U petrinjskom kotarskom zatvoru trebali su boraviti do izvršenja presude. 0 svemu tome sam doznao kasnije.

Šukrija mi je, zatim, pisao iz zatvora iz Petrinje tražeći da ga dođem posjetiti. Međutim, nisam znao da li mu je to stvarno uspjelo da pismo nekako pošalje ili je možda pisano pod prisilom. Budući da do tada nisam bio kompromitiran, nisam smio riskirati. Stoga sam otišao do Šukrijina mlađeg brata Velije, pa sam ga zamolio da on pođe k njemu. Kad se vratio, informirao me je o svemu.

Slijedeće nedjelje otišli smo zajedno u Petrinju noseći rum i rakiju za ključara u zatvoru, budući da je Šukrija poručio da ćemo tako lakše ući.

Šukrija mi je ispričao kako su ga uhvatili i kako su postupali s njim i Lukačevićem u Sisku. Bilo mu je rečeno da će biti izveden pred Prijeki sud i da ne zna što će biti s njim.

Rekao sam mu da bi, možda, mogao pobjeći iz zatvora pa sam prije odlaska uzeo otisak brave pomoću šibice i papira.

U Zagrebu sam razgovarao sa drugom Koroščem o mogućnosti njegova bijega. Korošec mi je dao i određenu svotu novca, ako bi, eventualno, bio potreban za advokata (ukoliko bijeg ne uspije), zatim bodež, pištolj i dvije bombe. Uzeo sam i ključ zatvorske ćelije koji mi je izradio u Zagrebu Mijo Jurman.

Iduće sam nedjelje sve to predao Šukriji. Međutim, kada sam isprobavao ključ, on nije sasvim odgovarao. U Petrinji sam stoga otišao do električara, koji je bio naš simpatizer, o kome mi je govorio Korošec. Omogućio mi je da kod njega uredim ključ, te sam se vratio u zatvor, isprobao ga i predao Šukriji.

Poslije toga otišao sam u Veliku Gradušu i obavijestio drugove o Šukriji u zatvoru da se oni pobrinu da ga, poslije bijega, prevedu u partizane.

Kasnije sam u Zagrebu saznao da je uspio pobjeći iz zatvora, a s njim i više ljudi.

Od naših pristaša u Zagrebu dobivao sam različiti sanitetski materijal, odjeću i obuću, ali to nismo imali gdje smjestiti. Našao sam jednu vezu, druga Franju Dominika koji je prije radio u Željezničkoj radionici kao crtač, ali je otišao zbog toga što je bio kompromitiran, pa se zaposlio u Vrhovčevoj ulici kod bivšeg Dajča. Tu židovsku trgovinu drvom preuzeo je neki ustaški povjerenik, ali je Dominko kod njega uspio dobiti namještenje. To je bilo pogodno mjesto da napravimo magazin u koji smo spremali oružje, sanitetski i ostali materijal.

Za dobivanje sanitetskog materijala bio sam povezan i sa drom Černejem koji je stanovao u današnjoj Masarykovoj ulici. On mi je dao dvije veze. Prva je bila Danica Šterk (udata Vucelić). Kao apotekarka bila je na službi u apoteci u današnjoj Preradovićevoj ulici br. 44. Kad bih došao, čekao me već pripremljen veliki paket pun sanitetskog materijala. Drugu sam vezu imao u Slovenskom crvenom križu (ugao današnje Petrinjske ulice i Trga Republike). I tu sam dobivao paket sanitetskog materijala.

Po pakete sam dolazio kad bi me o tome obavijestio dr Černej. Naime, da bih k njemu mogao dolaziti češće, zaveo me je u svoju kartoteku kao svog stalnog pacijenta. Uvijek sam čekao da svi pacijenti odu iz ordinacije, pa bih tek tada ulazio k njemu. Tada bih s njim mogao slobodno razgovarati.

Osim veza koje mi je dao dr Černej, imao sam vezu i u sanatoriju Vranešić (kod današnjeg Britanskog trga). Paket mi je tu predavao jedan bolničar

(ne sjećam se njegova imena). Sve te pakete, koje sam povremeno dobivao, odnosio sam u magazin kod Dominika.

Za tu djelatnost bila mi je dodijeljena studentica medicine Dragica Makar iz Petrinjske ulice 52 (sada udata Tomulić, a stanuje u Zagrebu ù Ivanić-gradskoj ulici). Ona mi je pomagala oko sanitetskog materijala, jer ga ja nisam poznavao.

Jedan takav magazin imali smo u Paromlinskoj 38, a njegov glavni akter bio je drug Franjo Horvat.

K meni su dolazili kuriri iz Slavonije, Banije, Gorskog kotara, a iz Gračaca drug Mušan, pa sam im predavao materijal iz oba magazina. Kad su kuriri prvi put dolazili, izgovarali su lozinke. Kasnije, pošto sam ih upoznao, to nije bilo potrebno.

Jedanput me je potražio Slavko Glavati i rekao da je došlo do eksplozije kad je s Matom Matkovićem pravio pakleni stroj za izvršenje diverzije i da je ranjen. Tada sam primijetio da je zaista krvav po licu i rukama. Budući da je znao da imam neke kontakte s liječnikom, zamolio me da ga odvedem k njemu. Odveo sam ga dru Čemeju pred veče. Izvadio mu je šplitere i dao mu injekciju protiv tetanusa.

Nakon hapšenja Šukrije Bijedića, Franjo Kolar, koji je tada bio sekretar ćelije, i ja primili smo Glavatoga u Partiju. Bio je vrlo hrabar i kao takav bio je u udarnoj grupi.

Sjećam se da sam upoznao Lutvu Ahmetovića (njegovo pravo ime doznao sam poslije oslobođenja) u prvoj godini okupacije. Ne znam tko me je uputio k njemu (da li Šukrija Bijedić ili Karlo Korošec) na početku Ilice u Oktogon u kotlarnicu jedne zgrade da mu predam ili da mi preda (ne sjećam se više) neki paket.

Godine 1942. dobio sam od Korošeca paket težak oko 10 kg u kojem je bio eksploziv namijenjen za neku diverziju. Po zadatku sam ga donio na Savsku cestu kod kina »Zbor« i morao sam ga predati jednom drugu. Da bi me prepoznao trebao sam držati novine na preklopu kaputa (ispod vrata). Taj drug mi je trebao kazati lozinku: »Gospodine, koji tramvaj vozi za Maksimir?« Trebao sam mu odgovoriti: »Broj 8«. Kad je došao, uočio je, prema znaku raspoznavanja, novine, pa smo izmijenili lozinke. Tada sam mu predao paket. Budući da sam primijetio da ga je strah, otpratio sam ga na Trešnjevku do njegova stana. Nije mi poznato za koju je diverziju upotrijebljen eksploziv. Znam da su u gradu izvršene neke diverzije ali ni danas ne mogu tvrditi za koje je korišten, jer po principima ilegalnog rada nisam mogao znati, niti sam se kao disciplinirani aktivist za to zanimao.

U studenome 1942. godine došao je u moj stan u Jošavsku br. 9 Ivan Zie koga sam u siječnju iste godine odveo vlakom u partizane. Nakon oslobođenja doznao sam za njegovo pravo ime. Kazao mi je da ga je uputio Okružni komitet KPH za Baniju da mu nabavim geštetner i druge materijale za štampanje za okrug Baniju. Moju adresu mu je dao Putnik.' Žicu sam mnogo pomogao u izvršavanju tog zadatka. U Baniju se vratio početkom ožujka 1943. godine. Poslije rata sam saznao da je geštetner uputio kamionom u Baniju.

Druga Đuru Debača upoznao sam krajem 1941. godine. Radio je u Željezničkoj radionici kao i ja. Jednog dana mi se obratio i otvoreno govorio o borbi koju vode partizani u svim krajevima zemlje protiv okupatorskih i kvislinških snaga za oslobođenje zemlje i pravednije društveno uređenje. Zatim je naglasio da ima sakrivene stanovite količine oružja u blizini Bjelovara i da o tome

'Dragutin Stojaković

znaju još dva druga. Kad sam ga upitao odakle mu to oružje, odgovorio mi je da ga je skupio prilikom rasula bivše jugoslavenske vojske. Iznenadila me je njegova otvorenost, pa sam bio uvjeren da me želi provocirati. Kazao mi je, zatim, da mu je o meni pričao Franjo Horvat koji je radio sa mnom u istom odjelu. Ta činjenica me je uvjerila da se ne radi o provokatoru. Ipak sam pitao Horvata
0 njemu. On me je smirio i rekao da je Debač potpuno odan NOP-u.

Nakon nekoliko dana Debač je ponovo došao k meni. Zatražio sam da dobro sakrije to oružje i da ću mu ubrzo kazati kamo će s njim.

Informirao sam o tome svoju višu vezu, tj. Karla Korošeca, pa je on stupio u vezu s Moslavačkim partizanskim odredom koji je operirao na području okruga Bjelovar.

Poznato mi je da je to oružje 1942. godine predano drugovima koji su došli po njega.

Bio sam u stalnom kontaktu s Debačem do svog odlaska u Narodnooslobodilačku vojsku (u ožujku 1943). On mi je permanentno davao novac za Narodnu pomoć a i skupljeni sanitetski i odjevni materijal. Bio je vrlo aktivan. Njegovim stanom u Ilici (blizu Frankopanske ulice) koristili smo se za ilegalne sastanke, primanje terenaca i smještaj ilegalaca.

Od dvojice domobranskih podoficira, Andrejevića i Ivana Sudara, koji su bili protivnici NDH, dobio sam u stanovitom vremenskom razdoblju petnaestak pištolja i metke. Pohranjivao sam ih u već spomenute magazine i s ostalim materijalima upućivao partizanskim jedinicama.

Pošto je Glavati po zadatku likvidirao ustaškog agenta Hescheimera u Željezničku radionicu su došle ustaše i uhapsile Kolara koji je kasnije bio strijeljan.

Na Hescheimerovu pogrebu, po nalogu kvislinških vlasti, bili smo i mi iz Željezničke radionice. Razumljivo je da je nama ilegalnim radnicima iz Željezničke radionice njegova smrt bila veliko olakšanje, budući da nam je od njega uvijek prijetila opasnost da nas, uz pomoć konfidenata, otkrije, uhapsi i likvidira.

Glavatoga sam upozorio da bude veoma oprezan. Stoga on više nije dolazio na posao niti je odlazio kući. Policija je nastojala da ga pronađe. Međutim, on je partijskim vezama otišao na oslobođeni teritorij u partizane.

Poslije provale Matije Rendulića, koji je prokazao mnoge drugove u Željezničkoj radionici, policija je tražila i mene. Skrivao sam se kod Andrije Trošelja. Kazao sam Kapetanoviću da obavijesti Miju Jurmana, radnika u Željezničkoj radionici, koji je stanovao u jednom selu nedaleko od Žagreba, da želim ići u partizane, budući da me policija traži. Pošto je on živio izvan Zagreba, znao sam da on može lako uspostaviti vezu s partizanima. Kad mu je Kapetanović to saopćio, rekao mu je da će on sve to urediti. Iz Trošeljeva stana sam pošao u Narodnooslobodilačku vojsku 5. ožujka 1943. Biciklom sam s vezom došao na rijeku Savu, pa sam prebačen čamcem na drugu stranu. Zatim sam, vozeći se biciklom došao u selo Kurilovac. Na Žumberku me je Okružni komitet KPH poslao u Trinaestu proletersku brigadu »Rade Končar«. Nakon nekoliko dana upućen sam u Žumberački partizanski odred. U početku sam bio komesar čete, a zatim komesar bataljona.

Kada danas razmišljam o djelatnosti partijske organizacije na željeznici u predratnom i ratnom razdoblju, budući da sam nakon oslobođenja doznao mnoge činjenice, sagledavam njezino golemo značenje j ulogu koju je imala u pripremanju, mobiliziranju i borbi koju su vodili radnici Željezničke radionice, Ložionice
1 cijeli željeznički čvor protiv kvislinga i okupatora za oslobođenje zemlje i so-

cijalističko društveno uređenje. Mnogi članovi željezničkog kolektiva u toj teškoj borbi pali su kao ilegalci u Zagrebu ili u redovima Narodnooslobodilačke vojske. Uspomena na njih živjet će trajno.

Svi drugovi sa željeznice bili su na rukovodećim funkcijama u našoj vojsci ili članovi partijskih komiteta na terenu.*

• SUBNOR, Zagreb.

Vjekoslav Pavlinić

AKTIVI SKOJ-a

Omladina Komunalnog društva »Ciglenica« bila je povezana s ostalim omladinskim društvima na Trešnjevci, kao TKO (Trešnjevačko kulturno--umjetničko društvo) i s kulturno-prosvjetnim društvom u Kustošiji. S njima je održavala razne utakmice, priređivala izlete i slično. Osim toga, pojedini članovi tog društva, naročito skojevci, bili su učlanjeni i u druga društva i tamo djelovali (planinarsko društvo »Vitorog« i »Ozalj«). Naša je omladina aktivno sudjelovala u svim demonstracijama koje su se vodile pod rukovodstvom Partije za sve vrijeme do početka rata. Nakon zabrane društva, omladina se i dalje sastajala i radila. Samim početkom rata rad je jedno vrijeme zamro zbog Kazićeva hapšenja i odlaska nekih drugova, ali se već u lipnju 1941. ponovo okuplja i formiraju se skojevske grupe. Formiranjem SKOJ-a počeo je prvi Rudi Posarić koji je održavao vezu sa skojevskim rukovodstvom na Trešnjevci, a kad je Posarić pao u zatvor, vezu je održavala Slavica (prezimena joj ne znam), zatim Emil Ivane i Joža Manolić. Tada je formirana prva skojevska grupa koja je kasnije rukovodila stvaranjem novih grupa u tom dijelu grada i s njima održavala vezu i davala im zadatke. U toj su grupi bili ovi drugovi: Ivan Makek, Pišta Lerinc, Vjekoslav Pavlinić, a kasnije Zlatko Vilešić i Viktor Posarić. Vezu s Rudijem Posarićem održavao je u prvo vrijeme Pavlinić, a kasnije Lerinc. Nakon kratkog vremena, u kolovozu i listopadu, bilo je formirano nekoliko novih grupa SKOJ-a.

I grupa obuhvaćala je Zlatarsku ulicu i Selsku cestu, a u nju su bili uključeni: Nada Petemac, Katica Humski, Zlata Bošnjak, Štef Borošak, Ankica Lerinc i Stanka Petemac.

II grupa obuhvaćala je Zagorsku ulicu. U tom aktivu su bili: Marijan Sertić, sekretar, uhapšen 1942, izišao i kao provokator ubijen. Zatim je sekretar

bio Zlatko Vilešić. U tu su grupu bili još uključeni Drago Draženović, Andrija Borošak, Milka Ruškovac i još neki čijih se imena ne sjećam.

III grupa je radila u Bistranjskoj ulici i nekim sporednim ulicama, a u nju su bili uključeni: Lerinc (sekretar), Milan Petanjek, Janko Šteger, Milka Šteger, Ivan Hrnjak i još neki.

IV grupa je radila u gornjem dijelu Selske ceste i u Ilici. U njoj su bili Ivan Makek (strijeljan 1941) s nekoliko postolarskih naučnika čijih se imena ne sjećam.

V je grupa djelovala u Klanječkoj i Stubičkoj ulici. Članovi su joj bili: Viktor Posarić, Franjo Levak, Ivan Voljevac, Drago Tkalec i Ivan Pemar. Od te su grupe kasnije formirane dvije s kojima je vezu održavao Viktor Posarić.

VI je grupa djelovala u Šestinskom dolu. Sekretar joj je bio Branko Tušak, a članovi Stanislav Magdalenić i ostali, čija imena ne znam.

Pod našim rukovodstvom bila je i grupa omladinaca u tvornici »Franck«, a vezu smo održavali preko Branka Kirca, koji je u akciji na ustaškog povjerenika Smiljanca uhapšen i strijeljan 1942. Navedene skojevske grupe nisu bile stalno u tome sastavu nego su se mijenjale uključivanjem novih omladinaca ili su se iz jedne veće grupe formirale dvije radi lakšeg i konspirativnijeg rada. Rad grupa sastojao se u okupljanju omladine iz tih dijelova grada u grupe Mlade generacije. U njima smo okupili gotovo sve bivše članove omladinskog društva »Ciglenica«, kao i dosta omladinaca koji nisu dotad bili obuhvaćeni u tome društvu.

Članovi SKOJ-a imali su zadatak da skupljaju Narodnu pomoć, posebno sanitetski materijal i oružje, da aktiviziraju omladince u pisanju parola, uništavanju ustaških plakata i zidnih novina itd. Vezama s omladinom u Tvornici lijekova »Rava« nabavljali smo desetke litara alkohola, raznih lijekova i drugo.

Jedna od značajnih akcija u raspačavanju letaka bila je kada su omladinci Vlado Voljevac i Zlatko Hotujac uspjeli u časničku domobransku školu u Ilici, ubaciti veću količinu letaka (proglas CK vojsci). Među omladinom raspačavana je sva naša štampa koja se redovno čitala. Od pojedinih skojevaca formirane su udarne grupe u koje su ušli Viktor Posarić, Drago Draženović, Braco, Andrija Borošak, Vjekoslav Pavlinić i Branko Kirac. U početku su udarne grupe imale zadatak štititi drugove prilikom rasturanja letaka i pisanja parola. Od važnijih akcija izvršena je ona na ustaškog povjerenika tvornice »Herman Polak«. U toj su akciji sudjelovali Borošak, Draženović, Viktor Posarić, Pavlinić i još jedan omladinac (ne znam mu imena). Tada je povjerenik bio ranjen. Također smo izvršili akciju na ustaškog povjerenika Smiljanca u kojoj su sudjelovali Branko Kirac i Miro Repić. Tada je Kirac uhapšen i strijeljan. Omladinac Drago Mihaljević je 1941. sa dvojicom drugova razrezao glavni podzemni kabel na Keglevićevu trgu.

O aktivnosti omladinskog društva »Ciglenica« prije okupacije i o aktivnosti omladine u tom dijelu grada svjedoči i broj omladinaca koji su radi svoje aktivnosti strijeljani 1941, otjerani u logore ili otišli u NOV.

Strijeljani su 1941:

Slavo Dolenčić, Stanislav Kazić, Ivan Gudlin, Lojzek Bergant, Ivan Makek i Rudi Posarić.

Otpremljeni su u logore:

Milka Bergant, Branko Tušak, Miro Göttlich, Zlatko Vilešić, Milan Petanjek, Janko Šteger, Milka Šteger, Jurica Jugović, od kojih troje posljednjih nisu ostali živi.

U partizane su otišli:

Ivan Meleš, Emil Ivane, Viktor Posarić, Vjekoslav Pavlinić, Drago Draženović, Andrija Borošak (poginuo), Stjepan Borošak (poginuo), Zvonko Humski (poginuo), Katica Humski, Milka Ruškovac, Nada Peternac, Ivan Beršić, Zvonko Debeljak, Žiga Petanjek, Božo Starkl, Rade Spajić, Ivica Voljevac, Pišta Lerinc (umro u NOV), Josip Fistrić (poginuo), Vukelić, Drago Mihaljević, Žlatko Vilešić, Miro Gotlih, Slava Pavlinić, Branka Pavlinić, Milica Bišćan, Franjo Levak, Božo Cerin, Milica Ivane, Ivo Božić, Dalibor Krajić, Slavo Talan, Drago Tkalčec, Drago Cerin, Ivica Pemar.*

* IHRPH, MG-12/IV, 24.

Zofka Radošević

STUDENTI SKOJEVCI NISU POSUSTAJALI

Dok su jedni padali, nicali su novi — Uključivali smo se u sve akcije — Oni najbolji bili su nam uzori

. . . Događaji su se naglo odvijali. Došao je 27. ožujak 1941. Na svim fakultetima bile su te godine održane glavne godišnje skupštine u klubovima i Narodna omladina je odnijela pobjedu nad frankovcima. Međutim, na Filozofskom fakultetu nije postojao centralni klub, nego su bili mali klubovi po strukama. Napredni studenti su se borili za stvaranje centralnog kluba, kako bi lakše ujedinili sve studente filozofije. Frankovci su svim silama nastojali da do toga ne dođe. Skupio se dovoljan broj potpisa studenata koji su tražili da se osnuje centralni klub. Kad je već došlo do izbora, frankovci su, kao i na drugim fakultetima, odustali od glasanja i uopće nisu postavljali listu. Izbori su bili 5. travnja, dan prije početka rata. Glasanje je bilo tajno, ali budući da je bila samo jedna lista (Narodna omladina), znalo se točno tko je uz Narodnu studentsku omladinu.

Frankovci su, razumije se, o tome vodili računa. Napredni studenti filozofije dijelili su svoj predizborni letak, i jasno da je frankovcima bilo glavno da upamte koji su to ljudi. Oni su već očekivali Pavelićev dolazak. Do ostvarenja centralnog kluba nije ni došlo, jer je već sutradan počeo rat.

Kako su počeli lijepi proljetni dani, odlučilo se da se organiziraju svake nedjelje izleti u okolicu Zagreba i da se na te izlete privuče što više studenata. Tako je za nedjelju 6. travnja 1941. bio ugovoren izlet na Glavicu. Sastanak je bio u 7 sati na Črnomercu. Premda su tulile sirene, a njemački izviđački avioni oblijetali nad gradom, ipak se okupio priličan broj studenata. Još se nije znalo što se događa. Oni koji su dolazili, donijeli su vijest da Beograd gori od fašističkih bombi, da je počeo rat s Njemačkom. Htjeli smo se vratiti kućama, ali kako je dolazilo sve više drugova, ipak smo krenuli. Bilo nas je oko stotinu. Putem smo pjevali antifašističke pjesme. Bilo je smijeha i veselja. Otišli smo dublje u šumu gdje su nam drugovi rukovodioci govorili o novoj situaciji i o tome kakvi zadaci stoje pred nama. Muškarci su se trebali dobrovoljno javiti u vojsku, a drugarice ostati u gradu i nastaviti dosadašnji rad na fakultetu, uz ostale nove dužnosti koje ćemo preuzeti, dok su drugovi u vojsci.

Sutradan se već Branko Svećenski prijavio kao dobrovoljac u službu za obranu od napada iz zraka. Govorio je ostalim drugovima kako je potrebno da ih tamo bude što više, jer se uvlače frankovci koji sabotiraju rad.

Međutim, većina drugova koji su se javili kao dobrovoljci u vojsku, nisu ni bili primljeni, jer se po kasarnama odugovlačilo.

Na dan dolaska Nijemaca u Zagreb mnoge drugove nije bilo moguće pronaći. Oni koji su bili kompromitirani, sakrivali su se. Sveučilište su zaposjeli frankovci, koji su se naoružali i stavili hrvatske trobojke na rukave. Mjesto sastajanja naprednih studenata — Zdenac života — opustio je. Dio studenata je već ranije otišao kućama izvan Zagreba.

Nakon prvog udarca, počeli smo se redovno viđati i sastajati. Nalazili smo se u posve novoj situaciji, mnogo ozbiljnijoj, i morali smo se pripremiti za novu, težu borbu. Tada smo se, u travnju, sastajali Jandrija Čorković, Davor Trinajstić, Rajka Baković, Buba Jančić, Vera Bek, Jože Horvat, Nada Salamon, Boris Mikuš, Nada Ljubišić, Ivica Matačić i ja.

Jednog dana pozvao me je Davor Trinajstić da pođem s njim u akciju. To je bilo prije podne. Svaki od nas je primio nekoliko letaka sa zadatkom da ih razbacamo. Davor i ja smo otišli na tržnicu. Trebali smo letke ubacivati ženama u košare. Išli smo tamo gdje je bila najveća gužva, kao da i sami želimo nešto kupiti i spretno smo spuštali umotane letke u košare. Kad sam ubacila prvi letak, srce mi je naglo počelo kucati. Bojala sam se da je netko opazio. Već kod drugog letka bilo mi je lakše, a što sam ih više ubacivala, osjećala sam se sve sigurnije.

Bacanje letaka i pisanje parola postali su naši svakodnevni zadaci.

Jandrija Čorković je jedanput bacao letke tako da je, u doba kad najviše činovnika ide na posao u Gornji grad, trčao stubama prema Gornjem gradu i za sobom sijao letke. Ivica Matačić je ubacio u tramvajska kola s perona snop letaka i onda iskočio iz jurećeg tramvaja. U tramvaju su redovno bili agenti policije. Zato je on taj skok vježbao dva dana unaprijed, da mu uspije. Važilo je pravilo — akcija mora uspjeti, a ne smiješ dopustiti da te na djelu uhvate. Često smo, prije nego što smo dobili letke, čitali plakate o strijeljanju naših drugova. Na svakom sastanku najviše se naglašavala konspiracija i držanje pred neprijateljem.

U to vrijeme su se i dalje nedjeljom organizirali skupni izleti. Sada je bilo teže skupiti veći broj studenata, jer su i ti izleti bili ilegalni. Išli smo ili na Sljeme ili preko Save. Na tim izletima bilo je uvijek veselo i živo. Obično smo igrali odbojku i razne druge skupne igre. Na svakom izletu održao se i sastanak na kojem se raspravljalo o političkoj situaciji i našim dužnostima. Tim su sastancima obično rukovodili Slavko Komar, Vicko Raspor i još neki dru-

Međutim, na svakom je izletu netko manjkao. Učestala su hapšenja i stalno su padali drugovi. Dani su bili sve teži. Na dan napada na SSSR bili smo kao grupa na posljednjem izletu na Savi. Nakon toga neki su drugovi otišli u partizane, dok su neki imali zadatak da ostanu u Zagrebu. Dobivali smo našu ilegalnu štampu i uskoro doznali o partizanskim borbama. Organizacija Narodne pomoći dobila je mnogo šire zadatke. U svakoj grupi, na pojedinim fakultetima, postojao je drug zadužen za skupljanje Narodne pomoći. Od predstavnika svih fakulteta formiran je studentski odbor za NP. Ja sam nakon odlaska Jandrije Čorkovića iz Zagreba, u srpnju 1941, ušla u taj odbor kao predstavnik Filozofskog fakulteta. U Sveučilišnom odboru Narodne pomoći tada su bili Zlata Flego Licika, Milivoj Gluhak, Zorka Klašnja i dr. Sakupljali smo novac, hranu, cipele, odijela,

oružje, municiju, lijekove itd. Koncem srpnja organizirali smo petodnevku za natjecanje u skupljanju Narodne pomoći.

Nakon akcije kod Botaničkog vrta, uslijedila su ponovo hapšenja. Oni koji su preostali nastavili su rad. Svake večeri smo odlazili u akciju. Obično smo pisali parole, skidali ustaške plakate, lijepili naše letke po zidovima. Za te akcije smo bili organizirani u posebne grupe. Sa mnom su odlazili u akcije Nada Ljubišić, Fumica Fedel, Lidija Soljan, Joža Horvat, Milan Ptiček, Srećko Marušić, Zlata Flego Licika, Zorka Klašnja. Vođa grupe bio je Milivoj Gluhak. Osim nas, u akcije su se stalno priključivali novi, koje bi uvijek neko od nas doveo. Kad je grupa postala prevelika, razdijelila se na više manjih.

Obično smo išli u parovima, drug i drugarica, jer smo tako izgledali manje sumnjivi. Parole smo pisali pola sata prije policijskog sata. Kad bismo došli na mjesto sastanka, vođa grupe određivao je ulicu, odnosno dio ulice, a ponekad i točno određene kuće, na kojima će se ispisati parole i davao nam crvenu kredu. Žurili smo se da izvršimo zadatak, nastojeći da ispišemo što više parola. U točno određeno vrijeme vraćali smo se na kontrolni sastanak i najkraće referirali o tome da je sve u redu i koliko smo parola napisali. Ujedno bismo saznali gdje se sutradan trebamo naći. Tada bismo požurili kući. Međutim, već tada neki nisu spavali kod kuće, jer su očekivali da budu uhapšeni. Bilo je teško pronaći prenoćište. Neprijavljen nisi ni jednu noć mogao nigdje prespavati. Morali smo se služiti prevarom. Drugovi koji nisu bili kompromitirani rekli bi svojima da im dolazi neki drug iz provincije, jer mora neke stvari urediti u Zagrebu. Uz takve i slične izgovore mogli su pojedinci prespavati po jednu noć u nekom stanu. To je uvijek bilo opasno, jer su ustaše često vršili pretrese, blokiravši čitave ulice.

U kolovozu i rujnu prolazilo je kroz Zagreb mnogo naših drugova, španjolskih dobrovoljaca, koji su se ilegalno vraćali. Oni su bježali iz Njemačke, dolazili do Zagreba i tu su čekali vezu da se prebace u partizane. Studentska organizacija dobila je zadatak da dnevno pronađe određeni broj sigurnih prenoćišta. O tim drugovima nisu. razumije se dalje ništa znali, ni kako su došli, niti kako će otići. Znali su da su Španjolci, ali i to je zapravo bila tajna. Broj Španjolaca i ostalih ilegalaca rastao je svaki dan. Naš odbor NP dobio je zadatak da osigura tridesetak stanova. Međusobno smo podijelili taj broj i svaki je od nas na svom fakultetu obavezao skojevce. Oni su dolazili na ugovoreno mjesto, gdje su im onda drugovi doveli ilegalce. Oni su ih odvodili u pronađene stanove.

Hapšenja su bila na dnevnom redu. Svi su živjeli u stalnoj opasnosti, jer su ustaše za najmanju sumnju odmah hapsile. Dnevno smo morali biti u međusobnoj vezi, obaviješteni o svim novostima i sami izvjestiti o svemu što smo doznali. Zato smo se obično svaki dan sastajali kratko, samo radi najnužnijih obavještenja. Sastanke na kojima smo pretresali pitanja ilegalnoga rada i borbe i postavljali nove zadatke održavali smo u stanovima, a često na otvorenome.

Jedan od najvažnijih zadataka bio je okupljanje novih omladinaca i njihovo aktiviranje. U uvjetima ustaškog terora bio je to vrlo težak zadatak.

Kad je počela nova školska godina u jesen 1941. starih studenata ostalo je vrlo malo. Oni se nisu smjeli pojavljivati na fakultetima, jer bi ih bivše »kolege« ustaše dali uhapsiti. Na fakultet su odlazili samo oni u koje ustaše još nisu sumnjali.

U organizaciju su ulazili stalno novi omladinci, koji su se oduševljavali našom borbom i sami bili spremni učiniti sve što im se kaže. S druge strane stalno su padali drugovi i drugarice. Koliko god je bilo moguće održavali smo vezu s uhapšenima i pratili njihovo držanje na policiji. Oni koji su se hrabro držali

i nisu ništa priznavali postajali su naši heroji i uzori novim aktivistima. Na stancima smo isticali te drugove kao primjer svakome od nas.*

* Odlomak iz sjećanja, IHRPH, MG-37/X, 20.

Dr Dragan Roller

SKOJEVCI MEDICINARI

.. .Početkom 1941. godine rasplamsala se borba za izbore rukovodstva u klubovima studenata, kako na našem, tako i na ostalim fakultetima. Predlagačke liste su morale imati 100 potpisa. Mi smo samo na prvoj godini medicine skupili više od sto potpisa, a ukupno oko dvjesta za listu studenata ljevičara kojoj je bio nosilac Branko Cvjetanović. Jedan od odbornika na toj listi bila je i Biserka Bronzin s prve godine, dok se drugih ne sjećam. U predizbornoj kampanji leci su se dijelili nekoliko puta i pozivali svi pošteni studenti da glasaju za listu ljevičara protiv frankovačkih i mačekovskih elemenata...

.. .Izbori za Klub medicinara obavljali su se u veljači, prigodom upisa u ljetni semestar, tajnim glasanjem. Lista ljevičara je dobila 299 glasova, a mačekovci samo oko 60. Ustaše nisu glasale, apstinirali su od izbora, jer su uvidjeli da će izgubiti, a htjeli su da prikažu kako je svaki onaj koji nije glasao, u stvari, njihov pripadnik. Međutim, to nije bilo ni u kojem slučaju točno, jer u to vrijeme velik broj studenata nije htio da glasa iz raznih oportunističkih razloga, a na Medicinskom fakultetu posebno je socijalan sastav bio takav da su djeca bogatih roditelja, kojih je bilo najviše (skup i dugotrajan studij), bila baš nosioci oportunizma i bojala su se da se ne zamjere vlastima. Golema većina koju smo dobili na izborima osigurala je potpuno rukovodstvo Partije u klubu. Slično je bilo i na ostalim fakultetima.

Rad kluba počeo se odvijati sve bolje i snažnije, ali na žalost, to nije trajalo dugo, jer se približio 27. ožujka i rat. U povodu 27. ožujka naša skojevska grupa je sudjelovala u demonstracijama, koje u Zagrebu nisu imale takvu masovnost kao u Beogradu. Nekoliko dana pred rat ja sam otišao u Viroviticu i vratio se u svibnju...

.. .Poslije povratka u Zagreb, nastavio sam rad u našoj grupi SKOJ-a koja se znatno smanjila. Bilo nas je u to vrijeme od 25 do 30 koji smo aktivno radili. Ustaški teror je bio vrlo jak i mnogi drugovi su bili uhapšeni ili se sklonili.

Rad je nastavljen u manjim grupama zbog pojačane konspiracije koja je bila potrebna radi sve većeg ustaškog terora. Mi smo imali i dalje sastanke koji su se sada održavali u prirodi, obično na Savi iza današnjeg kupališta, te u Maksimiru kod gornjih jezera. Tada je našom grupom rukovodio drug Dolušić. Rad se još više pojačao kada je izbio rat protiv SSSR-a. U srpnju je bila akcija dijeljenja letaka oficirima, podoficirima i vojnicima s pozivom na ustanak u kojoj je sudjelovala čitava naša grupa. Akcija je izgledala ovako: imali smo sastanak pred starom tehnikom (sada gimnazija kod kazališta) gdje su nam doneseni leci, svakome po jedan. Letak smo morali točno u sedam sati svaki od nas ubaciti u određenu kuću. Meni je letak predao Đemil Šarac i ja sam ga imao baciti u kuću Marulićev trg 13. Poslije izvršenog zadatka trebali smo proći pokraj Zdenca života, pred kazalištem, da rukovodstvo vidi da li je sve u redu i da li je netko uhvaćen...

.. .Koncem srpnja otišao sam iz Zagreba opet u Viroviticu, jer se teror na fakultetu sve više pojačavao, a bila su i predavanja završena...

.. .U rujnu sam se ponovo vratio u Zagreb. Tada mi je pristupila Zorka Klašnja, koja je bila novi rukovodilac, i uključio sam se u rad. Od naše grupe ostalo nas je samo devet. Neki se razišli a neki su se uplašili i nisu htjeli više ilegalno raditi. Redovno smo se sastajali i plaćali članarinu, primali smo štampu, »Vjesnik« i drugo, i počeli skupljati sanitetski materijal i pomoć za partizane. Razdijelili smo grupu u trojke koje su trebale postati udarne grupe i koje su već vršile razne akcije. Razbijali smo telefonske govornice, bušili automobilske gume, pisali parole i slično. Trebali smo dobiti oružje i vježbati, ali je uslijedila provala.

Mi smo dobili direktivu da moramo liferovati koncentriranu sumpornu kiselinu koja je bila potrebna pri proizvodnji eksploziva. Zbog toga sam se javio za demonstratora na kemijskim vježbama. Biserka Bronzin, koja je također bila član moga odjeljenja, pokušala je dobiti kiselinu od nekog podvornika na Fiziološkom institutu. On joj je obećao i rekao da dođe po nju drugi dan. Ona je došla i on joj je, doduše, predao tri pivske boce kiseline, ali je ujedno obavijestio ustašku policiju i pet agenata ju je čekalo u zasjedi. Ona je preuzela kiselinu i s njom pošla prvo kod frizera gdje je pravila trajnu ondulaciju. Agenti su je vani čekali. Zatim je pošla do Zore Klašnje kojoj je trebala predati kiselinu. Tu su je agenti uhapsili, a drugi dan i Zorku. Ja i ostali drugovi nismo o tome ništa znali. Nakon nekoliko dana agenti su došli na fakultet i tu su me uhapsili u auli Anatomskog instituta. Biserka nije, doduše, na policiji sve priznala već samo da smo se sastajali i da smo skupljali pomoć. Policija je imala onu listu potpisnika za listu Cvjetanovića na kojoj sam i ja bio među prvima potpisnicima. Mi ostali smo nakon izvjesnog vremena priznali ono što je priznala Biserka i bili upućeni na Prijeki sud. Putem do Prijekog suda smo se dogovorili da ništa ne priznamo i da na sudu kažemo kako su nas mučili. S nama je bila povezana, preko Vicka Raspora, koji je bio član sveučilišnog rukovodstva, i grupa studenata tehnike, Milan Spalj, Dobričević, Milivoj Gluhak, Srećko Marušić, Vladislav Psotka, a od medicinara su bili Biserka, Zorka, Franjo Mandić, Maja Nikšić, Igor Dekleva, Milena Mitrinović i još jedna drugarica kojoj se ne sjećam imena. Na sudu nitko ništa nije priznao. Na smrt su osuđeni Raspor, Gluhak, Zorka i Biserka, a mi ostali smo bili oslobođeni optužbe zbog pomanjkanja dokaza, ali nismo pušteni na slobodu. Raspor i Gluhak su suđeni jer su uhapšeni s lecima za srednjoškolce i srednjoškolke, Biserka je suđena zato što je uhvaćena s kiselinom, a Zorka jer je priznala da je Biserki dala 10 kuna za pomoć. To je bio nesporazum u dogovoru između njih dviju. Svi su pomilovani na dvadeset godina robije. Poslije završene rasprave, prije čitanja osude, referent Iveković koji se ljutio što smo sve uspjeli pobiti pohapsio

je svu publiku koja je bila na raspravi, a za raspravu je vladao velik interes. I neki od publike, njih oko deset, poslani su kasnije u logor. Dekleva i ona drugarica su otpremljeni u Italiju, jer su se uspjeli prikazati kao talijanski državljani. Maja Nikšić je kao tuberkulozna otišla u zatvorsku bolnicu, a Spalj, Marušić, Psotka, Dobričević i ja otpremljeni smo 18. veljače 1942. u Jasenovac. Kasnije je otpremljen u Jasenovac i Franjo Mandić.*

* Odlomci iz sjećanja, IHRPH, MG-37/X, 16.

Braslav Rabar

AKTIV SKOJ-a NA EKVŠ-u

Akcije studenata — Rad u partijskoj tehnici — Provala i hapšenje

Trgovačka akademija u Zagrebu bila je uoči drugoga svjetskog rata prilično jako uporište ljevičarskih snaga. To se osobito odražavalo u djelatnosti Društva daka Trgovačke akademije (DĐTA) u čije su rukovodstvo u tim godinama stalno birani kandidati s ljevičarske liste. I naše godište maturanata 1939—1940. izborilo je pobjedu ljevičarske liste na čelu s Dušanom Krsnikom.

Upisom nove generacije brucoša na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu (EKVŠ) u jesen 1940. pojačani su ujedno i redovi SKOJ-a na tom fakultetu, na kojem su prevagu dotad imali gotovo redovito članovi tada režimske HSS-e. To se odmah zapazilo u pojačanoj aktivnosti komunista, u sve češćim i življim debatnim kružocima u auli fakultetske zgrade u bivšoj Zvonimirovoj ulici (sada Ulici socijalističke revolucije). Dramatičan razvoj događaja u svijetu i sve kritičniji položaj naše zemlje u vezi s ratnim zbivanjima i Hitlerovom agresijom sve su više utjecali na jačanje političke svijesti zagrebačkih studenata. Većini studenata je bilo već tada jasno da se bliži trenutak kada će morati javno izjasniti svoj stav prema sve jačem orgijanju fašizma u Evropi.

Ü to vrijeme već je vlada Kraljevine Jugoslavije na čelu s koalicijom Cvetković — Maček pripremala pakt s Hitlerovom Njemačkom. To je bio i glavni razlog zašto su HSS-ovci gubili svoje pozicije na fakultetu i zašto se sve više širio krug simpatizera komunista, koji su jedini obećavali nepoštednu borbu protiv fašističkih osvajača. Na februarskim izborima 1941. godine za stručna udruženja na fakultetima komunisti na EKVŠ postižu pun uspjeh — prvu i posve uvjerljivu pobjedu svoje liste, na čelu koje se nalazi drug Ranko Šipka.

Ubrzo su uslijedili dramatični događaji 27. ožujka i 6. travnja koji su doveli našu zemlju pod okupaciju njemačkih i talijanskih osvajača. Formiranjem tzv. Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu su došle na vlast ustaše, koji su odmah pojačali budnost prema bilo kakvoj komunističkoj agitaciji. Jasno je bilo da se više u auli fakulteta ne mogu voditi otvorene diskusije, štoviše, u rukama fašističke

policije UNS nalazilo se više popisa komunističkih aktivista, koje je ili ostavila bivša jugoslavenska policija ili su te liste bile načinjene u novije vrijeme na osnovi dostavljanja ustaških doušnika. Ipak, aktivnost SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu nije nipošto jenjavala, ona je samo poprimala ilegalne oblike. Skojevci su dobili zadatak da očuvaju svoje redove: oni koji su bili na popisima (kompromitirani) morali su se povući u ilegalnost, a ostali su morali pojačati svoju aktivnost u borbi protiv osipanja grupe simpatizera. Radi toga su se održavali sastanci skojevaca i simpatizera u većim skupinama na neupadljiv način — bilo kao slučajni šetači na obali maksimirskog jezera, ili kasnije kao kupači na obali Save.

Ti su sastanci bili neobično važni, jer se u to vrijeme počela u redovima simpatizera širiti nedoumica u vezi s političkom situacijom u svijetu. Tada je koalicija Hitler — Mussolini vodila rat samo protiv kapitalističkog dijela Evrope, dok je SSSR bio izvan ratnih događaja zaštićen paktom o nenapadanju koji su potpisali Hitler i Staljin. Trebalo je po svaku cijenu spriječiti bilo kakvu suradnju s okupatorima i ustaškim kvislinzima. Zbog toga se na tim sastancima, iako još nije bilo otvorene borbe protiv fašističkih okupatora, zagovarala tzv. pasivna rezistencija.

Na prijelomu mjeseca svibnja i lipnja počeli su se povlačiti iz Jugoslavije pojedini dijelovi njemačke okupatorske armije. Lansirane su glasine da Nijemci koncentriraju svoje trupe prema granici Turske s namjerom da se probiju na petrolejske izvore Bliskog istoka. Mnogi su sumnjali u mogućnost Hitlerova napada na SSSR i stvaranja drugog fronta prije nego što se riješi rat na Zapadu. Međutim, taj prividni mir nije dugo potrajao. Dvadeset drugog lipnja senzacionalno je odjeknula vijest o podmuklom udaru njemačkih fašista na prvu zemlju socijalizma, SSSR. U isto vrijeme u zemlji je pojačan teror okupatora i poduzete su sve mjere za masovno hapšenje poznatih komunista. Međutim, taj korak ustaške policije bio je predviđen te nije uspio ni približno u onoj mjeri u kojoj su to ustaše očekivale. Ubrzo su skojevci Zagrebačkog sveučilišta dobili direktive da od pasivne rezistencije prijeđu u aktivan otpor okupatoru i njihovim domaćim slugama.

Već potkraj lipnja prišlo se na fakultetima formiranju borbenih aktiva od članova SKOJ-a i iskušanih simpatizera, koji su ujedno time automatski bili primljeni u SKOJ. Doduše, članstvo SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu, zbog hapšenja i prelaženja većeg broja kompromitiranih drugova na ilegalnost i kasnije u partizane, bilo je prilično razrijeđeno, ali kako smo imali neprestani kontakt s većim krugom simpatizera, nije bilo teško izabrati najsvjesnije i najodlučnije za formiranje tih prvih borbenih aktiva. Kao raniji član SKOJ-a dobio sam zadatak da formiram takav borbeni aktiv i na EKVŠ-u. U taj aktiv ušao je skojevac Ivan Petranović, zvan Ivić, te smo još predložili simpatizere Antuna Klepca, zvanog Tina, i Zlatka Strižića zvanog Aćo. Kandidaturu Strižića Mjesni je komitet SKOJ-a odmah prihvatio, dok smo za Klepca, zbog kompromitiranog držanja jednog od njegova dva brata, morali dati stanovite garancije.

Moram priznati da smo mi skojevci u ono vrijeme bili zadojeni prilično dozom revolucionarnog optimizma. Nakon ulaska SSSR-a u rat, očekivali smo opću svjetsku revoluciju, ili je barem priželjkivali. Željeli smo da odmah stupimo u otvorenu borbu protiv neprijatelja, ali umjesto toga očekivao nas je dugotrajan i težak ilegalni rad u okupiranom Zagrebu. Iako nismo dobili oružje u ruke, ipak smo izvršavali veoma teške i odgovorne zadatke:

a) Vršili smo sitne sabotaže i time uznemirivali neprijatelja, koji se morao osjećati kao na okupiranom području. Trgali smo njemačke i ustaške plakate, bušili gume vojnih automobila, podmetali lake eksplozive i si.;

b) Podizali moral građana u okupiranom Zagrebu, ispisivali borbene parole, raspačavali propagandni materijal te širili informacije o pravom stanju na frontovima.

Borbeni aktivi imali su svoja područja djelovanja, a u akcije su odlazila po dvojica. Područje akcija našeg aktiva omeđivale su ulice: sa sjevera Ilica, sa zapada bivša Ljubljanska ulica, s juga željeznička pruga, te s istoka Savska i Frankopanska ulica. Za bušenje guma nabavili smo šila, ali smo znali i podmetati čavle. Lake eksplozive smo sami pripremali. Parole smo na zidovima kuća ispisivali najčešće kredom, ali kako se ona lako ispire, kasnije smo upotrebljavali uljene boje. Letke smo stavljali u poštanske pretince ili smo ih proturivali kroz vrata.

Izuzetnu je važnost u prvo vrijeme imalo skupljanje Narodne pomoći, koja se nije sastojala samo u davanju novčanih priloga. Osim opskrbe prvih partizanskih jedinica, u okupiranom je Zagrebu valjalo rješavati još niz akutnih problema. Još je uvijek bilo dosta drugova ilegalaca koji su bili na popisu ustaške policije te ih je ona tražila. Trebalo se pobrinuti za njihov smještaj i pojedince pripremati za odlazak na prvi oslobođeni teritorij. Dalje, u toku ljeta 1941. počeli su se vraćati u većem broju bivši španjolski borci, koji su bježali iz logora u Francuskoj i drugih. I oni su se morali prihvatiti i pripremiti za partizansku borbu. Da bi se što uspješnije rješavali ti problemi, pri Zagrebačkom sveučilištu je formiran poseban odbor za Narodnu pomoć u koji sam u ime EKVŠ-a i još nekih fakulteta ušao i ja. Pročelnik tog odbora bila je drugarica Zlata Flego. Zadaci odbora za Narodnu pomoć bili su ovi:

a) Skupljanje novčanih priloga od antifašistički nastrojenih građana, pri čemu se posebna važnost davala skupljanju sitnog kovanog novca i drugih u to vrijeme vrijednih metala;

b) Skupljanje odjevnih predmeta i obuće za one koji su odlazili u partizane;

c) Skupljanje sanitetskog materijala;

d) Osiguranje smještaja (stana i hrane) za ilegalce i španjolske borce — povratnike;

e) Ostale akcije materijalne pomoći partizanskom ratu i ilegalnim akcijama.

Sveučilišni odbor za Narodnu pomoć nije se, naravno, bavio samo skupljanjem već je samostalno provodio i određene akcije u koje su bili uključivani i ostali članovi borbenih aktiva SKOJ-a. Npr., usred dana otvorena je zapečaćena radnja jednog Židova koji je pobjegao i ostavio ključeve. Iz radnje je uzet veći broj pulovera, vindjakni, gojzerica itd., a onda sve to preneseno u bunkere, tj. u stanove pojedinaca u kojima se nalazilo spremište robe namijenjene partizanima.

Borbeni aktivi bili su povezani sa tzv. višom političkom vezom, od koje su dobivali zadatke, eventualno potrebni materijal za akcije te u prvo vrijeme ilegalnu literaturu i umnožavane informacije NOP-a. Partizanska »štampa«, naravno, bila je većinom u tehnici šapirografa i drugih sličnih strojeva za umnožavanje. Obično je samo jedan član aktiva dolazio na sastanak s višom političkom vezom. Tu sam funkciju u prvo vrijeme vršio sam, a kasnije, budući da sam bio prilično

opterećen funkcijom u odboru za Narodnu pomoć, na sastanak više političke veze odlazio je i drug Klepac.

U toku godine 1941. viša veza bio nam je u prvo vrijeme Zdravko Pečar, koji je bio ilegalac te je ubrzo otišao u partizane. Zatim smo imali vezu preko druga Tvrtka Seljana, također ilegalca (obojica su bila smještena u mojem stanu, sada Ulica socijalističke revolucije 18/IV). Međutim, Seljan je u akciji napada na ustašku sveučilišnu bojnu kod Botaničkog vrta bio uhapšen i ubrzo strijeljan. Kada bismo neočekivano izgubili vezu, ponovo smo je dobivali preko odbora za Narodnu pomoć.

U kasnom ljetu i ranoj jeseni vezu smo održavali preko druga Gluhaka, koji je kasnije bio uhapšen i protiv njega i drugova vodio se javni proces u Okružnom sudu na Zrinjevcu u zimi 1941 — 1942. Poslije Gluhaka veza nam je bio jedan drug s nadimkom Dugi (Josip Kulušić).

U jesen 1941, pri prvoj godini studija, novi brucoši osnovali su i novi borbeni aktiv na čelu s drugom Blažićem. Od članova znam samo Rakovca, ostali mi nisu poznati. Na dan 24-godišnjice oktobarske revolucije borbeni aktivi su dobili zadatak da na pojedinim fakultetima izlijepe borbene parole u čast Velikog oktobra. Taj zadatak za EKVŠ dobili smo Klepac i ja. Akciju smo proveli prije početka glavnog odmora, najprije u drugom, a zatim u prvom katu. Parole smo lijepili u hodnicima na drvene predmete (vrata, ormare, itd.). Upravo kada smo završili akciju, zvonio je odmor. Klepac, koji je imao kod sebe još kompromitirajućeg materijala, žurnim je koracima napustio zgradu, dok sam se ja pomiješao s kolegama koji su u grupama izlazili iz predavaonica. Sišao sam u prizemlje da kupim sendvič kod podvornika. Odjednom je u hodnicima prvog i drugog kata nastalo stanovito zatišje, a zatim se podigla velika graja i strka. Očito je bilo da su parole zapažene. Studenti ustaše odmah su počeli bjesomučno trgati parole, ali nisu mogli izbrisati učinak što su ga one postigle kod ostalih kolega. A to se dogodilo upravo u vrijeme kada je Hitler obećavao da će zimovati u glavnom gradu SSSR-a — Moskvi.

Potkraj 1941. pružila mi se prilika da se namjestim u Ministarstvu saobraćaja i javnih radova NDH, i to u Odjelu za javne radove. Mjesni komitet je odobrio da prihvatim namještenje, sa specijalnim zadatkom da u tom ministarstvu osnujem borbeni aktiv. I tako sam od 1. siječnja 1942. počeo raditi u Odjelu za javne radove, Odsjeku za vodogrđevine, Vodopisnom pododsjeku u svojstvu crtača. Nakon jedva mjesec dana rada, zapazio sam da u mojem uredu radi oduševljeni simpatizer Aleksandar Tomšić, zvan Saša, koji je kasnije odmah pristao na suradnju. Zajedno s njime formirao sam grupu od četiri druga, a kasnije je proširena na pet drugova (sjećam se da je u njoj bio pođvornik, kojem sam zaboravio ime, te inž. Peharec, ostalih se ne sjećam). Preko svoje političke veze povezao sam tu grupu s višom vezom, ali sam nisam u njoj ostao, jer sam već bio član borbenog aktiva na EKVŠ-u. Međutim, s drugom Tomšićem sam nastavio akcije na tom ministarstvu. Tomšić je radio na skupljanju podataka vodostaja na rijekama, te ih je svaki dan umnožavao na šapirografu. Žao nam je bilo da taj šapirograf ne iskorištavamo u korist NOP-a. Tomšić je veoma spremno pristao, a ja sam dalje proslijedio ponudu preko političke veze. Tu je ponudu, naravno, Mjesni komitet odmah prihvatio i povezao me s partijskom tehnikom. To je bila nova veza za štampu od koje smo dobivali gotove, otkucane matrice. Ja sam ih donosio u ured u Amruševu ulicu (danas je tamo Savjet za nauku i kulturu SRH) i predavao ih Tomšiću. Tada bismo dolazili poslije uredovnog vremena i radili. To je bilo u drugom katu, u lijevom hodniku. Na početku hodnika bila su vrata; ja sam sjedio u sobi odmah do njih, a Tomšićev šapirograf je bio u sobi na samom

kraju hodnika. Obje sobe spojili smo zvoncem, i to žicom koju smo montirali ispod prozorskih izbočina. Ukoliko bi netko pokušao otvoriti vrata hodnika u kojem smo se mi nalazili, odmah sam Tomšiću davao znak da pripazi, te bi on prestao izvlačiti matrice i čitavu akciju zakamuflirao. Ponovo sam mu davao znak kada bi »zrak postao čist«. Kada bi Tomšić završio posao, zapakirao izvučene stranice i korištene matrice, ja sam materijal u aktovki iznosio iz zgrade i predavao ga svojoj vezi za štampu. Budući da se često radilo o većem materijalu i prilično kompromitirajućem, nismo se sastajali kao obično na ulici, već smo imali neku adresu na kojoj sam ostavljao materijal, a drug iz veze za štampu dolazio po nj. To je neko vrijeme bilo u stanu Pavla Broza u Prilazu Deželića (danas JNA). Od većih radova kojih se sjećam, umnožavali smo na taj način Segalovu »Političku ekonomiju«, ne sjećam se da li u 100 ili čak 200 primjeraka.

U međuvremenu su se u našem borbenom aktivu na EKVŠ-u događale određene promjene. Borbeni aktivi su imali zadatak, osim već ranije spomenutih akcija, da neprestano rade na podizanju političke svijesti i širenju znanja. Održavali smo veoma često, gotovo svakodnevno, sastanke na kojima nismo samo pravili planove za akcije već smo zajednički čitali određene materijale i diskutirali. U svakom smo trenutku morali biti upoznati s političkom situacijom i s mjerama što ih je poduzimala Partija. U početku 1942. godine veoma je bila pojačana akcija za proširivanje redova NOP-a, te je bio podvrgavan kritici rad koji je bio vezan samo na uske partijske i klasne interese. Trebalo je proširiti akcije u sveopći narodni ustanak protiv okupatora i u tu borbu uključiti sve rodoljube i antifašiste. Radi toga smo organizirali još dvije grupe, koje smo nazvali obrazovnima, a u kojima su bili, koliko se sjećam, već spomenuti Pavao Broz, Josip Volf, Vladimir Spjevak, Davor Moćan i dr. S druge strane, drugovima Strižiću i Rakovcu prijetila je opasnost da budu uhapšeni u stanovima u koje su dolazili agenti ustaške policije i vršili premetačine. Zbog toga su oni morali prijeći u ilegalnost i nisu smjeli spavati kod kuće, a to je bio važan razlog da dobiju propusnice za odlazak na oslobođeni teritorij (u partizane). Tako se naš borbeni aktiv smanjio za jednog člana, a kako se onaj aktiv na prvoj godini gotovo posve raspao, drug je Blažić prešao u naš aktiv i preuzeo ulogu pročelnika, budući da sam ja u to vrijeme bio previše okupiran radom u svom uredu.

U to je vrijeme i organizacija SKOJ-a u Zagrebu pretrpjela određene promjene. Pri Mjesnom komitetu formirana su tri skupa, i to za sveučilišnu, srednjoškolsku i radničku omladinu. Prema tome, tada je rukovodstvo SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu bilo usredotočeno u tzv. Sveučilišnom skupu. Drug Blažić je u to vrijeme bio član tog skupa.

Međutim, Blažić je bio samo nekoliko mjeseci pročelnik našeg aktiva. U lipnju je on po zadatku napustio Zagreb, otišao na teren, pa sam sve njegove funkcije ponovo preuzeo ja i tako ušao u Sveučilišni skup. Taj je skup održavao povremeno sastanke na kojima se sastavljao plan i koordinirale akcije svih aktiva. Na tom su skupu formirane i prve udarne trojke, sastavljene od drugova i drugarica iz različitih aktiva, koji se uglavnom nisu međusobno poznavali, već su se služili različitim znakovima raspoznavanja i lozinkama. Iz našeg aktiva u udarnim trojkama bili su drugovi Petranović i Klepac, naravno, svaki u svojoj udarnoj trojki. Zadatak tih udarnih trojki bile su već i oružane akcije, u početku obično osiguravanje takvih akcija, koje su izvodili iskusniji drugovi. Sveučilišni skup je, dakle, formirao i raspoređivao te studentske trojke i slao ih u akcije već prema potrebi i zahtjevu Mjesnog komiteta SKOJ-a i Partije. Ja nisam bio ni u jednoj od tih trojki iz dva razloga. Bio sam nesposoban za rukovanje oružjem zbog velike kratkovidnosti, a uz to sam bio poznat i dosta markantan kao vodeći šahovski majstor

u Zagrebu i Hrvatskoj. Upravo zbog toga je i moj položaj bio prilično specifičan.

Odmah nakon formiranja našeg aktiva na EKVŠ-u postavili smo pitanje zašto ne pođemo odmah na teren u oružane akcije. Međutim, bilo nam je rastumačeno da smo potrebni u razvijanju ilegalnog rada u okupiranom Zagrebu, a »vizu« za partizane mogu dobiti samo drugovi kojima je za petama policija te se moraju skrivati, ili pak oni koji su nužni partizanskom ratu, kao npr. rezervni oficiri, liječnici i slični stručnjaci. No, već nakon dva mjeseca došao sam u veoma nezgodnu situaciju. Kao vodeći šahovski majstor u Zagrebu trebao sam nastupiti na javnim natjecanjima i turnirima. Ustaški povjerenik za šah ili, kako se to nazivalo, »za cjelokupno šahovsko ustrojstvo« u NDH Mirko Magdić bio je veoma ambiciozan čovjek, koji je težio za karijerom bez ikakvih skrupula. On je jednostvno natjerao sve šahiste u gradu da biraju — ili da nastupaju na natjecanjima ili da odu u koncentracione logore. Ja sam kao vodeći majstor trebao putovati kao predstavnik NDH na neke turnire u inozemstvo (Trenčanske Toplice u Slovačkoj i München u Njemačkoj). Postojale su samo dvije mogućnosti: prva, da odem na turnire, ali da i dalje nastavim ilegalni rad u Zagrebu, ili pak da odbijem, ali da ujedno napustim Zagreb i da odem na oslobođeni teritorij. Ta alternativa došla je i pred Mjesni komitet, koji se odlučio za prvu mogućnost iz posve razumljivih razloga. U mojem stanu u Ulici socijalističke revolucije 18 (bivša Zvonimirova) u to su vrijeme boravila dva španjolska borca povratnika, a ujedno je u istom stanu bio i bunker za spremanje materijala Narodne pomoći. Dakle, morao sam po svaku cijenu ostati za ustaške vlasti nekompromitiran. To je bilo u redu. Međutim, godinu dana kasnije, tj. potkraj kolovoza 1942. godine, došao sam u istu situaciju i tada zaista nisam htio ići na put. Da bih na neki način osigurao svoj odlazak u partizane, dogovorio sam se s drugom Tomšićem da na poseban način organiziramo zajedno svoj odlazak. Radi toga smo pribavili sebi krivotvorene putne naloge od ustaškog nadleštva u kojem smo radili (Odjel za javne radove) kao grupa tehničara koja odlazi na teren zbog geodetskih snimanja i objavljivanja rezultata. S tim našim planom upoznali smo i vozača službenih kola, koji je sam bio oduševljen simpatizer, tako đa bismo pošli službenim automobilom. Ujedno smo namjeravali uzeti pisaći stroj, šapirograf, veći broj matrica i rotafix-papira, te još neke geodetske aparate. Za taj naš plan dobili smo već pristanak Mjesnog komiteta SKOJ-a, ali još ne i konačno odobrenje Mjesnog komiteta KP. Kako smo gotovo sa sigurnošću očekivali pozitivan odgovor, bili smo prilično razočarani kada nam je u posljednji čas, upravo uoči našeg odlaska, javljeno da ostajemo u Zagrebu i da ja odem na šahovski turnir. Očito je da su drugovi u Mjesnom komitetu pridavali veliku važnost organizaciji NOP-a u okupiranom Zagrebu, a sam šapirograf u Zagrebu možda je više koristio od šapirografa na oslobođenom teritoriju.

Za mjesto održavanja sastanaka Sveučilišnog skupa svaki je put bio zadužen po jedan od članova skupa. Sjećam se jednog sastanka na početku Kukuljevićeve ulice u stanu koji je osigurala drugarica Marija Radović (vjerojatno je ona u tom stanu i živjela). Obično se zahtijevalo da ta mjesta za sastanke budu u prizemlju i da imaju više mogućnosti izlaza. Ja sam osigurao mjesto za sastanak u stanu Pavla Broza u Deželićevu prilazu. On je zapravo stanovao u prvom katu, a mi smo sastanak održali u prizemlju, u stanu njegove tetke. Od ostalih članova Sveučilišnog skupa sjećam se drugarice Mace Simić, za njeno sam prezime kasnije doznao, dok smo je mi zvali samo Maca. Gotovo nikoga nisam poznavao po punom imenu i prezimenu, a nisam se ni zanimao za te podatke.

Sveučilišni skup je preuzeo rukovođenje svim akcijama SKOJ-a na Zagrebačkom sveučilištu. Na sastancima skupa najprije su se sumirali rezultati akcija planiranih na prošlom sastanku, a zatim su planirane nove akcije i raspodjeljivana zaduženja. Osobita važnost davala se akcijama udarnih trojki i tačno je utvrđivan način njihova spajanja. Nijedan od članova trojki nije smio čekati na ulici svoje drugove. Dolazak je morao biti nadasve točan, a obično se nije utvrđivalo mjesto, nego čitava ulica. Jedni su dolazili s jedne strane, drugi s druge, te su se negdje u sredini ulice sastajali po znakovima raspoznavanja i lozinkama. Ako netko slučajno nije došao, nije se čekalo. No, to se događalo samo zbog više sile, hapšenja, neočekivane bolesti i si.

Sveučilišni odbor Narodne pomoći više nije postojao. Za Narodnu pomoć bili su zaduženi pojedini drugovi i u Mjesnom komitetu, i u ostalim skupovima, koji su se brinuli za preuzimanje i dostavu skupljenog materijala i novčanih priloga. Tako je za Narodnu pomoć u Mjesnom komitetu SKOJ-a bio zadužen student Satler, koji je kasnije postao zla kob čitave organizacije SKOJ-a u gradu Zagrebu. Njega je potkraj rujna 1942. dok je preuzimao neki materijal, mislim da je to bio sanitetski u većem omotu, iznenadila ustaška policija. Na saslušavanju se u početku dobro držao, ali je kasnije, pod poznatim metodama ustaških mučenja, počeo priznavati i nije se mogao više zaustaviti te je potpuno prešao na njihovu stranu i raspričao se previše. Bio je to velik uspjeh ustaške policije, koja je zahvaljujući Satleru napravila duboki prodor u organizaciju SKOJ-a u gradu Zagrebu. Razbijen je bio Mjesni komitet i sva tri skupa — sveučilišni, srednjoškolski, pa i onaj radničke omladine. Ja u tom trenutku nisam bio u Zagrebu i kada sam se vratio, nisam našao svoju vezu. Međutim, veza za štampu je i dalje funkcionirala, jer nije imala izravne veze sa SKOJ-em, a kamoli sa Satlerom, pa sam preko nje došao u vezu s jednom drugaricom koja mi je objasnila da su mnogi drugovi iz još nepoznatih razloga uhapšeni te da moramo biti vrlo oprezni i zasad ne poduzimati neke otvorene akcije. Naravno, prvo je trebalo formirati novi Mjesni komitet SKOJ-a, za koji sam ja, kao »posljednji Mohikanac«, bio jedan od ozbiljnijih kandidata.

Međutim, u tom trenutku nisam znao da sam i sam bio već na popisu ustaške policije i da sam na slobodi samo zato što je ona imala pune ruke posla. Na žalost, Satler je znao i za naš aktiv na EKVŠ-u, jer je jedanput kao viša veza došao na naš sastanak da nam izloži situaciju, a ja sam s njime povremeno imao vezu preko Narodne pomoći. Doduše, nisam znao njegovo ime ni prezime, ali je on, na žalost, znao moje. Naš aktiv, u kojem su još bili drugovi Petranović i Klepac, nalazio se u stanju iščekivanja, redovito smo primali štampu NOP-a i očekivali direktive kada ćemo ponovo stupiti u akciju.

U tom iščekivanju zatekla me je noć između 27. i 28. listopada kada su me oko 2 sata poslije ponoći neočekivano probudila iz sna petorica ustaških agenata. Baš to veče sam do kasno u noć proučavao neke materijale, koje sam obično sakrivao u prostor za rolete iznad prozora. Međutim, to veče sam bio vrlo umoran i nadajući se da neću baš tu noć biti uhapšen, stavio sam ih pod jastuk. U posljednji čas, kada su već agenti bili na vratima mog stana, stavio sam ih u sredinu dvostrukog madraca. I zaista, čim su ušli agenti, odmah su podigli jastuk, naravno da se uvjere da nemam oružje. Srećom, nisu našli ništa, bunker je bio napola prazan, tako da nije pobudio njihovu sumnju. Jedino su zaplijenili oko kilogram sitnog kovanog novca, ali, kako sam kasnije doznao, to nisu stavili u

zapisnik, nego su ga međusobno podijelili. Nakon neuspjele premetačine, poslije koje sam ipak odahnuo, odveli su me u ustaški zatvor na sadašnjem Trgu žrtava fašizma.. .*

"Odlomak iz sjećanja, *Zagreb 1941 — 1945*, .Spektar«, Zagreb, 1972.

Boris Majer Marie

SJEĆANJA IZ ILEGALNOG RADA OMLADINE

Pridobivanje novih članova – Član skojevske udarne grupe

Kada sam završio građansku školu, upisao sam se u Zanatsku školu Radionice JDŽ-a. To je u ono vrijeme bila jedna od najvećih radničkih sredina. Tu su bile razvijene partijske i skojevske organizacije.

Budući da sam stanovao na Trešnjevci, škola mi je bila daleko, pa sam se angažirao u društvu koje se zvalo TKO — (Trešnjevačka kazališna omladina). Inače nas je cijeli Zagreb zvao trešnjevačka komunistička omladina. Ubrzo sam postao i tajnik društva. Moja aktivnost u društvu i moji politički pogledi brzo su bili primijećeni, pa sam 1938. godine primljen u SKOJ. Primio me Ivica Fras (Jovica), a sa mnom su u grupi bili: Ružica Fras, Dušan Puhalo, Darinka Puhalo, Ivan Pačić, Berislav Vežić i drugi.

Naš rad se odvijao u pridobivanju novih članova (rad među omladinom), u raspačavanju štampe, legalne i ilegalne. Posebnu pažnju smo poklanjali vlastitoj izgradnji. Cim sam bio primljen u SKOJ, dolazio sam u ilegalni kružok na kojem se prorađivala partijska literatura, uglavnom štampa, kao i »Historija SKP(b)« i »Osnovi lenjinizma«. Našim aktivnim radom te veoma taktičkim prilazima omladini mi smo postigli to da smo slovili kao jedno od najvećih omladinskih ljevičarskih društava na Trešnjevci.

Kako sam se i u školi deklarirao kao ljevičar, to me je 1938. godine pozvao Lasić (s kojim sam se inače družio) da pristupim u SKOJ. Objasnio sam mu da sam već primljen i da radim u TKO-u. Nakon nekoliko dana drug Lasić mi je kazao da bi bilo pravilno da budem povezan u školi, ali da je odlučeno da ostanem ondje gdje sam se toliko angažirao.

U međuvremenu sam od Frasa dobio zaduženje da se povežem s omladinskim društvom »Mladost« koje je djelovalo na Trnju i u kojem se skupljalo mnogo omladine iz naše škole, jer je i ona bila na Trnju. Tu sam se povezao s Vinkom Ježutom i od tada su oba društva surađivala.

Kada su u Zagrebu održane poznate velike demonstracije 1939. i 1940. godine s parolama »Kruha, rada i slobode«, mi smo uspjeli samo iz Trešnjevke dovesti nekoliko tisuća omladine u demonstracije.

Četrnaest dana nakon dolaska ustaša na vlast, društvo TKO bilo je zatvoreno. O tome sam obavijestio Lasića. Tada mi je rekao da ću biti prebačen na rad u školu i da će mi biti veza Marko Komar, koji je bio u istom razredu sa mnom. Ubrzo se Lasić oprostio sa mnom, jer je morao bježati pred ustaškom policijom. Kazao mi je: ako se što dogodi drugu Komaru, da se povežem s Vrabecom ili Kumparom.

S drugom Komarom sam razgovarao o tome i on mi je saopćio da će mi za nekoliko dana dati zadatke. Odmah nakon toga on je bio uhapšen, a i Njemačka je napala na Sovjetski Savez. Taj napad je uzbudio sve radnike u Željezničkoj radionici, pa se odmah počela osjećati veća živost i gibanje među njima.

Poslije izvjesnog vremena obavijestio me je Vrabec da sam određen u skojevsku udarnu grupu kojoj je na čelu Mužević. U njoj se još nalazio Marijan Peuc. Zatim mi je kazao da su uvjeti za rad vrlo otežani i da se konspiracija mora pooštriti.

Nakon nekoliko dana imali smo prvi sastanak grupe na kojem je svaki od nas dobio po jedan pištolj sa dva šaržera i dvije ručne bombe. To oružje smo morali pohraniti, a mogli smo ga nositi samo onda kada bismo dobili zadatak. Svaki od nas je na tom sastanku dobio veću količinu letaka, a bio nam je određen i rajon na kojem smo ih trebali podijeliti. Od toga dana smo svaki čas dobivali zadatke o raspačavanju ilegalne štampe, što smo s uspjehom i obavljali.

Sastanke smo održavali na Savi, a u jesen u Jelenovcu ili Zelengaju, jer se nismo htjeli sastajati na Trešnjevci ni u Trnju gdje smo bili poznati. Na Trnju smo u jednoj kući u podrumu imali i nekoliko vježbi iz gađanja pištoljem, kao i obuku za bacanje bombi.

Osim toga, dobili smo zadatak da nabavimo što više sanitetskog materijala. Odmah sam se povezao s našim liječnikom Miljenkom Krausom (koji je bio Židov) i otvoreno mu rekao što trebam. On mi je nekoliko puta davao materijal koji sam predavao Muževiću.

Kao udarna grupa nekoliko puta smo držali straže, ali nismo trebali stupiti u akciju. Naime, naredbu za upotrebu pištolja smio je dati samo Mužević, osim ako nije bila u pitanju samoobrana. Tako smo na dan napada na njemačke avijatičare u Zvonimirovoj ulici, te na dan napada na ustaše kod Botaničkog vrta, bili na straži kod Samoborskog kolodvora. Samoborski kolodvor je inače bio zborno mjesto za našu grupu za slučaj akcije.

Na dan sabotaže na Glavnoj pošti u Zagrebu opet smo se sastali na Samoborskom kolodvoru. Pred veče smo dobili nalog da se raziđemo. Oružje sam pohranio na mjesto gdje sam ga obično držao. Te noći sam bio uhapšen, ali ustaše nisu pronašli ni oružje, ni sanitetski materijal, a ni drugi kompromitirajući materijal. U toku noći je bilo uhapšeno mnogo skojevaca i omladinaca s Trešnjevke, a među ostalim i Peuc s kojim sam bio u istoj udarnoj grupi. Međutim, ustaška policija nije ni kod njega ništa pronašla.

Na ustaškoj policiji ispitivali su me o pošti i o Čuljatu, sudioniku diverzije. On je, naime, bio moj susjed i često smo razgovarali, ali nismo nikada zajedno radili. S Peucom me policija uopće nije povezivala. Budući da o Glavnoj pošti i Čuljatovu radu nisam ništa znao, policija me je nakon dva mjeseca pustila na slobodu. Istog dana pušten je i Peuc.

Nakon povratka iz zatvora javio sam se u školu. Međutim, ustaše mi nisu dale da idem na nastavu dok se ne javim Smiljancu, ustaškom taborniku za Željezničku radionicu. On mi je rekao da sam se ovoga puta izvukao, ali da drugi put neću, da mi on to jamči, jer da on neće dopustiti da trujem hrvatsku radničku mladež. Upitao sam ga da li mogu ići dalje u školu. Odgovorio mi je da raditi mogu, ali da mi zabranjuje pohađanje nastave. Nakon nekoliko dana obavijestio me je Hozijan, glavni ustaša iz našeg razreda, da mu je Smiljanec poručio da mogu i nastavu pohađati.

Zimi 1941. na 1942. godinu naša grupa izvršila je nekoliko paljenja željezničkih vagona, onesposobila tri lokomotive i nekoliko strojeva za obradu metala. Osim toga, redovno je raspačavala ilegalnu štampu. Četvrtog veljače 1942. Mužević, Mišon i ja otišli smo u partizane, jer smo Mužević i ja bili kompromitirani, a Mišon je kao Srbin bio vrlo ugrožen. Vezu nam je osigurala partijska ćelija preko Crikvenice gdje nas je dočekao Blašković, poznati partijski radnik i prebacio u partizane.*

* SUBNOR, Zagreb.

Ružica Turković

NARODNA POMOĆ

Okupljanje rodoljuba — Odbori u tvornicama, ulicama i rajonima – Skupljanje hrane, odjeće, lijekova, oružja i municije – Veze s logorima i zatvorima

Organizacija Narodne pomoći nakon kapitulacije Jugoslavije našla se pred velikim, teškim i kompliciranim zadacima. U uvjetima okupacije, kada su bile zabranjene radničke, sindikalne i druge napredne organizacije i kada je u Hrvatskoj vladao ustaški teror, ipak je uspjelo da se na radu u njenim organizacijama okupi velik broj radnika i naprednih građana, koji se nisu htjeli pomiriti s novim stanjem. Nikakav teror nije mogao ugušiti njihovu želju i spremnost da se uključe u redove boraca i pruže otpor.

Pred nosom okupatora i ustaša građani — rodoljubi počeli su živjeti svojim podzemnim životom. Razvio se jak ilegalni pokret u okviru organizacija Narodne pomoći, koja je u pojačanom obimu nastavila svoje djelovanje od prije rata, kada je pomagala žrtve klasne borbe. Odmah poslije okupacije ona proširuje svoju pomoć svima onima nad kojima je vršen teror, a to su bili, pored komunista, Srba i Židova, i svi pošteni i rodoljubivi građani koji se nisu pomirili s okupacijom svoje zemlje.

Na zemaljskom savjetovanju u Beogradu u junu 1941. godine organizaciji Narodne pomoći dana je od strane CK KPJ osnovna linija za dalji rad: okupljati mase rodoljuba u borbu protiv terora, a usporedo s tim pomagati zatvorenicima, organizirati njihovo spasavanje iz kandža ustaških zvijeri, te pomagati njihovim porodicama. Tom savjetovanju, kojim je u ime CK KPJ rukovodio Ivan Milutinović, prisustvovala je iz Pokrajinskog odbora NP za Hrvatsku Anka Berus. Da bi se u te dane došlo do Beograda, trebalo je mnogo snalažljivosti i hrabrosti. Drugarica Berus bila je ilegalac, bez isprava i specijalne dozvole neophodne za putovanje. Rade Končar, koji joj je i dao zadatak da putuje u Beograd, nije uspio da joj nabavi potrebne isprave na put. Zato je preko tehnike CK KPH uzela propusnicu do Slavonskog Broda i pomoću nje stigla u Brod. Ovdje je jednostavno kod samog konduktera produžila voznu kartu do Zemuna. Stigla je nesmetano u Beograd i bez specijalne propusnice, izlažući se mnogostrukom riziku.

Sjedište Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Hrvatsku bilo je u Zagrebu. Članovi Odbora su 1941. bili: Anka Berns, profesor, Ružica Turković, tekstilna radnica, Antun Benički, metalski radnik i Stjepan Bogdan, krojački radnik.

Odbor se u radu oslanjao, u prvom redu, na zagrebačku organizaciju, kao jednu od najjačih u Hrvatskoj. U odbore Narodne pomoći uključile su se sve napredne masovne radničke organizacije, koje su do rata djelovale legalno, a koje su već početkom 1941. prešle u ilegalnost. Tako su se u sklopu Narodne pomoći na zajedničkim zadacima našli svi odbori Stranke radnog naroda i odbori Sindikata.

Nova situacija nametala je da se što brže učvrsti tako masovna organizacija, da se uspostave njeni odbori po svim poduzećima, po pojedinim rajonima, ulicama i naseljima. Zadaci su svakog dana bili sve veći i odgovorniji. Osim sakupljanja materijalnih sredstava za zatvorenike, trebalo je zbrinjavati i njihove porodice, opskrbljivati ih hranom, odjećom, lijekovima, novcem, te osim toga, bodriti ih da ne klonu, da shvate političku situaciju, kojim smjerom treba da idu i sami. Trebalo je uspostaviti veze sa svim zatvorima i logorima; organizirati skladišta za skupljeni materijal; stvoriti podesne javke za prihvaćanje kurira iz pokrajine; osigurati niz prikladnih stanova za održavanje ilegalnih sastanaka Odbora, pa i sastanaka CK KPH, te za sklanjanje ilegalaca; trebalo je organizirati prihvat španjolskih dobrovoljaca koji su se vraćali u zemlju iz logora u Francuskoj i izvršiti mnogo drugih specijalnih zadataka. S razvojem ustanka proširuje se zadatak skupljanja materijala za partizane, te je osnovan i poseban odbor Narodnooslobodilačkog fonda.

Da bi svi ti zadaci bili uspješno obavljeni, u Pokrajinskom odboru NP izvršena je podjela dužnosti, tako da je svaki sektor vodio određeni drug ili drugarica. Veza s gradskom organizacijom NP Zagreba održavana je preko Anke Berus. U tom odboru radili su Ivan Pandža, krojački radnik, Kazimir Biloh, Franjo Đureta, Valerija Pap Kasijo, kasnije i Berta Petričić, te član Mjesnog komiteta KPH Ivan Božičević, kojega je, nakon odlaska iz Zagreba, zamijenio Antun Biber Tehek.

Trebalo je svakodnevno održavati kontakt ne samo s Mjesnim odborom NP, nego i s rajonskim odborima, sve do matičnih odbora u ulicama ili poduzećima. U Zagrebu je tada bilo šest kotarskih i 30 matičnih dobara, koji su opet održavali svakodnevni kontakt s više od 200 pododbora. Sistem veze bilo je svakodnevno održavanje sastanaka na raznim punktovima i ulicama u različitim dijelovima grada. Da bi se zadaci izvršavali, trebalo je mnogo spretnosti i snalažljivosti za kretanje gradom, jer su članovi odbora živjeli ilegalno, kretali se s krivotvorenim legitimacijama i propusnicama, a stanovali u ilegalnim stanovima ili se sklanjali kod pojedinih simpatizera, koji su svoje stanove spremno ustupali, unatoč prijetnji od neizbježne smrtne kazne u slučaju provale. Da bi se shvatilo koliko je tu bilo potrebno napora, navest ću primjer Anke Berus. Bilo je dana kad je broj njenih veza ili sastanaka dostizao brojku trideset. A to je značilo da je u toku dana obišla tridesetak mjesta ili stanova, prenosila izvještaje, obilazila javke, davala drugima upute za rad i si. To je zahtijevalo da se kreće po već unaprijed detaljno utvrđenom planu od jutra do kasno u noć, s neispravnom legitimacijom, u stalnoj opasnosti da bude uhapšena. Unatoč tome što su je tražili agenti ustaške policije, ona je bila neprekidno na ulici i obavljala svoje zadatke. Da bi malo odahnula, u međuvremenu se sklanjala u stanove pojedinih simpatizera, kod kojih se hranila, a noći je provodila u raznim ilegalnim stanovima i to obično u onom dijelu grada gdje ju je zatekao sat zabrane kretanja. Zahvaljujući

takvoj pokretljivosti, stalno je bila u kontaktu sa organizacijama NP u Zagrebu. Nekoliko se puta susretala na ulici s agentom koji ju je dobro poznavao, no uvijek bi mu spretno izmakla.

U toku rada organizacija Narodne pomoći bilo je čestih hapšenja. No, bez obzira na te gubitke aktivista, rad organizacije se neprekidno proširivao. U više od 200 pododbora radilo je nekoliko hiljada aktivista, a oni su na razne načine okupljali više od desetak hiljada simpatizera već u toku 1941. godine. Nije bilo rajona, ulice, tvornice, naselja u kojem odbori nisu funkcionirali.

Pored svojih redovnih veza, po liniji NP, odbori su bili vezani i uz odgovarajući partijski forum. Pokrajinski odbor*bio je vezan za CK KPH. U ime CK KPH tu vezu je održavao početkom 1941. Dragutin Saili, a kasnije Vlado Popović. Mjesni odbor bio je vezan uz Mjesni komitet KPH, rajonski odbori uz rajonske komitete, a matični odbori, uz partijske ćelije svoga terena. Upravo svojim radom u sklopu organizacija Narodne pomoći, aktivisti su se čeličili i pripremali za članove Komunističke partije.

Vrlo važna oblast rada bilo je organiziranje skladišta i prebacivanje skupljene hrane, odjeće i drugog materijala na slobodnu teritoriju. Da bi ujedinio to vrlo prošireno djelovanje, Pokrajinski odbor je formirao poseban odbor Narodnooslobodilačkog fonda. U tom odboru radili su profesor Ivan Barbalić, Ivan Žic, Nikola Brusić i Zupić. Odbor je često obilazio i Vlado Popović u ime CK KPH, jer se rad toliko bio razvio u najširim krugovima građana da je trebalo davati upute i za istovremeni politički rad među ljudima. Nemoguće je danas izračunati goleme količine i vrijednost skupljenog materijala, a sve je to trebalo prenositi, spremati u skladišta, a odatle opet prebacivati partizanima. Sva ta roba — odjeća, hrana, sanitetska oprema i materijal, oružje i municija — bila je sklonjena u nekoliko desetaka raznih skladišta na raznim stranama Zagreba. To su većim dijelom bile razne radionice, dućani ili stanovi. Tako su, na primjer, krojačke radionice drugova Slivonje, Franje Zime, Dragutina Zvera, Josipa Đila, Jelačića i druge služile za skladišta odijela; pekarska radionica Ivana Matekala za skladište brašna; kolarska radionica Vinka Kolara za oružje; trafika Anke Mikulčić u Trnju i druge za skladište duhana; stanovi liječnika dra Petreševića, Bezaka i drugih za skladišta sanitetskog materijala; skladišta za raznu drugu robu nalazila su se u stanovima Mice Gazić, Ivanke Vitasović, Pepice. Špoljarić i mnogih drugih. Za svako skladište odgovaralo je određeno lice, a roba se izdavala samo po posebnom nalogu. Kuriri koji su sve to prenosili bili su većim dijelom žene i omladinci. Jedna od najpožrtvovnijih bila je Mica Gazić, koja je uhapšena na ulici i kasnije strijeljana u Zagrebu.

Poseban sektor rada Pokrajinskog odbora NP bilo je održavanje veze sa svim logorima i zatvorima, slanje potrebne pomoći, organiziranje bijega osuđenih i deportiranih itd. Da bi to osigurao, formiran je 1941. Odbor za pomoć logorašima, u kojiem su radile Anica Rakar-Magašić, Štefica Cmojevac, Adela Ivanković i Anđelka Snidaršić-Pavlinić. Vezu s tim odborom održavala sam kao sekretar Pokrajinskog odbora NP. Taj odbor je uspio, preko porodica zatvorenika, organizirati vezu sa svakim logorom, osobito s Jaskom, Koprivnicom, Lepoglavom, Starom Gradiškom, Lobor-Gradom i Kerestincem. Veza s logorašima bila je stalna, jer su se drugarice na sve načine borile da je osiguraju. One su putovale uz spretno nabavljene propusnice, prenosile pakete i novac, slale poruke i primale izvještaje o stanju i potrebama logoraša. I ja sam putovala u logore »Danicu« u Koprivnici, Jasku i druge.

Osim veze s organizacijama NP u Zagrebu, kao i s logorima, Pokrajinski odbor je održavao stalnu vezu i s organizacijama u pokrajini: s Varaždinom,

Bjelovarom, Karlovcem, Krapinom, Delnicama, Crikvenicom, Kraljevicom, Ivanićem i Viroviticom. U pojedina mjesta (Bjelovar, Karlovac, Ivanić, Sisak) putovala sam ja i tamo održavala vezu s ovim organizacijama, dok je u druga putovao Antun Benički.

CK KPH davao je Pokrajinskom odboru i specijalne zadatke. Neke od tih zadataka izvršio je Stjepan Bogdan (poginuo je u partizanima), krojački radnik, koji je jedini od članova Pokrajinskog odbora bio legalac, tj. bio je nekompromitiran i posjedovao je sve potrebne isprave. Zato je i bio vrlo podesan da izvršava razne zadatke koje ilegalci nisu mogli obavljati, a osobito da se kreće po najizloženijim mjestima u Zagrebu, jer je bio nepoznat ustaškim agentima. Osim toga, izvršavao je i druge zadatke. Uspio je, među ostalim, nabaviti i posebno sašivenu uniformu višeg željezničkog funkcionara za Vladu Popovića, potrebnu za njegov odlazak u partizane.

Često su posebni zadaci bili da se organizira bijeg drugova i drugarica iz logora. Narodna pomoć, koja je 1941 postala uistinu brižna porodica koja bdije nad svakim članom KPJ, nad svakim aktivistom NOB-a, nad svima onim rodoljubima kojima je bila potrebna pomoć, uspjela je da obavi mnoge takve zadatke.

Među ostalim, u jesen 1941. Pokrajinski odbor NP dobio je zadatak da organizira bijeg Nade Dimić iz bolnice na Sv. Duhu. U toj akciji sudjelovalo je nekoliko drugarica i Rudi Kroflin. Anka Berus održavala je vezu s liječnicom koja je liječila Nadu Dimić, te smo preko nje poslali Nadi sve upute. Za vrijeme posjeta oko 3 sata poslije podne, u Nadinu sobu na prvom katu ušla je majka Milke Zorić. Nosila je kiticu ciklama i raspitala se za jednu izmišljenu bolesnicu. To je bio znak Nadi da iziđe iz sobe u bolnički toalet. Tamo ju je dočekala Milka s košarom, u kojoj se nalazila haljina i cipele. Ja sam za to vrijeme u hodniku pazila da ne naiđe stražar. Sve je počelo dobro, no upravo u času kada se Nada presvukla, ušle su u toalet neke bolesnice. Bila je prisiljena da ponovo navuče bolesničku haljinu. Čitavu, stvar ponovile smo sutradan.

Na hodniku nije bilo gotovo nikoga. Stražar se zadržavao na balkonu sobe i ne sluteći da se njegova zatvorenica neće vratiti. Nada je sretno prošla hodnikom u presvučenoj haljini, s košarom u koju je utrpala bolesničku robu. Ja sam je upozorila na Rudija, koji ju je očekivao u prizemlju. Ona mu je prišla, primila ga pod ruku i zajedno s njim ušla u taksi koji ih je vani čekao. Sretno su stigli u stan, gdje ju je sklonila Katica. Mi, ostali, izgubili smo se neprimjetno, i tako nismo uspjeli da saznamo što se desilo kasnije, kada stražar nije dočekao povratak svoje zatvorenice. No, to nam nije ni bilo važno. Nada je nakon nekoliko dana prebačena u partizane.

Ubrzo iza toga naš odbor NP primio je novu direktivu CK KPH: da se organizira bijeg Anke Butorac i Mace Gržetić iz ustaškog logora »Danica«, kraj Koprivnice. Ja sam održavala vezu s drugaricama iz logora preko svoje sestre Beške, koja je bila u istom logoru. Više od mjesec dana pripremale smo bijeg iz bolnice u Koprivnici, gdje se Anka tada nalazila na liječenju. Kada je sve bilo pripremljeno, morale smo odustati, jer su bile pojačane logorske straže radi pokušaja bijega jedne grupe zatvorenika iz logora. Anka se ponovo našla u logoru, a mi smo morali mijenjati plan.

Došla je nova poruka. Na komadiću papira drugarice su nam nacrtale šumicu, koja se nalazila iza samog logora, do koje bismo se nekako mogle dovući. Trebalo je da ih u blizini sačekam s automobilom. Šumica je bila na pola puta između ceste i začelja logora. Maca je uspjela saznati od nekog stražara, »novajlije«, da se mitraljezi postavljaju tek poslije 7 sati navečer. Trebalo je bježati prije tog

vremena. Bijeg je ugovoren za 24. decembra 1941. Računalo se s posebnim raspoloženjem straže, koja će sigurno uz piće slaviti Badnjak.

No toga dana nisam stigla na označeno mjesto, jer se auto, radi snijega koji je nenadano počeo padati, zaglavio u nekom selu iza Križevaca. Vozač, Boško Šnajder, zatražio je pomoć seljaka, ali bez uspjeha. Auto smo morali ostaviti u snijegu. Pokušali smo da uhvatimo vlak za Koprivnicu da bismo drugaricama javili da odgode bijeg, no zakasnili smo. Tek drugo jutro stigla sam u Koprivnicu i odjurila pred logor s paketom kolača, u kojima je bila poruka. Dobila sam odgovor na komadiću platna, ušivenom u rubu suknje koju mi je Anka poslala. Odahnula sam, jer mi je javila da ni njima nije bilo moguće da iziđu iz logora. Poručila je da će pokušati istu večer.

Uzalud sam čekala te večeri u šumici, javljala se ugovorenim signalom — one nisu stigle ni te večeri. To je ujedno bilo i dobro, jer nam se auto ponovo zaglavio u blatu nedaleko od same šumice. Napokon, kad smo uspjeli da auto izvučemo i pripremimo za put prema Zagrebu, a to je bilo 26. decembra, našla sam se ponovo u isto vrijeme u šumici. Bilo je veoma hladno, vjetrovito, pa sam napregnuto slušala svaki šuštaj, ne bih li začula očekivani signal. Ponekad mi se kroz vjetar činilo da ga čujem. No tek nakon jednog sata pojavile su se drugarice. Bile su zadihane i umorne, jer su jedan dio polja propuzale, a drugi pretrčale. No, nismo imali vremena za odmor — požurile smo prema automobilu, koji nas je čekao u dvorištu jedne seljačke kuće. Jurnuli smo svom brzinom prema Zagrebu. Dok su drugarice uz svjetlo džepne baterije učile generalije sa svojih krivotvorenih legitimacija, stigli smo do Križevaca. Tu smo se rastale od šofera i sjele na vlak za Zagreb. Nesmetano smo stigle kući u moj ilegalni stan na Ksaveru. Sutradan smo saznale da je na gradskoj mitnici u Dubravi bila postavljena zasjeda, radi našeg automobila i vozača, službenika Higijenskog zavoda. No i on je uspio nesmetano doći u Zagreb, jer mu se auto putem pokvario, pa je morao doći vlakom. Kasnije se prebacio u partizane.

Anka i Maca ispričale su da su za vrijeme večernje šetnje uspjele da se izdvoje iz kruga zatvorenika i provuku kroz slomljenu ogradu logora u polje do šumice. I dok su mi pričale o stanju i životu zatvorenika, dotle je u logoru počela da bjesni potjera za njima. No, tek u 10 sati uvečer, jer su do tog vremena logoraši uspjeli stražara zadržati uz vino i gitaru.

U nizu takvih akcija uspjelo je da se u Zagreb prebaci odbjegli logoraš iz Kerestinca Josip Turković. On je preko žene jednog seljaka uspio poslati poruku u Zagreb da se nalazi ranjen u Hrvatskom Leskovcu. Preko poduzeća »Ventilator« poslan je automobil u selo Stupnik, gdje ga je taj seljak uspio dovesti. Tu ga je preuzeo šofer i grupa drugova iz »Ventilatora« i sretno ga dovezli u Zagreb. Sklonjen je i liječen u nekoliko ilegalnih stanova, te je kasnije prebačen u partizane na teren Jaske. Tamo je kasnije i poginuo.

Svu ovu opsežnu djelatnost mogla je organizacija Narodne pomoći razviti zahvaljujući ugledu i povjerenju koje je Komunistička partija imala u očima najširih krugova rodoljuba. Ona je preko organizacije NP okupljala mase rodoljuba iz svih društvenih slojeva, stalno pojačavala svoje redove i stjecala sve veći ugled. Okupatori i njihove sluge nisu mogli da zaustave taj široki ilegalni front narodnih masa ni brojnim hapšenjima, ni deportovanjima ni strijeljanjima. Aktivisti NP su ubijani i nestajali, ali su njihova mjesta zauzimali novi borci i rad se neprekidno nastavljao, sve do konačnog oslobođenja.*

* *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, knjiga I, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962.

Antun Benički

AKCIJE POKRAJINSKOG ODBORA NARODNE POMOĆI

Spašavanje iz logora i bolnica — Identifikacija žrtava na sudskoj medicini

Kad sam sredinom druge polovice 1940. godine na prijedlog Dragutina Sailija ušao u Pokrajinski odbor Narodne pomoći, u tom su odboru bili ovi drugovi: dr Drago Vrbanić, sekretar, a članovi dr Srećko Šilović, dr Mirko Tomičić, Valent Špiranec i ja.

Nakon hapšenja Dragutina Vrbanića u Odbor je ušao Stjepan Šalamon, a kasnije, kada je na rad s intelektualcima dodijeljen Srećko Šilović, a Špiranec smijenjen, u Odbor je ušla Anka Berus, a zatim Ružica Turković.

U takvu sastavu radio je Pokrajinski odbor Narodne pomoći sve do studenoga 1941. godine.

Pokrajinski odbor Narodne pomoći imao je u početku zadatak organizirati odbore u Zagrebu i pokrajini. Tako su organizirani odbori NP u Varaždinu, veza Beška Frntić, Ivanić — Bjelovar, veza Ružica Turković, Karlovac — Delnice, održavana veza preko Pavice Pavičić, Sisak, veza preko Vlade Janjića Cape i nekih drugarica, kao i njegove sestre, zatim Slavonski Brod, Krapina, Crikvenica, Pakrac i Banova Jaruga. Osim s mjestima s kojima je vezu održavala Ruža Turković, sa svima ostalima veza smo bili i odlazili na teren Stjepan Šalamon i ja.

U svim tim mjestima postojala je čvrsta organizacija Narodne pomoći. Skupljena sredstva, bilo u novcu ili naturi, tj. u hrani i odjevnim predmetima, dijelila su se u samome mjestu, dok se obračun predavao Pokrajinskom odboru Narodne pomoći.

Osim vrlo čvrste organizacije Narodne pomoći, koja je izvršavala i borbene zadatke u pokrajini, svi su navedeni imali i svoje organizacije u bližoj okolici, tako da je Narodna pomoć razgranato polje rada, kako u skupljanju materijalnih sredstava za pomoć žrtvama reakcije, a kasnije okupatora i njegovih slugu, tako i okupljanju masa u borbu s neprijateljima radničke klase, a kasnije okupatora.

Pokrajinski odbor Narodne pomoći, uz već navedene veze i pomoći organizacijama u pokrajini, imao je i niz drugih zadataka, koji su se povećavali

1

dolaskom ustaša i okupacijom. Jedan od prvih zadataka još prije okupacije, a i kasnije, sve do njihova povratka u zemlju, bilo je pomaganje španjolskim dobrovoljcima u logorima u Francuskoj...

... Nakon dolaska okupatora, CK KPJ donio je odluku da se u zemlju vrate španjolski dobrovoljci, koji su već djelomično i pobjegli iz svojih logora u Francuskoj i nalazili se u Njemačkoj. Za povezivanje u Njemačkoj i otvaranje kanala za povratak bio je određen Većeslav Cvetko, koji je radi toga otputovao u Njemačku. Odmah poslije toga, tj. u srpnju, počeli su se vraćati Španjolci, koji su uglavnom svi dolazili u Zagreb i odatle su upućivani na rad u pojedine pokrajine. Tada je kao glavna stanica za njihovo prihvaćanje bio stan Stefice Crnojevac, a glavnu brigu o smještaju i slanju na teren imala je Anka Berus, koja je to vršila preko gradske organizacije Narodne pomoći.

Pokrajinski odbor brinuo je i o logorima u Lepoglavi, Koprivnici, Jaski, Gospiću i Kerestincu, kao i o kaznionici u Sremskoj Mitrovici, gdje se tada nalazila grupa političkih zatvorenika. Održavanje veze s Lepoglavom imale su Ana Križnik i Jagica Blaha, koje su zatvorenicima donosile hranu, štampu, poruke, a ujedno su primale obavještenja iz zatvora i predavaie ih Pokrajinskom odboru.

S logorima u Jaski i Koprivnici održavala je vezu Ružica Turković. Veza s logorima u Kerestincu, kao i zatvorom u Savskoj cesti održavala se preko odbora za te logore u kojem su bili članovi porodica zatvorenih. Najuglednije su bile Lidija Adžija, Rezika Bermanec, Ada Priča i Franjica Budak. Za zatvorenike u Savskoj cesti kuhala je drugarica Bermanec, a također, u izvjesnoj mjeri, i za logor u Kerestincu, u koji se uglavnom nosila sirova hrana, koju su zatočeni drugovi sami priređivali u svojoj kolektivnoj kuhinji.

Dio hrane nabavljen je i od seljaka vrtlara iz Kerestinca, koji su razno povrće i voće slali u logor, te je odbor za brigu o logorašima imao i kredit kod tih dobavljača hrane, a neki su određene količine davali i besplatno kao simpatizeri. Sa znanjem nekih drugova, rukovodilaca iz »Serum-zavoda« u Kalinovici, nabavljalo se i meso za logore. Osim brige za hranu i odjeću za logore, kao i španjolske dobrovoljce, dok se nisu vratili u zemlju, Pokrajinski odbor preuzimao je zadatke u vezi sa spašavanjem pojedinih drugova iz logora i bolnica. Tako je pod rukovodstvom člana Pokrajinskog odbora Ružice Turković organiziran bijeg iz logora u Koprivnici Anke Butorac i Mace Gržetić, a iz bolnice na Sv. Duhu u Zagrebu Nade Dimić, Blaža Mesarića, a nije uspio pokušaj sa inž. Konjovićem.

Nakon neuspjele akcije u logoru Kerestinec neki drugovi su došli u blizinu Zagreba preko Save i to u Hrvatski Leskovac i Veliku Goricu, a neki čak i u sam Zagreb. Tako je Jože Turković, pošto je bio ranjen u rame, došao u Hrvatski Leskovac i po jednoj ženi, seljanki, poručio gdje se nalazi. Ja sam organizirao auto, vlasništvo inž. Koporčića, i s njime ga prebacio u Zagreb do poduzeća »Ventilator«, odakle ga je dalje otpremila njegova sestra Ružica. Seljaci su u svojim kućama čuvali i Andriju Zaju i još neke. Iz toga se vidi da je pokret već imao simpatije i kod seljaka...

... U to vrijeme događalo se da su pojedini drugovi uhapšeni pod netočnim imenom. Oni su likvidirani ada nisu otkrili svoja prava imena. Silo je slučajeva da su pojedinci ubijeni bacanjem kroz prozor ustaškog redarstva. Njihova mrtva tijela su predavali na obdukciju sudskoj medieini na Šalati. Pokrajinski odbor imao je vezu sa sudskom medicinom preko dr Anke Tomić i dr Pavletić. Vezu smo održavali Anka Berus i ja. Tako bismo doznali kako su ti drugovi ubijeni. Saznali bismo da li su ubijeni na policiji, na ulici ili su bačeni kroz prozor, ili su pak osuđeni prethodno na Prijekom sudu, a da to nije bilo nigdje objavljeno.

Tako je u hladioniku sudske medicine bilo žrtava ustaško-hitlerovskog divljanja: svećenika, liječnika, pravnika, činovnika, oficira, radnika, seljaka, žena i djece.

Tu su se mogli dobiti svi podaci o žrtvama što su ih ustanove dostavljale sudskoj medicini. Među žrtvama ustaške policije tu je bio dopremljen i Vojo Kovačević sav izmrcvaren, zatim drugarica Baković, bačena kroz prozor, pa Većeslav Cvetko i drugi. Obdukcijom se ustanovljavalo kakvom je tko smrću umro.

Naši drugovi u sudskoj medicini, osim toga davali su ustašama i netočne podatke. Tako, na primjer, kad je likvidiran provokator Ivan Majerhold, meci nađeni u njemu prilikom obdukcije zamijenjeni su mecima drugog kalibra, da bi se zameo pravi trag o tome kakvim je oružjem ubijen.

Osim već navedenih zadataka, Pokrajinski odbor Narodne pomoći organizirao je odlazak u partizane Nade Galjer, Nade Dimić, Ivana Kote sa ženom i još nekih. Ja sam ih odveo do Karlovca, a Kotu čak u Glavni štab na Petrovoj gori.Poznato je spasavanje i bijeg Anke Butorac i Mace Gržetić.

Organizacije Narodne pomoći prikupljale su sanitetski materijal koji se trajno uzimao u ljekarnama, bolnicama, liječničkim ordinacijama i drugdje. Glavnu vezu s onima koji su mogli nabaviti sanitetski materijal imali su dr Srećko Šilović i dr Bocak.

Narodna pomoć je također imala i svoju mrežu nabavljača oružja svih vrsta, koje se onda dijelilo u Zagrebu ili slalo na teren.

Pokrajinski odbor dobivao je i niz drugih svakodnevnih zadataka. Trebalo je otkriti gdje se nalazi zloglasni Sing-Sing na Ksaveru i iskopati jedan dio arhive CK KPH koja se nalazila skrivena u jednoj drvarnici u Babukićevoj ulici. Pokrajinski odbor je također organizirao svakodnevni prijem vijesti iz inozemstva, koje su se umnožavale. Kada su pojedini logoraši pušteni iz logora s posebno izrađenim propusnicama, Odbor je uzeo u zadatak da nabavi taj obrazac, kako bi ga dalje umnožavao. Radi toga se putovalo u Varaždin, jer se ondje nalazio jedan pušteni logoraš, koji je imao potrebnu otpusnicu.*

* Odlomci iz sjećanja, AH, GKZ — izjave.

Anica Rakar-Magašić
Bosiljka Krajačić,
Dina Zlatić
Štefica Crnojevac
Zlata Marušić

RAD ODBORA ZA PRIHVAĆANJE I SMJEŠTAJ ŠPANJOLSKIH DOBROVOLJACA

Javke i stanovi – Popis španjolskih dobrovoljaca — Organizacija je bila odlična

.. .U toku 1940. godine, u vezi s pojačanom akcijom za povratak španjolskih dobrovoljaca u zemlju, masovno su se skupljali potpisi preko svih mogućih organizacija i pojedinaca, zahtijevajući povratak španjolskih dobrovoljaca u Jugoslaviju.

Svakako se može reći da je akcija za pomoć španjolskim dobrovoljcima bila u toku 1940. i početkom 1941. najpopularnija akcija među širokim antifašističkim masama i da je Partija preko nje uspjela okupiti znatan broj antifašista i simpatizera.

Slanje paketa s hranom, odjećom, literaturom i raznovrsnim materijalom organizirano je u Zagrebu gotovo svakodnevno. Pri pakovanju paketa i njihovu prenošenju na Crveni križ, carinu i poštu sudjelovali su, osim članova porodica, npr. Štefice Crnojevac, Lucije Borjan, Nataše Tkalec, Katice Rusek i drugih, mnogi studenti i simpatizeri. U tom radu najviše su pomagali: Tatjana Marinić (kod Crvenog križa), Kata Govorušić, Alma Komparić, Anica Rakar-Magašić, Maja Komar-Jankes, Milka Kufrin, Vicko Raspor, Milivoj Gluhak, Sofija Jović, Zvonko Komarica i drugi. Tako je Katica Posti nabavljala veću količinu šećera, a preko Korduna dobivena je velika količina vunenih čarapa koje su bile napunjene grahom i poslane u logore. Isto tako, pravila se zaprška i slala u logor, te su tako mogli da kuhaju masno varivo. U toku 1940. i 1941. na slanju pomoći španjolskim dobrovoljcima radio je Antun Biber (Tehek), koji je organizirao izradu 105 pari cipela gotovo u svim postolarskim radionicama u Zagrebu. Koža za te cipele dobivena je iz Karlovca, a sirova koža nabavljala se od seljaka na Kordunu i Baniji.

Kapitulacijom Francuske stanje u logorima se pogoršalo, te su internirci otišli na rad u Njemačku, odakle je bilo više mogućnosti da pobjegnu u Jugoslaviju. Zato je 1941. CK KPJ poslao Većeslava Cvetka u Njemačku da organizira prebacivanje španjolskih boraca u zemlju.

U srpnju 1941. održan je sastanak kojemu su prisustvovali Dina Zlatić, Štefica Crnojevac, Rudi Domani i Većeslav Cvetko, na kojem je dogovoreno kako organizirati primanje španjolskih dobrovoljaca u Zagrebu. Bijeg iz Njemačke organizirao je Cvetko, koji je više puta odlazio u Njemačku i natrag. Znamo da je veza bila preko Slovenije i Zagorja i da je tu pomogla Nevenka Tepavac, koja je tu vezu organizirala preko Augusta Cilića, glumca iz Narodnog kazališta u Zagrebu. U Zagrebu su bile četiri javke za koje mi znamo, na koje su se trebali javljati Španjolci iz Njemačke. To su bile Tratinska (Rade Končara) 14 kod Štefice Crnojevac, Tratinska 30, Draškovićeva 6, kod krojača Slivonje i trafika u Radišinoj ulici (danas B. Adžije). Međutim, javka u Tratinskoj 30 odmah je pala. Glavni punkt je bio kod Štefice Crnojevac. Javka je bila »Da li šijete braun ski odijela?«, a odgovor »Da, braun i zelena«. To je bila zato što je u stanu bila i krojačka radionica muža Štefice Crnojevac.

Kod Štefice Crnojevac Španjolci su se obično prali, presvukli, dobili novac i preko veza otpremali u stanove gdje su čekali na odlazak u partizane ili na dobivanje drugih zadataka u Zagrebu.

Odmah u početku Dina Zlatić je otišla na drugi rad, a Rudi Domani je pao u zatvor, tako da je kasnije organizaciju prebacivanja preuzeo Ilija Engel, kad se vratio iz Njemačke. Anka Berns i Antun Benički su dosta dolazili i interesirali se za prebacivanje i prihvaćanje španjolskih dobrovoljaca te su donosili novac od NP. Na smještanju i održavanju veza između Ilije Bngla i pojedinih Španjolaca radili su Zlata Marušić, Anica Rakar-Magašić, Berta Petričić, Milka Zorić, drug Pandža, sekretar Gradskog odbora Narodne pomoći i još neke drugarice kojih se ne sjećamo.

Preko javke u Zagrebu došli su gotovo svi španjolski dobrovoljci koji su se uspjeli iz Francuske prebaciti u Njemačku na rad. Dolazili su u toku čitave 1941. i početkom 1942. godine.

Preko organizacije Narodne pomoći za španjolske dobrovoljce dobivali smo kruh bez karata od pekara u mljekarstvu u Ilici 210, a stanovi za koje znamo da su u njima najviše spavali španjolski dobrovoljci bili su: Draškovićeva ul. 6, kod Nikole Slivonje, Medvedgradska 64, kod Borisa Bakrača, Zrinjevac 1, krojačka radionica Gilja, Primorska 32, Jurjevska 32, Ilica 34, kod Marice Zastavniković, Vrančićeva 3, Ranjinina 5, Medveščak 67, kod Zene Korporić, Trnjanska 60, kod Anke Ruščukić i Milke Zorić, Radnički dol 40, kod Stjepana Bogdana, Kućerina 72, kod Slavka Kolarca, Iločka 1, kod obitelji Kovačić, Vrlička 13, kod Zlate Pogorelec, Crkvenička 63, kod Ivana Popravak, Bakarska 14, kod Ladi Mihajla, Nikšićka 7, kod Katice Valjak, Veprinečka 9, kod Katice Rusek, Novotnijeva 16, kod Ivana Bogdana, Primorska 27, kod Drage Pracajića, Petrova 73, kod Stanka Kalca, Gundulićeva 50, kod Sedmaka, ugao Gundulićeve i Mihanovićeve, Gundulićeva 4, kod pazikuće, Tratinska 14, kod Štefice Crnojevac, Daničićeva 38, kod Katice Štroser, Cernička 6, kod Tilčike Kladnički, Trnjanska 1, kod Kreačić, Domjanićeva 18, kod inž. Eme Groman, Degenova 7 i Duga ulica 28 i drugi stanovi.

Prilažemo popis španjolskih dobrovoljaca od kojih se veliki dio vratio u zemlju preko Zagreba. To su Vicko Antić, Karl Barle, Josip Berkopec, Božo Bilić, Ljubo Blažević, Gojko Borjan, Nestor Brajović, Ciro Buble, Mate Bušić, Slavko Cenčić, Vlado Četković, Srećko Fišić, Vili Divjak, Ivan Hariš, Jože Ipavec, Jovan Ivanišević, Viktor Jazbinšek, Ivan Kardun, Albert Kragolnik, Sime Kraljev, Jakob Kranjčević, Andrija Krstić, Ivan Kuček, Alojz Kunej, Đuro Kužet, Stjepan Majcen, Drago Matejčić, Leopold Mendaš, Ferdo Milić, Milan Mirčetić, Ivan Moina, Đuro Nedveš, Jože Nose, Mate Perkušić, Svetozar Popović, Vojin Popović, Ilija Reškovac, Antun Raspor, Antun Rusek, Adolf Steinberger, Antun Salopek, Franjo Strmole,

Jozo Stanković, Antun Šiško, Izidor Štrok, Đorđe Živković, Petar Vuksan, Pavle Vukomanović, Milenko Verkić, Maks Bace, Jakob Baruh, Nikola Car, Tomo Čačić, Miha Čemažar, Peko Dapčević, Petar Drapšin, Velimir Drechsler, Franc Drobnić, Ernest Grgić, Matija Gržina, Martin Jakovac, Rudolf Janhuba, Grga Jankes, Čedomir Kapor, Mirko Kovačević, Veljko Kovačević, Otmar Kreačić, Slavko Krkljuš, Vladimir Kurt, Ivan Lenac, Vlado Lončarić, Vjekoslav Luić, Todor Mišić, Petar Milovanović, Drago Mlakar, Paško Mrduljaš, Ivan Novačić, Ivan Pichler, Mihajlo Pintar, Dušan Popović, Viktor Pregelj, Nikola Radojčević, Štefan Rogina, Franc Rožman, Franjo Ogulinac, Milan Stanković, Obren Stišović, Jože Škobema, Jelisije Todorović, Matija Udvanc, Ratko Vujović, Antun Žnidarić, Franc Županič, Branko Ljubinković, Salamon Albahari, Emil Antić, Ivan Baban, Duje Bašić, Stanko Batur, Jure Brozičević, Stjepan Dijanek, Robert Domany, Ciro Dropulić, Ilija Engel, Ahmet Fetahagić, Ivan Gošnjak, Fadil Jahić, Ivan Jakšić, Svetislav Kanački, Branko Krsmanović, Mirko Krželj, Franjo Lacmanović, Samuel Lehrer, Danilo Lekić, Srećko Manola, Tasa Mihajlović, Stjepan Milašinčić, Košta Nagy, Marko Pilić, Većeslav Selihar, Branko Spasić, Petar Stić, Petar Stokić, Cvetko Uzunovski, Henrik Žnidarčić i Mirko Živković.*

•IHRPH, MG-10/IV, 36.

Vicko Antić

BIJEG IZ NJEMAČKE

Na putu do Zagreba — Ilegalni „punkt" na Trešnjevci – Vodnik Psunjskog odreda

. . .Napokon, iz Leipziga nam se u listopadu javio Šime Kraljev, koga je partijska organizacija iz Zagreba poslala da obavijesti i prenese direktive svim onim drugovima koji su zaostali i do tada se još nisu bili vratili u zemlju. Inače, do tog vremena, većina naših drugova iz Njemačke bila se već vratila i uveliko borila protiv neprijatelja svih boja po cijeloj našoj zemlji. Organizator prebacivanja, koji je nekoliko puta dolazio u Njemačku, bio je drug Cvetko Većeslav. Slijedeće subote poslije podne otišao sam za Leipzig da bih se u ponedjeljak ujutro vratio na posao, kako Nijemci ne bi primijetili moj izostanak. Šime mi je dao instrukcije, javku i vezu u Zagrebu, na koju je trebalo da se što prije javimo. U Zagrebu je bio punkt za prihvatanje španjolskih dobrovoljaca i njihovo dalje prebacivanje u sve krajeve naše zemlje, a njime je rukovodio drug Vlado Popović. Nije se više imalo što čekati. Pokupili smo najvažnije stvari i već slijedeće nedjelje bili u vlaku na putu za Beč. Naši su se drugovi u zemlji već više mjeseci borili protiv neprijatelja, pa smo žurili, kao da smo htjeli nekako nadoknaditi ono što smo dotada, ne svojom krivicom, propustili.

Kroz Njemačku smo relativno dobro putovali. Tada još nije bilo neke strože kontrole. Nijemci su bili toliko bahati i opijeni uspjesima da nisu ni marili tko se sve vozi vlakom i da li ima na to pravo ili ne. Ipak smo morali paziti, jer smo, u stvari, pobjegli s posla koji smo radili pod ugovorom.

Iz Sudeta smo pošli 1. studenoga a na našu granicu smo stigli 4. U vlaku smo sjedili odvojeno jedan od drugoga, kao da se ne poznajemo, nastojeći da sjedimo u uglovima kupea kako bismo mogli i dremuckati. Time smo ujedno smanjivali zanimanje ostalih putnika za nas: da slučajno ne zapodjenu razgovor, kako to inače biva po vlakovima, a nismo znali ni njemački jezik.

U instrukciji koju smo dobili nije bilo rečeno kako se najlakše prelazi granica, već je trebalo da se sami snađemo. Na posljednju željezničku stanicu, u Brežice, vlak je stigao nekako predvečer. Dalje nismo mogli putovati bez doku-

menata, pošto smo imali njemačku propusnicu »ausweiss« za ulaz u gradilište koncerna »Geringwerke« u Mostu, gdje smo bili privremeno na radu. Već prije smo se dogovarali da pitamo neke željezničare na stanici kako bismo najlakše mogli prijeći preko granice. Imali smo informacije da su to sve naši ljudi, Slovenci, patrioti, ali da su veoma oprezni zbog terora i raseljavanja koje su Nijemci vršili u Sloveniji. I zaista, jedan kome smo se najprije obratili, nije nam ništa odgovorio, ali nam je drugi, koji je pozadi stanice čistio svoj fenjer, rekao da se u NDH može prijeći ali treba malo riskirati, pa nam je zatim objasnio, što sve treba učiniti. Rekao nam je da ovuda prolazi mnogo željezničkih kompozicija, osobito noću. Jedne idu prazne iz Njemačke u NDH, a druge u obratnom smjeru natovarene raznim materijalom koji Nijemci iz Jugoslavije odvlače u Njemačku. Glavna njemačka kontrola vrši se ovdje, na posljednjoj stanici, ali samo na onim kompozicijama koje prazne odlaze u NDH. Kontrola se sastojala u tome da se pregleda pojedinačno svaki vagon. Osobito nam je skrenuo pažnju na to da kontrole ne ulaze u svaki otvoreni vagon, nego samo bace kamen, pa ako on padne na dasku, znači da se ne treba penjati u njega. Zatvorene vagone su otvarali i fenjerom pregledali ima li što unutra.

— Eto, vidite — nastavio je željezničar — kada dođe kompozicija, najbolje je popeti se u jedan takav otvoreni vagon i leći sa strane u ugao i tako čekati dok ne prođe kontrola. Kamen se obično baci u sredinu vagona i onda kontrola ide dalje.

— Znači to je taj rizik o kojem ste prije govorili? — upitali smo ga.

— Pa da — rekao je — dalje nema ništa i vozite se preko granice bez brige, a onda negdje, na onoj strani, siđete kada stane vlak.

Osjetili smo da nam ovaj čovjek iskreno želi pomoći, pa smo mu se zahvalili i produžili put u Brežice da se napokon odlučimo za taj, ili da tražimo neki drugi, sigurniji put, možda s manje rizika. Bilo nam je zaista teško da se odlučimo, a vrijeme je brzo prolazilo.

Brežice su malo mjesto i svi se mještani, tako reći, međusobno poznaju. Zato se i nismo dugo zadržavali, već smo prošli dva-tri puta od jednoga kraja do drugoga, razmišljajući na što da se odlučimo. Konačno smo se složili da je najbolje da jedan od nas učini onako kako nam je željezničar objasnio, a da drugi pričeka dan-dva, za koje će mu vrijeme onaj koji ode prvi nastojati poslati nekakve dokumente iz Zagreba, pomoću kojih bi se onda mogao i on prebaciti. Smatrali smo da je to rješenje najbolje, jer u slučaju da ne uspije, stradat će samo jedan, a ne obojica. Sada je još ostalo pitanje tko će ići prvi. Dragiša je predložio da to budem ja. Pošto sam bio nešto mlađi od njega, a i s nešto manjim partijskim stažom i iskustvom, nisam se htio protiviti. Pristao sam. Poslije toga smo još utanačili neke detalje o tome gdje će se on u međuvremenu nalaziti. Već je pao mrak, pa smo se ponovo vratili na željezničku stanicu, ali nismo u nju htjeli ulaziti, već smo čekali malko podalje u mraku dok ne dođu te prazne kompozicije iz Njemačke. Oko 10 navečer izljubili smo se i ja sam neprimijećen ni od koga, uskočio u jedan otvoreni prazan vagon.

Izabrao sam sredinu kompozicije, gdje jma najviše otvorenih vagona, misleći da se kontrola neće penjati u svaki od njih. Željezničari su se stalno kretali oko vagona — vikali, zviždali s onom svojom željezničarskom pištaljkom, ali nitko ne baci kamen. Prolazile su pored mene i lokomotive i vagoni, pištale sirene, ali ništa. Jedanput se čak i moj vagon pokrenuo naprijed, pa nazad i, opet stao. Ni sam ne znam do kojeg doba noći je to trajalo i, moram priznati, živci su mi bili već pri kraju, a umor me je potpuno svladao, pa sam, nehotice, zaspao, tako da nisam čuo ni kontrolu, ni polazak moje kompozicije. Kad sam se probudio čuo

sam kloparanje vlaka po tračnicama, i zaključio da smo u pokretu. Bio je još mrak. Osjetio sam hladnoću od glave do pete, iako sam imao zimski kaput. Kasna jesen i putovanje u otvorenom vagonu činili su da studeni vjetar osjetim do kostiju. Podigao sam se malo da bih se orijentirao. Na horizontu, u pravcu u kojem se vlak kretao, opazih da sviće, te zaključih da se krećemo u pravcu istoka, a to znači k Zagrebu, gdje je konačno trebalo i da stignem. Ležeći tako još neko vrijeme, pročitah da smo prošli pored stanice Zaprešić. Znači, nadomak smo Zagreba, a vlak nikako da smanji brzinu. Na moju sreću, odjednom se začuše kočnice i vlak poče da usporava. Nisam mnogo oklijevao. Iskočio sam i odmah se izgubio u kukuruzima. Kad se sasvim razdanilo, krenuo sam polako preko njiva prema Zagrebu. Brzo sam došao u Podsused i tamo se umiješao među svijet koji je hitao na posao.

Tako sam 5. studenog 1941. osvanuo u Zagrebu. Taj dan ostao mi je u svježoj uspomeni, jer sam se poslije pet godina ponovo našao u svojoj rođenoj zemlji. Znači da mi je bilo potrebno punih sedam mjeseci da iz logora u Francuskoj stignem do Jugoslavije.

Istog dana javio sam se na javku u Trešnjevci kod krojača Crnojevca, Tratinska cesta br. 14 (sada Ulica Rade Končara), na III katu. Lozinka je glasila:

Pitanje: — Da li šijete ski odijela?

Odgovor: — Da, šijemo, zelena i braun.

Eto, to je bio otprilike sadržaj lozinke pomoću koje su mnogi naši drugovi došli u vezu s prihvatnom organizacijom naše Partije i drugovima iz CK Hrvatske, koji su se još u to vrijeme zatekli u Zagrebu.

Poslije toga, kada je krojač uzeo sve potrebne mjere i kada sam rekao svoje ime, slijedili su srdačni pozdravi i upoznavanje s ostalim ukućanima, iako se prije nikada u životu nismo sretali. To je za mene značilo da sam stigao na pravo mjesto.

To naše čudno poznanstvo sam kasnije sam odgonetnuo kada sam čuo da je ova veza za prihvat španjolskih drugova išla preko drugarice Štefice Crnojevac, sestre Isidora Štroka — španjolskog dobrovoljca, a krojač Crnojevac je bio njen suprug, čijom se radionicom naša partija koristila za ovu svrhu.

Još istoga dana, tu kod krojača, našao sam se s drugom Ilijom Engelom — španjolskim dobrovoljcem, drugaricom Ankom Berus i još nekim drugovima koji su bili na ilegalnom radu u Zagrebu. Najprije sam im ispričao gdje sam bio privremeno na radu, zašto nisam mogao doći ranije, kako sam i s kim putovao do granice i da bi trebalo nešto učiniti da dođe i drug Dragiša Luković, koji je ostao u Brežicama i čeka da mu se pomogne. Odmah mi je rečeno da je to u ovoj situaciji gotovo nemoguće. Ustaška kontrola i teror koga su oni zaveli u zemlji nisu dopuštali da se naši drugovi slobodnije kreću, a kamoli da odlaze u inozemstvo i natrag. Dragiša Luković, ako hoće neka se prebacuje kako zna, pošto mu se momentalno ne može pomoći. Nije bilo tada ni ljudi koji bi riskirali da idu do Brežica i natrag, jer je na svakom koraku vrebala opasnost. Na ovakav odlučan stav nisam mogao utjecati, mada mi je bilo vrlo žao što mu nismo mogli javiti da sam odluči kako će dalje postupiti. Ostao sam u uvjerenju da će on ipak nekako doći kada bude uvidio da odavde nema nikakve pomoći. (Što je bilo dalje s drugom Dragišom Lukovićem nisam znao sve do završetka rata, kada mi je netko ispričao da se on nije uspio prebaciti preko granice, već se vratio u Njemačku. Tamo je, navodno, ostao do 1943. godine, kada je došao u zemlju i uključio se u NOB u Sloveniji, gdje je i poginuo kao politkomesar bataljona.)

Cijeli taj dan ostao sam u dvosobnom stanu kod druga Crnojevca u kojem je jedna soba bila i krojačka radionica. Drugovi su me u glavnim crtama upoznali s razvojem situacije u našoj zemlji poslije njene okupacije. Nešto detaljnije su govorili o stanju u NDH, tko je sve došao od naših Španjolaca i u kojem se kraju nalaze. S velikim interesiranjem sam slušao o razvoju ustanka i formiranju partizanskih odreda, kao i o teroru što ga čine okupatori s ustašama i četnicima. Posebno su mi skrenuli pažnju kako treba da se ponašam za vrijeme dok se budem nalazio u Zagrebu, gdje se život bez valjanih dokumenata nije mogao tako reći ni zamisliti. Odluka da ću neko vrijeme ostati u Zagrebu, malo me začudila, pa sam odmah, možda malo nezgodno, reagirao s pitanjem:

— A što ću ja raditi u Zagrebu? — Molio sam da još iste večeri nastavim put tamo gdje treba.

— Ne može tako kako ti misliš — odgovorio mi je Rinko (Henrik Znidarčić). Morat ćeš ostati ovdje neko vrijeme da vidimo kamo ćemo te poslati, da ti napravimo dokumente, pa i da se malo odmoriš.

— Što se tiče moga odmora, nemoj brinuti, nego daj da ja što prije krenem — rekoh mu.

Živežnih namirnica već u to vrijeme nije bilo napretek, a pogotovo mesa. Sve je moralo ići na front. Za ručak toga dana imali smo konjsko meso koje je Berusica negdje nabavila. To mi je bilo prvi put u životu da jedem neko jelo pripremljeno od konjetine.

Ipak sam u Zagrebu morao ostati još četiri-pet dana. S nestrpljenjem sam očekivao kamo će me rasporediti. U prvo vrijeme mi je to bilo svejedno, sama da što prije odem iz ovog okupiranoga grada, gdje sam bio u stalnoj životnoj opasnosti. Svaku noć sam morao spavati u drugom stanu, a drug kod koga bih jedne noći spavao, ujutro bi mi rekao adresu, gdje da se javim na spavanje iduću noć. I tako svaki dan. Većinom su to bile radničke obitelji na Trešnjevci — simpatizeri ili članovi Partije, kod kojih bih večerao i doručkovao, a ručao sam u gradu, često samo suhi obrok. Pošto nezaposleni i neprijavljeni nisu mogli kupovati kruh, to sam svakoga dana prije podne navraćao kod jednog drugog krojača, Slivonje, u Draškovićevoj ulici, koji je dobivao pola kilograma kruha za jednoga svog učenika, koga zapravo nije ni imao.

Vrijeme sam najviše »ubijao« lutajući zagrebačkim ulicama, držeći se ozbiljno kao da idem nekim službenim poslom, da ne bih ispao sumnjiv. Pojedine filmske predstave gledao sam i po dva puta, samo da mi vrijeme brže prođe i da izbjegnem eventualno legitimiranje. Sumnjivo je bilo napadno zagledati u izloge, a preporučili su mi da izbjegavam prijatelje i rođake za koje sam znao da su u Zagrebu. Četvrti dan sam, ipak, na kratko navratio kod svoje starije sestre koja je već desetak godina živjela u Zagrebu. Nisam bio siguran da li još stanuje u istom stanu, pa sam odlučio da nekoliko puta prođem pored Zagrebačke ledane u Bauerovoj ulici (sada Kraševa), ne bih li je možda sreo na ulici. Međutim, nikog poznatog nisam vidio, pa sam kasno po podne odlučio da pokucam na vrata njenog stana. I kakva li iznenađenja kada se ona pojavila na vratima! Prstom na ustima dala mi je znak da se suzdržim glasnijeg izljeva uzbuđenja. Istovremeno smo pali jedno drugome u zagrljaj, a suze radosnice same su potekle, jer smo se opet sreli poslije pet godina. Za nepunih pola sata, koliko sam se kod nje zadržao, upoznala me je sa situacijom naših najmilijih, što je i bio cilj moje posjete i opet uz srdačan pozdrav nečujno sam nestao na ulici. Ni ja, ni ona, nismo u tom momentu mogli slutiti da će naš slijedeći susret biti tek u travnju 1945. godine. Možda ni do ovog susreta ne bi došlo da to nije bio posljednji dan mog boravka u Zagrebu i da već nisam znao za svoj sutrašnji odlazak za Slavoniju.

Tog dana, na sastanku negdje na Rebru kod Maksimira, Vlado Popović mi je ispričao kakav plan su imali sa mnom i zašto sam morao toliko čekati.

— Najprije smo — kazao je — namjeravali da te pošaljemo kod Veljka Kovačevića u Gorski kotar i Hrvatsko primorje, gdje su ti donekle poznate prilike otprije i gdje možeš dati najviše od sebe s obzirom da si otuda i rodom. No, pošto su sada veze u prekidu, odlučili smo da ideš u Slavoniju. Tamo se formiraju partizanski odredi i drugovi otuda traže da im pomognemo iskusnim ratnicima iz Španjolske.

— Pa tko će partizančiti u ravnici? — upitao sam ga, više iz čuđenja, jer Slavonija je za mene do tada bila pojam ravnice.

— Plivaj — odgovorio mi je Vlado kratko i jasno.

Slegao sam ramenima i podigao obrve. Nijedne riječi više nisam progovorio. Vlado mi je dalje rekao da ću sutradan dobiti legitimaciju, vezu, gdje i kod koga treba da se javim i drugo. — Putovat ćeš do Okučana, a tamo ćeš dobiti vezu do Okružnog komiteta Nova Gradiška gdje je drug Dušan Čalić, koji radi na pripremanju i organizaciji narodnog ustanka u tom kraju.

Prije nego što smo se rastali, rekao mi je da se u Zagrebu nalazi drug Ćiro Dropulić i da bi bilo dobro da pođemo zajedno u Slavoniju. — Ćiro je — kaže — bio u Prvom žumberačkom partizanskom odredu, kojeg su, zbog nepravilne procjene uvjeta za dizanje narodnog ustanka, a i nepravilne primjene partizanske taktike ratovanja, početkom rujna razbile nadmoćnije neprijateljske snage, ustaše i žandari.

Te večeri našao sam se s Ćirom Dropulićem i utanačili smo sve za sutrašnje putovanje. Bilo mi je drago što sam dobio suputnika s kojim ću moći izmjenjivati misli, pa će i putovanje udvoje biti bolje i snošljivije.

Popodne, 10. studenoga, bili smo u brzom vlaku za Beograd. Među putnicima je bilo i ustaša s kojima smo čak i razgovarali o nekim borbama koje se vode u bosanskim šumama. Više se nisam plašio da će me netko pitati za legitimaciju, pošto sam je ovog puta imao u džepu. Bila je to radnička knjižica crvene boje »Hrvatskog radničkog saveza«, na ime Josip Kruljac, bravar iz Nove Gradiške. Ni najbolji stručnjak ne bi mogao primijetiti da je falsificirana. Normalan pečat, zalijepljene markice, originalna fotografija i drugo. Ove knjižice nabavljala je partijska organizacija CK KPH pomoću svojih veza. (Kao dragu uspomenu još je čuvam.)

Napustili smo vlak i sišli u Okučanima, gdje smo se imali javiti drugarici Nadi Dragosavljević. Do njene kuće smo išli jedan za drugim, kao da se i ne poznajemo. Obojica smo ušli u prostrano dvorište, ali su vrata kuće bila zaključana. Lupali smo malo dulje dok se nije pojavila Nadina majka i poslije izvjesnog kolebanja, kroz prozorčić na vratima, rekla da Nade nema, nego da se obratimo u obućarsku radionicu kod Duke objašnjavajući nam kako da je pronađemo. Odmah smo se udaljili od ove kuće, jer nam je sve to ispalo sumnjivo. Iako smo bili naoružani pištoljima, morali smo brzo reagirati na ovako neočekivanu situaciju. Ćiro je otišao u obućarsku radionicu, a ja sam polako produžio naprijed. Istina, on se brzo vratio s jednim crnomanjastim mladićem s bećarskim slavonskim šeširom. Mahnuli su mi da idem za njima. Brzo smo izišli iz mjesta i uputili se cestom u selo Cage i dalje za Benkovac. Tek smo u selu Benkovcu došli do sigurne veze, kod druga Dušana Čalića, tada sekretara Okružnog komiteta za Novu Gradišku. Tamo smo našli i drugaricu Nadu Dragosavljević. Od njih smo saznali da je Nada dan ranije jedva uspjela pobjeći pred žandarima, koji su je htjeli uhapsiti, pa je samim tim ova veza prekinuta, a nije trebalo mnogo pa da i mi zaglavimo, i to pred ciljem svog puta.

Jedanaestoga studenog bio sam već s puškom u ruci, vodnik Psunjskog odreda.*

* Odlomak iz sjećanja *Bjekstvo,* objavljenog u knjizi *Španija 1*936 —1939, knjiga IV, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971.

Berta Petričić

NA RAZNIM DUŽNOSTIMA

U partijskoj ćeliji — U grupi za smještaj dobrovoljaca u Španjolskoj — U Mjesnom odboru Narodne pomoći

Bila sam povezana u partijskoj ćeliji u kojoj su još bili Oto Keršner, sekretar ćelije, Stjepan Pišta Jureković, zamjenik sekretara, Rudi Domany, strijeljan poslije akcije kod Botaničkog vrta, Nada Kocijan, ubijena u logoru Stara Gradiška i jedan drug koji je bio zaposlen u auto-garaži u Martićevoj ulici, a stanovao je negdje na kraju Trešnjevke. Kod njega smo često održavali sastanke ćelije. Ćelija je radila u istom sastavu i prije rata.

Dijelili smo letke, ispisivali parole, trgali ustaške proglase i plakate, lijepili vinjete na plakate i si. Osim organiziranih akcija, ja sam posebno, svakom prilikom, zajedno s Dragom Susovićem Ivićem pisala parole i udarala pečat sa srpom i čekićem na ustaške plakate.

Sastanke smo redovno održavali. Sjećam se da smo na jednom teorijskom sastanku prorađivali materijal s konferencije SKOJ-a. Sastanak smo održali u jednom stanu na Medveščaku.

Stjepan Jureković mi je predao jednu čitalačku grupu, u kojoj su bile samo drugarice i s njima sam prorađivala različite materijale. Mislim da je među njima bila Jovanka Ljubišić.

Negdje do lipnja 1941. radila sam u toj partijskoj ćeliji, a onda sam dobila drugi zadatak u grupi kojom je rukovodio Bobi Štetler, a još su bili Marica Pataki, ubijena u logoru Stara Gradiška, Vojislav Rakić i jedan drug kome nisam znala imena. Zadatak nam je bio da pratimo ustaške agente, da ustanovimo vrijeme kad dolaze ili odlaze od kuće, da prikupljamo o njima podatke. Podatke smo davali Stetleru. Ja sam zajedno s Rakićem i tim, gore navedenim drugom, bila najčešće na Trnju i tamo motrila na nekog agenta, čijeg se imena ne sjećam. Skupljali smo i oružje, zatim otrove koje sam ja preko Marine Gregorić dobivala. Ona ih je nabavljala u Higijenskom zavodu. Otrove sam također predavala Štetleru. Posljednju količinu koju sam imala predala sam Antunu Robu Bumbaru.

Poslije Bobijeva hapšenja ja sam se povukla u ilegalnost, ali sam se nakon kratkog vremena vratila kući, jer me policija nije tražila.

Nastavila sam u grupi koja se brinula o smještaju dobrovoljaca u Španjolskoj, koji su se preko Zagreba vraćali u zemlju. U grupi su bili Anka Berns, Valerija Kario, drugarica Pavla Papa, Anica Rakar i Štefica Crnojevac.

Drugovi su dolazili na vezu u stan Štefice Crnojevac, koja je stanovala na početku Trešnjevke i u jedan stan u Draškovićevoj ulici, mislim br. 6, kod jednog krojača, čini mi se da se zvao Slivonja. Od drugova španskih boraca poznavala sam dvojicu: Lerera i Morica Albaharija. Sjećam se dvojice drugova Slovenaca, koji su rekli da se zovu Jakov i Leo. Njih sam smjestila u stan Ankice Lenart. Jednog druga Makedonca, koji je bio bolestan, smjestila sam u stan Forštnerića, na Srebrnjaku.

Stanom Martina Forštnerića sam se češće puta koristila i za sastanke, dok mi jednog dana nisu Rade Končar i Hupert skrenuli pažnju da više ne dolazim u taj stan i da nikog ne smještam tamo. Kasnije sam saznala da se u taj stan donosio ilegalni tiskani materijal, mislim »Vjesnik«. To sam saznala od drugarice Forštnerić. Policija je došla da uhapsi Martina, a njegova drugarica je pobjegla i došla k meni da me obavijesti da je policija u stanu i da odmah obavijestim Ankicu Sertić Cincipinku, da ne dolazi u stan. Tada mi je ispričala što se u stanu nalazi. U međuvremenu je i Martin zavarao agenta i pobjegao, a kasnije otišao u partizane. Ja sam Ankicu Sertić uspjela obavijestiti, čekala sam je gotovo čitav dan na ulasku u ulicu, a kad nije dolazila, otišla sam u voćarnicu kod Bizjaka u Gajevoj ulici
i tamo je našla i obavijestila. Znam da je ta voćarnica služila za vezu. Drugaricu Forštnerić sam smjestila najprije u stan Ankice Lenart u Petrovoj ulici, a kasnije kod jednog druga koji je radio u Tvornici papira na Zavrtnici, a bio povezan u jednom odboru Narodne pomoći. Ona je kod njega ostala neko vrijeme, a onda sam je otpremila negdje kod Varaždina, kod porodice jednog druga s kojim sam dobila vezu, ali ne znam preko koga. Ona je kod njega ostala dok nije otišla u partizane. Otputovala je iz Zagreba s lažnom radničkom knjižicom, koju sam joj ispunila.

U međuvremenu sam se brinula i o jednom drugu koji je nakon bijega iz Kerestinca dobio živčani slom. Ne znam da li se zvao Dakić ili smo ga pod tim imenom smjestili u bolnicu. Ja sam za njega iz sredstava Narodne pomoći plaćala bolnicu i nosila jedanput — dvaput tjedno hranu. U bolnici sam se javila pod imenom Marije Janić. Mislim da je još u to vrijeme u bolnici bio dr Zlatan Sremec, a informacije sam dobivala i preko doktora Bišeca. Dakić je ranije radio u željezničkoj radionici.

Pošto je završeno prebacivanje drugova španskih boraca, bila sam uključena u Mjesni odbor Narodne pomoći. Opet sam bila s Ankom Berns, Valerijom Kario, Ivanom Pandžom i Kazimirom Bilohom. Bio je i jedan drug koji se, mislim, zvao Stjepan Bogdan, krojač, a stanovao je negdje kod Iličkog trga, u Radničkom dolu ili Kukuljevićevoj ulici. Sastanke smo održavali kod njega, u mom stanu i kod Ivana Pandže. Ja sam najprije imala vezu s odborom intelektualaca, srednjoškolaca i studenata, a poslije sam bila i blagajnica odbora. Veza s intelektualcima mi je bio prof. Ivo Barbalić Ivić, a u tome odboru su bili dr Jure Bocak, dr Igor, Joski Bogdanović, sva trojica ubijena u logoru, zatim inž. Drago Carić i dr Ivica Pavletić. Sa studentima i srednjoškolcima sam održavala vezu preko studentice agronomije Alise Hrska, a iz odbora sam zapamtila samo Klepca. Veze smo održavali svakodnevno na ulici, a zajedničke sastanke smo imali jedanput u stanu dra Bocaka, a drugi put u nečijem stanu na Trešnjevci, odvela

nas je Jela Jančić. Sa srednjoškolcima i studentima smo se sastajali jedanput kod Klepca, a najčešće kod Alise Hrska.

Aktivnost u prikupljanju materijalnih sredstava bila je prilična. Koliko se sjećam, samo preko blagajne Mjesnog odbora mjesečno se prikupljalo 250-300 000 kuna.

Za vrijeme Božića i Nove godine proveli smo preko srednjoškolaca, a i ostalih, akciju prikupljanja hrane za drugove koji su u zatvoru. Tada smo prikupili velike količine hrane. Skupljali smo i zlato. Sjećam se da su neki srednjoškolci davali svoje prstenje, da bi što više pomogli pokret.

Ja sam se preko porodica uhapšenih drugova trebala povezati s drugovima u zatvoru, ali u tome nisam uspjela. Svakodnevno sam odlazila pred zatvor, upoznala sam tamo one koji su donosili hranu, ali se nisu usudili da prenesu neku poruku u zatvor.

Preko nekih drugarica slali smo hranu onim drugovima koji nisu imali porodica. Tako sam i ja, iz sredstava Narodne pomoći, slala hranu Štefici Kardum, koja je bila uhapšena sa svojim drugom Ivicom Kardumom, španskim borcem.

Sestra moga muža radila je 1941. na sudu i ja sam preko nje s vremena na vrijeme dobivala poneki podatak. Ona mi to nije davala kao podatak, ali se kao pošten čovjek zgražala nad postupcima u zatvoru. Preko nje sam saznala o stanju Blaža Mesarića, kao i to da će ga otpremiti u bolnicu radi opekotina koje je imao po nogama. O tome sam obavijestila Anku Berns.

U Mjesnom odboru Narodne pomoći radila sam do veljače 1942, kada sam bila uhapšena.*

* IHRPH, MG-10/I, 5.

Adela Ivanković
Štefica Crnojevac
Anđela Šnidaršić-Pavlinić
Anica Rakar-Magašić

POMOĆ INTERNIRCIMA U LOGORIMA

Veza s logorašima u Lepoglavi, Gospiću, Jaski, Koprivnici, Lobor-Gradu i Staroj Gradiški – Slanje paketa – Pismene veze

. . . Dolaskom ustaša u koncentracionom logoru u Lepoglavi svakim se danom situacija pogoršavala. Koliko se sjećamo, ustaše su odveli iz logora u Lepoglavi i strijeljali u Zagrebu Lovru Šperca, Adu Fišer i Duška Mrduljaša. Početkom srpnja odveden je Bude Borjan i strijeljan po osudi Prijekog suda u Zagrebu. Kasnije su Židovi i Srbi u manjim grupama odvođeni preko Gospića u Jadovno i tamo ubijeni. Usprkos ustaškom teroru, i dalje se održavao kontakt s Lepoglavom. Nosila se hrana, i jedno vrijeme dobivale su se dozvole za razgovore.

Krajem srpnja 1941. čitava grupa drugova i drugarica iz Lepoglave, osim petorice drugova koji su ostali u Lepoglavi, otpremljena je preko Zagreba u Gospić. U Zagrebu na stanici pripojena je grupa studenata sa zagrebačke policije među kojima Zvonko Kovačić, Željko Pomper, Josip Rakar, Marko Vučić, Sofija Jović, Zora Vučilovski, Jelka Pahl i drugi. U Gospiću je čitava grupa bila oko 12 dana na dvorištu i tek onda je prebačena u ćelije sudskog zatvora. U Zagrebu se nije u početku znalo kamo je grupa otpremljena, čak se sumnjalo da su svi ubijeni, jer je iz Zagreba nestala u danima kada je bio napad na ustašku vojnicu kod Botaničkog vrta. Preko porodica, koje su se koristile svojim poznanstvima i advokatima, saznali smo nakon šest do osam dana da je grupa u Gospiću. U Gospić smo prodrli preko porodice Jelke Pahl čiji je šogor bio Nijemac i član Kulturbunda, ali je zbog nje sve vrijeme obavljao različite usluge i najviše putovao, jer je imao neograničeno kretanje. Preko njega poslali smo prve pakete s hranom i odjećom u Gospić i dobili prve vijesti od interniraca. Nekoliko dana nakon naše pošiljke u Gospić, polovicom kolovoza, prebačena je grupa komunista, koja je ostala poslije likvidacije u Jadovnom, zajedno s oko 1300 interniranih Srba i Židova u novoosnovani logor Jaska.

U travnju 1941. za logor u Kerestincu osnovan je odbor u kojem su bile Rezika Bermanec, Lidija Adžija, Marija Jakopec-Stojanović, Franjica Budak

i Štefica Crnojevac. Taj odbor slao je hranu i postojao sve do likvidiranja naših drugova u Kerestincu.

U kolovozu 1941. osnovan je odbor za pomoć drugovima u logorima pod rukovodstvom Anke Berus. Tom sastanku prisustvovale su, osim drugarice Berns, Ružica Turković, Adela Ivanković, Anica Rakar-Magašić i Štefica Crnojevac. U odbor su ušle Adela Ivanković, Anica Rakar, Štefica Crnojevac i, naknadno, Anđelka Šnidaršić-Pavlinić. Zadatak odbora je bio da brine o drugovima i drugaricama u logorima, kao i o njihovim porodicama. Pomoć se sastojala u slanju hrane, sanitetskog materijala, odjeće, obuće i uspostavljanju pismene veze. Odbor je proširio svoju djelatnost i okupio oko sebe velik broj porodica i poznanika interniraca i nastojao da i oni dođu u vezu sa svojima, da im šalju pakete, pišu, traže dozvole za slanje i interveniraju preko raznih advokata. Osim toga, odbor je uz pomoć mnogih od tih porodica slao hranu i pakete od Narodne pomoći za internirce. Uska suradnja bila je s porodicama Stjepana Kavurića, Željka Pomperà, Zvonka Kovačića, Marka Vučića, Jelke Pahl, Zore Vučilovski, Pavline, Anice Bujaš, Ančice Fajdić i drugih, kojih se ne sjećamo. Odbor je nastojao da se što više hrane i odjeće šalje u logor, bilo kojem internircu iz te grupe, jer je taj kolektiv bio vrlo čvrst i sve što su dobili, međusobno su dijelili.

S Jaskom je odmah uspostavljena veza i paketi su se nosili gotovo svaki dan. Onamo su putovale Olga Kovačić (Žoga), Adela Ivanković, Anđelka Šnidaršić, Anica Rakar i gotovo svi članovi porodica koji su s nama surađivali. Partijska veza bila je Olga Kovačić. U tom logoru bilo je i židovske djece za koju smo, na zahtjev drugarica iz logora, slali posebnu hranu i odjeću, kako bismo ih nekako spasili od smrti. Iz tog logora trebalo je organizirati bijeg nekih drugova, koji nije uspio. Iz logora je jedino pobjegao Drago Sasso koji je iskoristio priliku odlazeći po vodu. Na putu iz Gospića za Jasku pobjegao je iz vlaka Duka Čizmek.

Četrnaestoga rujna 1941. (dan kada je dignuta u zrak Pošta u Zagrebu) otpremljeni su naši drugovi iz Jaske u već postojeći logor Danicu u Koprivnici, u koji su do tada bili masovno internirani Srbi iz svih krajeva Hrvatske. Nakon kratkog vremena uspostavljena je veza i poslani su paketi, kao i u Jasku. U selu kraj Koprivnice održavali smo vezu s drugaricom Marka Vučića, koja je nabavljala cigarete i hranu u samoj Koprivnici i slala u logor. Iz tog logora pobjegle su 26. prosinca 1941. Anka Butorac i Maca Gržetić, a nije uspio bijeg Marijana Krajačića i Mirka Bukovca.

Osamnaestog prosinca 1941. grupa od 33 druga i 11 drugarica prebačena je iz Koprivnice preko Zagreba u Jasenovac. U Zagrebu su ih držali dva dana u ustaškom redarstvu, u Zvonimirovoj 2, i tu su ih strahovito mučili i mlatili lopatama i kundacima. U tim mukama Josip Rakar pokušao je prerezati žile na ruci, a Belulović vrat. Tek nakon desetak dana uspjeli smo, preko željezničara, saznati o njihovu prebacivanju u Jasenovac i tada smo pokušali jednom širokom akcijom, preko porodica i advokata, dobiti dozvole za slanje hrane. To nismo uspjeli, a već 9. siječnja 1942. prebacili su ih u logor Stara Gradiška.

S logorom u Loboru vezu je uspostavila Stefica Crnojevac u prosincu 1941.

U logore smo slali hranu, odjeću, obuću i sanitetski materijal. To smo skupljali preko Narodne pomoći, a posebno je nabavljana i hrana za novac koji je dobiven od Narodne pomoći. Taj se novac primao preko Ružice Turković. U logor Jasku i Koprivnicu slale su se i veće svote novaca, ali je odbor griješio jer je slao velike novčanice od 500 i 1 000 kuna, koje nisu mogli koristiti, jer nisu smjeli pokazati da imaju toliko novca. Lijekove i sanitetski materijal dobivali smo preko dra Bocaka, dra Petričevića, Ivanke Vitasović, a kasnije dra Blauhuta s Tre-

šnjevke. Sanitetski materijal dizao se u Tratinskoj 3 i Gundulićevoj 50 kod Ljubice Sedmak, zatim u Domobranskoj ulici (broj nepoznat), blizu tvornice »Franck«. Cigarete su se nabavljale u trafici kod sestara Baković u Nikolićevoj ulici, a bilo ih je pohranjeno i kod drugarice Bermanec i drugdje. U logor smo slale cipele i odijela. U prvo vrijeme koristila se zaliha koja je ostala od slanja paketa Španjolcima, a bila je pohranjena kod Štefice Crnojevac.

Spremišta hrane nalazila su se kod Rezike Bermanec, Štefice Crnojevac, u mljekarstvu Ilica 210, u mljekarstvu Kos, Bulićeva 14, u mljekarstvu Katice Krnjajić na Pejačevićevu (Britanskom) trgu, kod Andreje Kavurić u Baštjanovoj 34, Badela na Kaptolu 28 i drugim mjestima. Meso i mesne proizvode nabavljali smo u mesnici u Ilici 53 kod Ivana Kavrana. S njime, kao i s mljekarstvom na Pejačevićevu trgu, povezao nas je Ivan Barbalić. Nada Levnaić, koja je radila u tvornici »Španić«, nabavljala je veću količinu bombona. Nada Bermanec, koja je radila u Crvenom križu, u suradnji sa još nekim drugaricama, uzimala je veće količine robe iz paketa koji su bili određeni za legionare na istočnom bojištu. Hrana je slana u suhom stanju i već gotova za jelo, a kad je organizacija u logoru bila takva da su drugovi mogli već sami kuhati, slala se i svježa hrana, npr. u Jasku i Staru Gradišku.

S logorima u Lepoglavi, Jaski, Koprivnici i Staroj Gradiški postojala je i ilegalna pismena veza. Pisma i vijesti su se slali uglavnom upakovani' u hranu (zaprška, naranče, smokve i šljive) ili ušiveni u odijelo. Iz logora se također pošta primala ušivena u prljavo odijelo. Sve vijesti iz logora predavaie su se višim vezama. Tako su dobiveni podaci o stanju u logorima, o dolasku novih interniraca, o likvidaciji drugova i masovnom teroru ustaša. Na taj način mogla se pružati bolja pomoć drugovima u logoru, a osim toga obavještavati široke mase o zvjerstvima i teroru ustaša. To je pridonijelo tome da je broj simpatizera rastao iz dana u dan.

Odbor je svoje sastanke održavao kod Anice Rakar-Magašić, TrgN 15 (sada Trg žrtava fašizma), Anđelke Šnidaršić-Pavlinić, Kapucinske stube 1, Štefice Crnojevac, Tratinska (Ulica Rade Končara) 14, u mljekarstvu Kos, Bulićeva 14, kod Zvonimira Ivankovića, Ilica 132, Kavurić-Volčanšeka, Baštjanova 34, Badela, Kaptol 28.

Navodimo nepotpun popis interniraca komunista iz koncentracionog logora u Lepoglavi, koje je Banovina Hrvatska predala ustašama 1941. godine: Mirko Bukovac, Marijan Krajačić, Lovre Šperac, Zvonko Svetličić, Vinko Aljinović, Nikola Podrug, Ante Zorica, Bogde Jadrešin, Ante Jadrešin, Šime Lukačić, Ivo Senjanović, Frane Kapo, Nikola Matešić, Ante Fiamengo, Ivan Cetinić, Bruno Radeljević, Frane Belulović, Armando Paparela, Josip Treursić, Ante Treursić, Ivo Benevoli, Josip Antonini, Ivan Siriščević, Ivica Variola, Stjepan Kavurić, Martin Franekić, Rudi Hrozničck, Duško Mrduljaš, Nedjeljko Grnbić, Rade Bitanga, Tošić, Husein Kreso, Mustafa Bjelovac, Rade Majstorović, Mile Čečez, Leo Cincer, Frane Komaci, Karlo Diner, Slavko Knežević, Sergej Vuković, Duka Stančić, Jože Galeković, Lacko Galeković, Vlado Boban, Drago Sasso, Bude Borjan, Ivo Šnidaršić, Nikola Abramović, Mustafa Humo, Petar Cecić, Lovre Kurir, Duka Čizmek, Frane Korenjak, Anka Butorac-Parović, Drago Držić, Ružica Markotić, Mila Herzog, Galja Korpović, Ljubica Šagi, Beška Turković-Pelcl, Maca Gržetić i Vera Jelić.*

* IHRPH, MG-10/rV, 36.

Ruža Turković

BIJEG NADE DIMIĆ IZ BOLNICE

U Zagrebu u bolnicu Sv. Duh Nada Dimić je dopremljena iz Siska. Ona je bila učesnica prve partizanske grupe u okolici Siska i uhvaćena, mučena, te dovedena na liječenje.

Kad je Pokrajinski odbor Narodne pomoći, preko Vlade Popovića, obaviješten o njoj, odmah se pristupilo organiziranju bijega. Preko dr Slave Očko predana je Nadi Dimić ceduljica s planom kako da bježi. Plan je bio ovakav: za vrijeme posjeta doći će u njenu sobu starija žena s kiticom ciklama u rukama i pitati za neko izmišljeno ime. To je znak da Nadu čekaju u zahodu s odijelom i ona treba izaći, unatoč straži. Cvijeće je nosila majka Milke Zorić, a Milka je donijela odijelo. Nada je nesmetano stigla u zahod i već se bila obukla, no u to je ušla neka bolesnica i Milka je dala znak Nadi da se svuče. To nije bilo potrebno, jer je taj znak (grepsti noktima po vratima) trebala dati samo u slučaju da u zahod uđe stražar. Tako bijeg prvi dan nije uspio. Tada se počelo ponovo, drugi dan, na isti način. Nada se obukla u ljetnu svilenu haljinu i sandale, a bolničku je odjeću strpala u mrežu, ali je jedna bolnička papuča ostala u zahodu. Bolnička soba je bila u prvom katu. Nada je pošla dolje, a nekoliko koraka iza nje išle smo Milka i ja. U prizemlju ju je čekao Rudi Kroflin s balon-mantlom za nju, a imao je naručen taksi. Vozaču je rekao da ide po svoju ženu u bolnicu. Taksijem su se odvezli do blizine stana i onda pješice produžili u stan Katice Turković-Hegediš u Kušlanovoj 43. U tome se stanu Nada nekoliko dana skrivala. Kasnije je preseljena u drugi stan na Volovčici. Najduže je bila smještena u Primorskoj ulici. Prebojila je kosu i s krivotvorenom legitimacijom, u pratnji Antuna Beničkoga, otišla u partizane.

SPASAVANJE JOŽE TURKOVIĆA

Nakon neuspjelog bijega iz logora u Kerestincu nije se znalo što se događalo s pojedinim bjeguncima, no predviđalo se da je većina njih nastradala. Tako je preko Save u Trnju uhvaćena jedna grupa od devet drugova, među kojima su se nalazili Juraj Bermanec, Mrak i Šandor Turković. Odvezeni su na ustaško redarstvo u Račkoga ulici, a odatle u Maksimir i ondje strijeljani.

Jednoga dana došla je kod urara Fuksa u Kurelčevoj ulici neka seljanka da kupi neki nakit. Kod tog urara radila je žena Jože Turkovića, Augustina. Seljanka je u jednom trenutku izvadila sliku Jožine i Augustinine kćerkice koju joj je Jža dao kao znak raspoznavanja. Seljanka je tada predala Augustini pismo u kojem Jža javlja da je nakon bijega iz Kerestinca ostao ranjen i da se sklonio kod tih seljaka u Hrvatskom Leskovcu.

Augustina je odmah potražila mene, a ja sam o tome obavijestila drugove. Seljanku smo zadržali, dok nismo organizirali spasavanje Jože. Seljanka je odnijela točne upute i nešto novca Joži, koji je zajedno sa seljankinim mužem već bio prilično zabrinut zbog njenoga zadržavanja u Zagrebu.

Po našem planu seljak je Jožu dopratio do tvornice strojeva u Stupniku, a tu ga je čekao teretni auto tvornice »Ventilator«. Jožu su obukli u radnički kombinezon i stavili mu crne naočale, te je tako sretno, u tom automobilu, stigao preko Savskog mosta. Tu ga je prihvatio Antun Benički i odveo u tvornicu »Ventilator«, gdje se presvukao u gradsko odijelo, a onda je privremeno sklonjen u stan Alberta Frlana u Heinzelovoj 48. Kasnije se prebacivao iz stana u stan, dok napokon nije ozdravio. Tada je prebačen u partizane u okolicu Jaske.*

* Odlomci iz sjećanja, IHRPH, MG-10/IV, 36.

RAD I ORGANIZACIJA NARODNE POMOĆI V RAJONA 1941.

Sastav Kotarskog odbora — Ukupno su bila 93 tvornička i ulična odbora i pododbora – Skupljale su se veće svote novca i velike količine različitog materijala —K Velik broj stanova

Kotarski odbor Narodne pomoći V rajona 1941. bio je sastavljen od ovih drugova: Ivica Vodopivec, sekretar, Ivica Delgalo, Han, Vjekoslav Bilok i Stjepan Stabak.

Tako sastavljen Kotarski odbor djelovao je do srpnja 1941, kada su nastale izmjene. Kotarski odbor sastavljen je od novih drugova, i to: Grga Starčević, Milan Šinkić, Milan Göttlich, Janeš i Pero Josipović.

Kotarski odbor V rajona imao je pretežan broj uličnih odbora. Zajedno s tvorničkim odborima bilo ih je 93, a imali su 234 aktivista i 865 simpatizera. Skupljena svota novca u lipnju iznosila je oko 13 000 dinara, a u idućim se mjesecima taj iznos stalno povećavao.

ZAGREBAČKI ELEKTRIČNI TRAMVAJ - U odboru tog poduzeća bili su drugovi Milan Marković, Ivan Klobučar, Slavko Niki, Franjo Šikić i Vlado Ogorelac. Njih su u toku vremena zamjenjivali Valent Lenartić, Tomo Ćevar, Ivan Privar, Stjepan Premuž, Drago Markus, Kuzmić, Julius Markušić, Baljak, Mikulić i Duka Horvatić.

Sekretar odbora bio je Milan Marković, a poslije njega Ivan Klobučar. Odbor je održavao kratke sastanke, najčešće u samom poduzeću. U ZET-u je bilo zaposleno 1200 radnika i službenika, a Partija je imala uticaj na 80 posto radnika. Odbor NP imao je pododbore po odjeljenjima i obuhvaćao oko 180 radnika i službenika koji su davali Narodnu pomoć.

U zgradi uprave poduzeća (u podrumu) odbor je imao svoje skladište u koje su dolazile veće količine materijala, i to: plahte, ručnici, sanitetski materijal, odjeća, oružje, municija itd.

STOLARI — U tvornici pokućstva vlasnika Josipa Volarića, bivši »Botei Herman«, u kojoj su bila zaposlena 24 radnika, postojao je odbor NP od tri člana i to: Mijo Sekula, Franjo Đureta i Grga Šukić.

Svi radnici u poduzeću bili su članovi URSS-ovih sindikata, a priloge za NP davalo je 12 drugova. Sastanci odbora održavali su se u poduzeću, i to obično prije radnog vremena. Uz skupljanje priloga za NP redovito su se raspačavali leci i ilegalna literatura. Rad NP odvijao se bez osobitih poteškoća, iako svi nisu davali pomoć. Nekolicina su se bojali, a za nekoliko radnika je postojala bojazan da će o tome pričati javno, što je bilo opasno. Vanjsku vezu, kao i obračune, vršio je Mijo Sekula.

U stolarskim radionicama Kuntića i Zupanića, Patačića, stolarskoj zadruzi »Bor« organizirana je također NP. Kako su to bile radionice koje su zapošljavale do 10 radnika, u svakoj od njih postojali su povjerenici koji su skupljali priloge od ostalih radnika i novac predavali svojim vezama. Tako je u radionici Kuntić i Županić u Savskoj cesti to činio Franjo Landripet, u radionici Vlado Patačić povjerenik je bio Franjo Oković, u zadruzi »Bor« Rudi Zavala.

PODUZEĆE KEMIKA, tvornica lijekova, Samoborska bb — U poduzeću je postojao odbor koji je uzimao i otpremao u NOB raznovrsne lijekove. Poznati su podaci za kraj 1941. i 1942. kada je član Kotarskog odbora bio drug Mustafa, radnik u istom poduzeću.

TVORNICA LIJEKOVA JUGOFARMACIJA, Jukićeva ulica - U poduzeću je postojao odbor i oko 18 radnika davalo je Narodnu pomoć. Veza se održavala preko druga Mustafe iz »Kemike« s nekim drugom Jankom, koji je radio u »Jugofarmaciji«.

AUTO-GARAŽA POŠTE, Badalićeva ulica — U tom poduzeću postojale su dvije grupe kao pododbori. U prvoj grupi su bili Franjo Horvat, Luha, Stjepan Pukša i Antun Crnolatez.

U drugoj su grupi radili Josip Pavčić, Vilim Pilko, Albert Markuš i Antun Horvatić.

U poduzeću je bilo dvadesetak simpatizera s kojima su ove dvije grupe radile na prikupljanju priloga NP. Viša veza bio je Milan Šinkić.

VOJNO ODJEVNI ZAVOD — I u Vojno odjevnom zavodu postojale su dvije grupe. U njima su bili Blaž Kuhar, Vlado Heljuda, Muharem, Klamfar, Ivan Štigl, Pajo Vuković, Tomašić i Lončarić.

Kako su ti pododbori uz skupljanje novčanih priloga za NP prikupljali oružje i municiju, razne kemikalije i materijal za falsificiranje dokumenata, imali su za spremanje takve robe i svoja skladišta. Tako je bilo uređeno skladište na Grmoščici kod Geršaka, dva skladišta za oružje, jedno između zidova a jedno u zemlji (bunker) u Tavelićevoj 32, kod Jerneja. U podrumu stanica za primanje i slanje kod Zvonka Jerneja u Tavelićevoj 21 i u stolariji Ilica 54.

SIEMENS — U tome poduzeću bilo je 1941. zaposleno oko 100 radnika. U Narodnoj pomoći radili su Erna Gros, Bedenik Andročec i Vlado Cerin.

S obzirom na teže okolnosti (pošto je u poduzeću vladao režim konfidenata), nisu imali formiran nikakav odbor, već su radili pojedinačno i obuhvaćali su određen broj radnika koji su davali NP.

ULIČNI ODBORI — Članovi odbora u Kranjčevićevoj ulici bili su Vulelija, Stjepan Helgaš, Đuro Strbašić i Muzari.

Odbor je imao vezu s još devet drugova iz pokrajnih ulica, i također držao vezu sa stolarskim radjonicama Mogus N. B. 80, Žagar N. B. 80, i Maler Mirko N. B. 86. U stolariju Žagar dolazili su obrađivati drvo na strojevima razni ljudi, simpatizeri NOP-a, i od njih se skupljala NP. U stolariji Malec, gdje je radilo oko sedam radnika koji su davali NP, vezu s odborom je održavao Janko Dolovčak. Sastanci su se održavali u stolariji Oguša, Stjepana Štokovića, stolara u Zadarskoj ulici i u parkovima.

Na području od Trešnjevačkog trga, prema Savi, današnjom Ulicom Rade Končara, Selskom do Samoborske pruge, te Gornjim i Donjim Jarunom do Prečkog djelovala je partijska ćelija broj 4, a kasnije i ćelija broj 5. Te dvije ćelije potkraj 1941. imale su 75 uličnih odbora NP. Oni su okupljali velik broj simpatizera od kojih su se skupljali novčani prilozi, odjeća, obuća, živežne namirnice i sanitetski materijal. Oni su pronalazili stanove za održavanje sastanaka i stanovanje ilegalaca.

U skupljanju većih količina lijekova, injekcija i odjeće isticala se grupa avijatičara s Prečkoga.

S uličnim odborima rukovodili su ovi drugovi: Mihajlo Tenčić, Marija Junečko, Emest Kolena, Ankica Urek, Henko Vodolšak, Ivan Kožar, Leo Rukavina, Marija Horvat, Katica Frljak, Antonika Smegl, Ivan Smegl, Rozalija Grmovšek, Franjo Lončar, Ivan Lukež, Petar Čula, Josip Košara, Jakob Jurišić, Milka Jurišić, Teo Jurišić, Albert Jupart, Ljudmila Grakalić, Vlado Grakalić, Josip Grakalić, Mira Ljubičić, Zorko Bekar, Rastislav Buterin, Nikola Devčić, Nikola Znidaršić, Ivica Žnidaršić, Ivan Čulig, Martin Cukon, Ivan Blažina, Vidomir Cukon, Nada Cukon, Ema Groman, Đurđica Modročin, Franjo Nauka, Franjo Đureta, Nada Gaon, Tucman, Broz, Jurišić, Katica Zrinšćak, Stefan Kagej, Dragutin Pavlić, Stjepan Hodošak, Nikola Medarla, Ivan Zanić i Milan Flegal.

Pod rukovodstvom 3. i 4. partijske jedinice formiran je ulični odbor od ovih drugova: Josip Kovačić, Viktor Pranić, Ferdo Penezić, Mirko Šuler i Albert Antolić.

Taj odbor je djelovao po svim dijelovima grada. Okupljao nove simpatizere i od njih stvarao pododbore, koji su opet na isti način djelovali dalje na proširivanju organizacije NP. Tako su nastali pododbori, koji nisu imali svog određenog sjedišta, pošto su bili formirani od ljudi koji su imali različita mjesta rada i boravišta. To su bili:

I pododbor: Mirko, Vlado Keko, Drago Nekić, Debeš I, Debeš II.

II pododbor: Ćiril Arko, Ivica Glavina, Tomo Račić i Milan Prekrat.

III pododbor: Zlata Nemeček, Željezničar, Dane i Ivan Barković.

IV pododbor: Franjo Terneić, Fanika lerneić, Nikola Zunić, Zlata Bobna i Julka Keler.

V pododbor: Slavko Vukić, Kovač, činovnik iz Graberja, Petar Kranjc i Drago Županić.

Vi pododbor: Stjepan Zore, Josip Gobec i Ivan Grešnjevar.

VII pododbor: Franjo Miklja, Mikljina žena, Antun Jordan i Mijo Korde j.

VIII pododbor: Košlin, Josip Kular i žena nekog mehaničara.

Postojala su dva odbora (grupe) na vojnom aerodromu s kojima je vezu održavao Alija Ćosić. Zatim kod poduzeća bivši »Kugli«, zadruga »Merkur« i Hrvatski tiskarski zavod.

S navedenim pododborima rukovodili su drugovi iz odbora, a višu vezu održavao je Josip Kovačić. On je bio povezan s Milanom Šinkićem i Grgom Starčevićem.

Naši pododbori su stavljali na raspolaganje i velik broj stanova. Važniji sastanci su se održavali u stanovima: Tavelićeva 32, kod Franje Jerneja, Miramarska 41, kod Kuteše, Đorđićeva 10, kod Jože Horvata, Badalićeva 4, prizem., kod Ante Špana, Kupska 4, kod Marije Kajne, Pantovčak 65, priz., kod Josipa Kovačića, Grobnička 39, kod Ćirila Arka, Grobnička 12, priz., kod Blaža Mlinarića, Okićka 4, kod Vukmirovića, Frankopanska, kod Jakovine, Ilica, kod Pere Kranjeca, Graberje bb, kod Vukića, Graberje bb, kod Kovača, Milerova 18, kod Osojnika, Milerova 16, kod Janka Jurbeca, Stenjevac, kod Miška Kranja, Milerova 18, kod Fanike Preskar, Kvaternikova 79, kod Matije Majerića, Grmoščica, kod Geršaka, Zrinjski trg 9, kod Jure Vukovića, Ozaljska 9, kod Milana Jurišića, Miramarska 8, kod Sertića, Kačićeva 4, kod Keke, Stubička 50, kod Kuhara, Drenovska 16, kod Pavlića i Petrinjska 29, kod Mate Krpetića.

U pojedinim stanovima boravili su i naši istaknuti ilegalci. U stan Stjepana i Marije Grah, u Krapinskoj ulici 17, dolazili su Aleksandar Ranković, Drago Marušić, Marko Belinić, Ivan Božićević, Josip Kraš, Rade Končar, Edvard Kardelj i Mirko Vanić.

U stan Josipa i Rozalije Stmšek, Bosiljevska 34, dolazili su Josip Cazi, Vjekoslav Brlek, Mato Krištof, Pavao Sabol, Rukavec, Branislav Resinić, Rade Končar, Dragica Končar i Drago Broz.

U tom stanu bilo je i skladište s propagandnim materijalom, sanitetskom i drugom robom. Materijal je otpremao Stjepan Štabek. Jednom zgodom je u stan provalila policija, ali, zahvaljujući prisebnosti drugarice koja je letke sakrila pod haljinu, policija ništa nije našla. <-

Osim naših aktivista, obuhvaćenih u odborima i pododborima, radili su i pojedinci. Oni su skupljali NP, pronalazili i davali svoje stanove za održavanje sastanaka i nosili hranu u zatvor. Anđela Josipović prikupljala je NP, prenosila oružje, municiju, sanitet, nosila hranu na Savsku cestu nekom drugu Španjolcu. Sklanjala je u svome stanu mnoge ilegalce, kao Ćiru Dropulića, Vicka Antića, Albina Mirića i druge.

Marija Mezak prikupljala je također NP, spremala štampu, davala stan za sastanke i držala kod sebe osam dana ranjenog druga Denca. Davala je prenoćište ilegalcima.

Barica Krapes je prikupljala NP i svoju je kuću u Galovačkoj 8, godine 1940, iznajmila za ilegalnu štampariju. Štamparija je provaljena 10 dana prije okupacije.

Marija Glavaš dobila je 1941. vezu s Adelom Simeoni, skladištarkom Vojne bolnice u Vlaškoj ulici. Od nje je primala lijekove i ovojni materijal, koji je predavala Mišku Banu. Nosila je hranu u zatvor i u svome stanu skrivala ilegalce.

U Petrinjskoj ulici 22, kod Marka Anića, postolara, sklanjali su se drugovi koji su dolazili iz Španjolske.

Na kraju je potrebno naglasiti da je velik broj imenovanih aktivista izgubio svoje živote. Bili su strijeljani, obješeni ili su odvedeni u logore i tamo stradali.*

* Podatke za ovaj pregled i sjećanja na rad Narodne pomoći 1941. godine u V rajonu dali su: Franjo Landripet, Franjo Oković, Josip Kovačić, Stjepan i Marija Grah, Josip i Rozalija Stmšek, Anđela Josipović, Marija Mezak, Barica Kraper, Marija Glavaš i Pero Josipović. Zbog toga se ni u originalu, koji se nalazi u JHRPH, MG-10/IV, 33, nitko posebno ne navodi kao autor.

* * *

RAD IH KOTARSKOG ODBORA NARODNE POMOĆI

Pododbori u poduzećima, radionicama, ustanovama i ulicama — Članovi su radnici, namještenici, domaćice, liječnici, obrtnici, stotine antifašista — Novčani su se prilozi stalno povećavali — Velike količine seruma, sanitetskog materijala, odjeće, obuće, oružja i municije – Stanovi za ilegalce

Treći kotarski odbor Narodne pomoći prostirao se na teritoriju poslijeratnog II rajona. U 1941. godini radom toga odbora rukovodili su drugovi:

Stanko_ Kale, auto-mehaničar, tada je radio u poduzeću »Ford«, Martićeva 13; Milan Zapčić, postolarski radnik, radio je kod postolarskog obrtnika Kuhara, Nikolićeva 5; Krunka Zastavniković-Petrinović, tada namještena u Higijenskom zavodu kao činovnica; Antun Vrabec, trgovački pomoćnik, radio je u Konzumnoj zadruzi željezničara, Vrhovčeva 11; Franjo Krčmarek, brijački pomoćnik.

Odbor je formiran u svibnju 1941. Članovi Kotarskog odbora bili su zaduženi za rad pododbora i grupa u poduzećima i ulicama.

Stanko Kale je držao pododbor Narodne pomoći u radionici »Ford« u Martićevoj 13 u kojemu je bilo okupljeno 11 antifašista. U Wiener Bank Verein pomoć je davalo 15 zaposlenih. Također je 15 antifašista bilo u pododboru koji je obuhvaćao Jadransko osiguravajuće društvo, Martićeva i Draškovićeva ulica, trgovinu špeceraja Meinl, trgovinu čelika, Martićeva 14, i skladište tekstilne robe braće Han u Boškovićevoj ulici.

Krojački obrtnik Slivonja iz Draškovićeve 6 redovito je skupljao Narodnu pomoć kod poznatih obrtnika krojača. Uz Kalca bila je vezana i grupa brijača, oko šest članova, među kojima su bili Đuro Peška, Drago Gaži, Ankica Urek i Marijan Hebner.

Taj pododbor skupljao je Narodnu pomoć među dijelom brijačkih radnika u Zagrebu, a neki su bili povezani i sa svojim mušterijama, te su tako vezivali oko 200 simpatizera i mjesečno bi skupili svotu i do 3 000 dinara.

Milan Zapčić je održavao vezu s pododborom postolara na čelu s Josipom Kurenom. Taj pododbor imao je oko 30 članova, koji su davali pomoć. Ostali pododbori su bili iz, prema poslijeratnim nazivima ulica, Martićeve, Kraševe, Ulice socijalističke revolucije i Heinzelove te dijela Lenjinova trga. Pododbori su bili u tvornicama »Gorica«, »Sila« i »Elka«.

Antun Vrabec je, osim skupljanja Narodne pomoći u centrali Konzumne zadruge željezničara i njezine filijale u Vrhovčevoj ulici, skupljao pomoć i u šest ostalih filijala, i to u Maksimiru, Zagreb —Sava, Trnju, na Kvaternikovu trgu i na Trešnjevci. U Konzumnoj zadruzi bilo je obuhvaćeno oko 70 ljudi ili gotovo 100 posto. U zadruzi su, uz Antuna Vrabeca, u skupljanju Narodne pomoći, kao i ostalog materijala, pomagali Josip Lorenčin, Nada Potkovac, Franjo Majcen i Josip Tomašić.

Antun Vrabec je održavao vezu s radionicom za montažu bicikla, gdje je bilo obuhvaćeno oko 10 ljudi, Konzumom D. D., veleprţionicom kave u Vrhovčevoj ulici, a okupio je i nekoliko stolara iz Hatzeove ulice.

U centrali Konzumne zadruge željezničara u Vrhovčevoj ulici bilo je i skladište živežnih namirnica, skupljenih iz drugih poduzeća. Osim toga, tu se spremao sanitetski materijal, odjeća, obuća, kao i oružje.

U zadruzi su se opskrbljivale i porodice pojedinih drugova koji su živjeli u ilegalnosti ili su bili u logoru. Raznovrsne živežne namirnice davale su se i za logor u Kerestincu.

Jednom prilikom u zadruzi se nalazilo više tisuća raznih injekcija, oko desetak šprica, kao i nekoliko boca joda. Sav taj materijal dobiven je različitim vezama, a najviše iz vojne bolnice u Vlaškoj ulici preko Marijana Ravnikara, zubara, koji je radio u toj bolnici.

Franjo Krčmarek je radio s uličnim pododborima, kao i nekim pojedincima iz ustanova i radionica u blizini svog namještenja.

Krunka Zastavniković je bila zadužena za Higijenski zavod, Antituberkulozni dispanzer, Bolnicu za zarazne bolesti, Školu sestara pomoćnica i Privilegovanu agrarnu banku (PAB), kao i neke simpatizere s Pošte.

Za rad u Higijenskom zavodu, kao i ustanovama u tom predjelu grada, karakteristično je da je velik broj namještenika već u 1941. godini sudjelovao u davanju Narodne pomoći, skupljanju raznih odjevnih predmeta, a osobito sanitetskog materijala, tako da je u svakoj radnoj jedinici potkraj 1941. postojao barem jedan simpatizer koji je na neki način pomagao NOP.

Aktivniji članovi tih ustanova proširili su krug svoga djelovanja i izvan zavoda. Sam rad u Higijenskom zavodu, kao i ostalim ustanovama, odvijao se po direktivi tada postojeće partijske ćelije zavoda, čiji su članovi bili Rajna Kravar, Stipe Dasović, Milovan Cubranović, Jovo Kević, a sav novac skupljen u tim ustanovama predavala je Derviša Ljubović. Tako je već u srpnju 1941. bilo obuhvaćeno oko 50 antifašista.

Higijenski zavod, kao i ostale ustanove vezane za njega, do srpnja 1941. održavao je vezu i obračunavao izravno s Mjesnim odborom Narodne pomoći. Od srpnja i te su ustanove ušle u sastav Kotarskog odbora Narodne pomoći.

Kad je u ljeto 1941. uhapšena Derviša Ljubović, sav rad je preuzela Krunka Zastavniković, koja je kasnije ušla i u Kotarski odbor Narodne pomoći. Ona je također održavala vezu i s Privilegovanom agrarnom bankom (PAB) i Poštom. Poštu je obračunavao Joža Skočilić, kasnije drug zvan Mirko, a banku Vera Fabijanić i Vilma Bonačić.

Vilma Bonačić je, osim skupljanja novčanih priloga, skupljala i sanitetski materijal, te ja tako jednom prilikom predala i nekoliko tisuća metara gaze koju je dobila od domobrana. Za to je bilo određeno i posebno skladište u Ilici (kod Pivovare) u kući vlasnika jedne male špecerajske prodavaonice.

Jedan od vrlo aktivnih članova u Higijenskom zavodu bio je Ante Cerovac, koji je svaki mjesec povećavao broj simpatizera koji su na razne načine pomagali. Sam rad, radi veće konspiracije, bio je podijeljen na žutu i bijelu zgradu.

U žutoj zgradi, kao i uopće na Higijenskom zavodu, najbolji rad bio je u odjelu sanitarne tehnike u kojoj su svi namještenici davali pomoć, a obračun je obavljala Marica Didak. Pomagali su joj Franjo Gajer, Mijo Zorić, Cenak, Hrvoje Iveković, inž. Bačić i drugi.

U skupljanju novca i sanitetskog materijala isticao se i dr Aleksandar Koharević koji je skupljao novac i materijal od inž. Petrika, Kolarić — Kišur, dra Zoltnera, dra Malojčića, dra Pavla Tomašića, inž. Teodorovića i drugih. Osobito mnogo sanitetskog materijala, alkohola, gaze, seruma protiv tetanusa itd., dr Koharević je uzimao iz zdravstvene stanice u Dragonošću nad kojom je imao nadzor, a to je radio uz pomoć sestre Stanke Švob. U toj stanici skrivali su se dulje vrijeme Josip Brnčić i Vinko Švob.

Potkraj 1941. povezao se i s provincijom, pa je tako od mlinara Petera iz Hercegovca primio oko 20 000 kuna. Među nekim liječnicima Higijenskog zavoda i njegovim ustanovama prikupljali su novčana sredstva, kao i materijal, dr Zlatan Sremac i dr Nikola Nikolić.

U žutoj zgradi djelovali su još Ružica Mitrović, čiji se stan koristio za održavanje sastanaka i smještaj ilegalaca, Jelena Hadžikan, Nada Stimac, Neva Đuranec, Paula Vudi, Ana Holjevac, Jozica Surija, Marija Maršić, Ivana Juzbašić, Zlata Petaner i Pier Lukanović, koji je osnovao i jednu grupu izvan Higijenskog zavoda.

Preko Zlate Vinkler je aktiviran i njezin drug Jože Vinkler. Oni su u krugu židovskih porodica skupljali veće količine odjevnih predmeta. On je okupio i grupu studenata iz Slavonije. Kada je premješten u automobilsku radionicu u Harambašićevoj ulici, počeo je i ondje raditi na prikupljanju pomoći, a njihov stan služio je za sastanke. Zlata Vinkler je s Jelenom Hadžikan i Ružicom Mitrović organizirala uzimanje papira za ilegalnu štampu.

Pomoć iz bijele zgrade obračunavo je Milovan Čubranović, a davali su mu je,među ostalima, dr Dora Filipović, Jara Slavelj, Marina Gregorić i dr Černozubov. Čubranović je preuzimao skupljeni novac i ostali materijal i iz Antituberkuloznog dispanzera od Jelke Kralj, dok je njegova žena skupljala pomoć u školi sestara pomoćnica.

Uz Higijenski zavod bila je vezana i grupa studenata i omladinaca koji su svoje sastanke održavali u stanu obitelji Buri u Primorskoj ulici.

U jesen 1941. na zahtjev Ivana Mećara bilo je hitno potrebno nabaviti veće količine seruma protiv tifusa, kojeg je u zavodu bilo. Za nekoliko dana uspjele su se preko Jelene Hadžikan i Mace Halužan nabaviti potrebne količine. Uzimanje seruma bilo je organizirano preko radnica koje su radile na poslovima gdje se moglo doći do seruma.

Sastanci su se također održavali u stanu Krunke Zastavniković, Jurjevska ulica i Ilica 34.

Na teritoriju III kotarskog odbora Narodne pomoći nalazile su se zgrade i uredi Crvenog križa. Predsjednik društva dobrovoljnih bolničarki Crvenog križa u to vrijeme bio je domobranski general Ivan Prpić, a sekretar Vera Jurić koja je po nalogu Partije tada svršila kurs dobrovoljne bolničarke da bi nakon toga bila izabrana u odbor Društva dobrovoljnih bolničarki u sklopu Crvenog križa i birana za sekretara. U to vrijeme bio je u Crvenom križu podvornik i pazitelj kuće Frišić. Preko njega su se dobili pokrivači i ručnici koji su predani Reziki Bermanec. Ona ih je slala logorašima u Kerestincu. Dio drugova koji su odlazili u partizane snabdjeli su se obućom i odjećom iz Crvenog križa. To se uzimalo od onog dijela odjeće koji je bio spreman da se šalje za ustašku vojsku na Istočnom bojištu.

Roba se uzimala preko sestre pomoćnice Anke Meleš.

Preko Vere Jurić, koja je tada radila u Privilegovanoj agrarnoj banci, Mjesni odbor Narodne pomoći, kao i partijski Mjesni komitet, zamjenjivao je novac, a svote su dostigle dva milijuna dinara. Osim veze s Privilegovanom agrarnom bankom, koju je držala Krunka Zastavniković, posebno je Vera Jurić primala pomoć od Stjepana Weingertnera, Karla Vujkovića, Drage Babića, Jelke Serman, Zlatka Lončarića, Milivoja Ivete, Balde Ljutića, Stjepana Radovanija, Jelene Simić, Ante Doblanovića, Drage Gortana, Krune Kalođere, Ljubice Gjurček, Ferda Marića, Micike Glasenkord, Mate Pavlovića i drugih.

Svi navedeni pododbori prikupljali su novčana sredstva, sanitetski materijal, odjeću, obuću, živežne namirnice za logoraše i za njihove porodice, a pronalazili su veći broj stanova za skrivanje sanitetskog materijala, oružja te za spavanje ili dulji boravak pojedinih ilegalaca. Tako je taj rajon, prema nepotpunim podacima, skupio u svibnju 1941. godine, 16 000 dinara, u lipnju 18 000, i u srpnju 26 000 dinara. Iz mjeseca u mjesec povećavali su se novčani prilozi.

Od hrane u samoj zadruzi i nekim dućanima skupljeno je u srpnju 1941. oko 30 kg graha, 40 kg bijelog brašna, 15 kg šećera i drugih živežnih namirnica. Jedan dio tih količina prenosio se u trgovinu mješovite robe u Ilici 220.

Pododbori su skupljali odjeću, obuću, kožu i uniforme. Samo jednom prilikom je pododbor Milana Zabčića predao 10 pari rublja, četiri odijela, dvije vojničke uniforme, šest komada pulovera i još nešto sitnih stvari. Dio tih predmeta spremao je krojač Franjo Zima, Senoina 11, i postolar Ćovran, današnji Trg žrtava fašizma 12.

Osim navedenih pododbora i njihovih članova, bilo je drugova koji su kao pojedinci održavali vezu s nekoliko simpatizera, skupljali od njih raznu robu kao i oružje. Među tim pojedincima bio je Martin Pribanić, koji je okupio veći broj simpatizera i osnivao pododbore Narodne pomoći. Oni su sudjelovali u raznim akcijama, kao pisanju parola, dijeljenju letaka, a skupljali su bombe i municiju. Dio tog materijala spremali su u Zoološkom vrtu, gdje je vezu imao Franjo Jergović, koji je 1942. otišao u partizane i poginuo.

Smail Ruščukić također je skupljao Narodnu pomoć, među svojim poznanicima brijačima, da bi kasnije zbog prikladnosti svoga stana, koji je davao za ilegalce, prestao skupljati pomoć. U stanu je također spremao raznovrsni materijal, a skupljao je oružje i municiju.

Marijan Hebner održavao je vezu s brijačkim radnicima u Zagrebu, i to preko Antuna Stergera i Đure Perka. Ti su drugovi okupili oko 180 brijačkih radnika koji su davali pomoć. Prikupljeni novac Hebner je predavao Stanku Kalcu, tada članu Rajonskog odbora Narodne pomoći. Oni su skupljali i raznu odjeću i obuću, a pred zimu 1941/42. i rukavice podložene zečjom kožom, kao i pokrivače. Pojedinci su pronalazili stanove za ilegalce. Tako je i ta grupa imala ilegalan stan u prostorijama društva »Hrvatska majka«, gdje je tada stanovao i radio kao čistač Marijan Hebner. U tom stanu, među ostalim, bili su Milan Uzelac, Antun Biber i Stevo Miškulin.

Kao mjesto za skupljanje oružja i municije služila je postolarska radionica Ede Masneca, Jurišićeva 16 a. Vlasnik te radionice Masnec sa svojim pomoćnicima Stjepanom Vargovićem, Stjepanom Verešom i Vihorom Grbenićem skupljali su novčanu pomoć i živežne namirnice.

Jedno od vrlo važnih mjesta za smještaj materijala, kao prolazno prihvatilište za ilegalce i španjolske dobrovoljce prilikom njihova vraćanja u zemlju,

zatim kao mjesto za povezivanje ilegalaca, bio je stan Nikole Slivonje, krojačkog obrtnika u Draškovićevoj ulici 6.

Nikola Slivonja skupljao je pomoć od nekoliko krojačkih obrtnika, a njegovi naučnici i tri pomoćnika davali su također pomoć.

Za Slivonju je bilo vrlo pohvalno da je, unatoč velikoj porodici — imao je devetero djece — našao mogućnosti da daje svoj stan za razne potrebe ilegalnog rada, iako su se radionica i stan sastojali od tri sobe i kuhinje. Jednom prilikom je pored svoje djece za nekoliko dana preuzeo i dijete poginulog druga Kasima Cehaića, postolarskog radnika, ubijenog u Bjelovaru ljeti 1941. godine.

Trećem kotarskom odboru Narodne pomoći bili su na raspolaganju stanovi u Padovčevoj 4, Čiovskoj 7, Medulićevoj 14, Zavrtnici 32, Nikolićevoj 5, Bukovcu 170, Biserskoj 14, Hatzovoj 18, današnjoj Krašovoj 38, Mošinskoga 28, kao i postolarska radionica »Elita« u Tomašićevoj 6.*

"Ovaj tekst je napisala nepoznata grupa autora, a nalazi se u IHRPH, MG-10/V-53.

Ivan Barbalić

ORGANIZACIJA NARODNE POMOĆI MEĐU INTELEKTUALCIMA

Grupe profesora i liječnika — Skupljanje pomoći u novcu i materijalu — Pronalaženje stanova — Tajna skloništa i skladišta

... Pred početak rata Ivo Frol me je zadužio da vodim organizaciju Narodne pomoći intelektualaca Zagreba. Isto tako sam radio u odboru za brigu i pomoć interniraca i zatvorenika u logorima i zatvorima. Članovi i članice tog odbora bili su rođaci i bliži srodnici uhapšenih osoba. Moj nećak Ivica Variola bio je uhapšen, jer je prenosio letke iz Zagreba u Sušak. Tako sam imao podlogu za nošenje paketa i posjete logorima: u Jastrebarskom, Koprivnici i Lepoglavi.

U odboru su, osim mene, bili: Bosiljka Beba Krajačić, Adela Ivanković, Anica Magašić (njen brat je bio u logoru).

U jesen 1941. godine Ruža Turković i ja posjetili smo logor u Koprivnici i utvrdili da logor nije dobro čuvan i da se lako može iz njega izići. Ruža Turković je posjetila sestru Bešku Turković, a ja svog nećaka Ivicu Variolu. Tom prilikom je Ruža Turković organizirala bijeg iz logora Anke Butorac i Mace Gržetić.

Drugom prilikom dobio sam zadatak da pokušam stupiti u kontakt s komunistima zatvorenim u logoru Jasenovac (Ivo Frol i Mladen Iveković). Veza je trebao biti neki ustaša (čijeg se imena ne sjećam) naš simpatizer. Sa svojom drugaricom Katicom Kmjaić otišao sam u Jasenovac koji je ona dobro poznavala, jer je tamo dugo živjela i imala mnogo poznanika. Došavši u Jasenovac vlakom, odmah smo svratili u jednu gostionicu čiji je vlasnik bio jedan njen poznanik. Upitali smo ga da li pozna tog našeg ustašu? On se zaprepastio i rekao nam da je taj ustaša toga jutra strijeljan, jer je davao kruh logorašima. Otišli smo do drugog poznanika koji je imao nadimak Brat. On je bio tri mjeseca zatvoren u logoru, jer je i on dao hrane nekom logorašu. Mislili smo da je možda u toku svog boravka u logoru došao u kontakt s našim drugovima. Kad smo došli do njega u njegovu kuću i kad je vidio što želimo od njega, bio je toliko preplašen da nas je molio da ga napustimo, jer da će nas ili tužiti ustašama ili će se ubiti. Napustili smo ga odmah i tako smo se vratili u Zagreb neobavljena posla.

Jednog dana smo bili obaviješteni da će ustaše premjestiti intemirce iz logora u Koprivnici u neki drugi logor, a da će ih provesti kroz Zagreb. Dobio sam zadatak da to provjerim na željezničkoj stanici. Pošto sam imao falsificiranu propusnicu, pošao sam te večeri na Glavni kolodvor. Utvrdio sam da je vagon sa zatvorenicima prošao kroz Zagreb, ali nisam mogao ustanoviti kamo je otišao.

Stanovao sam sa svojom drugaricom i njenom djecom zajedno sa Slavicom Cvrtila, koja je radila na policiji kod referenta za propusnice. Nagovorio sam je da uzima propusnice s pečatom i potpisom referenta, a da ću joj to platiti, jer da mi to treba za Primorce švercere. Cvrtila je uvijek bila u novčanoj oskudici, pa je ponudu prihvatila. Tako smo imali dovoljno propusnica.

Kako sam već spomenuo, pred početak rata bio sam zadužen da rukovodim organizacijom Narodne pomoći intelektualaca grada Zagreba.

Ja sam bio na čelu aktiva profesora. U tom aktivu su, osim mene, bili profesori: Ogrizović, Rajshercer, profesorica Švarc i Lukatela. Održavali smo redovito sastanke u klubu profesora u sadašnjoj Ulici Josipa Kraša. Profesori su skupljali pomoć u novcu i drugom materijalu i primali ilegalce na noćenje. Profesor Ogrizović radio je na I muškoj gimnaziji, a honorarno u knjižari »Kugli« u Ilici, u znanstvenom odjelu i to smo koristili za spremanje ilegalnog materijala.

Sastanak s Ankom Berns, koja je rukovodila Pokrajinskim odborom Narodne pomoći, vjerojatno je održan u Klubu profesora. Preko Ogrizovića održavao sam vezu i s Jozom Ivakićem, književnikom, koji je surađivao u primanju ilegalaca.

Održavao sam vezu s grupom oko Anine Tompe, profesorice na građanskoj školi. Njezin stan se koristio za sastanke, a i njezina su djeca (sin i starija kći Vanda) bila aktivna u omladini. U njezinoj grupi bila je i profesorica Kalođera. Cijela obitelj Kalođera aktivno je pomagala. Stanovali su na Pantovčaku 52 i njihov se stan koristio. Njihova je najmlađa sestra bila aktivna u omladini. Otišla je u partizane u Slavoniju i tamo je poginula.

Pomagao je i brat profesorice Tompe, Luj Ožbolt, bivši policijski činovnik u penziji sa stanom u selu Mikulići u okolici Zagreba. U njegovoj kući sam se skrivao kad me je policija progonila.

Dalje sam angažirao za naš rad profesora Grdenića, kemičara i studentice Veselinović i Bilančić za skrivanje ilegalnog materijala.

Uz grupu profesora održavao sam vezu i s grupom liječnika preko kojih smo skupljali sanitetski materijal i lijekove. To su bili doktori: Novosel, Kajfeš, Skrivaneli i zubar njemačkog prezimena kojeg se ne sjećam, a koji je imao ordinaciju kod tržnice na Dolcu. On je bio i Pavelićev osobni zubar. Kod njega smo imali skladište sanitetskog materijala. S profesorom doktorom Gušićem održavao sam vezu preko Anine Tompe. I kod njega se držao sanitetski materijal-

S grupom inženjera držao sam vezu najprije preko inž. Carića, a kasnije preko inž. Borisa Bakrača, koji me je naslijedio kad sam otišao u partizane, zatim i s doktorom veterine Maglajlićem.

Sa svima njima održavala se veza redovito, po potrebi i svakoga dana. Najviše su to bili leteći sastanci na ulici ili u pojedinim stanovima.

Kao rukovodilac Narodne pomoći intelektualaca bio sam i član Odbora Narodnooslobodilačkog fonda grada Zagreba koji je kasnije postao NOO grada Zagreba, a bio sam i prvi tajnik tog odbora. Održavali smo redovito sastanke na raznim mjestima. Nekad u nekoj gostionici na Miramarskoj cesti, zatim u stanu

Nade Gaon i drugdje. Ne mogu se sada sjetiti svih ostalih mjesta sastanaka. Međutim, najčešće smo se sastajali na ulici pojedinačno.

Naša veza s višim organima bila je Anka Berus s kojom sam se viđao gotovo svakog dana.

Naši glavni zadaci bili su:

1. Skupljanje pomoći u novcu i materijalu, tekstilu, sanitetskom materijalu, ponekad oružja, i pronalaženje skloništa za taj materijal. Sjećam se da mi je jedne večeri kasno, pred sam početak redarstvenog sata, Ankica Sertić, zvana Cincipinka, predala paket s crvenim zvijezdama i partizankama. Bila je uhapšena, pa je postala izdajnik. Prokazala je mnogo drugova i drugarica. Meni nije znala ime, jer su me svi zvali profesor Ivić.

2. Pronalaženje stanova za prenoćište ilegalaca i španjolskih boraca. Za taj zadatak bio sam angažirao Ivana Žica koga sam poznavao preko njegove sestre Marije Žic, inače učenice u našoj školi »Poduči za privatiste«. Ona je radila u fotografskoj radionici ZA-ZA na Preradovićevu trgu i opskrbljivala nas fotografijama zločina ustaša i Nijemaca koje su sami snimali, a razvijali u toj fotografskoj radionici.

Sjećam se dviju fotografija — ustaše s noževima u zubima, u jami među mrtvim ženama, zatim Nijemci s obješenim seljacima na drveću, u Srbiji pod naslovom »Frühlingsblüten in Serbien«.

S Ivanom Žicom sam često bio u stanu njegove sestre i tu smo diskutirali o problemima radničkog pokreta i potrebi aktivnog rada protiv Nijemaca i ustaša. On je našao dvije garsonijere. Jednu na kraju Nove vesi kod Zvijezde. Stanar garsonijere, student Franolić iz Punta na otoku Krku, napustio je Zagreb i ostavio nam tu garsonijeru. Drugu garsonijeru je našao u Zvonimirovoj ulici (danas Ulica socijalističke revolucije). Broja se ne sjećam, ali je stanar bio također s prezimenom Franolić, radnik iz Punta. Ja sam iznajmio jednu sobicu u vili na Pantovčaku oko broja 81, ali se nisam prijavio kao stanar. Stanodavci su bili mnogo odsutni. To mi je služilo samo u krajnjem slučaju za prenoćište.

Ivan Žic je bio brzo otkriven i otišao je u partizane na Baniju.

Kao skrovište i skladište materijala koristio sam podrumski stan Josipa Jelenovića, krojačkog radnika rodom iz Gostinjca na otoku Krku.

Dalje nam je kao sklonište i skladište služio stan — kuća Marije Španjol u Primorskoj ulici (mislim br. 42) gdje sada žive njene nećakinje Zorica i Dragica. Tu su svraćali visoki rukovodioci da se presvuku a s njima je držala vezu i Anka Berus.

3. Punktovi za snabdijevanje živežnim namirnicama bili su nam mljekarstva na Pejačevićevu (Britanski) trgu br. 2, na početku Pantovčaka i u Bulićevoj ulici. Za suhomesnatu robu trgovina suhomesnate robe u Ilici do Obrtničkog doma koju je vodio neki Kvakan pristaša ustaša, ali mi je njegova žena, sestra Jože Horvata, prodavala sve potrebno za zatvorenike i logoraše.

Mljekarstvo moje drugarice na Pejačevićevu trgu br. 2 bilo je mjesto sastajanja i sklonište materijala. To mljekarstvo treba posebno istaći, jer je ono bilo i punkt za svakodnevno sastajanje nas iz Narodne pomoći i Anke Berus, a kasnije Tateka (Antuna Beničkog) i Nosonje (Vlade Lončarića). Poslije mog odlaska, stan moje drugarice koristio se kao punkt, pa su u njega redovito dolazili Perica Dozet, Milutin Baltić, Lepa Perović i drugi. Poslije hapšenja moje drugarice nije

više bilo moguće koristiti se tim stanom. Ona je 1944. godine otišla u partizane u Hrvatsko primorje.

Mljekarstvo u Bulićevoj ulici služilo nam je kao punkt za kurire. Zato sam angažirao prof. Bogdanovića koji je nakon kratkog vremena bio izdajom uhapšen zajedno s vlasnicom mljekarstva i otpremljen u logor Jasenovac gdje je i poginuo. I njegov stan u Vončininoj ulici je bio korišten za sastanke.

Nakon odlaska Anke Berus na oslobođeni teritorij (veljača/ožujak 1942) vezu s nama je održavao drug Lončarić.

Osim mene članovi Odbora Narodnooslobodilačkog fonda bili su Ružica Turković, Valerija Kario, drugarica Pavla Papa, radnica Jovanović sa stanom u sadašnjoj Ulici 8. maja, a kratko vrijeme i drug Tatek koji je brzo uhapšen u jednom bifeu s oružjem i otpremljen u Jasenovac. On je jedan od rijetkih logoraša koji su preživjeli, jer se sakrio u bunar kad su ustaše počele likvidirati zatvorenike u logoru Stara Gradiška.

Policijski obruč se sve više stezao oko mene i odlučeno je da odem na oslobođeni teritorij, jer mi je zaprijetilo hapšenje. Naime, jednog dana došao je u mljekarstvo moje drugarice policijski agent, i pošto sam bio sam u mljekarstvu, pitao me da li ovamo svraća neki prof. Ivić. Odmah sam odgovorio da dolazi ali uvijek rano na doručak ili poslije podne oko 4 sata. Rekao je da će ponovo doći i zamolio me da mu ga pokažem. To sam i obećao. Vidjeli smo da više ne treba oklijevati i Brnčić (brat Josipa Bmčića) me je sklonio u kuću Nade Novosel. Bilo je sve spremno da sutradan odem na oslobođeni teritorij. Međutim, te noći je policija opkolila kuću, jer su mislili da se tu, možda, skriva Josip Brnčić koga su oni tražili. Ja sam uspio pobjeći, jer je bila velika tama i, pošto sam dobro poznavao taj dio Zagrebačke gore, došao sam u Mikuliće i sklonio se kod već spomenutog Ožbolta.. .*

' Odlomak iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

Dr Srećko Šilović

SURADNJA ZAGREBAČKIH LIJEČNIKA

ćelija intelektualaca — Skupljanje i slanje sanitetskog materijala — Ubijem liječnici

Partijska ćelija intelektualaca krajem 1940. godine djelovala je u sastavu: Miljenko Protega, sekretar, a članovi su bili: Esref Badnjević, dr Vladimir Franković, dr Božidar Adžija, dr Srećko Šilović i dr Drago Vrbanić.

Početkom 1941. sekretar je dr Savo Zlatić, dok su članovi isti. Sastanci se obično održavaju u ordinaciji dra Frankovića, Ilica 51, i u stanu Božidara Adžije-

U svibnju 1941. sastav ćelije je ovakav: sekretar Nino Rubčić, a članovi su Šime Balen, dr Mladen Iveković, dr Esref Badnjević, dr Ozren Novosel, dr Milenko Kraus, Vuk Vernić i dr Srećko Šilović. Organizacija se reorganizirala listopada 1941. Uhapšeni su Rubčić, Novosel i Vernić, Balen je otišao na drugu dužnost, a zatim u partizane, Iveković u ilegalnost. Sastanci su se najčešće održavali u Badalićevoj 10.

Nekoliko godina prije okupacije zemlje radio sam u Pokrajinskom odboru Narodne pomoći, a zatim sam zadužen za rad s intelektualcima i među liječnicima. Bio sam liječnik u Merkurovu sanatoriju u kojem smo veoma razvili rad u Narodnoj pomoći.

Sa mnom su surađivali: Margita Fürst, bolničarka na ginekološkom odjelu, Gabro Valjak, instrumentator na kirurgiji, Evica Sekulić, bolničarka na kirurgiji, Štef Rizman, bolničar, Ivo Bakić, bolničar, Atanas Ristić, vratar, Katica Hribar, primalja. S nama je surađivala i bolesnica Nevenka Franković, njen muž bio je činovnik u osiguravajućem društvu »Sava«. Oni su skupljali novac među Istranima — Društvo Istrana u Žerjavićevoj ulici — preko Nikole Stihovića koji je kao terenski radnik 1942. poginuo u partizanima u Fruškoj gori. Nakon odlaska Nikole Stihovića iz Zagreba bio sam povezan s Istraninom Fabrisom N., koji je 1944. preko Topuskog prešao na rad u Istru.

Novac za Narodnu pomoć skupljao sam od 1937. neprestano do 1941. među intelektualcima i drugim građanima simpatizerima. Pomoć su stalno davali:

dr Fedor Kasumović, rendgenolog Okružne blagajne; dr Beno Stein, internist; dr Stjepan Betlheim, neurolog; dr Franjo Brolich, ginekolog, Okružna blagajna; dr Mladen Bival, ginekolog, Merkurov sanatorij; dr Feldmann, internist; Ivo Juranović, inženjer; dr Fedor Bazala, advokat; Aleksandar Ehrmann, Stanko Kliska, inženjer, Rade Pribićević, Čedo Rajačić, Vlajko Kalember, dr Ante Valečić, kirurg, dr Jože Kajfeš i drugi. Veće svote novca za potrebe Narodne pomoći, a posebno pomoći Partiji davali su više puta Aleksander Ehrmann i dr Fedor Bazala.

Pomoć se skupljala na različite načine.

Uz rad Narodne pomoći treba spomenuti i rad s advokatima radi intervencije na policiji ili na sudu za uhapšene drugove. Neki advokati radili su to za novac, no većina njih radila je to besplatno i iz simpatije. Ovdje treba spomenuti i one advokate koji su branili naše drugove na sudskim procesima; na primjer, dr Ante Ramljak, dr Fröhlich i dr Ivo Kuhn, kojega su ustaše strijeljali 9. srpnja 1941.

Treba spomenuti i rad liječnika koji su bolesne i zdrave drugove smještali u bolnice i tamo ih liječili, zadržavali i štitili od samovolje policije. To se naročito tiče liječnika u bolnici Sv. Duh gdje je bio poseban odjel za političke osuđenike, kasnije u 1941. u bolnici Milosrdnih sestara (danas Bolnica »Dr M. Stojanović«), a kasnije u bolnici na Rebru.

Odmah u početku travnja 1941. grupa s kojom sam bio povezan za Narodnu pomoć počela je rad na prikupljanju i slanju sanitetskog materijala. Materijal se skupljao po svim odjelima, i to: lijekovi, ampule, zavojni materijal, jod, alkohol, eter za narkozu, vata, instrumenti, šprice itd. Materijal se pakirao u sanatoriju i odnosio i predavao na raznim mjestima. Gabro Valjak, bolničar, predavao je materijal Matiji Gubecu u njegovu stanu na Voćarskoj cesti i Stipi Starčeviću, poštanskom činovniku, Rendićeva 8. Sestra Margita Fürst predavala je sanitetski materijal Antunu Orliću, koji ga je dalje predavao Ivanu Žicu, vozaču u ustaškom ministarstvu ruda, ugao Vlaške i Draškovićeve ulice, koji je u kolima ministarstva nesmetano prikupljao i vozio materijal po gradu, a u slučaju potrebe i preko mitnice u Dubravi. Najvažniji dio sanitetskog materijala predavao sam ja inženjeru Kadiću — Josipu Kopiniču, koji je 1941. kao ilegalac stanovao u Kustošiji, iza Miillerove ciglane, a kasnije u Stenjevcu. Imao je tajnu radio-stanicu. S njim sam stalno održavao vezu.

Izvan »Merkura« bio sam povezan sa drom Bocakom. Sastajali smo se u njegovoj ordinaciji na Jelačićevu trgu ili u stanu u Novakovoj ulici. Kad sam hitno trebao velike količine sanitetskog materijala, osobito seruma, vakcina po tisuće komada i ostalih lijekova za injekcije, pribavljao mi je to dr Janez Černe, internist. Njegova žena bila je od travnja 1941. dobrovoljna sestra Crvenoga križa i radila je u previjalištu Vojne bolnice na Kuniščaku. Tamo su uzimali sanitetski materijal koji je ona predavala Jani Koh tada tajnici Crvenoga križa. Kao sestra Crvenoga križa supruga doktora Černe pratila je sanitetski vlak kojim su otpremali protjerane Slovence u Bosnu i Srbiju. Ona je vlak pratila od Zagreba do Kostajnice, a tamo je materijal predavala u previjalištu na kolodvoru drugu Marakoviću ili njegovoj sestri, zatim Stipi Santovcu, mesaru avijatičke bojne u Kostajnici. Iz Kostajnice u Žagreb sanitetskim vlakom vozila su se srpska djeca u Zagreb i Jastrebarsko. Najviše sanitetskog materijala nabavljala joj je Danica Sterk, magistra farmacije u ljekarni Praunsperger, Preradovićeva 42. Materijal su nabavljale Anka Meles i sestra Habazin, Nataša Vodopija, sestra Crvenog križa 1941. Skladište čitavog materijala nalazilo se kod majke supruge doktora Cerne, Crlenjak, Andrijevićeva 4, nasuprot Bolnice sestara.

Prva koja je stradala u radu za prebacivanje sanitetskog materijala i koju su ubile ustaše 1941. u Sv. Ivanu Zelini bila je medicinska sestra Jana koja je radila u dispanzeru u Medulićevoj ulici. U vezi skupljanja i prenošenja sanitetskog materijala uhapšena je i likvidirana 1944. dr Pava Jajac, liječnica Okružne blagajne. Zatim dr Dragomir Drakulić, zvan Puba, liječnik iz Karlovca, koji je zajedno sa mnom radio za Španjolce i slao pakete našim intemircima u koncentracionim logorima u Francuskoj. On je bio u jeseni 1941. doveden na Savsku cestu i tamo likvidiran. Ubijen je i dr Rudolf Rosner, neurolog, u čijem smo stanu održavali liječničke sastanke više godina. Dalje, dr Arsen Škatarić, liječnik Higijenskog zavoda u Zagrebu, koji je bio premješten u Novi Marof u bolnicu za tuberkulozu, gdje su ga ustaše likvidirale. On je bio moj dugogodišnji suradnik. Ubijeni su dr Ozren Novosel i dr Juraj Bocak, koji su otpremljeni u logor u Jasenovac i tamo likvidirani.

Želim ovdje spomenuti slučaj drugarice dr Ane Rothdeutsch, koja je stradala u vezi s prenošenjem sanitetskog materijala, doduše ne 1941. nego 1943, no kako je ona bila vrlo kratko vrijeme u Zagrebu, bojim se da nije bila povezana, i ne bi se smjela zaboraviti. Ona je došla kao liječnik u Merkurov sanatorij u kolovozu 1943. Bila je namještena zajedno sa mnom na ginekološkom odjelu gdje nam je bio šef dr Cescut. Radi komunizma bila je uhapšena u Beogradu i nekoliko je mjeseci bila u logoru u Banjici. Gestapo ju je smatrao Njemicom, a bila je iz Prekomurja, pa je uspjela doći u Zagreb. Odmah se povezala na rad u našoj grupi u Merkurovu sanatoriju i neumorno je radila na prikupljanju i prenošenju sanitetskog materijala. Više puta je osobno prenosila sanitetski materijal preko mitnice u Dubravu i tamo ga predavala. Koncem listopada 1943. uhvaćena je na mitnici s velikom količinom dragocjenog materijala. Dr Ćiril Cescut, koji je bio povezan s Gestapom, pozvan je u Gestapo na Marulićevu trgu. Tamo su ga izgrdili što on na svojem odjelu drži doktorice komuniste, saopćili su mu da je dr Rothdeutsch uhvaćena zajedno sa sanitetskim materijalom i da je kratkim putem likvidirana. Međutim, ona je bila osuđena na tri godine logora i Margita Fürst našla ju je u logoru u Staroj Gradiški gdje je kao doktorica radila među logorašima. Kratko vrijeme poslije toga ona je navodno umrla od otrovanja ili od gladi, u svibnju 1944. Našao sam u Merkurovu sanatoriju njezin karton o namještenju: Ana Rothdeutsch, rođena 13. VII 1912, Gornja Lendava, Murska Subota, roditelji Ivan i Marija Hajdinjak, namještena u Merkurovu sanatoriju od 2. VIII do 1. XI 1943...

... Sve što sam ovdje iznio rad je i povezivanje po naređenju i sugestijama Partije. Povezivalo se i radilo uglavnom sa simpatizerima, progresivnim intelektualcima, javnim radnicima i običnim građanima i grupama — no baš ta široka baza na kojoj se rad odvijao i to vrlo plodno i uspješno znak je golemog utjecaja i sveopće simpatije koje je naša Partija uživala u širokim slojevima prije ustanka i u njegovu početku 1941. god. Na osnovi te masovne povezanosti Partije mogla je naša Partija organizirati, povesti i pobjedonosno završiti narodni ustanak i provesti socijalnu revoluciju.*

Odlomci iz sjećanja, 1HRPH, MG 12/11-16.

Ivan Dudak

NARODNA POMOĆ U TVORNICI ULJA

Od 300 radnika i namještenika u 12 odjeljenja Tvornice ulja, u 1941. godini ilegalnim je radom obuhvaćeno više od 100 drugova i drugarica. Ignac Lazar radio je u upravnoj kancelariji s prilagačima. Nikola Tomljenović u rafineriji, Mato Štefančić u ekstrakciji, Pavao Plaše i Mijo Tortić u transportnoj grupi, Dragutin Igrec u skladištu ulja, Zora Ključariček i Tinka Štefek u bravariji i kanteraju, Fanika Stanko u mlinu, Fanika Štefančić u skladištu vreća, Marija Belovari u javnom skladištu i ja u bačvariji i impregnaciji, a Marija Medić sa ženama u rafineri-ji- . , .

Drugarice su radile i u odboru AFZ-a. Drugovi su radili u odborima Narodne pomoći. Višu vezu ispred tvornice održavao je Mijo Tortić, a kada je on bio kompromitiran, ja sam preuzeo tu dužnost. Svota novca kretala se od 1000 do 1500 dinara. Sastanci su se održavali u privatnim kućama, u gostionicama, na Savi, a najviše po kućama kod Marije Medić, Crni put bb, Ivana Dudaka, Andrilovečka bb, Alekse Dominčića, gradske kuće, Jakova Juračića, Barutanski jarak, Svetka, Heinzelova, Nikole Tomljenovića, Janokovačka, Mate Štefančića, Supilova, Anke Podkrajac, Petrova, Mije Tortića, Tmava.

Stanove za ilegalce davali su Svetko, Heinzelova, Podkrajac, Petrova 90, Ivan Bučar, Stara Peščenica, Božo Škorlić, Dubrava i ja, Andrilovečka.

Skupljena odjeća i obuća spremala se kod Ane Podkrajac u Petrovoj ulici i u Varaždinskoj kod Pazmana. Sanitetski materijal, baterijske lampe i raznovrsni drugi materijal spremao se u stolariji, Petrova ulica, u dvorištu gostionice Cerovski. Ulje koje se iznosilo 1941. davalo se porodicama drugova koji su bili uhapšeni ili u partizanima, i to Tinki Štefek, Stjepanu Tumpi, Zori Ključariček, Josipu Hudinčecu, Stjepanu Tičeku i Bukovcu.

Odbor AFŽ-a pleo je čarape, rukavice i pulovere. Kad je to bilo izrađeno, predano je Ani Podkrajac, Petrova 90.*

• IHRPH, MG-lO/V-56.

Štefica Borovčak

NARODNA POMOĆ U »SHELLU«, »ANILOKEMICI« I AEG-u

Rad na organiziranju Narodne pomoći počeo je u poduzeću »Jugoslavenski Shell dd« još prije rata. Taj rad potakao je Mirko Franelić, te sam po njegovim sugestijama počela skupljati pomoć.

Dolaskom okupatora, Mirko Franelić morao je prijeći u ilegalnost, a Narodnu pomoć, koju sam i dalje nastavila skupljati, predavala sam prvih mjeseci njemu. Kad je on morao bježati iz Zagreba, mislim u srpnju 1941, pomoć sam predavala Eugenu Frankoviću, koji je tada radio u poduzeću »Standard Vacuum Oil Company«. Rad se dalje nastavio prema njegovim instrukcijama.

Tako je početkom jeseni bio formiran aktiv, a malo zatim je taj aktiv prerastao u odbor. Veza za taj odbor ostao je do oslobođenja Eugen Franković. Da li je odbor nastao već u 1941. ili u 1942. godini — ne mogu se točno sjetiti. Članovi odbora bili su, osim mene, još Ivo Cortese i Josip Korajlija, te smo nas troje podijelili između sebe taj rad u poduzeću, kao i na tadašnjem skladištu u Radničkoj cesti. U to vrijeme poduzeće je zajedno sa skladištem imalo oko 160 ljudi. Pomoć je davalo u početku oko 10 zaposlenih, a kasnije se taj broj povećao na oko 25, od čega ih je bilo petero među radnicima na skladištu. Visina se pomoći kretala u početku od 20 do 150 dinara po čovjeku, a kasnije se mijenjala prema kursu kune. Ukupne svote se ne sjećam. Povremeno smo s pojedinim ljudima održavali kratke sastanke da ih angažiramo u skupljanju hrane, odjeće i pisaćeg pribora, kao i čitanju ilegalne štampe. Sastanci su se održavali u stanovima pojedinih ljudi (Cortese, Korajlija, Bosnić) ili na ulici (predavanje materijala i slično).

U srpnju 1941. povezala me Mira Šegota, koja je također bježala iz Zagreba zajedno s Mirkom Franelićem, s Dinom Miklaušić iz poduzeća »Anilokemika«. Prema načinu našeg rada u »Shellu«, ona je organizirala rad i u »Anilokemici«. Poduzeće je imalo oko 80 ljudi, a pomoć je u početku skupljao, osim

nje, još jedan drug. Ubrzo se taj broj povećao i popeo na osam obuhvaćenih aktivista.

Taj sam rad prenijela na poduzeće AEG preko Đurđe Kovačić-Sabljak. To je poduzeće imalo oko 30 zaposlenih, a u skupljanju pomoći bilo je obuhvaćeno deset.

Sav novac, hrana (marmelada, šećer, brašno), stari i novi odjevni predmeti, pisaći pribor i razni medikamenti, skupljeni u »Shellu«, »Anilokemici« i AEG-u predavali su se Eugenu Frankoviću, odnosno drugovima koje je on slao. Dina Miklaušić predala je šatorsko krilo.

Stan za sastanke, ne samo za nas već i za druge ilegalne sastanke za koje su nas tražili, davala je Dina Miklaušić, Krešimirov trg 4 (danas Lenjinov trg)-

Točne količine i svote ne mogu navesti. Isto tako je i broj ljudi varirao, te sam navela broj obuhvaćenih za koje sam sigurna, međutim, taj je broj povremeno vjerojatno bio i veći.*

"AH — izjave.

Franjo Stanišić

TEKSTILNA TVORNICA »IVANČICA«

Rukovodio sam pododborom Narodne pomoći koji je imao tri člana. Kroz pododbor su prošli: Ivan Curi, Anton Nađi, Slavko Ribarić, Ivan Novoselac, Stjepan Lacković, Miško Špoljar i Zora Knezić.

U partizanima su poginuli Ivan Curi i Stjepan Lacković, a u logoru Miško Špoljar i Slavko Ribarić. Pododbor je osnovan u početku 1941. Odmah poslije okupacije imali smo obuhvaćeno 30 radnika od oko 200 zaposlenih koji su prilagali mjesečno oko 3000 dinara. Ta se svota stalno povećavala. Osim novčanih priloga, skupljali su se odjevni predmeti, obuća, hrana i sanitetski materijal. U sporazumu s mjeračem robe i pojedinim radnicima iz tvornice se otpremala izrađena roba, platno, hlačevina itd. i dostavljala Anki Podkrajac. Više puta otpremljeno je po 20 — 30 metara robe. Osim toga, u velikim se količinama otpremalo i predivo, od kojeg su se izrađivale veste i čarape za drugove koji su odlazili u partizane. Roba se izrađivala kod kuće.

Sastanci su se održavali tjedno po dva puta kod Mirka Špoljara, Stjepana Lackovića, Slavka Ribarića, Ivana Novoselca, Vidakovića i u mome stanu, Kriška 61.

U toku 1941. godine u tim stanovima ukonačivali su se ilegalci i španjolski dobrovoljci. Kod mene su ilegalno stanovali Ratko Vujević, Franjo Tustić, Ivan Curi, Andrija Vuković i još neki.

Stanove smo davali za održavanje sastanaka i Kotarskog odbora Narodne pomoći.

Sa aerodroma smo jednom prilikom preko Ivana Cotmana, radiotehničara, koji je tamo bio zaposlen, dopremali uređaj za radio-stanicu i dostavili je daljoj vezi.*

* IHRPH, MG-9/II, 13.

Matija Šego

RADNICI TVORNICE »SILK«

Poslije zabrane URSS-ovih sindikata 1940. godine dana je direktiva od odgovornih drugova da se odmah održe protestni mitinzi, na kojima se treba upoznati cjelokupno radništvo o neprijateljskom aktu uperenom prema radničkoj klasi, od strane zloglasne vladavine Cvetković — Maček. Naravno da se to odmah i provelo u život. Na mitingu u našoj tvornici zaključeno je da se pošalje pismo protiv zabrane sindikata. To su pismo potpisali svi radnici i poslali ga na Šubašićevu Banovinu. Radi toga su bili pozivani u Upravu policije i od njih se tražilo da plate po 10 dinara kao globu.

Dalji zadaci koji su se postavljali bili su da se osnuje tvornički odbor u koji su ušli Mijo Horvat, Anđela Horvat, Stjepan Jambrović i ja.

Zadatak odbora bio je držati i dalje na okupu radnike koji su bili članovi URSS-a, upoznavati ih s političkim događajima u našoj zemlji i svijetu, te od njih i dalje prikupljati novčane priloge umjesto članarine.

Od 64 zaposlena radnika tvornice SILK priloge je davalo 35 radnika. Okupacijom zemlje taj se broj smanjio, dok je poslije napada na SSSR postepeno rastao. Osim od radnika u tvornici, prilozi su se prikupljali i izvan tvornice. Od skupljenih priloga davala se pomoć obitelji jednog druga koji je radi ilegalnog rada bio uhapšen i tako ostao bez posla.

Iz tvornice su se iznosile gotove čarape, koje su se prodavale, a novac dobiven za njih davao se za Narodnu pomoć.

Odbor je svoje sastanke održavao kod Mije Horvata u Supilovoj ulici 13, Valenta Jurasa u Mrežničkoj i na Savici kod Save.

U mome stanu, Palmotićeva ulica, stanovali su ilegalci Stipe Šaravonja i neki Talijan.

Za skupljanje sanitetskog materijala uspostavio sam vezu s drugom Dukićem, koji je sa socijalnog osiguranja donosio razne lijekove, zavoje itd. Ta-

kođer se skupljala odjeća, obuća, koja se spremala kod mene u stanu, odakle se slala u partizane. S Kotarskim odborom NP održavao je vezu Horvat i drugarica Milka.*

* IHRPH, MG-10/rV, 47.

Kristina Đaković

I U TEKSTILNOJ TVORNICI »ZORA«

Godine 1941. radila sam u tvornici »Zora«. S nekoliko drugova i drugarica stvarala sam organizaciju za Narodnu pomoć. Išlo je dosta teško, pošto je bilo mnogo ustaša, ali svejedno se rad proširivao. Sa mnom su radili Franjo Mareša i njegova drugarica, Nikola Dogan i njegova drugarica, Maurin (poginuo je u partizanima), Franjo Frkeš, Viktor Crnković, Blaž Novosel i još neki.

Partijski sastanci su se najviše održavali u mome stanu, Predgradska 8, u dvorištu. Tu je bio aktivan Franjo Šnobl. Imala sam zaduženje za AFŽ-e i SKOJ. Sa mnom je održavao sastanke i veze i Adam Kovačić.*

* IHRPH, MG-10/IV-48.

Ivan Bajić

ODBOR NARODNE POMOĆI U TVORNICI »HIGIEA«

Tvornica čepova »Higiea« nalazila se gdje i danas, u Ulici Anke Butorac broj 48.

Raspuštanje URSS-ovih sindikata 31. prosinca 1940. zatekao je radništvo organizirano. Tada je tvornica imala najviše radnika u svojoj historiji, jer je bilo zaposleno više od 80 radnika. Uoči samog rata taj broj je počeo opadati i može se reći da se kretao, prosječno, u toku 1941. godine oko 60 zaposlenih radnika.

Još za vrijeme slobodnog djelovanja sindikata, u toku 1940. godine, ubirala se Narodna pomoć od povjerljivih drugova i drugarica. Ona je bila namijenjena španjolskim dobrovoljcima te drugovima koji su se nalazili u zatvoru i logoru, kao i njihovim porodicama. Ubrani iznos bio je tada minimalan, jer se, kao što sam već naglasio, uzimao isključivo od vrlo povjerljivih osoba. Glavni organizator te akcije bio je Joško Udović, koji je poginuo u NOV prilikom zauzimanja Trsta. Njegovi pomagači bili su uglavnom članovi uprave sindikata: Stjepan Čumbrek, Ljudevit Bokulić i ja, te drugarice Šekoronja i Rendulić.

Poslije zabrane sindikata prešlo se na prikupljanje još jedne vrste novčanih priloga za štrajkaški fond. Priloge su davali članovi sindikata umjesto prijašnje članarine. Njih oko 20 davalo je oko 50 dinara tjedno. Novac se predavao višoj vezi. To su bili, sjećam se jer sam i sam njima predavao novac, Ivica Lovinčić i Marko Belinić.

Nakon okupacije zemlje prešlo se na širi rad pomoći. Udović je i dalje bio glavni pokretač i rukovodilac odbora. Sada se prešlo na prikupljanje i odjevnih predmeta, lijekova i ostaloga. Sjećam se da sam i ja dva puta donio iz Vojne bolnice u Vlaškoj ulici — bolničkog, odnosno sanitetskog materijala, koji je predan višoj vezi. Članovi odbora imali su zadatak da, osim od pojedinih drugova s kojima su radili u tvornici, prikupljaju pomoć od svakog poznatog simpatizera pokreta. Prilagača pomoći u tvornici bilo je oko 25 posto od ukupno zaposlenih radnika.

Gotovina novca koja se ubirala tjedno kretala se od 150 do 250 dinara, odnosno kuna.

Veza između članova odbora Narodne pomoći bila je dnevna. Često su se koristili sastanci HRS-a, jer se čitava prijašnja URSS-ova uprava uspjela ugurati u upravu podružnice HRS-a. Udović se primio dužnosti blagajnika, da bi lakše mogao prikriti svoj ilegalni rad. Mi, ostali aktivisti, znali smo da postoji više veza, ali smo samo jedanput prisustvovali sastanku, i to na Martinovki, odnosno kod Varaždinske ceste preko puta bivšeg igrališta »Građanskog«. Sjećam se Dragice Končar, koja je dolazila pred tvornicu i razgovarala s pojedinim drugaricama.

Ovdje iznosim imena aktivista koji su prikupljali i davali Narodnu pomoć u »Higiei« te bili članovi odbora. To su bili Joško Udović, poginuo, Stjepan Cumbrek, umro od tbc 1944, Ljudevit Bokulić, ubijen u Lepoglavi, Vlado Jurišić, otišao u NOV, Anica Šekoronja i ja. Bio sam u zatvoru i logoru.

Veze smo održavali i s pojedinim drugovima iz tvornice »Gaon« i Tvornice papira. Sastanci su se nekoliko puta održali u menzi na Zavrtnici.*

• IHRPH, MG-10/rV, 46.

Zvonimir Bakran

NARODNA POMOĆ U ZGRADI »PENKALA«

U zgradi »Penkala« postojalo je više tvornica, i to: tekstilna tvornica »Hahn i Nettel«, tekstilna tvornica »Bureš«, tekstilna tvornica »Wälder«, pletionica čipaka »Zenit«, »Zvono«, pletionica vesta, krznarija »Tigar«, tvornica baterija »Vako«, tvornica laboratorijskih aparata »Inko«.

Skupljanje Narodne pomoći organizirala je partijska organizacija u tvornici »Inko«. Skupljanjem je rukovodio Josip Šušković. Nakon njegova odlaska u ilegalnost u drugoj polovici 1941. ja sam preuzeo tu dužnost. Do mog odlaska u partizane u rujnu 1942. za skupljanje u svakoj je tvornici bila zadužena po jedna drugarica ili drug, i to: za tvornicu »Hahn i Nettel« — Rezika Biloh, za »Zenit« — Antonija Gmaz, koja je strijeljanja u ljetu 1942. godine, za tvornicu »Bureš« — Marica Jordan, Judita Valaj i Franc Šnobl, tvornicu »Wälder« — Rafael Kranjčec, krznariju »Tigar« — Franjo Buconjić, strijeljan 1942, za tvornicu baterija »Vako« — Antonija Palčec, Tinka Fučko i Rezika Sterger, i za »Inko« ja.

U taj sklop tvornica pripala je i tvornica »Union« u kojoj su skupljale Anđela Cahunek i Alojz Kocijan.

Osim skupljanja novčanih priloga, sakupljao se zavojni materijal, vojnički odjevni predmeti, rublje, a u tvornici »Inko« izrađivali su se aparati za sterilizaciju liječničkih instrumenata. Skupljene stvari i različiti materijal bili su pohranjeni u mojemu stanu na Kanalu, Supilova 18, a veći dio u jednoj trgovini petroplinskih svjetiljaka, Petrolux, Radišina 9-

Sastanci odbora NP održavali su se također u mojemu stanu.

U tvornici »Inko« prilog je davalo 100 posto zaposlenih zajedno s vlasnikom inž. Zvonkom Kovačićem, tj. oko 20, dok je u ostalim tvornicama bilo 10—15 prilagača, ukupno 100 do 120 u 1941. U 1942. taj se broj udvostručio.

Član partijske organizacije u tvornici »Inko« Kazimir Biloh izrađivao je upaljače, koji su bili upotrijebljeni za dizanje Glavne pošte.*

* IHRPH, MG-10/IV-38.

Adolf Kukec

ODBORI GRAFIČARA

Grafičari su odmah u siječnju 1941, poslije zabrane URSS-a, osnovali odbor Crvene pomoći, odnosno Narodne pomoći. U taj odbor su ušli Branko Sabljić, Gabrijel Cesar i ja. Odbor je organizirao rad u svim tiskarama. Početkom 1941. osnovano je devet pododbora. Oni su djelovali u svim većim zagrebačkim tiskarama i knjigovežnicama. Ukupno su bila 32 aktivista sa još šezdesetak simpatizera koji su davali pomoć. Njih 90 davalo je mjesečno više od 1200 dinara pomoći. Rad je svakim danom napredovao. Sredinom 1941. bilo je oko 180 članova, koji su davali do 3000 dinara.

Redovito smo održavali sastanke i mjesečno predavali obračun.

Sa IV kotarskim odborom bio sam ja povezan. Ujedno sam bio i član togaodbora sve do rujna. Na sastanke našeg odbora ispred Kotarskog odbora dolazio je drug Pandža-Brko koji je prenosio uputstva za dalji rad.

Odbor je također imao stanove za ilegalce.

U rujnu 1941. morao sam napustiti Zagreb, jer me je tražila policija, pa sam predao svoje veze i zaduženja.*

[1]AH — izjave.

Mirko Srića

POVEĆALI SMO BROJ AKTIVISTA

U drugoj polovici 1941, nakon prethodnih dogovora, pozvao nas je Viktor Kučan u svoj stan na sastanak. Bili su prisutni Viktor Kučan, Andrija Mišak, Vjekoslav Franolić, jedan drug kojemu ne znam imena i ja. Od Rajonskog komiteta bio je Grga Starčević.

Dobili smo zadatak da povećamo broj aktivista i priloga za Narodnu pomoć. Na sastanku smo preuzeli konkretna zaduženja.

Ubrzo zatim od našeg odbora osnovali smo devet odbora u bivšoj Hrvatskoj državnoj tiskari — danas Nakladni zavod Hrvatske, a osnovan je i jedan odbor srednjoškolaca. Viktor Kučan bio je glavni rukovodilac cijelog rada.

U početku je glavna veza bio Grga Starčević, a poslije drug Kovačević.

U svome radu naš odbor i od njega osnovani pododbori proširivali su svoju djelatnost na okolicu u kojoj su radili ili stanovali njihovi članovi. Tako se krug aktivista stalno povećavao. Najveću aktivnost u radu pokazali su odbori u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske koji su ubrzo na suradnju okupili više od 40 radnika iz same tiskare. Veliku pomoć i aktivnost imala je grupa iz auto-mehaničke radionice koju je vodio Duka Horvat. On je stanovao na uglu Palmotićeve i Đorđićeve ulice i u svome stanu je zajedno sa svojom drugaricom, sakrivao mnoge drugove, kompromitirane zbog ilegalnog rada. Isto tako, u tome stanu, kao i kod Kučana, održavali su se razni sastanci i dogovori. U njihove stanove donosio se raznovrsni materijal, kao odjeća, obuća, sanitetski materijal, propagandni materijal koji se poslije otpremao na određena mjesta. Tu se skrivalo oružje koje je obično odnosio Grga Starčević. Kučan i ja smo imali zadatak da iz tiskare iznosimo legitimacije i propusnice. Tako su naši drugovi bili opskrbljeni legitimacijama i propusnicama prije nego što su ih dobivali sami naručioci, razna ustaška nadleštva.

Odbor je sudjelovao u nekoliko akcija kad smo razbacivali letke po ulicama Trešnjevke. Nakon noćne akcije dijeljenja letaka, znali smo ujutro slušati razgovore radnika u tiskari, koji su govorili o sadržaju nađenih letaka.

U tome radu najviše su se isticali Grga Starčević, Kovačević i Viktor Kučan, a u tiskari NZH ja sam bio organizator preko koga su se izvršavale sve akcije.

Nakon nekoliko mjeseci zajedničkog rada našeg odbora došlo je do izmjene članova, jer su neki odlazili na druge zadatke. Ujedno je na traženje Jose Novačića grupa grafičara prebačena pod rukovodstvo grafičke ćelije, koju su činili Joso Novačić, Jože Usinek, Viktor Kučan, Pavlović, Vjekoslav Zganjer i ja.*

•IHRPH, MG-44/III, U.

Zvonko Alić

SURADNJA POSTOLARSKIH RADNIKA

Postolarski radnici zaposleni u postolarskim radionicama na području IV kotara gotovo svi su davali novčane priloge za Narodnu pomoć, njih oko 250 radnika i obrtnika. Osim davanja novčanih priloga, postolarski radnici skupljali su odjeću, sanitetski materijal, oružje, municiju, a naročito u većim količinama obuću, koja se spremala u postolarskoj radionici Eda Masneca, Jurišićeva 16. Tu su obuću dobivali drugovi koji su odlazili u partizane.

Radom Narodne pomoći na IV kotaru rukovodio je odbor u kojemu su bili: Duka Grubelšek, Viktor Ivanov, Slavko Ujičić, Marijan Petričak, Josip Bertić, Josip Iveković, braća Kolarec, Jurčec i ja.

Svaki od nas ubirao je Narodnu pomoć od nekoliko radionica. Ilegalnu štampu smo davali prilagačima Narodne pomoći. Štampu smo primali od Glumpaka, Kuhara i Vargovića. Novac Narodne pomoći obračunavan je članu Kotarskog odbora Stjepanu Puku. U početku smo skupljali oko 1 000 dinara, a kasnije do 3 000 i više. Sastanci odbora održavali su se u stanovima i radionicama, Ilica 34 kod Stepinčića, u Draškovićevoj ulici kod Blažička i kod mene, Draškovićeva 11.

Ilegalci su stanovali u stanovima Matočeca, Radnički dol 11, Slavka Ujičića u Prilazu, kao i u mojem stanu*

*AH – izjave.

Franjo Landripet
Franjo Oković

NARODNA POMOĆ MEĐU STOLARIMA

U tvornici pokućstva vlasnika Josipa Volarića, bivši »Bote i Herman«, u kojoj je bilo zaposleno nešto više od dvadeset radnika, postojao je odbor NP od tri člana i to: Mijo Sekula, poginuo u logoru Jasenovac, Franjo Đureta i Grga Sukić.

Svi radnici u poduzeću bili su članovi URSS-ovih sindikata, a priloge za Narodnu pomoć davalo je 12 drugova. Sastanci odbora održavali su se u poduzeću, i to obično prije radnog vremena. Uz skupljanje priloga za NP, redovito su se raspačavali leci i ilegalna literatura. Rad Narodne pomoći u tom poduzeću odvijao se bez nekih osobitih teškoća, jer su svi radnici bili simpatizeri radničkog pokreta. A da nisu svi davali pomoć, razlog je da su nekolicina izbjegavali davati pomoć iz straha, a nekoliko radnika nije bilo pouzdano da im se pristupi, jer je prijetila opasnost da će govoriti o tome i na taj način provaliti. Vanjsku vezu, kao i obračune, davao je Mijo Sekula.

U stolarskim radionicama: Kuntić i Županić, Patačić i stolarskoj zadruzi »Bor«, organizacija Narodne pomoći postojala je, no budući da su to bile radionice koje su zapošljavale po desetak radnika u svakoj radionici postojali su neke vrste povjerenici koji su skupljali priloge od ostalih radnika i predavali novac. Tako je u radionici Kuntić —Županić u Savskoj cesti bio zadužen Franjo Landripet, u radionici Vlado Patačić, Franjo Oković, a u zadruzi »Bor« Rudo Zavala. Kod Patačića i Kuntića bilo je u svakoj po pet radnika koji su prilagali pomoć, a u zadruzi »Bor« svih devet radnika zadrugara. Vezu s tim radionicama održavao je Mijo Sekula.*

* AH, GKZ - izjave.

Janko Pevec

I TAPETARI SURAĐUJU

Prvih dana NDH naša je grupa imala devet tapetara radnika i dva majstora, tri krojača majstora i trojicu bravara majstora.

Prvih dana veza je bila preko Lace Turkovića. Prva i najveća radost bila je mjesec dana prije okupacije, kada je Ivo Jurašek, Bogovićeva 5, krojač obrtnik nabavio u Mačekovoj zaštiti dvije vojne puške, dva pištolja i za to potrebnu municiju.

Pošto su naši drugovi dovedeni u skupni logor Kerestinec, organizirali smo preko Lovre Toplaka, laboranta u Serum-zavodu Kalinovica (poginuo 1943. u borbi na Kalniku) da se iz tog zavoda šalje meso i suha slanina drugovima u logor.

Za to je dobio novac skupljen u našoj grupi. Prilikom pripremanja bijega drugova iz Kerestinca Laci je mene izvijestio da nabavimo oružje, te da čekamo direktivu za eventualnu pomoć drugovima pri bijegu. Tada sam sa svojim suradnikom Slovačićem otišao do Jurašeka i odnijeli smo ranije nabavljene puške i pištoljes municijom, te smo sve predali na Jagodnjak 10, u radionicu Nikole Huzjaka, gdje smo nas dvojica radili. Čekali smo naređenje za Kerestinec, no ono uopće nije stiglo. Ubrzo smo saznali za neuspjeh pri bijegu.

Zatim je Laci hitno tražio kratko oružje da bi izveo neku akciju. Ja sam mu odmah odnio u Heinzelovu ulicu ona dva pištolja od Jurašeka, a jedan sam još nabavio kod Kerčmara, krojača obrtnika, i jednu bombu.

Tražilo se hitno od nas da nabavimo veću svotu novca. Dogovorili smo se da odemo ja i Ludvik Kerčmar, krojački obrtnik, Frankopanska 2, kod nekih poznatih Židova. Ja sam od žene vlasnika tvornice tekstila na Kanalu, Holcnera, dobio 20 000 dinara, te raznog sanitetskog materijala i jedan dvogled, dok je on sam dao 5 000 dinara prilikom bijega iz Zagreba. I tako smo skupili oko 25 000 dinara. Od toga sam s dozvolom Partije naplatio jedan kupljeni vojni pištolj, ne sjećam se više koliko je stajao.

Trebalo je puške i sanitetski materijal otpremiti na teren, a nismo imali veze. Otišao sam preko Save u Košnicu do drugova koje sam poznavao otprije kao naše suradnike i rekao da dođu na sajam kolima i da će odvesti oružje, koje smo mi spakovali u jedan novi otoman, tako da nije upadljivo.

Međutim, oni su obećali da će doći, ali ih nije bilo. Na koncu je jednog dana po otoman s oružjem došao Franjo Drobnjak iz Velike Gorice.

Jedanput smo došli na ideju da pravimo četverokrake kovane čavle za probijanje auto-guma, postavljanjem na putove. Čavli su pravljeni u bravarskoj radionici kod druga Stankovića. On ih je sam pravio, a jedan dio je pravio Franjo Liker u Heinzelovoj ulici kod Jurkovića (poginuo u logoru 1943. godine). Ti su čavli poslani u Sloveniju i čuli smo kasnije preko veze da efikasno djeluju na švapske gume.

U prva četiri mjeseca okupacije imali smo već četiri žrtve: tri tapetarska radnika i jedan obrtnik. Trojica su strijeljana kao taoci, a jedan je ubijen na ulici prilikom dijeljenja letaka. Ta ubojstva nisu pokolebala ostale drugove, već obratno.

Kad su partizani iz Žumberka tražili sanitetski materijal, došao je k nama drug Toplak iz Kalinovice, da se materijal u popisu hitno nabavi. Preko naših veza nismo zatraženi materijal mogli dobiti. Tragajući za njim, došao sam do Danila Radanovića, krojača obrtnika, Ilica 29/1 (strijeljan 1943). On je poznavao jednoga vlasnika apoteke, te smo otišli do njega. Ali on se prepao i nije nam htio pomoći. Rekao je: »Izvolite napolje iz moje ljekarne. Ja ne bih htio za vas viseti na štriku.« Uvjeravanjem nismo uspjeli i nije nam drugo preostalo nego da napustimo preplašenog apotekara. Traženi lijek smo ipak nabavili, ali ne isti dan, već tri dana kasnije.

Početkom 1942. nisu više drugovi iz naše grupe trebali na taj način tražiti lijekove, pošto sam ja preko arhitekta Planića došao u vezu s vlasnikom Jugofarmacije Ninom Koščec, a po jednoj drugoj liniji s tvornicom »Rave« i od tada smo imali u obilju sanitetskog materijala.

Negdje u jesen 1941. bio je jedan od jačih centara ilegalnog rada u Frankopanskoj ulici 2, u radionici Kerčmara, gdje je i naša grupa bila vezana, jer su to bili drugovi koje smo još otprije poznavali. Naš rad nije bio vezan samo preko partijske linije za Zagreb, nego smo nešto kasnije imali veze direktno s terenom. Konkretno sa Žumberkom, a preko Save s Košnicom, u Ščitarjevu i s okolicom N. Čiča. Materijal potreban za NOB moja grupa slala je direktno na teren, odakle smo dobivali i narudžbe potrebnih stvari.

Novčana sredstva skupljena od redovitih priloga davala su se redovito u taj naš centar. Ako su drugovi s terena tražili pojedine stvari, kao što je radio, foto-aparat ili pisaća mašina, a mi to nismo mogli dobiti, onda smo tražili od višeg foruma da nam dopuste kupiti iz skupljenih novčanih sredstava.

U godini 1942. rad je bio mnogo zamašniji. Naša se grupa mnogo povećala, a time su rasla i materijalna sredstva koja su dobro došla za borbu protiv fašizma.

U Narodnoj pomoći bili su, osim spomenutih, obuhvaćeni još ovi radnici i obrtnici: Petar Tušek, Tomićeva 4, Slavoljub Greblički, Ilica 54, Anton Ban i Ivan Vugrinc, Frankopanska 1.

Oni su svi bili tapetarski obrtnici.*

* AH — izjave.

Alica Hrska

SVEUČILIŠNI ODBOR NARODNE POMOĆI

Odbori na fakultetima — Prikupljali smo sve — Briga za smještaj ilegalaca

Crvena pomoć je poslije okupacije dobila naziv Narodna pomoć. Odbor Sveučilišta činio je sekretar s predstavnicima fakulteta i jedan predstavnik za srednje škole. Fakulteti s manjim brojem studenata ili manjom skojevskom organizacijom nisu imali svog predstavnika u Odboru, već ih je zastupao predstavnik s drugog fakulteta. Tako je, npr., Veterinarski fakultet 1941. imao svog predstavnika, ali je već 1942. bio priključen Filozofskom i neko vrijeme Agronomskom fakultetu. Na fakultetima s jačom i brojnijom skojevskom organizacijom postojali su i povjerenici Narodne pomoći po odjelima. Tako je na Tehničkom fakultetu postojao i povjerenik na strojarskom, građevnom, elektrotehničkom odjelu, itd.

Sveučilišnim odborom Narodne pomoći rukovodio je sekretar prema direktivama Mjesnog odbora, s kojim je imao svakodnevnu vezu. Članovi Sveučilišnog odbora bili su povezani i s političkim rukovodstvom Sveučilišta i svog fakulteta. U odboru je bilo šest članova sa sekretarom. Poslije okupacije, sekretar je bila drugarica Flego Zlata, a nakon njenog odlaska, Alica Hrska.

U toku 1941/42. članovi Sveučilišnog odbora bili su:

Medicinski fakultet: Biserka Bronzin, Tanja Taller, Zorka Klašnja,
Filozofski fakultet: Zofka Radošević, Nada Ljubišić,
Agronomski i šumarski fakultet: Alica Hrska, Nevenka Klašnja,
Pravni fakulet: Vujanić (nadimak Stric Vujec),
Ekonomski fakultet: Braslav Rabar, Klepac ml.,
Veterinarski fakultet: Ljubo Mrakovčić (1941),
Tehnički fakultet: Milivoj Gluhak, Srećko Marušić, Delimir Vuletić (Kefa),
povjerenici na Teh. fakultetu po odjelima: Miroslav Rosandić, Adolf Dančević, Gojko Vinčić, Gross,
Umjetnička akademija: Leonard Čermak (1942),

srednje škole: Jasna Krstić, Zorka Fak, Sofija Pavičić.

Viša veza je bila:

a) s Mjesnim odborom Narodne pomoći: Dragica (nepoznato prezime), Tatek (Pandža), Berta Petričić;

b) za smještaj španjolskih boraca: Štefica Crnojevac, Anka Berus;

c) za vezu s Lepoglavom: Štefica Crnojevac;

d) za rad sa ženama: Marija Junačko;

e) veza s političkim rukovodstvom Sveučilišta: Slavko Komar, Vicko Raspor, Josip Kulušić, Meri Radović i dr.

Sastanci su se održavali zimi u stanovima, a kada je vrijeme bilo toplije, u Tuškancu, na Savi, na Trešnjevci. Kada su hapšenja postala češća, sastanke smo održavali rjeđe zajedno, ali su se održavali kontrolni sastanci, pojedinačno u različitim dijelovima grada, i to svakodnevno. To se odvijalo ovako: sekretar bi se dogovorio sa svakim članom odbora kada će se sresti u kojoj ulici. Ako ima što novo da se saopći, zaustavit će se kao znanci, ako nema, produžit će kao da se ne poznaju. U slučaju zakašnjenja, dopušteno je pet minuta čekanja. Za kontrolne sastanke uvijek su se birale puste ulice, da bude bolji pregled ako bi netko bio praćen.

Sekretar se svakodnevno sastajao i sa svojom višom vezom. Uvijek se dogovaralo novo mjesto i drugo vrijeme za slijedeći dan. Ako se veza mijenjala, stara je veza dovodila onoga tko ju je trebao zamijeniti. Jedino smo se sa Šteficom Crnojevac sastajali u njenom stanu u Tratinskoj, današnjoj Končarevoj ulici 14, ali se s njom nismo sastajali svaki dan. Ponekad je viša veza tražila da se sastane s cijelim Odborom, obično kada se mijenjao način rada ili su se dobivale nove direktive. Onda bismo se sastali na Savi, na livadama kod šume na Prekrižju ili u nekom stanu.

Sastanak i rad morali su biti što konspirativniji, a vrijedilo je pravilo — što se manje zna, to bolje.

Odmah poslije okupacije počeli smo prikupljati sve: hranu, lijekove, medicinske instrumente, sanitetski materijal, odjeću, obuću, nakit, oružje, municiju, eksploziv, modru galicu itd. Skupljali smo voće i šumske bobe i ukuhavali pekmez. Brali smo ljekovito bilje i sušili ga za čaj. Modru galicu smo mijenjali sa seljacima za hranu. Skupljali smo novčane priloge. Sav materijal se u početku skupljao samo od skojevaca, a kasnije od simpatizera, pa i ostalih građana. Često nismo ni rekli razlog zašto skupljamo; u većini slučajeva smjeli smo reći da je to za drugove u logorima, zatvorima. Građanima se činilo da je to humanitarna akcija, pa su rado davali.

Židovi, građani koji nikad nisu imali nikakve veze s našom organizacijom, često su sami tražili vezu s Narodnom pomoći i davali nam svoje priloge-

Članovi Odbora su prikupljeni novac jedanput mjesečno predavali sekretaru, a on svojoj višoj vezi. Od skupljenog novca davali smo po 3 000 dinara (kasnije kuna) studenticama filozofije Maci Simić i Dušanki Mileusnić. Inače je novac bio namijenjen za plaćanje hrane drugovima u zatvoru koji nisu imali rodbine, ili za izdržavanje ilegalaca. U pr' jeće, odmah nakon okupacije, mjesečno smo primali oko 6 000 — 7 000 dinara, a 1942. smo već dobivali po 35 000 kuna mjesečno.

Prikupljene stvari — odjeću, obuću i drugo — najprije smo odnosili u standrugarice Zlate Flego, u današnju Končarevu ulicu, a kada je ona otišla iz Zagreba, u moj stan u Rabarovoj ul. 26.

Podaci o robi i hrani te ostalom materijalu davali su se višoj vezi i političkom rukovodstvu Sveučilišta. Od njih se dobivao i nalog kome dalje dostavljati robu. Sjećam se da je drugarica Flego nosila odjeću u neki krojački salon u Šenoinoj ulici, a ja kod Ede Stančića, u krojački salon u Medulićevoj ulici 16, krojački salon »Zima« na Zrinjevcu, a sanitetski materijal i lijekove na Peščenicu kod doktora Petričića.

Nekad se roba davala i izravno drugovima koji su odlazili u partizane.

Oružje i municija predavali su se članovima borbenih grupa po nalogu političkog rukovodstva.

Članovi Odbora morali su biti upoznati i s tim da li je netko s njihova fakulteta uhapšen, treba li mu slati hranu ili pružiti materijalnu pomoć njegovim roditeljima. Dalje, trebalo je znati stanje u logorima i zatvorima. Članovi Odbora su zato posjećivali roditelje uhapšenih i logoraša, preko njih saznavali o stanju u logorima i zatvorima, te roditeljima pružali materijalnu i moralnu pomoć.

U zatvoru u Savskoj cesti jedan me je ustaša redovito obavještavao kada su dovođene veće grupe uhapšenih. Sjećam se tako da me je pred 1. maj 1942. obavijestio da je dovedeno oko 500 ljudi. Naravno, to nisu bili samo komunisti.

Potkraj zime 1942. student agronomije Andrija Muhek obavijestio nas je preko svoje sestre da se u Lepoglavi neki komunisti nalaze već niz godina (Davidović i dr.), da je stanje u kaznionici loše, da su zbog loših uvjeta zimi štrajkali glađu, te im treba poslati hranu i uspostaviti s njima vezu. O tome je obaviještena drugarica Štefica Crnojevac, koja me je poslala s hranom u Lepoglavu. Tako je u Lepoglavskoj kaznionici uspostavljena veza s Vickom Rasporom.

Odbor se brinuo i za smještaj studenata ilegalaca i španjolskih boraca koji su se vraćali u Jugoslaviju. Ukoliko organizacija nekog fakulteta nije mogla sama osigurati stanove za svoje ilegalce, onda smo im to osiguravali preko Odbora. Svakodnevno sam održavala dva sastanka s drugaricom Berus. Na prvom bi mi rekla koliko ljudi treba smjestiti, a na drugom bi mi ih predala. Obično je trebalo osigurati 2 — 6 smještaja. Budući da po redarstvenoj naredbi nitko nije smio biti dulje do 24 sata neprijavljen, a prekoračenje se kažnjavalo smrtnom kaznom, nekompromitirani građani kod kojih smo smještali ilegalce ustručavali su se da nekoga prime na dulje od tri dana. Tako je trebalo mijenjati stan. Španjolce smo često smještali u bivšem stanu Keršovanija u Vlaškoj ulici. Ne sjećam se tko mi je dao ključ tog stana, ali znam da sam morala jako paziti da me ne vidi kućevlasnica. Ilegalci su spavali ne samo u stanovima, nego i u zanatskim radionicama i trgovinama, u čemu su nam pomagali trgovački pomoćnici, kada su njihove gazde odlazili iz trgovina, a radionice i trgovine su bile najsigurnije za vrijeme noćnih racija.

Znali smo gotovo za sve studente koji su bili u logorima: Kerestincu, Loboru, Danici, Gradiški, Jasenovcu, Slavonskoj Požegi i Lepoglavi.

Kako smo radili?

Često smo u radu imali sreću, domišljali se, nekad smo bili bezobrazni, nekad nastojali da budemo nenapadni ili da izgledamo što naivniji. Nositi oružje, municiju ili eksploziv bilo je najteže, pogotovo kad nismo znali ni kako se upotrebljava. Manje je bilo opasno nositi sanitetski materijal u većim količinama. Hranu, obuću i odjeću bilo je lako nositi, pa čak kad je bilo toga i mnogo.

Godine 1941. obavijestio nas je student veterine Ljubo Mrakovčić da njegova stanodavka ima ključ jedne židovske radnje, a dao joj ga je vlasnik prilikom odlaska iz Zagreba, i da ga ne želi predati ustaškom povjereniku, nego da će ga

baciti. Zato bi bilo dobro, po mišljenju Mrakovčića da mi ispraznimo tu trgovinu. Drug Ljubo je organizirao akciju. Ja u to vrijeme nisam znala pojedinosti, ni tko je sve sudjelovao u akciji, nego samo svoj dio zadatka. U 6 sati otvorili smo našu trgovinu u Vlaškoj ulici, a pred njom su nas, na ulici, čekala tri radnika s trokolicama. Ljubo Mrakovčić i ja, mislim da je bio i Milan Boroščak, iznosili smo robu koju smo umotali u pakete: gojzerice, kožnate kaputе, čarape, veste, rukavice. Do 8 sati dućan je bio prazan. Drugarica Flego je dočekivala trokolice pred svojim stanom u današnjoj Končarevoj ulici, te robu odmah spremala u svoju drvarnicu. Otuda je istog dana jedan dio predan višoj vezi, a ostalo je navečer prebačeno u Rabarovu ul. 26 i tamo spremljeno. Tada mi nije bilo poznato kako je postavljeno osiguranje, znakovi za početak i svršetak akcije i ostalo. Tek kasnije mi je drugarica Flego ispričala da je, osim nas četvoro, još nekoliko drugova sudjelovalo u akciji-

Kada sam prvi put išla u Lepoglavu kod Vicka Raspora, upozorena sam da pazim s kim razgovaram, jer da vlakovi vrve od agenata. Nosila sam težak paket s hranom. U vlaku sam se upoznala sa stražarom koji je iz Gospića vodio jednog kažnjenika. Do Lepoglave smo se toliko sprijateljili da je po silasku s vlaka kažnjenik morao nositi moj paket. U Lepoglavi me čekalo iznenađenje. Nadstražar iz kaznionice mi je rekao da ja, »Vickova sestrična«, ne mogu dobiti dozvolu za posjet, jer nakon izlaska iz samice kažnjenici tri mjeseca ne mogu primati posjete, a Raspor je već posebnom dozvolom imao posjet tog mjeseca. Rasplakala sam se, jer nisam mogla zamisliti da ću se neobavljena posla vratiti u Zagreb. Tada je intervenirao moj prijatelj iz vlaka, i upravitelj mi je odobrio pola sata razgovora. Uspjela sam predati hranu, pismo što mi ga je dala drugarica Cmojevac i razgovarati. Tako sam taj trik redovito upotrebljavala. Kasnije me je Rasporova majka nagovorila da idemo zajedno, subotom, jer onda možemo imati još jedan razgovor i u nedjelju. Tada sam postala »sestra«. Stražari su se smješkali, jer su znali da sam dolazila kao sestrična, a sada sam postala kćerka Rasporovih, i mislili da sam mu u stvari djevojka. Pismo sam imala sakriveno ili u čarapi, ili prikvačeno s unutrašnje strane haljine. Za vrijeme razgovora Rasporova je majka zabavljala stražara, a ja sam dotle predala pismo. U nedjelju sam dobivala odgovor; pismo je Raspor vadio iz rukava.

U zatvoru u Savskoj cesti sprijateljila sam se s jednim ustašom. Kada sam nosila hranu, uvijek bi je uzeo, odnio i brzo se vratio, tako da sam slutila da ju uopće ne pogleda. Osim toga, nikad nije tražio nikakvu protuuslugu. Kasnije mi je ispričao kako je postao ustaša, i da nema nikakve veze s ustaškom politikom, da je nikad nije ni imao, ali se boji sada izići, da ne svrši kao svi ovi, u zatvoru. Ipak mi je mnogo pomogao. Tada sam na praznim loncima, s unutrašnje strane, redovito dobivala vijesti ispisane olovkom, ili pisma na cigaret-papiru skrivena u utor limene posude ili u zašitke rublja. Nekad mi je znao reći da donesem aspirina ili drugi koji lijek.

U Tomašićevoj ulici nalazilo se mljekarstvo majke drugarice Klašnje. Tamo smo često svraćali, ostavljali materijale, poruke, i osjećali smo se sigurnima, iako su u blizini bili Gestapo, studentska muslimanska bojna i još neka bojna (ili kako se to onda zvalo, ne znam sigurno). Svi su oni dolazili u mljekarstvo da jedu, i mi smo dolazili, ostavljali materijale ili odnosili ih, i usput također jeli. Samo mi nikad nismo plaćali, jer nismo imali novca, a ustaše su zato morale plaćati dvostruko. Sestre Klašnje su to uračunale. Jedanput sam tamo dobila dva pištolja i 50 komada municije koje je ostavio Slavko Komar da ih odnesem i spremim. Zorka Klašnja mi ih je umotala u papirnate kesice, a municiju sam stavila u torbicu. Bilo je sve jako teško, putem sam imala dojam da me svi gledaju i da

se vide te cijevi od pištolja. Kada sam došla na Trešnjevku, u blizini mog stana, na Fallerovu šetalištu, stajale su ustaše na svakih 10 metara, jer je bila racija prema Kustošiji. Prolazeći gledala sam ih ravno u oči, ali me nisu pregledali. Vjerojatno im papirnate vrećice nisu davale povoda za sumnju. Kod kuće je moj brat raskolio dvije cjepanice, izdubio ih i u njih spremio pištolje, a zatim ih iznutra sastavio čavlima, pribio tako da su izgledale kao napuknute. Tako je spremio i municiju među ostala drva. Mirno smo čekali raciju, ako se protegne i na naš dio naselja, ali taj put nije bilo ništa.

Za prenošenje materijala drugarice Klašnje su koristile i svoju majku. Jednom su joj kćeri stavile u mljekarsku kantu oružje, pokrile ga starim papirom i otpacima hrane i poslale kući u Kustošiju. Na Fallerovu, gdje je bila racija, ustaša je podigao poklopac od kante, pogledao unutra i pustio stariju ženu a da nije ni pogledao ima li još što u kanti.

Prije nego što bismo od naših susjeda ili novih znanaca tražili nešto za Narodnu pomoć, najprije bismo ih isprovocirali, da vidimo kakvo je njihovo političko mišljenje o vlasti, ili bismo ih na ulici odveli do prvog plakata s imenim strijeljanih talaca i, prema njihovom reagiranju, odmah prelazili na »posao«, tj. tražili prilog za Narodnu pomoć, a kasnije i stanove. Na našim fakultetima, ili u školama, više nitko nije mogao ostati neutralan kao prije rata, ili politički nezainteresiran.

Imena predstavnika pojedinih fakulteta navedena su prema tome kako su se oni mijenjali, bilo da su dobili drugo zaduženje ili su bili uhapšeni.*

* *Zagreb 1941 — 1945*, .Spektar«, Zagreb, 1972.

Zlata Flego

SEKRETAR SVEUČILIŠNE NARODNE POMOĆI

Sastanci Odbora–Tečajevi prve pomoći

Ja sam postala sekretar Sveučilišne Narodne pomoći odmah poslije okupacije kada je dotadašnji sekretar drugarica Fröhlich, student medicine kao Židovka morala otići iz Zagreba. Tada se izmijenio i čitav odbor Sveučilišne Narodne pomoći. Svaki fakultet imao je jednog predstavnika u odboru. Članovi odbora bili su Milivoj Gluhak, tehnika, Alica Hrska, agronomija, Zofka Radošević, filozofija, Klepac, Ekonomski fakultet i Zorka Klašnja, medicina. Još dok sam ja bila sekretar, bilo je predviđeno da za medicinu bude u odboru Biserka Bronzin, ali ne znam da li se ta izmjena provela. Za Ekonomski fakultet bio je u odboru i drug Rabar, šahist, kao zamjenik Klepca i pomoć za fakultete gdje nismo imali predstavnika. S nama je prvih dana radio i Ljubo Mrakovčić, ali je vrlo brzo otišao na drugi posao. Zofka Radošević ušla je u odbor kada je Andrija Ćorković otišao u partizane.

Odbor se sastajao svakoga dana, većinom vani, na ledinama uz savsku prugu i Trešnjevci ili na kupanju na Savi i u Tuškancu. Nekada se odbor sastao kod Alice Hrske i kod Klepca. Prilikom tih sastanaka predavao se skupljeni novac, manji paketi i saopćavale adrese za stanovanje ilegalaca, dok su se veći paketi nosili u moj stan, Tratinska 30.

Broj prilagača na pojedinom fakultetu ne znam, ali nije bio u to vrijeme osobito velik, jer je u Zagrebu tada bilo vrlo malo studenata. Kako su za uskrsne praznike studenti otišli kućama, nisu se mnogi ni vraćali u Zagreb. Znam da je na agronomiji bilo otprilike pedesetak prilagača. Kasnije se taj broj, mislim, povećao, no to više ne znam točno. Mnogo je efikasniji bio rad na skupljanju materijala nego novca. Organizirali smo i neka takmičenja među fakultetima, koja smo nazvali petodnevke i tom prilikom znali smo skupiti veće količine rublja, sanitetskog materijala, hrane, papira i drugoga. Sjećam se da smo dobili od nekih studenata veću količinu specijalki (geografskih karata). Materijal koji bismo skupili

davali smo jednoj drugarici čije ime ne znam, a koja je bila naša viša veza u Narodnoj pomoći.

Postojala je tako grupa Josipa Grande i Andrije Ćorkovića u selima istočno od Zagreba. Andrija Ćorković je sam češće dolazio u Zagreb i odnosio materijal, hranu, odjeću i obuću. Inače smo slali nekoliko puta neke stvari grupi Slavka Komara i Ante Jelčića po Dragici Kocković i preko jednog studenta koga ne znam.

Dio hrane i novca išao je drugovima u zatvor. Sjećam se da smo plaćali hranu u bifeu Komarove majke za neke drugove, slali smo hranu Andriji Ćorkoviću kada je bio uhapšen i još nekim drugovima. Kasnije je ta aktivnost bila bolja i veza sa zatvorom redovitija, ali ja o tome ne znam pobliže, jer tada više nisam radila u Narodnoj pomoći.

Osim skupljanja materijala, novaca i hrane, organizacija Narodne pomoći izvela je i nekoliko akcija. Jedna od većih akcija bila je provala u jedan židovski dućan u Vlaškoj ulici. Dućan je već imao svog ustaškog povjerenika, ali smo mi od gazdarice bivšeg vlasnika dobili ključ, ne rekavši joj o čemu se radi i u 7 sati ujutro, postavivši stražu, otvorili dućan, spakovali više gojzerica, pumperica i kratkih kožnatih (imitacija) kaputa i triciklima prenijeli najprije na Tratinsku 30 u podrum, a zatim raznijeli po raznim kućama. Sjećam se da smo nešto odnijeli u Šenoinu ulicu kod krojača Zime. Jednim dijelom te robe opskrbili smo neke drugove studente koji su otišli u partizane.

Stanova u koje smo smještali ilegalce i Španjolce, ne sjećam se dobro. Znam da su Španjolci u prvo vrijeme bili na vezi u Tratinskoj 14, odakle su se razmjestili po drugim stanovima. Sjećam se da su stanovali kod druga Rabara, Zvonimirova ulica, kod mene, Tratinska 30, zatim u jednom stanu u Tomašićevoj broj 9 u suterenu, na Trešnjevci kod druga Šermenta ili u stanu koji nam je on našao i u još nekim stanovima za koje otprilike znam gdje su smješteni, ali ne znam ni broj ni ime stanodavca. Isto tako nosili smo sanitetski materijal jednom liječniku na Peščenicu, vjerojatno u Škrlčevoj ulici, ali ništa pobliže o tome ne znam.

Narodna pomoć organizirala je i nekoliko tečajeva prve pomoći među aktivistima Narodne pomoći i prilagačima. Organiziranje tih tečajeva, kao i učenje rukovanja oružjem, bilo je uključeno i u točke natjecanja naših petodnevki. Otprilike u rujnu 1941. primijetila sam da me prati neki agent, čula sam da se kod pazikuće raspituje za mene te smo zaključili da unutar odbora odredimo zamjenika sekretara koji će se za svaki slučaj, ako ja budem uhapšena, odmah i bez prekida nastaviti rad. Izabrali smo Alicu Hrska. Kada su me jednom na ulici pokušali uhapsiti, ja sam uspjela pobjeći. Sakrivala sam se neko vrijeme, a onda sam, odobrenjem drugova, otišla iz Zagreba. Sekretar je dalje bila Alica Hrska i mislim da je to ostala sve do ljeta 1942. godine.*

* IHRPH, MG-10/IV-44.

Jože Kavur

ILEGALNI RAD U HRVATSKOM NARODNOM KAZALIŠTU

Odbor Narodne pomoći — Postignuta je masovnost

Već prije okupacije među članstvom Hrvatskog narodnog kazališta postojala je živa djelatnost jedne, moglo bi se reći, više spontane nego organizirane grupe naprednih političkih elemenata, koji su imali jak utjecaj na formiranje mišljenja većine članova kazališta.

Samo nekoliko dana poslije proglašenja NDH, grupa članova kazališta održala je sastanak na kojem su prisustvovali Jože Rutić, Janko Rakuša, Ivica Štrk, Andrija Šukić, Tomo Fadljević, Zvonimir Cvija i ja. Na tom je sastanku odlučeno da se što prije potraži veza s rukovodstvom KP te da se svako daljnje djelovanje usmjeri protiv okupatora i ustaša a pod rukovodstvom KP.

Gradski komitet Partije zadužio je Lutvu Ahmetovića da organizira u kazalištu odbor za Narodnu pomoć. Od tada je na naše sastanke redovito dolazio ili sam Lutvo ili drug koji ga je zamjenjivao u slučaju da je on bio spriječen.

Kao prva zadaća postavljeno je skupljanje novčanih sredstava za borbu protiv fašista, a i odjeće, obuće i hrane za progonjene porodice komunista, Srba i Židova. Svaki od nas bio je zadužen da, uz najveći oprez i konspiraciju, u svojoj radnoj sredini u kazalištu prikupi što veći broj ljudi oko sebe koji bi bili voljni pomagati NOP.

Za članstvo Drame bili su zaduženi Rutić i Rakuša, za Operu i balet Kavur, za orkestar Zvonimir Cvija, a za tehničko osoblje Šukić i Fadljević.

Već prvi rezultati bili su zadovoljavajući. Naravno da je broj prilagača rastao gotovo svakodnevno, a s time i sredstva prikupljena, kako u novcu, tako i u raznom drugom materijalu. Teško je bilo utvrditi točan broj članstva kazališta koji je davao priloge zbog dvaju razloga. Prvo, zbog razumljive konspiracije, a, drugo, i zato što su drugovi u svom djelovanju prešli okvir kazališta i prikupljali pomoć i od svojih znanaca i rođaka izvan kazališta. Međutim, prema približnim podacima, koncem 1941. bilo je obuhvaćeno oko 240 osoba, što se smatralo ve-

likim uspjehom. Svaki od nas imao je svoje povjerenike po ansamblima, te je tako za većinu članstva bio nepoznat. Rutić, Rakuša i Štrk, koji su djelovali u Drami, imali su tada povjerenike Dubravka Dujšina, Ljubu Hartla i Milu Rukavinu. Ja sam djelovao u Operi i baletu i imao za povjerenika u operi svoju drugaricu Bianku Dežman, a u baletu Georga Skrygina, Zvonimira Cviju, Pavla Stojkovića, a Šukić i Fadljević drugove Švehlu, Kukovičića, Polovića i Ceraja.

Osim već spomenutih, koncem 1941. u Odbor su ušli još Dubravko Dujšin, Ljubo Hartl, Georg Skrygin i Vjekoslav Afrić. Djelovanje u kazalištu znatno je poraslo, a sastanci Odbora pod rukovodstvom Lutve održavali su se redovito svakog tjedna, naravno mijenjajući mjesto i to ili u stanu Rutića ili Rakuše, zatim kod Dujšina, pa kod Fadljevića a i u nekoj prostoriji s dvorišne strane jedne gostionice na Kvaternikovu trgu. Velik broj sastanaka održan je u stanu arh. Bonna u Martićevoj ulici. Na tim sastancima održavao se najprije politički čas, kojega je u većini slučajeva držao Lutvo, a poneki put i neki drug koji ga je zamjenjivao. Plod tih sastanaka bila je sve življa djelatnost drugova, a naročito se proširila kada su Nijemci upali u SSSR u koji su tada svi drugovi gledali s velikom vjerom. August Cilić, koji je bio povezan s nekim višim partijskim funkcionarima, djelovao je odvojeno^ a u kazalištu je davao samo za Narodnu pomoć.

Čvrsta vjera u konačnu pobjedu u drugovima je potpuno sazrela, te se počelo raditi na organizaciji prijelaza na oslobođeni teritorij. Plod toga bio je prijelaz jedne grupe u proljeće 1942. u kojoj su bili Jože Rutić, Vjekoslav Afrić, Georg Skrygin, Zvonimir Ćvija, Milan Vujnović (tada član Splitskog kazališta) i Ivka Rutić.

Karakteristično je bilo za sav ilegalni rad u godini 1941. da je postignuta masovnost, a da uz to nije došlo ni do kakve provale, iako je u kazalištu bilo nekoliko ustaških eksponenata. Dokaz je to da ustaše nisu imale nikakve ozbiljne podrške u kazališnom članstvu. Koncem 1941. Odbor Narodne pomoći nije se više ograničavao samo na prikupljanje novčanih sredstava, odjeće i obuće nego se počelo prikupljati oružje za prebacivanje na oslobođeni teritorij i u tom pravcu učinjeni su lijepi rezultati.*

* AH — izjave.

Slava Ogrizović

U ZATVORU

Sastanak Inicijativnog odbora AFŽ Hrvatske — Agenti su upali

— U nedjelju u jedanaest sati imat ćemo sastanak kod Štefice. Ti ćeš se sastati s Ružom i dovesti je. Gdje biste se mogle sastati? — pitala je Vanda Novosel.

— Pred Blaževom crkvom — odgovorila sam. — Ili bolje, u predvorju crkve.Ne poznam Ružu, ne znam je li točna, pa ne bi bilo zgodno da negdje na ulici dugo čekam.

Krasan, sunčan i topao dan bila je posljednja nedjelja listopada 1941. Prošetala sam malo s drugom i bratom, pa točno dvadeset minuta prije jedanaest došla u predvorje crkve. Nekoliko minuta kasnije stigla je Ruža. Pošle smo Štefici Šantić-Matijašić koja je stanovala u neposrednoj blizini, u Kordunskoj ulici 11. Deset minuta kasnije, točno u jedanaest sati, došle su Vanda Novosel i Olga Zerdik-Kreačić. Bio je to Inicijativni odbor Antifašističke fronte žena Hrvatske.

Najprije smo se dogovorile: Štefici smo došle radi popravka šešira, međusobno se ne poznajemo, osim Vande i Olge-Žoge, koje su prije rata zajedno radile u knjižari »Kultura«.

— Organizacija AFŽ-a se toliko razgranala — govorila je Vanda — da se mora provesti reorganizacija. Treba organizirati posebno rad s domaćicama, a posebno s radnicama, studenticama i prosvjetnim radnicama. Svaka od nas rukovodit će jednom grupom. Treba naći žene koje će organizirati grupe po tvornicama, po školama, fakultetima i po ulicama. Zadaci ostaju isti: proučavanje ilegalne štampe i političke situacije, narodna pomoć, sabirne akcije lijekova, odjeće, obuće, hrane, legitimacija, pletenje pulovera, čarapa i rukavica, davanje stanova za ilegalce, za sastanke i sve ostalo kao dosad.

Zašutjela je časak, a onda dodala:

— Popišat ćemo žene, koje će surađivati u pojedinim sektorima.

Popisivale smo provjerene žene, s kojima smo dosad surađivale. O svakoj smo diskutirale, provjeravale dosadašnje držanje, ocjenjivale pouzdanost i hrabrost.

Nešto poslije dvanaest sati netko je pozvonio. Štefica je pogledom upitala da li bi otvorila. Potvrdile smo. Olga je brzo pokupila papiriće s imenima žena i stavila u džep.

Štefica je izišla i otvorila vrata.

— Policija — začule smo surov glas.

Teški koraci odjeknuli su u predsoblju. Štefica je namjerno zbunjeno postavljala razna pitanja, da nam omogući da se dogovorimo. Olga, koja je tek prije nekoliko dana po drugi put izišla iz zatvora, dodala mi je papiriće s imenom.

— Uništi — šapnula je.

— Ovdje se nalazi Vanda Novosel. Gdje je? — surovo je prekinuo agent Šteficu i gurnuo je na stranu.

— Tu sam — rekla je mirno Vanda i došla na vrata, a mi za njom.

— Dođite ovamo — rekao je jedan agent i uveo je u djevojačku sobicu, a drugi je ostao u predsoblju.

— Spali — šapnula sam Štefici pružajući joj kriomice papiriće.

— Nema više vatre — tiho je odgovorila.

Papiriće sam brzo ugurala u rukavicu.

Odjenule smo se, uzele nekakve šešire, koji su bili kod Štefice na popravku, i pošle natrag u predsoblje. Počele smo se opraštati od Štefice.

— Kamo — grubo je upitao agent.

— Kući — rekla sam mirno.

— Kako kući? Ostajete ovdje.

— Zašto? Što se mene tiče ona gospođa? Nikad je nisam ni vidjela! Došla sam probati šešir i sada idem.

— Ne možete — odbrusi agent.

— Kako ne možemo? Mi uopće ne poznajemo onu gospođu! — bunile su se i ostale.

— Ne možete! — viknuo je agent i stao na vrata.

— Što hoćete od nas? Zašto nas zadržavate? — pitale smosrdito i uvrijeđeno.

U to su agent i Vanda izišli iz sobice.

— Ovaj gospodin nas ne pušta kući — potužile smo se, praveći se naivne.

— Idemo — rekao je drugi agent.

— Kamo? — upitale smo. — Što to znači? Mi hoćemo doma!

— Samo ćemo vas legitimirati — ljubazno je rekao prvi agent.

— Legitimirajte nas ovdje! — tražile smo odlučno.

— Ne uzrujavajte se, gospođe — blago nas je tješio licemjerno se smiješeći. — Samo pet minuta, samo ćemo vas legitimirati i odmah ćete ići kući.

Otpor je bio uzaludan. To smo uostalom znale, čim smo čule da je došla policija. No, pokušale smo se izvući, a u najgorem slučaju mogle smo se pozivati na to da se ne poznajemo.

Sišle smo. Dolje nas je čekao policijski automobil »zeleni tomaš«.Utrpali su nas i krenuli smo u Đorđićevu ulicu.

U automobilu je Štefica živo objašnjavala kako je sve to zabuna, da je ona modistica, mi smo njene mušterije, koje smo svaka za sebe došle probati šešire itd. Nastojala ga je zaokupiti, tako da se mi možemo šapatom dogovoriti što ćemo dati kao iskaz, da sve govorimo isto, da nas ne uhvate u proturječnostima. Osim toga, tiho smo se dogovorile da, ako koja slučajno izađe, odnese vijesti i pisma drugovima, te da održava vezu sa zatvorom.

Iskrcali su nas u dvorištu zatvora i uveli u neku sobu u prizemlju. Mene je neprestano u džepu pekla rukavica s imenima nekoliko desetaka žena. Nisam dotad imala prilike da te popise uništim. Ako ih nađu, znat će da smo bile na sastanku, mučit će nas da kažemo što smo radile; uhapsit će sve popisane žene; mnoge će od njih stradati, a i mi, naravno. Tek dok smo u sobi čekale da nas netko nekamo odvede, uspjela sam otići u nužnik i baciti papiriće. Odahnula sam.

Čekale smo neko vrijeme u sobi punoj uhapšenika, a onda smo počele energično tražiti da nas legitimiraju i puste kući. Još smo izigravale bezazlene gospođe, koje nemaju pojma što se na svijetu događa, ogorčene da nas, dame, drže na policiji. U to se vrijeme gdjekada još moglo na taj način postići ponešto na policiji. Osim toga smo neprestano pokazivale šešire, koje smo nasumce zgrabile kad je došla policija, a ponijele ih kao dokaz da smo došle na probu.

Nije koristilo. Agent je ušao u susjednu sobu, vratio se s nekim papirima i rekao:

— Idemo. Stvari ostavite ovdje.

Odveli su nas na prvi kat. Otvorila su se teška, željezna vrata, agent nas je ugurao unutra i doviknuo:

— Vanda Novosel broj dva, ostale broj jedanaest! — i željezna vrata su se za nama zatvorila.

Više nije bilo svrhe da protestiramo ni da se pretvaramo. Odmah smo počele moliti uzničara da dopusti Vandi da ostane s nama. Nije se usudio popustiti. Rastavili su nas.

U ćeliji broj jedanaest bilo je šesnaest žena. Dočekale su Žogu, koja je prije nekoliko dana iz te ćelije izišla na slobodu, kao staru znanicu. No bilo je tu i zajedničkih starih znanica. Tu je bila Vlatka Novak, pa profesorica klavira Olga Milčinović, s čijeg je telefona — nazivom određenog broja — stavljen u pogon pakleni stroj u Glavnoj pošti, te majka Nade Galjer, koju su uhapsili kao taoca. Nismo pokazivale da se poznamo, a Žoga, kao starosjedilac, bučno nas je međusobno upoznavala, kao da je dovela goste.

Bile smo prividno vedre. Tvrdile smo da se ta zabuna mora još danas riješiti, da ćemo još danas biti puštene kući.

Znale smo, međutim, da nas svakog časa mogu odvesti u Rakov Potok, gdje su na razne načine ubijali ljude, najviše udarcima maljem po glavi, u logore Jasenovac ili Staru Gradišku, ili nas kao taoce, za neku akciju partizana, strijeljati za »odmazdu«.

— Vi se nadate još danas kući? — čudile su se i smijale drugarice.

— Ja već šest tjedana čekam na preslušanje — rekla je jedna — one dvije drugarice već gotovo dva mjeseca, a ovih pet, koje su zajedno uhapšene, čekaju već gotovo tri mjeseca! Prije šest tjedana se ne nadajte! A za to vrijeme može biti i talaca i odmazde i svašta! Onda ne pitaju tko je kriv, a tko nije, izvedu iz ove kuće određeni broj, njih pedeset ili sto, pa ako nema dosta političkih zatvorenika, nadopune broj kriminalcima. Ako budete imale jake protekcije i intervencije, možda ćete izići za tri tjedna.

Šutjele smo neko vrijeme, a onda jedna reče namrgođeno:

— Sad smo opet stisnute. Na dvanaest »pričina« treba da spava nas dvadeset i jedna! Moramo se dogovoriti kako ćemo se smjestiti za noć. I s hranom će biti teško. Danas vi nećete dobiti ništa ni ovdje ni od kuće. A dok vas pronađu vaši, pa dok dobiju dozvolu da nose hranu, može proći i osam dana.

— Mene će lako pronaći! — smijala se Zoga. — Čim ne dođem na ručak, mama će me ovdje potražiti.

Drugo jutro nas je začudila neka galama na hodniku. Netko je psovao i vikao.

— Što je to? — upitale smo. — Što se dogodilo?

— Ništa — smješkala se Vlatka. — To je uzničar Pero. Galami, ali nam dosta pomaže. Zamolit ću ga da nam nabavi cigarete. Njega tražite da preseli Vandu k nama. Vikat će, ali će pristati.

Bile smo zabrinute za Vandu. U šest poslije podne odveli su je na preslušavanje, a vratila se tek u dva sata noću.

Oko devet sati poveli su nas s Vandom na »tipkanje«(uzimanje otisaka prstiju) i fotografiranje. Pri povratku molile smo Peru da dopusti Vandi da dođe k nama. Vikao je, ljutio se, a onda dopustio.

Stisle smo se u kut da razgovaramo.

— Saznala sam tko me je prijavio — pripovijedala je tiho Vanda. — Jedan mladić koji je nekoliko godina živio u istoj kući gdje i ja, a sad je ustaša. Vidio me kad sam ušla u kuću i odmah javio policiji. Rekao je da sam stara komunistkinja. Međutim, nemaju ništa konkretno protiv mene, pa su me stalno ispitivali za mog druga. Živi ilegalno, na njegovu glavu je raspisana ucjena. Čas su mi prijetili batinama, čas me nazivali »mala Vandica«. Glupani... Nisu me tukli. Ustanovila sam da vjeruju kako smo se slučajno sastale kod Štefice. O »Društvu za prosvjetu žene« ništa ne znaju. Da to iskopaju, loše bismo se provele; ne bi nam, naravno, više vjejovali da se ne poznajemo. A da tek znaju da su uhapsili Inicijativni odbor AFŽ-a za Hrvatsku! — smijala se Vanda.

Uklopile smo se u kolektiv i počele živjeti izvjesnim redom. Ujutro smo čistile sobu, kartale se, razgovarale, smijale se i pjevale. Oko jedan sat poslije godne penjale smo se do prozora i kroz drvene kapke gledale tko nosi hranu. Zudno smo očekivale rođake. Oni bi na prolazu preko dvorišta zastali, a mi pružale ruke kroz drvene kapke i mahale. To je bio najvažniji dio dana. Zatim je dolazila hrana. Najprije uznička — rijetka juha od ričeta — a zatim domaća. Uzničar bi donosio košare, ispraznile bismo ih i on ih je vraćao. Dijeljenje hrane bilo je gotovo obred. Za bolesne drugarice odvajale smo laganu hranu, a ostalo smo dijelile točno na jednake dijelove.

Poslije podne i mi smo dobile od kuće hranu, i to u neuobičajeno vrijeme — pronašli su nas naši!

Nakon ručka smo pojedinačno razgovarale i oprezno se upoznavale. K meni je sjela žena pedesetih godina i počela:

— I tak, velite da su vas radi škrlaka zap rii. Jeste videli! Milostive ste, škrlake išle probati, i zaprli su vas. Da bar niste četiri skup došle škrlake probati! Vidite, one četiri ženske su pak išle oprave sprobavati, pa su sih pet zaprli. I šnajdericu. I brata su joj nastrelili. Siromak, sad je gore ober nas. Kaj ćete! Svaki zbog nečega. Ak' se prav zeme, ni jedna od nas ni niš kriva. Mama od Galjerice Nade veli da joj je kćerka fino odgojena, a to i ja velim! Ona niš ni kriva, takaj je zaprta, ta mama. Profesoricu Milčinovićku su zaprli jer ima doma telefon, pa je netko telefoniral na poštu, uprav kad je eksplodirala. A eto, na priliku, ja. Ja sam strašno pobožna ženska. I krunicu imam! — Iz džepa zaista izvadi krunicu.

— I molim se, furt se molim, i krunicu v žepu nosim i niš mi ne koristi. Mi

srno vam mali ljudi, moj stari i ja. Iza Maksimira imamo malu hižicu i vrtek, pajceka hranim i kokoši imam, a moj stari popravla stare cipele. I tak pred mesec dan, popolden su došli. Fakini. Sreća da mog starog ni doma bilo! On bi se potukel, pak bi i njega otpelali, a tko bi mi onda jesti nosil? Rekli su da sam skrivala ilegalce! A kaj bi! Ja takve niti ne poznam. Premetačinu su mi napravili, sve su prehitili, niš nisu našli. Nis bedasta! I svete novine imam. I »Presveto srce Isusovo« i »Svetu Tereziju od maloga Isusa« i još celi štos. Sve sam narihtala i niš ni koristilo. Fakini, otpelali su me. A ilegalce takaj nisu našli. Niti nebuju! — lukavo je namignula. — V reštu mi ni grdo, nemrem reč. Spat se more, samo kojiput preveč svira gramofon i onda se čuje kričanje — šapnula je — to mi se ne dopada... Nis navčena spat pri gramofonu i kričanju. I na to se nemrem privčiti. Za jest imam takaj dost. Samo mi je jedno teško — zakolutala je obješenjački očima i uzdahnula. — Teško mi je kaj nemrem na svetu misu. A tak sam ih prosila tri nedele za redom, da me na misu puščaju, da mi je smrtni greh, ak na misi nebum, a nisu me puščali. Fakini. Ni to ni koristilo. I sad čekam. Kaj bu, bu. Tukli me nisu, nemrem reč. Al me prestrašili takaj nisu. Niti nebuju. Ni z gramofonom me ne bi prestrašili. Ni vi skoro van išle nebute. Škrlak ste sim donesle, morti vam praf niti ne paše — šapnula je i lukavo se nasmiješila — ali vam takaj nebu niš koristil. »Sveta Terezija od maloga Isusa«, krunica i sveta misa su jači asovi, pa niš ne vrede, a jen škrlak?! Budite bez brige, skoro doma išle nebute.

Uveče, kad smo spremale ležajeve, popela se Eržika do prozora i čekala. Nakon nekog vremena čuo se tihi fićuk, a onda je počeo šapatom razgovor s gornjim katom. Razgovarala je sa šesnaestogodišnjim bratom, koga su prilikom hapšenja nastrijelili.

— Stef, jesi li ti?

— Jesam. Eržika, da li se javila mama? — pitao je.

— Nije. Sigurno još ne zna gdje smo. Kako je tebi?

— Dobro. Već sam gotovo posve zdrav.

Poslije toga se čula s gornjeg kata tiha, žalosna međimurska pjesma. Kada je završila, odgovorile smo veselom međimurskom pjesmicom »Mamica su štrukle pekli...«

— Ne znam da li bih se radovala ili žalostila što ozdravlja — rekla je tiho Eržika.

— Zašto? — začudile smo se.

Primakla se i objasnila šapatom:

— Kad su ga uhapsili, nisu zapravo imali nikakvih dokaza protiv njega. Pokušao je bježati, pucali su za njim, ranili ga i uhvatili. Misjio je da umire, pa je^ — dok su ga nosili — vikao: »Živio Sovjetski Savez«, »Živio drug Staljin«, »Živjela Komunistička partija«. Sada ga to tereti, a to je dosta. Bojim se da će ga strijeljati...

— Onda su i nas uhapsili — nastavila je nakon nekoliko trenutaka. —Postavili su zasjedu, a moje znanice su došle k meni probati haljine... — nasmiješila se Eržika.

Drugo jutro oko deset sati čule smo korake. Napeto smo očekivale kamo će. Stali su pred brojem 12, pred muškom ćelijom. Čula se galama.

Cijeli sat je trajala galama u muškoj ćeliji, onda su se zalupila vrata i koraci se udaljili.

Nakon nekog vremena udarila je jedna drugarica tri puta šakama o zid. Stale smo do vrata i podigle jednu drugaricu, koja je oprezno odškrinula gornji stakleni dio vrata i šapatom upitala druga, koji je također oprezno provirio:

— Što je bilo?

— Premetačina. Sve su odnijeli. I cigarete. Odveli su dva druga u Rakov Potok...

Nekoliko časaka smo sjedile nijeme, a onda prividno mirno nastavile razgovor. Zoga je međutim od »starih« obaviještena o ženama koje su dovedene u onih nekoliko dana što je bila na slobodi. Sve su bile dobre. Sjele smo zajedno i šapatom se podrobno dogovorile što ćemo na saslušavanju iskazati.

Uvečer se ponovio razgovor Eržike i brata. Zapjevale smo.

— Tišina tamo ! — zaurlao je uzničar.

Smirile smo se i zadrijemale. Najednom je jedna drugarica sjela.

— Gramofon... — prošaptala je s jezom.

Istog časa bile smo potpuno budne.

— Tko je pao? Koga tuku? — bila su prošaptana ili neizrečena pitanja.

Veselo je svirao šlager, kroz koji je od vremena do vremena prodirao krik ili jauk. Trajalo je to cijelu noć.

Ujutro oko šest sati čuli su se koraci i glasovi. Stali su pred malom ćelijom do naše. Natiskale smo se na vrata da čujemo što se događa. Jednu drugaricu smo načas podigle do prozora na vratima i odmah spustile.

— Donijeli su ga na nosilima... — šapnula je.

— Imamo čaja u termosici. Možda je još topao — prošaptala je jedna drugarica.

Taj dan bio je u službi uzničar Pero. Oko osam sati pustio nas je na umivanje. Jedna od nas udarila je tri puta šakom na zid muške ćelije, brzo istrčala i dodala drugu^ koji je provirio kroz prozorčić, cigarete i šibice.

— Sto je tamo? Što radite? Odlazite! — vikao je Pero, ali nije zaplijenio dar.

Dok smo se umivale, Vlatka je pitala Peru tko je u susjednoj ćeliji

— Ne znam — slegao je Pero ravnodušno ramenima.

— Recite, Pero, zanima nas.

— Ne znam — uporno je tvrdio Pero.

— Pustite nas k njemu, možda ga koja od nas pozna —molila je Vlatka.

— Zar ste poludjele!? — užasne se Pero. — Ni govora! Ne bih vas smio pustiti ni na umivanje!

— Pustite samo mene da mu dam malo čaja — ustrajno je navaljivala Vlatka.

— Ne može.

— Budite čovjek, Pero! Prebijenom, polumrtvom čovjeku ne date ni gutljaj čaja!

— Dajte čaj — rekao je Pero tiho.

Uzeo je šalicu, ušao u ćeliju i za sobom zatvorio vrata.

Nismo ništa mogle vidjeti. Za nekoliko minuta vratio se — blijed. Oko podne su našeg susjeda odnijeli i nakon tri sata vratili na nosilima. Bio je u nesvijesti, sav krvav. Pero mu je odnio čaja. Predveče su ga ponovo odnijeli. Čekale smo. Spustila se noć. Eržika je obavila večernji razgovor, a druga još nisu vratili. Napeto smo slušale hoće li se čuti gramofon. Bila je tišina. Oko jedanaest sati kucale smo. Došao je Pero, malo odškrinuo vrata, a Vanda ga je tiho upitala:

— Što je s našim susjedom, Pero?

— Neće više doći... — odgovorio je.

— Ubili su ga?

— Ne znam — tiho je rekao, zatvorio vrata i brzo se udaljio.

Ujutro smo ponovo čule korake. Umukle smo i napeto slušale.

— Ovi koraci... strašno... — šaptala je jedna drugarica s užasom. — Ne znaš po koga idu, ne znaš kamo će te odvesti: Rakov Potok, Maksimir, logor, preslušavanje, sloboda...

Koraci su stali pred našom ćelijom. Ključ je zaškripao, na vratima se pojavio uzničar sa dva agenta. Prozvali su »pobožnu«.

— Mene? — digla je oči k nebu i pobožno se prekrižila.

— Spremite svoje stvari, idemo.

— Kam me bute otpelali, dragigospon? — pitala je žalosno.

— Idete doma — odgovorio je.

— Jesus na! Doma? Kaj ne delate morti z mene bedaka?

— Kupi stvari i tjeraj doma! — zaurla agent. — Ili hoćeš ostati?

— Nis ponorela! Za pet ran božih!

— Užurbala se. Pomogle smo joj spremiti stvari, a ona je s lukavim smiješkom šapnula:

— Ipak je koristilo! Dobro je koji put praviti se bedast.

Oprostile smo se.

— Sad bute lakše spale. Jedna debela manje. Onda kako smo rekli, još danas dobite kolače.

Nismo mogle pisati listiće pred agentima. Šapnule smo joj nekoliko adresa i telefonskih brojeva, ako zapamti. Obećala je da će poslati novac za drugaricu koja je »šupirana« u rodno selo.

Dva sata kasnije ponovo koraci. Stali su pred susjednom praznom ćelijom. Doveli su šesnaestogodišnju jedru lijepu djevojku.

Desetak minuta kasnije zaorila je hodnikom iz sveg grla pjesma. Mala susjeda namjestila je dva drvena ležaja jedan na drugi, virila kroz prozor na vratima i pjevala.

— Kuš tamo! — urlao je uzničar.

Mala je bezbrižno dalje pjevala.

— Drukčije ćeš pjevati uz gramofon! — urlao je.

Digle smo Žogu da ispita malu.

— Optužili su me da sam kurirka, da sam nosila neke listove. A nisam... Listove su našli kod mene, ali su bili zalijepljeni, ne znam što je u njima pisalo. Ne znam ništa — rekla je prkosno. — Prijete da će me tući. Rekli su da će mi poslati »uzorak« da se predomislim.

Nastavila je pjevati.

Uveče je Eržika čekala na fićuk iz gornjeg kata. Čekala je cijeli sat. Postale smo nemirne. Onda je Eržika tiho pozvala:

— Štefek, Štefek!

— Što je? — javio se netko šapatom.

— Jesi li ti, Štefek?

— Nisam.

— Gdje je Štefek?

— Odveli su ga...

Polako je skliznula s prozora i legla bez glasa i suza.

Dugo nismo zaspale. Tiho smo razgovarale.

— Gramofon...

Šlager, vrisak, jauk. Dva sata je neumorno svirao isti šlager. Koraci. Stali su pred ćelijom male, vesele susjede.

— Donijeli su mladu ženu. Onesviještena je, sva u krvi. Ne poznajem je — rekla je drugarici, koja je načas provirila kroz prozor.

— »Uzorak«... — tiho je šapnula jedna.

Kad se sve smirilo, pokucale smo na zid i dodale kroz prozor nad vratima maloj susjedi čaja, čistu maramicu i vode. Vrata tih dviju ćelija bila su prilično blizu, tako da se s nešto spretnosti i napora moglo dokučiti.

— To je gramofon... To je uzorak... — s užasom je šapnula mala.

— Drži se hrabro, ne pokaži im kako ti je...

Već rano ujutro orila se hodnikom vesela pjesma. Mala susjeda je virila kroz prozor nad vratima i pjevala.

— Što se dereš! Pogledaj si radije podstanarku! I ti ćeš biti takva! — urlao je uzničar. — Drukčije ćeš se derati...

Kurirka je veselo pjevala, kao da ga ne čuje. Dodale smo joj čaja i keksa.

— Tko je ona drugarica? — pitala je Žoga. — Kako se zove?

— Ništa ne govori. Zahvaljuje za čaj, ali šuti. Ne vjeruje mi.

— Hrabra si — nasmiješila se Žoga.

— Nisam... strah me je... užasno izgleda — šapnula je drhtavim usnama.

— Ipak si hrabra. Dobro se držiš.

— To je iz prkosa! — iz očiju joj sijevne plamen.^

— Nemoj priznati. Ni uz gramofon — šaptala je Žoga.

— A, to neću! Već iz prkosa... krvnici... mrzim ih — prosiktala je kroz stisnute zube.

Ponovo je zaorila pjesma.

Eržika se također dobro držala. Uzbuđenje i užas, koje je svaki novi dan donosio sa sobom, zaokupili su i nju. Uveče, dok smo mi jošrazgovarale, smijale se, tiho je legla i pokrila se preko glave.

— Eržika, da zapjevamo! — zvale smo je.

Nije se micala.

»Mamica su štrukle pekli, meni nisu nikaj rekli...« zapjevale smo veselo, a srce nam se stezalo.

Sjela je, podbočila rukama glavu i tek tada zaplakala.

Slijedeći dan su odveli malu kurirku. S užasom smo očekivale kakva će se vratiti. Došla je tek predvečer, odmah je provirila kroz prozor i zapjevala.

— Što je bilo? — upitala je Žoga.

— Gnjavili su me. Rekli su da ću biti isto tako udešena kao i »uzorak«, ako ne priznam. Govorila sam da se strašno bojim batina, da bih odmah rekla sve što znam, samo da me ne tuku. Ali da me baš i razrežu na komade, nemam što da im kažem. Još će me ispitivati. Sigurno i tući...

— Nemoj priznati. Nemoj nikoga izdati. Vidiš što rade — šaptala je Žoga.

— Neću, ne boj se, mrzim ih....

— Dobra si ti djevojka. Hrabra si — toplo joj je šaptala Žoga.

— Misliš? — sretno se smiješila djevojka i dodala prije nove pjesme:

— Iz prkosa i ponosa...

Bila je jača od njih.

Slijedeće noći stali su koraci pred našom ćelijom.

— Vlatka Novak, spremite stvari, idemo — rekli su agenti na vratima.

Skočile smo.

— Vlatka! Kamo?

Okružile smo Vlatku, a tri-četiri drugarice su pokušale saznati od agenta kamo je vode.

— Ne znam, ne tiče vas se — grubo se proderao.

— Zna se — rekla je mimo Vlatka. — Rakov Potok, Maksimir ili, u najboljem slučaju, logor.

— Možda ipak... — pokušale smo i nju i sebe zavarati.

— Uzalud me tješite — prekinula nas je Vlatka. — Tu sam starosjedilac, poznam običaje i putove. Svašta su mi natovarili, a dosta bi bilo i to što sam Srpkinja.

Kad su se za njima zatvorila vrata, legle smo bez riječi, samo se otkinuo koji uzdah.

Drugi dan bio je u službi Pero. Vikao je i galamio od ranog jutra. Kad nas je pustio na umivanje, okružile smo ga i pokušale saznati kamo je otpremljena Vlatka. Vikao je, kao da nas i ne čuje.

— Pero, znate koliko volimo Vlatku, kamo je odvedena? — molile smo.

— Na Savsku... — tiho je rekao i odmah nastavio vikati: — Što je tam?! Dosta galame! Brže! Požurite! Neću vas više puštati van...

Cijeli dan smo bile vesele, smijale se i pjevale.

— Još je živa, možda će se ipak izvući...

Isprebijanu drugaricu su drugi dan odveli. Nismo saznali kamo. Mlada susjeda je pjevala.

— Teško da će ostati živa — šapnula nam je sa suzama u očima.

Poslije podne su se koraci ponovo zaustavili pred našom ćelijom. Ušla je dražesna mlada djevojka.

— Zdravo, drugarice — pozdravila je veselo.

Mi smo je šutke gledale.

— No, zdravo drugarice! Zašto ne odzdravljate? — veselo je pitala mlada ljepotica.

— Koja od nas ovdje je vaša drugarica? — hladno je upita Vanda.

— Pa sve vi! — smiješila se.

— Mi?! Pa mi vas ne poznajemo — javilo se nekoliko drugarica.

— Vi ste komunistkinje i ja sam komunistkinja, pa smo onda valjda drugarice! — malo uvrijeđeno je rekla.

Kriomice smo se pogledale. Glupa je ova provokatorica, govorile smo jedna drugoj nasmiješenim očima.

Bez dogovora počele smo se oslovljavati s »vi« i »gospođo*. Ljepotica se veselo vrtjela oko nas, pitala nas kako se zovemo i počela nas oslovljavati s »ti«. Mi smo uporno ostale kod »vi«.

— Kako to da jedna drugoj govorite »gospođo«? — čudila se.

— Zato, što smo se tek upoznale — odgovorile smo hladno.

— Kako? Tek sada ste se upoznale? Pa njih je pet zajedno uhapšeno i vas četiri također. Onda ste se valjda već i prije poznavale?

— Slušajte, gospođice, zar vi mislite da se mušterije, koje se slučajno nađu u trgovini da kupe šešir ili haljinu, moraju već otprije poznavati? A mi smo došle privatnoj švelji i privatnoj modistici isto kao u trgovinu.

Uvidjela je da ovako neće ništa postići. Počela je s pojedinačnom ofenzivom. Sjedala je k pojedinim drugaricama. Očima smo davale znakove da ne nasjednu. Došla je i do mene.

— Mnogo sam čula o vama — rekla je laskavo.

— O meni? — čudila sam se. — Od koga? Zar imamo zajedničkih znanaca?

— O, da! Ja mnogo radim ilegalno. Vrlo sam hrabra. Da ovdje znaju što sam sve radila, sigurno bi me strijeljali. O vama mi je pričao drug Branko. Poznajete ga, zar ne?

— Branko? Koji Branko? Ne poznajem nikoga tko bi se zvao tako.

— Pa Branko! I on radi ilegalno!

— Ali ja radim u tvornici. Korespondentica sam.

— I Vlado mi je govorio o vama. I Nada — šaptala je.

— Koji Vlado? Kakva Nada? Meni se čini, gospođice da me s nekim zamjenjujete. Ja te ljude ne poznam.

— Ja sam stvarno neustrašiva — promijenila je temu.

Idem na sastanke, raznosim ilegalnu štampu i letke, već sam i ranjenog druga skrivala!

— Nemojte! Kako se usuđujete? Zar vas nije strah? — pitala sam s namještenim divljenjem.

— Strah! Phhh! Ne znam što je strah! — prezirno je naškubila usne.

Gledala sam je zapanjeno.

— Divim se neustrašivim ljudima — rekla sam s poštovanjem. — Ja bih umrla od straha.

Promatrala me je ispod oka.

— Sudjelovala sam i u napadu kod Botaničkog vrta! — pohvalila se.

— Što?! užasnula sam se. — Pa tamo se pucalo i hapsilo! Ja sam bila u uredu, pa kad sam išla kući, ulice su bile pune vojske. Kod svakog ugla su vikali »Stoj!« s naperenim puškama. Bila sam luda od straha. Kad sam došla kući, uzela sam prašak za umirenje.

— I vi ste bili na sastanku kad su vas uhapsili — rekla je.

— Na sastanku? Jeste li poludjeli?! Došla sam probati šešir, najednom je došla policija i sve nas pohapsila. Zamislite kakva sramota! — rekla sam plačnim glasom.

— A zašto su one druge bile tamo?

— Isto zbog šešira. Uopće se ne poznajemo. Ja sam došla prva, a onda su dolazile druge. Čekala sam da mi svrši šešir i eto kako je svršilo. Da nisam poslije podne htjela izići s novim šeširom, ne bih bila ovdje. Ali i šešir je tu. Ostao je dolje. Krasan zeleni šešir! — dodala sam ushićeno, kao da me samo to zanima.

Ostala je kod nas tri dana. Osjećale smo je kao moru koja davi. Jedino što smo u tom položaju imale — zajedničko, drugarsko proživljavanje svih događaja — oduzela nam je njena prisutnost. Razgovarale smo, smijale se, pjevale, ali sve usiljeno. Malu susjedu odvodili su na preslušavanje, dovodili, pjevala je, a mi nismo mogle proviriti kroz prozorčić nad vratima i razgovarati s njom. Nismo joj o podne mogle dodati njen obrok hrane, nego smo joj tek ujutro davale kriomice suhu hranu. Jedne noći smo čule gramofon, ali smo ostale nepokretne kao da spavamo. Ona se podizala i promatrala nas. Prolazili su koraci, zaustavljali

se, odvodili i dovodili drugove, a mi nismo ništa znale. I s Perom smo bile službene, pred njom smo ga psovale da je grub.

Treći dan predvečer »puštena je na slobodu«.

Čim su se koraci udaljili, zaorila je srdačna, vesela pjesma.

Dva dana kasnije u devet sati odveli su Šteficu. Naša grupa je došla na red...

Ponovo smo se stisnule u kut i ponavljale što ćemo iskazati da ne dođemo u proturječje.

Sat kasnije odveli su Ružu, a onda mene.

— Kamo me vodite? — pitala sam zabrinutim glasom agenta.

— Na preslušavanje — rekao je prijazno.

Po njegovu prijaznom držanju sudila sam da se druge naše drugarice dobro drže.

Išli smo dugim hodnicima uza stube, niza stube, opet dugim hodnicima. Za to sam vrijeme svladala uzbuđenje.

U sobi u koju su me uveli kraj stola je stajao referent i ljubezno me dočekao.

— Izvolite sjesti — rekao je uljudno.

Izvadio je kutiju i ponudio me cigaretom.

— Hvala, ne pušim — rekla sam otmjeno, kao da smo u salonu.

Ne pušim? mislila sam. Da, već nekoliko dana zapravo i ne pušim. Otkada nam je mala provokatorica pokvarila račune, pušilo nas je sedam zajedno po dvije-tri cigarete dnevno. Išle su u krugu od usta do usta, svaka po dim sve dok čik — nataknut na iglu — nismo ispušile do žeravice.

Referent, mladi otmjeni gospodin, udobno je sjeo i upitao:

— Kako se osjećate? — kao da sam mu došla u posjet.

— Strašno! — jeknula sam tugaljivo.

— Kako strašno? — uzrujao se. — Zar vam je tko učinio što nažao?

— Ah, to ne...

— Nego zašto? — u pitanju se osjećao živ, prikriveni interes.

— Mračno je, hladno... — plačljivo sam se tužila. — Pa tolike ženske. .. A spavanje! — uzdahnula sam. — Zamislite, na dvanaest prična nas dvadeset!!! Kako je samo tvrdo! Strašno tvrdo, sve me boli! — povrijeđeno sam jadikovala.

— Ah, to! — nasmiješi se. — A kako je inače?

— Što inače? Zar to nije dosta strašno? — upitala sam glupo.

— Kakve su one žene koje su s vama u ćeliji?

— Ah, uglavnom vrlo primitivne — rekla sam s lakim prezirom u glasu, kao da nisam razumjela što pita.

— Tako, tako..

Zamislio se. Vjerojatno je namjeravao prijeći na drugu temu.

— Osim toga su bolesne. Jedna je gotovo slijepa, druga je tuberkulozna i tako... vrlo neugodno...

Pogledao me pa onda upitao:

— Koje su bolesne?

Vjerojatno se kanio pokazati humanim.

— Ne znam vam, zaista, kako se zovu. Čini mi se da su zajedno uhapšene. Jedna se zove Eržika, a ne znam kako se zovu druge. Marija, Katica... zaista ne znam.

— Ah, ja znam tu grupu — rekla je strojopisačica. — One su već treći mjesec ovdje.

— A što govore? — pitao je povjerljivo.

— Da vam prvo kažem, same gluposti. Govore najviše o bolesti, onda o djeci, jedna se boji da su je u međuvremenu otpustili iz službe i tako... Velim vam da su vrlo primitivne. Nemam što s njima razgovarati.

— Izvadite njihov predmet — rekao je i široko zamahnuo rukom. Pogledao me kao da očekuje priznanje. Držala sam se ravnodušno, kao da me se to ništa ne tiče, a u sebi sam se silno obradovala.

Ponovo se zamislio.

— Kakva sramota! Kakva sramota! — rekla sam plačnim glasom i zalomila rukama.

— Kakva sramota? — trgnuo se.

— Pa kako nije sramota?! — zgražala sam se. — A familija? Zamislite ako saznaju da sam bila u zatvoru... Užasno...

Rekla sam to kao da je jasno da ću biti puštena na slobodu, da se zabuna razjasnila čim smo se vidjeli.

— Da — rekla je suosjećajno tipkačica. — Zaista je neugodno. Ja poznam sestru vašeg gospodina supruga...

— Molim vas, nemojte joj reći! — uskliknula sam sklapajući ruke.

— Ne bojte se, gospođo, znam kako bi to bilo neugodno — tješila me.

Referent nas je promatrao, a onda reče:

— A sada nam pričajte lijepo sve po redu, kao je bilo one nedjelje. Pričajte nam sve u sitnice i točno.

— Pošla sam s bratom i mužem šetati — počela sam, zadržavajući ton običnog razgovora. — Išli smo Ilicom do »Korzo« kavane, onda kroz Gundulićevu i Marovsku ulicu, pa Prilazom do modistice.

— Zašto ste išli k njoj kući, i to u nedjelju? — upita.

— Namještena je u jednom salonu, ali u nedjelju radi privatno usvom stanu, pa je jeftinije... — rekla sam kao malo postiđeno.

— Shvaćam... I onda?

— Onda sam malo prije jedanaest sati došla na probu. Šešir je skoro bio gotov, pa sam pričekala da ga svrši. Nakon toga su došle one tri gospođe.

— Zajedno? — brzo upita.

— Ne. Najprije jedna, a onda druge dvije zajedno.

— Koje dvije?

— Gospođa Vanda i Olga.

— Poznajete li ih? Od kada?

— Poznajem. Upoznala sam ih u zatvoru.

Časak je šutio, a onda upita:

— Gdje ste još bili prije nego što ste došli modistici?

Ovo pitanje me je iznenadilo.

— Gdje sam još bila? — polako sam začuđeno ponovila pitanje misleći brzo: »Da nisam koga srela? Što se moglo dogoditi? Što sam mogla zaboraviti?«

— Nigdje nisam bila — rekla sam čvrstim glasom.

— Sjetite se, sjetite se... — ljubazno se smješkao.

— Ne sjećam se — odgovorim iskreno.

— Zar niste bili u crkvi? — upita srdačno.

— Ah... jesam... — rekla sam malo sramežljivo.

— Pa zašto nam to niste odmah rekli? Pred nama ne morate tajiti!

— Kako znate? — upitam sa zanimanjem.

— Mi sve znamo! — rekao je samodopadno. — Pred nama se ništa ne može zatajiti.

Teško sam suspregla smiješak. Vjerojatno me netko vidio dok sam čekala Ružu, pa su to upotrijebili pri intervenciji.

Referent je na neke spise napisao »SLOBODA«, pozvao agenta i srdačno mi na rastanku stisnuo ruku. Gledala sam ga tobože ganuto i na vratima ga još jednom zamolila za diskreciju.

Kad me agent odveo do ćelije, zastala sam na vratima i nasmijano rekla:

— Sloboda!

Sve su skočile, dvije-tri zabavljale agenta, a druge mi pomagale pakirati stvari.

— U džepu kućne haljine su pisamca. Drži s nama vezu, šalji poruke u kolačima — šaptale su Vanda i Žoga.

Isti dan su bile puštene Štefica i Ruža, a dan kasnije Eržikina grupa. Uspjelo nam je da zavaramo provokatoricu.

Nakon tri dana došla mi je u ured drugarica, koja je »slučajno« onuda prolazila. Kod izlaza mi je šapnula:

— Vanda je otpremljena u logor, Žoga je jučer puštena. Sutra u četiri sata poslije podne čekaj je Nad lipom.*

* Iz knjige *Zagreb se bori* »Školska knjiga«, Zagreb 1977.

**□

AKTIVNOST I RAD ŽENA ZAGREBA

Utjecaj »Ženskog svijeta« — Okupljanje u Društvu za prosvjetu žena i Ženskoj sekciji SBOTIČ-a — Početak organizacije AFŽ-a

Krajem 1940. pri CK KPH bila je osnovana ženska komisija za rad među ženama u kojoj su bile: Maca Gržetić, Olga Žerdik, Danica Cazi, Ružica Turković i Marija Šoljan. Komisija je radila nekoliko mjeseci i održavala sastanke na kojima je raspravljala o raznim oblicima i načinima rada među ženama. Tako se raspravljalo o zadacima lista »Ženski svijet«, o radu Društva za prosvjetu žena, 0 radu raznih ženskih sekcija kao: ženska sekcija u URSS-u i SBOTIC-u, a organizirala je i razne konkretne akcije. Sastancima su prisustvovali Vladimir Bakarić 1 Karlo Mrazović.

»Ženski svijet« je list koji su izdavale žene u Zagrebu, a imao je zadatak da okupi oko sebe sve napredne žene i da preko svojih stranica objašnjava liniju Partije ženama na njima pristupačan način. Potkraj 1940. u redakciji lista su bile: Anka Butorac, Vanda Novosel, Magda Bošković, Olga Žerdik, Beba-Bosiljka Krajačić, Marica Knežević, Slava Ogrizović, Slava Očko-Cetković (urednica) i Ivana Reman (urednica poslije Slave Očko). Vezu s Partijom najprije drži Anka Butorac, a poslije nje Olga Žerdik. List ima velik broj pretplatnika i dopisnika žena iz čitave Hrvatske. Posljednji je broj štampan u ožujku 1941, a izišao je u 17 000 primjeraka. Preko lista su se žene mobilizirale u borbu protiv fašizma i svih njegovih pojava. U posljednjim su brojevima štampani članci o borbi protiv skupoće, protiv fašizma, za obranu zemlje. Dolaskom okupatora list je prestao izlaziti.

Društvo za prosvjetu žena postojalo je u Zagrebu nekoliko godina, a 1940. i 1941, osim aktivnosti među ženama Zagreba, proširilo je svoj rad i na neka druga mjesta. Tako je u rujnu 1940. osnovana podružnica u Sisku, u prosincu 1940. u Varaždinu, u veljači 1941. u Petrinji, a u ožujku 1941. u Dugoj Resi. Podružnica je postojala i u Splitu. Na osnivačke skupštine odlaze redovno delegatkinje društva iz Zagreba, a među njima najčešće Slava Ogrizović, Hana Pavelić, Magda Terek-Vernić, Vanda Novosel. Posljednja, peta godišnja skupština održana

je 23. ožujka 1941, nekoliko dana pred upad okupatora. Izabran je odbor: Vanda Novosel, Hana Pavelić, Magda Terek-Vernić, Magda Bošković, Alma Komparić, Olga Milčinović, Milica Marković, Ema Cekurić i Tilda Bogdanov. Predsjednica odbora bila je Slava Ogrizović, potpredsjednica Kata Požun, tajnica Štefica-Sanda Šantić-Matijašić.

Do dolaska okupatora vodile su se razne akcije. Među njima su najznačajnije borba protiv skupoće, koju je vodio URSS. Zatim su bile samostalne akcije na tržnici među ženama, po dućanima i pred kinima. Članice društva su sudjelovale u demonstracijama 1. svibnja 1940, a aktivne su i u proslavama 8. ožujka. Održani su i posebni kućni sastanci sa ženama, koje nisu mogle dolaziti na redovne sastanke društva pa im se tako tumačila politička situacija i linija Partije.

Dolaskom okupatora društvo nije prestalo raditi, iako kao legalno više nije moglo postojati. Osmog travnja 1941. dan je poziv ženama preko radija da se upisuju u bolničarske kursove i tako pomognu i sudjeluju u obrani zemlje.

Poslije dolaska okupatora jedan dio inventara je prodan, a novac je predan kao prilog za Narodnu pomoć. Arhiva i još neke stvari društva bile su spremljene kod Olge Milčinović. Rad se odvijao dalje tako što su najaktivnije drugarice formirale manje grupe žena i s njima produžile politički rad. U jesen 1941. te grupice postaju temelj na kojima se osniva AFŽ.

U tom su razdoblju najaktivnije Slava Ogrizović, predsjednica društva, Magda Terek-Vemić, Magda Bošković, Olga Milčinović, Olga Žerdik, Beba Krajačić, Kata Govorušić, Ema Kavurić, Alma Komparić, Ema Cekurić, Kata Severović-Požun, Sanda Šantić, Deša Devčić, Ivica Švarc i Nevenka Tepavac.

Aktivnost Društva za prosvjetu žena u tom se razdoblju očitovala i u tome da je svoje najaktivnije članice slala u ostala ženska društva da tamo razvijaju političku svijest žena i da im aktivnost usmjeravaju na borbu protiv fašizma.

Tako su u ženskim granama HSS-a aktivno radile Ana Prokop, Rezika Bermanec, Vera Jurić, Hanja Jurić, Melita Hercigonja, Milka Levnaić i Dragica Pavešić.

U Hrvatskom srcu aktivno je radila Melita Hercigonja, u SDS (Samostalna demokratska stranka) Lucija Borjan, a u Seljačkom kolu Milka Lasić, Ljubica Filipović i Jela Jančić.

Rezultat toga rada se jasno očitovao poslije dolaska ustaša na vlast, jer žene iz onih ogranaka društva u kojima su djelovale napredne drugarice, uglavnom se nisu upisivale u organizaciju Ustaške ženske loze, osim možda jedna ili dvi-

ie-

Uža suradnja Društva za prosvjetu žena bila je s Društvom hrvatskih književnica, koje dolaskom okupatora također formiraju manje grupe žena književnica i ilegalno rade. Vezu s njima održavala je Slava Ogrizović, tako da su nakon osnivanja AFŽ-a kompletno ušle u AFŽ i aktivno pomagale i sudjelovale u NOB-u. Neke su od njih i poginule. Tako je Ema Krajač, uhapšena 1942, odvedena u Jasenovac, 1944. prebačena u Lepoglavu i nekoliko dana pred oslobođenje zaklana. Jana Ilijanić, aktivni suradnik NOB-a, obješena 1944. kao talac u Sv. Ivan Zelini. Marija Hanževački, uhapšena 1943. radi suradnje sa NOB-om, mučena i strijeljana početkom 1944.

U Savezu bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika (SBOTIČ) postojala je Ženska sekcija. Polovicom 1940. radom je rukovodio odbor u kojem su bile Mila Hercog, Nada Heiligstein, Saša Zlatarić, Terka Goj-

merac-Richtman, Beška Turković, Vera Polak i njena sestra. Rukovodilac Ženske sekcije bila je Marija Šoljan. U toj sekciji djelovalo se na političku izgradnju žena i na njihovu aktivizaciju u sindikalnom radu. Svakog su se tjedna održavali sastanci žena na kojima su se držali razni referati ili priredbe. Govorilo se o ekonomskom i socijalnom položaju žena, o položaju žena u SSSR-u, o položaju žena u kolonijalnim zemljama, recitirale se napredne pjesme, čitali odlomci iz naprednih romana i si. Sastancima je prisustvovalo do 150 žena.

U povodu 8. ožujka 1941. Ženska sekcija je pripremila proslavu. Nekoliko dana pred proslavu sastale su se drugarice da još jedanput pregledaju materijal. Za referate su bile zadužene Marija Šoljan i Beška Turković. Na taj sastanak upalo je nekoliko agenata, pretresli su sve i našli pod stolom neki ilegalni materijal koji je jedna od prisutnih drugarica bacila. Sve su drugarice uhapšene. Mila Hercog i Beška Turković su dolaskom NDH odvedene u logor.

Osim tih akcija, provođenih u sklopu postojećih legalnih društava, vodile su još i razne druge akcije među ženama. Tako se u povodu 8. ožujka 1941. na tim sastancima žena čitao referat koji je napisala Veda Zagorac, a koji je bio napisan protiv fašizma i pozivao žene u borbu protiv njega.

U veljači 1941. povedena je i akcija među ženama, državnim činovnicama pod parolom: Za jednaki rad, jednaka plaća, kao i za bolje uvjete rada. U Zagrebu je radi toga osnovan odbor, koji je trebao pripremiti skupštinu žena državnih činovnica. U odbor su ušle Rajna Kravar, Hana Pavelić, Marija Šoljan i Lidija Zlatić. Odbor je izdao letak, a na skupštini (oko 12. ožujka 1941) pred oko stotinu žena referat je održala Marija Šoljan. Skupština je održana u jednoj prostoriji pošte u Vlaškoj ulici.

U rujnu 1941. osniva se inicijativni odbor AFŽ-a za Hrvatsku u koji su ušle Olga Žerdik, Vanda Novosel, Slava Ogrizović, Marija Kos i Sanda Šantić-Matijašić. U studenom 1941. taj je Odbor pisao proglas ženama s pozivom da se bore protiv skupoće, da ne idu u Njemačku na rad, da sabotiraju u tvornicama. Proglas se posebno obraća domaćicama, radnicama, nastavnicama, studenticama i omladinkama. Taj proglas nije izišao jer je pala štamparija u kojoj je štampan letak.

Na Trešnjevci je Apolonija Lugarić ušla u odbor Tmja. Prvim odborom AFŽ-a na Trešnjevci rukovodila je Ankica Mokosek, a u njemu su još bile, osim Apolonije Lugarić, Živka, Đurđa, Greta.

Zadatak je Odbora bio da svakodnevno izlaze na trgove, da stvaraju repove i nered u njima, da skupljaju vrijedne stvari, kao i sanitetski materijal. Također su formirale odbore od najboljih simpatizera, preko kojih su izvršavale sve zadatke. Apolonija Lugarić formirala je prvi pododbor AFŽ-a na III rajonu u Heinzelovoj ulici s kojim je stalno držala veze i sastanke po direktivama Ankice Mokosek, koja je ušla u gradski odbor AFŽ-a. Taj je pododbor radio sve do svibnja 1942.

Grupom sestara pomoćnica rukovodila je Marija Šoljan, a u njoj su bile Janja Hrženjak, Milunka Zorko, Štefica Stanić i Nataša Dodig, koja je radila u školskoj poliklinici. Na sastancima grupe se proučavao razni materijal, koji je dolazio iz oslobođenog teritorija i umnožavao se u Zagrebu. One su proučavale i »Komunistički manifest«. Grupa je također skupljala Narodnu pomoć i sanitetski materijal. Janja Hrženjak je dva puta prenosila kofere s odjevnim predmetima i raznim sanitetskim materijalom za partizane i to preko Divosela. Marija Šoljan držala je još jednu grupu žena u kojoj se nalazila Fumica Fedel, Lidija Šoljan i Anđelka Turčinović.

Iz takva rada se razvijala organizacija AFŽ-a, tako da je na kraju 1941. i početkom 1942. stanje, prema bilješkama Olge Žerdik-Kovačić, bilo ovakvo: 14 odbora radnica sa 60 žena, 29 odbora domaćica sa 95 žena, 12 odbora činovnica sa 43 žene.

Među studenticama bila su obuhvaćena četiri fakulteta, a kod srednjoškolki 13 škola. Svi sektori su imali glavne odbore, a navedeni odbori AFŽ-a okupljali su velik broj simpatizerki iz čijih su se redova neprekidno regrutirale nove aktivistkinje.*

* Sjećanje je napisala nepoznata grupa autora. Ono je u Arhivu Hrvatske (AH-izjave).

Anđela Paut

ODBOR ŽENA

Još prije rata djelovala sam u Društvu za prosvjetu žena kojim je, kao legalnim društvom, rukovodila Partija. Odmah poslije okupacije s istom grupom drugarica pripremila sam se za ilegalni rad u novim uvjetima, za zadatke vezane uz podizanje ustanka: dijeljenje letaka, sabotaže i pohađanje tečaja za bolničarke.

Drugarice Olga Kovačić-Kreačić, Vanda Novosel, Slava Ogrizović, Milena Grakalić, Alma Komparić, Hana Pavelić, Anica Magašić, A. Mokosek, Deša Vernić i druge drugarice sastajale smo se u stanu Alme Komparić. To je bio Inicijativni odbor žena koji je pripremio organiziranje žena na području Zagreba, s ciljem da okuplja sve žene antifašistkinje, da prikuplja pomoć za drugove koji su bili u logorima, a uskoro i ostali materijal potreban partizanima.

Jedan od zadataka bio je i to da se pronalaze stanovi za ilegalce.

Osim rada u tom odboru, okupila sam žene u Željezničkoj koloniji Maksimir, gdje sam stanovala s obitelji. U ljeto 1941. godine pripremila sam demonstracije na željezničkoj stanici Maksimir. To je bila mala stanica na prilazu Zagrebu, na kojoj su ustaše svake večeri iskrcavale vreće brašna i druge hrane koju su za sebe dovlačili sa sela. Tako su izbjegavali da budu viđeni kako švercaju. Mi smo to uočile i zato smo se jedne večeri okupile i dočekale vlak. Kad su ustaše počele iskrcavati hranu i prebacivati je u automobile, mi smo počele vikati: »Dolje šverceri!« Sudjelovao je velik broj žena, jer je u to vrijeme vladala velika oskudica u hrani, a to je bila i prilika da se okupe i organiziraju žene antifašistkinje i da ih se pripremi za druge, stalne poslove. Takvim djelovanjem stvorila sam mogućnost za osnivanje odbora žena. U njemu su, među ostalima, bile drugarice: Folnović, Maca Počivavšek (mljekarica), Kokotović, Ljubica Lojen, Zucconi, Katanić, jedna krojačica iz Vlaške ulice i još neke drugarice kojih se ne sjećam.

Drugarica Slava Ogrizović povezala me s Boženom Žakman. Ona je u toku 1942. godine bila veza za matični odbor AFŽ-a za rajon (kotar) Maksimir. Ja sam bila član tog odbora i imala na vezi, osim odbora u Željezničkoj koloniji

još i odbor u Dubravi, a kasnije i u tvornici »Gaon« (danas »Nada Dimić«), »Cigaret--papir« i »Kontakt«. U matičnom odboru bile su još drugarice Pepica Zebić, Anica Bosanac, Dragica Pačinovski-Lasta i krojačica Zora. S odborima u spomenutim tvornicama povezala me drugarica Anita Lelas. Odborima su rukovodile: Barica Cej u Dubravi, Pepica Zebić u »Gaonu«, Regina Pavlović u »Cigaret-papiru« i Vika Mrkoci u »Kontaktu«.

U sklopu takve organizacije izvršavali su se razni zadaci: dijeljenje letaka i drugog propagandnog materijala, usmeni politički rad sa ženama, skupljanje odjeće, hrane i drugog materijala potrebnog partizanima.

Moram također spomenuti da sam u međuvremenu po zadatku koji mi je prenijela Vanda Novosel (Baće) preselila iz Željezničke kolonije u sadašnju Ul. socijalističke revolucije u veći stan kako bih mogla primiti na stan ilegalce za kojima je policija naročito tragala. Ta je selidba bila to potrebnija, što je, zbog susjeda, među kojima je bilo mnogo aktivnih i opasnih ustaša, ilegalni rad bio vrlo opasan. Tobože redovno — preko novinskog oglasa — k meni je pod drugim imenom došla na stan Ankica Sertić. Poslala ju je Vanda Novosel. Kasnije sam saznala njeno pravo ime. Ona je stanovala kod mene sve do hapšenja moje kćerke Mire Paut-Grubor. Poslije se izgubila i za nju sam saznala tek kada je bila uhapšena i počela izdavati. Ja sam vjerojatno jedna od rijetkih koje ona nije izdala policiji, odnosno adresu na kojoj je stanovala.

Negdje u zimu 1943. godine drugarica Božena Žakman povezala me s drugaricom Alemkom Grgurić (Perica). Tada sam preuzela novi zadatak na radu u tehnici. Mi smo pod tim nazivom onda smatrali sve poslove oko nabave i prebacivanja u partizane materijala za štampanje (papir, boje, matrice, itd.) i svih drugih potrepština koje su preko veze partizanske jedinice od nas naručivale. Naravno, velika su stavka u tim narudžbama bili lijekovi. Sjećam se da sam prikupljene stvari predavala pazikući u jednoj kući u Martićevoj ulici. Sa mnom je radila na tom poslu i drugarica Darinka Jurdana. Bila sam također zadužena da pronalazim stanove i prostor za skladišta kamo su se pohranjivale veće količine materijala, odakle se zatim sve prebacivalo na slobodni teritorij. Takvo jedno veliko skladište imala sam u Vlaškoj ulici, kraj ondašnje Radio-stanice, u stanu Benka Horvata. Kod njega je radila kao kućna pomoćnica neka Francika iz sela Prilišće (Karlovac), s kojom sam bila povezana. Nju sam našla preko Barke Erdeljac, također iz Prilišća.

To skladište u Vlaškoj ulici bilo je prostrano. Bilo je prava mala papirnica. Tu su bili veliki paketi papira, matrica i ostaloga. Papirom me opskrbljivala Bosiljka Majić. Ponekad se iz tog skladišta prebacivalo kamionom i više od tone materijala.

Alemka Grgurić, koja je u poslu na tehnici bila moja veza, donijela je velik broj obveznica zajma Narodnooslobodilačkog fronta. Moj je zadatak bio da te obveznice unovčim kod aktivista i simpatizera, a novac predam svojoj višoj vezi.

Moj je posao bio i da preuzimam štampu koja je stizala s oslobođenog teritorija. Dobivala sam pakete raznih novina i letaka preko drugarice Vike Mrkoci. Tek poslije oslobođenja saznala sam da je taj materijal stizao uglavnom u kolima sa sijenom. Usprkos masi agenata koji su budno pazili, naš se rad normalno odvijao. Bile smo vrlo vješte u tome da ih prepoznamo, to više što su svi nosili bijele balon-ogrtače, a neko vrijeme čak i bijele rukavice. Imale smo razne trikove kako da na ulici neprimjetno obavimo posao ili samo ugovorimo mjesto sastanka. U ugovoreno vrijeme na sekundu samo bismo prošle jedna pored druge i progovorile nekoliko najvažnijih riječi. Od Vike Mrkoci štampu sam preuzimala u

jednoj kapelici u Vlaškoj ulici. Poslije sam je razdijelila svojim odborima (Barici Cej u Dubravi, Pepici Zebić za tvornicu »Gaon«, Regini Pavlović za »Cigaret-papir« itd.).

Sastanke odbora održavali smo na raznim mjestima, npr.: u Berislavićevoj ulici u stanu tajnika »Cercle fran^ais«, kod pazikuće jedne zgrade u Derenčinovoj ulici, zatim u današnjoj Kraševoj ulici kod Anke Majić. U njenom smo stanu zapravo održali najviše sastanaka. Sastajali smo se i kod Francike u stanu Benka Horvata. U 1941. godini često smo se sastajali u stanu Alme Komparić u Nodilovoj ulici, itd.

Članice odbora pratile su život, rad i stanje u tvornicama u kojima su radile ili u sredini u kojoj su stanovale. One su na sastancima obavezno iznosile svoja zapažanja, na primjer o tome kako radnici komentiraju događaje, kako primaju našu štampu. Prema tim informacijama određivali smo zadatke, tj. što i kako treba raditi na upoznavanju radnika sa NOP-om i koje ljude možemo poslati u partizane. Naime, jedan od važnih zadataka bio nam je da mobiliziramo ljude za partizanske jedinice. Lično sam omogućila odlazak u partizane, preko veze, Čedi Majiću, Hrvoju Šariniću, Trinajstiću, Slavici Kopčić i još nekim drugovima i drugaricama čijih se imena, na žalost, ne sjećam. Sama sam tri puta išla u partizane u okolicu Karlovca, gdje je bila moja kćerka, i vraćala se u Zagreb. Obično smo Barica Cej i ja vlakom putovale do Duge Rese, a onda nastavljale pješke do sela Prilišće i Vukove Gorice. Jedanput sam se vraćala upravo kada je bila objavljena odredba da nijedan civil ne smije putovati vlakom. Vraćajući se s oslobođenog teritorija došla sam na stanicu u Dugu Resu, a sa sobom sam imala ilegalnog materijala. Uspjela sam umilostiviti talijanskog oficira da mi dade privremenu dozvolu do Zagreba. Tako sam jedina u vlaku punom Talijana stigla u Zagreb. Inače smo Barica i ja redovito nosile u partizane raznovrsni materijal koji bi od nas naručili.

U Zagrebu su prilike bile sve teže. Služile smo se svim mogućim lukavstvima da odvratimo pažnju agenata, a prilikom svakog susreta na ulici imale smo u rezervi razgovor koji ćemo navesti ako nas iznenada razdvoje i upitaju što smo govorile. Ali, naravno, nije se moglo izbjeći da barem na neko vrijeme u kući imamo kompromitirajući materijal. Drugarica Kokotović stradala je baš na taj način. Agenti su došli u kuću, a njena kćerka, još vrlo mlada i neiskusna, bacila je materijal kroz prozor upravo na agente. To je bilo na uglu Bulićeve ulice. Tako je bila zapečaćena sudbina drugarice Kokotović. U Jasenovcu ili Staroj Gradiški mučili su je ne bi li od nje iznudili priznanje, pa je u mukama izdahnula.

U svibnju 1944. bila sam uhapšena i zatvorena. Naime, na policiji su Boženu Žakman strašno mučili i pitali je tko ju je uveo u rad. Da bi se oslobodila muka, ona je na kraju rekla da ju je uvela Mira Paut, to jest moja kćerka. Znajući da je moja kćerka zamijenjena i da se nalazi u partizanima, mislila je da tako nije odala nikoga koga ustaše mogu dohvatiti. Međutim, ustaški agenti su došli k meni i pitali me poznajem li Boženu. Pokazali su mi i njenu sliku. Odgovorila sam da je ne poznajem. Odveli su me na redarstvo. Preslušavao me agent koji se zvao Radoš. Prijetio mi je da ću je već prepoznati kada me budu mučili. Pošto nisam ništa priznala, doveo je na suočenje Boženu Žakman. Poznavala sam je kao vrlo lijepu djevojku, ali kada sam je vidjela nakon mučenja, nisam je mogla lako prepoznati. Bila je unakažena. Teško je bilo gledati stvorenje koje tako dobro poznajete, a koje je izobličeno torturom. Božena mi je već s vrata doviknula: »Vi ste za mene samo šivali.« Agent je počeo na nju vikati neka ništa ne govori kada je nitko ništa ne pita. Ja sam Boženu gledala kao da je nikada nisam vidjela i odgovorila da se ne sjećam, ali da može biti da sam joj šivala. »Znate«, rekla sam

i agentu, »mlade djevojke tako često mijenjaju frizure i šešire, pa je teško zapamtiti nekog tko je možda samo dva-tri puta dolazio.« Vjerujem da me je takva izjava, bez afekta, spasila. Iz pričanja znam da su neki drugovi na suočenjima vikali i odbijali da se ne poznaju. Ja sam ipak dala mogućnost da sam tu djevojku vidjela, ali u sasvim bezazlenim okolnostima. To je, čini se, djelovalo uvjerljivo. Ipak, mislila sam da će me poslati u logor. Sa mnom je u ćeliji bila neka starija žena koju su uhapsili zbog toga što je gledala u nebo i rekla: »Oblačno je, danas saveznički avioni ništa neće moći pogoditi.«

Kada je moj suprug saznao da sam uhapšena, bio je vrlo potišten. Bureš, njegov kolega u kancelariji, pitao ga je što mu je. Moj je muž odgovorio da pretpostavlja da sam uhapšena zbog kćerkinog pisma koje je stiglo s oslobođenog teritorija. Taj Bureš dobro je poznavao direktora Osiguravajućeg zavoda (tu je moj muž radio). Otišao je k njemu i predočio mu stvar rekavši da je Paut dobar čovjek, pa da ne zna što imaju protiv njegove supruge. Direktor je zatim telefonirao agentu Radošu da je po svoj prilici posrijedi zabuna. On je obećao da će me pustiti ako u istrazi ne iskrsnu neke kompromitirajuće činjenice. Tako sam nakon 12 dana puštena iz zatvora. Odmah sam predala sve svoje veze. Čim sam dobila vezu, otišla sam zajedno sa suprugom u partizane. To je bilo početkom studenoga 1944. godine.*

* *Zagreb 1941—1945*, »Spektar., Zagreb, 1972.

Slava Ogrizović

SASTANAK AFŽ-a NA VRBIKU

Kad je počeo snijeg, Zagrepčani su gotovo odahnuli kao da je popustila mora, koja je pritiskala cijeli grad zbog stalnih hapšenja i plakata na kojima je pisalo o izrečenim smrtnim kaznama. Snijeg je padao dan i noć bez prestanka. Tramvaji su prestali voziti, građani su pomagali da se očiste pruge, ali je snijeg padao sve gušće. Debele naslage snijega potpuno su zatvorile promet, nisu vozili ni automobili. U čudnoj tišini probijali su se građani uskim prtinama.

Imala sam te zime, 1941 — 1942. godine, dužnost da se svakodnevno sastajem sa po nekoliko grupa AFŽ-a, i to na Črnomercu, zatim kod Maksimira, pa na Trešnjevci. Vrijeme za te sastanke bilo je tako raspoređeno da mogu tramvajem stići s jednog sastanka na slijedeći. Sada je snijeg otežavao kretanje. Gazila sam prtinama da stignem do jednog mjesta, samo toliko da zakažem slijedeći sastanak da žene ne pomisle da sam uhapšena. Zatim sam odmah odlazila na drugo mjesto gdje sam ponekad nalazila samo onu ženu kod koje se sastanak održavao. A ipak je trebalo raditi, jer je bilo nužno da se povećaju sabirne akcije i pronađu stanovi za ugrožene drugove^ Bila sam premorena kad sam došla na sastanak s drugaricom Olgom Kreačić-Žogom.

— Imaš li sutra uveče vremena? — upitala je.

— Mislim, da ću oko pola osam uveče biti gotova.

— Dogovorili smo sastanak na Vrbiku, a Jasna, koja je morala poći onamo, jučer je uhapšena. To je prvi sastanak na tom dijelu grada, pa bi bilo nezgodno da se ne održi. Možeš li poći?

— Poći ću. Daj mi adresu.

— Nema adrese. To je negdje blizu Save, ulica bez naziva i kuća bez broja. Idi Savskom cestom dvije stanice poslije gimnazije. Tamo će te kod stupa sa svjetiljkom čekati jedna drugarica sa zelenim rupcem na glavi. Ona će znati kako izgledaš i kako si obučena, pa će ti prići i pitati trebaš li šećera, a ti ćeš odgovoriti da trebaš jaja. Onda će te ona odvesti do kuće, u kojoj ćeš održati

sastanak. Na sastanku će biti tri —četiri drugarice. Objasni im zadatke, a zatim će svaka od njih održati sastanak sa svoje tri —četiri drugarice i na njih prenijeti zadatke, kao što to obično radimo.

Slijedeće veče gazila sam žurno prtinom i pazila da ne previdim oznaku stajališta tramvaja. Kad sam stigla, jedna dosta niska žena mi pristupi i odmah reče:

— Bojala sam se, da nećeš doći, jer tramvaj ne vozi. Bilo bi nam jako žao. Znaš, to je prvi put da netko dolazi k nama.

Začuđeno sam je pogledala i upitala:

— Imate li šećera?

— Pa da, to sam te trebala pitati, a ti si mi morala odgovoriti da trebaš jaja. Ali ja sam te odmah prepoznala. Dođi, kod kuće već čekaju.

Osjećala sam se malo nelagodno, dok smo išle prtinom. Žena se nije pridržavala konspiracije, a sada je veselo čavrljala. Sva je bila zažarena od sreće, da i njima, na Vrbik, netko dolazi da održi sastanak.

Kad smo stigle među kućice, stala je pred jednom i veselo rekla:

— Evo nas. Uđi.

Kućica je imala dvije sobe i kuhinju. Uvela me u spavaonicu, gdje je bilo nekoliko žena i dva —tri muškarca.

— Eto, ipak je došla! — veselo je uskliknula. — Sjedi drugarice!

Sjela sam s nelagodnim osjećajem da ovi svi ljudi znaju zašto sam tu. Dok smo skidale kaputе i sjedale, ulazili su muškarci i žene, svi su mi prilazili i srdačno se rukovali sa mnom. Situacija je postajala sve neugodnija. Domaćica je sjela do mene. Sagnula sam se do nje i tiho upitala:

— Kad će se ovi ljudi razići, pa da održimo sastanak?

— Kako razići? Pa još ih mora doći!

— Ovdje su trebale doći samo tri —četiri drugarice na sastanak.

— Znam! Ali to bi bilo šteta! Kad nam netko prvi puta dolazi treba što više ljudi da prisustvuje da svi čujemo što se događa, i što treba raditi.

— Ti si sve ove ljude pozvala? — upitala sam smeteno.

— Pa naravno! Još će ih doći, možda neće svi ni stati!

Zaista, sobica je već bila pretrpana, već je i druga bila gotovo puna, a ljudi su još nailazili. Vani se čuo žamor i dozivanje:

— Je li došla? Hoće li skoro početi?

Prošla me je neka ledena jeza. Cijeli ovaj dio Vrbika je obaviješten o mom dolasku. Nije li obviještena i policija? Ima li među posjetiocima konfidenata ili čak i agenata? Što da radim?

Ljudi su se gurali, da mi stisnu ruku, a meni su misli letjele:

— Da se brzo izgubim, ili da održim sastanak sa svim ovim ljudima?

Ocjenjivala sam situaciju. Ako je policija saznala, onda me već negdje u zasjedi čeka, ili će za koji čas ovdje provaliti i sve nas pohapsiti. U tom slučaju mi i tako nema spasa, pa je bolje da sve ne bude uzalud. A ako policija ništa ne zna, može je sada netko obavijestiti. Međutim, do prvog telefona je sigurno dosta daleko, dakle, mogu održati sastanak i otići, prije nego što policija dođe, jer i ona mora ići pješice. A ako bih otišla bez razloga, bila bi to neka vrsta dezerterstva. Sve je govorilo u prilog tome da sastanak održim.

— Da počnemo, drugarice i drugovi — rekla sam mirno, iako je svaki živac bio napet; pogled mi je bio koncentriran na vrata, da vidim tko ulazi.

Svi su se umirili. Oni iz hodnika iiz druge sobe nastojali su da se približe, da što bolje čuju, pa su nas, koji smo sjedili na krevetu, gotovo ugnječili.

Počela sam govoriti o tome kakva je situacija, što rade okupatori i ustaše, te što su naši neposredni zadaci. Pitala sam ih da li bi netko od njih bio voljan da gdjekada primi na noćenje nekog ugroženog druga. Svi su se kao jedan javili. Govorila sam kako treba nabaviti stare legitimacije, da ih prerađene damo ilegalcima. Govorila sam o sabirnim akcijama, a kad smo pretresli sve neposredne zadatke, digla sam se, da odem.

— Zar hoćeš da odeš? — sa svih strana su se čudili.

Gledala sam napeto na vrata očekujući policiju, a sakupljeni ljudi nisu ni pomišljali da me puste.

— Istom je devet sati, a izlaz je do jedanaest! Za jedan sat možeš stići kući, pa ma gdje stanovala! — govorljivo me uvjeravala domaćica.

— A kako je u Rusiji? — upitao je netko, kao da moj odlazak uopće nije u pitanju.

— Kad će Rusi pobijediti?

— Da li će, drugarice, rat biti uskoro gotov?

Nije bilo druge, morala sam ostati. Sjela sam s osjećanjem kao da sam se pomirila s mišlju o hapšenju. Pitanja su letjela iz neposredne blizine, iz ugla druge sobe, iz hodnika.

— Koliko ima partizana? Hoće li nam Rusi poslati vojsku? Hoće li za tri mjeseca biti pred Berlinom?

Optimizam je žario ljude. Svi su vjerovali u pobjedu, svi su vjerovali, upravo znali, da rat ne možemo izgubiti. Pitali su: kako partizani ratuju, kako su smješteni po šumama, čime se hrane, tko rukovodi, kako su naoružani. Gotovo neprimjetno je u meni popuštala napetost, zaboravila sam na opasnost i policiju. I sama sam se zažarila, odgovarala i lijevo i desno, a onda me je netko upozorio.

— Drugarice, sada će 10 sati. Ako daleko stanuješ, moraš poći.

Neko vrijeme su me svi pratili, a onda su se polako razilazili; do Savske ceste me je dopratilo desetak drugarica i drugova.

Žurila sam kući uzbuđena. A slijedećeg dana analizirale smo Žoga i ja situaciju i zaključile da tamo više ne smijem odlaziti, jer me sada priličan broj ljudi pozna, ali da se s tim terenom treba ozbiljno pozabaviti.

Na Vrbiku je uskoro bio osnovan niz grupa AFŽ-a. Te drugarice su doduše naučile što je konspiracija, no u sve su zadatke uključivale i svoje drugove.*

četrdeset godina, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knjiga VII, -Kultura«, 1961, Beograd.

Božena Brlečić

VOJO KOVAČEVIĆ ME UPUĆIVAO U RAD

Aktivnost u Udruženju učiteljica dječjih ustanova — Punkt partijske štampe — Lik Voje Kovačeviča — Kurirska veza u Zagrebu — Odbor AFŽ-a na Pilama u Trnju

. . .Budući da sam 1940. godine bila vjerena s Vojom Kovačevićem, članom Mjesnog komiteta KPH Zagreb 1941, on je nastojao, koristeći se i tom okolnošću, da me što više angažira na izvršavanju partijskih zadataka u instituciji u kojoj sam bila zaposlena. Upućivao me je kako ću prenositi smjernice i stavove u stručno Udruženje učiteljica dječjih ustanova u Zagrebu. Naime, radilo se o tome da dadem poticaj naprednim učiteljicama da se borimo za bolje uvjete života proleterske djece i za humaniji odnos prema njima, jer je bilo naših kolegica, reakcionarno nastrojenih, koje su bagatelizirale, tukle i vrijeđale tu djecu. Ubrzo je naša djelatnost dala zadovoljavajuće rezultate. U siječnju 1941. godine ušla sam u odbor tog udruženja i sukcesivno sam radila na propagiranju partijskog programa i na suzbijanju klerofašističkih utjecaja. Okupacijom zemlje taj je forum raspušten.

U prvim danima okupacije, a po nalozima Voje Kovačevića, obavljala sam ove zadatke: skupljala sam priloge za Crvenu (Narodnu) pomoć, brinula se za smještaj ilegalaca i pronalazila prostorije za ilegalne sastanke. Vojo mi je, zatim, davao zadatke da održavam vezu i prenosim vijesti i poruke drugovima: Pavlu Papu Šilji, Milanu Hupertu, Zlati Šegvić, Stipi Dasoviću, Hani Pavelić i drugima. Tekst poruke Vojo je ispisivao na ceduljicama u kojima je bio dogovor za sastanke ili izvršavanje nekih hitnih zadataka. Šiljo je često davao poruke Voji. Po načelima ilegalnoga rada ja te ceduljice nisam čitala. Budući da su ih pisali u mojoj prisutnosti, znam da su pisane kraticama. U njima su se nalazila i konspirativna imena. Sjećam se da mi je Šiljo također davao primjerke »Historije SKP (b)« da ih predam Voji. Spomenuti drugovi dolazili su u naš obiteljski stan u Vlaškoj ulici 70 d i održavali sastanke. Cesto su ostajali u stanu radi ugroženosti i policijskog sata.

Vojo me je jednom prilikom upitao da li bi stan moje obitelji mogao biti punkt partijske štampe. Budući sam se s tim suglasila, ubrzo su meni nepoznati

aktivisti donosili veće količine štampe — »Politički vjesnik«, »Proleter« i »Historiju SKP (b)«...

.. .Taj propagandni materijal, za kojeg otac nije znao, pohranjivala sam u sanduk za prljavo rublje u kupaonici. Bilo je pedesetak knjiga »Historije SKP(b)* i dosta spomenutih listova. Zatim me je zaduživao da listove »Vjesnik« i »Proleter« dijelim simpatizerima Partije koje poznajem. Taj zadatak sam uspješno obavljala.

Pošto je Vojo uskoro češće dolazio u naš obiteljski stan, postavio je pitanje eliminiranja tog punkta za partijsku štampu. To je, naravno, bila mjera opreza da policija u eventualnom pretresu stana ne nađe u njemu ništa kompromitirajuće ako bi on u tom času bio prisutan u stanu. Odmah su moja braća i sestre prenijele sve knjige »Historije SKP (b)« u ulicu Ribnjak br. 3. ili 4. (sada Ulica Moše Pijade) Đuri Kesaku. On je knjige pohranio u zajednički podrum stanara u sanduk odgovarajuće veličine, a na vrh je stavio kamenje da bi se dobio dojam da se tu nalaze neke nevažne stvari. Međutim, stanarka te kuće, majka ustaše Soldina, otkrila je knjige u listopadu 1941. godine, pozvala ustaško redarstvo, pa su Đuro Kesak i njegova supruga uhapšeni pod sumnjom da oni imaju udjela u pohranjivanju »Historije SKP (b)« u zajedničku prostoriju stanara. Policija je mučenjem htjela iznuditi priznanje Kesaka i njegove supruge. Ali oboje su se hrabro držali i činjenica je da nisu nikoga odali. Kesak se izgovarao da je knjige vjerojatno netko stavio bez njegova znanja. U nedostatku dokaza pušteni su na slobodu.

Želim naglasiti da su moje sestre Danica i Ljerka i braća Valentin i Stjepan bili aktivisti NOP-a. Međutim, pridržavajući se načela ilegalnoga rada, mi o tome međusobno nikad nismo razgovarali. Budući da su Valentin i Danica bili ugroženi, oni su kanalima NOP-a napustili Zagreb i priključili se partizanskim jedinicama.

Vojo me je upoznao sa svojim drugom Milovanom Čubranovićem, službenikom Higijenskog zavoda. Bolovao je od tuberkuloze. Pošto je bio partijski aktivist, Vojo mu je slao poruke i štampu. Predavajući mu ih, on mi je davao stvari, koje je mogao uzimati u Higijenskom zavodu za potrebe NOP-a. Te stvari (kemikalije, alkohol i drugo) predavala sam svojoj vezi Inki.

Zadatke koje sam dobivala od Voje besprijekorno sam izvršavala. Međutim, on mi o svojim obavezama nikada ništa nije govorio. Strogo se pridržavao principa ilegalnog rada. Cijenila sam to njegovo svojstvo. Sa zadovoljstvom sam konstatirala da je bio nepokolebljiv i vjeran član naše Partije.

Vojo Kovačević bio je zaposlen na Mjesnoj kontroli pri Direkciji PTT u Zagrebu i studirao na Ekonomskoj visokoj školi. Primljen je u KPJ 1937. godine. Njegova revolucionarna djelatnost bila je zapažena u SKOJ-u i u progresivnom studentskom društvu »Svjetlost«. Budući da ga je okupacija zatekla u Zagrebu, ostao je, po zadatku Partije, na ilegalnom radu u njemu.

Dva veoma važna partijska zadatka Vojo je dobio u ljeto 1941. godine. Trebao je pripremiti akciju za likvidiranje policijskog agenta Ljudevita Tiljka i organizirati diverziju u zagrebačkoj telefonskoj centrali.

Tiljak je bio agent beogradske Glavnjače za vrijeme stare Jugoslavije. Dobro je poznavao sastav i forme rada partijske organizacije. Hapsio je istaknute komuniste i u istragama ih podvrgavao strašnim tjelesnim mukama da bi iznudio priznanja. Poslije okupacije prešao je u službu ustaškog redarstva. Vjerojatno ga je u Zagreb doveo Gestapo da bi ustaškim agentima prenio iskustva u borbi protiv komunista. Poznavao je određen broj partijskih funkcionara koji su u Beogradu hapšeni prije rata, a 1941. godine bili su aktivni u Zagrebu. Kao takav predstavljao

je veliku opasnost za zagrebačku partijsku organizaciju, pa je zbog toga odlučeno da se likvidira, i tako spriječi u njegovom antinarodnom djelovanju.

Diverzijom na Pošti trebalo je uništiti ne samo automatsku telefonsku centralu, nego i uređaje za daljinske veze preko kojih su bile organizirane međunarodne telegrafsko-telefonske veze, a zatim i specijalne vojne veze njemačke vrhovne komande u Berlinu s okupacijskim snagama u našoj zemlji i vojnim komandama u ostalim balkanskim zemljama.

Rade Končar, sekretar CK KPH, rukovodio je tom akcijom preko Voje Kovačevića. Uništenje centrale predstavljalo bi jednu od najvećih akcija. Ona bi odjeknula u masama i dala poticaj ustanku.

Međutim, 2. rujna 1941. Voju je uhapsilo ustaško redarstvo. Izdržao je — zahvaljujući visokoj svijesti, privrženosti Partiji i komunističkom pokretu — sva zvjerska mučenja i nikoga nije odao. Izdahnuo je u zatvoru istoga dana.

Obje akcije su ubrzo uspješno izvršene.

Budući da je bio moj vjerenik, njegova smrt me je veoma potresla, ali sam se istovremeno i ponosila njegovim herojskim držanjem pred policijom, kao i činjenicom da nije nikoga prokazao od svojih drugova. Za narodnog heroja proglašen je 14. prosinca 1949.

Nama komunistima bilo je jasno da za ostvarivanje revolucionarnih ciljeva koje je Partija postavila mora neizbježno biti žrtava. Naša svijest, moralna snaga i to saznanje me je, donekle, smirivalo. Pošto se to desilo naglo, ja i njegovi drugovi zatečeni smo nepripravljeni da shvatimo da ga je smrt ugrabila iz naše sredine. Ta grozna činjenica me je izvjesno vrijeme izbacila iz koncepta. Bila sam deprimirana. Poslije nekoliko dana sam se trgla. Stoga sam u borbi naše Partije, da kroz oslobodilački rat s revolucionarnim ciljevima stvori socijalističku Jugoslaviju, još rezolutnije izvršavala sve zadatke, potičući i druge na to da se što prije izvojuje pobjeda nad fašističkim okupatorima i kvislinzima.

Čitavo vrijeme oslobodilačkog rata u mojoj svijesti bio je prisutan imperativ da doznam sve o Voji. Dosta podataka o njemu, kao i o pripremama akcija za koje je s ostalim drugovima bio zadužen, doznala sam tek poslije oslobođenja, pa sam smatrala svojom dužnošću da to iznesem u svom sjećanju.

Nakon Vojinog ubistva uspostavila sam vezu preko Kate Govorušić i Anke Supanc s Andrijom Hebrangom, koji je u to doba, pored partijske funkcije u CK KPH, bio i u Operativnom partijskom rukovodstvu Centralnog komiteta KPH. Ono je osnovano uskoro poslije napada fašističke Njemačke na Sovjetski Savez. Bavilo se svim pitanjima dizanja oružanog ustanka. Sekretar tog rukovodstva bio je Vlado Popović, član CK KPJ, a u njemu je još bio i Rade Končar, sekretar CK KPH i član Politbiroa CK KPJ. Naravno, to sam doznala tek poslije rata. Hebrangu sam služila kao kurirska veza s Grgom Jankesom, Stipom Dasovićem, Hanom Pavelić i s nekim drugom čije ime nisam znala, a imao je pseudonim Nos (Vlado Lončarić). Hapšenjem Andrije Hebranga (vjerojatno je to bilo u siječnju 1942. godine) nastavila sam rad s Grgom Jankesom. Njemu sam služila kao veza s nekim drugovima iz mjesne tehnike. Povjerio mi je također više žigova koji su služili za izradu odgovarajućih dokumenata i propusnica za ilegalce. Na jednom sastanku s Grgom Jankesom bio je prisutan i drug iz mjesne tehnike. Na žalost, ne sjećam se više njegova pseudonima. Po Jankesovu nalogu tom drugu iz tehnike dala sam žig ustaškog redarstva. On ga je koristio za izradu falsificiranih isprava. Vratio mi ga je na slijedećem dogovorenom sastanku na ulici. Po potrebi sam mu taj žig davala više puta na osnovi prethodnog dogovora. U ljeto 1942. godine sve te žigove predala sam drugu koji je imao pseudonim Nos.

Na istom katu do moga stana bio je policijski II kvart. Nastojala sam da s podvornikom te policijske institucije uspostavim prijateljske odnose. Kada sam u tome uspjela, nekoliko sam puta od njega dobila formulare za propusnice kojima su se kasnije koristili naši drugovi za putovanja. Ne sjećam se imena tog podvornika, ali znam da mi je dao desetak propusnica, koje sam uručila Grgi Jànkesu, pa su ih iskoristili aktivisti u svom ilegalnom djelovanju.

Moj rad s Grgom Jankesom odvijao se do kraja travnja ili početkom svibnja 1942. godine. Jedanput me je zadužio da nađem potpuno siguran stan za veoma važan sastanak. Ubrzo sam našla vrlo konspirativan stan u centru grada. Bila sam uvjerena da policija nikada ne bi posumnjala da se u takvu stanu mogu sastajati komunisti. Naime, objasnila sam dr Gospodnetiću o čemu je riječ. On je bez oklijevanja odmah ustupio svoj stan (bio je simpatizer Partije i NOP-a), predao mi ključ, a ja sam mu ga vratila poslije završetka sastanka. Njegov stan nalazio se u zgradi u neposrednoj blizini tržnice Dolac u ulici Pod zidom. On je meni, na traženje naših drugova, ustupao svoj stan za sastanke više puta.

Jankes je vjerojatno u svibnju 1942. godine napustio Zagreb, jer ga je policija uočila kao aktivista NOP-a, pa mu je zaprijetila opasnost od hapšenja. Nastavila sam rad s drugom kojeg sam već spomenula da je imao konspirativno ime Nos i s još nekim drugovima čijih se imena, na žalost, ne sjećam. Nos me je također zaduživao da pronalazim stanove za sastanke i za smještaj ilegalaca. Davala sam mu i žigove za izradu falsificiranih isprava za potrebe ilegalaca. Osim toga, a zbog činjenice što sam osobno poznavala sve učiteljice dječjih obdaništa u Zagrebu, moja djelatnost odvijala se i s njima. Naime, njima sam, da bih ih što više privezala za NOP, govorila o vojnopolitičkoj situaciji u zemlji i stanju na savezničkim frontovima; skupljala od njih novac za Narodnu pomoć i zahtijevala od njih da skupljaju novac i stvari od osoba koje poznaju i koje simpatiziraju NOP; tražila sam od njih da ustupaju svoje stanove za ilegalne sastanke ili za smještaj ilegalaca. Sve su one dobro surađivale u svim spomenutim pitanjima. Moja viša veza tada je bila Inka Magjer. Nju sam često informirala o postignutim rezultatima u radu s učiteljicama. Tražila sam od Inke da mi omogući svojim višim vezama odlazak u partizane 1943. godine, budući da su moja sestra i brat bili kompromitirani. Odgovorila mi je da nisam toliko ugrožena da bih morala ići na oslobođeni teritorij. Zajedno s Inkom proširila sam svoju djelatnost na sestre pomoćnice u ambulantama za školsku djecu u Krajiškoj i Hirčevoj ulici, a preko Hele Čubranović i sa sestrama Bolnice za zarazne bolesti. U tim zdravstvenim institucijama u kontaktu sa sestrama popularizirale smo NOP, skupljale Narodnu pomoć i davale im štampu NOP-a koja je, uz ostalo, tretirala pitanja o operacijama Narodnooslobodilačke vojske i operacijama oružanih snaga antihitlerovske koalicije.

Osnivanjem odbora AFZ-a po ustanovama, ulicama i tvornicama naša grupa naprednih žena učiteljica, koju su činile Zora Kević, Marija Hadžikan, Maja Emrović, Inka Magjer, Božena Brlečić i druge čijih se imena više ne sjećam, proširila je svoju djelatnost i na odbor AFŽ-a na Pilama (Trnje) u kojem su bile uključene i neke tvorničke radnice. Rukovodila sam sastancima tog odbora, govorila sam o svrsi formiranja Antifašističkog fronta žena naglašavajući da su se žene i prije drugoga svjetskog rata borile pod vodstvom Partije za demokraciju i protiv fašističke opasnosti. Informirala sam ih da su 1935. godine pred njemačkim konzulatom u Zagrebu demonstrirale žene uzvikujući parole za mir, a protiv fašizma; da je u narodnooslobodilačkom ratu AFŽ postao jedinstvena organizacija svih žena Jugoslavije i da predstavlja veoma značajan faktor u Narodnom frontu i u mobilizaciji žena u borbi za novo uređenje zemlje; da odbori AFŽ-a širom

zemlje skupljaju hranu, odjeću i sanitetski materijal za Narodnooslobodilačku vojsku; da žene na slobodnom teritoriju sudjeluju u raznim pozadinskim akcijama i da se uspješno bore u redovima NOV-a.

Odboru AFZ-a na Pilama davala sam propagandne materijale i skupljala priloge u novcu i materijalu za potrebe NOP-a, i sve sam to predavala Inki Magjer.

Zajedno sam s Inkom Magjer, po zadatku Inkine više veze, prepisivala iz naše štampe vijesti o vojnopolitičkoj situaciji kod nas i stanju na savezničkim frontovima, zatim, važnije članke koji su nas politički uzdizali i olakšavali nam agitacijsko-propagandnu djelatnost. To smo prepisivale na pisaćem stroju u pet kopija u Inkinom stanu u Krajiškoj br. 13 i davale na čitanje učiteljicama dječjih ustanova i sestrama pomoćnicama zdravstvenih institucija koje sam već spomenula.

Kada je Maja Emrović preuzela dužnost rajonske tehničarke, bila je oslobođena rada u odboru AFZ-a. Zatim sam od nje primala štampu za odbore AFŽ-a koji su bili formirani među učiteljicama dječjih ustanova, medicinskim sestrama i na Pilama.

Inka Magjer otišla je zbog ugroženosti na slobodni teritorij u rujnu 1944. godine. Od tada je bila moja viša veza Maja Emrović.

U »Računskom dvoru« zaposlila se moja mlađa sestra Ljerka nakon povratka iz logora Stara Gradiška 1943. godine. Bez obzira na sve nedaće koje je proživjela u logoru pod mojim utjecajem ponovo se uključila u NOP. Bila je to i njezina želja.

Od 1943. do 1945. godine bila sam na radu u »Potrošačkom uredu« koji je izdavao potrošačke karte za tekstil i živežne namirnice. Prilikom raspodjele oprezno sam uzimala dio potrošačkih karata i davala ih Inki. One su se dijelile obiteljima logoraša i boraca. U kartoteci sam zajedno s Hermom Westermayer uništavala dio dokumentacije i prikazivala lažno činjenično stanje. Stoga se nije mogao imati točan uvid o raspodjeli potrošačkih karata. Šef nas je grdio da ne obavljamo dobro svoj posao, da je u pitanju i nemarno poslovanje i čudio se što uspješno ne možemo srediti dokumentaciju, iako smo učiteljice. Sreća je da nije angažirana komisija da tu stvar izvidi, jer bismo u tom slučaju snosile posljedice. Međutim, da je do toga došlo, mi bismo se na vrijeme negdje sklonile.

Do oslobođenja Zagreba 8. svibnja 1945. godine bila sam povezana s Majom Emrović i od nje sam dobivala zadatke i uputstva za rad.*

* Odlomci iz sjećanja, SUBNOR, Zagreb.

KAZALO IMENA

ABRAMOVIĆ, N, 295
ADELA, 137
ADŽIJA, B., 85, 86, 175, 210, 312
ADŽIJA, L., 279, 293
AFRIĆ, V., 140, 340
AHMETOVIĆ, L., *Crni,* 29, 38, 39, 40, 86, 97, 99, 100, 103, 105, 110, 111, 193, 195, 204, 205, 214, 224, 235, 249, 339, 340
AJINOVIĆ, V, 212
ALBAHARI, L, 291
ALBAHARI, M, 291
ALBAHARI, S., 71, 283
ALBERT, 229
ALIĆ, Z., 328
ALJINOVIĆ, V., 295
ANDRAŠIĆ, M., *Šnajder,* 193
ANDREJEVIĆ, 250
ANDRÖCEC, B., 99, 299
ANIĆ, M, 103
ANTIĆ, E, 283
ANTIĆ, V., 282, 284
ANTOLIĆ, A, 300
ANTOLIĆ, I., 99
ANTONINI, J., 212, 295
ARKO, Ć., 102, 300
ASANCAJIĆ, B., 83
ASANČAJIĆ, J., 83, 91
AUGUSTINOVIĆ, 25
AVELIN, A., 110

BABAN, I, 283
BABIĆ, 90, 92
BABIĆ, D., 305
BABIĆ, F., 199
BABIĆ, M., 73, 109
BABOVIĆ, I., 109
BAČIĆ, 305
BAĆE, A., 171
BAĆE, M., 169, 170, 181, 283
BAĆE-GORANIĆ, O., 169
BADEL, 295
BADNJEVIĆ, E., 38, 78, 96, 214, 312
BAHORIĆ, J., 175, 178
BAJIĆ, I., 322
BAKARIĆ, V., 84, 85, 114, 209, 354
BAKIĆ, I 312
BAKOVIĆ (sestre), 221, 230, 280, 295
BAKOVIĆ, I, 231, 232
BAKOVIĆ, J., 40, 41, 75
BAKOVIĆ, M, 231, 232
BAKOVIĆ, R, 66, 75, 231, 232, 256
BAKOVIĆ, Z, 40, 66, 72, 75, 230, 231, 232
BAKRAČ, B., 142, 282, 309
BAKRAN Z., 187
BALEN. S., 7, 78, 90, 312
BALTIC, M., 310
BALJAK, 298
BAN, A., 331
BANJEVIĆ, J, 195
BARANAŠIC, F., 60, 62
BARAS, M., 109
BARBALIĆ, I, 247, 295
BARBALIĆ-IVIĆ, I, 291, 308, 310, 311
BARIĆ, A, 148, 152
BARKOVIĆ, D, 300
BARKOVIĆ, I, 300
BARLE, K., 282
BARTOLIĆ, I., 147, 149, 151
BARUH, J., 283
BASSERMAN, Z., 220, 221
BASTALIĆ, 165
BAŠIĆ, D, 283

BATIĆ, M., 102
BATUR, S, 283
BAUER, A., 171
BAUER, Lj., 22
BAZALA, F., 313
BEDNJANEC, M, 195
BEGOVAC, H., 201
BEK, V., 256
BEKAR, Z., 300
BELIĆ, B., 14, 15, 19
BELINIĆ, M., 211, 322
BELOVARI, M., 315
BELUHAN, P., *Grba,* 149
BELULOVIĆ, F., 294, 295
BENAK, T, 58
BENCEKOVIĆ, S, 7, 216
BENEVOLI, I, 212, 295
BENIČKI, 118
BENIČKI, A, 178, 274, 276, 278, 282, 296, 297
BENIČKI, A., ***Tatek,*** 310
BERGANT, L., 254
BERGANT, M., 254
BERGANT, V, 160, 164, 166
BERISLAVIĆ, A, 13, 15, 17, 18, 88
BERKOPEC, J., 282
BERMANEC, J, 297
BERMANEC, N, 295
BERMANEC, R., 69, 279, 293, 295, 305, 355
BERŠIĆ, I., 254
BERTIĆ, J, 328
BERTOLINO, N, 170
BERUS, A, 126, 172, 196, 242, 273, 274, 276, 278, 279, 282, 286, 287, 291, 292, 294, 309, 310, 311, 333, 334
BETLHEIM, S., 313
BEVANDIĆ, S., 101, 108
BEZAK, 275
BEZJAK, 165, 166
BEZJAK, P., 184
BIBER, A., ***Tehek,*** 28, 36, 37, 38, 39, 79, 86, 87, 92, 93, 110, 126, 200, 204, 214, 236, 237, 240, 274, 281, 306
BIBER, L., 38
BIČANIĆ, M., 48
BIČANIĆ, R., 222
BIČANIĆ, V., 48
BIHLER, Z., 103
BIJEDIĆ, Š, *Crni,* 119, 248, 249
BIJELI, D., 99
BILAL-REDŽIĆ, F., *Seka, 216*
BILANČIĆ, 309
BILIĆ, B., 282
BILOH, K, 187, 274, 291, 298
BILOH, R., 324
BILOK, H., 298
BILOK, V., 298
BISTROVIĆ, S, 103
BIŠČEVIĆ, S., 59, 61
BIŠĆAN, **M.,** 254
BIŠEC, dr 291
BITANGA, R., 295
BIVAL, **M,** 313
BIZJAK, 291
BIZJAK (braća), 231
BJELOVAC, **M.,** 295
BLAGOS, **M.,** 153
BLAHA, D., 182, 211, 212
BLA HA, J., 279
BLAŠKOVIĆ, 272
BLAŠKOVIĆ, S, 157, 164
BLAUHUT, 294
BLAŽENČIĆ, Đ, 153
BLAŽENČIĆ, J., 147, 148
BLAŽEVIĆ, Lj, 282
BLAŽIĆ, 265, 266
BLAŽIČKO, 328
BLAŽIČKO, D, 175, 180, 181
BLAŽINA. *Palčec,* 167, 300
BLAŽINIC, Š., 195
BOBAN, V, 295
BOBI, 69, 70, 89, 90, 96
BOBNA, **Z,** 300
BOCAK, J, 213, 214, 242, 280, 291, 294, 313, 314
BOGDAN, 195
BOGDAN, I, 282
BOGDAN, S, 274, 276, 282, 291
BOGDAN, S, 194
BOGDANOV, T, 355
BOGDANOVIĆ, J., 291, 311
BOHINEC, 145, 153
BOJAN, S, 110
BOKULIĆ, Lj, 322
BOLF, 208
BOLTA, V, 225
BOLJKOVAC, M, 97
BONAČIĆ, V., 304
BORJAN, B, 69, 84, 293, 295

BORJAN, G., 282
BORJAN, L., 281, 355
BOROŠAK, A, 253, 254
BOROŠAK, M., 13, 15, 17
BOROŠAK, S., 254
BOROŠAK, M., 335
BOROVAC, I., 106
BOROVČAK, Š, 316
BOSANAC, A., 359
BOSNIĆ, 316
BOŠKOVIĆ, M., 354, 355
BOŠNJAK, Z., 252
BOŽAC, A., 201, 233
BOŽIĆ, E., 153
BOŽIĆ, F., 107, 187
BOŽIĆ, I., 254
BOŽIĆEVIĆ, 166
BOŽIČEVIĆ, I., *Beli,* 99, 100, 108, 109, 110, 226, 274
BOŽO, 203
BRACO, 103, 253
BRADICA, 103
BRAJOVIC, N, 282
BRANKO, 350
BRATKO, A., 189
BRATKO, Lj., 190
BRICO, 116
BRINJAK 95
BRIŠKI, F., 145, 150, 153
BRIŠKI, I, 147, 148, 149
BRKLJAČIĆ, 71
BRNČIĆ, J, 305, 311
BROLICH, F, 313
BRONZIN, B., 260, 332, 337
BROZ, 300
BROZ, D., 102
BROZ, M., 102
BROZ P., 266, 267
BRLEČIĆ, B., 365, 368
BRLEČIĆ, D., 366
BRLEČIĆ, Lj., 366, 369
BRLEČIĆ, S., 366
BRLEČIĆ, V., 366
BROZIČEVIC, J., 283
BRUSIĆ, N, 275
BUBANIĆ, S., *Elektrika,* 99, 109, 110
BUBLE, Č.. 282
BUCONJIC, F., 324
BUČAR, I., 315
BUČICA, I, 84
BUDAK, D, 67, 86
BUDAK, M., 81
BUDAK, F., 279, 293
BUDEN, F, 195
BUJAŠ, A., 294
BUKOVAC, M., 217, 294, 295, 315
BUKOVIĆ, K, 170, 171
BULAIĆ, 189
BULAT, A., 28, 29
BULAT, M., 165, 166
BUREŠ, 361
BURI, 305
BURJAN, I, 99, 225, 266
BUŠIĆ, M, 282
BUTERIN, R, 300
BUTORAC, A,, 128, 242, 247, 276, 277, 279, 280, 294, 308, 354
BUTORAC-PAROVIĆ, A., 295

CAHUNEK, A., 324
CAPEK 64
CAPKOV, N, 196
CAR, Z., 247
CAR, N, 283
CARIĆ, D., 291, 309
CAZI, D., 100, 185, 209, 354
CAZI, J., 178, 179, 180
CECIĆ, P., 295
CEJ, B., 359, 360
CEKURIĆ, E., 355
CENČIĆ, S., 282
CERAJ, 340
CERANIĆ, B., 185
CERIN, B., 254
CERIN, D., 254
CERIN, V., 99, 299
CERNJAK, D, 195
CEROVAC, A., 304
CEROVSKI, S., 194, 196, 197
CESAR, G., 325
CESAREC, A., 86, 175
CESCUT, Ć., 314
CETINA. A., 147, 153
CETINIC, I, 295
CHURCHILL, W., 174
CIKORIJA, *Drugarica,* 233
CILIĆ, A., 282, 340
CILIRA, 171
CINCER, L., 295
COPKOV, N, 193
CORTESE, I, 316
COTMAN, I, 318

CRNAC, P., 155
CRLENJAR, 313
CRNI, 198
CRNKOVIĆ, R., 108, 109, 110
CRNKOVIĆ, V, 321
CRNOJEVAC, 286, 287
CRNOJEVAC, Š., 275, 279, 281, 282, 286, 291, 293, 294, 295, 333, 335
CRNOLATEZ, A., 299
CUKON, M., 300
CUKON, N, 300
CUKON, V, 206, 300
CUKOR, V., 38, 195, 204
CULJAK, F., 146, 164, 165
CURDA, R, 147
CURI, I., 318
CURIJ, 41
CURL, I, 165
CVENK, R, 187
CVETKO, V.. 279, 280, 281, 282, 284
CVETKOVIC, A., 146, 174, 204, 262, 319
CVIJA, Y., 138, 142, 167
CVIJA, Z., 140, 339, 340
CVIJANOVIĆ, S., 72
CVILJANOVIĆ, S., 72
CVITAŠ, B., 227, 228
CVITAŠ, J., 228, 229
CVITAŠ, Manda, 227, 228, 229
CVITAŠ, Marica, 227, 228, 229
CVITAŠ, N, 99
CVITAŠ, V., 225, 226, 227, 228, 229
CVJETANOVIĆ, B, 259, 260
CVJETKOVIĆ, A., 187, 188
CVRTILA, S„ 309

ČAČIĆ, T., 283
ČAČULOVIĆ, M, 228
ČALIĆ, D., 288
ČALIĆ, K, 184
ČALIĆ-KOS, M, 184
ČANIĆ, I, 91
ČASAR, V., 194
ČATIĆ, 99
ČAVIĆ, M., 116, 118, 180, 187, 188
ČEČEZ, 295
ČEHAIĆ, K, 307
ČEKADA, B., 65
Celavi, **69**
ČEMAŽAR, M., 283
ČERMAK, L., 332
Cerne, j„ 313
ČERNEJ, I, 245, 248, 249
ČERNOZUBOV, 305
ČEŠNJAK, A., 7, 91
ČETKOVIĆ, V., 282
ČIZMEK, M, 152
ČIŽMEK, Đ, 294, 295
ČOKLICA, D, 114
ČOKLICA, K, 114
ČOP, J., 195
ČORKOVIĆ, I, 256
ČUBRANOVIC, M, 304, 305, 366, 368
ČUKLIČ, Z., 201
ČULA, P., 300
ČULIG, I., 300
ČULJAT, J., 23, 24, 26, 27,28, 29, 30, 31, 39, 94, 164, 208, 236,271
ČUMBREK, S., 322, 323

ĆEVAR, T, 298
ČORKOVIĆ, A., 337, 338
ĆOSIĆ, A., 301
ĆOURAN, 306

DAJČ, 248
DAKIĆ, B, *Špana*c, 7, 37, 44, 50, 52, 53. 172, 291
DAKIC, D., 201
DANČEVIC, A, 332
DAPČEVIĆ, P., 283
DASKIJEVIĆ, P, 225, 226, 229
DASOVIĆ, 208
DASOVIĆ, M., 226
DASOVIĆ, S, 104, 304, 365, 367
DAVIDOVIĆ, 334
DEBAČ, Đ., 249, 250
DEBELJAK, S., *Bil Crni*, 120, 121, 167
DEBELJAK Z„ 254
DEBELJUH, Lj., 220
DEBEŠ I, 300
DEBEŠ II, 300
DEDIJER O., 229
DEFRANCESKI, 147, 148, 152, 153
DEGL, D., 236
DEJAN, 164
DEKLEVA, I, 260, 261
DELGALO, D., 58, 59
DELGALO, I., 58, 59, 60, 98, 99, 100, **298**

DEMČENKO, M., 67
DENAC, I., 58, 60, 61
DERVIŠ, 153
DETONI, 226
DEVČIĆ, D, 355
DEVČIĆ, N, 300
DEŽMAN, B, 340
DIDAK, M, 305
DIDO. 182
DIMIO, N, 236, 276, 279, 280, 296
DIMINIĆ, S,, 117
DINER, K., 295
DOBLANOVIĆ, A., 306
DOBRIČEVIĆ, 260, 261
DOBRIĆ, M., 209
DODER, D,, *Alfom,* 160, 161
DODIG, N, 208, 356
DOGAN, N, 321
DOGMANOVIĆ, R, 201
DOLENČIĆ, S, 226, 227, 254
DOLER, F, 103
DOLOVČAK J, 300
DOLOVČAK, M, 149
DOLUŠIĆ, 260
DO MANY, R., 282, 283, 290
DOMINČIĆ, A., 315
DOMINIK, F, 248, 249
DOMINKO, F, *Cesar,* 160, 161, 249
DONER, 232
DOŠLIĆ, J., 147
DOZET, P., 310
DRAGICA, 333
DRAGOSAVLJEVIĆ, N, 288
DRAKULIĆ, D, *Puba,* 314
DRAPŠIN, P., 283
DRAŽENOVIĆ, D., 253, 254
DRECHSLER, V., 283
DROBNIĆ, F., 283
DROBNJAK, F., 331
DROPULIĆ, C., 283, 288
DRŽIĆ, D., 295
DUDAK I-, 315
DUGANDŽIĆ, A., 110
DUGANDŽIĆ, J, 98, 101, 108, 109, 111
DUJŠIN, D, 340
DUKIĆ, D., 119, 121, 124, 245, 246, 247, 319
DUKIĆ, Lj.. 245
DUMBOVIĆ, K, 98, 211
DUMBOVIĆ, M,, 211, 212
DURJAVA, M., *Tomica,* 147, 222, 223, 224
DVORŠCAK, D, 184
DVORŠČAK, M., 184

DŽAMONJA, 173
DŽINIĆ, V i B, 15

ĐAKOVIĆ, J., 180, 232
ĐAKOVIĆ, K., 321
DEFRI, J, 197, 193, 194
DERI, D., 160, 161, 162, 164
DIDO, *Mali,* 169
ĐILA, J., 275
ĐILAS, M, 113
DUKEC, I., 147
ĐURANEC, N, 305
DURAŠKOVIĆ, D, 13, 15, 19
ĐURČEK Lj., 66
ĐURĐA, 356
ĐUREKOVIĆ, A., 109, 110
ĐURETA, F., 102, 203, 274, 299, 300, 329

EČIMOVIĆ, I., 117, 118
EHRMANN, A, 313
EMIL, 23
EMROVIĆ, M., 368, 369
ENGEL, I., 282, 283, 286
ENGEL, S., 230
ERAK F., 143
ERBEZNIK K., 222
ERDELJAC, B,, 359
ERŽIKA, 345, 346, 347, 348, 351, 353
EVIĆ-KRAJAČIĆ, B., 169, 170

FABIJANIĆ, V., 208, 304
FABRIS, N.. 312
FADLJEVIĆ, T, 339, 340
FAJDIĆ, A., 294
FAJST, F., 143
FAK, Z., 333
FARAGO, V., 201, 202
FEDEL, F., 208, 257, 356
FELDMANN, 313
FELŠE, E., 99, 225, 226
FERGEC, K., 233
FERID, 130
FETAHAGIĆ, A., 283
FIAMENGO, A., 295

FILIPOVIĆ, D., 75, 305
FILIPOVIĆ, K. N, 75
FILIPOVIĆ, Lj., 75, 355
FILJAK, 108
FINK, K., 108
FIOLIĆ, 101
FISTRIĆ, J, 254
FIŠIĆ, S., 282
FIŠER, A., 293
FLAJŠER, J, 166
FLEGAL, M, 300
FLEGO, Z., 332, 334, 335, 337
FLEGO, Z.. *Licika,* 256, 257, 264
FOLNOVIC, 358
FORŠTNERIĆ, M., 291
FRANC, *Crveni,* 99
FRANC, V., 103
FRANCIKA, 359, 360
FRANEKIĆ, M., 200, 201, 204, 295, 316
FRANIĆ, L., 8
FRANKOVIĆ, E., 316, 317
FRANKOVIĆ, N, 312
FRANKO VIĆ, V., 312
FRANOLIĆ, V., 104, 310, 326
FRANJO, 66, 197
FRAS, I, 270
FRAS, R., 270
FRESL A., 104
FRGACIĆ, K., 156
FRGIĆ, F., 194
FRIŠČIĆ, A, 66
FRIŠIĆ, 305
FRKEŠ, F, 321
FRLAN, A., 297
FRLJAK, K,, 300
FRNTIĆ, 165
FRNTIĆ, B, 278
FROL, I., 213, 308
FRÖHLICH, 313, 337
FUČKO, T, 324
FUKS, 297
FÜRST, M., 312, 313, 314

GAJER, F., 305
GALEKOVIĆ, J., 295
GALEKOVIĆ, L., 295
GALIĆ, M., 103
GALIĆ, F, 104
GALIĆ, S., 147, 149, 153
GALJER, V., 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 39, 94, 97, 208, 209
GALJER-HOLJEVAC, N, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 34, 39, 94, 208, 280, 343, 344
GAON, N., 300, 310
GAŠPAROVIĆ, V., 84
GAZIĆ, M., 172, 191, 192, 275
GAŽI, D., 201, 202, 303
GERŠAK, 299
GERŠKOVIĆ, L., 42
GILJA, J., 195, 282
GIRIČEK, 85
GJUKL 69
GJURCEK, Lj, 306
GLASENHARD, M., 69, 70
GLASENKORD, M., 306
GLAVAŠ, M., 302
GLAVATI, S., 119, 125, 132, 133, 134, 135, 136, 249, 250
GLAVINA, I., 102, 300
GLUHAK, I., 13, 15, 16, 44, 47, 50, 52
GLUHAK, M, 256, 257, 260, 265, 281, 332, 337
GLUHAK, V., 206
GLUMPAK, S. Mali, 197, 198, 328
GMAJNIĆ, J, 221
GMAZ, A., 324
GMAZ, T., 187
GOAN, D., 221
GOBEC, J., 300
GOJMERAC-RICHTMAN, T,, 209, 356
GOLUB, Z., 92, 213, 214
GOMHALTER-LESKOVAC, Lj., 100
GORTAN, D., 72, 306
GOSPODNETIĆ, 195, 368
GOŠNJAK, I, 283
GÖTTLICH, M., 254, 298
GÖTTLICH, M., *Mali,* 100, 102
GOVORUŠIĆ, K., 281, 355
GRAH, M., 302
GRAH, S., 302
GRAKALIĆ, L, 166, 168
GRAKALIĆ, J,, 300
GRAKALIĆ, Lj., 300
GRAKALIĆ, M., 138, 139, 142, 358
GRAKALIĆ, V, 300
GRANDE, J, 338

GRDENIC, V., 306, 309
GREBLIČKI, S., 331
GREDELJ, J., 9, 148, 157, 158, 162, 163, 164, 233, 234
GREDELJ, K., 162
GREDELJ, L., 163
GREGORIĆ, M., 290, 305
GREGORIĆ, P, 113
GREŠNJEVAR, I, 300
GRETA, 356
GRETIC, 220, 235, 236
GRGIĆ, E., 283
GRGIĆ, L., 195
GRGURIĆ, A. *Perica,* 359
GRKOVIĆ, D., 86
GRLADINOVIĆ, 221
GRMOVŠEK, R, 300
GROMAN, E., 282, 300
GROS, E., 299, 332
GROZDANIĆ, M., 200, 201, 202, 204, 205
GRUBELŠEK, D., 328
GRUBIĆ, N., 295
GRULO, 132, 165
GRŽETIĆ, J., 208, 209
GRŽETIĆ, M., 128, 242, 247, 276, 277, 279, 280, 294, 295, 308, 354
GRŽINA M, 283
GRŽINIC, A., 178, 179, 180
GUBEC, M., 313
GUDLIN, I, 254
GUŠIĆ, 309
GRUBOR, M, 229

HABAZIN, 313
HABELAN, F., 187, 188, 190
HADŽIKAN, J, 305
HADŽIKAN, M., 368
HAJDINJAK, I, 314
HAJDINJAK, M, 314
HALUŽAN, M, 305
HAN (braća), 303
HAN, J, 98, 191
HANIN, F., 145, 147, 148, 152, 153
HANŽEVAČK, M., 64, 355
HARIŠ, I, 282
HARTL, Lj., 340
HAVDIĆ, 113
HEBNER, M., 303, 306
HEBRANG, A., 59, 60, 236, 367
HEČIMOVIĆ, I., 83, 96, 97
HEČIMOVIĆ, J, 228
HEČIMOVIĆ, L, 97, 198
HEGEDIŠ, J. *Mađar,* 194
HEILIGSTEIN, N,, 200, 204, 205, 209, 231, 355
HELGAS, S, 300
HELJUDA, V., 102, 299
HERCIGONJA, M., 213, 217, 355
HERCOG, M., 209, 210, 295, 355, 356
HERGA-HRGO, F., 131, 132
HESKI, E,, 245
HESKI, V., 120, 122,139
HESCHEIMER, 250
HIRŠL, dr, 70
HITLER, A., 34, 40, 67, 80, 107, 232, 263
HOCHSTETER, V., 120, 148, 149, 193, 194
HODOSAK, S., 300
HOLLNER, 330
HOLJEVAC, A, 305
HORAČEK, B,, 164
HORVAT, A., 41, 45, 52, 319
HORVAT, B,, 359, 360
HORVAT, D., 326
HORVAT, F., 249, 250, 299
HORVAT, I, 116, 118, 199
HORVAT, J, 256, 257, 310
HORVAT, K., 149
HORVAT, M., 300, 319, 320
HORVAT, P., 145, 153
HORVAT, S., 149, 153
HORVAT, T., 104, 106
HORVATIĆ, A., 299
HORVATIĆ, D., 298
HORVATIĆ, I., 159
HOTUJAC, Z., 253
HOZJAK, A., 109
HRIBAR, K., 312
HRNJAK, I., 253
HROMALIĆ, H., 47, 67
HROZNIČEK, R., 295
HRSKA, A, 291, 292, 332, 337, 338
HRŠAK, Z., 139, 140, 141
HRUŠČ, K., 235
HRVATIN, A., 103
HRŽENJAK, D., 214
HRŽENJAK, J., 208, 356
HUDINCEC, J., 315
HUMEK, P., 200, 201, 203, 235
HUMO, M., 295

HUMSKI, K, 252, 254
HUMSKI, Z, 254
HUPERT, M., 26, 41, 74, 75, 105, 222, 224, 230, 231, 232, 233, 234, 291, 365
HUS, A, 143
HUS, V, 198
HUZJAK, N., 330

IGOR, dr, 291
IGREC, D, 315
ILAK, J., 14, 15, 36
ILIJA, 69, 75
ILIJANIĆ, J, 355
ILJADICA, M,, 138
INKA, 366
IPAVEC, J., 282
IVAKIĆ, J, 309
IVANAGIĆ, 221
IVANC, E, *Fazan,* 216, 252, 254
IVANISEVIĆ, J., 282
IVANKOVIĆ, A., 275, 293, 294, 308
IVANKOVIĆ, Z, 295
IVANOV, V., 328
IVEKOVIĆ, 260
IVEKOVIĆ, H, 305
IVEKOVIĆ, I., 59, 61
IVEKOVIĆ, J., 328
IVEKOVIĆ, M, 213, 308, 312
IVEKOVIĆ-KUBOVIĆ, O., 114
IVETA, M., 306
IVICA, 196
rvić, s., 201
rvić, v., 109**, no, in**
IVO, 70, 71
IVOS, J., 213
ISKRA, T., 67, 67b, 68, 72
ISTRANIN, 99
ISTRI JANKA, 105

JAČMENJAK, R., 235
JADREŠIN, A, 295
JADREŠIN, B., 295
JAGARIĆ, B., 103
JAGIĆ, I., 101
JAGLIĆ, J., 60
JAHIĆ, F, 283
JAJC, P., 314
JAKOČIN, J., 155
JAKOPEC, L., 101, 107, 108
JAKOPEC-STOJANOVIĆ, M., 293
JAKOPOVIĆ, D., 103
JAKOV, 291
JAKOVAC, M., 283
JAKŠIĆ, I, 283
JAMBREK, M., 103
JAMBREK, T, 103
JAMBROVIĆ, 319
JANA, 314
JANČEC, Đ, 104
JANČIĆ, B., 70, 256
JANČIĆ, J., 76, 213, 214, 292, 355
JANČIĆ, Lj, 15, 19
JANEKOVIĆ, 94
JANEŽ, 103
JANHUBA, R., 283
JANIĆ, M, 291
JANKES, G., 59, 62, 110, 283, 367, 368
JANKO, 299
JANKOVIĆ, F, 194
JANKOVIĆ, M, 140, 142
JANJIĆ, V., *Capo,* 56, 278
JANSEN, Ch, 96
JAPUNČIĆ, J, 93
JASNA, 362
JAZBINŠEK, V, 282
JEĐUT, V, 157, 158, 159, 164, 270
JELAČA 109, 147, 148, 153
JELAČIC, 275
JELČIĆ, A, 338
JELČIĆ, M 109, 110
JELENOVIC, J, 310
JELIĆ, V., 295
JERBIĆ, I 225
JERGOVIC, F., 306
JERIČEK, 64, 65
JERKOVIĆ, A, 196
JERNEIĆ, F., 300
JERNEJ, F, 103, 106, 301
JERNEJ, Z, 299
JEŠNJAK, J., 164
JONES, G., 60
JOPART, A, 300
JORDAN, A, 300
JORDAN, F, 150, 153
JORDAN, M, 64, 99, 104, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 324
JORDANEC, M, 187

JOSIPOVIĆ, J., 298
JOSIPOVIĆ, P., 102, 103, 104, 106, 298
JOŠT, M., 236
JOVANOVIĆ, 173, 311
JOVIĆ, S., 281, 293
JOVO, 148, 149
JUDITA, 192
JUGOVIĆ, J, 254
JUKIĆ, M., 67, 69
JULIĆKA, 120
JUNEČKO, M, 300, 333
JURAČIĆ, J 315
JURANOVIC, I, 313
JURAS, V, 319
JURAŠEK, I, 330
JURČEC, 328
JURDANA, D., 359
JUREKOVIĆ, 195
JUREKOVIĆ, S, *Pista,* 41, 116, 230, 290
JURIČKI, M., 190
JURIĆ, 110
JURIĆ, H, 355
JURIĆ, V., 41, 66, 208, 230, 241, 305, 306, 355
JURIĆ-KERAVICA, D., 172
JURIŠIĆ, J., 300
JURIŠIĆ, M, 300
JURIŠIĆ, T, 300
JURIŠIĆ, V., 323
JURKOV, 108
JURKOV, M., 108
JURKOVIĆ, 149, 331
JURKOVIĆ, F., 145, 147, 148, 153
JURKOVIĆ, R,, 117, 118
JURMAN, M., 147, 149, 248, 250
JUŠIĆ, M., 59
JUTTA, A., 84
JUZBAŠIĆ, I, 305

KABLAR, S., 101
KAGEJ, S., 300
KAJFES, 309, 313
KALC, S., 282, 303, 306
KALEMBER, V., 313
KALOĐERA, K., 71, 306, 309
KANAČKI, S., 283
KAPETANOVIĆ, 250
KAPETANOVIĆ, A., 120, 121, 125, 128, 132
KAPETANOVIĆ, D., 121
KAPETANOVIĆ, E., 161, 247
KAPO, F., 295
KAPOR, C., 283
KARA, 96
KARAS, Lj., 101, 108
KARDELJ, E., 169
KARDUM, Š., 292
KARDUN, I, 282, 292
KARIO, V., 291, 311
KARLO VIC, Ć., 118
KASTELAC, 148, 149
KASTELIĆ, J., 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153
KASUMOVIC, F., 313
KATANIĆ, 358
KATARIĆ, J., *Dunja,* 102, 103
KATIĆ, 201
KLAMFAR, 299
KLARIĆ, I, 22
KLAŠNJA, Z, 256, 257, 260
KLAUDIJE, 150
KLEPAC, 291, 292
KLEPAC, A., *Tina,* 263, 266, 268
KLEPAC, ml. 332, 337
KLETUŠ, S., 103
KLISKA, S., 313
KLOBUČAR, I., 101, 108, 109, 298
KLJAKIĆ, V., 225
KLJUČARIČEK, Z., 315
KNEZ, 221
KNEZIĆ, Z., 318
KNEŽEVIĆ, M., 354
KNEŽEVIĆ, S., 295
KOCH, J, 76, 313
KOCIJAN, A., 324
KOCIJAN, N, 290
KOCKOVIĆ, D., 338
KOHAREVIĆ, A., 305
KOKOT, S., 195
KOKOTOVIĆ, 358, 360
KOLAR, F, 131, 132, 133, 134, 135, 244, 249, 250
KOLAR, Š., 225
KOLAR, V., 275
KOLARAC, S., 282
KOLAREC, 328
KOLARIĆ-KIŠUR, 305
KOLENA, E., 300
KOMAR, S., 10, 15, 114, 256, 271, 333, 335, 338

KOMAR-JANKES, M., 281
KOMARICA, Z, 281
KOMORČEC, 195
KOMPARIĆ, A., 281, 355, 358, 360
KON, R., 171
KONČAR, D., 190, 202, 203, 233, 238, 323
KONČAR, K, 233
KONČAR, M., 101
KONČAR, R., 8, 9, 18, 21, 22, 24, 26, 29, 30, 36, 37, 38, 42, 56, 70, 71, 114, 117, 174, 189, 190, 202, 203, 291, 230, 231, 233, 238, 273, 376
KONJOVIĆ, A, 192, 274
KONJOVIĆ, inž., 279
KOPCIĆ, 165
KOPČIĆ, S., 360
KOPINIĆ, J, 176, 313
KOPORČIC, inž., 279
KOPORČIĆ, P., 173, 178, 180, 181
KORAK, T., 64, 225
KORALI JA, J., 316
KORDEJ, J., 103, 300
KORENJAK, F., 295
KORES, 64
KORNACI, F, 295
KOROŠEC, K, *Brzi,* 119, 122, 124
KOROŠEC, S., 162, 164
KOROŠEC, K, 7, 9, 103, 138, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 164, 248, 249, 250
KORPORIĆ, Z, 282
KORPOVIĆ, G, 295
KOS, 295
KOS, M„ 356
KOS, S., 104
KOS, V., 64
KOSOVEC, D., 110
KOSTENJAK, S., 206
KOŠARA, J, 300
KOŠČEC, N, 331
KOŠLIN, 300
KOŠUTIĆ, J., 110
KOTA, I., 37, 280
KOVAČEVIĆ, 326, 327
KOVAČEVIĆ, B, 137
KOVAČEVIĆ, M., 283
KOVAČEVIĆ, N., 195
KOVAČEVIĆ, P., 56
KOVAČEVIĆ, V., *Crni,* 7, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 36, 37, 54, 55, 56, 68, 71, 116, 118, 208, 209, 280, 283, 288 365, 366, 367
KOVAČEVIĆ, Ž„ 101, 107
KOVAČIČEK, V., 245
KOVAČIĆ, 165, 166
KOVAČIĆ (obitelj), 282
KOVAČIĆ, A., 321
KOVAČIĆ, J., *Veliki,* 100, 102, 106, 245, 300, 301, 302
KOVAČIĆ, M., 110
KOVAČIĆ, O., *Žoga,* 229, 294
KOVAČIĆ-SABLJAK, Đ., 317
KATOVŠIN, N, 153
KAVDŽIJA, M„ 120, 125, 128
KAVEIJA, B, 247
KAVRAN, I, 295
KAVUR, J., 339
KAVURIC, A, 295
KAVURIĆ, E., 355
KAVURIĆ, S., 294, 295
KAVURIĆ, Š., 212
KAVURIĆ, Z, 212
KAVURIĆ-VOLČANŠEK 295
KAZIĆ, 252, 254
KEKO, V, 103, 300
KELER, J., 300
KEMFELJA, Đ„ 225
KENĐELJ, S, S., 40, 41
KERČMAR, L„ 330
KEREK I-, 117
KESAK Đ„ 366
KERŠNER, O., 290
KERŠOVANI, 211, 334
KERŠOVANI, O., 85, 86
KEVIĆ, J., 304
KEVIĆ, Z., 368
KEVDZIJA, B„ 120, 128, 247
KIDRIČ, B., 174
KIRAC, B, 253
KIRETA, R, 196
KIRIN, I 89
KLADNICKI, T, 104, 282
KLAFURIĆ, 64
KOVAČIĆ, Z., 212, 293, 294
KOVAČIĆ-KREAČIĆ, O., 358
KOZJAK F., 170, 171
KOŽAR, A., 108
KOŽAR, I., 300

KRAGOLNIK, A., 142, 282
KRAJAČIĆ, B, *Beba,* 229, 281, 308, 354, 355
KRAJAČIĆ, I. S., 144
KRAJAČIĆ, I, *Zvonko,* 110
KRAJAČIĆ, M., 173, 212, 294, 295
KRAJIĆ, D, 254
KRAJIĆ, J, 108
KRALJ, J, 305
KRALJEV, Š, 282, 284
KRANŽELIĆ, I, 199, 216, 229
KRANJC, P, 300
KRANJC, Š, 184
KRANJČEC, D. i S, 225
KRANJČEC, M, 192
KRANJČEC, R, 187, 188, 324
KRANJČEVIĆ, I, 141, 142, 167, 168
KRANJČEVIĆ, J, 282
KRAPER, B, 302
KRAŠ, J, 113, 204, 236
KRAUS, 148
KRAUS, M, 271, 312
KRAVAR, R, 209, 231, 304, 356
KRČMAR, S, 104
KRČMAREK, F., 303, 304
KREAČIĆ, O, 282, 283
KREKOVIĆ, I, 64
KRESO, H, 295
KRIST, Dušan, 119, 120, 126, 128
KRIST, Dušanka, 119, 120, 126, 128
KRIST, M, 245, 247
KRISTIĆ, 103
KRIZMANIĆ, M, 67
KRIŽNIK, A, 279
KRIŽNIK, S, 100, 211
KRKAČ, H, 103
KRKLJUŠ, S, 283
KRNDELJ, I, 86
KRNDIJA, D, 78
KRNJAJIĆ, 295, 308
KRNJASIĆ, 64
KROFLIN, R, 8, 41, 42, 44, 47, 50, 52, 180, 276, 296
KRSMANOVIĆ, B, 283
KRSNIK, D, 262
KRSTIĆ, A, 282
KRSTIĆ, J, 333
KRULJAC, I., 225
KRUNIĆ, U., 128
KRUNO, 76
KRZNARIĆ, S, 84
KRŽELJ, M, 172, 283
KUCIJA, M., 138
KUČAN, V, 102, 104, 325, 327
KUČEK, I, 282
KUFRIN, M, 216, 231, 281
KUHAR, 328
KUHAR, B, 102, 103, 106, 198, 299
KUHAR, I, 103
KUHN, I, 313
KUKEC, A, 325
KUKOVIĆ, 340
KUKULJAN, A, 22, 27, 32, 208
KULAR, J, 300
KULUŠIC, J, *Dugi,* 216, 265, 333
KUMPAR, 271
KUN, V, 191
KUNEJ, A, 282
KUNEJ, F, 149, 150, 151, 152
KUNŠTEK, F, 225, 226
KUNTIĆ, 299, 330
KUREN, J, 116, 118, 199, 303
KURIR, L, 295
KURSPAHIĆ, A, 153
KURT, V, 283
KUSTURIN, M, 193, 194
KUŠMIĆ, S, 193
KUŠNIĆ, 195
KUTLEŠA, P, 102
KUZMANIĆ, P, 109
KUZMIĆ, 298
KUŽET, Đ, 282
KVAKAN, 310
KVATERNIK, S, 91
KVEŠTEK, M, 117

LABUDIĆ, S, 163
LACI, 330
LACKOVIĆ, 153
LACKOVIĆ, S., 318
LACMANOVIĆ, F, 283
LADI, M, 282
LALA, 103
LA LAK, V, 150
LAMESIĆ, M., 83
LANDRIPET, F, 299, 302, 329
LASIĆ, 270, 271
LASIĆ, M, 355
LAŠĆAK, 64
LATAS, 241
LATAS, D, 72, 73, 74

LATAS, N, 73
LAZAR, L, 315
LAZIĆ, 195
LEČEK, J., 225
LEHRER, S., 283
LEKIĆ, D, 283
LELAS, A., 359
LEMIĆ, M, 104
LENAC, J., 283
LENART, A, 291
LENARTIĆ, V, 298
LENJIN, V.l., 96
LEO, 291
LERINC, A, 252
LERINC, P., 252, 254
LESKOVAR, 118
LESKOVAR, E., 187, 188
LEŠKO, M., 103
LETINČIĆ, I, 65
LETINIĆ, 147
LEVAK, F., 253, 254
LEVENTAL, E., 190
LEVNAIĆ, M., 355
LEVNAIĆ, N, 295
LIKER, F, 117, 118, 331
LINARIĆ, 37
LIPIĆ, F, 152
LISAC, J., 90, 91
LOEN, Lj., 358
LOEN, M, 165, 166
LOJZA, 184
LOLIĆ, A., 201
LONČAR, F, 300
LONČAR, P., 65
LONČARIĆ, 116, 299
LONČARIĆ, V., *Nos,* 71, 283, 310, 311, 367, 368
LONČARIĆ, Z, 306
LONJAK, I, 189
LORENČIN, J, 304
LORKOVIĆ, 232
LOS, R., 100, 102
LOVINCIĆ, I, 322
LOVRENČIĆ, A, 211, 212
LUC, R., 104
LUCOVIĆ, II, *Zeko,* 105
LUČIĆ-LAČEVIĆ, J, 42
LUGARIĆ, A, 356
LUHA, 299
LUIĆ, V., 283
LUKAČEVIĆ, F, 247, 248
LUKAČIĆ, Š., 295
LUKANOVIĆ, P, 114, 305
LUKATELA, J., 241, 309
LUKEŽ, I, 300
LUKMAN, F., 104
LUKOVIĆ, D, 286

LJUBA, F., 116, 117
LJUBICA. 70, 73
LJUBIČIC; K., 11, 18
LJUBIČIĆ, M„ 300
LJUBINKOVIĆ, B, 283
LJUBIŠIĆ, J., 290
LJUBIŠIĆ, N, 256, 257, 332
LJUBOVIĆ, D., 71, 72, 304
LJUTIĆ, B., 306

MAČEK, 146, 147, 174, 262, 319
MAGAŠIĆ, A., 308, 358
MAGAŠIĆ, M„ 213, 216
MAGDA, 95, 96
MAGDALENIĆ, S., 253
MAGDIĆ, M., 267
MAĐER, J., 368, 369
MAGLAJLIĆ, E., 213, 214, 215, 309
MAHNIČ, A., 193
MAJCEN, F, 304
MAJCEN, S, 282
MAJCENIĆ, 96
MAJER-MARIĆ, B., 270
MAJERHOLD, I, 36, 41, 58, 204, 280
MAJIĆ, B., 357
MAJIĆ, A., 360
MAJIĆ, Č., 360
MAJSTOROVIĆ, R., 295
MAKAR, D, 249
MAKEK, I., 252, 253, 254
MALEC, 300
MALEK, S., 44, 52, 112
MALER, M.. 300
MALEŠEVIĆ, B., 18, 173, 174
MALOJČIĆ, 305
MALOSEJA, T„ 221
MAMULA, 166
MANCE, J., 153
MANDIĆ, F, 260, 261
MANOLA. S., 283
MANOLIC, J., *Crni,* 216, 252
MARA, *Bosanka,* 169
MARAS, I., 153

MARĐETKO, 165
MAREŠA, F, 321
MARGARIĆ, R., 153
MARIĆ, F., 68, 306
MARINIĆ, T., 281
MARINKOVIĆ, S., 114
MARKON, S., 31, 32, 33, 34, 39, 94, 208, 236, 237
MARKOTIĆ, R., 295
MARKOV, D, 138, 141
MARKOVAC. P., 86
MARKOVČIC, Lj, 13, 15, 17, 332, 334, 335, 337
MARKOVIĆ, 313
MARKOVIĆ, B, 117
MARKOVIĆ, M., 101, 107, 108, 298, 355
MARKOVIĆ-MACOLA, F, 83
MARKUS, D., 298
MARKUŠ, A., 299
MARKUŠ, R., 166
MARKUŠIĆ, J, 298
MAROHNIC, J, *Kozjak,* 147, 148, 151. 153
MARŠIĆ, M, 305
MARTIN, M., 8, 14
MARTINOVIĆ, 204
MARUKIĆ, M, 103
MARUŠIĆ, D., 114
MARUŠIĆ, S, 257, 260, 261, 332
MARUŠIĆ, Z., 281, 282
MARX, K., 175
MASNEC, E, 306, 328
MASNJAK, 153
MAŠEK, S., 170
MAŠIĆ, R., 151
MATAČIĆ, I., 256
MATE, 66, 72
MATEJČIĆ, D., 282
MATEKALO, I., 275
MATES, L., 230, 242
MATEŠIĆ, N, 295
MATILDA, 197, 198
MATINICA, 182
MATIŠIĆ, J„ 165
MATKOVIĆ, M., 133, 136, 162, 249
MATOČEC, 328
MATOŠ, A.G., 158
MATOŠIĆ, J., 103
MATULAJ, I., 160
MAVAR, D., 245
MAVRIN, 321
MEČARA, I., *Dugi,* 99, 198, 227, 228, 305
MEDAČ, M, 84
MEDARLA, N, 300
MEDIĆ, M., 315
MEDVEŠĆEK, 64
MEĐIMUREC, I., 117, 118
MEIĆ, A, 116
MEKINC, L., 138, 139, 140, 141, 142, 155, 156, 167, 168
MELEŠ, A., 306, 313
MELEŠ, I., 254
MENDAŠ, L, 282
MESARIĆ, B., *čele,* 14, 25, 30, 36, 41, 42, 44b, 218, 279, 292
MESIĆ, M., 103
MESNER A., 201, 202
METIKOS, D., 77
MEZAK, Đ, 193, 194
MEZAK, M, 193, 194, 302
MEŽNARIĆ, M., 104
MIĆA, 148, 153
MIHAJLOVIĆ, B, 191, 192
MAHAJLOVIĆ, T., 283
MIHALJEVIĆ, D., 253, 254
MIHELJA, F, 102
MAHOVILOVIĆ, I., 147
MIKAC, M., *Ružica,* 217
MIKLAUŠIĆ, Đ, 316, 317
MIKLAVŠIĆ, J., 82
MIKLAVZIĆ, J., 96
MIKLJA, F., 300
MIKULCIĆ, A, 275
MIKULEC, J., 147, 148, 152, 153
MIKULIĆ, 298
MIKUŠ, B, 256
MILAŠINĆIĆ. S., 283
MILČINOVIC, O., 28, 38, 78, 87, 92, 93, 94, 237, 343, 355
MILENA, 196
MILEUSNIĆ, D, 333
MILIĆ, F., 282
MILINKOVIĆ, P., 93
MILKOVIĆ, A., 14, 36, 37, 38, 63, 64, 158
MILOŠEVIĆ, M, 101
MILOŠIĆ, D., 104
MILOVANOVIĆ, P, 283
MILUTINOVIĆ, I., 273
MILJKOVIĆ, A., 158, 179

MIRČETIĆ, M, 282
MIRIĆ, A, 142
MIRKO, 300, 304
MIRKO, *Srbin,* 105, 106
MIRKOVIĆ, Đ, *Čika Mika,* 214
MIROVIĆ, 37
MISLOVIĆ, M, 135, 136
MIŠAK, A, 104, 326
MIŠIĆ, T, 283
MIŠKOVIĆ, J, 60, 104
MIŠKOVIĆ, M, 114
MIŠKULIN S, 201, 202, 306
MIŠON, 272
MITRINOVIĆ, M, 260
MITROVIĆ R, 305
MLACOVIC, *Postolar,* 71
MLAKAR, D, 283
MOĆAN, D, 266
MODROČIN, Đ, 300
MOGUS, 300
MOHOROVIČIĆ, A., 214
MOKOSEK, A, 190, 356, 358
MOKOSEK, J, 189, 190, 196
MOLNA, I, 282
MOLNAR, A, 143
MOLOH, 88
MOSTER, D. D, 232
MOŠA, 247
MRAK, H, 153, 297
MRAZOVIĆ, K, *Gašpar,* 113, 209, 354
MRDULJAŠ, D, 293, 295
MRDULJAŠ, P, 283
MRKI, 148
MRKOCI, V, 359
MRNJEC, J, 193, 194
MUHAREM, 299
MUHEK, A, 334
MUSSOLINI, B, 263
MUSTAFA, 103, 299
MUŠAN, 249
MUTAK, V, 121, 131, 157, 158, 159, 160, 164, 244, 247
MUZARI, 300
MUŽEVIĆ, 271, 272

NADA, 59, 350
NAĐI, A, 318
NAGLIĆ, J, 79
NAGY, K, 283
NAJDERT, J, 160
NAUKA, F, 300
NEBESNI, V, 194
NEDVEŠ, Đ, 282
NEKIĆ D, 102, 300
NEMECEK, Z, 102, 300
NEMET, B, 104
NEŠKA, 102
NETIG, M, 76
NIKIN, R, *Ljiljan,* 160
NIKL, S, 108, 109, 298
NIKOLA. 196
NIKOLIC, N, 305
NIKOLIŠ, G, 29
NIKŠIĆ, M, 260, 261
NOSE, J, 282
NOVACIĆ, I, 283, 318
NOVAČIĆ, J, 327
NOVAK, 176
NOVAK, J, 110
NOVAK, M, 206
NOVAK, N, *Tatek,* 98, 105, 203
NOVAK, V, 233, 343, 344, 346, 348
NOVOSEL, B, 321
NOVOSEL, M, 229
NOVOSEL, N, 229, 311
NOVOSEL, O, 78, 96. 309, 312
NOVOSEL, V, 170, 341, 342, 343, 344, 346, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359
NOVOSELAC, I, 318

OBRADOVIĆ, Đ, 225
OBRATIL, 201
OCVIRK, M, 185, 186
OČAK, D, 159, 161, 164
OČAK, I, 159, 161, 164
OČKO-CETKOVIĆ, S, 296, 354
OGORELEC, P, 101
OGORELEC, V, 101, 108, 109, 298
OGRIZOVIC, S, 309, 341, 354, 355, 356, 357, 358, 362
OGULINAC, F, 283
OKOVIĆ, F, 299, 329
OPALO, M., 216
OREŠKOVIĆ, M, 114, 221, 234
OREŠKOVIĆ, S, 225
ORLIĆ, A, 313
ORSAK, 133, 134
OTT, H.. 229
OŽANIC, M, 88

OŽBOLT, L., 309, 311
OŽVAŽIĆ, Lj., 225

PAČIĆ, J., 270
PAHL, J, 293, 294
PAJO, 59
PALČEC, A., 238, 239, 324
PALČEC, I., 162, 238, 239
PALČEC, T., 187
PANDŽA, *Brko,* 325
PANDŽA, I., 200, 201, 204, 274, 282, 291
PAPIĆ, S., 231
PAP-KASIJO, V., 274
PAP, P., *Šiljo,* 8, 173, 174, 175, 220, 222, 223, 224, 233, 291, 311, 365
PAPARELA, A., 212, 295
PARAC, 95
PAŠKVAN, S., 110
PATAČIĆ, M., *Crni,* 60, 62, 98, 99, 100
PATAČIĆ, V, 299, 330
PATAKI, M., 28, 290
PAUT, A., 358
PAUT-GRUBOR, M., 359, 360
PAVČIĆ, J., 299
PAVELIC, A., 81, 83, 183, 309
PAVELIĆ, H., 41, 74, 95, 209, 231, 354, 355, 356, 358, 365, 367
PAVEŠIĆ, 75
PAVEŠIĆ, D., 233, 355
PAVEŠIĆ, J., 233, 234
PAVIČIĆ, P., 278
PAVIČIĆ, S., 333
PAVLETIĆ, 213, 279, 291
PAVLETIĆ, J, 93
PAVLIĆ, D., 300
PAVLINA, 294
PAVLINEK, F., 116
PAVLINIĆ, B, 254
PAVLINIĆ, S„ 254
PAVLINIĆ, V., 252, 253, 254
PAVLOVIĆ, 327
PAVLOVIĆ, Đ. E., 42
PAVLOVIĆ, R„ 359, 360
PAVLOVIĆ, M., 306
PAZMAN, 315
PEČAR, Z, 265
PEČNIK, A., 152
PEČNIK, S., 166
PEČNJAK, 108
PEHAREC, 265
PENEZIĆ, F, 300
PENIĆ, 102
PERECKI, 163
PERIĆ, I., 152, 153
PERKO, Đ., 306
PERKOVIĆ, N, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52
PERKUŠIĆ, M, 282
PERNAR, I., 253, 254
PERO, 103, 344, 346, 349, 351
PEROVIĆ, L., 114, 310
PEŠKO, Đ., 303
PETANER, Z, 305
PETANJEK, 135, 166
PETANJEK M., 253, 254
PETANJEK, Ž., 254
PETER,' 305
PETERMANEC, I, 145, 147, 148, 149, 152
PETERMANEC, S., 147, 149
PETERNAC, N„ 252, 254
PETERNAC, S., 252
PETTI, S, 101, 107, 108
PETRANOVIĆ, I., 263, 266, 268
PETREŠEVIĆ, dr, 275
PETRIČAK, M„ 328
PETRIČEVIĆ, dr, 294
PETRIČIĆ, 64
PETRIČIĆ, B., 274, 282, 290, 333, 334
PETRIKA, 305
PETRINOVIĆ, K„ 229
PETRIŠIĆ, T, 158
PETROVIĆ, B., 28
PEUC, M., 271
PEVEC, J., 116, 330
PEZELJ, I., 8
PFEIFER, J., 40
PICHLER, I., 283
PILIĆ, M., 283
PIKONIĆ, M., 203
PILKO, V, 299
PINTAR, M., 283
PINTO (braća), 236
PIŠTA (blagajnik), 69
PIŠTA (student), 82, 83, 96
PLAŠE, P, 315
PLAVI, 102, 106
PLIVERIĆ, 147
POČINOVSKI, D., *Tasta,* 359

POČIVAVŠEK, M, 358
PODREK, S., 109
PODRUG, A., 295
PODRUS, N, 212
POFUK, I, 103
POGAČIĆ, I, 226
POGORELEC, Z, 282
POGRMILOVIĆ, P., 73
POKRAJAC, A., 192, 315, 318
POLAK, V., 356
POLDRUGAČ, 199
POLIĆ, 165
POLOVIĆ, 340
POLOVIĆ, I., 12
POMPER, Ž, 293, 294
POPELAR, J., 217
POPOVIĆ, D., 283
POPOVIĆ, S., 282
POPOVIĆ, V., 10, 12, 13, 14, 42, 73, 75, 170, 275, 276, 282, 284, 288, 296, 367
POPRAVAK, I., 282
POROPAT, A., 146, 149
POSARIĆ, R., 252, 254
POSELAK, I., 226
POSLEK I-, 225, 226
POŠTA, F., 118
POTAK, A., 145, 147, 150, 152, 153
POTKOVAC, V_a 304
POTOČNJAK, Z„ 147, 148, 153
POZNIĆ, 194
POZNIĆ, M, 196
POŽEČANAC, T., 194
POŽUN, K, 145, 147, 151, 153, 355
POŽUN, M., 145, 147, 148, 149, 151, 152, 153
POŽUN, M. B., 146, 147
PRACAIĆ, D., 193, 196
PRACAJIĆ, D., 282
PRANIC, V, 300
PRAVDIĆ, Đ., 103
PREDOVIĆ, V., 143
PREGELJ, V., 283
PREKRAT, M., 300
PREMUŽ, S., 298
PRESKAR, J., 60
PREŠNJAK, I., 104
PRIBANIĆ, M, 228, 229, 306
PRIBIČEVIĆ, R. 313
PRIČA, A., 279
PRIČA, O., 85, 86, 175, 211
PRIKRIL, B., *Simens,* 160, 161
PRIVAR, I, 298
PRIVRAT, I, 101
PRODANOVIĆ, K., 169, 170
PROKOP, A., 355
PROTEGA, M, 78, 312
PRPIĆ, I., 305
PRPIĆ, R., 238
PRPIĆ, S, 160, 161
PSOTKA, V, 260, 261
PTIČEK, M., 257
PUHAK I-, 153
PUHALO, Dušan, 270
PUHALO, Dušanka, 270
PUHALO, G., 225, 226
PUK S., 328
PUKLEK J-, 116
PUKŠA, S., 299
PULJIZOVIĆ, 64
PUNČEC, S., 103

RABAR, B., 262, 332, 337, 338
RAČETA, M, 68
RAČIĆ, L„ 97
RAČIĆ, T., 300
RAČKI, N, *Koljka,* 56
RADANOVIĆ, D„ 331
RADELJEVIĆ, B, 212, 295
RADINOVIĆ, 196, 198
RADO, E., 230
RADOJČEVIĆ, N, 283
RADOS, 360, 361
RADOŠEVIĆ, 119, 194, 195
RADOŠEVIĆ, I., 138, 139, 167
RADOŠEVIĆ, J, 155, 156
RADOŠEVIĆ, V., 229
RADOŠEVIĆ, Z., 255, 256, 332, 337
RADOVANI, S., 306
RADOVIĆ, M, 267, 333
RADULOVIĆ, B, 40, 41
RAJAČIĆ, Č., 313
RAJKOVIĆ, M„ 94
RAJSHERCER, 309
RAKAR, A., 294
RAKAR, J., 293, 294
RAKAR-MAGASIĆ, A., 275, 281, 282, 293, 294, 295
RAKIĆ, 116
RAKIĆ, K, 13, 15, 16

RAKIĆ, V, 68, 76, 77, 208, 290
RAKIŠ, 109
RAKOVAC, 265, 266
RAKUŠ, J, 339, 340,
RAMLJAK, A, 313
RAPIĆ, S, 213, 214
RASPOR, A, 282
RASPOR, V, 10, 12, 13, 256, 260, 281, 333, 334, 335
RAVNIKAR, M, 304
RAZDRAZA, 165

SABLJIĆ, B, 221, 235, 236, 325
SABOL, I, 179, 180
SABOLEK, I, 159
SADIKOVIĆ, S, 132, 133, 141, 142, 168
SAFIĆ, I, 135
SAILI, D, 113, 278
ŠALAMON, N, 256
SALOPEK, A, 282
SALOPEK, M, 101, 107, 108
SALOPEK, T, 139, 142
SANTOVAC, S., 313
SASSO, D, 216, 294, 295
SATLER, 268
SĆETAR, J, 102
SEDMAK, 282
SEDMAK, Lj, 295
SEFERAGIĆA, S., 137
SEKA, 227
SEKULA, M., 187, 299, 329
SEKULIC, E, 312
SEKULIĆ, N, 156
SELIHAR, V., 283
SELJAN, D, 13, 15, 16, 19
SELJAN, T, 13, 15, 17, 18, 19, 88, 265
SEMEC, 148
SEMEC, I, 147, 227
SENJANOVIĆ, I, 295
SERDAREV, M, 103,
SEREŽIN, F, 147
SERTIĆ, A, *Cincipinka,* 41, 72, 74, 75, 230, 231, 233, 259, 291, 310
SERTIĆ, M. 252
SEVER, I, 64
SRIĆA, M, 104
SILVA, 201
SIMČIĆ, L, 221
SIMENIĆ, M, 7, 25, 37, 38, 187, 188, 204, 232
SIMIĆ, J, 306
SIMIĆ, M, 267, 333
SIMOVIĆ, 146
SINČIĆ, M., 103
SINGER, V, 26, 70, 89, 97
SIRIŠČEVIĆ, I, 295
SIROČIĆ, I, 22, 25, 30
SITER, A., 171
SKOČILIĆ, J, 304
SKRBEC, M, 109
SKRIGIN, Ž., 140, 340
SKRIVANELI, 309
SLAVELJ, J, 305
S LAVICA, 252
SLIVONJA, 195, 291, 303
SLIVONJA, N, 275, 282, 287, 307
SLOVIĆ, F., 190
SMEGL, A, 300
SMEGL, I., 300
SMILJANAC, 158, 253, 278
SMOLJANAC, 136
S. N, 13, 14
SOJČICA, 102
SOKOLOVIĆ, N, 245
SOLAR, V, *Đurđica,* 100, 102, 104, 106
SOLDIN, 366
SOMBORSKI, I, 194, 197
SONTAKI, 165, 166
SORKO, M, 208
SOROKIN, 196
SOTOŠEK, I, 147, 148, 153
SPAJIĆ, R, 254
SPASIĆ, B, 283
SPJEVAK, M, 266
SREMEC, Z, 291, 305
SRIĆA, M, 326
SRŠEN, N, 103
STAKIC, M, 101, 108
STALJIN, J. V, 67, 112, 174, 202, 203, 263, 345
STANČIĆ, Đ, 295
STANČIĆ, E., 334
STANIĆ, R., 101
STANIĆ, Š, 208, 356
STANIŠIĆ, F, 318
STANKO, F, 315
STANKOVIĆ, 331
STANKOVIĆ, J, 283

STANKOVIĆ, M., 283
STANŠA, K, 191
STARČEVIĆ, G., *Brko,* 60, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 298, 301, 326, 327
STARČEVIĆ, S., 313
STARKL, B, 254
STEIN, B., 312
STEINER, J, 70
STEINER, L, 224
STEINBERGER, A., 282
STEPINČIĆ, 328
STERGER, R., 324
STERGER A, 306
STERK, D., 313
STIHOVIĆ, N, 312
STILINOVIĆ, D., 83, 108
STILINOVIĆ, M., 229
STI MAC, N., 305
STIPANOVIĆ, Z, 221
STIPE, 72
STIPETIĆ, 175
STIŠOVIĆ, O., 283
STIĆ, P., 283
STOJAKOVIĆ, D, *Putnik,* 249
STOJKOVIĆ, P., 340
STOKIĆ, P., 283
STRBAŠIĆ, Đ., 300
STRIČEVIĆ, J., 199
STRIŽIĆ, Z, Ačo, 263, 266
STRMOLE, F., 282
STRNŠEK, R., 302
SUDAR, J., 250
SUDIĆ, F., 194
SUKIĆ, G., 329
SUPANAC, A., 367
SUPINA, I, 104
SURIJA, J,, 305
SUSOVIĆ, D., 222
SUSOVIĆ-IVIĆ, D., 290
SUTLARIĆ, J,, 84
SVEĆENSKI, B,, 256
SVETLIČIĆ, Z, 295
SVETKO, 315

ŠAGI, Lj., 295
ŠAKIĆ, N, 7, 36, 37, 38
ŠALAMON, S., 278
ŠANTIĆ-MATIJAŠIĆ, Š., 341, 342, 343, 344, 353, 355, 356
ŠANJEK, M, 218
ŠARAC, D., 260
ŠARAVANJA, S., 193, 194, 319
ŠARINIĆ, H, 360
ŠEBEŠIĆ, S., 103
ŠEGO, M., 319
ŠEGOTA, M, 316
ŠEGOTIC, D, 225, 228
ŠEGOVIĆ, M., 225
ŠEGVIĆ, 120
ŠEGVIĆ, P., 160, 161, 246
ŠEGVIĆ, Z., 41, 42, 365
ŠEKORONJA, A., 322, 323
ŠELER, I, 63
ŠEPL, A., 135, 136
ŠERMAN, J, 306
ŠERMENT, 338
ŠETINA, 147
ŠIBL, I, 26, 29, 44, 45, 46, 47, 114, 128, 241, 242, 247
ŠIKIĆ, F., 298
ŠIKIĆ, I., 52, 84, 187
ŠILOVIĆ, S., 78, 79, 278, 280, 312
ŠILJO, 174, 189
ŠIMECKI, 116, 118
ŠIMECKI, I, 199
ŠIMUNIĆ, S., 104
ŠIMUNOVIĆ, I., 143
ŠIMUNOVIĆ, N,, 64
ŠINKIĆ, M, 100, 102, 106, 298, 299, 301
ŠIPKA, R., 262
ŠIRANOVIĆ, A, 153
ŠIRANOVIĆ, N, 149
ŠIŠKO, A., 283
ŠKATARIĆ, A., 314
ŠKOBERNA, J., 283
ŠKORLIĆ, 40
ŠKORLIĆ, B, 315
ŠKRNJUG, S, 52, 84, 112, 117, 187
ŠKUDAŠ, Đ., 195
ŠKUNCA, I, 22, 29
ŠLIBAR, 165
ŠNOBL, F., 187
ŠNAJDER, B, 277
ŠNEBERGER, M,, 7, 9, 226
ŠNEPERGER, 148
ŠNERL, D,, 178
ŠNIDARŠIĆ, I., 176, 295
ŠNIDARŠIĆ-PAVLINIĆ, A., 275, 293, 294, 295
ŠNOBL, F., 226, 321, 324

ŠOLJAN-BAKARIĆ, M, 208
ŠOLJAN, L., 208, 257, 356
ŠOLJAN, M, 354, 356
ŠONJARA, V., 18, 88
ŠPALJ, L, 216
ŠPALJ, M., 81, 96, 260, 261
ŠPANAC, V., *Nos,* 71, 77
ŠPANJOL, D, 310
ŠPANJOL, M., 310
ŠPANJOL, Z., 310
ŠPERAC, L., 293, 295
ŠPICER, A., 189
ŠPIRANEC, V, 278
ŠPOLJAR, 235
ŠPOLJAR, M., 318
ŠPOLJARIĆ, P., 275
ŠRAMAJA, B,, 202
ŠTABAK, S., 298
ŠTAKIĆ, M., 107
ŠTAMBERGER, 245
ŠTAMBERGER, D., 152
ŠTAMBERGER, M., 147, 148, 153
ŠTEF, 99
ŠTEFANČIĆ, F, 315
ŠTEFANČIĆ, J,, 60
ŠTEFEK, T, 315, 347
ŠTEGER, J., 253, 254
ŠTEGER, M, 253, 254
ŠTERGER, M., 187
ŠTERGER, T., 238
ŠTERN-VUCELIĆ, A., 248
ŠTETLER, B., 84, 85, 290, 291
ŠTIGL, I., 299
ŠTIMAC, M., 185
ŠTITIĆ, 221
ŠTIVIĆ, F., 195
ŠTOK, S., 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153
ŠTOKOVIĆ, S., 300
ŠTOLFA, P, 48, 49
ŠTOSER, K, 282
ŠTRFIČEK, S., 64
ŠTRK, I., 339, 340
ŠTROK, J., 283, 286
ŠTRTAK, I., 83
ŠTVORIC, V, 110
ŠUBAŠIĆ, A, 104
ŠUFLAJ, A., 194
ŠUK, F., 190
ŠUKER, M., 103
ŠUKIĆ, A., 339, 340
ŠUKIĆ, G,, 299
ŠUKRIJA, B., *Crni,* 161, 164, 242, 244, 246, 248, 249
ŠULER, M., 300
ŠUMAK, F., 103, 106
ŠURDONJA, N, 96
ŠURDONJA, P., 96
ŠUŠKOVIĆ, J., 187, 188, 215, 324
ŠVARC, 309
ŠVARC, I., 355
ŠVEC, S, *Seljak,* 145, 147, 148, 150, 152, 153
ŠVEHL. 340
ŠVELIC, 103
ŠVOB, S, 305
ŠVOB, V., 305

TALAN, S., 254
TALLER, T, 332
TELEŽAK, M, 104
TENČIĆ, M., 300
TEODOROVIĆ, 305
TEPAVAC, N, 282, 355
TERK-VERNIĆ, M., 354
TEŽAK, M., 102, 103
TIČEK, S., 315
TILJAK, I., 76, 77
TILJAK, Lj., 7, 8, 85, 366
TILJAK, S., 76, 77
TITO, 6, 79, 102, 169, 174, 176, 189
TKALČEC, D, 254
TKALČEC, M, 109
TKALEC, D., 253
TKALEC, N, 281
TKALEC, Z., 78, 96
TODORIĆ, S., 202
TODOROVIĆ, J., 283
TODOROVIĆ, S., 201, 202
TOMAŠIĆ, 299
TOMAŠIĆ, J., 304
TOMAŠIĆ, P., 305
TOMIČIĆ. I., 147, 153
TOMIČIĆ, M, 278
TOMIĆ, 231
TOMIĆ, A, 279
TOMIĆ, V., 90, 94, 95, 218, 221
TOMIŠIĆ, 147
TOMLJENOVIĆ, K, 59, 61, 62
TOMLJENOVIĆ, N, 315
TOMPA. A., 309
TOMŠIC, A., ***Saia,*** 265, 266, 267

TOPLAK, L, 330
TORTIĆ, M, 40, 41, 315
TOŠIĆ, 295
TRAVANJKIĆ, S., 195
TREURSIĆ, A, 212, 295
TREURSIĆ, I., 212, 295
TRINAJSTIĆ, 360
TRINAJSTIĆ, D., 256
TROŠELJ, A., 250
TRUCEK, M, 196
TRŽUN, S., 153
TUCMAN, J., 115
TUKSER, M, 197
TUMPA, S., 315
TURČINOVIĆ, A., 208
TURK, A., 201
TURKALJ, M., 153
TURKOVIĆ, 180
TURKOVIĆ, A., 297, 356
TURKOVIĆ, B., 209, 210, 276, 308, 356
TURKOVIĆ, J., 277, 279, 297
TURKOVIĆ, L, 116, 330
TURKOVIĆ, R., 172, 209, 294, 296, 273, 274, 278, 279, 308, 311, 354
TURKOVIĆ, Š, 86, 297
TURKOVIĆ-HEGEDIŠ, K., 296
TURKOVIĆ-PELCL, B., 295
TURKULIN, A., 120
TURŠIĆ, J, 155
TUSTIĆ, F., 318
TUŠAK, B., 253, 254
TUŠEK, P, 331
TURZUN, S., 147
TVRDOSLAVIĆ, S, 147, 149

UDIER, F., 137, 152, 167, 168
UDIER, M., 142
UDOVČIĆ, 64
UDOVIĆ, J., 322, 323
UDVANC, M., 283
UGARKOVIĆ, 222, 223
UGARKOVIĆ, S., 8, 190, 205, 220, 230, 231, 233, 238
UGLJEN, 71
UJČIĆ, S., 328
UNGAR, J, 195
UREK, A., 300, 303
USENIK, J., 221, 327
UZELAC, M., 200, 306
UZONOVSKI, C., 283

VAJS, E, 185
VALAJ, J, 324
VALDES. 114
VALEČIĆ, A., 313
VALPOTIĆ, I., 185, 186
VALJAK, G., 312, 313
VALAJK, K., 282
VANCAS, S., 177
VANIĆ, M 98
VARGOVIC, 328
VARGOVIĆ, S., 60, 306
VARIĆAK, I., 220, 221
VARIOLA, I., 295, 308
VEBLE, 143
VEDRINA, F., 220, 221
VELČIĆ, 62
VELČIĆ, A., 200, 201, 202, 204, 205
VELIJA, 248
VEREŠ, J., 60, 61
VEREŠ, S., 306
VERAG. P, 109
VERKIC, M., 283
VERNIĆ, 312
VERNIĆ, D., 358
VERNIĆ, V, 78, 213, 214
VESELINOVIĆ, 309
VEŽIĆ, B, 270
VIDAKOVIĆ, 318
VIDAKOVIĆ, D., 13, 15, 16, 19
VIDAN, J., 40, 41, 42, 43, 74, 230
VIDEKOVIĆ, P. I., 114
VIDNJEVIĆ, I, 80
VIDOVIĆ, 109
VILEŠIĆ, Z., 252, 253, 254
VILNER, M., 104
VINČIĆ, G., 332
VINKLER, I., 305
VINKLER, Z., 305
VIŠNJIĆ, 164
VITASOVIĆ, J., 275, 294
VITASOVIĆ, V, 213
VLADO, 350
VLAHOVIĆ, J, 10, 12, 15
VLAŠIĆ, 221
VLKOV, R., 167
VODOLŠAK, H., 300
VODOPIJA, N,, 313
VODOPIVEC, I., 98, 99, 100, 298
VOJNO VIĆ, I., 155
VOLARIĆ, 149
VOLARIĆ, J., 299, 329

VOLČANŠEK, Š, 153
VOLČANŠEK, V, 145, 147, 148, 149, 150, 153
VOLF, J., 266
VOLF, S, 153
VOLJEVAC, I, 253, 254
VOLJEVAC, V, 253
VRABEC, 271
VRABEC, A., 303, 304
VRABEC, T, 179, 180
VRAČARIĆ, L, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52
VRAČARIĆ, M, 49
VRAGOTUK, 182
VRANEŠEVIĆ, 101
VRANEŠIĆ, 248
VRAPC, T, 37
VRBANIĆ, D, 278
VRNIŠĆAK P, 108
VNUK, 165
VUČETIĆ, A, 229
VUČETIĆ, J, 109
VUČIĆ, M, 293, 294
VUČILOVSKI, Z, 293, 294
VUDRAGOVIĆ, D, 155, 156
VUDI, P, 305
VUGLEK, 64
VUGRINC, I, 331
VUGRINČIĆ, 197
VUJAK, 103
VUJANIĆ, *Stric Vujc,* 332
VUJEVIĆ, R, 318
VUJKOVIĆ, K, 68, 306
VUJNOVIĆ, B, 208
VUJNOVIĆ, J, 63
VUJNOVIĆ, M, 140, 340
VUJOVIĆ, R, 283
VUKELIĆ, 254
VUKELIĆ, M, 196
VUKIĆ, S, 300
VUKMANOVIĆ, S, *Tempo,* 114
VUKMANOVIĆ, P., 283
VUKOVIĆ, 201
VUKOVIĆ, A, 103, 318
VUKOVIĆ, I, 195
VUKOVIĆ, M, 102
VUKOVIĆ, P, 299
VUKOVIĆ, S,, 103, 295
VUKSAN, P., 283
VULELIJA, 300
VULETIĆ, D, *Kepa,* 332
VULETIĆ, M, 60, 62
VUČKOVIĆ, V, 108, 109, 110

ZABAVNIK, S, 104
ZAGORAC, V, 209, 356
ZAJC, D, 95
ZANIĆ, I, 300
ZASTAVNIKOVIĆ-PETRINOVIĆ, K, 303, 304, 305, 306
ZASTAVNIKOVIĆ, M, 229, 282
ZAVALA, R, 329
ZEBIĆ, 359, 360
ZIDANIĆ, F, 60, 99, 100, 105, 106
ZIMA, F, 275, 306
ZLATARIĆ, S, 209, 210, 255
ZLATIĆ, 153
ZLATIĆ, D, 185, 281, 282
ZLATIĆ, L, 209, 356
ZLATIĆ, S, 226, 312
ZLATKO, 69, 70, 72
ZNIDARČIĆ, H, *Rinko,* 287
ZNIDARŠIĆ, N, 300
ZOLTNER, 305
ZORA, 359
ZORC, S, 300
ZORICA, A, 212, 295
ZORIĆ, M, 172, 276, 282, 296, 305
ZORKA, 260
ZORKO, M, 356
ZRINŠČAK, J, 101
ZRINŠČAK, K, 300
ZRINŠČAK, P, 108
ZUCCONI, 358
ZUNIĆ, N, 300
ZVER, D, 195, 275
ZVONKO, 99

ŽAGAR, 300
ŽAJA, A, 279
ŽAGAR, J, 206, 207
ŽAKMAN, B, 358, 359, 360
ŽAPČIĆ, M, 303, 306
ŽELJEZNIČAR, 300
ŽEMAVA, S, 225
ŽERDIK-KREAČIĆ, O., *Žoga,* 209, 241, 242, 343, 344, 346, 347, 348, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 362

ŽGANJER, 327
ŽIC, I, 247, 249, 310, 313
ŽIC, 310
ŽIC, S, 227
ŽIGMAN, V, 190
ŽINGERLIN, G, 104
ŽITNIK, J., 195
ŽIVKA, 356
ŽIVKO, M., 228
ŽIVKOVIĆ, Đ., 283
ŽIVKOVIĆ, V., 104
ŽNIDARČIĆ, H., 283
ŽNIDARIĆ, A, 283
ŽNIDARŠIĆ, I., 101
Ž. S., 85
ŽUBRINIĆ, M, 103, 171
ŽUJOVIĆ, *Crni,* 169
ŽULIĆ, 195
ŽUNJAREVIĆ, S., 229
ŽUPANČIĆ, J,, 206
ŽUPANIĆ, F., 283
ŽUPANIĆ, 299
ŽUPANIĆ, D., 300
ŽUPIĆ, 275
ŽUTI, 42

WEINGERTNER, S., 306
WERTHEIM, P., 213
WESTERMAYER, H., 369

KRATICE

AFŽ — Antifašistički front žena
AVNOI — Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BBC - Radio-London
CK — Centralni komitet
CK KP — Centralni komitet Komunističke partije
CK KPH — Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CK KPJ — Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK Mopra — Centralni komitet Međunarodne organizacije za pomoć borcima revolucije
CK SKOJ-a — Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
CO — Centralni odbor
CONP — Centralni odbor Narodne pomoći
CZ — Civilna zaštita
HRS — Hrvatski radnički savez
HSS — Hrvatska seljačka stranka
IHRPH — Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske
JNA — Jugoslavenska narodna armija
JNOF — Jedinstveni narodnooslobodilački front
Kl — Komunistička internacionala
Kominterna — Komunistička internacionala
KP — Komunistička partija
KPH -r Komunistička partija Hrvatske
KPJ — Komunistička partija Jugoslavije
KUSP — Kulturno udruženje studenata pacifista
MK — Mjesni komitet
MK SKOJ-a — Mjesni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
NDH — Nezavisna Država Hrvatska
NOB — Narodnooslobodilačka borba
NOO — Narodnooslobodilački odbor
NOP — Narodnooslobodilački pokret
NOR — Narodnooslobodilački rat
NOV — Narodnooslobodilačka vojska
NP — Narodna pomoć
OK KPH — Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
OVRA — Politička policija fašističke Italije
OZN-a — Odjeljenje za zaštitu naroda Jugoslavije
PAB — Privilegirana agrarna banka
PK SKOJ-a — Pokrajinski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
PO — Pokrajinski odbor
PONP — Pokrajinski odbor narodne pomoći
RAPLAZA — Radnička planinarska zajednica
RK — Rajonski komitet
SBOTIČ — Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP(b) — Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SSSR — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SSRNH — Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske

SUBNOR — Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije
SUZOR — Središnji ured za osiguranje radnika"
TKO — Trešnjevačka kazališna omladina
UNS — Ustaška nadzorna služba
URSS — Ujedinjeni radnički sindikalni savez
ZAVNOH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

SADRŽAJ

Uredništvo	PREDGOVOR	1
Nikola Kožul	PODJELA NIJE USPJELA Propao je pokušaj ustaša da odvoje hrvatsku omladinu od srpske i židovske — Veliki ispit skojevaca — Požar na stadionu	3
Ante Milković	ORUŽANE AKCIJE ZAGREBAČKIH DIVERZANATA Zadaci Vojnog komiteta MK — Likvidacija agenta Ljudevita Tiljka — Napad na ustašku vojnicu i diverzija na Pošti — Iznošenje oružja iz vagona	7
Dr Slavko Komar	NAPAD NA USTAŠKU STUDENTSKU ČETU KOD BOTANIČKOG VRTA Ideja Vicka Raspora — Dogovori s Vladom Popovićem — Joža Vlahović organizira i koordinira akciju — Izabrani su najborbeniji omladinci — Točno u 11,45 sati 4. kolovoza 1941 — Dvadeset i osam ranjenih i mrtvih ustaša	10
Slavko Markon	DIVERZIJA U ZAGREBAČKOJ POŠTI Akcijom su rukovodili Rade Končar i Vojo Kovačević — Unošenje eksploziva u telefonsku centralu — Herojsko držanje Voje Kovačevića — Snažna eksplozija	21
Josip Čuljat	KAKO SAM POSTAO DIVERZANT U kolovozu 1941. Slavko Markon je predložio da dignemo u zrak telefonske uređaje — Diverzija je uspjela	31
Antun Biber	DOGAĐAJI KOJI SU MOGLI UGROZITI AKCIJU U POŠTI Hapšenje Voje Kovačevića — U ruke policije padaju Nikola Šakić i Ante Milković — Policija nije ništa doznala — Akcija je potpuno uspjela	36
Josip Vidan	NAPAD NA USTAŠE U VRBANIĆEVOJ ULICI Sudjelovanje u akcijama — Ćelija u Tvornici ulja — Pomaganje u tehnici CK — Na zadacima kurira	40
Ivan Šibi	AKCIJA NA NJEMAČKE AVIJATIČARE Španac je nova veza — Kroflin i Gluhak se drže junački — Uspjelo je — Nikola je pao	44
Slavko Markon	PRENOŠENJE DIREKTIVA ZA ORUŽANE NAPADE U sisačkom partizanskom odredu — Partizanska grupa u Gorskom kotaru	54
Ivan Denac	UDARNA GRUPA S TREŠNJEVKE Likvidacija konfidenata — Revolverski dvoboj s agentima	58

Ivan Šeler	SABOTAŽE I DRUGE AKCIJE U LOŽIONICI Onesposobljavanje lokomotiva — Napadi na neprijateljske patrole	63
Vera Jurić	U OKUPIRANOM ZAGREBU 1941. Organizirana grupa u Državnoj hipotekamoj banci — Primljena sam u Partiju — Strijeljana su desetorica iz Kerestinca — Hapšenja su svakodnevna — Postala sam kurir — Na vezi u Plaškom — Ubijene su Zdenka i Rajka Baković — Veza s Doktorom — Uspjela sam pobjeći — Napokon, u partizanima	66
Dr Nikola Rubčić	ČETIRI MJESECA U ILEGALNOM ZAGREBU Ustaše pojačavaju teror — Partija se obraća narodu — Ćelija intelektualaca — Pištolj u sestrinoj torbici — Objava rata konfidentima — Telefon profesorice Milčinović	78
* * *	ORGANIZIRANO I MASOVNO DJELOVANJE U V RAJONU Rajonski komitet i partijske ćelije — Narodnooslobodilački odbori — Antifašistički front žena — Tehnika i udarne grupe	98
Živko Kovačević	KOMUNISTI U ZAGREBAČKOM ELEKTRIČNOM TRAMVAJU Rad partijske ćelije — Kandidati i simpatizeri — Prva hapšenja i nove akcije — Djelovali smo na svim područjima — Više od 50 žrtava	107
Marko Belinić	INDUSTRIJSKI RAJON	112
Lacko Turković	PARTIJSKE ĆELIJE III RAJONSKOG KOMITETA Skladišta oružja u Heinzelovoj 40 — Akcije udarne grupe	116
Šukrija Bijedić	NEUSTRAŠIVI ŽELJEZNIČARI Grupe za prebacivanje u partizane — U kolima za popravak vaga — Neprestano u opasnosti — U ustaškom zatvoru — Bijeg je uspio — Udarne grupe na željeznici	119
Ferdo Udier	ILEGALCI U UNIFORMAMA ŽELJEZNIČARA Partijska ćelija na Glavnom kolodvoru — Partizanska veza Zagreb —Donje Dubrave — Transformator je razoren — Hapšenje i logor	137
Stjepan Švec, Stanko Štok, Mijo Požun, Viktor Volčanšek, Franjo Briški, Josip Ribić, Ivan Petermanec, Bohinec, Karla Korošec i Katica Požun	DJELATNOST ĆELIJE NA ZAPADNOM KOLODVORU Rasturanje ilegalnog materijala — Skupljanje Narodne pomoći — Osnivanje udarnih grupa — Sabotaže i diverzije — Obavijesti o vojnim transportima — Prebacivanje u partizane — Uhapšeni, ubijeni i poginuli	145
Marijan Frgačić	PARTIJSKA ĆELIJA NOSAČA NA GLAVNOM KOLODVORU	155
Dr Ivan Očak	MOJ RAD U ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI Član Partije — Spašavanje Vinka Jeđuta — Inženjerska obavještajna grupa — Partijski tehničar — Janko Gredelj	157
Josip Matišić	HAPŠENJE U ŽELJEZNIČKOJ RADIONICI	165
Vladimir Cvija	BIO SAM PROMETNIK	167
Olga Baće-Goranić	STAN ZA CK KPJ U stanu je boravio Tito i ostali rukovodioci — Poslovi u partijskoj tehnici	169

Smail Ruščukić	STAN ZA ILEGALCE	172
Inž. Pavao Koporčić	RADIO SAM ZA PARTIJU Zbog specijalnih zadataka morao sam biti izoliran od ilegalnog rada u »Ventilatoru« — Zadatke mi je davao Pavle Pap — Povjerljive političke i vojne informacije	173
Josip Bahorić	TVORNICA »VENTILATOR« Snažna partijska organizacija — Akcije udarne grupe	178
Đuro Blaha	ĆELIJA U TVORNICI »METAL«	182
Micika Čalić-Kos	RAD PARTIJSKE ĆELIJE U ZAGREBAČKOJ INDUSTRIJI SVILE	184
Danica Cazi	KOMUNISTI TVORNICE »HARDTMUTH«	185
Kazimir Biloh	PARTIJSKA ĆELIJA U ZGRADI »PENKALA«	187
Antun Bratko	PARTIJSKA ORGANIZACIJA U PODUZEĆU »HELIOS.	189
Katica Stanša	MASOVNA PODRŠKA RADNICA U »GAONU«	191
Milan Andrašić	KROJAČKI RADNICI Ćelija krojača — Nekoliko stotina aktivista — Antifašistički odbori, stanovi i drugi ilegalni punktovi	193
Ivan Horvat	PARTIJSKA ORGANIZACIJA U POSTOLARSKOJ RADIONICI »ROBIČEK«	199
Alojz Valečić, Paula Humek	ULIČNA ĆELIJA IV RAJONA Rad članova Partije — Novi simpatizeri i kandidati — Akcije i žrtve	200
Paula Humek	U ULIČNIM ĆELIJAMA Član Rajonskog komiteta — Uključena u aparat tehnike	203
Stjepan Kostenjak	ULIČNA ĆELIJA ZAPADNOG DIJELA MAKSIMIRSKE ULICE	206
Marija Šoljan-Bakarić	ČINOVNIČKA ĆELIJA Skupština žena-državnih činovnika — U ženskoj komisiji pri CK KPH — Ženska sekcija SBOTIČ-a	208
Stjepan Križnik	PARTIJA NAS JE PRIPREMALA	211
Dr inž. Mauricije Magašić	PO ZADACIMA PARTIJE Rad u sveučilišnoj ćeliji — U tehnici RK Centar — U MK SKOJ-a	213
Blaž Mesarić	KAKO SU ME MUČILI U ZATVORU	218
Ivica Gretić	TEHNIKA CENTRALNOG KOMITETA KPH	220
Dragutin Susović	U PARTIJSKOJ TEHNICI Na radu s Pavlom Papom i Maksom Durjavom — U mojemu stanu u Derenčinovoj ulici izrađivali smo dokumente i propusnice — Durjava je strijeljan	222
Nikola Cvitaš	ODGOVORAN ZA RAD TEHNIKE Ćelija u Pivovari i Ciglenici — Umnožavanje i raspodjela propagandnog materijala — Hapšenje i zamjena	225
Jerko Baković	SESTRE BAKOVIĆ Trafika-javka CK KPH — Hapšenje, mučenje i pogibija	230
Dragica Pavešić	ILEGALNA ŠTAMPARIJA U KLAIĆEVOJ ULICI	233

Fanika Rupčić	ZADUŽENA ZA ILEGALNU ŠTAMPU	235
Terezija Šterger	U SKLADIŠTU PARTIJSKOG MATERIJALA	238
Antun Biber	ZAGREPČANI ODLAZE U PARTIZANE Široka mreža punktova i javki — Odlazak na tri načina	240
Dušan Krist	KAKO SAM PREBACIVAO DRUGOVE U PARTIZANE Zaduženje za tehniku — Hapšenje Šukrije Bijedića — Skupljanje oružja, sanitetskog i drugog materijala	244
Vjekoslav Pavlinić	AKTIVI SKOJ-a	252
Zofka Radošević	STUDENTI SKOJEVCI NISU POSUSTAJALI Dok su jedni padali, nicali su novi — Uključivali smo se u sve akcije — Oni najbolji bili su nam uzori	255
Dr Dragan Roller	SKOJEVCI MEDICINARI	259
Braslav Rabar	AKTIV SKOJ-a na EKVŠ-u Akcije studenata — Rad u partijskoj tehnici — Provala i hapšenje	262
Boris Majer Marić	SJEĆANJA IZ ILEGALNOG RADA OMLADINE Pridobivanje novih članova — Član skojevske udarne gru-Pe	270
Ružica Turković	NARODNA POMOĆ Okupljanje rodoljuba — Odbori u tvornicama, ulicama i rajonima — Skupljanje hrane, odjeće, lijekova, oružja i municije — Veze s logorima i zatvorima	273
Antun Benički	AKCIJE POKRAJINSKOG ODBORA NARODNE POMOĆI Spašavanje iz logora i bolnica — Identifikacija žrtava na sudskoj medicini	278
Anica Rakar-Magašić, Bosiljka Krajačić, Dina Zlatić, Štefica Cmojevac, Zlata Marušić	RAD ODBORA ZA PRIHVAĆANJE I SMJEŠTAJ ŠPANJOLSKIH DOBROVOLJACA Javke i stanovi — Popis španjolskih dobrovoljaca — Organizacija je bila odlična	281
Vicko Antić	BIJEG IZ NJEMAČKE Na putu do Zagreba — Ilegalni »punkt« na Trešnjevci — Vodnik Psunjskog odreda	284
Berta Petričić	NA RAZNIM DUŽNOSTIMA U partijskoj ćeliji — U grupi za smještaj dobrovoljaca u Španjolskoj — U Mjesnom odboru Narodne pomoći	290
Adela Ivanković, Štefica Cmojevac, Anđela Šnidaršić-Pavlinić, Anica Rakar-Magašić	POMOĆ INTERNIRCIMA U LOGORIMA Veza s logorašima u Lepoglavi, Gospiću, Jaski, Koprivnici, Lobor-Gradu i Staroj Gradiški — Slanje paketa — Pismene veze	293
Ruža Turković	BIJEG NADE DIMIĆ IZ BOLNICE Spašavanje Jože Turkovića	296
	RAD I ORGANIZACIJA NARODNE POMOĆI V KOTARA 1941. Sastav Kotarskog odbora — Ukupno su bila 93 tvornička i ulična odbora i pododbora — Skupljale su se veće svote novca i velike količine različitog materijala — Velik broj stanova	298

	RAD III KOTARSKOG ODBORA NARODNE POMOĆI Pododbori u poduzećima, radionicama, ustanovama i ulicama — Članovi su radnici, namještenici, domaćice, liječnici, obrtnici, stotine antifašista — Novčani su se prilozi stalno povećavali — Velike količine seruma, sanitetskog materijala, odjeće, obuće, oružja i municije — Stanovi za ilegalce	303
Ivan Barbalić	ORGANIZACIJA NARODNE POMOĆI MEDU INTELEKTUALCIMA Grupe profesora i liječnika — Skupljanje pomoći u novcu i materijalu — Pronalaženje stanova — Tajna skloništa i skladišta	308
Dr Srećko Šilović	SURADNJA ZAGREBAČKIH LIJEČNIKA Ćelija intelektualaca — Skupljanje i slanje sanitetskog materijala — Ubijeni liječnici	312
Ivan Dudak	NARODNA POMOĆ U TVORNICI ULJA	315
Štefica Borovčak	NARODNA POMOĆ U »SHELLU«, »ANILOKEMICI« i AEG-u	316
Franjo Stanišić	TEKSTILNA TVORNICA »IVANČICA.	318
Matija Šego	RADNICI TVORNICE »SILK«	319
Kristina Daković	I U TEKSTILNOJ TVORNICI »ZORA.	321
Ivan Bajić	ODBOR NARODNE POMOĆI U TVORNICI »HIGIEA«	322
Zvonimir Bakran	NARODNA POMOĆ U ZGRADI »PENKALA.	324
Adolf Kukec	ODBORI GRAFIČARA	325
Mirko Srića	POVEĆALI SMO BROJ AKTIVISTA	326
Zvonko Alić	SURADNJA POSTOLARSKIH RADNIKA	328
Franjo Landripet, Franjo Oković	NARODNA POMOĆ MEĐU STOLARIMA	329
Janko Pevec	I TAPETARI SURAĐUJU	330
Alica Hrska	SVEUČILIŠNI ODBOR NARODNE POMOĆI Odbori na fakultetima — Prikupljali smo sve — Briga za smještaj ilegalaca	332
Zlata Flego	SEKRETAR SVEUČILIŠNE NARODNE POMOĆI Sastanci Odbora — Tečajevi prve pomoći	337
Joža Kavur	ILEGALNI RAD U HRVATSKOM NARODNOM KAZALIŠTU Odbor Narodne pomoći — Postignuta je masovnost	339
Slava Ogrizović	U ZATVORU Sastanak Inicijativnog odbora AFŽ Hrvatske — Agenti su upali	341
	AKTIVNOST I RAD ŽENA ZAGREBA Utjecaj »Ženskog svijeta. — Okupljanje u Društvu za prosvjetu žena i Ženskoj sekciji SBOTIĆ-a — Početak organizacije AFŽ-a	354
Anđela Paut	ODBOR ŽENA	358

Slava Ogrizović — SASTANAK AFŽ-a NA VRBIKU 362

Božena Brlečić — VOJO KOVAČEVIĆ ME UPUĆIVAO U RAD 365
Aktivnost u Udruženju učiteljica dječjih ustanova — Punkt partijske štampe — Lik Voje Kovačevića — Kurirska veza u Zagrebu — Odbor AFŽ-a na Pilama u Trnju

Izdavačka radna organizacija
ŠKOLSKA KNJIGA
Zagreb, Masarykova 28 — Za izdavača JOSIP MALIĆ — Grafički urednik MIRA BEUTZ — Korekturu obavila Služba korekture Školske knjige — Tiskanje dovršeno u kolovozu 1983.